

Матеріали VII міжнародної
науково-практичної конференції

**Теоретичні і прикладні напрямки
розвитку туризму та рекреації
в регіонах України**

1-2 квітня 2021 року

Міністерство освіти і науки України
*Український державний центр національно-патріотичного
виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді*
Кіровоградська обласна державна адміністрація
Льотна академія Національного авіаційного університету
Криворізький державний педагогічний університет
Федерація спортивного туризму України

Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України

Матеріали
VII міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої 70-річчю утворення Льотної академії

1-2 квітня 2021 року

Кропивницький – 2021

УДК 338.48(477)(06.552)
Т33

DOI: 10.33251/978-617-7953-94-3-2021

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Льотної академії Національного авіаційного університету (протокол № 3 від 17.03.2021 року)

Редакційна колегія:

- Чумак О.О.** – доктор юридичних наук, доцент, начальник Льотної академії Національного авіаційного університету
Неділько С.В. – директор Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді
Колотуха О.В. – доктор географічних наук, доцент
Лещенко Г.П. – кандидат географічних наук, професор
Любіцева О.А. – доктор географічних наук, професор
Наровлянський О.Д. – кандидат педагогічних наук
Неділько С.М. – доктор технічних наук, професор
Плачинда Т.С. – доктор педагогічних наук, професор
Стецюк Б.Р. – доктор юридичних наук, професор
Топольний Ф.П. – доктор біологічних наук, професор
Яворська В.В. – доктор географічних наук, професор

Т33 Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України», присвяченої 70-річчю утворення Льотної академії НАУ. Збірник наукових праць / За заг. ред. д.г.н. О.В. Колотухи. Дніпро : Середняк Т. К., 2021. 506 с.

ISBN 978-617-7953-94-3

У матеріалах конференції розглядаються питання взаємодії двох потужних мобільних сфер світової економіки – туризму та авіації, географічні аспекти туризму та рекреації, економічні проблеми розвитку туризму, менеджмент та маркетинг в туризмі, психолого-педагогічні та правові аспекти туризму та рекреації, підготовка фахівців з туризму, питання щодо теоретичні, методичні та організаційні основи спортивного туризму та активної рекреації, екологічні аспекти туризму та рекреації, наукові засади краєзнавчого туризму.

ISBN 978-617-7953-94-3

УДК 338.48(477)(06.552)
©Льотна академія НАУ, 2021

70-річчю утворення Льотної академії присвячується

*Туризм і авіація - слава й гордість нації!
Потужні індустрії - твої успіх і надії!
Туризм і рекреація на крилах авіації!
Небо підкорили й безмежний світ відкрили!*

А. Залевський

Науково-навчально-виробничий комплекс Льотної академії Національного авіаційного університету в м. Кропивницькому готує авіаторів з 1951 року. За 70 років навчання тут пройшли понад 110 тисяч фахівців з 80 країн світу.

Академія здійснює цикл повної підготовки: має два факультети, магістратуру, аспірантуру, військову кафедру та дві спеціалізовані Вчені ради із захисту дисертацій. Крім того – два навчальні аеродроми; навчальні літаки; тренажерні комплекси; авіаційно-технічна база, яка сертифікована відповідно до вимог Євростандарту, що дозволяє на власній базі проводити, як теоретичне навчання, так і якісну практичну підготовку курсантів.

У 2020 році в Льотній академії Національного авіаційного університету створено кафедру туризму та авіаційних перевезень (завідувач – д.г.н. Колотуха О.В.), яка здійснює підготовку фахівців за спеціальністю «Туризм», в першу чергу, для потреб туристичної галузі Кіровоградської області. На кафедрі створено науково-дослідну лабораторію проблем інноваційного розвитку регіонального туризму.

Vivat Academia!

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. Туризм і авіація

Неділько Сергій, Колотуха Олександр. Туризм та безпілотна авіація	8
Кондратенко Олександр. Туризм. Авіація. Харківщина	12
Середа Наталія. Концептуальні основи логістики туристичних та авіаційних послуг	17
Сідху Юлія. Авіація як невід’ємна складова розвитку туризму	22
Лукацький Євгеній. Перспективи розвитку авіатуризму в Україні	32
Романько Ірина. Екскурсійно-краєзнавчий напрямок діяльності музейного комплексу Льотної академії Національного авіаційного університету	38

СЕКЦІЯ 2. Географія туризму та рекреації

Смирнов Ігор, Любіцева Ольга. Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в умовах пандемії: втрати, пошуки та надбання (світовий та український досвід)	44
Дудник Іван, Борисюк Оксана. Туристичне регіонознавство	56
Яворська Вікторія, Сич Віталій, Коломієць Катерина. Населення як складова рекреаційно-туристичного потенціалу	60
Колотуха Олександр, Колотуха Ігор. Туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу	65
Редін Володимир, Редіна Валентина. Деякі аспекти розвитку туристичної галузі Харківщини	76
Нестерчук Інна. Розроблення оптимальної моделі розвитку гастрономічного туризму Українського Правобережного Полісся	82
Гуда Андрій, Пацюк Вікторія. Аналіз напрямів використання кемпінгів у туристичній діяльності	91
Заставецька Леся, Заставецький Тарас. Похмурий туризм в Україні: теоретичні та прикладні аспекти дослідження	97
Козинська Ірина, Попович Світлана. Туристські атракції – роль і значення для туристських дестинацій	103
Миргородська Олена. Регіональні особливості розвитку туризму в Україні у докарантинний період	111
Sytnyk Oleksii, Petrychuk Olha, Sytnyk Ivan. Australia – the tourist pearl of the world: the challenges of today.....	117
Демченко Дар’я, Онойко Юрій. Особливості розвитку сільського туризму в Кіровоградській області	132
Кравцова Ірина. Садово-паркові ландшафти як об’єкти рекреації та туризму Центральної Європи	137
Соколовський Віктор, Щоголева Інна, Катана Єлизавета. Особливості рекреаційного потенціалу та районування Італії.....	145

СЕКЦІЯ 3. Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі

Беркова Оксана, Дудник Іван. Роль туристичної інфраструктури в розвитку соціально-економічної системи	162
Скірда Юлія, Шмельова Тетяна. Вплив технологій штучного інтелекту на розвиток туристичної індустрії	169
Баранов Віталій. Трансформація світового туризму в пандемічний та постпандемічний період	179
Залевський Анатолій, Черногор Наталія. Ділократація туристичних підприємств як інноваційна організаційна технологія управління	184
Медвідь Ганна. Соціальні мережі як маркетинговий інструмент для розвитку туризму	194

СЕКЦІЯ 4. Психолого-педагогічні та правові аспекти туризму та рекреації, підготовка фахівців з туризму

Плачинда Тетяна. Професійна підготовка майбутніх фахівців туристичної галузі в умовах вимушеного карантину	201
Скриль Ірина. Сучасний стан дитячо-юнацького спортивного туризму в Харківській області	205
Обозний Василь, Романенко Олександр, Бабкова Світлана. Профільне навчання: туристсько-красназничий аспект	211
Кашинська Олена. Формування soft skill competencies майбутніх фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи за допомогою сучасних інструментів віртуального навчання	217
Приходько Зоя. Роль інформаційних технологій в діяльності туристичних агентств і підготовці фахівців з туризму	225
Наровлянський Олександр. «Зірки» дитячого туризму України	233
Слівіна Алла. Туризм як інтеграція складників виховання молоді	240
Сторожук Олена. Використання ресурсів закладів позашкільної освіти туристсько-красназничого профілю в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами	246
Сідху Юлія. Проблеми вдосконалення системи професійної освіти і психолого-педагогічної підготовки фахівців у сфері туризму	252
Василюк Ірина. Вплив спортивного туризму на розвиток особистості підлітку	262
Наровлянська Марина, Лукацький Євгеній. Організація Інтернет-турнірів з трейл-орієнтування (аналіз досвіду)	269

СЕКЦІЯ 5. Теоретичні, методичні та організаційні основи спортивного туризму та активної рекреації

Дябло Тетяна, Сичова Надія. Майстри спорту України зі спортивного туризму 2000-2020 рр.	275
Бучко Жанна. Аналіз функціонування системи організації безпеки активного туризму в Карпатському регіоні України	285

Гамкало Михайло, Романів Павло. Історія розвитку активного туризму в Карпатському регіоні	290
Поліщук Віталій, Кравченко Тетяна, Поліщук Марія. Теоретико-методичні особливості організації туристичних походів студентів факультету фізичної культури, спорту і здоров'я	300
Фокін Сергій. Теоретико-практичні засади організації дитячо-юнацького туризму	308
Лабарткава Валентина, Худоба Володимир. Сучасний стан та перспективи розвитку активного туризму у Львівській області	315
Кобилянська Людмила. Інформаційний супровід змагань зі спортивного туризму	323
Магіщук Олександр. Особливості викладання спортивно-туристичних дисциплін на спеціальності «Фізична культура»	327
Шиян Дар'я, Лакомова Олена, Карпенко Тетяна. Водні тури як сучасний напрямок розвитку туризму Криворізького регіону	333
Редозубов Олександр, Прощенко Єлизавета. Роль спортивно-оздоровчого туризму в підготовці майбутніх авіаційних фахівців	342

СЕКЦІЯ 6. Екологічні аспекти туризму та рекреації

Топольний Федір, Гелевера Ольга. Про критерії рекреаційної оцінки території	348
Walulik Marianna. Przyrodniczo-chronione terytoria Białorusi jako element turystycznego krajobrazu kraju	353
Терлецька Оксана. Екологічний туризм в урбосистемах на прикладі Дрогобича	358
Шестопалова Ірина. Використання сучасних інноваційних форм роботи у гуртках юних екологів-краєзнавців	363
Щоголева Інна, Соколовський Віктор, Ахмет Сонер Боз. Екологічні аспекти управління діяльністю готельних підприємств	370
Бондар Юлія, Легінькова Ніна. Напрями екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні та світі	376
Соколов Володимир, Сичова Надія. Обмеження рекреаційного природокористування через порушення Водного та Земельного кодексу України	381
Несіна Ганна, Сербулова Надія. Сталий туризм як складова сталого розвитку України	388
Осіпчук Анна. Логістичний підхід як засіб сталого розвитку туристичної сфери	396
Коломоєць Сергій, Коломоєць Олександр. До питання екологічної складової туристичної діяльності в учнівському середовищі (з досвіду практичної роботи)	403
Гуштан Катерина, Боруцька Юлія, Рибак Стефанія. Актуальність і важливість проведення навчальної практики «Екологічні маршрути» для студентів спеціальності 242 «Туризм»	408

СЕКЦІЯ 7. Індустріальний туризм

Казаків Володимир. Класифікації об'єктів індустріального туризму	414
Пацюк Вікторія. Світовий досвід включення кар'єрів до туристичної діяльності	420

СЕКЦІЯ 8. Краєзнавчий туризм

Божук Тетяна. Місто-курорт Сколе і територія довкола: краєзнавчі мандрівки	429
Скабара Роман. Історико-культурна спадщина прикордонного Мостиського району Львівської області як ресурс розвитку краєзнавчого туризму	435
Чернишова Таїсія, Мугасова Сніжана. Аналіз історико-культурних ресурсів Житомирщини для розвитку культурно-пізнавального та подієвого туризму	442
Пропадуший Андрій. Розробка туристичного маршруту «Туристичне намисто Побужжя» (в межах Кіровоградської області)	447
Ободовський Петро, Сірик Олена. Інтеграція діяльності школи і позашкільля в організації туристських подорожей	454
Періг Тетяна. Шляхи вдосконалення екскурсійного обслуговування туристів у Львівській області	462
Поляков Олександр. Шляхами козацької слави	468
Савранський Євген. Водні екскурсії у Кропивницькому як спосіб розвитку міського туризму	477
Гуцалюк Максим. Краєзнавчі велопоходи з елементами військового туризму теренами Кіровоградщини	484
Грицота Валентина, Редіна Ольга. Мандри Григорія Сковороди Харківщиною	492
Відомості про авторів	499

СЕКЦІЯ 1

Туризм і авіація

УДК 379.8: 629.7

Неділько Сергій, Колотуха Олександр
Льотна академія Національного авіаційного університету

Туризм та безпілотна авіація

В статті розглядаються можливості застосування безпілотних літальних апаратів та безпілотних повітряних суден для потреб туристичної галузі. Початком застосування безпілотників в туризмі стала візуалізація визначних туристичних об'єктів і пам'яток з повітря. Важливим напрямком застосування таких апаратів в туристичній практиці є моніторинг можливої небезпеки для туристів в горах та організація і проведення пошуково-рятувальних робіт, крім того – це розробка та прокладання туристичних маршрутів у гірській та важкодоступній місцевості, аерофотозйомка і складання карт території для прокладання маршрутів походів, проектування туристичних маршрутів, визначення території для відновлення зелених насаджень після пожеж, вирубок лісу тощо.

Ключові слова: туризм, безпілотна авіація, безпілотні літальні апарати.

Nedilko S., Kolotukha O. Tourism and unmanned aerial vehicles. *The article considers the possibilities of using unmanned aerial vehicles and unmanned aerial vehicles for the needs of the tourism industry. The beginning of the use of drones in tourism was the visualization of prominent tourist sites and attractions from the air. An important area of application of such devices in tourism practice is the monitoring of possible danger to tourists in the mountains and the organization and conduct of search and rescue operations. designing tourist routes, defining areas for the restoration of greenery after fires, deforestation, etc.*

Key words: tourism, unmanned aerial vehicles, unmanned aerial vehicles.

Вступ. Безпілотна авіація – напрям, який є одним з найбільш розвинених на сьогоднішній день у авіації. Маркетингові дослідження прогнозують зростання доходів глобального ринку безпілотних апаратів до 18 млрд доларів в 2021 році, що є найвищим показником серед сегментів світової авіакосмічної галузі.

Безпілотні літальні апарати (БПЛА) стають помічниками фахівців різних галузей: у військовій справі, сільському господарстві, видобувній промисловості, геодезії, топографії, геологорозвідці, енергетиці, екології, метеорології тощо. Основними сферами використання БПЛА в цивільному секторі є: виробничий, геофізичний та екологічний моніторинг; дистанційне зондування; спостереження і охорона довкілля. В майбутньому драйвером зростання галузі стане комерційний сегмент – основними сферами розвитку ринку БПЛА буде застосування їх у промислових масштабах: послуги доставки, перенесення вантажів, транспортні послуги (аеротаксі), проектні роботи, розваги. В останній час спостерігається розширення можливостей застосування безпілотних літальних апаратів та безпілотних повітряних суден для потреб туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу. Застосування БПЛА в туристичних регіонах, в першу чергу – в гірських, супроводжується цілою низкою технічних

складнощів, до яких можна віднести непрості метеоумови в горах, часто відсутність наземної інфраструктури, вплив зовнішніх перешкод на радіонавігаційне забезпечення. Запорукою успішного вирішення завдань управління БПЛА багато в чому є високий рівень розвитку вимірювальної техніки. Експлуатаційні характеристики таких апаратів сильно залежать від досконалості бортового обладнання, зокрема від якості інформаційно-вимірювальних сигналів, які використовуються в управлінні. Джерелами даних про параметри руху, таких як місце розташування, орієнтація, швидкість і інші, є різні вимірювальні системи і навігаційні комплекси.

Початком застосування БПЛА в туризмі стала візуалізація визначних туристичних об'єктів і пам'яток з повітря, яка дає можливість оглянути повністю об'єкт, визначити його розміри, оцінити взаєморозташування (рис. 1).

Рис. 1. Говерла та Петрос з безпілотної (фото з доступних джерел)

Цей приклад ілюструє можливість застосування безпілотної авіації для створення та проведення віртуальних екскурсій, огляду з незвичного ракурсу визначних туристичних об'єктів і пам'яток в різних куточках рідного краю, нашої країни та світу.

Ще одним напрямком застосування БПЛА в туристичній практиці може стати розробка та прокладання туристичних маршрутів у гірській та важкодоступній місцевості, в першу чергу, – в Українських Карпатах. На таких природних територіях БПЛА застосовується для аерофотозйомки і складання карт територій для прокладання маршрутів походів, проектування туристичних маршрутів, визначення територій для відновлення зелених насаджень після пожеж, вирубок лісу. Існуючі технології дозволяють визначати точки для установки аншлагів і покажчиків туристичної навігації на маршрутах, розмітити

стежки для проходження маршрутів через заліснені та захаращені ділянки (зарості жерепу в Карпатах), визначити місця туристичних стоянок, що в умовах гірської місцевості і важкодоступності території є актуальним.

Важливим напрямком застосування БПЛА в туристичній практиці є моніторинг можливої небезпеки для туристів в горах та організація і проведення пошуково-рятувальних робіт. Адже безпілотник для туристів – додаткові очі, що стежать за територією з невеликої висоти, а також помічник в разі небезпечної ситуації, ретрансмісія зв'язку у важкодоступних районах (місцях, де покриття не може бути встановлено через специфікації місцевості); засіб для доставки невеликих вантажів. БПЛА стають поширені не тільки в якості літаючої відео- або фотокамери, але також зможуть забезпечити пошук зниклих в горах людей, особливо в груповому польоті, з використанням чутливих термодатчиків забезпечити пошук туристів, що потрапили у глибокий сніг або в лавину. Так, Українські Карпати є одним з найлавинонебезпечніших регіонів світу. Тому взимку БПЛА можуть виконувати дуже важливу функцію – моніторинг сніголавинної ситуації: виявляти осередки снігонакопичення, визначати рівень сніголавинної небезпеки, при необхідності штучно спричиняти безпечне сходження лавини, а у разі сходження лавини на групу туристів направляти сигнал лиха рятувальникам МНС з координатами інциденту, здійснювати пошук потерпілих у лавині. Доведено, що в ході пошуково-рятувальної операції, 25 осіб прочісують одну квадратну милю за 35 годин – у оператора єдиного дрону той же процес займає близько 30 хвилин.

Пошуково-рятувальними операціями можливості дронів не обмежується. Одна з найважливіших можливостей – доставка медикаментів в важкодоступні віддалені регіони планети. Для таких територій гострою проблемою є доставка вантажів у віддалені місцевості та потерпілих з місць аварій. Це стосується не тільки туризму. Ефективні пасажирські дрони для перевезення п'яти і більше осіб навряд чи з'являться в осяжному майбутньому, незважаючи на те, що в їх розробку вкладається достатню кількість інвестицій, однак БПЛА може перевезти одного або двох чоловік, доставити до населеного пункту хворого або пораненого туриста. Китайські, американські і європейські розробники вже створюють такі аеротаксі.

Безпілотні технології із застосуванням штучного інтелекту в туризмі відкривають нові перспективи. Туристичні групи у важкодоступних місцях зможуть швидко отримувати вантажі, а за допомогою дронів можна знайти туриста чи туристичну групу, що потрапила у важку ситуацію, і надати їй екстрену допомогу, використовуючи телемедицину або направляючи сигнал лиха рятувальникам МНС. Штучний інтелект, використовуючи GPS-навігацію, зможе оперативніше стежити за переміщеннями туристів за маршрутами, в т.ч. для запобігання нанесення шкоди природі.

Ще однією функцією застосування безпілотних апаратів є патрулювання пляжів. Передовиком в області практичного використання БПЛА для порятунку на водах є Іспанія. Для туристичного узбережжя Куніте (Таррагона, Іспанія) використовується безпілотник, який може пролітати над морем відстані до 1,5 км зі швидкістю до 70 км / год. Дрон наближається до потопуючого і скидає в безпосередній близькості від нього «поплавок», здатний утримати на плаву до

трьох осіб. Дрон також передає картинку того, що відбувається, на пульт управління. На безпілотник покладено відповідальна задача – тричі на день облітати пляж, щоб проаналізувати стан морського узбережжя і поведінку тих, що купаються. У 2016 році вже уряд Австралії прийняв рішення про те, що прибережні води Нового Південного Уельсу будуть патрулюватися за допомогою дронів. Безпілотники повинні стежити також за появою і переміщенням акул. Крім того, дрон зможе при необхідності доставляти людям, що потрапили в небезпечну ситуацію, капсули з медикаментами, плавзасобами і репелентом від акул.

Багато моделей четвертого покоління БПЛА можуть працювати цілий рік і цілодобово. Вони працездатні при температурах до -30°C , а для більш низьких температур на них встановлюють спеціальні легкі електричні системи обігріву. Апарати забезпечені великою кількістю датчиків і електронних помічників, серед яких: компас, GPS, гіроскоп або системи стабілізації і орієнтації в просторі, інфрачервоні датчики, камери формату HD (4K), посадочні фари. Процесор БПЛА в режимі реального часу обраховує всі дані і управляє польотом: тримає висоту, утримує на місці навіть при поривах вітру в будь-які сторони, гальмує перед перешкодами, облітає їх, що дуже актуально в гірській місцевості. Для створення системи моніторингу великих площ (наприклад, акваторій) кілька БПЛА інтегруються в наземну станцію управління, для польоту апарати самостійно використовують системи навігації без прямого зв'язку з оператором. Багатокамерні безпілотники дозволяють створювати цифрові моделі місцевості, ортофотоплани, 3D-моделі для актуалізації топографічних даних в масштабах не завжди доступних для супутникових систем картографування, і досить дорогих при аерофотозйомці з літальних апаратів, що в гірських умовах актуально для розвитку екологічного та пізнавального туризму.

Приклад застосування БПЛА в туристичній практиці можна проілюструвати під час реалізації інноваційних проектів, які розроблені в Льотній академії Національного авіаційного університету, таких як «Історико-культурна спадщина Кіровоградщини з висоти пташиного польоту» та «Чудеса природи Кіровоградщини з висоти пташиного польоту». Проекти розраховані, в першу чергу, на учнівську та студентську молодь з врахуванням сьогоденної неможливості через коронавірусну загрозу подорожувати «в живу», з метою прищеплення любові до свого рідного краю – Кіровоградщини. Власне реалізуються проекти через інтерактивну подорож історико-культурними та природними об'єктами Кіровоградської області літаком ЯК-40, який встановлений на алеї авіаторів Льотної академії Національного авіаційного університету в м. Кропивницькому. Для реалізації проекту передбачено: зйомки з БПЛА пам'яток матеріальної культурної спадщини та визначних природних об'єктів Кіровоградської області з метою дослідження їх стану; зацифрування пам'яток матеріальної культурної спадщини та визначних природних об'єктів Кіровоградської області; діджиталізація елементів нематеріальної культурної спадщини та визначних природних об'єктів області; віртуальна інтерактивна подорож історико-культурними та природними об'єктами Кіровоградської області [1].

Висновки. На сьогоднішній день безпілотна авіація має змогу вирішувати для туристичної галузі такі питання – візуалізація визначних туристичних об'єктів і пам'яток з повітря; розробка та прокладання туристичних маршрутів у гірській та важкодоступній місцевості; моніторинг можливої небезпеки для туристів в горах та організації і проведення пошуково-рятувальних робіт; моніторинг сніголавинної ситуації в горах; ретрансмісія зв'язку у важкодоступних районах; доставка медикаментів та життєво важливих вантажів для туристів у важкодоступні віддалені регіони; доставка до населеного пункту хворого або пораненого туриста (функції аеротаксі); запобігання нанесення туристами шкоди природі; патрулювання пляжів тощо.

Таким чином, розширення ролі БПЛА в туризмі – процес неминучий. Це технологія, яка починає експоненціально зростати і міняти цілі галузі, в т.ч. і туристичну.

Список використаних джерел:

1. Неділько С.М., Кологуха О.В. Використання безпілотних апаратів в практиці туризму. *Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, 18 листопада 2020 року, Кропивницький: Вид-во ЛА НАУ, 2020. С. 50-52.
2. Беспилотная Арктика: о перспективах создания новых летательных аппаратов для региона. The Arctic. Режим доступа: <https://ru.arctic.ru/analytic/20180514/741179.html>

УДК 371.233

Кондратенко Олександр

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Туризм. Авіація. Харківщина

У статті розглядаються питання історії розвитку авіації на Харківщині на прикладі крилатої харківської родини Гризодубових, вшанування їх пам'яті. Окремою сторінкою статті є матеріали про льотчиків-космонавтів, життя яких пов'язане з Харківщиною. Автором розроблені два тематичних екскурсійних маршрути для туристських груп, які безпосередньо відносяться до авіації та космонавтики.

Ключові слова: туризм, авіація, космонавтика, Харківщина, сім'я Гризодубових, Чузуйв, Іван Кожедуб.

Kondratenko A. Tourism. Aviation. Kharkiv region. *The article considers the history of aviation development in Kharkiv region on the example of the winged Kharkiv family of Grizodubovs, honoring their memory. A separate page of the article is materials about astronauts whose lives are connected with Kharkiv region. The author has developed two thematic excursion routes for tourist groups, which are directly related to aviation and astronautics.*

Key words: tourism, aviation, cosmonautics, Kharkiv region, Gryzodubov family, Chuguiv, Ivan Kozhedub.

Постановка проблеми. Питання національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання учнівської молоді як ніколи актуальні на сучасному етапі розвитку України. Важливим напрямом у вирішенні зазначеної проблеми є

вивчення молоддю історії її Збройних Сил України, видатних особистостей, які внесли значний внесок у становлення військової справи, зокрема авіації та космонавтики. Яскравим прикладом для підростаючого покоління є сім'я Гризодубових, життя яких пов'язане з Харківщиною, а також досягнення Харківського регіону в становленні космічної галузі. Важливою, цікавою формою виховної роботи з учнівською молоддю є проведення навчально-тематичних екскурсій військово-історичної тематики. Відвідування військових закладів, музеїв, відіграють неабияке значення у підготовці учнів до служби в Збройних Силах України, до виконання Конституційних обов'язків громадянина своєї держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, питання розвитку авіації у поєднанні з туризмом на Харківщині, серед літературних джерел нами не знайдено. Представлені в статті матеріали зібрані під час відвідування музеїв Харкова [1,2].

Метою дослідження є розробка двох екскурсійних маршрутів по Харківщині, які пов'язані з розвитком авіації та туризму на Харківщині.

Виклад основного матеріалу.

*Екскурсійний маршрут “Крилата Харківська родина”
(Меморіальний музей-квартира сім'ї Гризодубових (Харків) –
Харківський аероклуб імені В. Гризодубової (с. Коротич)*

Є родини, на героїчному прикладі яких виховується не одне покоління людей. Для харків'ян і гостей міста це, безперечно, сім'я Гризодубових, відома завдяки двом її представникам: Валентині Степанівні та її батькові Степану Васильовичу.

Степан Гризодубов закінчив Харківське залізничне училище, працював у паровозоремонтних майстернях. У 1910 році Степан побудував у Харкові з місцевих матеріалів аероплан “Г-1”, до свого апарата сконструював і побудував авіаційний чотирициліндровий бензиновий двигун рідинного охолодження (перший в країні!). Згодом Гризодубов побудував ще два літаки, на одному з яких виконував польоти над полем Харківського іподрому у 1912-1914 роках.

З початку 20-х років очолював планерну секцію Товариства авіації й повітроплавання України й Криму, став одним з організаторів планеризму в країні, брав участь у проектуванні та будівництві декількох планерів. З 1928 по 1938 рік сконструював та побудував три типи аеросаней.

Не дивно, що в такого батька і донька вироста закоханою в небо. Валентина Степанівна Гризодубова (27.04.1909, Харків - 28.04.1993, Москва) - видатна льотчиця, полковник, Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці. По закінченні середньої школи Валентина вступила до Харківського технологічного інституту (тепер НТУ “ХПІ”). Паралельно почала навчання в консерваторії, але мрія про небо не полишала студентку. У 1928 році вона змогла вступити до шойно відкритої Харківської школи пілотів цивільної авіації. Закінчивши її, Валентина залишає Технологічний інститут, консерваторію, і вступає до Пензенської школи льотчиків-інструкторів, яку закінчила у 1930 році. Займалась планерним спортом, працювала льотчиком-інструктором у Тульській авіаційній школі, де підготувала більше 80 пілотів, була льотчиком в агітаційній ескадрильї ім. М. Горького. У жовтні 1937 року Валентина встановила 4 жіночих

міжнародних авіаційних рекорди на легкомоторних літаках та здійснила рекордний переліт Москва - Актюбінськ. У 1938 році В.С. Гризодубову призначають командиром жіночого екіпажу літака ДБ-2Б "Родина" для встановлення міжнародного жіночого рекорду безпосадкового перельоту. Його було здійснено 24-25 вересня 1938 року за маршрутом: Москва - селище Кербі (Хабаровський край). За цей політ вона була удостоєна звання Героя Радянського Союзу. У 1939-1941 роках В. Гризодубова працювала начальником Управління міжнародних ліній ЦПФ. У 1942 році їй було присвоєно звання підполковника, та доручено сформувати і командувати 101-м авіаційним полком далекої дії. За час командування полком здійснила майже 200 бойових вильотів. Цей полк здійснював польоти в тил фашистських військ, доставляв партизанам боєприпаси, продовольство, медикаменти, військову техніку. Льотчики 101-го полку забезпечували важкою зброєю рейди партизанських об'єднань С. Ковпака й А. Сабурова на Правобережжі Дніпра. До 23 березня 1943 року 101-й полк зробив 2100 бойових вильотів, загальна кількість годин сягала 7854, з них бойових вильотів уночі - 1063. В.С. Гризодубова особисто зробила 132 нічних вильоти. Дисциплінований командир, знаючий свою справу, вона у віці більше 30 років заслужено одержала звання полковника. За роки війни в Гризодубової накопичилося чимало спостережень і міркувань щодо поліпшення конструкції літаків і їхнього оснащення, а тому після війни та до останніх днів свого життя вона працювала в авіаційній промисловості. Про цей період її життя з літератури та преси відомо мало, бо це була військова таємниця. Розповідати про суть справи Гризодубова не мала права, бо на її працях стояв гриф "Цілком таємно". Але, незважаючи на це, В. Гризодубова для багатьох поколінь - легендарна героїня, видатний авіатор, талановитий учений-дослідник, гвардії полковник авіації, гордість України, є взірцем Людини з великої букви. Закономірно, що саме у Харкові був створений музей цієї сім'ї.

Меморіальний музей-квартира Гризодубових, розташований у Харкові за адресою: вул. Мироносицька 54-Б, присвячений життю та діяльності харківського авіаконструктора Степана Васильовича Гризодубова, а також його доньки, знаменитої льотчиці Валентини Степанівни Гризодубової. Це єдиний музей, у якому демонструється історія та розвиток Харківської авіації та космонавтики. Крім основних експонатів, музей володіє великим фондом авіаційно-космічної літератури.

Музей-квартира був створений у грудні 1970 року. У цій квартирі з 1922 по 1965 роки проживала сім'я Гризодубових. За період існування музею зібрано більше 2000 експонатів, серед яких особисті речі, документи, фотографії С.В. Гризодубова, а також його доньки В.С. Гризодубової, яка першою серед жінок одержала звання Героя Радянського Союзу, була командиром полку авіації дальньої дії, відмінною льотчицею, світовою рекордсменкою. Саме цій жінці у Харкові був створений мурал на Московському проспекті, 28 у 2013 році до 70-річчя визволення міста від фашистських загарбників. Автор муралу – Вікторія Іванова.

Не менш цікавим екскурсійним об'єктом на маршруті "Крилата Харківська родина" є аеродром у селі Коротич неподалік від Харкова. Аеродром "Коротич" – спортивний аеродром, розташований у Харківській області в районі селища

Новий Коротич. Аеродром призначений для розміщення та виконання польотів авіації, пуску та випробування авіамоделей, а також виконання парашутних стрибків. На аеродромі “Коротич” базується Харківський аероклуб ім. В.С. Гризодубової. За наявності сприятливих погодних умов польоти літальних апаратів та стрибки з парашутом виконуються у світлу частину доби цілодобно. Розмір льотного поля 1500 x 2000 метрів. Покриття - ґрунт.

Бажаючі можуть покататися на борту літака (ЯК-18Т, ХА3-30, Т-10, Л-29, АН-2) поруч із досвідченим пілотом. На базі аеродрому щорічно відбуваються змагання з парашутного, авіамоделного, гелікоптерного спорту. Сім років поспіль тут проводиться свято “Kharkiv Avia Fest”, яке є наймасштабнішою в Україні авіаційною міжнародною подією з великою програмою в небі і на землі. Під час головного open-air сезону у повітрі ми побачимо українські та іноземні повітряні судна малої авіації в ході вражаючої льотної програми. Особливість “Kharkiv Avia Fest” це безперервне видовищне шестигодинне авіашоу, коли небо не пустує ні секунди! Це демонстрація різноманітності авіаційних напрямків і виступи кращих авіаторів, великий авіазліт і авіафорум, пізнавальні виставки досягнень науки і техніки, шоу art-інсталяцій, музичний концерт за участю живого оркестру, великий парк розваг, а головне - ознайомчі польоти, повітряні прогулянки і стрибки з парашутом для всіх бажаючих в окриляючій атмосфері свята.

Комунальний заклад “Харківська обласна станція юних туристів” систематично організує екскурсії до Харківського аероклубу ім. В.С. Гризодубової. Виставкова площадка літаків і гелікоптерів на аеродромі в Коротичі створена за ініціативи Товариства сприяння обороні України сумісно з Харківським національним університетом повітряних сил імені І.М. Кожедуба у 2008 році. На сьогодні під час екскурсії учні бачать на виставковій стоянці літаки АН-2, МіГ-21, МіГ-23, МіГ-27, Су-17, Су-27, гелікоптери Мі-1, Мі-2. Під керівництвом фахівців аероклубу юні туристи знайомляться з історією розвитку та застосування цікавих зразків бойової авіації та авіації загального призначення різних часів. Учні пізнають про долі відомих льотчиків, авіаконструкторів, техніків, зокрема, про видатну харків'янку ХХ століття В.С. Гризодубову, про тричі Героя Радянського Союзу Івана Кожедуба, який закінчив училище льотчиків у Чугуєві. Програмою екскурсії передбачене відвідування льотного поля, кабін літака АН-2 та гелікоптера Мі-2, розповідь про досягнення і рекорди українських парашутистів і льотчиків, про життя аеродрому та про роботу всіх ланок Харківського аероклубу.

Екскурсійний маршрут «Харківщина – колиска підкорювачів космосу»
(музей історії Харківського національного університету повітряних сил імені Кожедуба, м. Харків - м. Чугуєв)

Про величезний внесок у розвиток космонавтики харківських машино- та приладобудівників – від ракетних тягачів до найтонших приладів, що забезпечують керування космічними апаратами в навколосемному просторі, можна розповідати нескінченно. На аеродромах харківських військових училищ (а їх в Харкові та області було п'ять) більше тридцяти майбутніх льотчиків-космонавтів із Харківщини навчалися льотної майстерності. Мало хто знає, що майже кожний четвертий російський і радянський космонавт пов'язаний із

Харківщиною. Нашому регіону, який дав світу 21 льотчика-космонавта, належить своєрідний рекорд, який перевищити поки що не вдалося нікому.

Харківський національний університет Повітряних сил імені І. Кожедуба, раніше Харківське (воно ж Чугуївське) вище військове авіаційне училище льотчиків імені С. Григєвця, вивело із своїх стїн на орбіту 15 льотчиків. Крім цього, випускники Харківського авіаційного інженерного училища, Харківського авіаційного інституту (зараз Харківський національний аерокосмічний університет «ХАІ»), Харківської академії ПВО імені Говорова, також були зараховані в загін космонавтів. Харківщина – світовий рекордсмен за кількістю космонавтів. Серед випускників харківських військових закладів – перший, хто вийшов у відкритий космос, Олексій Леонов, конструктор космічних апаратів, Володимир Аксьонов, людина, яка готувалася висадитися на Місяць – Василь Лазарєв, перший у світі загиблий під час підготовки до космічних польотів Валентин Бондаренко (родом із Краснокутська Харківської області), Олександр Волков (провів у космосі 391 день, 9 годин, 51 хвилину), Юрій Онуфрієнко (в космосі 389 днів і 14 годин), генерал-лейтенант Володимир Васютін, Анатолій Арцебарський, Ігор Волк, Юрій Гідзенко, Юрій Глазков, Володимир Дежуров, Анатолій Карташов, Олег Кононенко, Анатолій Левченко, Володимир Ляхов, Юрій Малєнченко, Юрій Малишев, Анатолій Філіпченко, Василь Циблєв, Салжан Шаріпов. У квітні 2008 року в космос з космодрому Байконур полетіли відразу два харків'янина (20-й та 21-й космонавти): командир космічного корабля Союз ТМА-12 Сергій Волков і бортінженер Олег Кононенко, які взяли з собою пасажирку - 29-літню південну кореянку Лі Со Єн. Сергій Волков – син харківського космонавта Олександра Волкова, народився в Чугуєві, він перший в світі космонавт у другому поколінні. Олег Кононенко закінчив Харківський авіаційний інститут. І таких цікавих фактів про льотчиків-космонавтів можна дізнатися під час екскурсії до музею сім'ї Гризодубових та до музею Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба. Під час екскурсії до Чугуєва, відвідування військового аеродрому, краєзнавчого музею у цьому місті не можна не згадати про ще одну особистість, яка закінчила Чугуївську авіаційну школу льотчиків – Івана Микитовича Кожедуба (1920-1991).

Незважаючи на те, що Іван Кожедуб народився на Сумщині у сім'ї землеробів, усе молоде життя мріяв про небо і досяг своєї мети. Після закінчення військового училища, Кожедуб бойове хрещення прийняв у 1943 році. У роки Другої світової війни Іван Кожедуб воював на Воронєзькому, Степовому, Другому Українському, Першому Білоруському фронтах, здійснив 326 бойових вильотів, збив 62 ворожих літаків. За відвагу та мужність йому тричі присвоювалося звання Героя Радянського Союзу. У післявоєнні роки Іван Микитович неодноразово приїздив до Харкова, Чугуєва. Закінчив 2 академії, в 34-літньому віці став генералом, потім маршалом авіації. Був обраний почесним громадянином у містах Бєльці (Молдавія), Чугуїв, Куп'янськ (Харківська область). В пам'ять про видатного льотчика в Чугуєві на одному із будинків створений мурал, а в Харківському національному університеті повітряних сил імені І.М. Кожедуба у 2010 році був урочисто відкритий пам'ятник Кожедубу.

Висновки. 1. Питання вивчення розвитку авіації у поєднанні з туризмом недостатньо досліджене в Харківському регіоні, незважаючи на наявність цікавої, важливої історії, видатних особистостей.

2. Розроблені два екскурсійні маршрути із зазначеної проблеми в деякій мірі будуть сприяти військово-патріотичному вихованню учнівської та студентської молоді, які будуть рекомендовані для використання суб'єктами туристичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Матеріали експозицій Меморіального музею-квартири сім'ї Гризодубових у Харкові.
2. Матеріали експозицій музею історії Харківського національного університету повітряних сил імені І.М. Кожедуба.

УДК 656.7

Середа Наталія

Льотна академія Національного авіаційного університету

Концептуальні основи логістики туристичних та авіаційних послуг

Стаття присвячена обґрунтуванню концептуальних основ логістики у поєднанні туристичних потоків з авіацією. Сполучення цих двох напрямків визначає ступінь розвитку економіки регіону та країни в цілому, формує логістичний вектор дії серед туристичних фірм і авіакомпаній. Представлена система управління логістикою: туристичними та авіаційними потоками. Розглянуті напрямки логістичного підходу в управлінні туристичним бізнесом, що визначає стратегічний орієнтир фірм.

Ключові слова логістика, логістичний потік, туризм, авіація.

Sereda N. Conceptual fundamentals of logistics of tourist and aviation services. *The article is devoted to substantiation of conceptual bases of logistics in a combination of tourist streams with aviation. The combination of these two areas determines the degree of economic development of the region and the country as a whole, forms a logistical vector of action among travel companies and airlines. The logistics management system is presented: tourist and aviation flows. The directions of the logistic approach in management of tourist business that defines a strategic reference point of firms are considered.*

Key words: logistics, logistics flow, tourism, aviation.

Постановка проблеми. Організація перевезень туристів є одним з головних факторів у розвитку діяльності авіакомпанії. Обсяги перевезень туристів відіграють важливу роль у розробці стратегії авіакомпанії по формуванню парку повітряних суден. Розглядати туризм та транспорт потрібно як єдину систему взаємодіючих елементів, що складають цілісне утворення, засноване на тісній комерційній діяльності.

Туристичні підприємства для успішної роботи та освоєння своєї ніші на ринку послуг повинні використовувати маркетингову діяльність для того, щоб розпізнати, ідентифікувати і оцінити існуючий або прихований попит на послуги,

які підприємство пропонує або може запропонувати і спрямувати зусилля фірми на розробку, виробництво, розподіл, продаж і просування цих товарів і послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких вивчаються фундаментальні проблеми логістики туризму, глобалізації економічних процесів туристичної галузі знайшли своє відображення в працях вітчизняних учених Аксенова І.М., Кулаєва Ю.Ф., Полянської Н.Є., Смірнова І.Г., Ященко Л.А., Шаповал Н.С. та інші.

Метою статті є обґрунтування концептуальних підходів логістики та формування туристичних та авіаційних потоків. Для досягнення зазначеної мети статті поставлено такі завдання: обґрунтувати особливості формування двох складових туризму і авіації в логістичній системі; визначити особливості формування логістичної системи управління, що направлені на виконання конкурентоспроможної умови діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Розвиток туризму й транспорту – взаємопов'язаний і взаємообумовлений процес. Однак при дослідженні зв'язків у системі «туризм - транспорт» переважне місце надається ролі й значенню транспорту як основному градієнту розвитку туризму.

Розвиток туристичної галузі пов'язаний зі створенням ефективної системи управління туристичними підприємствами як первинної ланки індустрії гостинності та туризму. З огляду на особливості розвитку туристичного ринку необхідне знаходження оптимального рівня відповідності логістичних потоків, підвищення ефективності всієї логістичної системи компанії за рахунок оптимізації структури, організаційно-економічного механізму, а також оптимізації витрат, орієнтованих на максимальне задоволення ринкових потреб.

До туризму слід підходити як до великого самостійного міжгалузевого, господарського комплексу національної економіки, оскільки сфера туризму, об'єднуючи різні галузі, охоплює увесь простір, включаючи підприємства та організації різної галузевої приналежності. Індустрія туризму розглядається як економічна категорія, що виражає сукупність взаємопов'язаних галузей і виробництв національної економіки, що об'єднує функціональні завдання, які спрямовані на задоволення різноманітних і постійно зростаючих потреб людей в різних видах відпочинку та подорожей при раціональному використанні всіх наявних туристських ресурсів.

Розвиток світового ринку туристичних послуг відбувається відповідно до загальносвітових тенденцій розвитку світового господарства – транснаціоналізації та глобалізації. Аналіз особливостей сучасного етапу розвитку світового ринку туристичних послуг дозволив визначити, що глобалізація в туристичній галузі проявляється в двох основних формах: зростанні кількості туристичних напрямків та збільшенні дальності туристичних поїздок. Враховуючи особливості глобалізації світового ринку туристичних послуг необхідно розглядати цей процес через функціонування транснаціональних корпорацій трьох основних форм – готельні ланцюжки, повітряні альянси та транснаціональні туроператори.

Концепція логістичного підходу в управлінні туристичним бізнесом охоплює всі заплановані, організовані і контрольовані зміни в області стратегії розвитку і структури будь-якої соціально-економічної системи, включаючи приватні і державні організації. Логістика спрямована на вирішення специфічних

питань управління підприємством, включаючи не тільки організаційні, але і кадрові, комунікаційні та інформаційні аспекти.

Система управління в туристичній фірмі, що застосовує логістичний підхід, направлена на формування інтегрованого підходу, який створює реальну можливість об'єднання функціональних областей логістики шляхом координації дій, виконуваних незалежними ланками логістичної системи [4].

Особливість логістики туризму як галузі сфери послуг полягає у визначенні потоку туристів та розподілення за вимогами. Це пояснюється тим, що подорожі відносяться до тих видів послуг, в яких споживач переміщується до виробника, а не виробник з його товаром - до споживача. Управління туристичними підприємством представляє собою досить складний процес, який вимагає розробки логістичних систем з метою оптимізації економічних потоків, що робить істотний вплив на фінансові результати компанії.

До компонентної структури логістики туризму відносять:

- логістика рекреаційно туристичних ресурсів;
- логістика матеріально-технічної бази туризму, в тому числі логістика сфер розміщення туристів і харчування;
- логістика інформаційної інфраструктури;
- логістика транспортної інфраструктури туризму;
- логістика екскурсійного обслуговування;
- логістика супутніх послуг в туризмі;
- логістика виробництва і збуту туристичних товарів.

У логістиці туристичних потоків, в свою чергу, розглядають:

- 1) потоки організованих туристів, а саме: потоки туристичних груп і поодиноких туристів (так званий VIP-туризм);
- 2) потоки неорганізованих («диких») туристів, які теж створюють навантаження на рекреаційно-туристичні ресурси місць відпочинку.

Отже, в логістиці туризму потрібно враховувати і вивчати в складі головного потоку туристів: а) потоки клієнтів; б) потоки організованих туристів; в) потоки самодіяльних туристів.

Значення авіаційного транспорту в світовій економіці постійно зростає, чому сприяє як технологічний розвиток та новітні розробки в авіаційній галузі, так і глобалізація туристичного бізнесу. Туристична діяльність здебільшого залежить від транспорту, його безпеки, швидкості й зручностей, які надаються туристу під час його пересування, тому неможливо розглядати ці галузі окремо.

Авіаційний транспорт позитивно впливає на розвиток туристичного бізнесу та міжнародної торгівлі. Сьогодні більше 52 % міжнародних туристичних подорожей здійснюються саме повітряним транспортом. Розвинена авіаційна галузь сприяє підвищенню інвестиційної привабливості країни і розширенню можливостей для діяльності на її території міжнародних компаній [2].

Авіаційний транспорт забезпечує надзвичайно швидке переміщення туристів до місць обраних турів, чим зумовлюється використання прийомів логістичного правила «7R».

На сучасному етапі становлення економіки в нашій країні змінилися взаємостосунки авіатранспортних підприємств з державою. Підприємства змушені виживати в умовах високої конкуренції з боку інших видів транспорту,

складної пандемічної ситуації в світі, самостійно вирішувати поточні завдання виробництва польотів і продажу авіаперевезень без значної фінансової підтримки держави. Авіакомпанії прагнуть знайти вихід із такого становища, зменшуючи свої витрати і не знижуючи якості пропонованих послуг. У цих умовах щоразу актуальнішим стає ефективне використання ресурсів підприємства при якісному наданні послуг.

Якісне й стабільне функціонування повітряного пасажирського транспорту забезпечує повноцінний розвиток економіки регіонів і країни в цілому, є одним з показників якості життя населення. Завданням повітряного транспорту в сучасних умовах, що характеризуються жорсткою конкуренцією, є надання послуг з перевезення пасажирів, якість яких буде максимально задовольняти вимоги споживачів[1].

Авіаційному транспорту на сьогодні притаманні наступні концепції логістичного підходу:

- висока технологічна складність транспортних засобів та ергономічність, розвиток інтелектуальних транспортних систем, застосування інформаційних та електронних технологій;
- підвищення рівня безпеки авіаційного транспорту;
- глобалізація трансконтинентальних авіаційних перевезень в рамках потужних світових альянсів;
- зростання ролі дешевих («лоу-кост») авіаперевезень для прямих міжрегіональних сполучень;
- підвищення доступності авіаперевезень для населення, розвиток міжнародного авіатуризму, міграція трудових ресурсів у більш віддалені регіони світу [3].

Організація перевезень будується на аналізі досягнутого рівня перевезень туристів, темпів приросту чи зниження планованих обсягів. На підставі аналізу авіакомпанія проводить комплекс комерційних заходів, що включають:

1. Складання розкладу руху повітряних судів (при плануванні перевезень туристів на регулярних рейсах у залежності від періоду перевезень; розрізняють 2 періоди: зимовий (з листопада по березень) і літній (із квітня по жовтень).
2. Розробку спеціальних тарифів і правил їхнього застосування для перевезення туристів у залежності від кількості (індивідуалів чи групи), термінів їхнього перебування, сезонності, туристичних пакетів.
3. Виділення блоків місць для бронювання туристичних перевезень на регулярних рейсах.
4. Планування і виконання чартерних рейсів.
5. Узгодження перевезень туристів з іншими авіакомпаніями по складних маршрутах, (включаючи перевезення двома і більш авіаперевізниками).
6. Спільна участь з туристичною фірмою в рекламних кампаніях.
7. Удосконалювання якості обслуговування туристів на борті ПС.
8. Розвиток нових туристичних авіа маршрутів.
9. Спільне співробітництво в області сучасних комп'ютерних технологій.

Розклад руху літаків є основним у плануванні усієї виробничої діяльності авіакомпанії, що складається на основі прогнозованого ринку авіаперевезень. При

складанні розкладу руху авіакомпанія враховує пропозиції туристичних фірм по перевезенню туристів [3].

Великі туристичні фірми, виходячи з планованого обсягу перевезень, здійснюють купівлю блоку місць, для постійного перевезення своїх туристів на регулярних рейсах, за який туристична фірма робить гарантовані платежі поза залежністю від фактичного заповнення цих місць. Туристична фірма може сама регулювати зазначені туристичні перевезення, тобто застосовувати різний спектр тарифів з урахуванням терміну перебування туриста (поїздка без фіксованої дати, на 7 днів чи на один місяць і більш). Як правило, авіакомпанія в залежності від кількості виділених місць у блоці, встановлює групові туристичні тарифи [5].

Туристична фірма може регулювати вищенаведені види тарифів, зважаючи на кон'юнктуру та економічні ситуації на туристичному ринку, а також вподобання клієнтів.

Отже, для досягнення максимального ефекту системи загалом дві галузі мають функціонувати узгоджено в межах єдиного логістичного ланцюга пасажирських перевезень, що, у свою чергу, потребує узгоджених дій усіх учасників логістичної системи. Більшість ділянок логістичної системи туристичних та авіаційних потоків формуються на основі логістичного сервісу. Логістичний сервіс – це сукупність нематеріальних логістичних операцій, які забезпечують максимальне задоволення попиту споживачів в процесі управління логістичними потоками, при оптимальному рівні затрат [4].

Отже, критерієм оцінювання рівня взаємодії всіх ланок логістичного ланцюга з обслуговування пасажиропотоку має стати надання послуг за допомогою найефективнішого способу з погляду витрат і забезпечення вимог пасажирів. Взаємозв'язок логістики туризму та авіаційної галузі показана на рис. 1.

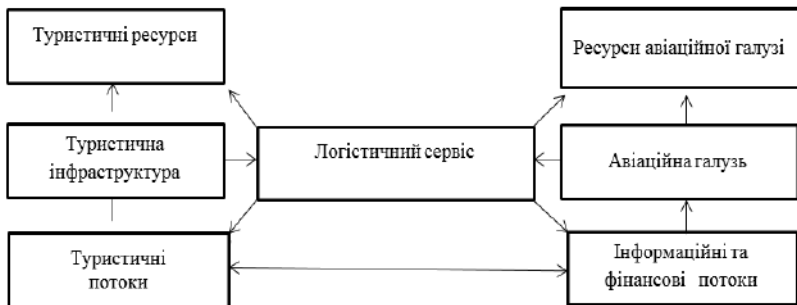

Рис.1. Взаємозв'язок логістики туризму та авіаційної галузі

Висновки. Основною метою будь-якого бізнесу є отримання найбільшого прибутку шляхом реалізації наявних конкурентних переваг, якісного сервісу та мінімізації супутніх витрат. Тому прерогативою логістики поряд з управлінням матеріальними потоками є й управління сервісними потоками. При цьому

важливого значення набуває підвищення цінності товару для споживача, котра нині визначається не лише його властивостями, але і набором додаткових сервісних послуг.

Таким чином, представлений логістичний сервіс в авіаційній та туристичній галузі виступає важливим елементом підвищення конкурентоспроможності та зростання іміджу туристичної фірми та авіакомпанії.

Список використаних джерел:

1. Григорак М.Ю., Карпунь О.В. Логистический подход в организации пассажирского сервиса на воздушном транспорте // *Регіональні перспективи*. Кременчук, 2004. №6 (43). С. 111-114.
2. Карпунь О.В. Оптимізація логістичної системи пасажирського сервісу авіакомпанії // *Проблеми системного підходу в економіці*. Київ, НАУ, 2005. С. 51-60.
3. Костромина Е.В. Авиатранспортный маркетинг. М.: НОУ ВКШ «Авиабизнес», 2005. 384 с.
4. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навчальний посібник. К.: Знання, 2009. 444 с.
5. Смирнов І.Г. Логістична модель сталого розвитку туристичної галузі в Україні // *Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу*. 2007. №11. С. 26-31.

УДК 379.85:629.7

Сідху Юлія

Львівський торговельно-економічний університет

Авіація як невід'ємна складова розвитку туризму

У статті розглядається роль повітряного транспорту в розвитку туристичного бізнесу та впровадженні інноваційних туристичних послуг. Розглянуто актуальні тенденції функціонування ринку пасажирських авіаційних перевезень і визначення механізмів та масштабів їхнього впливу на розвиток туризму. Виявлено фактори, що сприяють інтенсифікації цієї взаємодії, її механізми, тенденції розвитку ринку авіаперевезень туристів. Розкрито значення туристичних обсерваторій ЮНВТО як інноваційної форми моніторингу процесів сталого розвитку туризму.

Ключові слова: туризм, авіаційні перевезення, обсерваторії, космічний туризм.

Sidhu J. Aviation as an integral part of tourism development. *The article considers the role of air transport in the development of tourism business and innovation of tourist services. Relevant market trends of passenger air transportation and the mechanisms determining and scale of their impact on tourism development are considered. Factors that contribute to the intensification of this interaction, its mechanisms, tendencies of tourist air transportation market development are detected. The meaning of tourist UNWTO observatories as innovative form of process monitoring sustainable tourism development is revealed.*

Keywords: tourism, air transportation, observatories, space travel.

Вступ. На сьогодні ключовим продовжує залишатися питання щодо сталого розвитку туризму, використання його потенціалу як інструменту для збалансованого розвитку територій, враховуючи економічну, соціальну та екологічну складові. Туризм як одна із галузей, що найбільш динамічно розвивається, має тісний зв'язок зі сферою транспорту. Саме з розвитком і

популяризацією пасажирських авіаційних перевезень, пов'язано щорічне зростання туристичних потоків.

У числі слабких сторін застосування авіації в туристичному бізнесі України можна виділити слаборозвинуту інфраструктуру авіатранспорту в цілому [1]. Другою важливою проблемою застосування авіації в туристичному бізнесі є недостатня матеріальна база авіатранспортних підприємств, недосконалий технічний стан повітряних суден. Відсутність державних програмних підходів, щодо підтримки малої авіації, як показав період 90-х рр. минулого століття, веде до не виправданого скорочення використання цивільної авіації в регіонах і не забезпечує необхідний рівень безпеки [2, с. 57].

Виклад основного матеріалу. Туризм є невід'ємною складовою сучасного економічного розвитку держав, а також провідним сектором економіки та джерелом потужних прибутків. На туристичну індустрію припадає 7% світового експорту, 10% світового ВВП і кожне десяте робоче місце в світі. У багатьох країнах світу туризм входить до трійки найбільш прибуткових галузей. Загалом, спостерігається тенденція, щодо потужного розвитку міжнародного туризму, що є свідченням глобального економічного зростання [3, С. 19].

В сучасних умовах динамічного розвитку світового господарства і міжнародних економічних відносин, суттєво підвищується роль міжнародних повітряних перевезень, оскільки, будучи одним з основних системоутворюючих елементів глобальної мережевізації суспільства, функціонування світового ринку авіаперевезень створює передумови для посилення інтеграційних процесів шляхом забезпечення вільного пересування пасажирів і вантажів, залучення країн до участі у міжнародній торгівлі та є одним з основоположних факторів соціально-економічного зростання національних економік як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах.

Фундаментальні положення розвитку інфраструктури транспорту знайшли відображення в численних дослідженнях таких зарубіжних і українських учених, як Н. Крафтс, В. Куриляк, П. Рітвелд та ін. Вивченням проблем організації транспортного обслуговування в туристичній галузі займалися вітчизняні та російські вчені, зокрема М.Б. Біржаков та В.І. Нікіфоров, О.А. Гвозденко, В.Г. Гуляєв, І.Г. Смирнов, Г.Ш. Уварова та ін. Н.С. Полянською були визначені фактори, які впливають на обсяги авіаперевезень. Роль пасажирських авіаційних перевезень у туризмі досліджено М.П. Мальською та В.В. Худою.

Традиційно транспортне обслуговування туристів розглядається як сектор туристичної індустрії, обов'язкова складова туристичного пакету. Такий підхід є логічним, але не розкриває всіх аспектів взаємного впливу та ступеню взаємної залежності транспорту, зокрема авіаційного, та туризму. Закордоном же проблеми взаємодії туризму та комерційної пасажирської авіації виділені у окремий міждисциплінарний напрямок наукових досліджень. Його розробляють Peter Forsyth, Andreas Papatheodorou, Anne Graham, David Duval, Andreas Wittmer, Thomas Bieger та інші. Можна відзначити цілий ряд цікавих праць, зокрема «Tourism and Transport: Modes, Networks and Flows», «Aviation and tourism: implications for leisure travel», в яких з сучасних позицій переосмислено роль транспорту в туризмі, розкрито різні аспекти взаємодії туризму та авіаційного бізнесу, виявлено вектори та ступінь взаємного впливу, обґрунтовано

необхідність узгодження бізнесових та політичних рішень у сфері взаємних інтересів. В Україні дослідження такого роду знаходяться на початковій стадії.

Якщо розглядати безпосередньо світовий ринок авіатransпортних послуг, то слід наголосити на глобальній закономірності збільшення обсягів авіаційних перевезень. Лібералізація та глобалізація світової індустрії значно вплинули на міжнародну торгівлю й розширення міжнародних ринків вантажних авіаперевезень. Промисловість набуває все більш глобального характеру, потреба у транспортуванні готової і проміжної продукції на величезні відстані, у відносно короткий термін, підвищує попит на вантажні повітряні перевезення, порівняно з іншими видами транспорту.

З розвитком суспільства – від аграрної фази до етапу мережевого суспільства, інфраструктура зазнавала вагомих трансформаційних перетворень і зі становленням глобального ринку повітряних перевезень яскраво виокремлювалися такі закономірності його розвитку, як збільшення обсягів авіаперевезень пасажирів і вантажів, регіональна диверсифікація, зростання взаємозалежності національних економік у світовому господарстві.

Серйозною проблемою, яка стримує зростання ринку туристичних авіаперевезень у Європі і в інших регіонах світу (за виключенням окремих держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону), є надмірна завантаженість аеропортів, що призводить до затримок рейсів. Це в свою чергу викликає перевитрати дорогого палива, додаткові викиди у повітря шкідливих речовин, позначається на тарифній політиці авіакомпаній, які закладають ці збитки у вартість квитків.

Трансформація територіальної структури ринку міжнародних пасажирських авіаперевезень у 2008 р., пояснюється впливом глобальної економічної рецесії, яка стала фатальною і для туристичного ринку.

Також, обсяги викидів забруднюючих речовин здійснених авіаційним транспортом зростають швидше, ніж в будь-якому іншому секторі економіки. Переведення цивільної авіації на систему квотування обсягів емісії забруднюючих речовин, є економічно ефективним способом контролю, за викидами в даному секторі і дозволяє реалізувати підхід прийнятий ІКАО (Резолюція із зміни клімату, прийнята Асамблеєю ІКАО у жовтні 2010 р.).

На сьогодні, одним із ключових документів, щодо сталого розвитку є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний, в галузі сталого розвитку, на період до 2030 року» (від 25.09.2015 р.), у якій є виділено 17 цілей та 169 завдань, з приводу сталого розвитку. До їх переліку входить туризм (представлений у трьох цілях) – «спрямованих на ліквідацію бідності, збереження ресурсів планети і забезпечення добробуту для всіх:

- 1) ціль 8, завдання 8.9: «До 2030 року забезпечити розробку і здійснення стратегій сприяння сталому туризму, який слугує створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництва місцевої продукції»;
- 2) ціль 12, завдання 12.b: «Розробляти і впроваджувати інструменти моніторингу впливу на сталий туризм, який сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництва місцевої продукції»;
- 3) ціль 14, завдання 14.7: «До 2030 року підвищити економічні вигоди, що отримують малі островні держави, що розвиваються, і найменш розвинені

країни, від екологічно раціонального використання морських ресурсів, зокрема завдяки екологічно раціональній організації рибного господарства, аквакультури і туризму».

Враховуючи потужний потенціал туризму для сталого розвитку, Генеральна Асамблея ООН проголосила 2017 рік Міжнародним роком сталого туризму в інтересах розвитку (резолюція від 22 грудня 2015 року). ЮНВТО був прийнятий робочий документ «Туризм в інтересах розвитку».

Його ціллю є, сприяти виявленню об'єму потенційного внеску туризму у сталий розвиток, а також факторів, які сприяють цьому. У ньому зазначені сильні та проблемні сторони туризму, а також вказано на необхідність продуманого планування й керівництва.

Виділено п'ять основних принципів – ключових елементів сталого розвитку, у зміцнення яких туризм може зробити значний внесок:

- 1) стале економічне зростання;
- 2) соціальна інклюзивність, працевлаштування і скорочення масштабів бідності;
- 3) ефективне використання ресурсів, охорона навколишнього середовища та зміна клімату;
- 4) культурні цінності, різноманітність і спадщина;
- 5) взаєморозуміння, мир і безпека .

У рамках Міжнародного року сталого туризму в інтересах розвитку, відбулось офіційне святкування, Всесвітнього дня туризму у м. Доха – столиці Катару. 27 вересня 2017 року, були присутні міністри туризму країн світу, підприємці та дослідники туристичної індустрії. Генеральний секретар ЮНВТО, Талеб Рифаї, зазначив щодо туризму наступне: «...питання постає таким чином: що ми можемо зробити для того, щоб ця могутня всесвітня перетворююча сила зробила свій внесок у покращення миру та в усі п'ять аспектів сталого розвитку: економічний, соціальний, екологічний, культурний та такий, що пов'язаний з підтримкою миру» [4].

У контексті документу «Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», Комітет ЮНВТО, зі статистики та допоміжного рахунку в туризмі (16 засідання від 26-27.01.2016 р.), започаткував програму, стосовно розробки «статистичної основи для оцінки сталого туризму з урахуванням економічних, екологічних й соціальних аспектів, а також відповідних просторових рівнів (глобального, національного і субнаціонального)» [5]. У документі наголошується, що показники потрібні для оцінки прогресу в досягненні цілей в галузі сталого розвитку. Наприклад, відповідно до завдання 8.9, внесено пропозицію використовувати два показники: внесок туризму у ВВП і зайнятість в сфері туризму. Ці два показники покликані використовуватися для оцінки економічного і частково соціального компонентів сталого туризму. Особливо важливими є показники, пов'язані з використанням інструментів для оцінки прогресу на шляху до сталого туризму (відповідно до завдання 12.b) [5, с. 10]. Необхідно зауважити, що в документі підкреслюється важливість розробки додаткового набору показників, для сприяння спостереженню за досягненням цілей в галузі сталого розвитку на глобальному та національному рівнях. ЮНВТО надає значної уваги питанням виміру показників сталого туризму, як одного з

головних інструментів щодо ефективного планування політики в галузі туризму та управління туристичними центрами.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що Всесвітня туристська організація просуває інноваційну форму моніторингу процесів сталого розвитку туризму, якою є Міжнародна мережа сталих туристичних обсерваторій ЮНВТО (INSTO), започаткована у 2004 році. Мета проекту полягає у здійсненні моніторингу економічного, екологічного та соціального впливу туризму на цільовому рівні. Тобто, мережа обсерваторій INSTO є своєрідною платформою для регулярного збору, аналізу й передачі інформації про вплив туризму на різні туристичні напрямки.

Новатором у цьому напрямку є Китай, який започаткував першу туристичну обсерваторію у 2006 році. На сьогодні у світі нараховується 22 обсерваторії у різних країнах світу, серед яких: Китай (9), Греція (1), Мексика (1), Бразилія (1), Індонезія (5), Хорватія (1), США (2), Нова Зеландія (1), Португалія (1) [6].

Туризм є невід'ємною складовою сучасного економічного розвитку держав, а також провідним сектором економіки та джерелом потужних прибутків. На туристичну індустрію припадає 7% світового експорту, 10% світового ВВП і кожне десяте робоче місце в світі. У багатьох країнах світу туризм входить до трійки найбільш прибуткових галузей. Загалом, спостерігається тенденція щодо потужного розвитку міжнародного туризму, що є свідченням глобального економічного зростання. Міжнародний туризм – найбільш прибуткова у частині експорту галузь, важлива складова платіжного балансу багатьох країн. Охоплюючи багато секторів економіки, майже неможливим стає визначення точної оцінки кількості працівників, зайнятих у сфері туризму. Крім того, вирішення проблеми реальної оцінки ускладняється ще й специфічним характером праці (сезонність, робота за сумісництвом, тимчасова робота тощо).

Вивченням туризму в галузі міжнародних відносин та міжнародного туризму займалися такі вчені як А.Ю. Александрова, М.Б. Біржаков, Г.М. Долматов, О.О. Любіцева, М.П. Мальська, М.З. Мальський, М.М. Мацяк, Д.В. Ніколасенко, Е.А. Окладникова, А.А. Самойленко, Дж. К. Тейлор, А.Д. Чудновський, І.М. Школа та ін.

У багатьох країнах, туризм входить у першу трійку провідних галузей держави, розвивається швидкими темпами і відіграє важливе соціальне та економічне значення, оскільки він [7, С. 13]:

- 1) збільшує місцеві доходи;
- 2) створює нові робочі місця;
- 3) розвиває всі галузі, пов'язані з виробництвом туристичних послуг;
- 4) розвиває соціальну та виробничу інфраструктуру у туристичних центрах;
- 5) активізує діяльність народних промислів і розвиток культури та сприяє їм;
- 6) забезпечує зростання рівня життя місцевого населення;
- 7) збільшує валютні надходження.

Але позитивний вплив туризму на економіку держави відбувається тільки у тому випадку, якщо він розвивається всебічно, тобто не перетворює економіку країни в економіку послуг.

Транспорт – одна з найважливіших складових матеріальної бази економіки будь-якої країни та рушійна сила суспільного розвитку. Саме прогрес у сфері транспортних засобів і інфраструктури дозволив людині розширити горизонт освоенного нею середовища шляхом здійснення подорожей на все більшу відстань. Це стало першоосновою розвитку туризму, який визначається Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) як специфічний вид міграції, пов'язаний із переміщенням людей за межі звичного середовища. Міжнародний туризм — це подорожі людей з однієї країни до іншої, що передбачають перетин державного кордону та часто зростання дальності переміщення. Такі подорожі потребують високої швидкості транспортних засобів та комфорту, особливо за умови, коли туризм став невід'ємною складовою життя більшості людей, методом відновлення їхніх фізичних і духовних сил та способом проведення вільного часу (вихідних, оплачуваної відпустки). Тому, одним з вирішальних чинників зростання масових міжнародних подорожей, став розвиток авіаційного транспорту. Нині 52% міжнародних туристичних подорожей здійснюється авіаційним транспортом [8]. Авіація є важливим чинником розвитку туристичних центрів та зон. Авіаційні компанії по всьому світі стимулюють попит на свої послуги з боку туристичного бізнесу, виплачуючи туристичним агентствам комісійну винагороду за кожне заброньоване (напряму або через глобальні мережі бронювання та резервування) місце. З іншого боку, розвиток туризму може стримуватися тим, що транспортні системи в деяких країнах, не відповідають світовим стандартам в сенсі зручності, ефективності, безпеки, а транспортні проекти, зокрема будівництво нових аеропортів, потребують для своєї реалізації величезних інвестицій.

Взаємний вплив авіації та туризму є багатоаспектним. Серед факторів, що найбільше впливають на перебіг процесів взаємодії, виокремимо наступні:

- ✓ Технічний прогрес, що призвів до зростання комфортності та екологічності авіаційного транспорту, збільшення дальності польотів і зниження вартості послуг. Останнє зробило авіаційні перевезення доступними не тільки для організації ділових подорожей та відпочинку багатих туристів і віпів, але й масовому споживачу.
- ✓ Лібералізація сфери міжнародних зв'язків. З одного боку, значно спростився порядок здійснення міжнародних подорожей, за рахунок усунення багатьох туристичних формальностей, запровадження безвізових режимів, тощо. З іншого, відкритий доступ до іноземних ринків, стимулював розвиток інтернаціонального за своїм характером підприємництва, зокрема, дозволив авіаційному бізнесу розширити географію, об'єднавши країни і регіони світу у глобальну мережу туристичних дестинацій з високим рівнем транспортної доступності.
- ✓ Дерегуляція ринку авіаційних перевезень. На ринок внутрішніх перевезень стали допускатися компанії з третіх країн, з'явилися приватні авіакомпанії, що дало змогу розширити пропозицію послуг за рахунок конкуренції.
- ✓ Посилення вимог до надійності й безпеки авіаперевезень, в контексті глобальної терористичної загрози та інших міжнародних за своїм характером дестабілізаційних чинників (епідеміологічна ситуація, політична нестабільність, тощо). Події 11 вересня у США та терористичні

атаки в інших регіонах світу, значно посилили вимоги до авіакомпаній, особливо тих, що здійснюють міжнародні рейси. Значне падіння обсягів міжнародних авіаперевезень у 2001 році (темпи зростання відновилися лише через три роки у 2004 р.), спричинило хвилю банкрутств авіаційних компаній у США та по всьому світу і мало негативний вплив на міжнародний туризм. Загроза поширення епідемії атипової пневмонії (SARS) та Іракська криза, обумовили різке скорочення обсягів авіаперевезень та туристичних прибуттів у 2003 р. Дерегуляція національних і регіональних ринків авіаперевезень, додаткові заходи щодо перевірки і допуску на ринок окремих авіаційних компаній, посилений контроль у аеропортах, покликані відновити довіру до авіаційного транспорту у туристів і забезпечити їхню безпеку.

Прикладом такої діяльності є реалізація ініціативи, ЄС щодо посилення контролю за управлінням повітряним рухом.

Туризм та авіаційний транспорт взаємозалежні. Тому розуміння засад співіснування цих двох галузей світового господарства в межах системи, що дозволяє людям реалізовувати власний потенціал мобільності у сучасному глобалізованому світі, є надзвичайно важливим чинником суспільного прогресу. Механізми взаємодії туристичних агентств і фірм-туроператорів та авіакомпаній, правила і взаємні обов'язки у питаннях бронювання квитків, забезпечення безпеки пасажирів та їхнього багажу, використання відповідних знижок та пільг є об'єктом спеціальних договорів та міжнародного регулювання. Турфірми укладають з авіакомпаніями договори двох видів: договір про квоту місць та агентську угоду. Квота може бути жорсткою або м'якою, від цього залежать спеціальні пільги і знижки. При жорсткій квоті, вся відповідальність за неповну реалізацію місць лягає на туристичну фірму, а при м'якій квоті, встановлюються терміни можливої відмови турфірми від квоти або частини квоти місць, що передбачає можливість подальшого продажу цих місць самою авіакомпанією або її агентами.

В разі укладання агентської угоди з авіакомпанією, туристична фірма дістає можливість самостійно виступати як агентство авіакомпанії з продажу авіаквитків, що суттєво спрощує процес туроперейтингу. Отримавши доступ до мережі бронювання (найбільші комп'ютерні системи резервування в світі належать авіакомпаніям), маючи відповідне комп'ютерне забезпечення (система резервування, через яку працює турфірма, забезпечує її спеціальним устаткуванням) і права на реалізацію квитків даної авіакомпанії, спеціалісти турфірми, самостійно виписують і реалізують авіаквитки.

Міжнародні авіаперевезення регулює Міжнародна асоціація повітряного транспорту (International Air Transport Association – IATA). IATA об'єднує 230 авіакомпаній, які забезпечують левову частку регулярних міжнародних авіаперевезень пасажирів (93%) та вантажів. Турфірми беруть участь в діяльності IATA через її спеціальне відділення — Міжнародну організацію агентів авіакомпаній (International Airlines Travel Agents Network – IATAN). Кожній турфірмі, що пройшла акредитацію і відповідає певним вимогам, надається спеціальний номер, що використовується для здійснення розрахунків з авіакомпаніями. Міжнародна організація агентів авіакомпаній регулює

дотримання правил і стандартів діяльності, єдиних вимог до фінансового положення турфірм, що продають авіаквитки на міжнародні рейси, і виконує функції сполучної ланки між турфірмами й авіакомпаніями – членами IATA.

Особливим феноменом авіаційних перевезень, виникнення якого безпосередньо зумовлено характером розвитку туристичної індустрії, є чартерні перевезення. У 1956 р. було укладено багатосторонню угоду про комерційні права на здійснення нерегулярних повітряних перевезень у Європі, після чого окремі туристичні фірми стали активно практикувати фрахт літаків для організації подорожей закордон. Чартерні перевізники приваблювали партнерів з туристичного бізнесу більш вигідними тарифами — на 30-40% нижчими ніж у авіакомпаній, що здійснюють регулярні рейси. На відміну від регулярних авіаліній, чартерні авіакомпанії повністю зорієнтовані на перевезення туристів, тому часто стають власністю туристичної фірми або ж створюються як дочірні авіакомпаніями, що виконують регулярні рейси і не бажають втрачати клієнтів-туристів через високу вартість своїх послуг. Чартерні авіаційні перевезення, є безпосередньою частиною туристичного пакету і здійснюються у відповідності з географією і термінами туристичної подорожі. Безумовні переваги чартерних компаній у сфері цінової конкуренції, які неможливо було реалізувати на внутрінаціональних рейсах, маршрутах, що з'єднують аеропорти найбільших міст, ділових і культурних центрів світу, були згенеровані новим типом авіаційних компаній, які отримали загальну назву бюджетні авіалінії (Low Cost Carriers, LCCs). До категорії бюджетних належать компанії, що здійснюють регулярні авіаперевезення з обмеженим набором послуг на борту і на землі. Це дає їм змогу суттєво знизити ціни. Вони мають власну схему маршрутів, з'єднуючи другорядні аеропорти столиць, міста-центри регіонального значення з вигідним транспортно-географічним положенням, обминаючи при цьому великі аеропорти — хаби. Бюджетні авіалінії нині є, найшвидше прогресуючим сектором ринку авіаперевезень. Якщо раніше це стосувалося лише польотів на невеликі та середні відстані, то LCC-компанії нової генерації (зокрема, Air Asia X, Jetstar, що почали використовувати потужний Airbus A330-200), мають переконливі перспективи і на ринку авіаперевезень великої дальності. Запропоновані ними, суттєво знижені ціни активізували туристичний ринок, забезпечивши значну кількість місць на різні туристичні напрями. Значна частина місць на рейси бюджетних авіаліній продається через мережу Інтернет. Такі переваги виявилися найбільш вагомими для ділового туризму, подорожей з метою відвідування родичів, а також для людей, що самостійно організують відпочинок.

Зростання ролі бюджетних авіаліній, може спричинити суттєві зрушення, у системі міжнародного регулювання авіаперевезень. Роль авіаційних перевезень у туризмі не обмежується переміщенням туристів між кінцевими пунктами туристичної подорожі. Нині все більшу роль, в організації відпочинку відіграє так звана мала авіація. Напрямки використання малої авіації визначаються тенденціями розвитку туристичного попиту і передбачають розширення спектру рекреаційних занять. Наприклад, здійснення польотів на спортивних літаках, гелікоптерах, планерах, мотодельтапланах та інших є авіаційної техніки в рамках екстремального та спортивного туризму, організації авіаекскурсій, доставки

туристів на маршрут у регіонах з нерозвинутою інфраструктурою наземного транспорту (гірські райони, національні парки та заповідники), тощо.

Авіакомпанія може керувати всім технологічним процесом виробництва та реалізації туристичних послуг. Так, наприклад, до складу «Lufthansa group» входять більш ніж 250 дочірніх компаній та афільованих членів, які спеціалізуються на усіх видах діяльності, що пов'язані з повітряними перевезеннями (пасажирські й вантажні авіаперевезення, технічне обслуговування й ремонт повітряних суден, виробництво продуктів харчування для авіапасажирів, інформаційні технології та туристичний бізнес). «Lufthansa» є співвласником найбільших німецьких турфірм «DER» та «TUI». Майже всі авіакомпанії світу займаються готельним бізнесом («American Airlines», British Airways, KLM, SAS, «Swiss International Air Lines», «Alitalia», «Canadian Pacific Airlines», «All Nippon Airways»). Зокрема, «Air France» володіє мережею туристичних містечок «Eldorado» та готельною мережею «Le Meridien», що включає понад півсотні готелів по всьому світу.

Можливий й інший варіант, коли потужні туристичні оператори володіють акціями авіаційних компаній, найчастіше чартерних, що дозволяє їм проводити гнучку політику щодо тарифів та пільг. Прикладом може слугувати одна з найбільших туристичних фірм Європи і світу британська компанія «Thomson Holidays» (нині частина найбільшого у світі туристичного холдингу TUI AG), яка окрім мережі готелів, круїзної компанії у 1962 р. придбала чартерну авіакомпанію Britannia. Остання нині має назву Thomson Holidays і є третьою у Великій Британії за обсягами пасажирських авіаперевезень.

Ще одним важливим аспектом взаємодії авіації і туризму, є обопільна зацікавленість у розширенні та модифікації інфраструктури авіаційного транспорту. Для окремих туристичних дестинацій, авіаційні перевезення є абсолютно безальтернативними, як-то для островів та регіонів, віддалених від країн, де формується туристичний попит. Водночас, для регіонів з розвинутою транспортною інфраструктурою, особливо у Західній Європі, більшу роль відіграють наземні види транспорту. Загалом, багаторічна статистика туристичних подорожей свідчить про неухильне зростання ринку авіаційних перевезень у туризмі. Генеруючи і приймаючи туристичний потік, густозаселені і високоурбанізовані країни Західної Європи, мають розвинену систему аеропортів різного призначення.

Останнім часом набуває популярності ідея розвитку космічного туризму. Космічний туризм визначається як оплачені власним коштом польоти у космос або на навколоземну орбіту з розважальною або науково-дослідницькою метою. Першими комерційними космонавтами-туристами стали громадяни Японії й Великобританії відповідно Тойохіро Акіяма і Хелен Шарман, які здійснили польоти на радянську орбітальну станцію Мір відповідно на космічних кораблях Союз ТМ-11 / Союз ТМ-10 і Союз ТМ-12 / Союз ТМ-11 у 1989 і 1990 роках за недержавними проектами телекомпанії ТBS і Джуно. Дотепер, єдиним пунктом призначення космічного туризму була Міжнародна космічна станція (МКС), а польоти здійснювалися за допомогою російських космічних кораблів Союз. Організацією польотів туристів займаються Роскосмос і Space Adventures (співробітничать з 2001 року). Таким способом, у космосі побували уже 7

космічних туристів, останнім 30 вересня 2009 року у космос відправився канадський мільярдер засновник Cirque du Soleil Гі Лаліберте. Хоча вартість туру на орбіту складала 20-23 млн. доларів, а з липня 2007 року виросла до 30-40 мільйонів доларів, коло охочих побачити космос продовжує розширюватися. Розширюється і коло послуг, які зможуть отримати майбутні космічні туристи. Нині, окрім польотів на Міжнародну космічну станцію, приватні компанії-суб'єкти ринку космічного туризму (серед яких Space Adventures, Virgin Galactic, EADS Astrium), пропонують суборбітальні подорожі та польоти на літаках, де створюються ефект нульової гравітації. Американська компанія Space Adventures пропонує польоти на спеціально модифікованому Boeing 727, де відтворені умови, що дають можливість відчутти стан невагомості. Квиток на такий рейс коштує 4950 доларів, вартість фрахту літака на один рейс 165 тис. доларів (максимальна кількість пасажирів 35). У 2005 році Роскосмос і Space Adventures, підписали меморандум про реалізацію комерційного проекту по здійсненню обльоту Місяця. Політ планується здійснити на оновленому кораблі Союз, термін реалізації – в продовж найближчих трьох років, вартість подорожі оцінюють у 100 млн. доларів. Компанія Virgin Galactic пропонує суборбітальні польоти. Сумарна тривалість рейсу від злету (з аеродрому Spaceport America у Нью-Мексико) до приземлення складатиме 2,5 години. Регулярні туристичні польоти планують розпочати у 2010 році. Незважаючи на високу вартість – 200 тисяч доларів — уже продано більше 200 квитків і ще 85 тисяч чоловік зареєструвалися на сайті компанії, виразивши зацікавленість у польоті в космос. Аналогічні проекти суборбітальних польотів меншої тривалості і висоти розробляє і Space Adventures (вартість 102 тис. доларів). Проект першого готелю в космосі «Galactic Suite» розробили іспанський архітектор Ксав'єр Кларамун разом із групою американських інженерів приватної компанії з космічного туризму 4Frontiers Corporation з Флориди [9, 22]. Тісний зв'язок авіації і туристичної індустрії, втілюється у процесі міжнародного за своїм характером, міжгалузевого кооперування. Лібералізація сфери зовнішніх розрахунків, транснаціоналізація виробництва й обігу, передбачає розширення сфери діяльності підприємств за межі національних економік. У туризмі, процеси транснаціоналізації, визначаються своєрідністю туристичного продукту. Одна його частина співвідноситься з країною, звідки походять туристи (послуги турагентств, інформаційні та консалтингові послуги, оформлення проїзних документів), друга – з транзитними територіями (авіаперевезення, товари, зокрема магазини безмитної торгівлі), третя – з країною призначення (трансферт і подорожі країною, послуги розміщення та харчування, екскурсійні послуги тощо).

Висновки. Отже, характерною особливістю постіндустріалізму є збільшення обсягів послуг міжнародних повітряних перевезень пасажирів і вантажів. Більшість міжнародних туристичних прибуттів забезпечується авіаційним транспортом, відповідно доступність і розвиток цієї чи іншої туристичної дестинації, виявляються залежними від надійності авіаційного сполучення з генеруючими ринками. Глобалізація усіх сфер життя, впровадження досягнень технологічного прогресу, тотальна інформатизація викликають появу новітніх, пристосованих до сучасних реалій, бізнесових моделей та ринкових

стратегій, які дозволяють суб'єктам ринку пасажирських авіаційних перевезень ефективніше задовольняти потреби різних споживачів, в тому числі – туристів.

Необхідність дотримання вимог скорочення негативних впливів авіаційного транспорту на навколишнє середовище визначає конкретні параметри стійкого розвитку туризму. Ефективні логістичні принципи організації та менеджмент якості сфери авіаційних перевезень, дають можливість людям максимально реалізувати власний потенціал мобільності у сучасному глобалізованому світі.

Подальшим напрямком досліджень, є пошук ефективних шляхів розвитку сталого туризму в Україні, імплементація досвіду інших країн, щодо створення мережі туристичних обсерваторій ЮНВТО.

Список використаних джерел:

1. І.Мальська М.П., Бордун О.Ю. Перевезення туристів повітряним транспортом. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. К. : Центр учб. л-ри, 2012. 246 с.
2. Василенко В.А. Формування стратегії конкурентоспроможності підприємств малої авіації України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. авіац. ун-т. К., 2011. 20 с.
3. Всемирный день туризма 2017 года посвящен силе устойчивого туризма в интересах развития. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://media.unwto.org/ru/pressrelease/2017-09-29/vsemirnyi-den-turizma-2017-goda-posvyashchen-sile-ustoichivogoturizma-v-in>.
4. Всемирный день туризма 2017 года посвящен силе устойчивого туризма в интересах развития. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://media.unwto.org/ru/pressrelease/2017-09-29/vsemirnyi-den-turizma-2017-goda-posvyashchen-sile-ustoichivogoturizma-v-in>
5. Доклад Всемирной туристской организации по статистике туризма [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/48th-session/documents/2017-17-TourismStats-R.pdf>
6. Миронов Ю. Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Вісник НЛТУУ*. 2013. Вип. 23.11. С.117-122.
7. Александрова А.Ю. Международный туризм. Учеб. пособ. М.: Аспект Пресс, 2001. 461 с.
8. The future of world air travel: an action plan for sustainable growth: A report by the WTTC infrastructure task force. London WTTC Publication department, 2003. 16 p.
9. Space Adventure: delivering spaceflight experiences. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.spaceadventures.com/>

УДК 379.858

Лукацький Євгеній

Науково-навчальний інститут інформаційних технологій Державного університету телекомунікацій

Перспективи розвитку авіатуризму в Україні

В статті висвітлено перспективи розвитку авіаційного туризму в Україні. Визначено проблеми розвитку внутрішнього туризму в Україні, вплив логістичних факторів на подальше збільшення туристичних потоків. Проаналізовано існуючі та перспективні

типи літальних апаратів, що використовуються чи можуть використовуватися на регіональних повітряних лініях. Обґрунтовано перспективність розробки та впровадження літака місцевих повітряних ліній «Сокіл» з дизельними двигунами.

Ключові слова: туризм, екскурсії, авіатуризм, літак місцевих повітряних ліній

Lukatskyi Y. Perspectives for the development of air tourism in Ukraine. *The article highlights the prospects for the development of air tourism in Ukraine. The problems of domestic tourism development in Ukraine and the influence of logistical factors on the further increase of tourist flows are identified. Existing and perspective types of aircraft used or can be used on regional airlines are analyzed. Proved promising development and implementation of local airlines aircraft "Sokil" with diesel engines.*

Key words: tourism, excursions, air tourism, local airlines plane

Україна – найбільша за площею країна, що повністю розташована в Європі. Україна займає площу більше 600 тисяч км² і має значні туристичні ресурси. При цьому транспортне сполучення на території України представлено здебільшого низько швидкісним залізничним та автобусним транспортом. Максимальна швидкість руху поїздів Інтерсіті дорівнює 160 км/г, а середня рейсова швидкість не перевищує 110 км/г, нічні потяги при цьому мають середню швидкість руху у 50 км/г. Максимальна допустима швидкість руху автобусів за правилами дорожнього руху не більше 90 км/г, а для мікроавтобусів не більше 110 км/годину (на автомагістралі до 130). Це створює суттєві перепони для розвитку міжобласного туризму та активного відпочинку на вихідних, тому що час, необхідний на дорогу до визначних пам'яток Української історії, культури та природи, рекреаційних або інших об'єктів, може займати більше ніж добу.

Одним з варіантів вирішення цієї проблеми міг би бути авіаційний транспорт. Незважаючи на те, що на даний момент застаріле матеріально-технічне забезпечення аеродромів та авіакомпаній місцевих повітряних ліній не дає запропонувати конкурентні умови для туристів, ми вважаємо цей напрямок цікавим та перспективним.

Проблемам розвитку внутрішнього туризму в Україні присвячено низку досліджень. Так, Виноградова О. В. та Дарчук В. Г. вивчали проблеми та стратегічні пріоритети розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні [1], Писаревський І. М. та Войтенко К. К. досліджували можливості підвищення туристського потенціалу міст на основі формування туристського кластера регіону [2], Гусякова О. Ю вивчала механізми державного регулювання соціального туризму в Україні [3], Герасимчук З. В. та Поліщук В. Л. розглядали питання регіональної політики івентивного туризму [4]. Ряд досліджень присвячені проблемам розвитку в Україні туризму на основі різних видів транспорту. Так, Марценюк Л. В. досліджувала питання організації залізничного туризму в Україні [5], Тимошук О. М. приділила увагу якості туристичних послуг водного транспорту [6], Антоненко І. Я. та Мельник І.Л. розглядали проблеми круїзного туризму [7] тощо. Проблемам організації регіональних авіаперевезень в Україні присвячені дослідження Луппо О.Є, Лазоренка В.А., Пригара О.О. [8], а також Демченка Д.О.[9]. В той же час, досліджень щодо перспектив розвитку в Україні авіаційного туризму нами не знайдено.

Виходячи з цього, в статті розглянуто можливості розвитку місцевих повітряних ліній та туристичних маршрутів в Україні у випадку відновлення

мережі місцевих аеродромів та розробки сучасного літака місцевих повітряних ліній (МПЛ).

Наразі в Україні внутрішні повітряні лінії представлені здебільшого перельотами зі столиці України до великих обласних та промислових центрів. Основними авіакомпаніями на внутрішніх лініях на даний час є WindRose Aero, SkyUp та Мотор січ, що виконують рейси з Києва до Херсону, Харкова, Одеси, Миколаєва, Чернівців, Івано-Франківська, Запоріжжя, Дніпра. В усіх маршрутах чітко відслідковується наявність хабу у Києві або Одесі (у випадку з SkyUp), що значно ускладнює переміщення між обласними центрами. До проблем, що примушують авіакомпанії використовувати хабову систему, на наш погляд, можна віднести низький пасажиро-потік, відсутність нормального технічного обслуговування на регіональних аеродромах, використання великих магістральних літаків на регіональних рейсах.

Вважаємо за важливе проаналізувати, які літаки зараз використовуються на внутрішніх авіалініях в Україні. У флоті WindRose представлено чотири магістральні літаки Airbus A-320 та A-321 на 180-218 пасажирів, а також сім регіональних літаків Embraer ERJ-145 LR та ATR 72-600 на 48 та 72 місця, SkyUp має флот з літаків Boeing 737 NG з кількістю пасажирських місць від 149 до 215 крісел, Мотор січ у цей самий час має флот, що складається лише з регіональних літаків вітчизняного виробництва: Ан-24, Ан-140 та Як-40 на 24-52 пасажирів, але при цьому ці літаки мають дуже погані інтегральні економічні показники, а також, здебільшого, є досить віковими.

На наш погляд, такий авіапарк не може задовільнити сучасні існуючі в Україні потреби, як на місцевих, так і на регіональних повітряних лініях, а також не дає можливостей для розвитку авіатуризму. Виходячи з цього, нами на базі літака Ан-28 було розроблено ескізний проект перспективного літака МПЛ «Сокіл» на 15 пасажирів з двома дизельними двигунами.

Характеристики літаків, що зараз використовуються в Україні на внутрішніх авіалініях, а також їх порівняння із характеристиками перспективного літака МПЛ «Сокіл» наведено у таблиці 1.

Нами було також порівняно характеристики сучасних літаків місцевих повітряних ліній, як існуючих, так і перспективних, та виявлено, що літак «Сокіл» має майже вдвічі меншу витрату палива на один пасажиро-кілометр у порівнянні з основними конкурентами у вигляді існуючих літаків Ан-28 та Л-410 (табл.1). При цьому використання дизельних двигунів дозволяє суттєво знизити вартість двигунів при будівництві літака (200 тисяч доларів за одиницю на порівняння 600-800 тисяч для турбогвинтових двигунів (ТВД)) а також знизити витрати на обслуговування, адже продовження ресурсу ТВД кожні 2-2.5 тисячі годин коштує близько 300 тисяч доларів, а дизельний двигун замінюється на новий у ті ж строки при вартості, що менша в півтори рази. Усе це суттєво знижує вартість експлуатації літака та наближує його за інтегральними економічними показниками до магістральних літаків, а отже надає можливості для зміни концепції використання повітряного транспорту.

Таблиця 1.

Порівняння характеристик літаків, що експлуатуються зараз в Україні на внутрішніх авіалініях та перспективного літака

Літак	A320	Як-40	ERJ-145	ATR 72-600	Boeing 737-800	An-24	An-140	Sokol
Кількість двигунів	2	3	2	2	2	2	2	2
Кількість пасажирів	180	24	50	72	189	48	52	15
Двигуни	CFM56-5A/5B	АІ-25	RR AE3007A	PW127 M/N	CFM56-7B24/26	АІ-24	ТВ3-117-ВМА-СБМ1	RED A03
Витрати палива, кг/час	2600	1200	1120	762	2500	800	550	140
Крейсерська швидкість, км/г	840	510	667-833	510	850	440	470	330
Витрата палива на пасажирокілометр, г	19	79	28	20	16	36	24	28
Тип палива	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1
Ціна палива, UAH	24	24	24	24	24	24	24	24
Ціна за пасажирокілометр, UAH	0,45	1,90	0,67	0,48	0,384	0,86	0,58	0,67

Таблиця 2.

Порівняння характеристик існуючих в світі та перспективних літаків МПЛ

Літак	L-410	An -28	DHC-6	An-2	TVS-2DTS	Cessna -208	Sokol
Кількість двигунів	2	2	2	1	1	1	2
Кількість пасажирів	19	17	19	9	9	9-11	15
Корисне навантаження, кг (у транспортному варіанті)	1710	1700	1842	1500	3500	1315	1300
Двигуни	GE H80	TVD-10B	PT-6A-21	ASh-62IR	TPE331-12UAN	PT-6A-114A	RED A03
Витрати палива, кг/час	314	300	250	135	180	130	140
Крейсерська швидкість, км/г	310	300	280	190	350	344	330
Витрата палива на пасажирокілометр, грам	53	59	47	79	57	34-40	28
Витрата палива на тонокілометр, г	592	588	485	474	147	287	326
Тип палива	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1	B-91/115	Jet-A1	Jet-A1	Jet-A1

Ціна палива, UAH	24	24	24	35	24	24	24
Ціна за пасажирокілометр, UAH	1,27	1,42	1,13	2,77	1,37	0,82-96	0,67
Ціна за тонокілометр, UAH	14,21	14,11	11,64	1,90	3,53	6,89	7,82
Ціна літака (Новий / Бувший у використанні), млн. \$	5,65/0,35-1,5	6,7/0,3-1	8,3/0,5-1,5	-/0,03-0,1	Немає даних	2,3	4,5

Отже, перспективний літак місцевих ліній, не зважаючи на меншу швидкість, може забезпечити суттєве підвищення ефективності внутрішніх авіаперевезень та дає змогу розвивати не лише маршрути з хабами, але й маршрути між окремими обласними та районними центрами.

Хабова система добре себе зарекомендувала в Радянському союзі, коли кожен аеродром обласного центру був хабом для авіації МПЛ. Після розпаду СРСР та виводу з експлуатації більшості літаків та аеродромів місцевих ліній виникли прогалини в авіасполученні, які неможливо вирішити за рахунок великих літаків.

Після аналізу стану сучасної авіації ми пропонуємо запровадити в Україні безхабову систему з використанням концепції аеротаксі, та невеликих, але максимально економічних літаків, що забезпечить швидкий доступ з пункту відправлення відразу до пункту призначення, оминаючи великі скупчення людей, небажані контакти тощо. Це є особливо актуально у сучасному світі в розрізі пандемії Covid-19.

Мала кількість пасажирів на борту та відносно мала вартість дозволяють швидко розгорнути мережу маршрутів для міжобласного та міжрайонного сполучення з легким підлаштуванням під потреби людей. Така система дозволить зменшити час на подорожі до максимум 4-5 годин для маршрутів через усю країну, при цьому через малу пасажиромісткість ці літаки можуть використовуватися на лініях з малим пасажиропотоком, а також як літаки бізнесавіації, наприклад, на таких рейсах як Київ-Харків. Такий літак може використовуватися з невеликих аеродромів, як то київський аеродром Чайка чи інші аеродроми з ґрунтовим покриттям.

Однак головною перевагою створення літака МПЛ Сокіл є можливість організації прямих рейсів до туристичних ресурсів, що знаходяться на віддалені від великих транспортних вузлів, шляхом створення посадкових площадок та невеликих аеродромів місцевих ліній, або відновлення діяльності існуючих або тих, що існували раніше.

Так, згідно з мапою аеродромів [10] в Україні нараховується 713 аеродромів та посадкових площадок з яких 549 з твердим покриттям, які залишилися Україні з радянських часів, коли вони активно використовувалися. Наразі ж більшість з них закинута, а деякі вже не можуть використовуватися. При проектуванні маршрутної сітки для розвитку туризму, розвитку міжобласного та міжрегіонального діалогу можливо відновити найближчі до туристичних ресурсів злітно-посадкові смуги та створити авіаційні екскурсійні маршрути вихідного дня.

Отже, за результатами аналізу сучасного стану внутрішнього авіаційного транспорту можна зробити наступні **висновки**:

- в Україні існують можливості та необхідність у розвитку внутрішніх повітряних ліній та авіаційного туризму;
- для розвитку внутрішніх авіаперевезень необхідно створення нового економічного та дешевого літака місцевих повітряних ліній;
- перспективний літак МПЛ «Сокіл» за розрахунковими економічними показниками є найкращим літаком в своєму класі і знаходиться на одному рівні з великими магістральними та регіональними літаками, що використовуються на внутрішніх лініях;
- на території України залишилася велика кількість невеликих аеродромів МПЛ, що можуть бути відновлені та використовуватися для створення авіаційних екскурсійних маршрутів вихідного дня у разі розробки та впровадження літака МПЛ «Сокіл» та загальної концепції авіатуризму.

Список використаних джерел:

1. Виноградова О.В., Дарчук В.Г. Проблеми та стратегічні пріоритети розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні: регіональний аспект. *Пробл. економіки*. 2013. № 4. С. 183-191
2. Писаревський І.М., Войтенкою К.К. Підвищення туристського потенціалу міст на основі формування туристського кластера регіону (світовий і національний досвід). *Бізнес Інформ*. 2014. № 11. С. 58-63.
3. Гусякова О.Ю. Розвиток механізмів державного регулювання соціального туризму в Україні: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 186 с.
4. Герасимчук З.В., Поліщук В.Л. Регіональна політика івентивного туризму: методологічні засади формування та реалізації: монографія; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк : Волиньполіграф: Гадяк Ж. В., 2013. 256 с.
5. Марценюк Л. В. Організація залізничного туризму в Україні: монографія. Дніпро : Дніпропетр. нац. ун-т заліз. трансп. ім. В. Лазаряна, 2017. 52 с.
6. Тимошук О.М. Оцінка рівня якості туристичних послуг водного транспорту: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.04; Одеський національний морський ун-т. Одеса, 2006. 20 с.
7. Антоненко, І.Я., Мельник І.Л. Формування інноваційного продукту круїзного туризму: монографія; Київ. ун-т туризму, економіки і права. Київ : Сталь, 2016. 247 с.
8. Луппо О.С., Лазоренко В.А., Пригара О.О. Упровадження місцевої та субрегіональної допоміжної системи організації повітряного простору в Україні. *Вісн. Нац. авіац. ун-ту*. 2013. № 3. С. 29-34.
9. Демченко Д.О. Удосконалення механізмів державного регулювання авіаційних перевезень в Україні : автореф. дис. . канд. наук з держ. упр.: 25.00.02; Акад. муніцип. упр. Київ, 2014. 20 с.
10. Сервіс <https://maps.aopa.ru/> [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://maps.aopa.ru/>

Екскурсійно-красознавчий напрямок діяльності музейного комплексу Льотної академії Національного авіаційного університету

У статті характеризуються виховні та соціальні функції музею, аналізується його екскурсійно-красознавча діяльність на прикладі музейного комплексу Льотної академії НАУ. Розглядаються традиційні та новітні форми і методи музейної комунікації, використання інформаційних технологій у музейній діяльності.

Ключові слова: музей при навчальному закладі, функції музею, музейна комунікація, екскурсійна діяльність, відвідувач, музейні інформаційні технології.

Romanko I. Excursion and local history activities of the museum complex of the Flight Academy of NAU. *The article characterizes the educational and social functions of the museum, analyzes its excursion and local history activities using the example of the museum complex of the Flight Academy of NAU. The traditional and newest forms and methods of museum communication, the use of information technologies in museum activities are considered.*

Key words: museum with educational institution, functions of the museum, museum communication, excursion activities, visitor, museum information technologies.

Постановка проблеми. Серед численних інститутів, що виникли як засіб збереження і дослідження історичної минувшини, залучення молоді до її вивчення, вагоме місце посідають музеї при закладах вищої освіти. У сучасному навчально-виховному процесі підвищується роль музею як осередку освіти і виховання, що сприяє формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпеченню духовної єдності поколінь. Формування місії музею відповідає на запитання: яка мета існування музею? Для кого працює музей, чим він унікальний? Які цінності представляє? Яке місце у суспільстві прагне займати?

Змінюється світ, трансформується світоглядна модель. Нові очікування відвідувачів вимагають вдосконалення форм і методів роботи музеїв.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання історії та сьогодення музеїв при закладах освіти знаходиться у ракурсі наукових пошуків Н. Капустіної [4], Р. Маньковської [7], С. Муравської [8], М. Скирди [15]. Сучасне суспільство зацікавлене у виховних та освітніх можливостях музею. Теоретичний та науково-методичний аналіз цього напрямку діяльності музеїв розглядається у працях Т. Вайнберг [1], І. Вітрик [2], Л. Гайди [3], О. Караманова [5] та інших. Стан, проблеми та перспективи розвитку музеїв у закладах вищої освіти неодноразово ставали предметом дискусій на конференціях та круглих столах [6, 9, 16]. Важливе значення у музейній комунікації, зокрема її опосередкованій формі, відводиться видавничій діяльності. Підготовка наукових праць і збірників, довідників та путівників, описів колекцій сприяють поширенню відомостей про збірки музею, його діяльність, поглибленню діалогу між музеєм і відвідувачем [10-14].

Метою статті є дослідження особливостей музею в Льотній академії НАУ

(далі – ЛА НАУ) та визначення його основних функцій; розкриття різноманітних форм і методів просвітницької та виховної діяльності музею; висвітлення ролі музею у розв'язанні актуальних питань формування громадянськості молодого покоління.

Вклад основного матеріалу. В ЛА НАУ понад десять років діє музейна експозиція історичного краєзнавства. Світлиця декоративно-ужиткового мистецтва Кіровоградщини орієнтована на популяризацію художніх традицій нашого краю. У структурі музейної кімнати виокремлено два модулі: 1 – колекція творів декоративно-ужиткового мистецтва; 2 – історія символіки Кіровоградщини в творчості народних митців-краян. Упродовж 2011-2015 років створено ще кілька музейних об'єктів: «Національна культура: від витоків до сьогодення», «Великий син великого народу. Слісаветградський край на життєвому шляху Кобзаря», «Друга світова війна в історичній долі нашого краю», «Авіатори Кіровоградщини – герої Другої світової війни», «Ближче до Норвегії – разом із Норвегією: ЛА НАУ – Норд Університет».

14 жовтня 2015 р. відбулося відкриття музейної кімнати «Україна більше за життя». Площа експозиції умовно розділена на оглядові зони: козацтво на теренах нашого краю; загиблі воїни-земляки – учасники антитерористичної операції. Експонуються стенди з портретами та біографічними довідками героїв, артефакти з місця бойових дій, особисті речі бійців, їхні однострої, частини обмундирування, різноманітні світлини, посвідчення, грамоти, нагороди тощо. Створити колекцію військового спорядження, документів та фотоматеріалів вдалося завдяки родичам загиблих бійців, які передали їхні особисті речі.

В оформленні музейних кімнат використані інтерактивні творчі методи «експозиційного мислення», що зосереджені на відвідувачах і принципи їх залучення, етапах процесу творення виставок, сегментації аудиторій та ін. Більша частина експонатів зберігається поза скляною вітриною, доступна відвідувачам. Технічне оснащення дозволяє проводити віртуальні відео-конференції. Створено відеотеку та колекцію тематичних мультимедійних презентацій з історії та культури нашого регіону.

Важливе місце в роботі музею посідає екскурсія. І це закономірно, оскільки музейна експозиція і екскурсійний метод взаємопов'язані. Це специфічна форма освітньої діяльності, змістом якої є комплексне сприймання об'єктів, представлених на екскурсійному маршруті, з метою здобуття знань та вражень. Добре продумана екскурсія сприяє глибокому розкриттю теми, оскільки екскурсивод зосереджує увагу на всіх важливих пам'ятках, розкриває їх внутрішній зміст, розповідає не лише про виставлений матеріал, а й про те, що його об'єднує з іншими. Екскурсійна робота є творчою, такою, що вимагає глибоких загальних і спеціальних знань. Теми як оглядових, так і тематичних екскурсій можуть бути широкими (охоплюють весь розділ експозиції) і вузькими (щодо окремого експозиційного комплексу), їх спрямування – поглиблене і різнобічне ознайомлення з музейними матеріалами. Екскурсії музейним комплексом проводять курсанти – переможці щорічного конкурсу екскурсиводів.

Позитивною тенденцією в роботі музею на сучасному етапі є зростання питомої ваги самостійної пізнавальної роботи з джерелами, у тому числі з матеріалами, які ще не повністю розкриті. Курсанти-екскурсиводи і лектори

складають значну частину музейного активу, і є головним осередком музею. Готуючи виступ, у відповідності до профілю експозиції, кожен екскурсовод поглиблює свої знання в певній галузі історії та культури.

Сучасна молода людина нової формації, за визначенням, є діалогічною (а не монологічною), музей також шукає нові форми спілкування, за яких робота з аудиторією відбувалася б більш ефективно. У діяльності музею практикуються виступи екскурсоводів у кожній експозиції попарно: один екскурсовод – це гуртківець, який вже має досвід роботи у музеї, інший курсант – новачок. Таким чином забезпечується безперервність і наступність підготовки екскурсоводів; текст кожен із них готує самостійно, підбирає різноманітні маловідомі факти, переглядаючи значний масив джерел. Після накопичення інформації проводиться обговорення і будеться один спільний виступ у формі діалогу, диспуту, отже, розглядаються дві сторони однієї події. Це робить екскурсію динамічною та цікавою.

Рада музею та курсантський актив розв'язують такі важливі завдання: збирання матеріалів про минуле академії, ведення сучасного літопису, відображення видатних подій у спеціальних виставках, популяризація історії ЛА НАУ та її досягнень на сторінках обласної преси й обласному телебаченні. Таким чином формуються фонди з історії і накопичуються матеріали поточного літопису діяльності.

Музейні кімнати історичного краєзнавства є складовою навчально-методичного комплексу з вивчення історії України та історії української культури, а також краєзнавчої науково-дослідної та пошукової роботи, що здійснюється курсантами під керівництвом викладача.

У створенні музейного комплексу брали участь курсанти – члени Студії історичної реконструкції, національного ландшафтного дизайну і туризму, яка діє в академії з 2014 року. За своїм змістом робота Студії поділяється на дві основні групи: перша цілком ґрунтується на краєзнавчому матеріалі; друга – загальноісторична з використанням місцевого матеріалу. Перша дає можливість курсантам здобути систематичні знання з історії краю, у другій краєзнавчий матеріал включається тільки на основі логічних зв'язків.

Організація пошукової діяльності Студії здійснюється за кількома напрямками, серед яких: встановлення імен та дослідження біографій наших краян – військових льотчиків, а також збирання інформації про загиблих воїнів-земляків – учасників АТО. Розроблено заходи у формі науково-пізнавального семінару з практичними елементами, що має три варіативні частини, які курсанти обирають на власний смак. До першої частини входять краєзнавчі екскурсії у різні куточки нашої області. Друга частина пропонує знайомство з фольклорними дійствами, обрядами та участь у їх постановці. Третя частина являє собою творчу форму – створення оригінальних виробів власними руками під час майстер-класів, що проводять знані майстри декоративно-ужиткового мистецтва Кіровоградщини.

Поглиблене вивчення курсантами краєзнавчих об'єктів передбачає використання різноманітних форм і методів діяльності: лабораторній роботі з документами, архівними матеріалами, експонатами; зустрічі з учасниками АТО, родинами загиблих героїв; тематичні походи та експедиції; краєзнавчі конференції, круглі столи; конкурси, фестивалі, пересувні виставки; заходи до

знаменних дат у житті країни та краю; літературні вітальні й художні вернісажі; заходи, які є реконструкціями певних історичних періодів. Так, під час реконструкції «святкових українських вечорниць» на одному з засідань Студії – «Походження свят у світлі історичних джерел», присутні мали можливість дізнатися, як українська молодь проводила своє дозвілля у XIX столітті.

Яскравою сторінкою життя Студії є виїзні засідання. Експерсії є наймасовішою формою краєзнавчої роботи, оскільки створюють правильне відображення минулого, безпосередньо пов'язують знання про нього з конкретними історичними речами, пам'ятками. Після експерсії студійці складають звіти про те, що дізнались нового, що можуть доповнити до пізнаного з інших джерел. Так формується не лише джерельна база експозиції, а й дослідницькі здібності кожного курсанта. Узагальнення цієї роботи відбувається у формі проєктів.

Курсантам, які об'єктом краєзнавчої роботи обрали історію села Високі Байраки, було запропоновано взяти участь у реалізації проєкту створення музейно-туристичного комплексу під відкритим небом «Земля козака Мамає». Серед форм впровадження проєкту слід відзначити прокладання експерсійного маршруту «Стежками козака Мамає».

У 2015 році відбулися Всеукраїнські змагання зі спортивних походів серед учнівської та студентської молоді. Юнаки та дівчата, у тому числі курсанти академії, долали маршрут, що пролягав через населені пункти Кіровоградського району (згідно постанови Верховної Ради України № 2615-VIII від 20 листопада 2018 року перейменованій на Кропивницький район), пов'язані з легендами про козака Мамає: с. Підгайці Великосеверинківської сільради (колишня назва – с. Мамайка) – долина річки Мамайка – с. Високі Байраки (колишня назва – с. Мала Мамайка) – с. Андросове.

В ЛА НАУ значна увага приділяється пошуку нових форм і методів роботи з курсантами, вихованню на досягненнях історії та культури рідного краю, формуванню музейної культури і традиції системного відвідування музею. З цією метою розробляється інтерактивний «музейний центр» із спеціальною експозицією, де будуть застосовуватись ігрові, театралізовані заходи, комп'ютерна техніка, удосконалюється робота проблемних груп з краєзнавства. Перед музеєм стоять непрості завдання пошуку креативних форм комунікації, проєктів новаторського характеру, серед яких – супровід музейних виставок різноманітними поетичними та музичними вечорами, майстер-класами тощо.

Музей ЛА НАУ засвоює інтерактивні технології, які пропонують відвідувачу самостійно, вільно і творчо проявляти себе і взаємодіяти у музейному просторі. Інтерактивні технології відкривають можливості креативним відеошоу, панорамним проєкціям, віртуальним реальностям, анімаціям тощо. Перспективним напрямком у розвитку музейництва є використання Інтернет-технологій, які сприяють комунікації музею з аудиторією відвідувачів, знайомлять їх з матеріальним і духовним культурним надбанням. Забезпечення музею новітнім комп'ютерно-мультимедійним обладнанням та експерсійно-інформаційними програмами дає можливість експозиційно охопити значний історичний проміжок та стати місцем апробації віртуальних експерсій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Однією з

найважливіших складових музейної роботи є екскурсійно-просвітницька. Кожен музей в своїх стінах з різною ефективністю здійснює просвітницьку і освітню функції. Музейна педагогіка допомагає долучити окрему людину (дитину) або соціальну спільноту до цілеспрямовано-організаційного процесу комплексного сприйняття цінностей історії та культури, в ході якого забезпечується духовний розвиток людини. Екскурсивод покликаний забезпечити діалог змісту експозиції й відвідувача, допомогти останньому розпізнати музейні цінності, усвідомити їх, оцінити їх роль і місце в історії та культурі.

У цьому контексті в ЛА НАУ практикуються музейно-педагогічні програми, які розраховані в першу чергу на шкільну аудиторію. Саме ці розробки дозволяють не тільки зберегти дитячу аудиторію, але й виховувати активно спрямовану на творчий процес в рамках музею молодь. Всі інтерактивні та освітні програми в музеї проводяться безкоштовно. На базі Музейного комплексу відбуваються засідання наукового гуртка «Студія історичної реконструкції» та «Клуб українсько-норвезького партнерства», а також заняття шкільних історичних та красзнавчих гуртків.

Спеціально для учнів молодших класів разом з вчителями розробляються теми зустрічей. Зокрема, має популярність науково-пізнавальна гра «Інтелектуал», що проводиться з дітьми після екскурсії з метою закріплення нового для багатьох учнів матеріалу. Музей дозволяє в ході таких заходів закріпити та поглибити накопичені школярами знання, перетворити їх у відповідні переконання, роблячи таким чином свій внесок у систему освіти і виховання людини.

В ідеалі музейна практика повинна органічно поєднувати в собі все конструктивне, що напрацьоване і в системі освіти, і в соціально-культурній діяльності, забезпечити задоволення і подальше збагачення духовних інтересів та потреб людини, стимулювати розвиток її творчих можливостей, долучити її до процесу відтворення духовних і матеріальних цінностей. В музеї інформація набуває наочність, образність, активує візуальне мислення, стає засобом спадкоємності культури і передачі соціального досвіду.

Музей можна розглядати як установу соціально-культурної діяльності, вона залучає екскурсивода і відвідувачів у процес обміну інформацією, в ході цього процесу відвідувачі реалізують свої навчально-виховні можливості за допомогою засобів педагогіки, які вдало використовуює музейний працівник.

Культурне надбання, що зберігається в музеї, є мертвим, якщо не взаємодіє зі світом сучасних людей. Тільки в цьому випадку музейні колекції будуть надавати духовні сили, збагачувати життєві інтереси і запити різних груп населення, сприяти появі нових напрямків соціально-освітньої роботи.

Подальше дослідження проблеми має бути спрямоване на пошук та обґрунтування нових форм виховання громадянських якостей особистості з використанням інформаційних можливостей музею ЛА НАУ.

Список використаних джерел:

1. Вайнберг Т.Б. Музейна педагогіка – перспективний напрям у сучасній системі національної освіти // Вивчаємо українську мову та літературу. 2014. № 2. С. 2-7.
2. Вітрик І.С. Екскурсійна робота і основи музейної педагогіки // Вісімнадцяті сумцовські читання. Матеріали наукової конференції «Музей як соціокультурний

- інститут в умовах інформаційного суспільства*», Харків, 18 квітня 2012 р. / Харківський історичний музей. Харків: Майдан, 2012. С. 125-130.
3. Гайда Л.А. Краєзнавча експедиція як форма діяльності шкільного музею // *Краєзнавство*. 2010. №1-2. С. 178-185.
 4. Капустіна Н.І. Деякі аспекти роботи з музейною аудиторією // *Сучасний музей: між скарбницею та підприємством*. Матеріали Міжнародної конференції 8 жовтня 2006 р., м. Чернівці. Львів, 2008. С. 99-102.
 5. Караманов О.В. Сучасні тенденції розвитку музейної педагогіки в Україні // *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи*: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 24-25 вересня 2013 р.). К.: НКПІКЗ, 2013. С. 35-37.
 6. *Краєзнавство та пам'яткознавство*. Матеріали XXXIV-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих вчених, присвяченої 50-річчю Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 112 с.
 7. Маньковська Р. Сучасні музейні комунікації та перспективи їх розвитку // *Краєзнавство*. 2013. №3. С. 75-84.
 8. Муравська С. В. Деякі аспекти функціонування музеїв закладів вищої освіти // *Питання історії науки і техніки*. 2016. № 3. С. 65-70.
 9. *Проблеми і перспективи розвитку музеїв вищих навчальних закладів України*: матеріали 2-го круглого столу (Київ, 23-24 листопада 2007 р.) / Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний ін-т», Музей історії КПІ. К.: Політехніка, 2007. 91 с.
 10. Романько І. І. Декоративно-ужиткове мистецтво. На матеріалах музейної експозиції краєзнавства в Кіровоградській льотній академії НАУ. Навчальний посібник. Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. 184 с.
 11. Романько І. І. Історія рідного краю в матеріалах музею краєзнавства Кіровоградської льотній академії НАУ. Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. 228 с.
 12. Романько І. І. Музейна експозиція в Кіровоградській льотній академії як об'єкт краєзнавчо-освітньої діяльності / *Між Бугом і Дніпром*. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск V. Кропивницький: Центрально-Українське вид-во, 2016. С.195-205.
 13. Романько І. І. Україна більше за життя: загиблі воїни-земляки – учасники антитерористичної операції. Кіровоград: КЛА НАУ, 2015. 128 с.
 14. Романько І.І. Щоб Україна вся біля серця була: музей краєзнавства в Кіровоградській льотній академії НАУ / *Між Бугом і Дніпром*. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск IV. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. С. 349-351.
 15. Скірда М. Музейне просвітництво: проблеми сьогодення і перспективи на майбутнє // *Сучасний музей: між скарбницею та підприємством*: матеріали Міжнар. конф. (м.Чернівці, 8-10 жовт. 2016 р.). Львів: ВНТЛІ-Класика, 2016. С. 123-125.
 16. *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика*: збірник праць міжнародної науково-практичної конференції (6-7 жовтня 2011 р., м. Київ) / упорядник Л. В. Казанцева. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2012. 420 с.

СЕКЦІЯ 2

Географія туризму та рекреації

УДК 338.04

Смирнов Ігор, Любіцева Ольга

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в умовах пандемії: втрати, пошуки та надбання (світовий та український досвід)

Розкрито особливості розвитку туристичного та готельно-ресторанного бізнесу в умовах пандемії. Подано та розкрито зміст нових форм та відповідних термінів у туристичному та готельно-ресторанному бізнесі в Україні та світі, зокрема, таких як тревел-шеймінг, воркейшн, ворк фром хотел, стейкейшн, цифрові кочівники, тревел-пухирі. Показано зміни, пошуки та результати роботи ресторанної галузі України за період пандемії, включаючи територіальний аспект.

Ключові слова: туризм, готельно-ресторанний бізнес, пандемія, нові форми.

Smirnov I., Lyubitseva O. Tourism and hotel and restaurant business in a pandemic: losses, searches and gains (world and Ukrainian experience). *The peculiarities of the development of the tourist and hotel and restaurant business in the conditions of a pandemic are revealed. The content of new forms and corresponding terms in the tourist and hotel and restaurant business in Ukraine and the world, in particular, such as travel shaming, workation, work from hotel, staycation, digital nomads, travel bubbles are presented and revealed. The changes, searches and results of the work of the restaurant industry of Ukraine during the pandemic period, including their territorial aspect, are shown.*

Key words: tourism, hotel and restaurant business, pandemic, new forms.

Виклад основного матеріалу. Подорожі під час пандемії змінилися і скоротилися до мінімуму. Але туристи все ж таки шукають будь-які можливості відправитися до нових країн. За час пандемії перетворень зазнали не тільки подорожі, але й з'явилися нові їх форми та терміни, що розкривають ці зміни та відображають відношення до них. До таких новітніх явищ у міжнародному туристичному бізнесі з відповідними назвами відносяться [1; 2]: тревел-шеймінг, воркейшн, ворк фром хотел, стейкейшн, цифрові кочівники, тревел-пухирі. Що ж вони означають?

Подорожі під час пандемії можуть викликати не тільки радість, але й встид. Таке явище і отримало назву *тревел-шеймінг* (з англ. – travel – подорож, shame – встид) [1]. До коронавірусу подорожі вважалися «соціальною валютою». Люди подорожували, знайомились з представниками інших країн, національностей, спілкувались в реалі або соцмережах. І, звісно, хвалилися новими поїздками: рахували кількість відвіданих країн, перельотів, міст та скільки днів вони провели поза домівною у поїздках. При цьому збентеження переживали ті, хто мало подорожував, - їм нічого було сказати. Але після загальносвітового блокування внаслідок жорсткого карантину соціальний статус подорожей змінився. Туристи, які намагаються подорожувати під час пандемії,

можуть зіштовхнутися з негативною реакцією оточення. Багато людей вважають, що подорожі під час пандемії коронавірусу піддають загрозі інших через можливість заразитися цією хворобою. Особливо велику хвилю засудження можна отримати за красиві фото у соціальних мережах, які подорожуючі виставляють після поїздки. Іноді неприязнь і засудження чіхілось подорожей зупиняє людей від купівлі туру: а що скажуть інші, якщо я поїду на відпочинок під пальмами. Що ж робити у цій ситуації? Краще не хвалитися своїми поїздками, або просто не звертати увагу на тих, хто «голосно» висловлюється під такими світлинами. Головне – самим не опускатися до засудження інших. А подорожувати чи ні під час пандемії – кожен повинен вирішувати самостійно та відповідати за ризики та можливі проблеми, як під час поїздки, так і після неї.

Воркейшн - це робоча відпустка, а точніше робота під час відпустки (з англ. work – робота, vacation – відпустка) [1]. Поєднання роботи та відпустки передбачає роботу поза офісом, суміщуючи дозвілля з продуктивним часом. Основна ідея поняття «воркейшн» полягає у тому, що можна не брати відпустку, щоб кудись поїхати. Навіть у поїздки можна продовжити працювати віддалено. Цей тренд з'явився ще 2012 р., але став особливо актуальним під час пандемії, майже зрівнявшись з звичайною віддаленою роботою. Теоретично воркейшн розрахований на офісних працівників, які не хочуть зупиняти робочий процес, але вирішили кудись терміново поїхати, щоб змінити спосіб життя. Практика воркейшна була впроваджені у багатьох фірмах США та Європи, які уважно відносяться до благополуччя працівників та альтернативних способів підвищення їх продуктивності праці у довготривалій перспективі. Звісно, нам поки що доволі складно собі таке уявити але у багатьох великих компаніях США та Австралії керівництво іде на такі поступки, щоб цінний працівник не перегорів на роботі, зміг поїхати разом з родиною до заміського будинку або відправитися у поїздку під час канікул дітей. Не завжди офіційні відпустки співпадають з родинним розкладом, а от воркейшн це дозволяє. До речі, це є і непоганий варіант продовження звичайної відпустки. Залишається домовитися з керівництвом про додатковий тиждень відпустки та переключитися на віддалену роботу у той час, поки ваша родина продовжує відпочивати на пляжі. Також це непоганий спосіб продовжити перебування у місці відпочинку, яке сподобалося.

2020 р. не був сприятливим для туристичної індустрії. Особливо це відбилися на готельному бізнесі – найбільшому та найважливішому складнику туристичного комплексу. Для того, щоб пережити збитки деяким готелям довелося застосувати творчий підхід у адаптації до нових умов бізнесу. Одна з таких спроб полягає у привабленні бізнес-мандрівників новою концепцією – WFH (англ. work from hotel), «робота з готелю» [1]. Отже, деякі готелі вирішили переорієнтуватися з подорожуючих на ділових людей, які працюють віддалено, тому можуть подорожувати, не чекаючи на відпустку. Наприклад, по своїй країні або до країн, які відкриті до відвідування. Дистанційний режим роботи дозволяє виконувати свої обов'язки і одночасно лікуватися в санаторії, або відпочивати в Арабських Еміратах. У всьому світі готельні мережі розпочали нові програми для реалізації цієї концепції, використовуючи переваги вже існуючих зручностей. Хочете прийняти ванну під час обідньої перерви? Або провести зустріч в залі для нарад? Або попрацювати у зимовому саду готелю? Все це стає можливим, якщо

замість офісу орендувати номер у готелі. Тому тепер у переліку популярних вимог до сервісу готелю значаться додаткові вимоги: стабільний інтернет, доступні розетки, столи, що регулюються за висотою, ергономічні стільці, тихі та комфортні номери. Прикладами цього є: готель Marriott Providence Downtown, який сформував пакети Day Use зі знижками 50% для тих, хто працює віддалено; готель White у Брукліні (Нью-Йорк), що надає в оренду номери для роботи щоденно з 8.00 до 18.00 (постояльці можуть розміститися в номері з гарним видом з панорамних вікон, або у внутрішньому дворіку, у вартість оренди номеру входять безкоштовні напої та цифровий доступ до газети «The New York Times»). Багато готелів розробили пропозиції з істотними знижками для тих гостей, які приїдуть до них на постійне проживання, щоб попрацювати в готелі від двох днів до декількох місяців. Постояльцям надають не тільки стандартні готельні послуги: можна привезти з собою домашніх улюбленців, або родину. При цьому пропонується для дітей віртуальна допомога у дистанційному навчанні, а для дорослих – робочі місця у альтанках біля басейну та інші приємні особливості, яких не має у стандартному офісі чи в зоні коворкінгу.

Сьогодні багато людей не можуть собі дозволити витратити великі кошти на тривалі подорожі, до того ж в локдаун можуть відмінити навіть поїздки, тому придумали альтернативу справжньої відпустки – *стейкейшн* (від англ. staycation: stay – перебування, vacation – відпустка) – відпочинок неподалік домівки з рідними, друзями, дітьми і, навіть, з улюбленими домашніми тваринами [1]. Цей термін став популярним під час фінансової кризи початку 2000-х років, коли у багатьох людей бракувало грошей на коштовні закордонні подорожі. Доводилося подорожувати недалеко від домівки, часто навіть у власному місті люди шукали нових вражень. Головне при цьому – зробити все, щоб відчути себе туристом, відволіктися від побутових проблем, не відповідати на робочу пошту, не займатися домашнім господарством. До речі, якщо взяти на озброєння цей термін то можна організувати гарний відпочинок у святкові дні, наприклад, пожити у найкращому готелі міста, або піти у ресторан, замість того, щоб готувати вечерю для родини, а вранці отримати задоволення від нового виду з вікна, неспішного сніданку, замовленого до готельного номеру, або просто гуляти по місту, дивлячись на нього очима туриста. При цьому така пропозиція має багато переваг: виключена можливість запізнення на рейс, не треба збирати валізи, можливо побути на самоті, або удвох з коханою особою, а дітей для різноманітності залишити бабусі та дідусеві. Головне - отримати яскраві враження і це можливе, навіть не виїжджаючи далеко з свого міста.

Ще одне нове явище 2020 р. у світовому туризмі – *візи для фрилансерів*. Їх запровадили у декількох країнах, для того щоб привабити туристів – *«цифрових кочівників»*, тобто працівників які не залежать від офісу [1]. На що це потрібне фрилансеру, якщо він і так може працювати віддалено де захоче? Справа у тому, що у деяких країнах за туристичною візою не можна працювати. І навіть, якщо не афішувати свою трудову діяльність, то, як правило, туристична віза швидко закінчується і після цього треба виїхати з країни. А під час пандемії візи для фрилансерів забезпечують можливість потрапити до тієї країни, куди туристам в'їзд заборонений. Так, у листопаді 2020 р. емірат Абу-Дабі (ОАЕ) оголосив про створення нового типу віз, що дозволяють фрилансерам, які працюють на

довгостроковій основі, проживати в еміраті. Громадяни (резиденти та нерезиденти ОАЕ) можуть подати заявку на отримання подібного дозволу. Раніше іноземці отримували право працювати в цій країні тільки, якщо їх найняла компанія в Абу-Дабі, ліцензії на фриланс видавались виключно громадянам ОАЕ. Ще одна країна – Ісландія, яка до цього часу була закрита для мандрівників, запропонувала візи, за якими віддалені працівники можуть переїхати туди на термін до 6 місяців. При цьому можна приїхати з родиною і у такий спосіб побачити природні красоти Ісландії без юрб туристів. Ще у деяких країнах з'явилися візи для «цифрових кочівників»: Грузія обіцяє таку візу при доході від \$ 2000 на місяць – можна приїхати навіть під час пандемії, але доведеться пробути 12 днів у карантині; чекають на фрилансерів і в Естонії, де можна жити цілий рік, якщо місячний дохід перевищує \$ 3405.

Тревел-пухирі (з англ. - travel bubbles), вони ж – тревел-коридори (з англ. - travel corridors), або повітряні мости (з англ. - air bridges) дозволяють мандрувати між двома або декількома країнами без необхідності перебувати на карантині [2]. По суті, це ексклюзивні партнерські угоди, підписані урядами країн, які продемонстрували значні успіхи у стримуванні пандемії Covid-19 та боротьбі з нею у межах своїх кордонів. Ці країни прагнуть налагодити пасажиропотоки та відновлюють зв'язки між собою, відкриваючи кордони та дозволяючи подорожуючим вільно переміщуватися без необхідності проходити карантин після прибуття. Ще з початком карантину почались обговорення між країнами щодо можливостей створення тревел-пухирів. Розповсюдження цього терміну було ініційовано трьома країнами Балтії, а саме Естонією, Латвією та Литвою, коли вони сформували трьохстороннє партнерство, що дозволило громадянам цих країн в'їзд на територію держав-членів. Коли світ дізнався про цю ініціативу, багато країн перейняло їхній досвід, або, у всякому разі, серйозно задумалися про можливості формування відповідного блоку з сусідніми країнами. Так, у листопаді 2020 р. Гонконг та Сінгапур оголосили про те, що хочуть створити тревел-пухир, який би дозволяв мандрувати між цими двома містами без карантинного контролю. При цьому, у межах повітряних мостів мандрівники все ж таки повинні проходити тест на коронавірус. Також Великобританія підписала угоду із США про відкриття тревел-коридору по закінченні різдвяних свят 2020 р. Карибські острови, багато країн Південно-Східної Азії також відкривають подібні коридори. Отже, до кінця 2020 р. вже з'явилися можливості мандрувати та переміщуватися світом, для чого треба чітко відслідковувати інформацію по відкритих країнах та тревел-пухирях, щоб правильно скласти маршрут, а також не сидіти у кожній країні прибуття 14 діб на обсервації.

Розвиток туристичної галузі нерозривно пов'язаний з ресторанным бізнесом, оскільки харчування туристів – це складник туристичної послуги. Як відомо, туристична галузь через корона-вірус зазнала чималих проблем у своєму розвитку у 2020 р. як у світі, так і в Україні. Але ще більші проблеми має зараз ресторанна сфера. За думкою директора «Ресторанного консалтингу» О. Насонові, ресторанный бізнес виявився найбільш вразливим та найменш захищеним [3]. Так, по Києву на початок 2021 р. є дані, що закрилися 25% ресторанів та кав'ярень, а це – 400 закладів. Щоправда і відкрилися 170 нових [8]. Затрати рестораторів, зокрема у Києві, вже практично ті самі, що були раніше, а

от виручка - в два рази менша. Тобто у цій галузі мова про прибуток поки що не йде, він з'явиться, за думкою експертів, не раніше ніж за півроку, а то й за рік. Також експерти попереджають, що найбільш важкими часами для рестораторів будуть не карантинні, а пост-карантинні. Це пояснюється такими причинами:

По-перше, відбувся певний відтік клієнтів, які бояться зарізатися коронавірусом; цих людей небагато, приблизно 10-15%, але вони достатньо активні, не приховують своєї позиції і агітують решту слідувати їхньому прикладу і ігнорувати ресторани.

По-друге, досить несподівано почався відпускний сезон; О. Насонова відмічає, що це відбулося одразу після новин про затримку українських туристів у Греції в кінці червня 2020 р.; у цей момент багато українців нарешті усвідомили, що закордонний відпочинок цього року їм не «світить» і прийняли активне збиратися у відпустки Україною. Отже, у повну силу відпускний сезон в Україні стартував з середини липня. Це означало, що ресторани в Одесі та інших курортних містах України почувають себе непогано, чого не можна сказати про заклади у Києві (який влітку 2020 р. спорожнів на очах), Львові (тут взагалі касу місцевим ресторанам роблять польські туристи) та інших містах.

По-третє, відпала сімейна аудиторія – родини з дітьми, яких взагалі практично не має: когось відправили до бабусь у село, хтось вивіз дітей на море, але немало сидять у міських квартирах. Дітям у масках дуже некомфортно, тому ходити з ними у громадські місця не виходить.

По-четверте, поступово почалось зростання цін на продукти.

По-п'яте, більше немає знижок з боку орендодавців, які вони надавали у період карантину; ресторанам включили повну оренду, незважаючи на те, що зростання дохідності у них не має.

І, *наприкінці*, вплив чиннику очікування інфляції, що для ресторанів-«гірше карантину» [3].

За таких умов передбачається, що вже на початку 2021 р. деякі ресторатори в Україні згорнуть свої бізнеси в очікуванні продовження пандемії. Вони несли витрати з початку минулого року і пережити кризу зможуть лише ті з них, у кого є декілька точок і їм є з чого вибирати, коли постане вимога закрити збиткові заклади і залишити більш-менш прибуткові, або ті, хто готовий ще почекаєти і при цьому продовжувати вкладати кошти.

За словами О. Насонової [4], ще до оголошення карантину вона спілкувалася з колегами, які в цьому бізнесі не один десяток років і всі при цьому прийшли до висновку, що криза затягнеться на рік – півтора. Ресторатори з досвідом, які пережили кризи 2008–2009 та 2014–2015 рр., з самого початку і не надіялися на диво. Було зрозуміло, що надходить велика системна криза, яка продовжиться, скоріше всього, до середини наступного року. Тому досвідчені фахівці ресторанної справи з самого початку карантину готувалися до відтоку клієнтів, до падіння середнього чеку, до того, що треба буде закривати нерентабельні точки, знижувати витрати і просто перечекати карантинний період. Але на ресторанному ринку багато новачків, у яких не має досвіду ведення бізнесу у кризу, – от вони у першу чергу і почали панікувати. Саме новачки не могли дочекатися зняття обмежень, оскільки були впевнені, що, як тільки

ресторани відкриються, до них повалять клієнти. Але ось ресторани відкрились, а вала клієнтів немає, і для багатьох це стало шоком.

У кризи ресторанного «жанру» в Україні є і потужний психологічний складник, оскільки навіть тим людям, які відносились до корона-вірусу досить врівноважено і спокійно, після декількох місяців карантину дуже важко психологічно змусити себе взяти готову їжу з рук сторонньої людини. Тобто на зміну корона-вірусу прийшла корона-фобія, коли багато хто насильно «повертали себе до минулого життя», буквально змушуючи себе братися голими руками за двірні ручки у під'їзді чи натискати на кнопку ліфту. Що тут вже говорити про ресторани. Але й у ресторанах такі клієнти теж є: бояться, але все одно йдуть. При цьому перед входом до закладу вони одягають маску, обирають стіл подальше від інших відвідувачів (якщо вони є), а за обідом вимагають рукавички, щоб не торкатися голими руками ножа і виделки. Отже, ресторанний бізнес повинен враховувати і психологічне явище корона-вірусу в головах клієнтури і те, що знадобиться час, щоб його подолати.

О. Насонова вважає, що у карантин ресторани і кав'ярні стали зручними «цапами-відбувайлами», і на них здійснюється адміністративний і моральний тиск з боку держави, так, коли відкрили практично всі бізнеси, ресторанам через незрозумілі причини забороняли працювати після 23.00 [3]. У рестораторів вибір був невеликий: або змиритися з подальшим обмеженням доходів, або «відкупатися» від перевіряючих, або продовжувати працювати після 23.00 і тремтіти від страху. Таке ставлення до ресторанів та кав'ярень певним чином пояснюється тим, що це не щоденна потреба, як, наприклад, ринок чи продуктовий магазин – без них можна обійтися. Свій внесок зробили і соціальні установки, які до цього часу живучі у мешканців пострадянських країн: ресторани – це для багатих, марна трата грошей. І, нарешті, не на користь ресторанам зіграло те, що вони достатньо примітні, є у всіх на виду. Сьогодні люди можуть зібратися, де завгодно – у салоні краси, спортклубі, у гостях, але це не буде так помітно, як в ресторані, який у певному сенсі є «громадською вітальнею». Через це ресторани стали гарною мішенню: їх можна показово «покарати» для науки інших. При цьому їм ніхто не тільки не допомагає, а навіть не співчуває, оскільки у масовій свідомості українців майже кожний ресторатор – це «нероба», «хапуга» і «барига», якому і так добре живеться.

Карантин, з іншого боку, викликав звертання ресторанів до нових форм діяльності, наприклад, доставки, яка нині забезпечує біля 15% виручки. Які ж ресторани постраждали від пандемії найбільше? За думкою експертів ресторанної сфери та засновників Української ресторанної асоціації С. Трахачова та С. Коломицевої [4], у першу чергу - ті, що знаходяться у бізнес-центрах, оскільки багато компаній так і не повернулися до повноцінної роботи в офісах. Наступна втрата: практично цілком «вимер» кейтеринг, оскільки жодних виїзних заходів нині не проводиться, а ця послуга для багатьох ресторанів становила значну частину доходів.

Наступне питання: які нововведення, що з'явилися під час пандемії, залишаться і після неї? Зрозуміло, що це – доставка, як по меню ресторану, так і доставка напівфабрикатів. Взагалі доставка весною 2020 р. стала національною ідеєю ресторанного бізнесу в Україні: біля 70% закладів спробували себе у цій

послугі. Щодо QR-кодів на столах у ресторанах, то вони для багатьох клієнтів виявилися незручними, споживачі досить нервово відреагували на це нововведення. Також QR-коди не сприяли можливості додаткового замовлення, ймовірність якого значно вища, коли офіціант приносить меню повторно. Отже, QR-коди не витиснули з ресторанного обслуговування паперові меню, як передбачалося.

Як вплинув карантин на розвиток ресторанів з українською та іноземною кухнями? Хоча останні декілька років у Києві стабільно зростає число ресторанів з грузинською кухнею, цей тренд вже майже вичерпав себе. У моду починають входити фуд-холи - такі, як Kyiv Food Market (місце проведення першої прес-конференції В. Зеленського в якості президента України) або проєкт Д. Борисова на Бесарабці, де представлено багато закладів з різною концепцією. Це віддзеркалення популярного світового тренду у ресторанному бізнесі - створення мультикультурних закладів. Спостерігається зростання цікавості до італійської кухні, а саме до альтернативи піци - пінці. Різниця між ними - у тісті: у пінці воно більш легке, з трьох видів борошна - соєвого, рисового та пшеничного. Набирає обороти мексиканська кухня - біля велодрому у Києві незабаром має відкритися відповідний ресторан. Але ця кухня не стане у нас настільки масовою, як грузинська, оскільки остання це - виготовлення недорогого продукту з місцевих, українських інгредієнтів. З Грузії достатньо привозити лише спеції, а решту - робити в Україні. В результаті у грузинському ресторані за невеликі гроші можна гарно поїсти, а страви мексиканської чи італійської кухні обійдуться значно дорожче.

Щодо української кухні, то є різниця між регіональними кухнями (наприклад, галицькою та полтавською), але на даний час найбільш популярним є варіант домашньої сільської кухні, що з одного боку - добре, а з іншого - вже ні. Ще 10-15 років тому національні ресторани були обов'язково оформлені у вигляді сільської хати, офіціанти - у шароварах, а з їжі - борщ, вареники, голубці і сало. Усе це було більше подібне на атракціон для приїжджих, так, кияни гостя з Америки вели, в першу чергу, в такий ресторан, а самі практично до них не ходили. Пояснення: при погляді у меню на борщ за 80-100 грн. у людей включався внутрішній лічильник і вони розуміли, що в домашніх умовах собівартість такої тарілки буде 15-20 грн. Саме тому українців більше цікавлять кухні інших країн, а у цих країнах - навпаки, перше місце за популярністю займають свої національні страви. Але українська кухня є значно ширшою, ніж її сільський варіант. Тільки зараз українці починають розуміти відмінності та смаки регіональних кухонь, тієї самої карпатської, галицької, одеської тощо. Ця тенденція і має призвести до відкриття нових українських ресторанів. Свою популярність збережуть концептуальні заклади (ресторани та кав'ярні) на кшталт львівської «Криївки», чи вінницького ресторану «Кінь у протигазі». Останній ресторан - паб знаходиться на вул. С. Петлюри, 20. Інтер'єр виконаний у стилі мілітарі: в одній із арок можна побачити навіть кулемет, стільці біля барної стійки - на кшталт сидел, а столові прибори подаються в армійських казанках. Офіціанти - у петлюровках (у таких м'яких кашкетах ходили воїни УНР). На стінах - фото військового життя початку ХХ ст. на деяких з них можна побачити коней у протигазах - так захищали тварин від газових атак, які стосували німці під час І

Світової війни. Тут не тільки дуже атмосферно, а ще й смачно, а головне – сервують страви подільської кухні, наприклад, паштет у кахлях (по суті це – пиріг з начинкою з ліверу та печінки, родзинка у тому, що тісто запікають у кахльових формах), а на десерт можна замовити вінницькі сластіони – аналог лінійних вареників, тільки в них ніжніше тісто, подібне до мусу, подаються з вишневою підливкою. Вінниця останнім часом славиться і іншими цікавими ресторанами, наприклад, рестораном єврейської кухні «Марсель», рестораном «Нова провінція» з літньою терасою на даху місцевого «хмарочосу» - десятиповерхового будинку, рестораном «Вінницька реберня», де основна страва, як підказує його назва, - реберця.

Щодо Києва, то тут незмінним успіхом користуються ресторани класу люкс «для еліти»: «Санахант Лаунж» на вул. Грушевського (використовують упаковане в плівку QR-меню), «San Paolo» у Музейному пров., «San Togi» на Подолі, «Гірчиця» неподалік Верховного суду тощо, незважаючи на те, що борщ тут вже вартує 400 грн., смажена картопля з грибами – 650 грн. порція, вінегрет – 480 грн., чебуреки – 550 грн., тартар з тунця з авокадо – 750 грн., паста з лобстером – 3000 грн. (найдорожча страва) [5].

Не дуже постраждали від пандемії коронавірусу й інші ресторани преміум-сегменту у м. Києві (табл.1).

Таблиця 1.

Найдорожчі ресторани Києва¹

№	Назва	Особливості
1.	«Велюр»	Не перший рік займає лідируючі позиції на ресторанному ринку столиці. Основні відвідувачі - знані українські політики. Ціни – захмарні, на рівні середньої української зарплати і вище.
2.	«Монако»	Відомий ресторан середземноморської кухні.
3.	«Lamour»	Атмосфера і ціни Парижу.
4.	«Cartel»	Висока європейська кухня, високі ціни та рівень обслуговування.
5.	«Dolce»	За мотивами Італії, світла та простора зала.
6.	«MonAmi»	Найкраще підходить для зустрічі з друзями, є літній майданчик.
7.	«Azteca»	Відзначається демократичними цінами (якщо порівнювати з топом).
8.	«Мі П'яче»	Для родинного відпочинку, спокійна атмосфера.
9.	«Інтерконтиненталь»	Розміщений в готелі, сервують сніданок або пропонують окреме харчування.
10.	«Тераса»	Дорогий ресторан – салон, для активної молоді.

¹ Складено автором за: MyKiev.com

Інші світові оригінальні ресторани концепції також використовуються в Україні. Наприклад, до них належить «їжа в повітрі», коли пристебнутого клієнта піднімають на платформі на 50 м – це називається «Dinner in the Sky». Вони гастролюють у різних країнах, 2013 р. були у Києві. Досвід «їжі у темряві» пропонував бар на київському Подолі. Але «Dinner in the Sky» і «ресторан у

темряві» - це місця одноразового відвідування, лише атракціон, щотижня там немає сенсу обідати. Тому ресторан на Подолі не вижив. «Жертвами» карантину також стали ресторани Ані Лорак і Потапа, відкриті у Києві свого часу. С. Трахачов та С. Коломицева пояснюють це тим, що кожний повинен займатися своєю справою. У світі теж небагато прикладів, коли зіркам вдавалося надовго відкрити успішну ресторанный мережу.

Нові тренди у розвитку ресторанної галузі викликали впровадження в Україні карантину вихідного дня восени 2020 р. Взагалі карантин викликав в Україні хвилю підпільних вечірок і відродив тренд 1990-х – квартирники. У той час як до нічних клубів і барів можуть прийти з перевітками, тусовщики перемістились у приватні будинки, квартири і навіть на закинуті будови [5]. Так, у квартирах повним ходом відкривають бари, куди можна потрапити лише за рекомендацією або кодовою фразою. За інформацією ЗМІ, один з таких закладів знаходиться у Києві, в історичному будинку на вул. Костельній, де збираються переважно музиканти. Ще один подібний заклад знаходиться у дворіку, на Подолі, на вул. Верхній Вал. Слід сказати, що такі «секретні» ресторани та бари були відомі в Києві і до карантину (табл. 2), але з настанням епідемії вони отримали друге життя.

Таблиця 2.

10 «секретних» рестораних закладів Києва¹

№	Назва	Адреса	Особливості інтер'єру та асортименту напоїв та страв
1.	«Палата №6», абсент-бар	Вул. Воровського, 31А	Стилізований під лікарню. Знаходиться у підвальчику. Вивіски не має. Замість неї – табличка з написом «Передачі приймаються з... до...». На вході до туалету – напис «Урологічний кабінет». Великий вибір алкогольних коктейлів, абсента. Напої приносять у пробірках, мензурках, шприцах. Офіціанти вдягнуті у медичні халати. З їжі пропонуються салати та гарячі страви. Ціни – демократичні.
2.	«Стейк-хаус»	Вул. Володимирська, 49А	Київський ресторан Сави Лібкіна, основний заклад - в Одесі, у Києві – з 2017 р. Без вивіски. Вхід – за м'ясною лавкою. Площа – 500 м ² . Відкрита кухня. Інтер'єр мінімальний, індустріальної фактури. Працюють кухарі з Ізраїлю, Німеччини. Є коктейльна карта.
3.	«Квартира №1»	Вул. Срібнокільська, 1	Інтер'єр - в атмосфері богемних 1960-х. Стиль радянської квартири з відповідними меблями і обстановкою. Кухня – європейська та японська.
4.	«Петрович», клуб-ресторан	Вул. Ярославська, 5/2	В дусі СРСР – інтер'єр (годинник з зозулею, ліжі на стінах, портрети та фото), музика. У меню: страви української та російської кухні (пельмені, котлети). Настільні ігри.

5.	«Паротяг», бар-ресторан	Кінотеатр «Київ», вул. В. Васильків- ська, 19	Інтер'єр – вагон поїзда. Відпочиває альтернативна молодь. Бар – цілодобовий. Кухня – європейська. Музика – арт-хаусна.
6.	«Chicken Kuiv», бар- лабораторія	Вул. Хрещатик, 15/4	Заклад Діми Борисова. Спеціалізується на стравах з курки. Доволі відомий. Але: за таємними дверями шафи знаходиться вхід до бару-лабораторії, де інтер'єр – у стилі 1970-х. Відомий експериментами з напоями: сервують прозорий томатний сік, віскі зі смаком ірисок.
7.	«Бар 13»	Вул. Рейтарська, 21/13	Знаходиться у підвалі, інтер'єр – цегляні стіни, свічки, старовинні лампи. Працює до 2.00. 60 посадкових місць. Пропонуються авторські коктейлі: Long, Medium, Coupe, а також віскі, скотч., бурбон, лікери, пиво, сидр. Великий вибір кави, чаю. Розважальна програма: концерти, майстер-класи, ді-джеї.
8.	«Dopamine bar»	Вул. Саксаган- ського, 110	Два поверхи: 1-й – кав'ярня, підвал – коктейль- бар. Працює до 3.00. Пропонує алкогольні і безалкогольні коктейлі, закуски, бутерброди, випічку.
9.	«Loggerhead» , гріль-бар	Бульв. Шевченка, 1	Вхід – через телефонну будку, треба подзвонити і сказати пароль. Величезний вибір авторських коктейлів з оригінальною подачею. Працює до 1.00.
10.	«Остання барикада»	Майдан Незалежності, 1	Заклад Діми Борисова. На вході – сказати гасло «Борітеся – поборете». Проводяться поетичні та музичні вечірки, лекції та майстер-класи. Меню: холодні закуски, м'ясні страви. Кухня: українська. Гарна винна карта, пиво, коктейлі.

¹ Складено автором за: MyKiev.com

Як зауважує директор агенції «Ресторанний консалтинг» О. Насонова, закриті бари «для своїх» - явище в Україні не нове. Але карантин може надати поштовх для розвитку цього сегменту. Ще одне добре забуте явище – «квартирники», які вже знайшли масовий прояв у сусідніх з Україною країнах. До слова, вже зараз багато ресторанів намагаються проводити заходи на території замовника (будь-то офіс або приватний будинок), щоб уникнути ризику бути оштрафованими [6].

Отже, мода на традиційні українські борщ, вареники і сало, якими приваблювали туристів з-за кордону, в умовах пандемії коронавірусу зменшується – разом з туристами, яких зараз немає через карантин. Як результат в Україні масово закриваються ресторани національної кухні, зате популярними стають заклади, де сервують страви з незвичайними інгредієнтами. Отже, пандемія Covid-19 та відсутність іноземних туристів наклали відбиток на ресторанну сферу. Заклади, розраховані на гостей з-за кордону, які спеціалізувалися на українській кухні, змушені закриватися або проводити ребрендинг. За думкою ресторанного експерта О. Насонової, основна аудиторія

ресторанів з традиційною українською кухнею – гості з Європи, США, Китаю, хоча останнім часом їх майже немає. Як правило, такі заклади розміщуються в центрі наших головних туристичних міст – Києва та Львова. Спочатку по них «вдарив» карантин, а коли вони відкрилися, виявилось, що бракує відвідувачів. Це вона чула від багатьох рестораторів, у закладах яких зроблений акцент на локальну національну кухню [5]. Вже закрилися або відчувають нестачу клієнтів такі відомі ресторани, як «Спотикач» в центрі Києва, недалеко від Софії Київської, «За двома зайцями» на Андріївському узвозі і навіть знаменита львівська «Криївка». Причому ці ресторани ніколи раніше не відчували браку відвідувачів і вже по п'ять разів окупилися [7]. Співвласниця «Спотикача» повідомила, що ресторан зачинений з інших причин: закінчився договір оренди, а продовжувати його орендодавачі не захотіли, про що її попередили за три місяці. Але вона також підтвердила, що пандемія сильно відбилася на відвідуваності ресторану через брак туристів.

У львівському ресторані «Криївка», відомому своїм патріотичним меню і оформленням, повідомляють, що нині працюють, але відвідувачів дійсно стало менше. «Наша мережа ще вижила. Але наскільки нам відомо, у інших львівських ресторанах є проблеми» [7]. У київському ресторані «За двома зайцями» інформують, що не закрилися, але її визнають, що мають труднощі.

При цьому, якби самі українці ходили до ресторанів з національною їжею – це було б півбіди. Але в нас значно популярнішою, як говорилося вище, є грузинська, італійська та азійська кухні. «Час етнічних ресторанів пройшов. Багато років у іноземців, і у наших гостей був великий попит на «гличики», оформлення під старовину, яскраво виражений етнічний стиль з відповідним меню. Зараз подібні заклади або закриваються, або є на межі закриття. Тобто так званий народний стиль, або просто кажучи «шароварщина», відходить у минуле. Натомість у моду входить осучаснена національна українська кухня з авторськими елементами [7]. Етноресторани, що пропонують традиційні борщ, сало, деруни або голубці вже застаріли. Зараз стають актуальними заклади з українською фьюжн-кухнею, наприклад, вареники з крабами, або деруни з ікрою.

Саме таку кухню пропонує нині «родина» ресторанів Д. Борисова. Але коронакриза на них теж відбилася: «Як ми прогнозували, саме в ресторанах з українською кухнею зменшення числа гостей є найбільш помітним – від 50 до 70%. У серпні 2020 р., з появою певного числа туристів у Києві, ситуація поліпшилась, але восени все повернулось до вихідних позицій», - вважає Д. Борисов. Щоб вижити, міркує він, слід знати свою аудиторію і креативити. У випадку ресторанів – це меню. Так, в ресторані «Канапа» можна скуштувати борщ з копченим чорносливом, груші в капусті, чорні вареники з судаком та українську буррату. А до ресторану «Остання барикада» клієнти приїжджають за українськими делікатесами – великою колекцією локальних сирів, устрицями та стейками з української мармурової яловичини [7]. Раніше, щоб потрапити до «Канапи», столик слід було бронювати за два тижні. Нині, звісно, гостей стало відчутно менше, але вони все ж таки є. А це означає, за словами Д. Борисова, що керівництво мережі зробить все можливе, щоб зберегти і розвивати ці проекти [7].

Наприкінці можна сказати, що з ресторанів української кухні в Києві не постраждали тільки ті, де приймають офіційні міжнародні делегації. Це Fairmont

Grand Hotel на Подолі, Premier Palace Hotel на бульварі Тараса Шевченка, InterContinental на Михайлівській площі. Серед основних страв в них, як і раніше, борщ, вареники та котлета по-київські. Але це - ресторани при готелях, де гарантовано є відвідувачі, «чужі там не ходять», за словами О. Насонової [7]. Вона відзначає, що деякі ресторани заклади, що закрилися, виконали ребрендинг і відкрилися заново. Збереглися «фодинні» мережі ресторанів, серед них – братів Гусовських та Д. Борисова. У них і отримала розвиток українська креативна кухня, яка стає нині найбільш популярною, з демократичними цінами. З туристичних міст, куди приїжджали іноземці, найменше постраждала Одеса, в ресторанах якої завжди пропонували «кухню-мікс», тобто не чисто українську, або єврейську, а авторську. Такі заклади як раз і є цікавими не тільки іноземним туристам, але й нашим громадянам з різним достатком.

Ще одна тенденція останнього часу – це переміщення ресторанного бізнесу з центру міст в їхні периферійні райони, так, якщо в центрі Києва ресторани закриваються, то в спальних районах вони, навпаки, переживають розквіт. Це особливо помітно в Дніпровському, Оболонському та Дарницькому районах м. Києва, де є набережні Дніпра. Наприклад, Русанівська набережна нині перетворилася у цілу ресторанну вулицю. Люди зараз обирають заклади ближче до місця проживання, з гарним видом, під'їздом. Але ці ресторани майже не пропонують українську кухню, оскільки не розраховані на туристів.

Висновки. Період пандемії викликав значні зміни у сфері туризму та готельно-ресторанного бізнесу – як у світі, так і в Україні. Виникли нові форми туристичної активності, готельного бізнесу та ресторанної діяльності. Вони вже є відомі у світі, отже їх треба знати і чекати розповсюдження на Україну. Пандемія негативно відбилася не тільки на туристичній галузі, але й на ресторанному бізнесі в Україні. Число ресторанів зменшилося, зокрема в Києві, одночасно відбулася їх реструктуризація, у т.ч. в територіальному аспекті.

Список використаних джерел:

1. Савина И. Словарь путешественника времен пандемии. Вести. 2020. 3 декабря. С.11.
2. Савина И. Путешествие – 2021: что важно знать. Вести.2020. 8 декабря. С.8.
3. Мичковская Н. В карантин кафе и рестораны стали удобными «козлами отпущения». КП в Украине. 2020. 6-13 августа. С.7.
4. Милиневский Н. Скоро увидим вал закрытий ресторанов. Вести. 2020. 28 июля. С.10.
5. Касьянова И. Тайное логово власти. Вести. 2020. 6 августа. С.14.
6. Дранник А. Театры в квартирах и вечеринки на стройках. Вести.2020. 20 ноября. С.5.
7. Касьянова И. Сало и борщ больше не в моде. Почему в Украине массово закрываются украинские рестораны. Вести. 2020. 17 сентября. С.6.
8. Дранник А., Касьянова И. Их смысл карантин. Вести. 2021. 11 февраля. С.8.

Туристичне регіоназнавство

У статті аналізується співвідношення термінів країнознавство, туристичне країнознавство, регіоназнавство. Обґрунтовується зміст терміну «регіональні студії в туризмі», пропонуються освітні програми регіонального спрямування.

Ключові слова: країнознавство, туристичне країнознавство, регіоназнавство, туристичне регіоназнавство, регіональні студії в туризмі.

Dudnyk I., Borysiuk O. Tourist regional studies. The article analyzes the relationship between the terms country studies, tourist country studies, regional studies. The meaning of the term "regional studies in tourism" is substantiated, educational programs in the field of regional studies are offered..

Keywords: regional studies, tourist regional studies, regional studies, tourist regional studies, regional studies in tourism.

Постановка проблеми. Регіональний підхід набуває дедалі більшого поширення в найрізноманітніших галузях як наукових досліджень, так і освіти – від географії до економіки, соціології та етнології; від екології до сакрально-духовної сфери. Під регіоналізмом слід розуміти науковий принцип пізнання світу та відповідний йому підхід до управління суспільними та природними процесами. Витоки регіоналізму походять з глибини віків. Вони пов'язані з відмінностями в природно-географічних умовах, виникненням та розвитком етносів, становленням державності, інтеграцією етносів, руйнуванням держав, утворенням релігійних конфесій, війнами, економічною експансією, тощо. Принцип регіоналізму знаходить також широке застосування як в наукових дослідженнях туризму, так і в практичній діяльності туристичних підприємств. В наукових дослідженнях туризму досить велика кількість різноманітних наукових дисциплін прагнуть знайти свою «сферу впливу», намагаючись пояснити реальні туристичні процеси та явища з позицій власних традиційних методологічних парадигм. Це стосується зокрема і регіональних аспектів розвитку туризму та їх адекватного відображення в наукових припущеннях, концепціях, парадигмах тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині в сфері освіти та і в наукових розвідках стосовно геопросторового аспекту розвитку туристичної сфери панівне становище традиційно і за інерцією посідає країнознавчий підхід, який концентровано відображається узагальнюючим терміном « туристичне країнознавство», що своєю чергою розуміється як невід'ємна частина комплексного географічного країнознавства. В той же час туристичне країнознавство, як цілком справедливо зауважує А. Парфіненко, вже значною мірою виходить за межі традиційного географічного країнознавства за рахунок, перш за все, своєї міждисциплінарної спрямованості і, як наслідок, помітного розширення власної предметної сфери [4, с. 93]. Туристичне або рекреаційне країнознавство, за Б. Яценком, покликане стати науковим підґрунтям освоєння різноманітних туристично-рекреаційних ресурсів регіонів світу, забезпечуючи інформацією про країни та регіони як туристів, так і організаторів туристичного

бізнесу [6, с. 118]. У зв'язку з такою особливістю туристичне країнознавство за масштабами та глибиною досліджень наближується до інтегрально-географічного регіоназнавства, яке традиційно розуміється як вчення про закономірності, чинники утворення та функціонування регіонів, як складних інтегральних геопросторових систем (генезис, цілісність, стійкість, інваріантну структуру та функції тощо), методологію та методи їх наукового пізнання [1, с. 142].

Об'єктивною передумовою спільності багатьох ознак таких науково-пізнавальних напрямків є спільний онтологічний об'єкт дослідження – інтегральна геопросторова або суспільно-географічна система. В такому контексті регіоназнавство, як нам уявляється, маючи спільне методологічне коріння з географічним країнознавством, цілком очевидно володіє специфічним предметним полем та має конкретнішу практично-прикладну спрямованість в порівнянні з останнім.

Туристичне країнознавство, як складова частина комплексного географічного країнознавства, доцільно розглядати як один з видів спеціалізованого (проблемного) країнознавства, яке має свою специфічну предметну нішу в інтегральному об'єкті країнознавства. Іншою його особливістю є його міждисциплінарний характер, що помітно розширює предметну сферу та виводить його за межі методологічних рамок таких традиційних дисциплін як географічне країнознавство, рекреаційна географія, географія туризму тощо, які були покладені свого часу в основу туристичного країнознавства. За аргументацією А. Парфіненка, «...саме міждисциплінар-ність вивищує науковий статус туристичного країнознавства на якісно новий рівень...» [4, с. 94]. Таким якісно вищим рівнем, є, на нашу думку, туристичне регіоназнавство, серед головних особливостей якого варто назвати специфічний об'єкт – інтегральна геопросторова система, як поєднання базової суспільно-географічної системи, на що вказує, зокрема Б. Яценко, з окремими специфічними елементами систем іншої якості (біологічних, гідрологічних тощо), яка, на відміну від об'єкту країнознавства (насамперед, країна в національних межах), далеко не завжди вкладається в межі країн і держав, а частіше всього є або транскордонним, або внутрішньодержавним утворенням.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За такою логікою цілком обґрунтовано можна стверджувати, що сучасне туристичне країнознавство, зберігаючи географічну основу, змістовно трансформується та все більше тяжіє до туристичного регіоназнавства.

Формування мети дослідження (постановка завдань). До недавнього часу приблизно на таких положеннях базувались сучасні уявлення про співвідношення між географічним країнознавством, його специфічною складовою – туристичним країнознавством та туристичним регіоназнавством.

Однак в процесі реформування вищої освіти з'явився офіційно термін «регіональні студії». Зокрема, до 2015 року в галузі знань 0302 «Міжнародні відносини» існувало шість напрямів підготовки (міжнародні відносини, міжнародне право, міжнародні економічні відносини, міжнародна інформація, країнознавство, міжнародний бізнес), кожний з яких відіграв важливу функцію, як в змістовно-науковому забезпеченні даної галузі знань, так і в поглибленій підготовці фахівців за конкретним напрямом. В результаті реформування цієї

галузі знань в 2015-2017 роках утворено три спеціальності: «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародне право», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Тобто, за формальною логікою можна припустити, що напрям «країнознавство» був «заміщений» терміном регіональні студії, який став не зовсім логічним додатком конгломеративної спеціальності [2, с. 57].

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що «регіональні студії» існують не лише в царині міжнародних відносин, тобто така заміна штучно звузила його застосування.

Отже, офіційно на зміну терміну «країнознавство» прийшов термін «регіональні студії». Який же зміст вкладається в термін «регіональні студії»? Питанню походження та зміст терміну «регіональні студії» присвячено публікації Е. Забарної, яка зазначає: «Регіональні студії – це термін, який відповідає дослідженню та моніторингу процесів, що відбуваються в регіоні: історико-культурних, культурно-етичних, соціально-економічних, політичних, економіко-географічних, еколого-природничих...» [3, с. 191].

Загалом погоджуючись з наведеним твердженням, І. Дудник та О. Борисюк зауважують, що «регіональні студії», окрім вивчення процесів, які відбуваються в регіоні, повинні розглядати сам регіон як інтегральний об'єкт дослідження в якості цілісного системного утворення. Також пропонується до предметної сфери регіональних студій долучити вивчення регіонального (геопросторового) прояву глобальних та міжнародних процесів.

У зв'язку з цим доречно зауважити, що сучасний туризм являє собою, насамперед міжнародний, інтернаціональний процес, який, поміж іншого, виступає важливим чинником міжнародних відносин. Цю обставину можна розглядати як принаймні формальну підставу для з'ясування змістовного співвідношення з одного боку термінів, які ідентифікують геопросторовий розвиток туризму (такі терміни як туристичне країнознавство та туристичне регіонознавство) та терміну «регіональні студії», з іншого боку.

Широке трактування змісту терміну регіональні студії передбачає сукупність наукових дисциплін, предметом яких є комплексне вивчення регіону (країни) та регіонального вияву різноманітних суспільних процесів. До складу регіональних студій як освітньо-наукової сфери доцільно, на наш погляд, включати такі компоненти як регіональні дослідження, країнознавчі студії, регіоналістика [2, с.58].

Таке трактування дає необхідні підстави для застосування терміну «регіональні студії в туризмі», який, з нашого погляду, має об'єднати такі науково-навчальні дисципліни як регіоналістика туризму, туристичне країнознавство, географія туризму, рекреаційна географія, туристичне регіонознавство, управління регіональним розвитком туризму.

Регіоналістика туризму має стати свого роду узагальненою теоретико-методологічною основою пізнання геопросторового розвитку туристичних явищ і процесів, закономірностей утворення регіональних систем туристичних послуг, туристичних регіонів, системи методів пізнання такого розвитку.

Туристичне країнознавство як традиційна пізнавально-описова дисципліна, яка творчо інтегрує відповідні результати географічного,

лінгвістичного, міжнародного, військового, історико-географічного, культурно-географічного, політико-географічного, релігійного, спортивного, демографічного, медико-географічного, екологічного країнознавства тощо.

Туристичне регіоназнавство доцільно розглядати як комплексну науково-пізнавальну дисципліну, що вивчає закономірності формування і розвитку туристичних регіонів. Причому, туристичні регіони, як об'єкт вивчення в рамках регіоназнавства, мають цікавити нас не тільки і не стільки як адміністративно-територіальні утворення і суб'єкти права, скільки як історико-географічні явища, формування й еволюція яких обумовлені «відмінностями в історичному розвитку різних земель.., їхніх природних умов і природно-ресурсного потенціалу, етнокультурних і соціально-демографічних особливостей, рівня розвитку продуктивних сил території, їхньої господарської спеціалізації і структури господарства» [5, с.10].

Туристичне регіоназнавство як міждисциплінарна теорія, цілеспрямовано досліджує туристичні регіони як складні геопросторові системи (генезис, цілісність, стійкість, інваріантна структура та функції тощо), методи їх наукового пізнання та практично прикладне-використання результатів досліджень в організації туристичної діяльності. Науково-практичним продовженням туристичного регіоназнавства є управління регіональним розвитком туризму, як спеціальна науково-прикладна дисципліна, спрямована на обґрунтування сутності, методів аналізу, прогнозування та моделювання туристичних процесів, у просторово-галузевому та інтегрально-регіональному аспектах, прийняття управлінських рішень для підвищення сукупної ефективності туристичної діяльності.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Отже, туристичне регіоназнавство, як вираз міждисциплінарного підходу, відіграє в дослідженнях туризму роль одного з ключових методологічних інструментів, завдяки якому здійснюється синтез результатів науково-дослідної діяльності різних дисциплін і наукових спеціальностей, набір яких варіюється залежно від масштабів та складності туристичного об'єкту, а також конкретних завдань, результатом чого має стати комплексне (об'ємне) відображення об'єкту дослідження.

В якості підсумку варто наголосити, що запропоновані положення необхідно розглядати як одну з гіпотез, яка має схематичний, «ескізний» характер і потребує ґрунтовного критичного аналізу, впорядкування та науково коректної термінологічної структуризації. В той же час така модельна конструкція може розглядатися як одна з підстав для створення освітніх програм регіонального спрямування, зокрема таких як «Регіональні студії в міжнародному туризмі», «Туристична регіоналістика», «Туристичне регіоназнавство (за регіонами світу)» тощо.

Список використаних джерел:

1. Величко В.В. Теоретичні та методологічні засади регіоназнавства в наукових дослідженнях в Україні та інших європейських державах. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2011. Вип. 17. С. 138-144. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2011_17_23.
2. Дудник І.М., Борисюк О.А. Регіональні студії: зміст терміну та імплементація в освітній процес. *Міжнародні та регіональні системи: матеріали Міжнародної наук.-прак. конференції*, 12-13 грудня 2019 р.: тези доп. Луцьк, 2019 р. С. 57-58.

3. Забарна Е. Специфіка дефініції «регіональні студії» та її прикладне використання. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції*, 6-7 квітня 2017 р.: тези доп. Луцьк, ПП Іванюк В. П., 2017. С.191-193.
4. Парфіненко А.Ю. Туристичне країнознавство як навчальна та наукова дисципліна. *Географія та туризм*. 2010. Вип.6. С. 90-96.
5. Топчієв О. Г. Теоретичні основи регіональної економіки. К.: Вид-во УАДУ, 1997. 140 с.
6. Яценко Б.П. Сучасні проблеми досліджень в країнознавстві. *Географія та туризм: наук. зб. К., 2007. Вип. 1. С.117-120.*

УДК 911.3:911.6

Яворська Вікторія, Сич Віталій, Коломієць Катерина
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Населення як складова рекреаційно-туристичного потенціалу

У статті визначені напрями, за якими рекомендується оцінювати роль населення у формуванні рекреаційно-туристичної діяльності. Населення утворює потоки як в'їзного, так і в'їзного туризму і це одна з головних ресурсних характеристик туристичної діяльності. Визначено, що у контексті дослідження передумов розвитку рекреаційно-туристичної діяльності регіону потрібно аналізувати якість життя населення; роль населення у формуванні рекреаційно-туристичної діяльності необхідно досліджувати за допомогою показників атрактивності різних об'єктів і місць рекреації та туризму.

Ключові слова: населення, рекреаційно-туристична діяльність, якість життя населення, туристичні потоки.

Yavorskaya V., Sych V. Kolomiets K. Population as a component of recreational and tourist potential. *The article defines the directions that it is recommended to evaluate the role of the population in the formation of recreation and tourism activities. The population forms flows both outbound and inbound tourism and is one of the main resource characteristics of tourism activity. It is determined that in the context of the study of the prerequisites for the development of recreational and tourist activities of the region it is necessary to analyze the quality of life of the population; the role of the population in the formation of recreational and tourist activities should be explored by means of attractiveness of various objects and places of recreation and tourism.*

Keywords: population, recreational and tourist activity, quality of life of the population, tourist flows.

Постановка проблеми. Донедавна вітчизняна рекреаційна географія та туризмознавство не розглядали населення як ресурс рекреаційно-туристичної діяльності (РТД). У методичних рекомендаціях Всесвітньої туристичної організації самих туристів не включали до складу туристичної діяльності і обмежувались лише розробниками туристичних послуг - турагентами та туроператорами. У численних розробках навколишнього середовища користувались його суб'єкт-об'єктною формалізацією: людина - суб'єкт, господар середовища, а її оточення (середовище) - об'єкт. За такими ж суб'єкт-об'єктними моделями розглядали і рекреаційні середовища: рекреанти і туристи - суб'єкти середовища, а всі інші його складові (без населення) формують середовище як об'єкт РТД.

Разом з тим були позначені й інші підходи, за якими населення розглядали вже як чинник РТД. Окремі дослідники вивчали саме людський ресурс як головний чинник РТД [4, 12]. Поступово роль населення як головної складової рекреаційної діяльності і туризму істотно посилювалась. Населення почали розглядати як вагомий ресурс РТД, що потребує відповідного обліку та оцінки. На даний час загальна методологічна ситуація така: населення, що формує туристичні потоки і здійснює різноманітну рекреаційну діяльність, являє собою головну складову РТД, її своєрідний ресурс. Потреби і запити населення, його мобільність, рівень і якість життя визначають рекреаційний потенціал країн і регіонів щодо виїзного туризму, а також формують рекреаційні середовища різних типів і масштабів, особливості та обсяги їх використання для в'їзного туризму та рекреації. Населення формує суспільний запит на рекреаційну та туристичну діяльність. Зрозуміло, що обсяги такого попиту можуть бути різними, і це вагомий чинник загального розвитку РТД. Таким чином, **метою** нашого дослідження є формулювання напрямів дослідження ролі населення у формуванні РТД.

Матеріали та методи досліджень. Методологічну основу даного дослідження складають роботи географів та науковців – експертів з рекреації та туризмознавства [3, 5-9]. В роботі були використані такі методи дослідження як аналіз та синтез, логічний підхід, визначення, опис, інтерпретація, порівняльно-географічний, статистичний.

Основні результати досліджень. Діяльність - усвідомлена активність людини, що відбувається за такою послідовністю: потреби - мотиви - мета - дії - операції - результат. Дії поділяють на внутрішні - розумові, та зовнішні - предметні. Діяльність може бути продуктивною та споживчою. Господарська діяльність являє собою виробництво та обмін матеріальних і нематеріальних благ, що мають форму товарів.

Рекреаційна діяльність (РД) - одна з форм життєдіяльності людини, спрямована на відпочинок, оздоровлення та задоволення духовних потреб людини у вільний від роботи час. Дослідження РД орієнтоване на розгляд рекреаційних потреб населення, рекреаційних ресурсів, рівня і якості життя населення. Головна особливість РД - її масовість і повсякденність: нею користується все населення постійно і повсякчасно. Фахівці наголошують, що РД має "абсолютне споживання" [1, 5]. Разом з тим РД являє собою надзвичайно диверсифіковану і різноманітну діяльність. Більшість різновидів РД поєднуються і комбінуються у часі і просторі і формують певні види і форми рекреаційних занять. За часовим виміром РД поділяють на цикли рекреаційної діяльності - добові, тижневі, сезонні, річні, життєві.

Рекреаційна діяльність формує особливий тип природокористування [10]. Природокористування - це форма взаємодії суспільства з природним середовищем, спрямована на використання природних умов і природних ресурсів для задоволення матеріальних і духовних потреб населення. Рекреація характеризує не тільки процес та заходи з відновлення сил людини, але і той простір, де це відбувається [9]. Йдеться про рекреаційне середовище - відносно нову категорію, що перебуває в активному розробленні. Рекреаційне середовище стратифіковане відповідно до змісту і форм РД. Розрізняють такі рівні РД та її

середовища:

- рекреаційна зона житла - найближче оточення людини;
- рекреаційне середовище добового циклу РД: зелена зона міста та приміська лісопаркова зона, пляжні ділянки і ландшафтні осередки неорганізованої рекреації;
- осередки короткочасної рекреації: узбережжя водних об'єктів, лісові ділянки, об'єкти і території рекреаційно-туристичного призначення;
- осередки тривалої масової неорганізованої (самодіяльної) рекреації: ділянки, що мають високу атрактивність для тривалої соціальної (позакомерційної) рекреації;
- осередки і простори тривалої масової організованої (комерційної) рекреації: заклади і комплекси оздоровчо-лікувального призначення, середовища внутрішнього та зарубіжного туризму.

Рекреація – одна з головних складових життєдіяльності населення, потребує прогнозування і планування за своїми численними напрямками і різновидами. Необхідно розглядати населення як ресурс рекреаційної діяльності. На жаль, вітчизняна статистика недостатньо відстежує рекреаційну діяльність населення і обмежується лише її комерціалізованими формами – санаторно-курортним господарством та спортивно-оздоровчою рекреацією. Поза увагою і статистиків, і дослідників лишаються потужні потоки самодіяльної (неорганізованої) рекреації, а також побутової рекреації, яка включає щоденний, короткочасний і тривалий відпочинок, дачну та садово-городню діяльність. Кожен різновид рекреаційної діяльності потребує інвентаризації та оцінки свого ресурсного потенціалу, і потребує відповідних рекреаційно-географічних досліджень.

Населення утворює потоки візного туризму і це одна з головних ресурсних характеристик туристичної діяльності. Рівень туристичної активності населення зумовлюють якість життя населення та рівень доходів, освітньо-культурний рівень, геополітична та гео економічна ситуація, що сприяє чи обмежує туристичну діяльність. Перелік чинників, які формують туристичні потоки, значно ширший і складніший. Проте всі вони розглядають населення як головний ресурс туристичної діяльності.

Вагома роль населення і у формуванні потоків візного туризму. Йдеться про загальний рівень розвитку сфери послуг і про її орієнтацію на візний туризм. Йдеться про якісні і кількісні особливості обслуговування візних туристів, регіональну і місцеву специфіку гостинності, цивілізаційно-культурних традицій, менталітету населення. І в цьому разі населення слід розглядати як ресурсний чинник візного туризму, що визначає якість відпочинку зарубіжних туристів і значною мірою формує бренди – міжнародні візитівки місць туризму.

До напрямів, які слід віднести до найменш розроблених при розгляді населення як складової рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП), належить і аналіз якості життя населення. Якість життя у широкому розумінні - ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини [7]. Згідно дефініції О.Г. Топчієва, якість життя – це інтегральна характеристика умов життєдіяльності населення, визначається за всіма показниками, що впливають на життєдіяльність населення і можуть оцінюватись як кращі чи гірші [8]. Як

зазначає І.В. Гукалова в своїй монографії "Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація" [3], поняття "якість життя" характеризується не індивідуальними, а типовими груповими рисами населення в цілому; це комплексне, системне поняття, яке знаходиться під впливом різних факторів і відображає різноманітні умови життя; якісні характеристики населення не менш важливі за характеристику якості умов його життєдіяльності.

Таким чином, якість життя населення виступає інтегральним показником умов життєдіяльності населення. Окремі характеристики таких умов можуть поєднуватися у різноманітні блоки в залежності від конкретних програм дослідження якості умов життя населення.

У контексті дослідження передумов розвитку рекреаційно-туристичної діяльності регіону, поняття «якість життя» характеризує і дає порівняльну оцінку умов життєдіяльності населення в різних регіонах співставно з регіональним комплексом відповідних передумов і чинників – природно-географічних, культурно-історичних, соціально-економічних [7].

На даний час не існує єдиного підходу до оцінки якості життя населення. З 1990 р. функціонує "Програма розвитку ООН" (ПРООН), за якою введений постійний моніторинг якості життя населення. Всі країни (на той час їх було 187) кожного року обчислюють індекс людського розвитку (англ. - human development indicator) – ІЛР, який інтегрує такі показники:

- середня очікувана тривалість життя при народженні;
- рівень освіти населення;
- реальний душевий валовий внутрішній продукт.

На глобальному рівні ІЛР розглядають як спрощений аналог якості життя населення різних країн [7]. Зазначені характеристики дають дуже спрощену й орієнтовну оцінку якості життя населення, оскільки значна частина країн ще не має більш повної статистики. Для прикладу, статистика США характеризує якість життя населення за 160 показниками, статистика Канади – за 64 і т. д. Розрахунки ІЛР для України були вперше включені у Звіт ПРООН з людського розвитку у 1993 році. На тому етапі Україна посідала 45 місце й була віднесена ПРООН до країн з високим рівнем людського розвитку [2]. Згідно Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 рік Україна посіла 88 позицію зі 189 країн і територій.

В Україні показники регіонального людського розвитку обчислюють, починаючи з 2001 року. У 2012 р. фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України розроблена національна методика вимірювання **регіонального людського розвитку**, що включає 33 показники, об'єднані у 6 блоків: 1) відтворення населення; 2) соціальне становище; 3) комфортне життя; 4) добробут; 5) гідна праця; 6) освіта.

Загальна особливість регіонального розподілу ІЛР – їх значна контрастність та нерівномірність. Лише п'ять регіонів перевищують середній рівень людського розвитку в країні. Мала група регіонів (4 області) має показники людського розвитку середнього рівня. Інші регіони – 16 областей, поступаються середньому рівню і мають значні відхилення від нього. Зауважимо, що подібна ситуація характерна і для розподілу показників економічного розвитку регіонів країни [7, с. 284].

Підкреслимо, що саме ця обставина – висока контрастність та різноманітність оцінок ІЛР, робить необхідним їх включення до складу чинників, що формують рекреаційно-туристичний потенціал.

У вітчизняній географії цей напрям активно розробляють як оцінку якості життя населення (Л. Г. Руденко (2005), І. В. Гукалова (2009), Л. В. Ноздріна (2001), В. Ф. Узунов (2004) та ін.). Разом з тим показники рівнів людського розвитку та якості життя населення ще не введені до переліків чинників – умов і ресурсів РТД. У публікаціях і практичних розробках можна зустріти поодинокі згадки та приклади використання таких характеристик і показників, але відповідного методологічного розроблення цей напрям не одержав. Відтак, одне з положень даного дослідження має на меті наголосити сучасну актуальність розгляду якості життя населення як чинника формування рекреаційно-туристичного потенціалу і розробити методологічні підходи і принципи до його оцінки.

Роль населення у формуванні РТД необхідно досліджувати ще за одним напрямком. Серед численних характеристик і показників ресурсних потенціалів РТД все більшу увагу привертають оцінки атрактивності різних її видів і форм, а також об'єктів територіальних одиниць (таксонів) РТД. На даний час показники атрактивності (привабливості, популярності) різних об'єктів і місць рекреації та туризму вважають чи не найбільш об'єктивними і правильними оцінками їх ресурсного статусу. Ступінь атрактивності (популярності) характеризують різними показниками, але головними серед них є кількість рекреантів чи туристів. Загальні (валові) показники атрактивності представляють обсяги рекреаційних потоків за чисельністю рекреантів. Поширені також і відносні показники атрактивності, які співставляють кількість рекреантів з відповідними обсягами рекреаційних ресурсів.

Зауважимо, що у вітчизняному туризмознавстві набувають поширення методи спеціального анкетування потоків рекреантів і туристів з метою оцінки об'єктів РТД за їх атрактивністю. Природний потенціал короточасного відпочинку території регіону має натуральний вираз за кількістю рекреантів протягом року. Він може мати і вартісну оцінку, якщо будуть відомі показники соціально-економічного ефекту для даного виду рекреації.

Висновки. З того часу, як Всесвітня туристична організація до складу туристичної діяльності включала лише безпосередніх виробників туристичних послуг, ситуація принципово змінилася: населення, що формує туристичні потоки і здійснює різноманітну рекреаційно-туристичну діяльність вже розглядають як головну складову РТД, як її своєрідний ресурс.

Якість життя населення виступає інтегральним показником умов життєдіяльності населення, тому необхідне обов'язкове включення цього показника до складу чинників, що формують РТП регіону з розробкою відповідних методологічних підходів і принципів його оцінки.

І ще одна характеристика населення як чинника РТД. Населення формує суспільний запит на рекреаційну і туристичну діяльність. Потоки рекреантів і туристів являють собою чи не найбільш об'єктивну оцінку атрактивності різних об'єктів і ділянок рекреації та туризму. На жаль, вітчизняна статистика недостатньо відслідковує рекреаційно-туристичну діяльність населення,

обмежуючись лише її комерціалізованими формами. Стають популярними спеціалізовані обстеження атрактивності різних місць і об'єктів відпочинку і туризму, а також різних видів рекреаційно-туристичної діяльності. Такі обстеження здійснюються у формі різноманітних соціологічних опитувань і анкетувань, а також у формі безпосередніх спостережень і підрахунків.

Список використаних джерел:

1. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг. Навчальний посібник. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
2. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. 50 с.
3. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. К.: Друкарня МВС України, 2009. 347 с.
4. Мініч І. М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму: соціологічний аналіз: автореф. ... дис. канд. соц. наук. 22.00.04. Київ, 2002. 20 с.
5. Стафійчук В. І. Рекреалогія: навч. посібник. 2-ге видання. К.: Альтерпрес, 2008. 264 с.
6. Стеченко Д. М., Безуглий І. В., Турло Н. П., Мархонос С. М. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посіб. К.: Знання, 2012. 455 с.
7. Топчів О.Г., Мальчикова Д.С., Яворська В.В. Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 372 с.
8. Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
9. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
10. Goudie A. The human impact on the natural environment. Cambridge, 1994. 454 p.

УДК 910.4: [379.8: 796.5]

Колотуха Олександр

Льотна академія Національного авіаційного університету

Колотуха Ігор

КЗ «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»

Туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу

В статті досліджені підходи до рекреаційного та туристського районування світу. Окремим випадком загального процесу туристського районування слід вважати туристсько-спортивне районування. Адже спортивний туризм пред'являє свої специфічні вимоги до власної територіальної організації. На підставі визначених автором критеріїв виділені 15 туристсько-спортивних макрорайонних destinations з подальшим поділом на 108 туристсько-спортивних районних destinations (від 2-х до 31-го в різних макрорайонах), розроблена схема туристсько-спортивного районування світу.

Ключові слова: туризм, спортивний туризм, туристське районування, туристсько-спортивне районування, туристсько-спортивні destinations.

Kolotukha O., Kolotukha I. Tourist and sports ranking and grouping of regions of the world. *The article examines the approaches to recreational and tourist zoning of the world. A special case of the general process of tourist district formation should be considered tourist and sports district formation. After all, sports tourism has its own specific requirements for its own territorial organization. On the basis of the criteria defined by the author 15 tourist and sports macro-district destinations with the subsequent division into 108 tourist and sports regional destinations (from 2 to 31 in various macro-districts) are allocated, the scheme of tourist and sports zoning of the world is developed.*

Key words: *tourism, sports tourism, tourist district formation, tourist-sports zoning, tourist-sports destinations.*

Вступ. Туристська проблематика передбачає наявність регіонального рівня досліджень. Тому, важливим підсумком суспільно-географічного дослідження туризму виступає проведення туристського районування світу, розуміючи під ним процес розчленовування території, при якому виділені райони ідентифікуються за наявністю у них особливих (туристських) ознак. При цьому виділяються туристські райони, які відрізняються один від одного за набором і ступенем вираженості визначених ознак.

Виклад основного матеріалу. Розробка наукових принципів туристського районування і подальший їх розвиток дозволяє:

- виділяти нові туристські райони різного порядку;
- виявляти нові туристські ресурси й інші передумови для розвитку туризму в ще неосвоєних місцях;
- правильно визначати туристську спеціалізацію районів, переносити досвід розвитку туризму із одних районів в інші з аналогічними умовами;
- диференційовано відноситися до багатоманітних за умовами туристських районів.

Існує певна кількість підходів до рекреаційного та туристського районування світу. Так, UNWTO використовує власну схему туристського районування світу. За нею в світі визначено 5 регіонів і 14 субрегіонів: *Європа* з субрегіонами – Північна Європа, Західна Європа, Центральна/Східна Європа, Південна/Середземноморська Європа; *Азія об'єднується з Тихоокеанським регіоном* і поділяється на Північно-Східну Азію, Південно-Східну Азію, Південну Азію, Океанію; *Американський регіон* об'єднує Північну Америку, країни Карибського басейну, Центральну Америку та Південну Америку; у складі *Африки* виокремлюються Північна Африка і Регіон південніше пустелі Сахара; окремо виділяється *регіон Близького Сходу* [7].

Російський географ Ю. Дмитрієвський виконав рекреаційно-туристське районування світу за п'ятиступеневою схемою: рекреаційно-туристська зона → рекреаційно-туристський макрорайон → рекреаційно-туристський мезорайон → рекреаційно-туристський мікрорайон → туристський центр. Ним виділено 27 рекреаційно-туристських зон з урахуванням фізико-географічного зонування, при цьому і з узгодженням його з політичним та політико-адміністративним устроєм. Ю. Дмитрієвським виділяються такі рекреаційно-туристські зони: в СНД – 3 зони (Південна, Центральна, Північно-Східна); в Європі – 4 зони (Східна Європа, Північна Європа, Західна Європа, Південна Європа); в Азії – 5 зон (Південно-Західна Азія, Південна Азія, Південно-Східна Азія, Східна Азія, Центральна

Азія); в Африці – 2 зони (Північна Африка та Африка південніше Сахари (Тропічна Африка)); Австралія і Океанія – 3 зони (власне Австралія з Тасманією, Нова Зеландія, Океанія); Північна Америка – 8 зон (Схід США, Захід США, Центр США, Тихоокеанська зона, Південно-східне узбережжя, Аляска, Гавайські острови, Канада); Латинська Америка – 2 зони (Карибська, країни Південної Америки). Зони, в свою чергу, поділяються на макрорайони. Так, наприклад, Східна Європа поділяється на Балтію, Польщу, Центральний район, Причорноморський район [2]. Запропоноване районування викликає багато питань щодо співмірності зон та макрорайонів, критеріїв їх виділення тощо.

Більш досконалим, автор вважає рекреаційно-географічне районування світу, виконане російськими географами П. Зачиняєвим та М. Фальковичем (із уточненнями О. Бейдика) [3, 1]. В основу районування автори поклали чотириступеневу ієрархічну систему таксономічних одиниць: макрорайон → мезорайон → підрайон → мікрорайон. Кожна наступна таксономічна одиниця входить як складова до попередньої. Таким чином, макрорайон складається з мезорайонів, а ті у свою чергу з підрайонів і т.д. У цілому в світі авторами виокремлюється вісім рекреаційних районів найвищого таксономічного рангу – *макрорайонів*. До них належать Європа, Азія, Північна Америка, Південна Америка, Центральна Америка та басейн Карибського моря, Африка, Австралія та Океанія, Антарктида [1, с. 61-64].

Всі вищезазначені схеми рекреаційно-туристського районування були розроблені для так званого комерційного туризму і створювалися на основі різних критеріїв і ознак, основними серед яких були наступні: кількість міжнародних туристських прибуттів; розмір прибутків від міжнародного туризму; ступінь рекреаційного освоєння території та структура виконуваних нею рекреаційних функцій; наявність рекреаційно-туристських ресурсів і їх територіальні сполучення; питома вага зайнятих у туристському господарстві від загальної кількості працюючого населення; питома вага рекреаційних територій у структурі землекористування; кількість місць у закладах організованої рекреації тощо. Основним принципом запропонованих схем районування виступає принцип узгодження рекреаційного районування з адміністративно-територіальним устроєм.

Отже, туристське районування – завдання досить складне. Складність його полягає в двох аспектах: 1) розглядається територія всього світу, тобто дуже різні, несхожі один з одним регіони; 2) районування повинне охопити такі місця, де туризму практично немає або він слабо розвинений, але для нього є певні передумови. Щодо другого аспекту, то прості туристські походи (до I категорії складності включно) з популярних видів спортивного туризму (пішохідного, вело, автомо) можна здійснювати й слабопересіченою місцевістю навіть в густонаселених районах світу. Таким чином, спортивний туризм своїми можливостями здійснення «покриває» всю земну поверхню й навіть частину акваторії нашої планети (вітрильний туризм, яхтинг) та повітряного простору (балунінг).

Окремим випадком загального процесу туристського районування слід вважати *туристсько-спортивне районування*. Адже **спортивний туризм** – це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в

природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження [4].

Серед вищевказаних ознак районування є такі, що можуть бути використані при районуванні спортивного туризму, так і ті, що є неприйнятними. Адже спортивний туризм пред'являє свої специфічні вимоги до власної територіальної організації. Так, щодо критерію узгодження рекреаційного районування з адміністративно-територіальним устроєм, то в багатьох випадках, туристсько-спортивними районами-дестинаціями виступають такі, що розташовані на територіях кількох країн (Альпи, Кавказ, Гімалаї), і виділені вони, в першу чергу, за фізико-географічними ознаками.

Туристсько-спортивне районоутворення пов'язане з певним типом освоєння території, яка набуває специфічних рекреаційно-туристських функцій і, отже, спеціалізацію в рамках загального розподілу праці цілісного простору окремого регіону. Процеси районоутворення носять достатньо довготривалий характер навіть у разі визначення певної туристсько-спортивної спеціалізації району, яка, як правило, не грає особливо значущої ролі в господарстві і не є домінуючою навіть в самих рекреаційно-туристських районах.

На підставі цього автором визначено три категорії туристсько-спортивних районів:

1. Туристсько-спортивні райони, що формують туристсько-спортивні потоки, – райони-«донори» (*генеруючі туристсько-спортивні дестинації*). Це, в першу чергу, рівнинні райони Західної та Східної Європи, центральні райони Росії, центральні та східні райони США та Канади. Ці райони також мають певні, але обмежені туристсько-спортивні ресурси, достатні для проведення нескладних походів (як правило, до І к.с. включно) з популярних видів спортивного туризму – пішогодного, вело, автомото, лижного тощо.
2. Туристсько-спортивні райони, що реалізують туристсько-спортивні потреби високого рівня з одного чи кількох видів спортивного туризму – туристсько-спортивні райони – *реценієнтні туристсько-спортивні дестинації*. Це, в першу чергу, – гірські райони світу.
3. Туристсько-спортивні райони, що володіють певними туристсько-спортивними ресурсами і в перспективі можуть бути використані або вже використовуються для цілей певних видів спортивного туризму – *потенційні туристсько-спортивні дестинації*. Зараз спостерігається процес пошуку та освоєння таких районів [5, с. 291].

Важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму є проведення туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів світу. Зважаючи на визначальну роль природних факторів у реалізації цілей спортивного туризму, в основу туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів світу автором покладено фізико-географічне районування [6]. Адже природно-ресурсна складова туристсько-спортивного продукту, тобто використання природно-рекреаційних умов та ресурсів в спортивному туризмі, обумовлює необхідність урахування дії природничих законів геосфери (єдності та

цілісності геосфери, ритмічності, зональності). Але при цьому максимально враховувалися і соціально-економічні аспекти – політико-адміністративний поділ, транспортна мережа (можливість під'їзду та виїзду з туристсько-спортивного району), існуюча інфраструктура відпочинково-розважального туризму, яка також може використовуватися спортивними туристами тощо.

В основу ранжування покладено чотириступеневу ієрархічну систему таксономічних одиниць (туристсько-спортивних дестинацій): макрорайонна → районна → локальна → елементарна.

Туристсько-спортивна дестинація макрорайонна – найбільша ієрархічна одиниця туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів світу, яка охоплює частину материка, що знаходиться у певних географічних поясах та природних зонах. У відповідності до цього виділяються арктично-субарктичні, помірні, субтропічно-тропічні, субекваторіально-екваторіальні макрорайонні дестинації на всіх материках нашої планети.

Туристсько-спортивна дестинація районна – складова макрорайонної дестинації, яка відповідає певній фізико-географічній країні (гірські країни, плоскогір'я, нагір'я, рівнини тощо) і має завершену систему туристсько-спортивних маршрутів. Виділяються три категорії туристсько-спортивних дестинацій-районів: генеруючі дестинації, що формують туристсько-спортивні потоки; рецепієнтні дестинації, куди переважно спрямовані туристсько-спортивні потоки; потенційні дестинації.

Туристсько-спортивна дестинація локальна – складова туристсько-спортивної районної дестинації, яка може виокремлюватися в межах району за певними ознаками (орографічними, ландшафтними, політико-адміністративними, етнічними тощо). Так, наприклад, в межах Кавказької туристсько-спортивної районної дестинації виділяються такі локальні дестинації: Західний Кавказ, Центральний Кавказ, Східний Кавказ.

Туристсько-спортивна дестинація елементарна – складова туристсько-спортивної локальної дестинації, яка може виокремлюватися в її межах за певними ознаками (орографічними, ландшафтними, політико-адміністративними тощо). Наприклад, в межах Поліської локальної дестинації автором виділено такі туристсько-спортивні елементарні дестинації: Волинське Полісся, Київсько-Житомирське Полісся, Чернігівське Полісся [5, с. 292].

Після визначення ієрархічної системи таксономічних одиниць наступним етапом слід вважати відбір чітких, кількісних параметрів туристсько-спортивного районування. Такими, на думку автора, є ступінь забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами з різних видів спортивного туризму (пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомото, спелеологічного, вітрильного) та активної рекреації (альпінізму, скелелазіння), яка може бути кількісно виражена через категорії складності маршрутів, та туристсько-спортивна спеціалізація району.

На підставі вищезазначених критеріїв були виділені 15 туристсько-спортивних макрорайонних дестинацій з подальшим поділом на 108 туристсько-спортивних районних дестинацій (від 2-х до 31-го в різних макрорайонах) (табл. 1). Схема туристсько-спортивного районування світу представлена на рис. 1.

Таблиця 1. Схеми та основні типологічні ознаки туристсько-спортивних макрорайонних туристських спеціалізованих туристських центрів

№	Туристсько-спортивна макрорайонна спеціалізація	Туристсько-спортивні райони спеціалізації, що входять до складу макрорайонної спеціалізації	Ступінь забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами										Загальна оцінка (в балах)	Туристсько-спортивна спеціалізація спеціалізованого туристського центру
			пішоходний	пляжний	присадибний	водний	велотуристський	автомобільний	списочний	випробувальний	альпіністський	селективний		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	Туристсько-спортивна спеціалізація спеціалізованого туристського центру
		1.1. Кольський півострів	4	6	-	4	5	5	-	6	2*	32	Лижний туризм	
		1.2. Полярний Урал	5	6	-	4	5	5	-	2*	27	Лижний туризм		
		1.3. Приполярний Урал	6	6	3	4	5	5	-	3*	32	пішоходний, лижний туризм		
		1.4. Шиліберген	6*	6*	3	-	-	-	-	6	3*	24	пішоходний, лижний туризм	
		1.5. Таймир	6	6	-	5	-	-	-	6	3*	26	пішоходний, лижний туризм	
		1.6. плато Думорава та Шен Якутія	6	6	4	5	-	-	-	6	3*	26	пішоходний, лижний туризм	
		1.7. Верхоянський уривок	6	6	4	5	-	-	-	4*	25	пішоходний, лижний туризм		
		1.8. хребет Черського	6	6	4	5	-	-	-	4*	25	пішоходний, лижний туризм		
		1.9. Чуколка	6	6	-	4	-	5	-	6	-	27	пішоходний, лижний туризм	
		1.10. Корякське нагір'я	6	6	-	4	-	-	-	2*	18	пішоходний, лижний туризм		
		1.11.0-ві Північного Льодовитого океану	6	6	-	-	-	-	-	2*	14	пішоходний, лижний туризм		
		2.1. Ісландія	5*	5*	3*	3*	5*	5*	1*	6*	3*	35	пішоходний, велотуризм	
		2.2. Скандинавія	5*	6*	3*	6*	6*	6*	3*	6*	3*	44	лижний, водний, велотуризм	
		2.3. Фінляндія	3*	5*	-	4	5*	5*	-	6*	-	28	лижний, велотуризм	
		2.4. Карелія	3	3	-	3	4	5	-	3	-	21	лижний, водний туризм	
		2.5. Північ Східно-Європейської рівнини (Європейської Росії)	3	4	-	4	5	5	3	6*	-	30	пішоходний, лижний туризм	
		2.6. Урал	3	6	-	3	5	6	3	-	2*	28	пішоходний, лижний туризм	
		2.7. Західно-Сибірська рівнина	3	3	-	3	5	5	3	5	-	27	пішоходний, лижний туризм	
		2.8. Східно-Сибірське плоскогір'я	5	5	-	4	5	5	1	5	-	30	пішоходний, лижний туризм	
		2.9. Камчатка	6	6	-	4	5	6	-	6	3*	36	пішоходний, лижний туризм	
		2.10. Скаліи та Курільські 6-ві	5	5	-	5	5	5	-	6	2*	28	пішоходний туризм	
		2.11. гори Південної Якутії	6	6	-	6	6	6	-	-	4*	34	пішоходний, лижний, водний туризм	
		2.12. Далекий Схід	5	6	-	6	6	6	2	6	3*	40	пішоходний, лижний, водний туризм	
		2.13. Прибайкалля	6	6	3	6	6	6	-	6	4*	43	пішоходний, лижний, водний туризм	
2.	Євразійська погір'я													

1 2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

Продовження таблиці 1

2.14	<i>Саяни</i>	6	6	3	6	6	6	6	-	-	3*	42	ліпоходній, лижний, водний туризм
2.15	<i>Алтай</i>	6	6	6	6	6	6	-	2	6*	44	ліпоходній, лижний, гірський, водний туризм, альпінізм	
2.16	<i>Тян-Шань</i>	5	4	6	6	6	6	-	5*	6*	44	гірський, водний, велотуризм, альпінізм	
2.17	<i>Цагар</i>	4	4	6	6	6	6	0	-	-	6*	38	гірський, водний туризм, альпінізм
2.18	<i>Казакстан на мусуватні районі Середньої Азії</i>	3	4	-	2	6	6	6	6*	-	33	вело, автомобіль, спелеотуризм	
2.19	<i>Кавказ</i>	4	4	6	6	6	6	6	6	-	6*	44	гірський, водний, спелеотуризм, альпінізм
2.20	Європейська рівнина частини Росії	1	2	-	2	2	2	2	3	2	-	14	ліпоходній, вело туризм
2.21	<i>Корилли</i>	3	4	2	3	5	5	3	-	2*	27	ліпоходній, лижний, водний туризм	
2.22	<i>Курми</i>	3	2	2	-	5	5	4	6	2*	29	ліпоходній, спелеотуризм, скелетазання	
2.23	Східно-Європейська рівнина	1*	1*	-	2*	2	2	5*	6	-	19	ліпоходній, вело туризм	
2.24	Західно-Європейська рівнина	1*	1*	-	1*	2*	2*	2*	6*	-	15	ліпоходній, вело туризм	
2.25	<i>Альпи</i>	4*	5*	6*	5*	6*	5*	4*	-	6*	41	гірський туризм, альпінізм	
2.26	<i>Пиреней</i>	4*	5*	6*	5*	6*	5*	5*	-	6*	42	гірський туризм, альпінізм	
2.27	Південно-Європейська рівнина	1*	1*	-	1*	2*	2	3*	6*	2*	20	ліпоходній, вело туризм	
2.28	<i>Монголія</i>	5*	5*	5*	6*	6*	6*	-	2*	2*	36	ліпоходній, лижний, водний туризм	
2.29	<i>Японські острови</i>	3*	3*	2*	1*	4*	2*	2*	3*	3*	31	ліпоходній, вело туризм	
2.30	<i>Північний Корея та Корея</i>	3*	3*	-	5*	4*	4*	4*	6*	2*	26	ліпоходній, водний, вело туризм	
2.31	<i>південь Кореї</i>	3*	-	-	6*	6*	-	-	-	-	15	ліпоходній, вело, автомобіль туризм	
3.1	<i>Міаотей, Мага Азія (Туреччина)</i>	5*	4*	5*	5*	6*	6*	5*	6*	5*	47	гірський, водний, спелеотуризм	
3.2	<i>Месопотамія та Левант</i>	2*	-	-	-	5*	5*	1*	6*	1*	20	ліпоходній, вело туризм	
3.3	<i>Іранська казір'я</i>	4*	-	2*	3*	5*	6*	2*	3*	25	ліпоходній, вело, автомобіль туризм		
3.4	<i>Ельбурс</i>	4*	-	5*	3*	5*	6*	-	5*	27	ліпоходній, гірський туризм		
3.5	<i>Кавкази</i>	4*	-	6*	6*	6*	6*	-	6*	34	гірський туризм, альпінізм		
3.6	<i>Гімаліи</i>	4*	-	6*	6*	6*	6*	-	6*	34	гірський туризм, альпінізм		
3.7	<i>Гімаліи</i>	4*	-	6*	6*	6*	6*	-	6*	34	гірський туризм, альпінізм		
3.8	<i>Тибет та Куньлунь</i>	4*	5*	6*	6*	6*	6*	-	6*	39	гірський, водний, туризм, альпінізм		
3.9	Центральні-Китайська рівнина	1*	-	-	1*	2*	2*	4*	2*	-	12	ліпоходній, вело туризм	
3.10	<i>Південь</i>	3*	-	-	5*	2*	4*	2*	-	2*	18	ліпоходній, вело туризм	
3.11	<i>Дардзайський п'є</i>	3*	-	-	-	5*	6*	1*	6*	-	21	ліпоходній, вело, автомобіль туризм	

3. Європейська суфолічно-гірська

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
												14
												14
												15
												16
												17
												18
												19
												20
												21
												22
												23
												24
												25
												26
												27
												28
												29
												30
												31
												32
												33
												34
												35
												36
												37
												38
												39
												40
												41
												42
												43
												44
												45
												46
												47
												48
												49
												50
												51
												52
												53
												54
												55
												56
												57
												58
												59
												60
												61
												62
												63
												64
												65
												66
												67
												68
												69
												70
												71
												72
												73
												74
												75
												76
												77
												78
												79
												80
												81
												82
												83
												84
												85
												86
												87
												88
												89
												90
												91
												92
												93
												94
												95
												96
												97
												98
												99
												100

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
10.	Північноамериканська субтропічно-тропічна	10.1. Мексиканська нагір'я 10.2. Центральна Америка 10.3. острови Вест-Індії	4* - 4* - 2* -	- 3* - 2* - -	4* 6* 5* 5* - 2*	6* 6* 5* 1* 2* 3*	3* 3* 1* 6* 3* 18	6* 6* 1* 3* 3* 18	5* 3* 1* 3* 3* 18	6* 6* 5* 1* 3* 18	5* 3* 1* 3* 3* 18	37 28 18	пшохідний, гірський, велотуризм пшохідний, велотуризм пшохідний, вело, вітрильний туризм
11.	Південноамериканська субекваторіально-екваторіальна	11.1. Північні Анди 11.2. Гвіанська плоскогір'я 11.3. Амазонія 11.4. Бразильське плоскогір'я	4* - 4* - 3* - 3* -	- 5* - 4* - 2* - -	5* 6* 5* 6* - 2* - 2*	6* 3* 5* 3* - 5* - 5*	3* 3* 3* 3* - 5* - 20	6* 3* 3* 3* - 5* - 2*	3* 3* 3* 3* - 5* - 2*	6* 3* 3* 3* - 5* - 2*	6* 3* 3* 3* - 5* - 2*	35 25 15 20	пшохідний, гірський, велотуризм пшохідний, велотуризм пшохідний, велотуризм пшохідний, водний туризм
12.	Південноамериканська субтропічно-тропічна	12.1. Центральні Анди 12.2. Аргентинська рівнина 12.3. Бразильська нагірна	4* - 1* - 1* -	- 5* - 2* - 2*	5* 6* 2* 2* 2* 2*	6* 1* 2* 2* 1* 6*	1* 1* 2* 2* 6* -	6* 1* 2* 2* 6* -	1* 1* 2* 2* 6* -	6* 1* 2* 2* 6* -	6* 1* 2* 2* 6* -	33 15 14	пшохідний, гірський, велотуризм пшохідний, велотуризм пшохідний, велотуризм
13.	Південноамериканська помірна	13.1. Патагонія 13.2. Вогняна Земля 14.1. Західно- та Центральньо-австралійська рівнина 14.2. Великий Вододільний хребет 14.3. Австралійські Альпи 14.4. Тасманія о.	5* 5* 5* 5* 3* - 3* - 3* 2* 3* 2*	3* 3* 5* 2* - - - - 2* 1* - -	3* 6* 6* 2* - - - - 5* 5* 5* 5*	6* 2* 6* 2* - - - - 5* 5* 3* 5*	6* 2* 6* 2* - - - - 5* 3* 5* 5*	6* 2* 6* 2* - - - - 3* 5* 3* 5*	6* 2* 6* 2* - - - - 5* 3* 5* 5*	6* 2* 6* 2* - - - - 5* 3* 5* 5*	6* 2* 6* 2* - - - - 3* 5* 3* 5*	41 27 25 27 27 23 23 43	пшохідний, ліжжний, велотуризм пшохідний, ліжжний туризм пшохідний, вело, автомобіотуризм пшохідний, велотуризм пшохідний, гірський, велотуризм пшохідний, велотуризм пшохідний, гірський, водний, велотуризм, альпінізм пшохідний, ліжжний туризм
14.	Австралійсько-Океанійська	14.5. острови Нова Зеландія 14.6. Нова Гвінея о.	3* - 3* -	- 1* - -	5* 4* 5* 4*	6* 3* 6* 3*	3* 27 3* 27	6* 3* 6* 3*	5* 3* 5* 3*	6* 3* 6* 3*	5* 3* 5* 3*	23 23	пшохідний, гірський, велотуризм пшохідний, гірський, велотуризм
15.	Антарктична	14.7. Гвайльські острови 15.1. Антарктичний нікострів 15.2. Пріберезжа Антарктична 15.3. Вулканично-антарктична	3* - 5* 6* 5* 6* 5* 6*	- 2* 2* - 2* - 5* 6*	- 2* - - - - 5* 6*	5* 2* - - - - 5* 6*	6* 5* 2* 2* - - 5* 6*	5* 2* - - - - 5* 6*	5* 2* - - - - 5* 6*	5* 2* - - - - 5* 6*	5* 2* - - - - 5* 6*	23 25 25 21	пшохідний, велотуризм пшохідний, ліжжний туризм пшохідний, ліжжний туризм ліжжний, гірський туризм

Атлант – туристсько-спортивна реєстрація району дестинація Шпіцберген – туристсько-спортивний потенціал району дестинація Західно-Східноєвропейська рівнина – туристсько-спортивна генеруюча районна дестинація
Примтка. * – експертна оцінка категорії складності, виконала автором

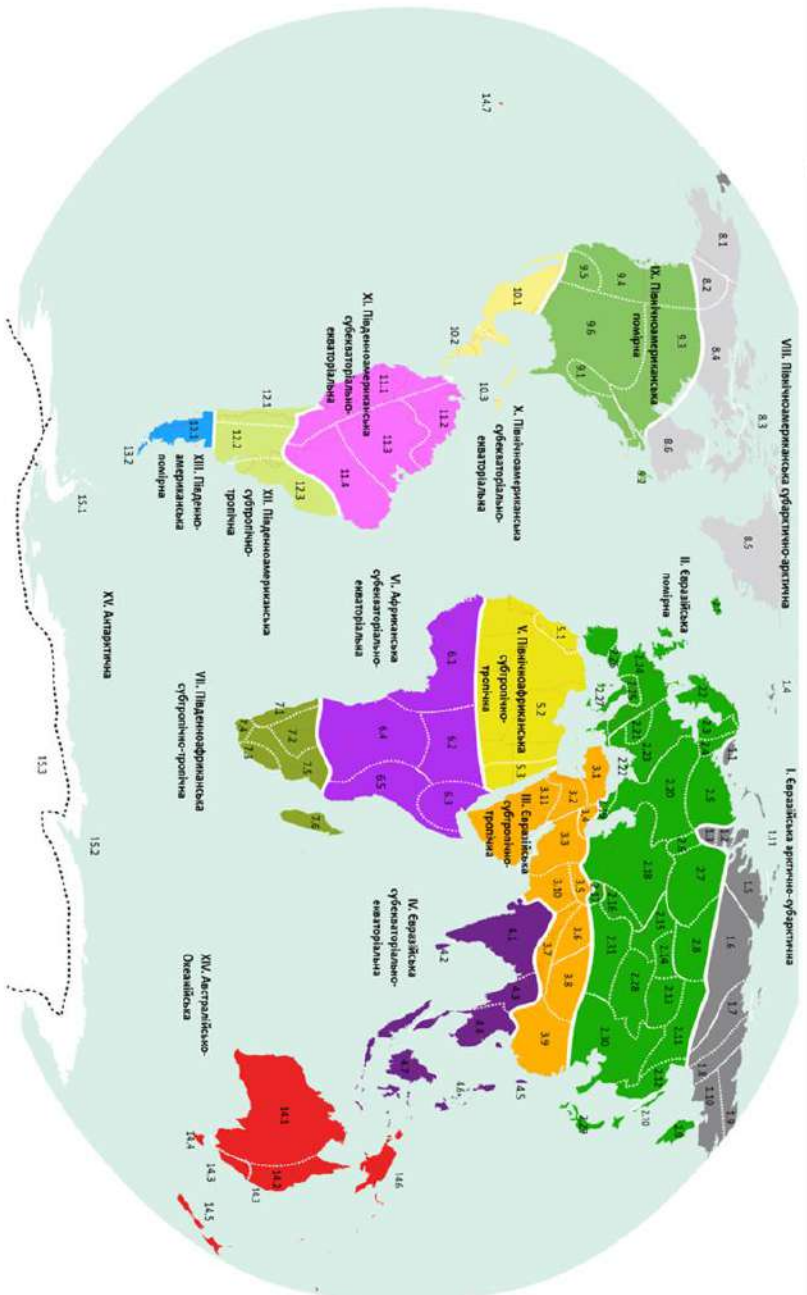

Рис. 1. Турнісько-спортивне ранжювання та групування регіонів світу

Загальна бальна оцінка туристсько-спортивного району складається із загальної суми балів, які відповідають категоріям складності туристських спортивних маршрутів (від I до VI категорії складності) із восьми визначених видів спортивного туризму та складності маршрутів в альпінізмі та скелазинні (приведені автором у відповідність до шестирівневої шкали). Для районів, які не мають затверджених еталонних туристсько-спортивних маршрутів, автором виконана експертна оцінка категорій складності.

Відповідно до функціональних особливостей визначено три групи туристсько-спортивних районних дестинацій:

1. туристсько-спортивні районні рецепієнтні дестинації (42 райони);
2. туристсько-спортивні районні потенційні дестинації (55 районів);
3. туристсько-спортивні районні генеруючі дестинації, що формують туристсько-спортивні потоки (11 районів).

Аналіз туристсько-спортивних дестинацій за ступенем забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами з різних видів спортивного туризму дає змогу провести туристсько-спортивне групування регіонів світу і виділити 4 групи таких дестинацій:

1. дестинації з дуже високим рівнем забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами (40 балів і більше). Таких дестинацій 16. Це – Скандинавія, Далекий Схід, Прибайкалля, Саяни, Алтай, Тянь-Шань, Кавказ, Альпи, Піреней, Туреччина, Атлас, Аляска, Юкон, Склеясті гори, Патагонія, Нова Зеландія. В основному це дестинації з широкою туристсько-спортивною спеціалізацією;
2. дестинації з високим рівнем забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами (30-39 балів). Таких дестинацій 21. До цієї групи попали такі популярні дестинації як Камчатка, Памір, Гімалаї, Тибет, Східна Африка, Мексиканське нагір'я, Північні Анди, Центральні Анди тощо. В основному, це дестинації з обмеженою туристсько-спортивною спеціалізацією (2-3 види туризму);
3. дестинації з середнім рівнем забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами (20-29 балів). Таких дестинацій найбільше – 45. Більшість з них – це туристсько-спортивні потенційні дестинації, хоча є й туристсько-спортивні дестинації з вузькою туристсько-спортивною спеціалізацією (1-2 види туризму). Наприклад, Урал, Карпати, Крим;
4. дестинації з низьким рівнем забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами (менше 20 балів). Таких дестинацій 26. Це всі генеруючі дестинації та частина потенційних дестинацій з вузькою туристсько-спортивною спеціалізацією [5, с. 293-299].

Висновки. Таким чином, туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу виступає важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму як геопросторового явища. В його основу покладено чотириступеневу ієрархічну систему таксономічних одиниць (туристсько-спортивних дестинацій): макрорайонна → районна → локальна → елементарна. Після визначення ієрархічної системи таксономічних одиниць наступним етапом став відбір чітких, кількісних параметрів туристсько-спортивного районування. Такими є ступінь забезпеченості туристсько-

спортивними ресурсами з різних видів спортивного туризму (пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомото, спелеологічного, вітрильного) та активної рекреації (альпінізму, скелелазіння), яка може бути кількісно виражена через категорії складності маршрутів, та туристсько-спортивна спеціалізація району. На підставі вищезазначених критеріїв були виділені 15 туристсько-спортивних макрорайонних destinations з подальшим поділом на 108 туристсько-спортивних районних destinations (від 2-х до 31-єї в різних макрорайонах).

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. К.: Палітра, 1998. 130 с.
2. Дмитриевский Ю. Д. Туристские районы мира: учебное пособие. Смоленск: СГУ, 2005. 224 с.
3. Зачиняев П.Н., Фалькович Н.С. География международного туризма. М.: Мысль, 2002. 297 с.
4. Колотуха О.В. Спортивный туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/3206>
5. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: теорія і практика суспільно-географічного дослідження : дис. ...д-ра геогр. наук : 11.00.02 – економічна та соціальна географія / Одес. нац. ун-т. Одеса, 2016. 467 с.
6. Физическая география материков и океанов / Под общ. ред. А.М. Рябчикова. М.: Высш. шк., 1988. 562 с.
7. WTO, WTTC, Earth Council, Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry: Towards Environmentally Sustainable Development, 1995. 141 p.

УДК 39.85

Редін Володимир

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Редіна Валентина

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Деякі аспекти розвитку туристичної галузі Харківщини

У статті подана інформація щодо розвитку туристичної галузі Харківщини на сучасному етапі. Наведені деякі статистичні дані та проведений їх аналіз свідчить, що розвиток туризму у регіоні характеризується такими ж проблемами, як в цілому по Україні.

***Ключові слова:** туристична галузь, суб'єкти туристичної діяльності, Харківська область.*

Redin V., Redina V. Some aspects of the development of the tourism industry of Kharkiv region. *The article provides information on the development of the tourism industry of Kharkiv region on the modern stage. Statistical information is presented and analyzed, which indicates that the development of tourism in the region is characterized by the same problems as in Ukraine as a whole.*

***Key words:** tourism industry, subjects of tourist activity, Kharkiv region.*

Постановка проблеми. Туризм є дуже специфічною сферою соціально-економічної діяльності, об'єктом підвищеної уваги будь-якого соціуму, а туристичний потенціал певної території є предметом уваги фахівців і науковців із різних галузей суспільної діяльності. Дотепер не сформовано однозначного підходу до трактування поняття «туризм». Більшість українських та зарубіжних учених розглядають туризм різновидом подорожі, де його учасники перебувають поза межами постійного місця проживання з метою відпочинку, оздоровлення, під час якого відновлення працездатності особистості поєднується з пізнавальними, культурно-розважальними цілями. Основним документом, що регулює здійснення туристичної галузі в Україні, є Закон України «Про туризм» від 18.11.2003 року № 1282-IV, в якому встановлені загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні принципи реалізації державної політики України в області туризму. Внутрішній український туризм за своєю активністю, спрямованістю і темпами розвитку поступається міжнародному туризму, що певною мірою контрастує з наявним великим і різноманітним туристичним потенціалом України. Така ситуація породжена як все ж недостатньою вивченістю території України в контексті її туристичних можливостей, зокрема Харківщини, так і парадоксально меншою популярністю українського турпродукту не лише серед іноземних громадян, а й серед громадян України [6]. Слід відмітити, що у двадцяті роки XXI століття спостерігався певний розвиток туристичної галузі в Україні, а відповідно у Харківській області. Але 2020 рік, у зв'язку з пандемією коронавірусу, загальмував розвиток туристичної галузі як у світових масштабах, так і на Україні. Туризм став однією із найбільш постраждалих від пандемії коронавірусу галузей економіки, адже із-за карантинних обмежень і закритих кордонів міжнародні подорожі практично зупинились. Так, за даними Всесвітньої туристичної організації ООН, збитки туристичної галузі із-за скорочення кількості поїздок по всьому світу в зв'язку з пандемією коронавірусу за перші 10 місяців 2020 року склали 935 млрд. доларів. Таким чином світовий туризм повернувся до рівня 1990 року. У зв'язку із зазначеним статистичною інформацією про стан туристичної галузі за 2020 рік практично немає. Ідентична ситуація в Україні, на Харківщині. В Головному управлінні статистики у Харківській області нам запропонували матеріали про туризм та відпочинок в Харківській області у 2019 році, які використані при написанні даної статті.

Незважаючи на вищевикладене, питання розвитку туристичної галузі Харківщини являються актуальними, представляють певний інтерес для науковців, студентів, які навчаються у закладах вищої освіти за спеціальністю «Туризм» (таких закладів у Харкові зараз аж 12!).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку туристичної галузі Харківщини представлені в працях О. Бейдика [1], В. Пересадько [3], М. Поколюдної [4,5], О. Яковчука [6], та ін.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану розвитку туристичної галузі Харківщини та її місце серед інших регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток туристичної галузі в Україні забезпечують відповідно до Закону України «Про туризм» суб'єкти туристичної діяльності (туроператори, турагенти, фізичні особи-підприємці).

Туристичні оператори (туроператори) – юридичні особи, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних і супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність.

Туристичні агенти (турагенти) – юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туроператорів і туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних і супутніх послуг.

У 2019 році в Україні на ринку туристичної індустрії функцінувало 1867 суб'єктів туристичної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Регіони України з найбільшою кількістю суб'єктів туристичної діяльності
(за даними Головного управління статистики в Харківській області за 2019 рік)

№ з/п	Регіон	Усього (одиниць)	У тому числі		
			туроператорів	турагентств	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність
	Україна	1867	538	1259	70
1.	м. Київ	884	361	504	19
2.	Львівська область	148	61	73	14
3.	Одеська область	128	13	107	8
4.	Дніпропетровська область	111	15	96	-
5.	Харківська область	86	8	77	1
6.	Запорізька область	61	3	58	-
7.	Київська область	51	6	42	3
8.	Чернівецька область	35	7	28	-
9.	Івано-Франківська область	31	8	21	2
10.	Закарпатська область	30	12	17	1
11.	Рівненська область	30	3	24	3

У наведеній таблиці надається інформація щодо кількості суб'єктів туристичної діяльності лише в десяти областях та м. Києві. Найменша кількість зареєстрованих суб'єктів туристичної діяльності в Луганській, Кіровоградській, Херсонській, Полтавській областях, де практично відсутні туроператори – головні розробники турпродукту. Особливо дивує той факт, що у такої багатой туристсько-рекреаційними ресурсами Полтавської області діяльність суб'єктів туристичної діяльності на низькому рівні. Стосовно Харківщини, слід відзначити, що область посідає п'яте місце за кількістю суб'єктів туристичної діяльності, які працюють, в основному, у м. Харкові, що підтверджується даними табл. 2.

Певний інтерес представляє інформація щодо кількості туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами Харківської області, які наведені в табл. 3.

Таблиця 2

**Кількість суб'єктів туристичної діяльності по містах та районах
Харківської області**

(за даними Головного управління статистики в Харківській області за 2019 рік)

Регіон	Усього (одиниць)	У тому числі		
		туроператорів	турагентств	суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність
Юридичні особи				
Усього	86	8	77	1
м. Харків	85	7	77	1
Красноградський район	1	1	-	-
Фізичні особи-підприємці				
Усього	175	-	168	7
м. Харків	152	-	147	5
м. Ізюм	1	-	1	-
м. Первомайський	1	-	1	-
міськради				
Куп'янська	4	-	3	1
Чугуївська	1	-	1	-
райони				
Балаклійський	3	-	3	-
Валківський	1	-	1	-
Вовчанський	2	-	2	-
Дергачівський	2	-	2	-
Зміївський	3	-	2	1
Харківський	5	-	5	-

Примітка: По інших містах та районах області суб'єкти туристичної діяльності відсутні.

Аналіз даних таблиці 3 свідчить, що 85% туристів Харківської області надають перевагу подорожам за кордон, а в межах України подорожували лише 15%. Наведена статистика підтверджує існуючі проблеми щодо розвитку внутрішнього туризму в Україні. Особливо актуальним це питання стало у 2020 році, коли із-за пандемії коронавірусу міжнародні подорожі різко призупинились.

Не менш цікавим є розподіл туристів Харківщини за метою поїздки. Із загальної чисельності обслугованих туристів у 2019 році (75988 осіб), 98% подорожували з метою відпочинку, 1,5% на лікування, 0,5% з діловою ціллю.

За даними Харківського обласного управління статистики у 2019 році туристи з Харківської області відвідали 79 країн світу. Загальна чисельність подорожуючих по путівках через суб'єкти туристської діяльності складала 64911 осіб. Найбільш популярними країнами, де побували харків'яни, були Єгипет, Туреччина, Греція, Іспанія та ін. (табл. 4). Саме кількість подорожуючих.

представлених в таблиці 4, складає 91% від загальної чисельності всіх реалізованих путівок. Названі вище країни пропонують відпочиваючим високий рівень обслуговування, змістовний відпочинок.

Таблиця 3

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами в Харківській області

(за даними Головного управління статистики в Харківській області за 2019 рік)

	Громадяни України (осіб)		
	Усього	в тому числі обслуговані	
		туроператорами	турагентами
Юридичні особи			
Кількість обслугованих туристів, тому числі подорожуючих	32798	2857	29941
- в межах України	8224	469	7955
- за кордоном	24374	2388	21986
Фізичні особи-підприємці			
Кількість обслугованих туристів, тому числі подорожуючих	43190	-	43190
- в межах України	2653	-	2653
- за кордоном	40537	-	40537

Таблиця 4

Географія найбільш популярних країн світу, до яких подорожують туристи Харківської області

(за даними Головного управління статистики в Харківській області за 2019 рік)

№ з/п	Країна	Усього подорожуючих через суб'єкти туристичної діяльності (осіб)	
		Юридичні особи	Фізичні особи
1.	Єгипет	7261	15492
2.	Туреччина	7230	14054
3.	Греція	1888	1019
4.	Іспанія	983	1534
5.	Болгарія	1116	320
6.	Італія	835	892
7.	Об'єднані Арабські Емірати	465	976
8.	Чехія	689	660
9.	Кіпр	249	695
10.	Чорногорія	438	662
11.	Таїланд	157	499
12.	Туніс	108	388
13.	Франція	326	338

Якщо статистичні дані за 2020 рік з розвитку туризму в Харківському регіоні та в інших областях України ще відсутні (знаходяться в стадії опрацювання), то деякі економічні показники вже оприлюднені.

За даними державного агентства розвитку туризму України сума надходжень у місцеві бюджети від сплати туристичного збору у 2020 році досягла 130,6 млн. грн. Серед лідерів по цьому показнику: м. Київ (34,7 млн. грн.), Одеська (15,1 млн. грн.), Львівська (11,8 млн. грн.), Київська (9,8 млн. грн.), Харківська (6,6 млн. грн.), Закарпатська (6,4 млн. грн.), Запорізька (6,2 млн. грн.), Івано-Франківська (5,6 млн. грн.), Дніпропетровська (5,5 млн. грн.) області. Харківська область по цьому показнику входить у п'ятірку кращих.

Висновки. Таким чином, наведені у статті деякі аспекти розвитку туристичної галузі Харківщини дають право зробити наступні висновки:

1. Туристична галузь в Харківському регіоні розвивається, але в умовах сьогодення потребує фінансової підтримки з боку держави.
2. Ураховуючи стан туристичної галузі в умовах пандемії коронавірусу, нагальним питанням є розвиток внутрішнього туризму як на Харківщині, так і в цілому по Україні.
3. Залишається пріоритетним міжнародний туризм. Найбільш популярними країнами світу, куди подорожують туристи з харківського регіону, є Єгипет, Туреччина, Греція.
4. Можна стверджувати, що туристична галузь Харківщини є невід'ємною складовою туризму України, про що свідчать наведені у статті показники її сучасного стану розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Туристсько-рекреаційні ресурси: навчально-методичний комплекс. 2-е вид., доп. і розш. К.: ВГЛ "Обрій", 2008. 167 с.
2. Головне управління статистики у Харківській області [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua>.
3. Пересадько В.А., Шпурік К.В. Застосування картографічного методу в процесі дослідження природної та історико-культурної спадщини Харківської області. *Проблеми безперервної з географічної освіти і картографії*: зб. наук. пр. Харків: ХНУ ім.В.Н. Каразіна, 2010. Вип.11. С. 129 -135.
4. Покоłodна М.М. Історико-культурні ресурси, їх класифікація та використання для розвитку туризму в місті Харкові та Харківській області. Монографія / за заг. редакцією І.М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. господарства Х.: ХНАМГ, 2012. С. 18 -27.
5. Покоłodна М.М. Організація екскурсійної діяльності: підручник Х.: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. 180 с.
6. Туристичний кластер Харківщини: монографія. / колектив авторів, гол. ред. О.В. Яковчук. Харків: ФОП Панов А.М., 2019. 432 с.

Розроблення оптимальної моделі розвитку гастрономічного туризму Українського Правобережного Полісся

У зв'язку з трансформацією соціально-економічного простору України в останні два десятиліття відбувається пошук нових, більш ефективних форм організації господарства. Очевидно, що в даний час розвиток економіки регіонів має виражену соціально орієнтацію, однією з функцій держави є розвиток туризму як створення умов для повноцінного задоволення потреб громадян у відпочинку. Туристська індустрія відіграє велику роль в поліпшенні якості та підвищенні рівня життя населення, так як забезпечує відновлення фізичних і духовних сил населення, підтримку працездатності, підвищення іміджу території. Метою наукового вишукування є визначення найоптимальнішої форми розвитку гастрономічного туризму притаманної для Правобережного Полісся України. Створення регіонального гастрономічного кластеру Правобережного Полісся України веде до посилення конкурентних переваг учасників за рахунок формування продуктового вузла, який підвищує якість взаємодії підприємства, залучених у виробництво туристського продукту, і виступає в якості консолідатора.

Ключові слова: гастрономічний туризм, гастрономічний туристичний кластер, Правобережне Полісся.

Nesterchuk I. Development of the optimal model of gastronomic tourism development of the Ukrainian Right-Bank Polissya. *In connection with the transformation of the socio-economic space of Ukraine in the last two decades there is a search for new, more efficient forms of economic organization. It is obvious that currently the development of the economy of the regions has a pronounced social orientation, one of the functions of the state is the development of tourism as a creation of conditions for full satisfaction of the needs of citizens in recreation. The tourism industry plays an important role in improving the quality and living standards of the population, as it provides recovery of physical and spiritual strength of the population, maintaining efficiency, improving the image of the territory. The purpose of scientific research is to determine the most optimal form of development of gastronomic tourism inherent in the Right Bank Polissya of Ukraine. The creation of a regional gastronomic cluster of Pravoberezhny Polissya of Ukraine leads to the strengthening of competitive advantages of participants through the formation of a product node, which improves the quality of interaction of enterprises involved in the production of tourist products and acts as a consolidator.*

Key words: gastronomic tourism, gastronomic tourist cluster, Pravoberezhne Polissya.

Вступ. Світова економіка має багатий досвід використання різних просторових моделей розвитку. Найбільші успіхи мають ті з них, які адаптовані під практичну реалізацію проектів з підвищення конкуренто-спроможності окремих компаній і територій. В ході ринкових перетворень української економіки отримали розвиток процеси розширення масштабів і підвищення ролі галузей сфери послуг. У зв'язку з цим динамічний розвиток туризму в багатьох регіонах України актуалізує проблеми ефективного використання наявних туристських ресурсів і розвитку на інноваційній основі регіональних центрів економічного зростання – туристично-рекреаційних комплексів.

Постановка проблеми. Аспекти, пов'язані з просторовою організацією, її структурою і розвитком, є важливими для регіональної економіки. Сучасна

територіальна структура регіонів України обумовлена принципами розміщення виробництва, що використовуються з пострадянського періоду. У зв'язку з цим стає все більше актуальним питання щодо просторових диспропорцій всередині окремих регіонів країни, для усунення яких важлива характеристика взаємодій господарюючих суб'єктів в регіоні.

У зв'язку з трансформацією соціально-економічного простору України в останні два десятиліття відбувається пошук нових, більш ефективних форм організації господарства. Наразі розвиток економіки регіонів має виражену соціальну орієнтацію, однією з функцій держави є розвиток туризму та створення умов для повноцінного задоволення потреб громадян у відпочинку. Туристська індустрія відіграє велику роль в поліпшенні якості та підвищенні рівня життя населення, так як забезпечує відновлення фізичних і духовних сил населення, підтримку працездатності, підвищення іміджу території і т.д. Раціональна територіальна організація туризму є важливим напрямком розвитку сфери туризму. Раціональне географічне розміщення підприємств і об'єктів туризму – запорука ефективного використання наявних в регіоні ресурсів (рекреаційних, фінансових, трудових і т.д.) і задоволення туристично-рекреаційних потреб населення регіону і країни.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є обґрунтування доцільності вивчення туристських просторових форм організації туризму, їх структури і закономірностей формування та визначення найоптимальнішої форми розвитку туризму притаманної для Правобережного Полісся України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел за результатами зарубіжних і вітчизняних досліджень регіонального розвитку туризму виявив велику кількість визначень і понять, які характеризують територіальну організацію туризму, таких як: «система», «район», «регіон», «комплекс», «кластер» та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підходи до дослідження регіонального розвитку туризму і просторових форм організації сфери туризму представлені на рис.1. Більшість термінів підкреслюють складність та багатокomпонентність форм організації туристичної діяльності.

Деякі дослідники приділяють увагу географічному положенню підприємств туристичної індустрії - *територіальній цілісності* (І.В. Зорін, В.А. Квартальнов, Е.А. Котляров, А.С. Макекадірова, А.Х. Сенова і ін.) [23, 24, 25, 26]. Інші автори приділяють увагу такій особливості, як *територіальна характеристика туризму*, в зв'язку з прив'язкою туристично-рекреаційних ресурсів до конкретної території. Існує багато різних ознак, стосовно яких формуються просторові форми туризму. Розглянемо деякі з них:

Територіально-рекреаційний комплекс – поєднання рекреаційних установ і супутніх підприємств інфраструктури, об'єднаних тісними виробничими і економічними зв'язками, а також спільним використанням географічного положення, природних і економічних ресурсів території, яку займає комплексом.

Туристській комплекс замкнута мережа споруд, що призначається для обслуговування туристів і складається з бази для ночівлі (готелі, мотелі тощо), харчування (ресторани, кафе, бари тощо), супутніх послуг (обладнані пляжі, оглядові та спортмайданчики, стадіони, басейни, кабаре, кінотеатри тощо) [17].

Воронкової Л.П. [8], Давиденко Л.І. [9], Дмитренко В.М. [10], Захарченко П.В., Жваненко С.А., Крушинська А.В., Матвієнко А.В., Моран О.І., Царенко О.В., Шпак Л.О. та ін. в своїх працях багато присвятили цій тематиці досліджень.

Рис.1. Просторові форми організації туризму

Туристська індустрія характеризується залежністю від наявності та функціонування підприємств і організацій різних сфер економіки, які в різній мірі беруть участь в туристичній пропозиції. Ми вважаємо, щоб розглядати туристські комплекси необхідно це здійснювати за допомогою певних ознак. По-перше, це територіально-адміністративна ознака, відповідно до якого туристські комплекси виділяються в рамках певного регіону (суб'єкти України). Друга ознака, це таксономічний ранг, на основі якого виділяються рекреаційно-туристські зони, туристсько-рекреаційні райони і особливі економічні туристсько-рекреаційні зони. Рекреаційно-туристські зони виділяються в рамках географічних районів зі схожими туристськими ресурсами, територіальне районування передбачає виділення певного комплексу всередині рекреаційно-туристичної зони, а особлива економічна туристично-рекреаційна зона вимагає особливої уваги, види діяльності всередині неї регламентуються адміністративно. Третя ознака - структурний, виділяє туристські комплекси в залежності від спрямованості туризму в регіоні на ті чи інші види, підвиди і різновиди туризму. Туристські комплекси можна класифікувати рис. 2. Регіональні ресурси відображають потенціал і можливість розвитку конкретної території регіону і найчастіше обмежені, а здатність регіону задовольняти потреби туристів визначається саме складом і станом ресурсів і факторів для розвитку туризму на даній території. Калашаова М.К., Коблова А.А., Богомолова Е.С., Шаповалова Н.Г. в своїх визначеннях приділяють увагу такій особливості сфери туризму як управління розвитком на федеральному, регіональному і муніципальному рівнях. [18, 19, 20, 21].

Рис.2. Класифікація туристських комплексів

Територіально-рекреаційний комплекс – поєднання рекреаційних установ і супутніх підприємств інфраструктури, об'єднаних тісними виробничими і економічними зв'язками, а також спільним використанням географічного положення, природних і економічних ресурсів території, яку займає комплекс. [31].

Територіальна рекреаційна система (TRC) є однією з міжгалузевих різновидів соціально-економічних геосистем. Поняття TRC введено економіко-географом В.С. Преображенським в 60-х рр. XX століття, який обґрунтував її як основну форму територіальної організації рекреаційного господарства. Під TRC він розумів «соціально географічну систему, що складається з взаємозв'язаних підсистем: природних і культурних споруд, обслуговуючого персоналу, органу управління та, нарешті, відпочиваючих (рекреантів), що характеризується як функціонально цілісністю (стан підсистем визначається соціальною функцією системи в цілому), так і територіальною» [6]. Веденін Ю.О., розглядаючи TRC, виділяв демографічні та ресурсно-графічні системи, що розрізняються в принципах територіальної організації: в першому випадку основу створює «територіальна диференціація потреб в рекреації», а в другому – «наявність конкретних певних ресурсів» [22].

Основними пріоритетами у вивченні TRC були: будова, функціонування, управління, розміщення виробничих (в даному випадку рекреаційних) об'єктів на певній території. Питанням взаємодії даних територіальних утворень з іншими функціональними системами, з іншими територіями не надавалося великого значення, в зв'язку з розробкою і застосуванням даних теорій під час планової адміністративно-командної економіки. На практиці TRC були закритими системами, з сильно насиченими внутрішніми зв'язками усередині системи і практично відсутніми зовнішніми зв'язками.

Поняття TRC поступово змінилося поняттям туристсько-рекреаційний комплекс. У сучасній географічно-економічній літературі традиційно розглядається поняття туристського комплексу як сукупності елементів: засобів розміщення, об'єктів громадського харчування, транспортних засобів, пізнавального, розважального, ділового, оздоровчого, спортивного та іншого призначення, організацій, що здійснюють екскурсійні послуги і послуги гідів-перекладачів [22]. Незважаючи на те, що в науковій літературі поняття TRK

використовується досить часто, єдності підходів до його змісту в даний час немає. Розбіжності поглядів є як в розумінні суті ТРК, так і по відношенню до складу включаються в нього галузей і підприємств. Так наприклад, О.В. Баєва вважає, що це складне інституційне соціально-економічне та матеріальне утворення, основним системоутворюючим чинником якого є забезпечення людської життєдіяльності за рахунок здійснення профілактики, лікування, оздоровлення, відпочинку, рекреації і результатом чого є створення і споживання специфічного туристично-рекреаційного продукту як вихідної основи формування і реалізації високоякісного пакету лікувально-оздоровчих послуг в умовах функціонування цілісного санаторно-курортного комплексу [14]. Таку тему також досліджують у свої працях і А. Коблова, Н. Василюха, К. Індус, Н. Готько [16], Г. Гаврилко [2] П. Гаврилко, А. Колодійчук [3], Я. Гадзала, П. Саблук [15], М. Газуда, В. Ерфан, С. Газуда, А. Домище-Медяник, М. Кляп, Забуранна, М. Лендел.

Курортно-туристичний комплекс – це сукупність взаємопов'язаних галузей, що забезпечують відтворення (виробництво, розподіл, обмін і споживання) всього спектра курортно-туристичних послуг в усьому їх сучасному різноманітті. У вузькому сенсі – це санаторії, готелі, туркомплекси, будинки відпочинку, молодіжні табори, турбази та інші заклади відпочинку, основні і оборотні фонди, трудові ресурси, яких задіяні в обслуговуванні туристів. У широкому сенсі - це вся сукупність тісно взаємопов'язаних галузей, які обслуговують курортно-туристичний комплекс, що розглядається у вузькому сенсі [11]. Абрамова Т.В. вважає, що це сукупність усіх підприємств і галузей, які охоплюються поняттям туристична індустрія країни, розташованих на території курортів, курортних регіонів, або лікувально-оздоровчих місцевостей.

Рекреаційна територія. Найбільш вживаним тлумаченням поняття «рекреаційні території» є розуміння їх окремих районів чи зон, які певним чином підготовлені для масового відпочинку та оздоровлення населення й обслуговуються кваліфікованим персоналом. Зокрема, в тлумачному словнику з екології поняття рекреаційна територія визначається, як територія, що використовується для оздоровлення, масового відпочинку людей, туризму та екскурсій [27].

Пашенцева Г.В. визначає рекреаційні території, як єдиний природний комплекс, розташований у межах рекреаційного та оздоровчого ландшафту, використовуваного суб'єктами рекреаційної та іншої господарської діяльності в лікувально-оздоровчих, культурних цілях, за умови збереження його природного стану [28]. Фоменко Н.В. розглядає поняття «рекреаційна територія», як територія, що використовується для оздоровлення людей, масового відпочинку, туризму і екскурсій [29, с. 309].

Рекреаційний комплекс – це сукупність галузей і видів економічної діяльності, які забезпечують рекреаційними послугами населення країни, регіону, міста та створюють необхідні передумови для нормального функціонування рекреаційно-туристичного господарства. Звичайно, рекреаційний комплекс забезпечує функціонування рекреаційних циклів тижневої, місячної, сезонної тривалості, але в окремих випадках (місто, промисловий вузол, промисловий район) необхідно акцентувати і проблеми організації короткочасного відпочинку - тижневого і добового [13].

Рекреаційний район – територія, придатна для організації відпочинку і туризму в силу наявності рекреаційних ресурсів природного чи антропогенного характеру [30].

Туристсько-рекреаційний район – територія, сформована туристським і рекреаційним попитом, що володіє туристично-рекреаційними ресурсами та умовами, а також необхідним ступенем розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури [32].

Кластер. В даний час дослідники для характеристики розвитку туризму на тій чи іншій території, все частіше використовують поняття «кластер». Територіальну та галузеву орієнтацію до застосування кластерів на рівні регіону вперше застосував М. Портер [33]. Кластер – сукупність взаємопов'язаних однорідних елементів, об'єднання яких виступає у вигляді самостійної одиниці, якій притаманні певні властивості. Туристсько-рекреаційний кластер це територія, сформована туристським і рекреаційним попитом, що володіє туристично-рекреаційними ресурсами та умовами, а також необхідним ступенем розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури [34]. За допомогою терміну «кластер» сьогодні описуються різні об'єкти, наприклад: конгломерат, який спеціалізується на виробництві однотипної продукції, об'єднаний в межах деякого географічного простору; галузь економіки, представлена підприємствами, розміщеними на одній території; компанії, що формують додану вартість певного стандарту. Найважливішим результатом об'єднання різних підприємств і організацій в кластер є *зростаюча результативність діяльності* і продуктивності праці не тільки в рамках підприємств, що входять в кластер, а й в тих сферах економічної активності, які так чи інакше з ним пов'язані через спільну діяльність, тобто ця діяльність дозволяє домагатися синергетичного ефекту. Таким чином, кластерний підхід створює більший потенціал для розвитку тих структур, які в нього входять.

Створення туристичного кластера направлено на вирішення трудомістких завдань по об'єднанню зусиль підприємців, бізнес-структур та держави. Добре функціонуючі кластери перестають бути ієрархічними мережами і трансформуються в структуру рухливих взаємозв'язків між домашніми господарствами, компаніями та установами. Ці взаємозв'язки мають постійну основу, можуть зміщуватися і розширюватися на суміжні види економічної діяльності.

Створення регіонального гастрономічного кластеру Правобережного Полісся України веде до посилення конкурентних переваг учасників за рахунок формування продуктового вузла, який підвищує якість взаємодії підприємства, залучених у виробництво туристського продукту, і виступає в якості консолідатора. У територіальному кластері підприємства взаємодіють, як правило, на основі конкурентно-партнерських відносин для досягнення спільної мети - розвиток всієї території як кластеру, причому підприємства можуть належати одному або декільком видам економічної діяльності [35].

Особливостями регіонального гастрономічного кластеру Правобережного Полісся України, перш за все, є: незвично широкий склад учасників; наявність синергетичного ефекту; більш високий рівень продуктивності і заробітних плат; гнучкість і динамічність функціонування; більш високий рівень обміну

інформацією та інноваційної діяльності; конкуруючі підприємства (фірми) йдуть на співпрацю з метою реалізації потенціалу території та її конкурентних переваг.

Кілька великих господарюючих суб'єктів, що становлять «серцевину кластеру», створює територіально сконцентрований попит на одноманітні комплектуючі, робочу силу відповідної кваліфікації, послуги певної спрямованості. Супутні та підтримуючі підприємства отримують можливість задоволення великого попиту з боку «серцевини кластеру», економії на збутових і транспортних витратах. Упорядкована структура регіонального гастрономічного кластеру Правобережного Полісся України представлена у вигляді функціональних блоків (вузлів).

На наш погляд регіональний гастрономічний кластер Правобережного Полісся України обмежений життєвим циклом, як в принципі і всі типи кластерів, який починається з формування нової ідеї, а завершується виведенням нового туристичного продукту на ринок, його впровадженням і затвердженням. Життєвий цикл туристичного кластера представлений типовими фазами, що характеризуються певними видами діяльності, одержуваними результатами і прийнятими рішеннями (рис. 3).

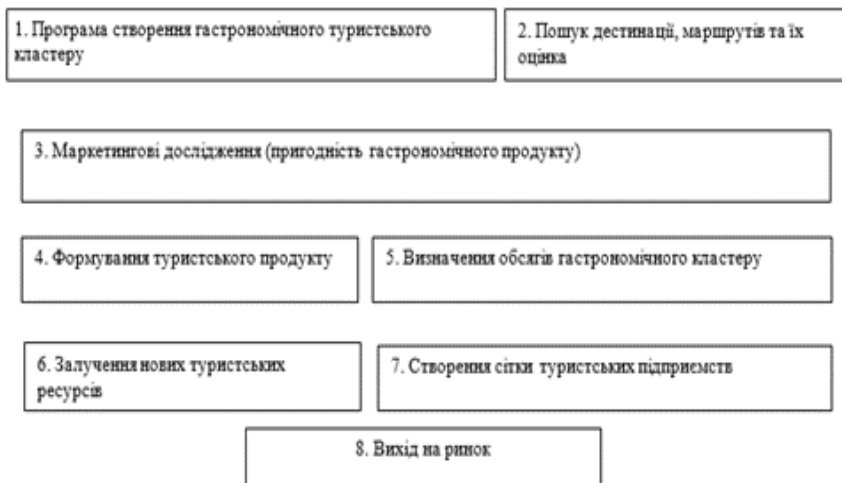

Рис. 3. Життєвий цикл регіонального гастрономічного кластеру Правобережного Полісся України

Даному кластеру властива складна внутрішня структура з безліччю економічних агентів, що складається з основних підприємств, що виробляють та реалізують турпродукти, допоміжних (супутніх) виробництв, а також освітніх установ, науково-дослідних організацій. Учасникам регіонального гастрономічного кластеру властиво включення в глибоку технологічну кооперацію між собою на підставі прийняття ними участі в ланцюжках створення доданої вартості і системах накопичення вартості.

Вибудовування в певному проходженні одного виду діяльності протягом іншого утворює внутрішньо фірмові ланцюжка створення доданої вартості. Щоб досягти конкурентної переваги, підприємству необхідна оптимізація власного ланцюжка створення доданої вартості, а також зовнішнього ланцюжка, який буде пов'язувати його з постачальниками і споживачами. Динамічно розвинутий кластер охоплює безліч різних ланцюжків створення доданої вартості, які утворюють систему накопичення вартості. Основним завданням при цьому є формування повних ланцюжків створення доданої вартості за рахунок створених структур і запобігання витоку створюваної доданої вартості з регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Не дивлячись на те, що склад туристичних ресурсів Правобережного Полісся є дуже різноманітний і відповідним чином розміщений нерівномірно, ми вважаємо що, варто відокремити гастрономічно-туристичні кластери, де є концентрація туристичних ресурсів та гастрономічного потенціалу, що дозволить нам створити конвергентну модель гастрономічного туризму, яка буде спиратися на практики номадизму, симуклякру, ескапізму.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. 395 с.
2. Рутинський М., Петранівський В., Стецюк О. Кластерна концепція інтегрального рекреаційно-туристичного районування Львівської області. *Географія і туризм: міжнародні виклики українського туризму*. Матеріали V міжнар. наук. конф. (Львів - Судова Вишня, 23-25 вересня 2011). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. С. 178–182.
3. Крачило М.П., Попович С.І., Федоренко Н.В. Туристсько-рекреаційне районування території України. Збірник наукових статей "Туристські ресурси України". К.: ФПУ, 1966. С. 268-275.
4. Романова А.А., Щепанський Е.В. Районування як інструмент ефективного стратегічного управління розвитком туристичної індустрії країни. *Університетські наукові записки*, (1), С. 200-213.
5. Джанджугазова Е.А. Формирование стратегии развития регионального туристско-рекреационного комплекса: дис. д-ра экон. наук. Москва, 2005. 256 с.
6. Преображенский В.С., Веденин Ю.А. География и отдых. М.: Знания, 1971. 48 с.
7. Туризм, гостинність, сервіс: Словник-довідник / під редакцією Л.П. Воронкової. М.: Аспект Пресс, 2002. 367 с.
8. Давиденко Л.І. Державне регулювання сфери туризму на обласному рівні: автореф. дис. ... к. держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Донецьк, 2006. 21 с.
9. Дмитренко В.М. Державне регулювання регіонального рекреаційно-туристичного комплексу: автореф. дис. ... к. держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління". Запоріжжя, 2008. 20 с.
10. Шарафутдинов В.Н. Курортно-туристичний комплекс Сочі: розвиток в умовах ринку. М.: Інститут економіки РАН, 2000 г. 222 с.
11. Абрамова Т.В. Основи і механізм управління розвитком курортно-туристського комплексу Росії: дис. канд. экон. наук. Москва, 2004. 174 с.
12. Топчєв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методик: Навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.

13. Басва О.В. Організаційно-економічні засади управління туристично-рекреаційними комплексами // В кн.: *Індустрія гостеприимства в странах Европы*. Симферополь: Издательский центр Крымского института бизнеса, 2008. С. 14-16.
14. Організаційний механізм інвестування туристично-рекреаційного комплексу регіону [Текст] / Шепанський Е. // *Збірник наукових праць «Державне управління та місцеве самоврядування»*. 2010. Вип. 1(4). – Те саме [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01\(4\)/10sevrkr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_01(4)/10sevrkr.pdf)
15. Василюха Н.В., Індус К.П., Готько Н.М. Концептуальні засади ефективності функціонування ринку туристичних послуг // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2017. Вип. 1 (49). Т. 2. С.177-181.
16. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. К.: «Палітра», 1997. 130 с.
17. Калашаова М.К. Активизация развития туристско-рекреационного комплекса: факторы и регуляторы (на материалах Республики Адыгея): дис. канд. экон. наук. Майкоп, 2009. 173 с.
18. Коблова А.А. Рекреационно-туристский комплекс как объект регионального управления. Сборник научных трудов СевКавГТУ. Сер. «Экономика». 2005.
19. Богомоллова Е.С. Теоретико-методологические основы управления развитием туристско-рекреационного комплекса региона: дис. д-ра. экон. наук. Майкоп, 2008. 346 с.
20. Шаповалова Н.Г. Совершенствование управления ресурсным обеспечением туристско-рекреационного комплекса (на материалах Республики Адыгея): дисс. ... канд. экон. наук. Майкоп, 2006. 141 с.
21. Веденин Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем. М., 1982. 160 с.
22. Чудновский А.Д., Жукова М.А. Менеджмент туризма. М.: Финансы и статистика: 2002. 356 с.
23. Квартальнов В.А., Зорин И.В. Энциклопедия туризма, 2000.
24. Котляров Е.А. География отдыха и туризма. Формирование и развитие территориальных рекреационных комплексов. М.: Мысль, 1978. 238 с.
25. Макекадырова А.С. Развитие системы управления формированием и функционированием туристско-рекреационного комплекса России: дис. док-ра экон. наук. М., 2008. 266 с.
26. Сенова А.Х. Региональные особенности развития туристско-рекреационного комплекса Кабардино-Балкарской республики: дисс. ... канд. экон. наук. М., 2011. 146 с.
27. Екологія: тлумачний словник. М.М. Мусієнко [і ін.]. К.: Либідь, 2004. 375 с.
28. Пашенцева Г.В. Теоретичні підходи визначення сутності дефініції рекреаційна територія. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 212. С. 195-196.
29. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
30. Галачева Л.А. Формирование и развитие территориально-рекреационного комплекса Кабардино-Балкарии: дис. канд. геогр. наук. Ставрополь, 2006. 160 с.
31. Котляров Е.А. География відпочинку і туризму. Формування і розвиток територіальних рекреаційних комплексів. М.: Думка, 1978. 238 с.
32. Джанджугазова Е.А. Формирование стратегии развития регионального туристско-рекреационного комплекса: дис. д-ра. экон. наук. Москва, 2005. 256 с.
33. Поргер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. Пер. с англ. И. Минервина. М.: «Альпина Паблишер», 2011. 454 с.
34. Бойко А.Е. Формирование кластеров как инструмент повышения конкурентоспособности туристских услуг: автореф. дис. канд. экон. наук. Новосибирск: 2011. 24 с.
35. Тищенко С.В. Державно-приватне партнерство в контексті системного розвитку. *Географія та туризм*. 2019. № 49. С. 24-37.

Аналіз напрямів використання кемпінгів у туристичній діяльності

У статті розглянуто специфіку використання кемпінгів у туристичній сфері, акцентовано на важливості їх включення до індустрії туризму саме в період коронакризи. Обґрунтовано різні аспекти трактування поняття «кемпінг». Здійснено структурований розгляд кемпінгу як засобу розміщення та ймовірні напрями використання як форми туризму. Проаналізовано світовий досвід становлення кемпінгів та їх різновидів, а також розкрито перспективи розвитку кемпінгового відпочинку в Україні.

Ключові слова: кемпінг, кемпінговий туризм, глемпінг, караванінг, засоби розміщення, форми туризму.

Huda A., Patsiuk V. Analysis of the directions of using campings in tourist activity. *In the article the specific of using campings in the tourism area has been considered, the importance of including them in the tourism industry has been focused even during the crisis because of coronavirus. The different aspects of interaption of the term 'camping' have been justified. The structured consideration of camping as the accommodation facilities and the feasible usage as the form of tourism has been implemented. The international experience of formation of campings and the variety of them has been analyzed and also the development prospects of camping rest in Ukraine have been discovered.*

Keywords: camping, camping tourism, glamping, caravanning, accommodation facilities, forms of tourism.

Постановка проблеми. Міжнародна пандемія COVID-19 кардинально змінила світові тенденції та реалії. Особливо ці зміни стали відчутними в економіці багатьох країн земної кулі. Безсумнівно, однією із галузей, що найбільше постраждала від пандемії, є міжнародний туризм. За даними ЮНВТО 2020 року, туристична індустрія втратила від 850 мільйонів до 1,1 мільярда туристів; було втрачено від 910 мільярдів до 1,2 трильйону доларів США експортних надходжень від туризму та від 100 до 120 мільйонів робочих місць наразі знаходяться у зоні ризику [9]. Нескінченні карантинні заходи та локдауни суттєво обмежили зовнішній туризм. В такій ситуації можливим виходом та засобом відновлення туристичної діяльності може виступити розвиток внутрішнього туризму. Продукування нових туристичних пропозицій всередині України має можливість стати каталізатором поживлення на туристичному ринку. З огляду на це, Державне агентство розвитку туризму ініціювало масштабний проєкт «Мандруй Україною», мета якого – популяризувати серед співвітчизників внутрішній туризм. Ця ініціатива народилася в тісній кооперації держави, бізнесу, креативних індустрій та туризму [6].

Однак, докладно проаналізувавши туристичні пропозиції вітчизняної сфери розміщення, було виявлено, що співвідношення «ціна-якість» не на користь

вітчизняного туристичного продукту. Адже ціни на розміщення в подібних закладах майже не відрізняються, а інколи навіть вищі, ніж за кордоном. На фоні коронакризи та обмежених економічних можливостей населення України багато з цих пропозицій просто не привабливі для споживача. На тлі даних тенденцій Голова Всеукраїнської асоціації туроператорів І. Голубаха відзначає, що трендом 2020 року стало те, що туристи «переселилися в намети» [11]. Тож саме аналізу можливостей включення кемпінгів до туристичної діяльності і присвячене дане дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика розвитку кемпінгів як засобів розміщення виникала в роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників ще до корона вірусної пандемії. Зокрема, це питання підіймали Бунтова Н. В., Ячнюк М.О., Пашенко Г.В., Вершицький А.В., Рябев А.А., Баландіна І.С., Римар Ю., Едвард Брукер та Маріон Джопп. Активізувалася ця ідея також після початку пандемії. Обґрунтування доцільності використання кемпінгів можна зустріти в роботах Ключівського Ю., Казакова В.Л. та Пацюк В.С. В роботі наведені статистичні дані Європейської Федерації Організацій Кемпінгів та Асоціації Холідей Парків, а також Української федерації кемпінгу, караванінгу і автотуризму.

Метою дослідження є аналіз кемпінгу як форми туризму та засобу розміщення, дослідження міжнародного досвіду в організації кемпінгів та розгляд ресурсної бази для розвитку кемпінгового туризму в Україні.

Інформаційно-емпіричну базу дослідження склали матеріали літературних джерел, публікацій в мережі Інтернет, власні спостереження під час підготовки та участі в туристичних подорожах.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж переходити до аналізу міжнародного досвіду кемпінгового формату туризму, необхідно зрозуміти значення терміну «кемпінг». Насамперед, для більш широкого та загального розуміння «кемпінгу» можна звернути до іншомовних аналогів цього поняття. Зокрема, в європейській літературі застосовуються такі категорії як:

- «de Campingplatz» (нім.), що позначає розмежовану територію, де можна переночувати з наметом або караваном[4];
- «camping» (англ.) може мати декілька забарвлень, а саме: проживання в таборі, кемпінг, знаходження в поході або діяльність, пов'язана з проживанням в наметах, караванах чи будинках на колесах;
- «campingsite» (анг.) – територія, яка, як правило, поділяється на кілька місць, де люди можуть таборувати впродовж ночі, використовуючи намети, кемпери або каравани (британська англійська). В американській англійській мові термін «campsite» загалом означає територію, де людина, сім'я, група чи військова частина можуть поставити намет або припаркувати кемпер [1];
- «terrain de camping» (фр.) – благоустроєні засоби розміщення, що призначені для прийому наметів, караванів, пересувних будинків, для відпочинку та легких приміщень для відпочинку [2].

Наведені переклади «кемпінгу» з інших мов демонструють, що це поняття застосовується у широкому сенсі і не має чітких меж свого вживання. Втім, дослідивши туристичний ринок Європи і Північної Америки можна простежити

зв'язок терміну «кемпінг» із засобом розміщення. В зазначених регіонах інтенсивного розвитку зазнав автотуризм та караванінг, що згодом сформувало широку мережу кемпінгів в європейських та північно-американських країнах. Більше того, в багатьох європейських країнах кемпінги мають навіть систему «зірок», яка ранжирує «кемпінги» від найменш забезпечених інфраструктурою до «люксових». Наприклад, в Данії для розподілення зірок приймають до уваги наступні критерії: розмір та забезпечення пітчу (пітч – місце розміщення каравану, автобудинку, намету на території кемпінгу), наявність обслуговуючого персоналу, електропостачання, душові, пральні, дитячий майданчик, кухню, каналізаційну систему, кімнату відпочинку, телебачення, магазини, кафетерій та інше.

Загалом, кемпінг як засіб розміщення представляє собою цілу систему певних інфраструктурних елементів, які мають деякі технічні вимоги та характеристики. Територія кемпінгу розбита на ділянки (сектори), де передбачені місця для встановлення наметів, навісів, або є заздалегідь встановлені легкі будиночки збірно-розбірної конструкції. Також на цих ділянках, або на окремій частині території відведені місця для паркування автомобілів, причепів, мотоциклів чи інших транспортних засобів, на яких прибули подорожуючі. Крім цього, територія кемпінгу обов'язково повинна бути обладнана мінімальною інфраструктурою: водогonom, електричною мережею, місцями для приготування їжі, душовими, пральнями з необхідним обладнанням, туалетами, місцем утилізації відходів з пересувних будинків, адміністративними спорудами, медпунктом, магазинами з асортиментом найнеобхідніших туристичних товарів, естакадою для обслуговування транспортних засобів тощо. На кемпінгах вищого рівня комфортності можуть бути ресторани, розважальні комплекси, спортивні майданчики, різноманітні атракціони, концертно-видовищні споруди, пункти прокату туристичного та спортивного спорядження, поштові відділення, супермаркети, станції техобслуговування транспорту тощо. Іноді кемпінги є складовою частиною великих готельно-ресторанних комплексів і відвідувачі кемпінгу можуть користуватись всією інфраструктурою цих комплексів. Функціонування кемпінгу здійснюється на засадах самообслуговування. Зазвичай турист оплачує лише перебування на території кемпінгу, а всі побутові потреби як то приготування їжі, облаштування спального місця, прання одягу, обслуговування транспорту тощо здійснює власними автономними засобами. У зв'язку з цим вартість перебування в кемпінгу є невисокою і доступною для широкого кола мандрівників, які хочуть зменшити свої витрати для того, щоб мати змогу відвідати і побачити якомога більше цікавих місць. У середньому на одному кемпінгу знаходиться від 20 до 40 секторів – майданчиків для таборування. В Європі є і такі кемпінги, територія яких охоплює понад 1000 секторів [10].

Досягнення високого рівня розвитку цього виду туризму в Європі і США стало можливим завдяки одночасному збільшенню площі дорожнього покриття, розвитку придорожньої інфраструктури, сфери виробництва, продажу і обслуговування будинків на колесах, будівництва кемпінгів і проведення грамотної маркетингової політики у сфері туризму. Синергетичний ефект всіх перерахованих вище компонентів реалізувався у формуванні та поступовому

розвитку кемпінг-індустрії в сучасному розумінні. Цей процес зайняв близько 20 років [3]. Зараз загалом в даній галузі зайнято близько 170 тис. осіб. На 26 000 кемпінгів Європи припадає загалом 394 млн. ночівель. Тільки прибуток за ночівлі на кемпінг-майданчиках Європи становить 3,6 млрд. євро. До цієї суми додається дохід за харчування, розваги та екскурсійні програми, що становить 9 млрд. євро. У сукупності обіг кемпінгів Європи становить 12,6 млрд. євро [8].

Багато туристів потенційно зацікавлені таким відпочинком, але не готові позбутися комфорту. У зв'язку із цим звичний відпочинок на природі – кемпінг – отримав декілька зміненої форми і став називатися «глемпінг». Глемпінг (glamping) – це похідне слово від «гламур» і «кемпінг» – гламурний кемпінг, або розкішний кемпінг, що має комфортні умови готелю високого рівня і при цьому зберігає відчуття проживання наодинці з природою, без необхідності штучно від неї відгороджуватися для збереження природного середовища [5]. Основні риси глемпінгу:

- наявність комфортного, просторого засобу розміщення (намету-шатра, будиночку тощо);
- використання незвичайних для екотуризму та кемпінгу меблів: великих стільців, крісел, обідніх столів, зручних ліжок;
- умови для тимчасового проживання створюються із забезпеченням комфорту як для постійного життя.

Необхідні складники для організації глемпінгу: спеціальні намети і будиночки повинні відповідати екологічним стандартам, створюватися з використанням сучасних будівельних технологій; глемпінг-намети або шатери оснащуються сучасними інженерними системами, навіть передбачається наявність водопровідної системи, електрики і Wi-Fi; досить високі вимоги до елементів комфорту та оснащення наметів, наприклад можлива наявність ваз для квітів, килимків, картин тощо [5].

Доцільність розвитку кемпінгів на теренах України можна пояснити низкою причин. По-перше, розміщення в подібному закладі відчутно дешевше, ніж у традиційних закладах на кшталт готелю. Наприклад, в Європі вартість проживання в наметі в середньому становить 5–12 євро з людини на добу, тоді як плата за розміщення трейлера складає 30–100 євро на добу [8]. По-друге, деякі дослідники вважають, що розбудова мережі кемпінгів виступає фундаментальним фактором розвитку автотуризму. Це може бути актуальним і для України після реалізації програми «Велике будівництво», яка потенційно в змозі надати нове дихання автотуризму. Тому розбудова кемпінгів повинна бути не тільки біля природних або культурних ресурсів, а також вздовж основних автомагістралей. По-третє, створення кемпінгової мережі відкриє можливості для розвитку «туру вихідного дня», коли українці просто зможуть виїхати за місто та набратися сил для продуктивної роботи протягом тижня. Очевидно, що створення системи таких закладів розміщення позитивно вплине на розвиток внутрішнього туризму, що в свою чергу сприятиме розвитку економіки.

Проаналізувавши ресурсний потенціал України для розбудови кемпінгів можна дійти висновку, що «кемпінг» у європейському значенні слова, тобто як повноцінний засіб розміщення з певними інфраструктурними елементами, тільки починає свій розвиток на туристичному просторі України. Так, за даними

Української федерації кемпінгу, караванінгу і автотуризму, на території нашої держави є лише близько 30 кемпінгів, причому 12 з них – на території окупованого Криму. За іншими даними, в Україні існує близько 50 кемпінгів, що також є надзвичайно мало для країни з такою кількістю населення, площею і туристично-рекреаційним потенціалом [10].

Таке повільне формування кемпінгової інфраструктури в Україні пояснюється багатьма факторами: адміністративними бар'єрами, недостатньою поінформованістю і населення і инвесторів про такий засіб розміщення, хаотична розбудова так званих «кемпінгів», які нічого спільного з «кемпінгом» у європейському значення слова не мають, відсутність чіткого правового регулювання таких закладів тощо. Але слід зазначити, що в Україні вже існує профільна федерація, яка веде перелік кемпінгів України, надає рекомендації щодо заснування кемпінгу та щодо його технічного забезпечення, іншу інформаційну підтримку.

Значимо, в українському туристичному просторі термін «кемпінг» має також інші смислові забарвлення. Звернемося до деяких трактувань. В Національному стандарті України про туристичні послуги ДСТУ 4527:2006Н під поняттям «кемпінг» розглядається засіб розміщення на огороженій території, де розміщення забезпечують у котеджах та (або) бунгало, та (або) надають місця для розташування наметів, караванів та караванів-будиночків, територія облаштована санітарно-технічними зручностями загального користування [7].

Ця дефініція абсолютно точно або наближено співпадає з європейською та американською. Втім, в українській мові під поняттям «кемпінг» також часто розуміють місце стоянки туристів у походах, експедиціях тощо. Такі біваки не оснащені переліченою раніше інфраструктурою і не можуть претендувати на «кемпінг» в європейському значенні слова. Але слід зазначити, що в англійській мові джерела зустрічається вираз «wild camping», що саме і позначає імпровізовану стоянку туристів або альпіністів.

Крім того, «кемпінг» інколи набуває значення окремої форми туризму, в процесі якого туристи розміщуються у наметах, будинках на колесах, караванах. Але таке тлумачення розповсюджено тільки на території пострадянських республік.

Отже, можемо констатувати, що термін «кемпінг» має декілька різних трактувань, а саме:

- 1) засіб розміщення під відкритим небом, що призначений для розташування караванів, автобудинків, мобільних будинків та який має певну інфраструктуру: туалети, душові, кухні, магазини, пральню, місця для злиття та набору води, доступ до електроенергії та інше. Також можливе розміщення у котеджах та інших будівлях;
- 2) самостійно організований бівак туристів, альпіністів (wild camping);
- 3) форма туризму, пов'язана з проживанням в наметах, будинках на колесах або в мобільних будинках.

Оскільки в Україні тільки починає формуватися «кемпінг» у європейському значенні слова, то імпровізована стоянка туристів або кемпінг як форма туризму – основні тлумачення, які постають в голові українського туриста. Втім, саме спираючись на ці сенси, можна в майбутньому отримати «кемпінг»

європейського взірця. Для аналізу ресурсного потенціалу України розглянемо цей термін у значенні форми туризму, що пов'язана з перебуванням у наметах, будинках на колесах тощо.

Подорожі туристів самостійно або в складі групи до віддалених місць пояснюються потребами людини: у відпочинку, відновленні сил, самовдосконаленні, спілкуванні з природою, самовипробуванні та великою кількістю урбанізованого стресу. До того ж, як було зазначено, проживання у наметах безкоштовне або платне (якщо це кемпінг), однак все ж таки більш привабливе для туриста в порівнянні з дорогим розміщенням у готелях. Численні туристичні клуби, агентства, екскурсійні бюро та громадські організації займаються організацією туристичних походів з ночівлею у наметах або у кемпінгах. Зокрема, існує неабиякий потенціал розвитку кемпінгового туризму на чорноморському узбережжі (Миколаївська, Херсонська, Одеська області), азовському узбережжі (Херсонська, Донецька, Запорізька області) та у Карпатському регіоні. В зазначених регіонах існує розгалужена система місць для стоянок, кемпінгів та інших подібних закладів розміщення, але очевидно, що багато з них не мають важливих інфраструктурних елементів, втім, організація відпочинку з ночівлею в подібних кемпінгах вже почалася і спостерігається неабиякий інтерес туристів до такої форми рекреації. Зокрема, на прикладі туристів Кривого Рогу можна простежити зростання попиту на кемпінгові тури до узбережжя Чорного моря влітку 2020 року. Тож, така форма туризму викликає інтерес у подорожуючих українців.

Висновки. В епоху тотального карантину існує нагальна потреба в пошуку нових, більш економічних форм туризму. Альтернативою готелям пропонується включення до програм туристичного обслуговування туристів проживання в кемпінгах. Оскільки витрати на розміщення одні з найбільших в загальній вартості мандрівки, то здешевлення цього аспекту подорожі за рахунок розміщення у кемпінгах сприяло б поступовому заохоченню туристів до туристичної діяльності. Загалом кемпінгові подорожі виступають чудовою альтернативою традиційному відпочинку, потребують мінімального бюджету від споживачів, на відміну від готелів перебування в кемпінгах не сприяє скупченню людей, а також відпочинок у наметах – це чудова можливість для містян побути на лоні природи.

Список використаних джерел:

1. Campsite / Graph Search – URL: <https://graphsearch.epfl.ch/concept/228043/Campsite>.
2. Exploitation d'un terrain de camping – URL: <https://www.ardennes.cci.fr/pdf/tourisme/2a-exploitation-camping.pdf>.
3. Бунтова Н. В. Міжнародний досвід розвитку ринку гостинності у форматі кемпінг-послуг та його значення для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* – 2017. – Вип. 13(1). – С. 36-39. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2017_13%281%29_10.
4. Визначення поняття «der Campingplatz» / Verbformen – URL: <https://www.verbformen.ru/sklonienie/sushhestvitelnye/Campingplatz.htm>.
5. Давиденко І.В. Глемпінг як перспективна форма розвитку екотуризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* – URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/26-1-2017/4.pdf>.

6. Держтуризм розпочав масштабний проєкт «Мандруй Україною» – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3044450-derzturizm-rozpocav-masstabnij-proekt-mandruj-ukrainou.html>.
7. ДСТУ 4527:2006 Національний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщення. – URL: <https://hihostels.com.ua/sites/default/files/hostely/dstu4527.pdf>.
8. Європейська Федерація Організації Кемпінгів та Асоціація Холідей Парків – URL: <https://www.efcohra.eu>.
9. Міжнародний туризм та covid-19 – URL: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.
10. Римар Ю. Кемпінгова інфраструктура в контексті сталого розвитку. *Сталий розвиток – стан та перспективи: матеріали міжнародного наукового симпозіуму SDEV'2018*, Львів-Славське, Україна, 28 лютого-3 березня 2018 року. Львів : Панорама, 2018. – С. 328-330.
11. Солонина Є. Внутрішній туризм в Україні – на підйомі через COVID-19. Чи надовго? – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vnytrishniy-turyzm-v-ukraini-covid19/30726545.html>.

УДК 331.56

Заставецька Леся, Заставецький Тарас

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка

Похмурий туризм в Україні: теоретичні та прикладні аспекти дослідження

В статті розкриваються теоретичні та прикладні проблеми розвитку похмурого туризму в Україні. Метою дослідження є виявлення функцій даного виду туризму, визначення його місця в структурі туристичної діяльності. На основі проведеного SWOT-аналізу виявлено основні переваги та недоліки, а також встановлено перспективи та загрози розвитку похмурого туризму в Україні. Це дасть можливість в подальшому розробити стратегію та перспективні напрямки розвитку туристичної діяльності в окремих об'єктах похмурого туризму.

Ключові слова: туризм, похмурий туризм, екстремальний туризм, туристична діяльність.

Zastavetska L., Zastavetskyi T. Dark tourism in Ukraine: theoretical and applied aspects of research. *The article reveals the theoretical and applied problems of the development of dark tourism in Ukraine. The purpose of the study is to identify the functions of this type of tourism, to determine its place in the structure of tourism. Based on the SWOT-analysis, the main advantages and disadvantages were identified, as well as prospects and threats to the development of dark tourism in Ukraine. This will provide an opportunity to further develop a strategy and promising areas for tourism development in some objects of dark tourism.*

Key words: tourism, dark tourism, extreme tourism, tourist activity.

Актуальність і новизна дослідження. Похмурий туризм як новий напрям пізнавального, почав розвиватися відносно недавно. Вперше визначення поняття та предметної області дослідження похмурого туризму сформулювали М. Фоулі та Дж. Леннон у 2000 р. Однак саме явище існувало в світовій історії вже досить давно, адже місця катастроф та трагедій приваблювали людство завжди. Проте, у кінці XX – на початку XX століття похмурий туризм набирає масових масштабів,

що пояснюється розвитком і доступністю новітніх видів транспорту та зростанням мобільності населення.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Не зважаючи на зростаючу популярність похмурого туризму, теоретичні аспекти вивчення цього напрямку залишаються ще малорозробленими. В українській науковій теорії та практиці приділено значну увагу дослідженню об'єктів похмурого туризму та особливостей формування туристичних потоків (О. Бордун, Т. Заставецький), здійснено спроби класифікації таких об'єктів – Т. Заставецький, Л. Заставецька [монографія], розроблено туристичні марш-рути – «Терновий вінок України» (автори О. Бордун, Ю. Деркач) [1, с.66].

Виклад основного матеріалу. Предметна область похмурого туризму знаходиться на межі пізнавального, сентиментального, пригодницького та меморіального туризму [3, с.101].

Не зважаючи на доволі специфічний характер, «похмурий» туризм з кожним роком набуває все більшої популярності як серед туристів нашої країни, так і за кордоном. Популярність і важливість цього виду туризму розкривається через функції, які він втілює для кожного подорожуючого за «похмурим» маршрутом (рис.1).

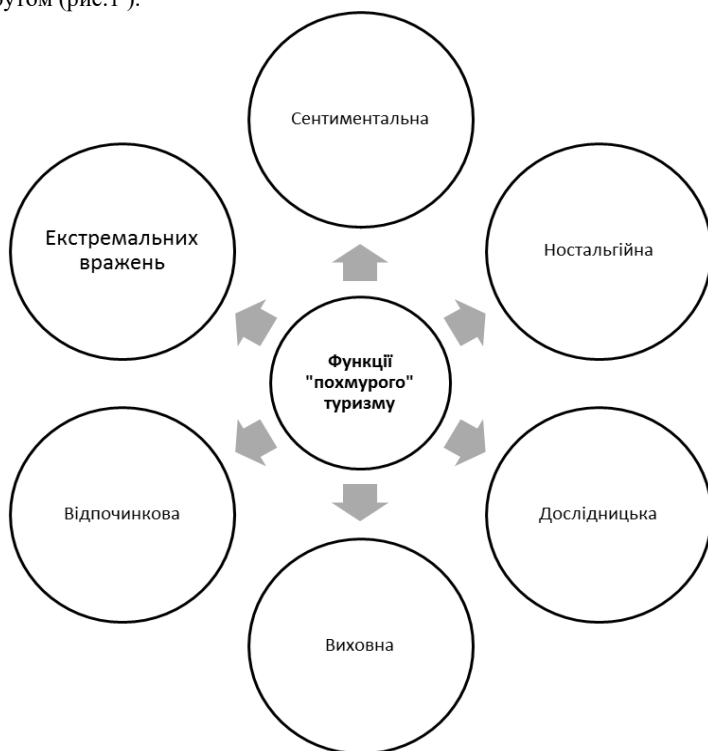

Рис. 1. Основні функції «похмурого» туризму

Сентиментальна функція розкривається через можливість кожного, хто перебуває на кладовищах, в об'єктах, пов'язаних з масовою загибеллю людей, задуматись про важливість людського життя, фактор долі в ньому.

Ностальгічна функція виражається у бажанні людей відвідувати місця поховань своїх родичів, або ті території, з якими їх пов'яже минуле.

Дослідницька функція – старовинні кладовища можуть стати чудовим об'єктом генеалогічного чи історичного дослідження науковців, або ж осіб, які цікавляться історією своєї родини.

Місця катастроф, воєнних дій, масових страт людей дають можливість кожному, хто відвідує кладовища, місця загибелі людей чи масових трагедій, задуматись над наслідками, до яких може призвести безвідповідальна людська діяльність. Ця особливість розкриває *виховну функцію* «похмурого» туризму.

Відпочинкова функція реалізується в повній мірі при відвідуванні об'єктів цього виду туризму. «Похмура» подорож дає можливість людині побути на самоті, в спокої, далеко від галасливого життя.

Функція набуття екстремальних вражень – одна із основних, яка відображає бажання особистості здобути «гострі» відчуття, відвідуючи місця «похмурого» туризму, які викликають найбільше емоцій.

«Похмурий» туризм є досить специфічним видом туризму, що позначається на його обмеженій популярності. Він базується на т.з. подієвих ресурсах, що відображають трагічні сторінки історії та культури. До них належать місця поховань (цвинтарі, братські могили) і страт, масових репресій, природних та техногенних катастроф, пенітенціарні заклади, т.з. «похмурі виставки», місця воєнних подій та ін.

Україна має багату ресурсну базу для розвитку всіх видів «похмурого туризму». Свідченням цього є велика кількість об'єктів, які користуються популярністю у відвідувачів.

З кожним роком популярність різних напрямів «похмурого» туризму зростає швидкими темпами. Аналізуючи світові туристичні напрями та настрої сучасного споживача на рику туристичних послуг, можна виокремити тренди, які будуть актуальними для цього виду туристичної діяльності на найближчі роки:

- зростання попиту на туристичний продукт даного виду туризму – сучасні світові туристичні тренди свідчать про те, що популярність незвичних, загадкових та страхітливих місць для туристичної діяльності в останні роки зростатиме. Для підтвердження цього варто проаналізувати зміни мотиваційної складової поїздок сучасних споживачів туристичних послуг;
- зміна основної концепції туризму останніх десятиліть «SSS» («Sun, Sea, Sand» - сонце, море, пісок), орієнтованого на пасивне дозвілля, та посилення ролі активного туризму (відпочинок в стилі EEE («Education, Entertainment, Excitement» – освіта, розваги, захоплення), що сприятиме розвитку пізнавальних форм туристичної діяльності, в тому числі й «похмурого» туризму;
- нагнітання апокаліптичних настроїв суспільства, в тому числі й під час пандемії Covid-19, приверне інтерес до тематики танатотуризму;
- наслідки світових кризових процесів посилять роль внутрішнього туризму як активної форми відпочинку, це сприятиме підвищенню інтересу до

вітчизняних туристичних об'єктів, в тому числі й тих, які представляють галузь «похмурого» туризму;

- розвиток нових напрямів «похмурого туризму, пов'язаних з відвідуванням пам'ятників світових пандемій – поширення пандемії коронавірусу SARS-CoV-2 призупинила розвиток всіх форм туризму на значний час. Країни, у яких домінуючою галуззю господарства був туризм, зазнали значних збитків. Однак не потрібно забувати, що протягом історії людства древні суспільства майже весь час переживали пандемію інфекційних хвороб. Як і сьогодні, епідемії стали трагедією для простих людей, котрі постраждали від їх наслідків. Боротьба з епідеміями та подолання деяких з них можна вважати одним з найважливіших успіхів в історії. З цієї причини багато місць або пам'ятників були створені як подяка за боротьбу з епідемією, відвідування яких можна охарактеризувати як танатотуризм.

Для аналізу сильних та слабких сторін розвитку «похмурого» туризму в Україні нами було застосовано SWOT-аналіз (табл. 1).

Таблиця 1

SWOT-аналіз перспектив розвитку «похмурого» туризму в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - наявність великої кількості різноманітних за тематикою об'єктів, які викликають найбільший інтерес серед туристів «чорного» напрямку; - наявність унікальних об'єктів, які можна побачити тільки в Україні (Чорнобиль-ська зона відчуження); - проводяться як групові так і індивідуальні екскурсії; - одним із видів екскурсій є авіаекскурсії, які дозволяють ознайомитись з панорамами об'єктів «похмурого» туризму; - з кожним роком кількість туристів зростає, особливо серед іноземців; - поряд із розвитком та популяризацією об'єктів даного виду туризму, можна розвивати інші супутні види, наприклад, пізнавальний та науковий туризм. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність туристичної інфраструктури, закладів розміщення поблизу окремих об'єктів; - не всі об'єкти та території є доступними для туристів (наприклад, забороненими для відвідування залишаються значні території Чорнобильської зони); - відсутність стратегії розвитку окремих об'єктів «похмурого» туризму, які мають загальнодержавне значення та високий потенціал зацікавленості з боку зарубіжних туристів; - частими є випадки мародерства, особливо серед нелегальних туристів у Чорнобильській зоні, а також на кладовищах, що мають унікальне історичне значення та є цікавими об'єктами для розвитку «похмурого» туризму; - відсутність ефективних промозаходів та рекламування на світовому ринку туристичних послуг; - відвідуваність окремих територій потребує спеціального спорядження; - для відвідування окремих об'єктів та територій необхідні спеціальні дозволи (наприклад, для візиту у Чорнобильську зону відчуження необхідний спеціальний дозвіл від керівництва Державного агентства України з управління зоною відчуження);

	<ul style="list-style-type: none"> - організація і проведення туристичних маршрутів на окремі об'єкти потребує значних коштів; - вузька екскурсійна програма; - необхідні спеціальні дозволи на проведення фото та відеозйомки на багатьох об'єктах «похмурого» туризму; - відсутність врегульованої податкової політики, яка б сприяла розвитку даного виду туризму в Україні; - недостатнє використання кращого світового досвіду у цій сфері.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - значний інтерес з боку туристів, особливо зарубіжних, який зростає з кожним роком; - висока інвестиційна привабливість окремих об'єктів. 	<ul style="list-style-type: none"> - недосконалість нормативно-правової бази, яка б регулювала туристичну діяльність в окремих об'єктах «похмурого» туризму; - ведення воєнних дій на окремих територіях України знижує відчуття безпеки у потенційних туристів з інших країн; - відсутність комплексного бачення країни як перспективної туристичної дестинації, а також ефективної стратегії розвитку цієї сфери як на національному, так і на регіональному рівнях; - високе радіаційне забруднення у Чорнобильській зоні відчуження; - небезпека радіаційного опромінення і ризик виникнення спричинених ним хвороб.

В ході розрахунку результатів SWOT-аналізу був застосований ранговий метод формалізації даних. Проведений SWOT-аналіз свідчить про перевагу слабких сторін над сильними. Це підтверджує необхідність розробки на державному рівні загальних напрямків практичного вирішення проблеми створення сприятливих умов для розвитку «похмурого» туризму в Україні як одного із найбільш популярних видів туризму в сучасному світі, враховуючи при цьому міжнародну практику.

Основними з них повинні бути:

- дії уряду та органів місцевого самоврядування, націлені на врегулювання податкової політики, яка б сприяла розвитку даного виду туризму в Україні;
- розширення можливостей екскурсійних програм та маршрутів;
- застосування ефективних маркетингових технологій для просування даного виду туристичного продукту на вітчизняному та світовому туристичному ринку;
- розроблення та впровадження ефективної стратегії розвитку цієї сфери як на національному, так і на регіональному рівнях;
- вивчення та врахування позитивного зарубіжного досвіду організації туристичної діяльності у сфері «похмурого» туризму;

- зрівноваження категорій «ціна – якість» з метою уникнення спекуляцій на даному ринку туристичних послуг.

Висновки. Одним із перспективних видів туризму в останні роки стає «похмурий». Інтерес до місць катастроф, масової загибелі людей, місць воєнних баталій тощо вабить багатьох сучасних туристів, які хочуть пізнати екстремальні відчуття. Популярність і важливість цього виду туризму розкривається через функції, які він втілює для кожного подорожуючого за «похмурим» маршрутом. Серед них: ностальгійна, набуття екстремальних вражень, виховна, відпочинкова і т.д. Дослідження сильних і слабких сторін розвитку даного виду туризму в нашій країні дозволяє зробити висновок про необхідність розробки на державному рівні загальних напрямків практичного вирішення проблеми створення сприятливих умов для розвитку «похмурого» туризму в Україні як одного із найбільш популярних видів туризму в сучасному світі, враховуючи при цьому міжнародну практику.

Список використаних джерел:

1. Бордун О.Ю., Деркач У.В. Теоретичні та практичні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм*. Серія: Географія рекреації та туризму: теоретичні та практичні питання. 2017. Вип. 30. С. 66.
2. Державне агентство України з управління Зоною відчуження [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. Режим доступу: <http://dazv.gov.ua/>
3. Заставецький Т.Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: *Географія*. Вип. 1 (29). Тернопіль: Тайп, 2011. С. 101-107.
4. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 197 с.
5. Москаленко Я.О. «Темний» туризм як новий вид туризму. Все о туризме – образовательный туристический портал. 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm
6. Некрашук Олександра. Після серіалу на HBO. Хто заробить на зростанні туристичного потоку в Чорнобиль. Бізнес НВ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/biz/economics/hto-zaroblyaye-na-pojizdkah-v-chornobil-50027342.html>
7. Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Указ Президента України від 10 липня 2019 р. №512/2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/5122019-28317>
8. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року від 16 березня 2017 р. № 168-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249826501>
9. Сардак С. Е. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/331584624_Potencial_temnogo_turizmu_v_krainah_Evropi_POTENTIAL_OF_DARK_TOURISM_IN_EUROPEAN_COUNTRIES.
10. Смаль І.В. Туризм людських слабкостей. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 24. С. 69-76.
11. Шильнікова З.М. Тенденції розвитку «Темного» туризму та його мотиваційні аспекти. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/112.pdf>
12. Blom T. Morbid Tourism: A Postmodern Market Niche with an Example from Althorpe.

- Norwegian Journal of Geography*. 2000. № 54. P. 29–36.
13. Dark destinations. URL: <http://www.dark-tourism.com/index.php/destinations>.
 14. Krupskiy O., Temchur K. Media Tourism in the Chernobyl Exclusion Zone As a New Tourist Phenomenon. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. 2018. № 27. P. 261-273.
 15. Seaton A.V. Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*. 1996. № 2. P. 234-244.
 16. Stone P. A dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *TOURISM: An Interdisciplinary International Journal*. 2006. Vol. 54. № 2. P. 145-160.
 17. Foley M., Lennon J.J. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*. Taylor & Francis. 1996. № 2 (4). P. 198-211.

УДК 338.48:796.5

Козинська Ірина, Попович Світлана

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Туристські атракції – роль і значення для туристських дестинацій

У статті досліджуються особливості туристських атракцій, їх вплив, роль і значення для розвитку туризму в дестинаціях. Наведено їх основні характеристики і деякі приклади світових туристських атракцій.

Ключові слова: туристські атракції, значення, розвиток, туристські дестинації.

Kozynska I., Popovich S. Tourist attractions the role and importance for tourist destinations. *The article examines features of tourist attractions and their impact and importance for the development of tourism in destinations. In the article are presented their essential characteristics and some examples from the world.*

Keywords: tourist attractions, importance, development, tourist destinations

Вступ. Розвиток туризму зумовив пошук нових та різноманітних підходів до збільшення туристських потоків. Ряд туристських дестинацій та організацій почали створювати штучні атракції для залучення туристів, прагнучі урізноманітнити туристичну подорож та створити особливий туристичний продукт. У глобалізованому світі пошук унікальної ідентичності та незрівнянного досвіду змусив туристські дестинації відкривати, створювати та будувати нові ідеї, об'єкти та враження, за допомогою яких вони будуть легко впізнавані та бажані.

Виклад основного матеріалу. Поняття туристської атракції було введено Е. Cohen (1972), який вважає, що відвідування туристських атракцій є основною метою масового туризму. Автор поділяє атракції на дві групи – природні (привабливі завдяки своїм специфічним особливостям) та штучні ("винайдені" чи "створені" спеціально для туристів). На думку Е. Cohen, особливістю масового туризму є "додавання привабливості" туристським атракціям і стверджує, що навіть "природні" пам'ятки роблять ще більш привабливими заради збільшення туристського попиту [4]. Згодом з'явилися інші дефініції, що характеризують туристські атракції, наприклад, дефініція D. Lundberg (1985), що відносить до

атракцій все, що цікавить туристів, тобто туристські атракції включають усі елементи, які змушують туристів залишати свої домівки [6]. За В. Goodall (1990) туристські атракції – це конкретні унікальні місця, пов'язані з природним середовищем чи історією [5].

Middleton and Clark (2001) визначають атракції як постійні ресурси, які розвиваються і управляються задля розважання і навчання відвідувачів [11], а Boniface и Cooper (2001) як "сенса існування" – привід для подорожі, що призводить до зростання числа туристських відвідувань і який має значний вплив на індустрію туризму. Є також кілька більш складних визначень, що визначають атракції, як фізичні або культурні особливості конкретного туристського місця, які окремі відвідувачі сприймають як здатність задовольнити одну або декілька своїх конкретних потреб у відпочинку (Harris, 1996).

Існуючі визначення туристських атракцій розрізняють по відношенню до мети, дисциплінарного підходу і застосування. Наприклад, J. Swarbrooke (1995) поділяє атракції на чотири групи [9]:

- природні туристські атракції;
- твори / об'єкти / споруди створені людиною, які спочатку не мали на меті залучення туристів, а з часом стали атракціями;
- місця, спроектовані з нуля, з метою стати атракціями;
- культурні, спортивні, релігійні заходи, фестивалі, Олімпійські ігри;

Інша класифікація, запропонована тим же автором, поділяє атракції на дві групи:

- основні атракції – вказують на головну причину подорожі і основне місце, де туристи проводять свій час;
- другорядні атракції – ті, що знаходяться "по дорозі" у туристів.

Незважаючи на те, що існує багато публікацій, що стосуються питань, пов'язаних з туристськими атракціями, велика частина з них стосується більш пізнаваних та важливих – невелика кількість авторів зосереджується на оцінці та класифікації частково розроблених атракцій. У таких країнах, як Велика Британія чи Австралія, інтерес більше зосереджений на пізнаваних атракціях, а в таких країнах, як Туреччина чи Хорватія, на потенційних атракціях [8].

Атракції (від латинського слова *attrahere* – принада) мотивують туристів відвідати дану дестинацію. Часто це об'єкти і / або події, які необхідно "побачити", або в яких треба "взяти участь", щоб отримати задоволення і позитивні емоції. Нематеріальні елементи, такі як унікальна атмосфера, емоційні переживання, спогади і багато іншого також можуть спровокувати відвідування дестинації. Атракція може бути частиною розважального заходу або заходу, метою якого є формування позитивних емоцій від туристської поїздки. Атракції – важливий елемент відпочинку та рекреації. В атракціях можуть брати участь природні та антропогенні туристські ресурси, рекреаційні території; особливі події; специфічні заходи, тематичні парки і т. д. Вони можуть бути побудовані в місцях, де мало або зовсім немає туристських ресурсів. За своєю природою вони можуть містити базові цінності, що відповідають конкретним потребам споживачів, і можуть бути основним мотивом для вибору конкретної дестинації.

Атрактивність даної дестинації розуміється як здатність ресурсів привертати увагу туристів. Атрактивність або привабливість туристської

дестинації можна визначити як природну та штучну. Природна атрактивність пов'язана з об'єктом природного або антропогенного походження. З іншого боку, штучна атрактивність відноситься до об'єктів, які створені з метою залучення туристів і представляють собою фізичне перетворення у концептуальний ресурс, що зветься атракцією.

Атракції пов'язані з іншим важливим елементом туристського продукту – розвагами. Створення туристських продуктів, основаних на атракціях, дає можливість розширити межі туристської пропозиції та стимулювати нарощування туристичних потоків.

Штучні атракції можуть включати всі штучно створені пам'ятки в певній туристській дестинації, а також усі об'єкти, створені для розвитку туристської галузі та збільшення туристського потоку, призначення яких не пов'язане з культурною та історичною спадщиною чи природними ресурсами цих дестинацій.

При цьому ці об'єкти здатні стимулювати туристський попит і перетворитися в основну привабливу силу для туристів. Таким чином, вони можуть сприяти популяризації маловідомих досі антропогенних і природних туристських ресурсів [2].

Туристські атракції викликають інтерес у туристів, що беруть участь у створенні специфічного туристського продукту. Ця специфіка відрізняється унікальністю, оскільки дуже часто вони створені руками людини і тільки для того, щоб залучити більше туристів. Вони дають можливість розширяти межі туристської пропозиції, стимулюючи прибуття туристів, і дуже часто створюються і підтримуються в маркетингових або іміджевих цілях.

Туристські атракції по-різному сприймаються в різних країнах і культурах. Багато з цих відмінностей є результатом різного рівня їх розвитку та використання, що є наслідком цілісного розвитку дестинації, регіону, доступності і т.д. У більш широкому сенсі туристські атракції розглядаються як об'єкти, що охоплюють всі аспекти привабливості – кліматичні умови, природні ресурси, культуру, безпеку і т.д., а в більш вузькому сенсі – атракції – це тільки місця, призначені для туристів, з яких за відвідування береться плата за вхід. Крім відсутності чіткого визначення того, що насправді являють собою туристські атракції, не існує єдиного підходу до їх ідентифікації, оцінки та класифікації. В основному це пов'язано з неможливістю точно виміряти важливість атракцій через недостатність даних про їх відвідуваність. Класифікація атракцій вимагає різного підходу в залежності від конкретних обставин кожного пункту призначення. Однак можна стверджувати, що в основному вони діляться на дві групи – рекреаційні туристські атракції та міські туристські атракції [1].

Туристські атракції є важливою складовою туристського ринку. Вони стимулюють інтерес до туристських дестинацій та підвищують задоволеність відвідувачів. Залучення туристів до дестинації, стимулюють попит на основні та додаткові туристські послуги, відіграючи особливу роль у створенні туристських продуктів.

Змінюється роль туристських атракцій у туризмі та сучасній економіці. Потреби туристів та сучасні інновації зумовили диверсифікацію туристських пропозицій. Динамічні зміни туристських атракцій за формою, розташуванням, масштабами та стилем вже дуже помітні та своєрідні.

Турист обирає конкретну дестинацію перед тим, як вибрати та спожити окремі конкретні туристичні послуги (проживання, харчування тощо). Дуже часто вибір конкретної дестинації ґрунтується на певній атракції, яка приваблює туристів і викликає інтерес до дестинації. Кожна туристська дестинація має унікальні характеристики, ресурси та атракції, які, в свою чергу, формують унікальний туристський продукт та досвід.

Наявність туристських атракцій є фундаментальним для побудови успішного туристської дестинації. Ряд авторів [10], [12] наголошують на головній ролі туристської атракції при розробці туристського продукту, зазначаючи, що велика кількість дрібних, географічно розрізнених та бідних на ресурси територій і власників туристського бізнесу, включають аналогічні атракції в пропоновані ними продукти [3].

Важливим стимулом при створенні подібного типу атракцій є допитливість людини, пов'язана зі сприйняттям світу; рисами характеру та темпераментом людей. Є туристські атракції, які викликають у людини позитивні емоції, незалежно від типу особистості, національності чи релігії.

До цього типу атракцій можна віднести місця, де знімали всесвітньо відомі фільми. В останні роки кількість туристів, які бажають відвідати місцевість, де знімали т.зв. блокбастери зростає, створюючи нову концепцію в туризмі „set jetting”. Вона характеризує подорож до певної дестинації, в якій відбувається дія відомого фільму чи літературного твору. Прикладом цього є Нова Зеландія, а саме землі навколо Гамільтона (регіон Вайкато) набули величезної популярності серед туристів після того, як з'явилися у фільмі "Володар кілець" в образі Шира (батьківщина хоббітів). Після того, як фільм "Sideways" отримав "Оскар", торгівля вином у Каліфорнії зросла на 30%, а винні заводи, представлені на карті "Sideways" – зросли на 42%. Також цікавим є музей Шерлока Холмса та доктора Ватсона в Лондоні, побудований у 1815 році у вікторіанському стилі. Інтер'єр музею точно відповідає інтер'єру будинку, що описаний у книзі Артура Конан Дойля. Відвідувачі можуть переглянути квартиру відомого детектива та його друга, посидіти у кріслі перед каміном, або зробити фотографію на пам'ять [18].

Основою формування туристських продуктів, у тому числі цього виду туристської атракції, є певна ідея, пізнаваний бренд, імідж, легенда, подія чи навіть технологічний процес. Ось чому в їх розроблення можна включити два типи туристських атракцій:

- ті, що створені спеціально для туристських цілей;
- ті, в яких вже визначений певний існуючий об'єкт, місце чи подія, які до цього часу не викликали туристського інтересу, починають активно включатися до залучення туристів.

Наведені вище приклади дають підстави стверджувати, що деякими туристськими атракціями можуть бути різні будівлі, споруди, природний ландшафт тощо, а також певні райони – міські райони, міста чи події. Включаючи необхідне туристське обслуговування, ці атракції можуть перетворитися на туристський продукт, який не менш цікавий для мандрівників, ніж стандартні програми відпочинку та екскурсій. Очевидно, що такі туристські атракції та продукти відіграють важливу роль у залученні туристів, але також дозволяють регулювати туристські потоки, зменшуючи навантаження в певних регіонах

туристських атракцій та допомагаючи ефективніше керувати ними. Крім того, туристські товари, засновані на т. зв. штучних атракціях, створюють додаткові можливості для успішного соціально-економічного розвитку територій [1].

Побудова туристських атракцій, що підтримують розвиток природних туристських ресурсів, також є цікавим підходом в управлінні дестинаціями. Прикладом цього є найновіша туристська пам'ятка Данії – унікальний оглядовий майданчик Camp Adventure Forest Tower. Скульптурна 45-метрова оглядова вежа стала центральним елементом тематичного парку – спортивно-розважального комплексу, який є унікальним місцем відпочинку в оточенні озер і водно-болотних угідь. До вершини вежі прокладений спіральний дерев'яний настил протяжністю 650 м, з будь-якої точки якого відкривається приголомшливий вид на навколишній заповідний ліс Gissfeld Klosters. Щоб піднятися на її верхівку, треба здолати 900 метрів безперервної спіральної доріжки, на якій немає жодної сходинки. Вежа-спіраль Camp Adventure Tower розташовується приблизно за годину їзди на південний захід від Копенгагену [14].

Туристські атракції відіграють вирішальну роль у плануванні та позиціонуванні дестинацій на міжнародному туристському ринку. Додаткове значення туристських атракцій полягає в тому, що їх будівництво сприяє збільшенню кількості відвідувачів. На відміну від них, природні та культурні пам'ятки в більшості випадків є результатом місцезоположення, геології, клімату чи історії країни і не можуть піддаватися значному впливу з точки зору маркетингу або іміджу. Отже, використання атракцій може бути більш легко адаптовано до потреб туристів, або змодельоване для конкретної маркетингової мети, або для створення певного іміджу. Однак не слід випускати з уваги той факт, що остаточне рішення про те, куди пойдуть туристи, часто залежить від привабливості туристських ресурсів, якими володіє дестинація.

У своїх зусиллях з розвитку та просування туризму організації з управління дестинаціями (DMOs) докладають великих зусиль для поліпшення існуючих і будівництва нових атракцій. Загальне бачення полягає в тому, що дестинації, які не володіють пізнаваними ресурсами або символами, навряд чи можуть залучити туристів, не будуючи та не рекламуючи нових, цікавих атракцій. Leask (2010) зазначає, що значення атракції може бути різним як для окремих туристів, так і для підтримки туристських ресурсів та розвитку туристської дестинації. Атракції можна будувати та розвивати як засіб економічного зростання чи відновлення, особливо в районах з обмеженими можливостями розвитку [7].

На сьогодні найбільш популярними туристськими атракціями в світі є:

Star Wars: Galaxy's Edge, США – найбільший парк розваг, коли-небудь створений Disney. Це відкритий парк, де відвідувачі можуть розробити свій власний „Star Wars сюжет” одягнувши обраний костюм.

Grand Central, Нью-Йорк, США. За даними Tripadvisor Grand Central входить в десятку найцікавіших місць, які туристи повинні побачити в Нью-Йорку. Станція з 44 платформами є найбільшою в світі, яку в туристських цілях відвідують майже 20 000 туристів на рік.

Hollywood Walk of Fame, Лос-Анджелес, США – відомий бульвар, який щорічно перетворюється на своєрідну "Залу слави" під відкритим небом, яку

відвідують понад 10 мільйонів туристів. Перша постійна зірка була встановлена на алеї 28 березня 1960 року на честь Стенлі Крамера.

Universal Studios, США – Universal Studios – одна з шести основних голлівудських кіностудій. З 1915 року студія відкрита для всіх, хто хоче побачити життя на знімальному майданчику. Він розділений на дві основні зони „Upper lot“ и „Down lot“, що пропонує прогулянку у світ Jurassic Park, The Revenge of the Mummy, Transformers. Інше приміщення – Studio Tour, пропонує 50-хвилинну поїздку потягом скрізь декорації кіновиробництва, що проходять через Old Mexico, Texas, King Kong и Fast and furious.

"London Eye" (Лондонське око), Великобританія – висота якого сягає 120 метрів, має вигляд гігантського велосипедного колеса. На ньому розміщені 32 овальні капсули, кожна з яких поміщає до 25 людей. Цікаво, що 32 – не випадкове число, воно позначає кількість боро Лондона. Капсули повністю скляні, це дозволяє відвідувачам бачити повну панораму міста. 40 кілометрів – саме таку максимальну відстань можна оглядати з Ока у погожий день. "Лондонське око" – одне з найпопулярніших місць для освічень. Більше 5 тисяч пар заручились на ньому з часу відкриття. Як і Empire State Building в Нью-Йорку та Ейфелева вежа в Парижі, "Лондонське око" часто стає символом визначних подій в житті країни. Під час весілля принца Уільяма та герцогині Кейт Мідлтон воно засвітилось червоним, білим та блакитним вогнями. А в день легалізації у Британії одностатевих шлюбів колесо набуло рожевого забарвлення. "Лондонське око" щороку відвідує понад 3,5 мільйона туристів.

"Miniatur Wunderland", Гамбург, Німеччина - "Miniatur Wunderland" є найбільшою атракцією, яка представлена макетом залізничних колій. Є найбільшим подібним макетом у світі. Він розділений на 7 ділянок: найвищий гірський регіон Німеччини, Гарц, уявне місто Кнуфінген, Альпи та Австрія, Гамбург, Америка, Скандинавія та Швейцарія. Станом на 2019 рік загальна площа макету становила 1499 м², а загальна довжина рейок - 15,4 км. Макетом пересуваються 1040 потягів та 52 літаки, що контролюються 50 комп'ютерами.

Guinness Storehouse (Магазин Гіннеса), Дублін, Ірландія – будинок пива - пивоварня Гіннеса, є однією з найвідоміших туристських атракцій Ірландії, а в 2016 році був визнаний найпопулярнішим. Щорічно пивоварню відвідують від 10 до 15 млн. відвідувачів.

"Закоханий у вітер", Равадіново, Болгарія – Замок Равадіново, якому тільки 20 років, побудував Георгі Тумпалов і назвав його Закоханий у вітер. Площа замку понад 5000 м.кв., яку займають 60 кімнат. Підлога в залах дубова, в інтер'єрі використано 50 тон позолоченої міді, є величні дерев'яні трони, майстерно вирізані різними майстрами, всі вікна прикрашені різнокольоровими вітражами. Унікальний будівельний матеріал, який є основою для всієї архітектурної конструкції, мармуровий вапняк, здатний змінювати свій колір залежно від освітлення. На території замку є велика кількість кам'яних і дерев'яних скульптур. Безпосередньо коло входу, на території замку, височіє білосніжна статуя Георгі Тумпалова, в повний зріст і з мечем в руці. На камені висічені слова у відповідь на основне питання відвідувачів: Я носив тебе довго, Моя мріє, і побудував тебе камінь за каменем, Я бачу тебе, ти зараз переді мною, Закоханий у вітер, що тебе обвіє. Болгарська туристична атракція опинилася в

одному ряду з такими уславленими замками як, наприклад, Нойшванштайн в Німеччині, Алькасар в Іспанії, Віндзор в Великобританії. С тією різницею, що болгарський середньовічний замок не є власне історичної фортецею [13].

Quranic Park, Дубай. Розташований у районі Al Khawasej, тематичний парк Quranic Park знайомить відвідувачів із дивовижним світом Священного Корану. На території парку знаходиться ісламський сад, пустельний сад і оранжерея, присвячена Андалузським садам. Гості парку зможуть відвідати Скляний Дім — оранжерею, де висаджені рослини, про які йшлося у священній книзі, або Печеру чудес, в якій за допомогою інтерактивних технологій демонструють сюжети з Корану. Крім того, на території парку є велосипедні доріжки та спеціальні місця для пікніків.

Burj Khalifa (Бурдж-Халіфа) Дубай – найвища будівля в Дубаї (828 м) і найвища споруда в світі – одна з головних туристських атракцій міста. Як уже згадувалося, багато світових туристських атракцій створені для залучення туристів. Це твердження підтверджують атракції Дубая. IMG World of Adventure, Дубай – найбільший критий тематичний парк в світі, що вміщає 20000 відвідувачів за один день, намагається залучити туристів в спекотні літні місяці, пропонуючи їм безліч розваг з рухомими моделями динозаврів, потягом жахів, супергероем Марвелом і героями мультфільмів від Cartoon Network.

The Palm Jumeirah u Atlantis The Palm Hotel, Дубай. Штучний острів у формі пальми щороку приваблює тисячі туристів. Вілли і апартаменти побудовані на 17 півостровах в формі пальмового листа. Серед них Atlantis The Palm Hotel, названий на честь затонулого острова Атлантида. Готель пропонує широкий спектр розваг, в тому числі **The Lost Chambers Aquarium** з більш ніж 65 000 видів тварин, **Aquaventure Waterpark**, **Laguna Ambassador**, **Dolphin Bay** та ін. Серед інших туристських атракцій Дубая **Burj Al Arab**, **The Dubai Fountain** і ін.

Парк віртуальної реальності **Dreamscape**, Дубай – перший в регіоні парк віртуальної реальності від компанії Dreamscape, у торговельному центрі Mall of the Emirates. Тут можна познайомитися із представниками інопланетного тваринного світу, що знаходяться на межі вимірання, розгадати секрет "Втраченої перлини" та допомогти возз'єднатись родині блакитних китів. На відвідувачів чекають три зали пригод: "Інопланетний зоопарк", "Прокляття втраченої перлини: чарівна пригода" та "Глибоководний світ". Парк віртуальної реальності було створено за участі таких Голлівудських кіногігантів, як 21st Century Fox, WarnerMedia, Viacom, Steven Spielberg і Hans Zimmer [13].

Grand Bazaar (Гранд-базар), Стамбул, Туреччина – Критий ринок був побудований в 15 столітті в центрі Стамбула і його відвідують майже 1 мільйон туристів на рік. Це найбільший і найстаріший критий ринок у світі. Тут є 21 під'їзд, 17 пабів, 66 вулиць та майже 4000 магазинів.

Коло в Гуанчжоу, Китай – це найвища кругла будівля в світі, заввишки 138 метрів. Збудована в 2013 році. У центрі величезного кола знаходиться отвір діаметром 48 метрів. Містить 33 поверхи [15], а його загальна площа становить 8500 м². Цей хмарочос, у формі тора, часто порівнюють з пончиком або кренделем або просто називають "кругом мільйонерів". Туристи відвідують його через чудовий вид на річку з усіх поверхів. Відображення будівлі в водах річки Чжуцзян утворює друге коло, в результаті чого створюється видимість

"подвійного кола" у вигляді цифри 8, яка має в Китаї особливе значення і вважається щасливою [16].

"Плаваючі ринки", Таїланд – одна з найбільших атракцій не тільки Бангкока, але й усього Таїланду. Човни рухаються річкою Чао Прайя і торговці з човнів продають квіти, тропічні фрукти, всілякі сувеніри покупцям, особливо туристам. Найбільший і найвідоміший "плаваючий ринок" називається Ратчабурі (Ratchaburi). Інші подібні ринки – Taling Chan и Bang Khu Wiang. Хоча багато водних шляхів були замінені дорогами, їх безсумнівна чарівність робить їх місцями, які варто відвідати [20].

Fantasy Island, Індонезія – у 2018 році відкрито найбільший екопарк у світі (328 га). Парк розміщений на шести безлюдних островах індонезійського архіпелагу Риау. На островах збережено 70% незайманої природи – житлові забудови і інфраструктура займають не більше 30% території, на неосвоєних землях залишаються мангрові зарості.

Серед інших відомих туристських атракцій – Музей зображення та звуку (Museu da Imagem e do Som) у Ріо-де-Жанейро, Бразилія; капсула High Roller, Лас-Вегас, США; Національний Меморіал і Музей 11-го вересня (9/11 Memorial & Museum), Нью-Йорк, США; Тематичний парк Cinecitta World, Рим, Італія; Біомусей – музей біорізноманіття, Панама; Потяг жахів Голіафа в парку розваг Six Flags, Чикаго, США та ін. [17].

Висновки. Отже, роль і важливість туристських атракцій для DESTИНАЦІЙ, туристів, підприємств і організацій є дуже важливими з огляду на уніфікацію і глобалізацію туристських пропозицій. Сьогодні, коли туристи можуть спробувати практично все, майже в будь-якому місці по всьому світу, і коли важко встановити чіткі межі відносно місця споживання, важливо, щоби туристські DESTИНАЦІЇ пропонували єдиний в своєму роді туристський продукт, який можна було "випробувати" тільки на їх території. Основним елементом цього продукту є саме атракції і послуги, що пов'язані з ними.

Список використаних джерел:

1. Артемьева О.А. Особенности туристского продукта на основе искусственной атракции. *Управленческие науки*. №1. 2012. С.94-97.
2. Казакова С.А. Методы рыночного позиционирования турпродуктов, основанных на искусственной атракции. *Сервис в России и за рубежом*. №10. 2012. С.104-110.
3. Перков В. Анализ на туристическите атракции в религиозния туризм. Аграрен университет, Пловдив, Научни трудове, т. LX, кн. 1. 2016 г. С.205-210.
4. Cohen, E. (1972). Towards a sociology of international tourism. *Social Research*, 39. 164-182.
5. Goodall, B. (1990). The dynamics of tourism place marketing. In: G. Ashworth, B. Goodall (eds.), *Marketing Tourism Places* (pp. 259-279). London: Routledge.
6. Lundberg, D. (1985). *The tourist business*. New York: Van Nostrand Reinhold.
7. Kankhuni, Zandivuta. (2019). Exploring the relationship between travel motivations and preferred tourist attractions: A case of New Zealand and The United Kingdom. *Ottoman Journal of Tourism and Management Research*. Vol. 4, Issue 1.
8. Klaric, Zoran. (2017). Bottom-up approach to classification of tourist attractions: A case study of Croatia. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal Of Tourism*, Volume 11, Num. 1, pp. 01-20 12. 1-21.
9. Klementowski, K., Sołtyś, M., Sawicki, Z., Jandová, S., Oleśniewicz, P. (2018)

- Organization and management of tourist attractions. *Case studies of Lower Silesia projects.*, *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, No.3 pp.125-131 ref.20
10. Leask, A. (2008). The Nature and Role of Visitor Attractions. // Fyall, A., B. Garrod, A. Leask, S. Wanhill. *Managing Visitor Attractions*. Second Edition. Oxford, Butterworth-Heinemann, Elsevier, 3-15.
 11. Middleton, V.T.C., & Clarke, J. (2001). *Marketing in travel and tourism*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
 12. Wanhill, S., (2008). Interpreting the development of the visitor attraction product. // Fyall, A., B. Garrod, A. Leask, S. Wanhill. *Managing Visitor Attractions*. Second Edition. Oxford, Butterworth-Heinemann, Elsevier, 16-36.
 13. <http://www.daskalo.com/kristina15kostova/2015/04/28/10-%d1%82%d0%b5-bd%d0%be>
 14. https://24tv.ua/spiral_u_nebo_yak_viglyadaye_oglyadoviy_maydanchik_bez_zhodnoyi_s_hodinki_foto_video_n1147338
 15. <http://skyscraperpage.com/diagrams/?buildingID=17392>
 16. <https://www.dogonews.com/2012/2/23/unusual-lucky-coin-building-soon-to-dot-chinas-skyline>
 17. <https://lookmytrips.com/570249a8ff9367188e0d4e18/zamok-ravadnovo-zakokhanii-uvter-ff9367>
 18. <https://guruturizma.ru/muzej-sherloka-xolmsa-v-londone-samyj-znamenityj-adres-v-mire/>
 19. <https://realty.rbc.ru/news/577d1f199a7947e548ea4c0c>

УДК 379.85

Миргородська Олена

Льотна академія Національного авіаційного університету

Регіональні особливості розвитку туризму в Україні у докарантинний період

Стаття містить комплексний аналіз особливостей туристичної діяльності в Україні загалом та в її окремих регіонах. Проаналізовано динаміку загальної кількості суб'єктів туристичної діяльності в регіональному розрізі, кількості їх штатних працівників, динаміку доходів від діяльності. Здійснено аналіз динаміки кількості туристів по регіонах України та їх розподілу залежно від мети здійснення подорожі.

Ключові слова: туризм, екскурсійна діяльність, суб'єкт туристичної діяльності, регіони України.

Myrhorodska O. Regional peculiarities of tourism development in Ukraine in the pre-quarantine period. *The article contains a comprehensive analysis of the features of tourist activity in Ukraine as a whole and in its separate regions. The dynamics of the total number of subjects of tourist activity in the regional context, the number of their full-time employees, the dynamics of income from activities is analyzed. The analysis of the dynamics of the number of tourists in the regions of Ukraine and their distribution depending on the purpose of the trip.*

Keywords: tourism, excursion activities, subject of tourist activity, regions of Ukraine.

Вступ. Туристичну діяльність як складову світового господарства можна вважати феноменом ХХІ століття. Його частка у світовій торгівлі послугами до початку пандемії COVID-19 щороку зростала, збільшувався внесок галузі до світового валового продукту (з урахуванням непрямого ефекту – 10%). Туристична галузь характеризувалась активним залученням інвестицій (завдяки

невисоким витратам на організацію бізнесу), швидким створенням нових робочих місць, широкими зв'язками у процесі діяльності з багатьма іншими галузями господарства. Галузь сприяла розвитку культурного потенціалу територій та збереженню безпечного стану довкілля.

Разом із тим, багатьом регіонам України, до початку пандемії COVID-19, був притаманний хаотичний розвиток туристичного бізнесу. Така ситуація не сприяла вдосконаленню туристичної інфраструктури, обмежувала надходження фінансових ресурсів до бюджетів регіонального рівня.

Дослідженням ринку туристичних потоків та розвитку регіонального туризму були присвячені роботи багатьох науковців з різних регіонів нашої держави. Серед них такі визнані вчені – О. Любіцева, Л. Олійник, І. Смирнов, Г. Денисик, В. Яворська, І. Гевко, Т. Божук, О. Колотуха та інші.

Вважаємо, що у контексті глобальної економічної кризи, обумовленої пандемією COVID-19 зростає потреба у прогнозуванні напрямків подальшого розвитку туристичної галузі після її закінчення.

Мета нашого дослідження – здійснити комплексний аналіз особливостей розвитку туристичної діяльності в Україні загалом та в окремих її регіонах у період до початку пандемії COVID-19 з тим, щоб у подальшому оцінити вплив пандемії на цю галузь господарства та визначити перспективні напрямки подальшого її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Ми здійснили аналіз статистичних даних щодо туристичної діяльності за період 2017-2019 рр., оприлюднених Державною Службою Статисти України.

Можемо констатувати, що за період з 2017 по 2019 рік загальна кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні постійно зростала. Зокрема у 2018 році кількість юридичних осіб – суб'єктів туристичної діяльності зросла у порівнянні із 2017 роком на 5% (1743 та 1833 суб'єкти відповідно), а у 2019 році, у порівнянні із 2018 – на 2% (1833 та 1867 суб'єктів відповідно). Відповідно позитивною була динаміка доходів від цього виду діяльності. Якщо у 2017 році вони становили 18 млрд. 502 млн. 975 тис. грн., то у 2018 році вже 21 млрд. 69 млн. 268 тис. грн. (зростання склало 12%), а у 2019 році вже 31 млрд. 948 млн. 701 тис. грн. (зростання склало 34% по відношенню до попереднього 2018 року).

Окремо слід зазначити зростання доходів від здійснення екскурсійної діяльності в цей період. Зокрема у 2018 році вони зросли на 35% у порівнянні із 2017 роком (57 млн. 565 тис. грн. та 89 млн. 220 тис. грн. відповідно), а у 2019 році на 22,5% у порівнянні із 2018 роком (89 млн. 220 тис. грн. та 113 млн. 651 тис. грн. відповідно).

Варто зазначити, що за період 2017-2019 рр. постійно збільшувалась середньооблікова кількість штатних працівників туристичної сфери. Якщо у 2017 році їх кількість становила 8190 осіб (для юридичних осіб – суб'єктів туристичної діяльності), у 2018 році вже 8934 особи, а в 2019 році – 9120 осіб. Приємно відзначити, що достатньо високою в цей період була частка працівників, які мали вищу або середню спеціальну освіту в галузі туризму. У 2017 році такі працівники становили 41%, у 2018 році – 39,5%, у 2019 році – 40% від загальної кількості працюючих. (табл. 1).

Таблиця 1

Загальна характеристика суб'єктів туристичної діяльності України
(За матеріалами Державної Служби Статистики України)

Основні показники	Роки		
	2017	2018	2019
Юридичні особи			
К-сть суб'єктів туристичної діяльності, од.	1743	1833	1867
К-сть штатних працівників, осіб	8190	8934	9120
– з них мають спеціальну туристичну освіту, осіб	3379	3531	3657
Обслуговано туристів (без екскурсантів), осіб			
– громадян України	2365424	3884682	5236249
– іноземних громадян	38563	72941	83703
Фізичні особи-підприємці			
К-сть суб'єктів туристичної діяльності, од.	1726	2460	2797
К-сть штатних працівників, осіб	2101	2943	3345
– з них мають спеціальну туристичну освіту, осіб	823	1067	1173
Обслуговано туристів (без екскурсантів), осіб			
– громадян України	401397	596820	809008
– іноземних громадян	1042	3004	3137

Не слід забувати, що для туристичної діяльності високим є показник самозайнятості. В цій сфері економічної діяльності кількість фізичних осіб-підприємців до початку пандемії COVID-19 була достатньо високою. Якщо у 2017 році їх було офіційно зареєстровано 1726, у 2018 році – 2460 (зростання на 30%), то у 2019 році вже 2797 (зростання кількості у порівнянні з попереднім роком становило 12%). Слід зазначити, що серед фізичних осіб-підприємців частка тих, хто має спеціальну освіту в галузі туризму була достатньо високою: 2017 рік – 39% працівників, 2018 рік – 36% працівників, 2019 рік – 35% працівників. На нашу думку, такий стан речей дозволяє говорити про підвищення рівня надання туристичних послуг (табл. 1).

Доходи від діяльності фізичних осіб-підприємців у туристичній галузі також зростали протягом 2017-2019 рр. У 2018 році вони зросли на 7% у порівнянні із 2017 роком (519 млн. 654 тис. грн. та 556 млн. 652 тис. грн. відповідно). У 2019 році дохід від діяльності становив уже 751 млн. 474 тис. грн. (зростання у порівнянні з 2018 роком – 26%).

Регіональний аналіз кількості суб'єктів туристичної діяльності показав наступне. Основна частина їх загальної кількості (юридичні особи) протягом досліджуваного періоду була зосереджена в столиці України – місті Києві (43% у 2017 році, 47% – у 2018-2019 рр.). Другу сходинку за цим показником впевнено тримала Львівська область, третю – Одеська область. До п'ятірки лідерів увійшли також Дніпропетровська та Харківська області. Кіровоградська область за цим

показником, нажаль, у числі аутсайдерів (0,7% від загальної кількості юридичних осіб зареєстрованих в Україні). Луганська область посідала останню позицію.

Щодо фізичних осіб-підприємців, задіяних у сфері туристичної діяльності, то тут ситуація виглядала дещо по-різному. Зокрема у 2017 році лідерами за цим показником були Дніпропетровська та Харківська області, на третій позиції – місто Київ. У 2018 році лідерство за собою залишала Дніпро-петровська область, другу та третю позиції посідали м. Київ і Львівська область відповідно. У 2019 році лідером стала столиця – м. Київ, на другу позицію перемістилась Дніпропетровська область, третю посіла – Львівська область. До п'ятірки лідерів також увійшли Харківська та Одеська області.

Кіровоградська область нажаль і за цим показником посідала п'яте місце з кінця. Як позитив можемо відмітити, що протягом 2017-2019 рр. кількість фізичних осіб-підприємців задіяних у туристичній галузі постійно зростала. Однак розуміємо, що економічна ситуація 2020 року, обумовлена пандемією COVID-19, в першу чергу вплинула саме на їх діяльність. Скоріше за все, більшість із цих суб'єктів навряд залишаться на ринку по закінченню карантинних обмежень. У кращому випадку, їм доведеться змінювати вектор своєї діяльності, орієнтуючись на створення пропозиції в межах України.

Регіональний аналіз облікової кількості штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи) показав, що у 2018 році лідерами за цим показником були м. Київ, Львівська та Одеська області. До п'ятірки лідерів входили також Дніпропетровська та Івано-Франківська області. Найбільшу частку працівників зі спеціальною туристичною освітою мали юридичні особи Харківської (56%), Одеської (51,6%) та Львівської (51%) областей (середній показник по Україні – 41%). У 2019 році п'ятірка лідерів залишалась незмінною і за загальною кількістю штатних працівників, і за кількістю фахівців зі спеціальною туристичною освітою.

Маємо констатувати, що Кіровоградська область за кількістю штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи) залишалась протягом 2018-2019 рр. наприкінці списку, разом з Луганською та Чернігівською областями.

Цікавим, на нашу думку, є той факт, що серед штатних працівників суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи), протягом 2018-2019 рр. зменшилась кількість молоді віком до 30 років. Якщо у 2018 році шість регіонів (Львівська, Одеська, Кіровоградська, Харківська, Чернівецька області, м. Київ) мали частку працівників цієї категорії вищу ніж у середньо-му по Україні (24,5%), то у 2019 році таких регіонів залишилось лише чотири (Львівська, Одеська, Кіровоградська області, м. Київ). Середній показник по Україні у 2019 році становив 22%. Скоріше за все, такий стан речей можна пояснити природним «переходом» частини працівників до іншої вікової групи.

Регіональний аналіз доходів від надання туристичних послуг суб'єктами туристичної діяльності (юридичними особами) показав, що у 2018 та 2019 рр. левову частку таких доходів отримували суб'єкти м. Києва. У 2018 році на них припадало 93,5%, а у 2019 році – 95,4%. Друге місце за цим показником у 2018 році посідала Львівська область, третє – Івано-Франківська, четверте – Одеська. Саме ці регіони залишалися серед лідерів за масштабами доходів і в 2019 році.

У 2019 році доходи від туристичної діяльності майже в усіх регіонах України зростали. Однак були й такі, де доходи скоротились. Це зокрема Донецька область (доходи скоротились більш ніж у 2 рази), Івано-Франківська (на 28%), Кіровоградська (на 26%), Сумська (на 18%), Тернопільська (на 1,5%) та Чернівецька (на 11%).

Щодо динаміки кількості туристів-громадян України, яких обслуговували суб'єкти туристичної діяльності, загалом вона була позитивною. У 2018 році їх кількість зросла на 39% у порівнянні із 2017 роком для юридичних осіб та на 33% для фізичних осіб-підприємців. Разом із тим повинні констатувати, що зростала переважно кількість туристів, що подорожували за кордон (на 44% для юридичних осіб та на 38,5% для фізичних осіб-підприємців). Частка туристів, що обслуговувались суб'єктами туристичної діяльності і мала намір подорожувати Україною навпаки скоротилася на 4% (і для юридичних, і для фізичних осіб-підприємців). (табл. 1).

У 2019 році кількість туристів й надалі зростала. І для юридичних, і для фізичних осіб-підприємців показник зростання становив 26% по відношенню до показників 2018 року. Окрім того, у 2019 році зросла кіль-кість не лише туристів, які подорожували за кордон (на 27%), а й туристів, які мандрували в межах України (на 16%). Однак така тенденція була характерною лише для суб'єктів туристичної діяльності – юридичних осіб.

Регіональний аналіз статистичних даних за 2018-2019 рр. показав наступне. Із загальної кількості туристів-громадян України у 2018 та 2019 роках 88,5%-89,5% відповідно обслуговувались суб'єктами туристичної діяльності (юридичними особами) столиці – м. Києва, друге місце посідала Львівська область (3% від загальної кількості цієї категорії громадян). До п'ятірки лідерів також входили Одеська, Дніпропетровська та Івано-Франківська області. Кіровоградська область, нажаль, у 2018-2019 рр., входила до числа аутсайдерів поряд із Луганською (останнє місце серед регіонів України), Чернігівською та Полтавською областями.

Абсолютна більшість регіональних суб'єктів туристичної діяльності були орієнтовані на надання послуг туристам, що мали на меті подорожі за кордон. 90% (3508113 ос.) із загальної кількості туристів-громадян України у 2018 році (3957623 ос.) та 91% (4786594 ос.) у 2019 році (5319952 ос.) здійснювали подорожі за межі України. У Кіровоградській області перевага тих, хто мав на меті закордонні подорожі над тими, хто подорожував Україною була різкою (майже у 20 разів). Подібний стан речей був характерний і для інших областей – Дніпропетровської, Рівненської, Чернігівської, Миколаївської (у 9,5, у 14, у 15, у майже 20 разів відповідно).

У 2018 році лише у Вінницькій, Івано-Франківській та Херсонській областях переважало обслуговування туристів-громадян України, що подорожували в межах країни. Зокрема в Івано-Франківській області така перевага була у 5 разів. У Тернопільській та Одеській областях співвідношення туристів, що подорожували за кордон та в межах України було приблизно однаковим (48% на 52% та 42,5% на 57,5% відповідно).

У 2019 році ситуація принципово не змінилась. Суб'єкти туристичної діяльності (юридичні особи) абсолютної більшості регіонів України

продовжували надавати послуги туристам, що бажали подорожувати за кордон. Частка таких туристів у 2019 році складала вже 91% від загальної кількості.

Наданням туристичних послуг іноземним громадянам у 2018-2019 рр. займались суб'єкти туристичної діяльності (юридичні особи) лише 11 регіонів України. Серед них м. Київ, Волинська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Харківська, Черкаська та Чернівецька області. Їх послугами скористались понад 72940 іноземних громадян у 2018 році та понад 83700 іноземних громадян у 2019 році. Зростання склало майже 13%.

Нами був здійснений також аналіз розподілу туристів, що обслуговувались суб'єктами туристичної діяльності України протягом 2017-2019 рр. залежно від мети поїздки. Можемо констатувати, що протягом зазначеного періоду основною метою поїздок клієнтів суб'єктів туристичної діяльності (юридичних і фізичних осіб-підприємців) були дозвілля та відпочинок (1 місце), лікування, службові-ділові-навчання. Для юридичних осіб у 2017 році частка основних категорій була такою: дозвілля та відпочинок – 89%, службова-ділова-навчання – 8%, лікування – 2%. Для фізичних осіб співвідношення було дещо іншим: дозвілля та відпочинок – 93%, лікування – 6%, службова-ділова-навчання – 8%.

У 2018 році і для юридичних і для фізичних осіб частка тих, хто подорожував з метою дозвілля та відпочинку зросла за рахунок скорочення частки двох інших категорій. Для юридичних осіб: дозвілля та відпочинок – 93%, службова-ділова-навчання – 5,4%, лікування – 1,5%. Для фізичних осіб: дозвілля та відпочинок – майже 96%, лікування – понад 3%, службова-ділова-навчання – 0,8%.

У 2019 році були актуальними тенденції попереднього року. Для юридичних осіб: дозвілля та відпочинок – 93,2%, службова-ділова-навчання – 5%, лікування – 1%. Для фізичних осіб: дозвілля та відпочинок – майже 98%, лікування – понад 1,2%, службова-ділова-навчання – 0,5%.

Регіональний аналіз розподілу туристів залежно від мети поїздки за даними 2018-2019 рр. виявив такі особливості. Лідерами із надання послуг туристам по всім категоріям подорожей у 2018-2019 рр. були суб'єкти туристичної діяльності (юридичні особи) м. Києва. Однак по іншим регіонам ситуація була не такою однозначною.

Зокрема в числі лідерів із забезпечення подорожей з метою дозвілля та відпочинку у 2018-2019 рр. були суб'єкти туристичної діяльності Львівської, Одеської, Івано-Франківської, Дніпропетровської, Запорізької та Харківської областей. Із забезпечення подорожей з метою здійснення ділових поїздок та поїздок на навчання у 2018 році – суб'єкти туристичної діяльності Сумської, Одеської, Львівської та Запорізької областей, а у 2019 році – суб'єкти туристичної діяльності Одеської, Дніпропетровської, Сумської, Львівської, Запорізької, Харківської та Чернівецької областей.

Найбільш активно поїздки з лікувальною метою забезпечували суб'єкти туристичної діяльності Львівської, Запорізької, Харківської та Дніпропетровської областей у 2018 році, Львівської, Запорізької, Харківської, Дніпропетровської, Волинської, Одеської та Полтавської областей – у 2019 році.

У 2018-2019 рр. доволі обмеженим було коло областей (12), де суб'єкти туристичної діяльності (юридичні особи) надавали послуги з організації поїздок, що пов'язані зі спортивним туризмом. Серед лідерів (окрім м. Київ) були Львівська, Тернопільська, Дніпропетровська, Волинська, Черкаська та Одеська області. Кіровоградська область разом із Луганською, нажаль, посідала останні позиції по всім категоріям подорожей, які забезпечували суб'єкти туристичної діяльності.

Висновки. Узагальнивши викладене вище можемо зробити такі основні висновки:

- до початку пандемії COVID-19 загальна кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні та її окремих регіонах щороку збільшувалась, відповідно зростали і їх доходи;
- у зазначений період зростала також кількість штатних працівників цих суб'єктів, у тому числі й тих, хто має спеціальну освіту в галузі туризму;
- кількість туристів, які обслуговувались юридичними і фізичними особами туристичної галузі зростала в середньому на 26% щороку, однак понад 90% з них подорожували за кордон. Така тенденція була характерною для клієнтів абсолютної більшості регіонів України;
- основною метою подорожі клієнтів суб'єктів туристичної діяльності всіх регіонів України були дозвілля та відпочинок (89-93%), ділові поїздки або поїздки на навчання, лікування.

Вважаємо, що внутрішній туристичний потенціал регіонів України використовувався недостатньо. Адже важливим індикатором рівня розвитку туризму в країні є рівень розвитку саме внутрішнього туризму. Зважаючи на економічні складнощі, пов'язані з карантинними обмеженнями, сподіваємось, що по закінченні пандемії, суб'єкти туристичної діяльності змінять вектор своєї діяльності і спрямують його на надання послуг саме із внутрішнього туризму.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Державної Служби Статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/mtnu_u/tur_hm

УДК 338.483(41)

Sytnyk Oleksii, Petrychuk Olha

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Sytnyk Ivan

Peppers Beach Club and Spa at Palm cove, Cairns, Australia

Australia – the tourist pearl of the world: the challenges of today

The article identifies the features of the tourism industry in Australia, described the most popular places and recreation areas for tourists. The tendency of tourism development in the last decades is investigated, in particular, the impact of COVID-19 on the development of tourism and the economy in general is described.

Keywords: *tourism, tourism industry, Gold Coast, Great Barrier Reef, COVID-19, fires, tourist-developed centers, national parks.*

Ситник О., Петричук О., Ситник І. Австралія – туристична перлина світу: виклики сьогодення. У статті розкриті особливості туристичної галузі Австралії. Описані найбільш популярні та привабливі об'єкти для туристів. Досліджена тенденція розвитку галузі за останні десятиліття, описаний вплив пожеж та пандемії коронавірусу COVID-19 на розвиток туризму та економіки загалом.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, Gold Coast, Великий Бар'єрний риф, COVID-19, пожежі, туристично-розвинені центри, національні парки.

Formulation of the problem. Mass tourism has become a very important and profitable sector of national economies in many countries and is one of the most profitable sectors of the world economy, and also occupies a leading place among the branches of the world economic complex in terms of exports of goods and services. In recent decades, tourism and travel have become paramount human needs. The level of development of the tourism industry is not far behind Australia, which attracts a significant flow of tourists with its originality, uniqueness and high level of development of the relevant infrastructure. Some are attracted by the amazing neighborhood of modern cities with wild undeveloped territory. Others are delighted with the local picturesque nature, a large number of national parks, museums, and some enjoy active entertainment and sightseeing. Australia has not escaped the effects of natural disasters and the COVID-19 coronavirus pandemic, which have had a significant impact on tourism and the economy as a whole.

Analysis of recent publications. A significant contribution to the study of the development of the tourism industry has been made by foreign scholars, including L. D'Amore, L. Barton, S. Kaspar, B. Ritchi, V. Khuntsyker, H. Shenkyr and other. Their work forms a holistic theoretical basis for the functioning of tourism, because they give a sufficient idea of the essence of tourism, its types and role in the development of the country.

Among modern Ukrainian scientists who study tourism as an economic phenomenon should be singled out O. Bartoshuka, M. Honcharenka, Ya. Hryhorievoi, O. Kolotukhy, Ya. Lytvynenko, M. Rypkovicha and other. Despite the fact that there is a sufficient number of scientific achievements on the development of the tourism industry, there are currently a number of problems that require detailed research [3].

The aim of the study. Investigate tourism as a factor in economic development in Australia, identify the most popular areas and recreation areas, to trace with the help of a statistical method the tendency of tourists to visit the country in recent years and to determine the impact of COVID-19 on the country's development from both a tourist and an economic point of view.

Research results. Everyone knows that Australia is perhaps the strangest continent on the planet, so it is easy to make assumptions, that this country is a fertile place for tourism. This assumption is not unfounded, because the tourism industry does bring Australia significant revenue.

The tourism sector accounts for almost 4% of GDP, which is quite decent for a nationally developed economy. Despite the remote (from the point of view of Europeans) geographical location, up to 5 million tourists entered the country annually (until 2020). Most often, Australia is visited by tourists from neighboring countries, primarily from New Zealand, which accounts for about 1 million for a year of tourists.

Travelers from North America, England and Japan also make a significant contribution to the tourism sector. Quite a lot of tourists come from China, Indonesia and other East Asian countries. But given that the economic situation in these countries can not be called prosperous, the flow of tourists from them is somewhat limited.

About 6 million Australians are employed in tourism.

What attracts Australia?

Central to the lives of Australians is water, which is sorely lacking in the interior of the continent, but more than enough around and in its bowels (in Australia, huge reserves of artesian water). Accordingly, water recreation is an integral part of Australian life. It is no less attractive for tourists [7].

Australia's most famous beach area is the Gold Coast (Queensland) – the main resort of Australia, one of the best and most popular resorts in the world, stretches for almost 40 km. It is an ideal place to relax and also one of the best in the region for surfing. The area is located in the subtropical climate zone, in the zone of moist evergreen forests. Most of the year (about 300 days) is sunny weather, the inconvenience is high humidity, typical of the rainy season.

Such a huge space is divided into three zones: fashionable (where are the best and most expensive hotels); sports (in this area is very active nightlife); inexpensive (designed for budget holidays).

The tourist infrastructure on the Gold Coast is highly developed and the employees of this business are ready to fulfill almost any whim of the traveler. Therefore, you can not only enjoy a beach or water holiday, alternating this with visits to restaurants and nightclubs, but also book a balloon cruise, safari, explore the surrounding scenery by helicopter.

The Great Barrier Reef (VBR) stretches right next to the Gold Coast. The most popular activity for Australians is scuba diving. Authorities have recently restricted diving in the Great Barrier Reef, as shortly after the WBR became a diving «mecca», scientists have recorded the beginning of the destruction of this giant, but at the same time extremely vulnerable system.

Only part of the RBM was left in the public domain, and the rest of the territory was declared a nature protection zone. Unfortunately, the reef is threatened not only by tourists, but also by climate change.

Another iconic sport for Australians is surfing. The number of prominent surfers of Australian descent is incredible. Accordingly, many foreigners who want to improve their class go to Australia, where there are excellent conditions for training throughout the year.

The last thing the continent is associated with is snow, although Australia and the southern continent, but it has ski resorts. You can go downhill skiing, climbing to the top of Kosciuszko (the highest point on the continent), or going to the neighboring island of Tasmania, to the resort of Ben Lomond, which is very popular.

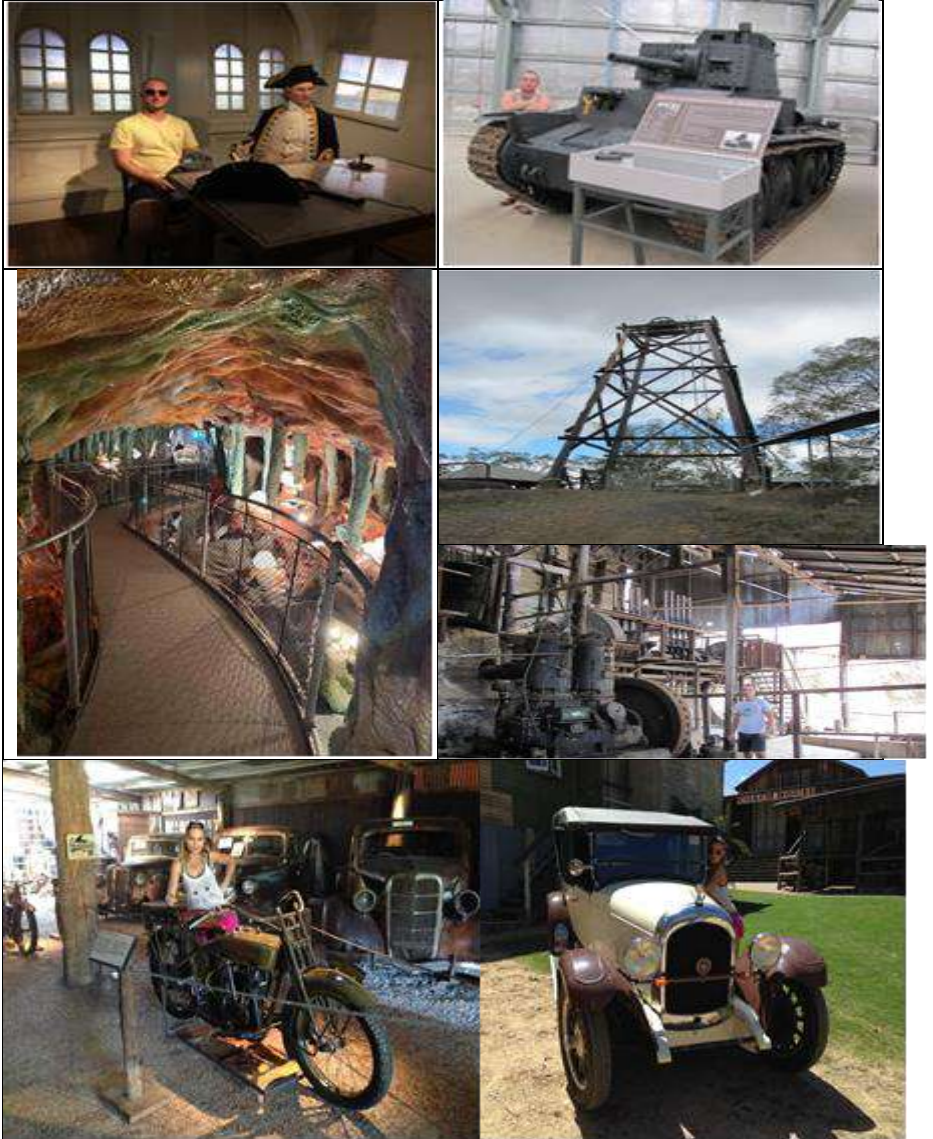
Australia's natural world is not only diverse but also unique (pic. 1). Locals and the authorities are extremely responsible for the preservation of natural heritage, so the number of protected areas is huge. 11% of the country's territory is protected. In some regions, up to 55% of the area is allocated for zones with special status. There are only a few hundred national parks: Victoria – 53, West Territory – 64, New South Wales – 156, Northern Territory – 16, South Australia – 22, Tasmania – 19. Best known for its

natural attractions as well as its unique flora and fauna, Queensland has 220 national parks [5,6].

Keep this in mind, before throwing away a cigarette butt or doing any other wrongful act, because the cost of fines is impressive. Law-abiding citizens can enjoy countless excursions, both to natural objects and to monuments of the distant past, left by the ancestors of modern Australians aborigines who lived in such harmony with nature that they themselves were part of it [1].

Picture 1. (a-d). Australia's natural world is not only diverse but also unique

Picture 2. Australia is a country of museums, not to mention:
 a) in the cabin of Captain J. Cook (Sydney); b) The Australian Armour and Artillery Museum (Smithfield); c) Geological Museum (Atherton); d, e) Tyrconnell historic gold mine (Thornborough); f, g) Historic Village Herberton (Herberton)

As for safaris, they can be organized in almost any way, although the most popular is still a jeep safari, which, incidentally, is so comfortable that the traveler can not even imagine the difficulties encountered by the first explorers who explored this continent.

It is impossible to single out one of the most tourist-developed centers in Australia, there are a lot of sights in this country, especially when it comes to monuments of natural origin. However, most travelers are guided by the rule «let's see what's closer». This is how the rating of the most popular places is formed (pic. 2) [7].

Sydney. The first to be in the field of view of tourists are the Harbor Bridge and the Sydney Opera House (pic. 3), which are equally considered symbols of the city. The center, with ancient monuments, restaurants, sports centers, shops, is interesting for lovers of active recreation and shopping fans. However, no less interesting are other areas, in particular residential areas surrounded by beautiful parks, some of which have been granted the status of national.

Picture 3. Sydney: a) Sydney Harbor, J. Cook's ship; b) modern city buildings; c) Sydney Opera House; d) Harbor Bridge

Of particular interest to tourists is the coastline, along which are beautiful Sydney beaches. Thus, it can be argued that the city provides an opportunity to combine a variety of recreation. Interestingly, this city is popular not only among foreigners but also among Australians themselves. In any case, according to statistics, Sydney is visited annually by 7-8 million tourists from Australia and other countries.

Melbourne. At one time, this city was a rival to Sydney for the right to hold the title of capital of the state. Eventually, in 1908, the Australians made a compromise decision to build the capital separately (actually, this is how Canberra appeared). However, unofficially Melbourne is called the capital of Australian culture and sports. Despite the fact that the 2000 Olympics were still held in Sydney (the rivalry never stopped), much of Australia's sporting events are still held in Melbourne.

In addition, the city has historical value, thanks to the buildings of the Victorian era. Modern architecture is also represented by original samples. The houses are complemented by beautiful gardens and parks. Fans of cultural recreation can find many interesting things by visiting the city's numerous museums and exhibitions. It is extremely difficult to list only the main attractions of the city, given their large number.

Tourists who visit Melbourne, about the same number as in Sydney, and many of them come on the occasion of various competitions. Recently, travelers began to leave more money in the city treasury than in Sydney, which became the pride of the Melbourne administration.

Alice Springs. This city is sometimes associated with Las Vegas. However, in addition to gambling establishments, restaurants and nightclubs, it has many educational and entertainment facilities, such as theme parks. Another advantage of Alice Springs is that there are unique natural monuments, national parks, etc. nearby.

The tourist can be accommodated both in a comfortable hotel and in an inexpensive but very well-groomed hostel or camping park. Another advantage of the city is that it hosts many festivals and even competitions.

Gold Coast. The city is located near the eponymous beach area, which attracts more tourists than Sydney or Melbourne. And all because he has a reputation as the capital of maritime recreation. In addition, the Gold Coast has a comfortable climate and amazing beaches. High waves attract surfing fans from all over the world. In addition, the Gold Coast is one of the stages of car racing.

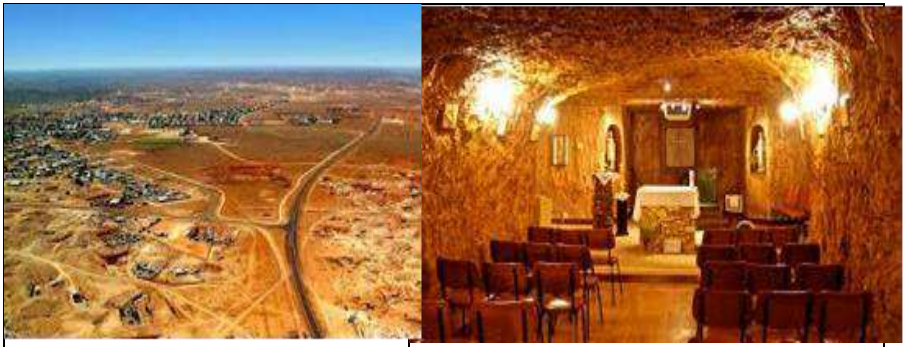
Perth. This city may not offer the traveler as rich a cultural or sports program as the cities listed above, but its advantage is that it is literally immersed in evergreen and hardwood forests. In addition, Perth is located on the ocean, so a quality beach holiday is provided in this case. All this allows Perth to remain one of the most visited cities in Australia.

Cairns. People come here mainly to see the Great Barrier Reef, although it is clear that it is not located in the city. But Cairns is the main base for those wishing to get acquainted with this wonder of nature. In addition to the largest coral thickets, tourists are attracted by luxurious beaches, mountain plateaus and humid tropical forests.

Brisbane. Another popular place among tourists. Like most major cities in Australia, it is located on the Pacific coast. At the same time, it is located on the banks of the river of the same name (actually, it was she who gave the city its name).

In addition to being one of Australia's most economically important centers, Brisbane, it is also famous as a city of parks, which attracts many tourists, both local and foreign. In addition, Brisbane is a very convenient place for shopping and diving, thanks to the coral reefs of natural origin, and their artificial counterparts.

Coober Pedy is a small underground city in central South Australia (pic. 4). The city is known as the world capital of opals: here is one of the richest opal deposits, where about 30% of the world's reserves are concentrated. Coober Pedy attracts a lot of attention because it is completely underground – It's traditional housing, a cemetery and underground churches. The first «trees» that could be seen in the city were welded from pieces of iron. And now they are very few – greenery is represented mainly by cacti brought from different parts of the world. The city has local golf courses with «moving grass» – golfers line small pieces of "turf" around for the first shot.

Picture 4. (a, b). Coober Pedy, an underground city

It is also important to note the sea cruises, which involve a sea voyage along the coast of Australia with stops in the cities listed above and beyond. There are also cruises that focus on exploring islands or the Great Barrier Reef.

The level of Australian hotels may vary, but what is simply impossible to find here – it's a corner accommodation, suitable only for the homeless. Even a very inexpensive guesthouse will have a decent level of service.

As for more expensive establishments, Australians are not used to being proud of the number of stars, so to assess the quality of the housing offered to you, you just need to go inside and ask what is in the room and what is not. Hotels in the city center are traditionally more expensive, while on the outskirts – cheaper. However, if the tourist does not set out to see the sights of the city, he is unlikely to overpay for a hotel in the center.

Traveling to Australia can be considered one of the safest, especially since the locals are incredibly friendly and polite. However, one danger is still there – the sun. Only Aboriginal or black people from Africa or India can survive in these conditions. As for Europeans, without sunscreen they are guaranteed burns. Therefore, sunglasses,

appropriate creams, light clothing that securely covers the limbs and neck, must be included in the luggage (pic. 5).

The second danger is local reptiles and insects. Australia leads in the number of poisonous representatives of both kingdoms. Locals are accustomed to the fact that almost every bush can live a local analogue of the cobra, but it is difficult for a European to understand. It is even more difficult to understand how to act in an emergency. However, the main rule should be to wear shoes that need to be checked.

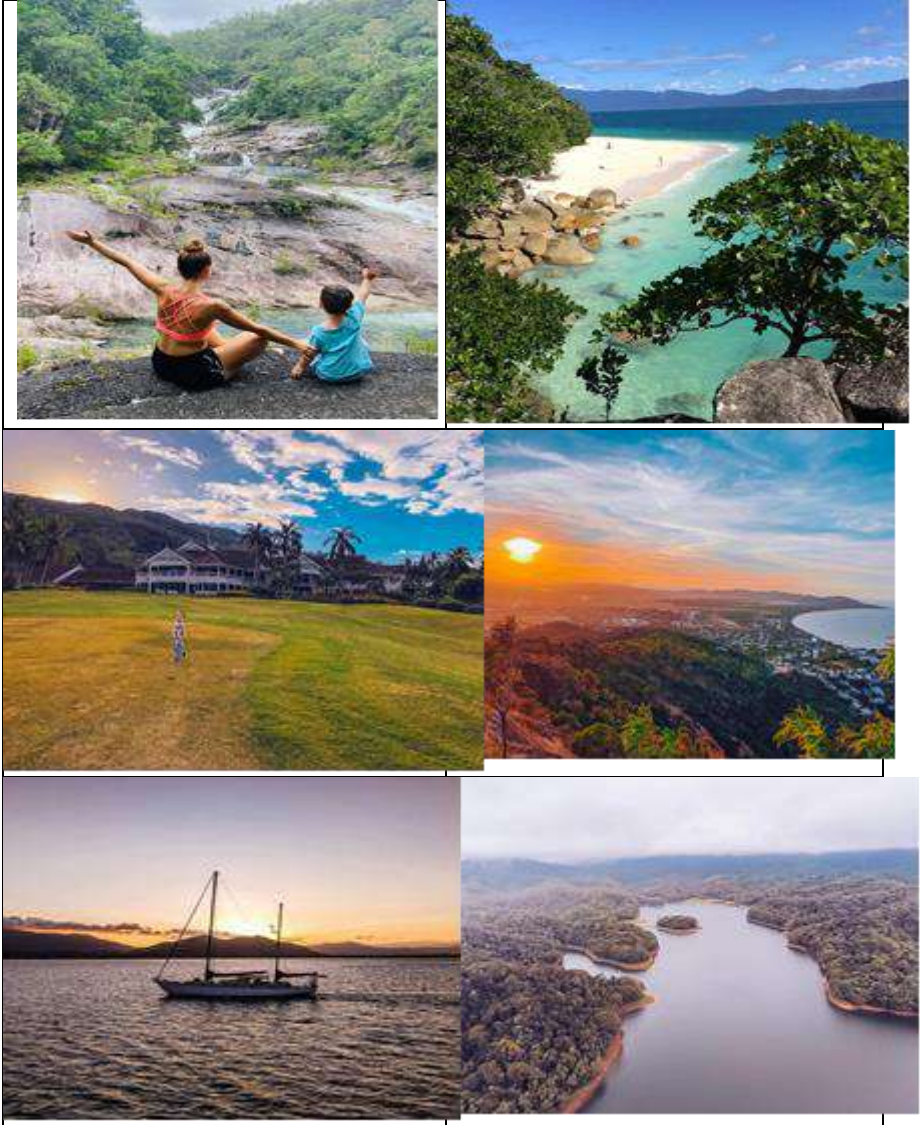

Picture 5. (a, b). Without sunscreen burns are guaranteed

You should also be careful on the beaches. With insects and snakes, everything is quite calm there, but the coastal waters can hide the danger. Therefore, you need to closely monitor the color of the flags, floating only where they are green or two-tone (pic. 6).

However, as a result of powerful natural disasters, multiplied by the negligence of people, Australia suffered from fires that engulfed large areas, which could not but affect the tourism industry (pic. 7).

But the country's tourism industry has been more affected by the spread of COVID-19, which continues to roam the planet, threatening not only the second or third wave of dramas and tragedies of human life, but also serious consequences for the world economy as a whole. They remain particularly sensitive for the recovery of the national economy of those countries in which tourism accounts for a significant share of GDP and has an impact on the employment market. In the summer of 2020, UN experts released disappointing statistics on the prospects for the recovery of the tourism industry in the context of the coronavirus crisis. The analytical report «Tourism and COVID-19» considered scenarios for the situation in this market. Coronavirus and the consequences of its spread have brought many changes to the process of globalization, which took years and possibly decades to emerge.

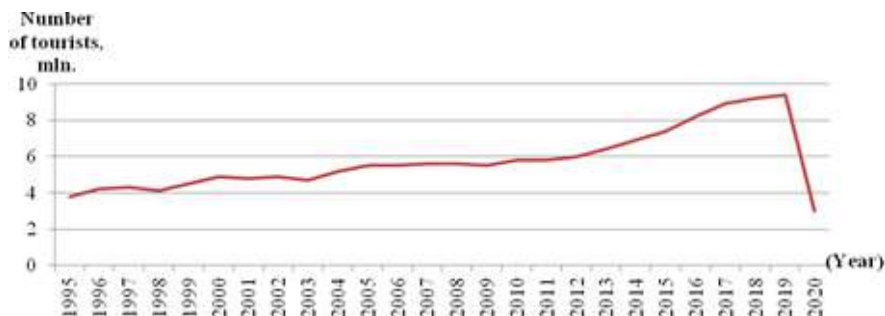

Picture 6. (a-f). Landscapes that do not leave indifferent

Picture 7. The fires engulfed vast areas: a) Sydney, which he used to see and smoky; b, c) fire destroyed everything in its path

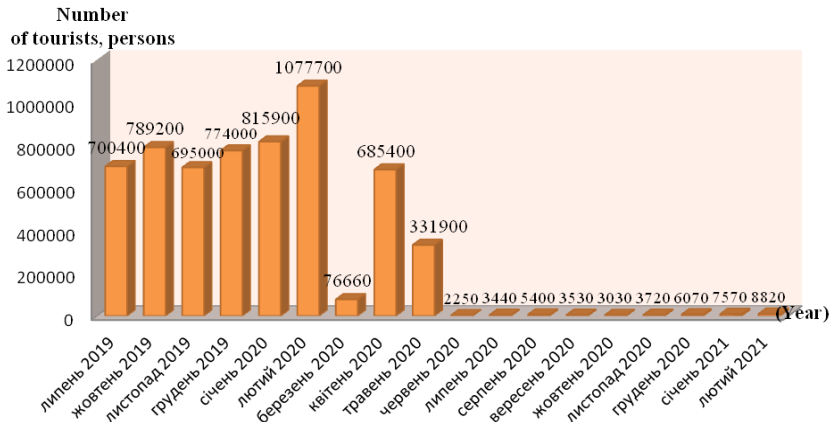
Among the countries where the tourism industry has been hit hard is Australia. Government statements said the pandemic was a more severe ordeal than large-scale fires. On the one hand, across the country as a whole, quarantine restrictions were moderate, lockdown was introduced only in a limited area, but states could close their borders for internal movement, and entry for foreigners was prohibited. Australia is also in a difficult geopolitical situation. The country is an important trading partner of China and at the same time was and remains the closest military and political ally of the United States. As a result of the confrontation between China and the United States, Australia was caught between two fires, which hit its economy and the tourism industry in particular (pic. 8).

Picture 8. (a, b) Dynamics of entry-exit to Australia: a) 1995-2020; b) 2019-2021

While scientists have sought and are seeking an adequate «preparatory response» to the latest challenge of the 21st century, the Australian government, like many other countries, is trying to stimulate the national tourism industry. The government responded immediately to the need to minimize the economic impact of the COVID-19 pandemic, based on two common approaches to managing the situation:

providing affordable credit lines for business; deferred payment of debts and tax liabilities. Australia, as a country with a highly developed economy and a higher credit rating, relies mostly on affordable credit lines, realizing that this will restore the competitiveness of the national economy in the shortest possible time [4].

Australia, overcoming the peak of the COVID-19 pandemic, is gradually lifting restrictions on business and services for businesses, however, the restoration of the tourism industry is taking place locally, within national borders with their gradual opening between neighboring countries.

Key players in the tourism industry, including international hotel chains, have implemented a number of measures to minimize the effects of the coronavirus pandemic, including market security guarantees, mandatory health and safety measures, and internal reorganization.

The measures introduced by the government at this time can be divided into three categories: ensuring a fair balance between the protection of tourists and the interests of tourism workers; providing conditions for business survival along the entire supply chain; focusing on coordination mechanisms to better address and support the recovery of the tourism sector. An appropriate strategy has been developed for all tourism entities for all stages of the crisis. It is not only about providing support in the form of compensation for lost profits, but also about the implementation of regulations on standards and protocols for business to open, adapt and access new markets, as well as increase the entrepreneurial potential of small and medium business travel agencies and facilitate cooperation.

The hotel and related businesses have been allowed to resume work with restrictions, subject to strict rules to prevent an outbreak of a repeat wave of the pandemic. Such innovations are projected to reduce the profits of entrepreneurs due to the limited number of visitors and at the same time increase their operating costs, which will continue the negative impact on the industry indefinitely.

Picture 9. «Correct» card

The innovations concerned not only hotels, but also specific sectors of the industry, including the organization of meetings and events, museums, translation centers, nature reserves and national parks. Efforts are currently underway to implement effective policy solutions aimed at preserving the sector and fostering international coordination. These decisions are discussed and agreed upon at the G7 and G20 summits, meetings of relevant ministers, etc.

The future survival of the industry is by tourist unions. Countries, particularly Australia, that are looking for partners to do so will have to deal with those who have managed to keep the situation under control and build a solid reputation. Tourist unions are also justified among historical geopolitical allies, such as New Zealand and Australia, Thailand and China, the Baltic countries, and so on. New Zealand and Australia have agreed to form a «tourist bubble» that allows travel between the two countries if they are safe. The program is currently known as the COVID-19-free Trans-Ottoman Tourist Zone. Its provisions allow residents to travel freely between two neighboring states without having to comply with quarantine restrictions. The corridor was opened in August, at the beginning of the ski season in New Zealand and on the eve of school holidays (Quarantine. How the world saves the tourism industry [4].

Conclusions. Tourism is one of the most important sectors of Australia's national economy. It is also a sector with fierce global competition and the results of 1995-2020 demonstrate the country's continued ability to compete internationally in the number of tourists, and demonstrates the importance of tourism as a driving force for economic growth. A number of public and private structures are successfully working to increase the country's tourist attractiveness. But natural disasters, the Covid-19 pandemic have made significant adjustments to the functioning of the tourism industry, which requires balance and the introduction of new approaches to its development.

List of references:

1. 17 Natsyonalnykh parkov Avstralyy, kotorye stoit posetyt. URL: https://miridei.com/idei-puteshestvii/australia-and-pacificislands/17_natsionalnyh_parkov_avstralii_kotorye_stoit_posetit/.
2. Bryzhak Yu.A. Rozvytok turystychnoho rynku Avstraliisko-Okeaniiskoho makroraionu. Stalyi rozvytok Ukrainy: problemy i perspektyvy: materialy IV nauk.-prakt. konf. studentiv ta molodykh vchenykh. (Kamianets-podilskyi, 21 kvit. 2016 r.) Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006, 2016. 230 s. С.115-117.
3. Formuvannia poniattia «turyzm» u suchasni ekonomichni nauki. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4659>.
4. Karantyn. Yak svit riatiue turystychnu haluz. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3090351-karantin-ak-svit-ratiue-turistichnu-galuz.html>.
5. Podorozh Avstraliieiu. URL: https://miridei.com/idei-puteshestvii/australia-and-pacific-islands/50-veschej_kotorymi_mozhno_zanyatsya_v_kvinslende/miridei.com
6. Spysok natsyonalnykh parkov Avstralyy. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B8.
7. Turyzm v Avstralii. URL: <https://set-travel.com/ru/australia/12128-turizm-v-avstralii>.

УДК 796.5:338.48

Демченко Дар'я

Кіровоградський обласний краєзнавчий музей

Онойко Юрій

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

Особливості розвитку сільського туризму в Кіровоградській області

В статті проаналізовано ключове поняття «сільський туризм», окреслені його специфічні риси, розглянуті передумови, проблеми та перспективи розвитку сільського туризму на території Кіровоградської області, запропоновані шляхи вирішення проблем становлення сільського туризму.

Ключові слова: сільський туризм, проблеми та перспективи розвитку туризму, зелена садиба, сталий розвиток сільських територій, Кіровоградська область.

Demchenko D., Onoiko Yu. Peculiarities of rural tourism development in Kirovohrad region. *The article analyzes the key concept of «rural tourism», outlines its specific features, considers the prerequisites, problems and prospects for the development of rural tourism in the Kirovohrad region, suggests ways to solve the problems of rural tourism.*

Key words: rural tourism, problems and prospects of tourism development, green estate, sustainable development of rural areas, Kirovohrad region.

Актуальність теми дослідження. Традиційно українське село розглядалося як ресурс для сільськогосподарського виробництва. В той же час питання соціального, екологічного, культурного, освітнього, тим більше туристичного розвитку сільської місцевості відходили на другий план. Однак,

враховуючи відсутність значних капіталовкладень у розвиток сільських територій України, на нашу думку, більше уваги варто приділяти тим видам економічної діяльності на селі, які не потребують залучення великих коштів. До таких видів діяльності слід віднести і сільський туризм.

Сільський туризм сприяє ефективному використанню природних, історико-культурних, виробничих та трудових ресурсів сільської місцевості, стимулює покращення стану інфраструктури сільських територій, забезпечує значні фінансові надходження до бюджетів сільських громад, популяризує культурну спадщину, носієм якої виступає українське селянство. Тому сільський туризм можна вважати складним та багатограним явищем, що виконує ряд важливих суспільних функцій та сприяє перетворенню депресивних аграрних регіонів в привабливі та перспективні.

Завдяки різноманіттю природних ресурсів сільської місцевості, самобутності культури, традицій і звичаїв українського селянства, економічній свободі селян в умовах сучасних економічних відносин та формуванню серед жителів міст зацікавленості у відпочинку в межах сільських територій, в туристичній сфері України на сучасному етапі сільський туризм розвивається динамічно. Кіровоградська область має сприятливі умови для розвитку сільського туризму, оскільки належить до типово аграрних регіонів України. Проте здійснені наукові пошуки [5; 6] доводять, що сільський туризм на Кіровоградщині розвивається дещо повільніше, ніж та територія сусідніх областей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями функціонування сільського туризму в Україні та окремих регіонах, в тому числі і Кіровоградській області, займалися в своїх дослідженнях О.Я. Сідун (Ужгород, 2002), В.В. Гловацька (Дніпропетровськ, 2006), І. Зінько (Львів, 2008), Т.Ю. Лужанська, С.С. Махлинець та Л.І. Тебляшкіна (Київ, 2008), Т.А. Пінчук (Ужгород, 2009), М.М. Пітюлич та І.І. Михайлюк (Ужгород, 2011), О.Б. Бузова (Київ, 2013), Н.С. Кудла (Київ, 2015), Л.Л. Семенов та А.В. Зарубіна (Чернівці, 2010), О.В. Медведєва та Т.П. Мірзак (Київ, 2012), Н.В. Столярчук і О.М. Остапенко (Кіровоград, 2015), Ю.Ю. Онойко і В.С. Кролік (Київ, 2012; Харків, 2014; Кропивницький, 2017).

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження стало уточнення поняття «сільський туризм», з'ясування передумов розвитку сільського туризму в Кіровоградській області, розкриття найважливіших проблем його розвитку на загальнодержавному та регіональному рівнях, окреслення перспектив подальшого становлення в межах області.

Виклад основного матеріалу. Сільський туризм на сьогодні є одним з найперспективніших напрямків туристичної індустрії, який здійснює позитивний вплив на відродження сільської місцевості та її звичаїв і традицій [1]. Зростання актуальності сільського туризму на теренах України в останні роки пов'язане також із періодичним закриттям кордонів та звуванням сегменту виїзного туризму через пандемію коронавірусної хвороби. Тож прийшов час нарешті звернути серйозну увагу на розвиток туризму в межах сільських територій нашої країни.

На даний час у фаховій науковій літературі не існує загальноприйнятого тлумачення поняття «сільський туризм». Визначення, запропоновані різними дослідниками суттєво різняться, а подеколи не розкривають всієї сутності сільського туризму як виду туристської діяльності [7]. Переважно термін «сільський туризм» сприймається як тотожний, а іноді підмінюється поняттями «фермерський туризм», «зелений туризм», «екологічний туризм», «агротуризм». Недостатнє наукове осмислення поняття «сільський туризм» зумовлює неоднозначність термінологічного апарату.

Досліджуючи сільський туризм на теренах Кіровоградської області, нами було сформульоване [5] власне визначення даного поняття, яке ввібрало його найважливіші ознаки. Таким чином, згідно даного визначення *сільський туризм* – це специфічний відпочинковий та пізнавальний вид туризму, який базується на перебуванні туристів у межах сільських садиб з метою ознайомлення із побутом селян, традиційними промислами, культурою і звичаями жителів сільської місцевості, пізнанням природних та історико-культурних об'єктів на території та поблизу сільських населених пунктів (Ю.Ю. Онойко, В.С. Кролік, 2014). У наведеній дефініції територіально і предметно розмежовано сільський туризм від інших видів туристської діяльності.

Отож, специфічними рисами сільського туризму є:

- сільський туризм територіально знаходиться в межах сільських населених пунктів, їх околиць, прилеглих територій та угідь, що використовуються або використовувались в недалекому минулому в сільськогосподарському виробництві;
- сільський туризм складається з різноманітних форм туристсько-рекреаційної діяльності: відпочинкові та пізнавальні, природноорієнтовані та ті, що використовують історико-культурні і виробничі ресурси сільської місцевості; тож сільський зелений туризм, агротуризм, фермерський туризм, дачний туризм, етнічний сільський туризм – це різновиди сільського туризму, а співвідношення між цими поняттями слід розглядати як часткове до загального;
- найважливішими видами відпочинку та розваг сільського туризму є сільський стиль життя, традиції і ремесла сільських жителів, їх агровиробнича діяльність, фестивалі, традиційна сільська забудова, сільські садиби-музеї, історико-культурні та природні об'єкти сільської місцевості;
- визначну роль в організації сільського туризму відіграють селяни; найчастіше саме жителі сіл складають туристичні маршрути і організують екскурсії, походи, культурні заходи в межах сільських територій, надають своє житло і господарство для потреб туристів, забезпечують їх продуктами харчування, підтримують у належному стані природні та історико-культурні туристичні об'єкти, виробляють сувенірну продукцію;

- сільське домогосподарство (зелена садиба) виступає базою для проведення сільського туризму, яке з одного боку є місцем перебування і ночівлі туристів, а з іншого – специфічною туристичною атракцією [3];
- сільський туризм виступає важливим механізмом формування сталого розвитку сільських територій, адже раціонально використовує їх природні, історико-культурні, агровиробничі та трудові ресурси, сприяє збереженню і популяризації етнокультурної самобутності селянства, охороні та пізнанню природного довкілля.

Кіровоградщина має значний природний та історико-культурний потенціал для розвитку сільського туризму. Розташування у межах річки Дніпра та Південного Бугу в центральній частині країни, достатньо вигідне транспортно-географічне положення краю сприяють розвитку туризму. Поверхня Придніпровської височини в межах області має значний ступень ерозійного розчленування, переважає яружно-балковий тип рельєфу. Клімат помірно-континентальний, із сухим, часто жарким літом, що також приваблює туристів та спонукає їх до позаміського відпочинку в теплу пору року з метою відновлення своїх сил. Долини річок Кіровоградщини глибоко врізані в кристалічний фундамент Придніпровської височини, і подекуди мають каньйоноподібний вигляд зі скельними відслоненнями та порогами.

Біотичне та ландшафтне різноманіття Кіровоградської області зумовлене розташуванням на межі лісостепової та степової природних зон в межах своєрідного екотону. Природні осередки лісів збереглися здебільшого на півночі та заході Кіровоградщини, де переважають сосна, клен, акація та береза. На території Кіровоградської області існує 221 об'єкт природно-заповідного фонду, 23 мають статус загальнодержавних, 198 місцевого значення [4], більшість з яких знаходиться в межах або поблизу сільських населених пунктів. Однак в структурі природно-заповідного фонду відсутні об'єкти найвищого рівня заповідання – біосферні, природні заповідники та національні природні парки, що негативно відзначається на туристичній привабливості сільської місцевості краю.

Деяка частина жителів Кіровоградщини (бл. 37,6%) проживає у сільській місцевості та може брати участь у сільському туризмі. Серед різних типів населених пунктів переважають села (995) та селища міського типу (27). В різні історичні часи на Кіровоградщину прибували представники багатьох націй: українці, росіяни, болгар, молдовани, вірмени та інші, приносячи свій колорит у вигляді самобутніх традицій і звичаїв в сільське життя регіону. Національні меншини в сільській місцевості краю досить часто селились компактно, формуючи моноетнічні поселення, які нині приваблюють туристів.

Античний історик Геродот південно-західну частину території сучасної Кіровоградщини називав «Екзампей» [2], що в перекладі з давньогрецької означає «святині шляхи». Саме це місце в стародавніх історичних документах вважалось сакральним центром Великої Скіфії. Тому на сьогодні тут зберіглося чимало скіфських курганів, а також стоянок епохи пізнього палеоліту, трипільських поселень, могильників бронзового віку, городищ чорноліської культури, козацьких курганів тощо, які нині успішно використовуються як об'єкти пізнавального сільського туризму.

Серед традиційних народних ремесл селян Кіровоградщини, які найбільше цікавлять туристів, слід назвати хлібопекарство в домашніх умовах, вишивка, різьбярство, виробництво керамічних виробів, ткацтво, лозоплетіння, соломоплетіння, бісероплетіння, тістопластика та багато інших. З більшості цих напрямків в селах області діють популярні майстер-класи. Традиційні свята та обряди також приваблюють міських жителів: Різдво, Новий рік, Водохреща, Купала, обжинки; рибальство, полювання, косовиця, збір меду.

Численні села та селища Кіровоградщини є батьківщиною багатьох провідних громадських, культурних та наукових діячів України минулого і сучасності, місцем бойового шляху багатьох повстанських командирів, зокрема корифеїв вітчизняного театру М.Л. Кропивницького та І.К. Тобілевича, відомого військового діяча дореволюційного часу генерала М.М. Раєвського, засновника революційного руху Л.Д. Троцького, легендарного отамана повстанців Холодноярської республіки Миколи Скляра на псевдо «Чорний Ворон», письменників і поетів Ю.І. Яновського, С.Ф. Маланюка, В.С. Близняця, композитора К.О. Ерделі, актора Г.П. Юри та ін. В пам'ять про видатних земляків в сільській місцевості створено чимало цікавих музеїв, збудовано пам'ятники, облаштовано пам'ятні місця, періодично проводяться фестивалі, творчі зустрічі, які завжди привертають увагу туристів.

Громадська організація «Кіровоградський обласний осередок Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні» частково координує розвиток сільського туризму в регіоні. Основні напрямки роботи місцевого осередку Спілки спрямовані на допомогу населенню у створенні зелених садиб, юридичну підтримку та консультації, проведення профільних семінарів та навчання господарів зелених садиб і фахівців з даної галузі, рекламу і популяризацію сільського зеленого туризму в області взагалі та конкретних садиб і туристичних об'єктів зокрема.

В ході проведення досліджень [5; 6] нами було виявлено дві групи проблем, які обмежують розвиток сільського туризму в Кіровоградській області. Всі ці проблеми слід розділити на концептуальні та регіонально-прикладні. Концептуальні проблеми розвитку сільського туризму в регіоні мають ознаки загальнодержавного характеру. Серед них наведемо такі:

1. Обмежене наукове розуміння феномену сільського туризму, недостатній об'єм теоретико-методологічних праць відповідного напрямку, неоднозначність поняттєво-термінологічного апарату.
2. Відсутність належної нормативно-правової бази щодо регулювання відносин у сфері сільського туризму.
3. Низький рівень раціонального і екологічно правильного залучення природного та історико-культурного наповнення сільських територій для потреб туризму.
4. Неналежна правова, освітньо-просвітницька та фінансова підтримка з боку держави особам і організаціям, які надають послуги сільського туризму.
5. Низький рівень методичної та фахової підготовки працівників сфери сільського туризму (господарів зелених садиб, працівників відповідних регулюючих органів). Проте, останнім часом активізувалися певні дії у

вирішенні даного питання. Проведення конференцій, круглих столів, методичних семінарів з господарями зелених садиб, працівниками відповідних регулюючих органів, науковцями, громадськими організаціями сприяє обговоренню проблем розвитку сільського туризму та туристичної галузі в регіоні, пошуку шляхів їх розв'язання, окреслення перспектив подальшого розвитку, формуванню рекомендацій щодо вирішення актуальних питань, обміну досвідом у організації сільського туризму.

6. Рекламно-інформаційна забезпеченість сільського туризму на низькому рівні.

7. Сільський туризм не має загальнодержавної стратегії розвитку в Україні.

Проблеми сільського туризму в Кіровоградській області зумовлені непродуманою регіональною політикою у сфері туризму та невисоким рівнем розвитку соціальної і виробничої інфраструктури (особливо туристичної) в сільській місцевості краю, малою кількістю зелених садиб, слабкою підтримкою власників садиб місцевими органами влади, низькою якістю надання туристичних послуг, виснаженістю природних та часто неналежним естетичним станом історико-культурних туристичних об'єктів, обмеженою кількістю туристичних маршрутів, їх низькою популяризацією та слабким інфраструктурним забезпеченням, зокрема, проблемами транспортної доступності та якості дорожнього покриття, забезпеченням централізованого водопостачання та відповідної якості питної води в сільських населених пунктах та їх околицях.

Висновки. Сільський туризм в Україні за рахунок збереження етнографічної самобутності нації повинен набути загальнодержавного значення. *По-перше*, сільський туризм дає поштовх для відродження й розвитку традиційної культури: народної архітектури, мистецтва, промислів – всього того, що формує місцевий колорит, і що, поряд із природно-рекреаційними чинниками, є привабливим для відпочиваючих. *По-друге*, шляхом залучення до сільського туризму мешканці урбанізованих територій мають можливість пізнати справжні українські традиції, а діти і молодь – долучитися до патріотичного виховання. *По-третє*, етнокультура села відкриває Україну світові й приваблює іноземних туристів.

Для підняття рівня сільського туризму на державному та регіональному рівнях потрібно удосконалювати теоретико-методологічну та нормативно-правову платформи, на яких даний вид туристської діяльності буде в подальшому розвиватись, чітко окреслити ключові терміни, з'ясувати потенціал, позитивні та негативні сторони сільського туризму, провести громадське обговорення та остаточне прийняття Закону «Про сільський туризм».

На рівні Кіровоградської області необхідна організація глибоких маркетингових досліджень щодо виявлення відповідних туристичних потреб серед внутрішніх та іноземних туристів і з'ясування можливостей їх задоволення ресурсами сільського туризму в регіоні. Слід провести потужну рекламно-інформаційну компанію та ребрендинг сільських територій і туристичного продукту, який ними пропонується.

Сільський туризм відкриває можливості як для поліпшення наповнюваності бюджетів місцевих органів самоврядування, так і для зближення міських і сільських жителів. Даний вид туристичної діяльності розширює сферу зайнятості сільського населення, позитивно впливає на економіку та екологію сільських районів України, сприяє відродженню, збереженню та розвитку місцевих народних звичаїв, промислів, пам'яток історико-культурної та природної спадщини. Кожне українське село можна перетворити на справжній туристичний рай, що сміливо конкуруватиме із аналогічними закордонними туристичними центрами.

Сільський туризм в Україні і в Кіровоградській області потребує кваліфікованих фахівців, відповідних державних органів, громадських організацій для планування і координування діяльності сільського туризму, фінансової допомоги з боку держави та великого бізнесу, збільшення кількості зелених садів і поліпшення їх послуг, утримання в належному стані природних та історико-культурних туристичних об'єктів, обміну досвідом з країнами-сусідами, де сільський туризм активно розвивається (Польща, Угорщина, Словаччина та ін.), створення єдиної електронної системи інформування щодо пропозицій туристичних послуг в селі, розвиток виробничої і соціальної інфраструктури сільської місцевості та інших заходів.

Список використаних джерел:

1. Бойко Є.О., Бойко О.С. Роль зеленого туризму в розвитку сільських територій. *Економіка. Управління. Інновації*. 2010. №1(3).
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах [пер. з давньогрец. А. Білецького]. К.: Наукова думка, 1993. 576 с.
3. Кудла Н.Є. Сільський туризм: основи підприємництва та гостинності. К.: Центр учбової літератури, 2015. 152 с.
4. Міністерство екології та природних ресурсів України/ Екологічні паспорти регіонів <https://menr.gov.ua/content/ekologichni-pasporti-regioniv.html>
5. Онойко Ю.Ю., Кролик В.С. Організаційно-територіальна структура, проблеми та перспективи розвитку сільського туризму на теренах Кіровоградської області. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Регіон-2014: суспільно-географічні аспекти»*. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. С. 235-238.
6. Онойко Ю.Ю., Кролик В.С. Сільський туризм: сутність, проблеми розвитку на теренах Кіровоградської області та шляхи їх вирішення. *Обласна науково-практична конференція «Природничо-наукові дослідження Кіровоградської області: музеєзнавчі аспекти»*. Кропивницький, 2017. С. 105-113.
7. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навчальний посібник. Київ: Знання, 2006. 251 с.

Садово-паркові ландшафти як об'єкти рекреації та туризму Центральної Європи

У статті досліджені садово-паркові ландшафти як об'єкти рекреації та туризму Центральної Європи. Зазначено, що Центральна Європа – це природно-географічний регіон, який включає центральні ділянки Європи, що виокремлюються за геолого-геоморфологічною будовою. Як суспільно-географічний регіон – це територія, яка включає держави із середнім рівнем еко-номічного розвитку та соціалістичним минулим. Наведені етноідентифікатори кожної держави, що входить до складу Центральної Європи. Вказані об'єкти, які є прикладами організації та функціонування садово-паркових ландшафтів. Детально розглянуті такі садово-паркові ландшафти території дослідження: Гомельський палацово-парковий ансамбль (м. Гомель, Білорусь), Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України (м. Умань, Черкаська обл., Україна).

Ключові слова: *Центральна Європа, етноідентифікатор, садово-парковий ландшафт, рекреація, туризм.*

Kravtsova Iryna. The garden and park landscapes as the objects of recreation and tourism of Central Europe. *The garden and park landscapes as the objects of recreation and tourism in Central Europe have been investigated in the article. It is noted that Central Europe is a natural-geographical region, which includes the central parts of Europe, which are distinguished by geological and geomorphological structure. As a socio-geographical region, it is a territory that includes states with an average level of economic development and a socialist past. The ethno-identifiers of each state that is a part of Central Europe have been given. The objects which are examples of the organization and functioning of garden and park landscapes have been noted. The following garden and park landscapes of the research territory have been considered in detail: Gomel Palace and Park Ensemble (Gomel, Belarus), National Dendrological Park «Sofiyivka» of the National Academy of Sciences of Ukraine (Uman, Cherkassy Region, Ukraine).*

Key words: *Central Europe, ethno-identifier, garden and park landscape, recreation, tourism.*

Постановка проблеми. Соціосфера XXI століття – це складна сучасна ландшафтна система, утворена природними оболонками, які ніби «прошиті» об'єктами та предметами, що використовує людина для свого існування та розвитку. Щоб бути, людство буде будинки, прокладає шляхи сполучення, видобуває корисні копалини і, навіть, намагається вийти за межі земної ойкумени. Цікавим є те, що різні етнічні групи в залежності від їх традицій, культури та звичаїв мають різний прояв насичення ландшафтної оболонки тими чи іншими антропогенними компонентами. Для одних етносів характерним є органічне вписування антропогенних компонентів у природне ландшафтне середовище, а для інших, це середовище потрібно кардинально змінювати, технізувати і створювати / організувати такі антропогенні ландшафтні системи, які не притаманні для відповідної широти місцевості. Людство, чомусь, завжди прагне порушити хорологічну аксіому (хоча аксіому не можна ні порушити, ні спростувати, не потрібно і доводити). Така діяльність «болісно» впливає на всі складові ландшафтної оболонки, але найбільше, все ж таки, страждає власне людина. Технізоване, перебудоване, штучне середовище виявляється, в першу

чергу, некомфортним для життя та діяльності людини розумної. Виникає парадокс нашого існування, людина його створює, щоб їй було комфортно жити та працювати, а, натомість, отримує вкрай нерозумне для свого життя та діяльності середовище. Тому організація конструктивного середовища, в якому суцільно, або, хоча б, компенсаційно поєднуються природні компоненти зі штучними, технічними елементами, що спрямовані на відновлення продуктивних сил людини є актуальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рекреація та туризм – це актуальний напрям сучасних наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Їм присвячені праці таких учених: І.В. Смаль [9, 10], О.М. Харченко [10], В.Л. Петранівський, М.Й. Рутинський [8], О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук, О.О. Бейдик, В.І. Новікова, Owsianowska S., Banaszkiwicz M. [13], Muhar A., Siegrist D. [12], Widawski K., Wyrzykowski J. [15] та ін. Науковці працюють над розкриттям основних питань географії туризму, концепційно-теоретичних засад туристичного краєзнавства; дослідженням туристичних ресурсів, туристично-рекреаційного потенціалу; аналізом особливостей історичного та сучасного розвитку туризму й туристичної індустрії світу, України. Проблематика антропогенного ландшафтознавства розробляється в наукових працях Г.І. Денисика [3] та його наукової школи, а саме: обґрунтовуються теоретико-методологічні засади сучасного антропогенного ландшафтознавства та його наукових напрямів; досліджуються відповідні класи антропогенних ландшафтів у межах відповідних природних та адміністративних регіонів; з'ясовуються географічні особливості антропогенної трансформації ландшафтних систем; розкриваються питання функціонування, динаміки та розвитку антропогенних ландшафтів та ландшафтно-технічних систем.

Мета статті – розкрити функціональні особливості садово-паркових ландшафтів Центральної Європи як сучасних об'єктів рекреації та туризму.

Виклад основного матеріалу. Центральна Європа як природно-географічний регіон – це територія, яка включає центральні ділянки Європи, що виокремлюються за геолого-геоморфологічною будовою та займають проміжне гіпсометричне положення між високогір'ям Західної та Південної Європи, середньогір'ям Північної і низькогір'ям Східної Європи, чітко обмежуючись «лесовою формацією» простягання. Центральну Європу формують Середньоевропейська рівнина, Карпати (включаючи Дунайські рівнини) і прилеглі до Середньоевропейської рівнини острови Північного і Балтійського морів (Фрізькі, Датські, Борнхольм, Рюген, Моондзунські тощо). Протоками Балтійського моря (Скагеррак, Каттегат, Ересунн, Хамрарне), Фінською затокою, річками Нева та Свір Центральна Європа відмежується від Фенноскандії, а водами Північного моря – від Британських островів. На півдні територія обмежується простяганням герцинід, східним передгір'ям Альп і течіями річок Морава, Сава, Дунай та водами Чорного й Азовського морів. Східна межа Центральної Європи проводиться по західних відрігах меридіонально і субширотно розташовано-го ланцюга височин (Вепсовська, Тихвинська, Валдайська, Середньоросійська, Смоленсько-Московська, Донське пасмо) та річці Дон до впадання її в Таганрозьку затоку. Цей регіон формується на стику

Східноєвропейської докембрійської платформи та Середземноморського рухливого поясу [2].

Центральна Європа як суспільно-географічний регіон – це територія, яка сформована країнами із різним рівнем соціально-економічного розвитку та несхожими культурами. Як зазначають І.В. Смаль і О.М. Харченко: «... вони заселені народами із відмінним етногенезом і менталітетом» [10, с. 340]. Цей регіон включає держави (Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія, Білорусь, Молдова, Україна) із середнім рівнем економічного розвитку та соціалістичним минулим.

Перша у світі туристична зустріч відбулася в Граці (*Grazin*) в 1884 році. На ній були присутні 107 представників австрійських муніципалітетів, які обговорювали розвиток австрійського туризму та дійшли до висновку, що туризм є перспективною економічною діяльністю. Сьогодні туризм – це активна діяльність, яка створює досвід для відвідувачів (... *tourism is a propulsive activity that creates experiences for visitors*) [14]. Коли туризм пов'язаний з іншими видами діяльності, розробляються інноваційні туристичні товари. Культура та туризм взаємопов'язані, постійно динамічно розвиваються та доповнюють одне одного. Культура – це ключовий ресурс для туризму, що забезпечує інтерпретацію способу життя, спадщини та ідентичності (*Culture is a key resource for tourism, providing interpretation of lifestyles, heritage and identity*) [14].

Культура є основою розвитку туризму, важливою складовою привабливості більшості туристичних напрямів. Водночас, культура є основним бенефіціаром розвитку туризму. Всесвітня туристична організація (*United Nations World Tourism Organization*) (UNWTO 2001, UNWTO 2018: 15) вказує на взаємозв'язок між культурою та туризмом і характеризує це таким чином: «*Culture and tourism have a symbiotic relationship. Arts and crafts, dances, rituals, and legends which are at risk of being forgotten by the younger generation may be revitalised when tourists show a keen interest in them. Monuments and cultural relics may be preserved by using funds generated by tourism. In fact, those monuments and relics which have been abandoned suffer decay from lack of visitation*» [14].

Серед численних антропогенних ландшафтів культурне надбання становлять саме садово-паркові ландшафти. Ці ландшафтні системи насичені різноманітними культурними артефактами, мають сильний асоціативний, історичний аспекти і, на нашу думку, є так званими ландшафтними культурними ідентифікаторами відповідних регіонів. Водночас, ця група антропогенних ландшафтів, яка несе в собі інформацію про звичайні, так і унікальні особливості природних умов регіону.

Садово-паркові ландшафти – це група антропогенних ландшафтів, які утворені в результаті господарської діяльності людини, що спрямована за задоволення матеріальних та духовних потреб; в яких природні компоненти (гірські породи, вода, повітря, ґрунт, рослинність, тваринний світ, сонячна радіація) у поєднанні з малими архітектурними формами та спорудами, дорожньо-лінійною мережею утворюють гармонійну, суцільну ландшафтну систему.

Садово-паркові ландшафти Центральної Європи розглянемо в територіальних межах відповідних держав та їхніх культурних особливостей.

Білорусь має багаті культурно-історичні туристичні ресурси. Етноідентифікаторами цієї держави є Біловезька пуща, зубр, ляля лялька, льон і вироби з нього, случькі пояси, неглобські рушники, плетені вироби з льону та соломи, посуд із лози, мозаїка із соломи на декоративному посуді, скриньках, колдуні, драніки, Брестська фортеця, Хатинь, Мірський замок, МАЗ, БелАЗ, калійна сіль, Радзівілі, Єфросинья Полоцька, Марк Шагал, Франциск Скорина, «Песняри» [9]. Особливостями геотуристичного положення Білорусії є такі: відсутність виходу до морів; рівнинний рельєф, ліси, озера, болота; багата культурна спадщина, сформована під впливом білоруської, руської, польської, української та литовської традицій, що є сприятливим чинником розвитку туризму. Садово-паркові ландшафти цієї держави представлені такими об'єктами: Гомельський палацово-парковий ансамбль; Крикалі (парк в с. Дуніловичі Поставського району Вітебська обл.); парк Маньковичі (м. Столін, Столінський район, Берестейська обл.); парк Перемоги (м. Молодечно, Мінська обл.); садово-парковий комплекс «Вадейків» (с. Галавічполе, Щучинський район, Гродненська обл.); ботанічний сад біологічного факультету БДУ (м. Мінськ); Центральний ботанічний сад Національної академії наук Білорусії (м. Мінськ); Березинський біосферний заповідник (Мінська обл., Вітебська обл.); Поліський державний радіаційно-екологічний заповідник (Гомельська обл.).

Гомельський палацово-парковий ансамбль – це пам'ятка природи республіканського значення, пам'ятка архітектури м. Гомеля другої половини XVIII – середина XIX століть. Це унікальний комплекс пам'яток природи, археології, історії та архітектури Білорусі. Протягнувся на 800 м вздовж правого берега річки Сож. До складу Гомельського палацово-паркового комплексу входять: городище стародавнього і середньовічного Гомеля X – XVIII століть; палац Румянцевих і Паскевичей XVIII – XIX століть; парк XIX ст.; собор святих Петра і Павла початку XIX ст.; каплиця усипальня родини Паскевичей другої половини XIX ст.; зимовий сад з баштою огляду – колишній цукровий завод XIX ст.; комплекс господарських споруд XIX ст. на території парку, що включають адміністративний будинок; прилегла Зарічна паркова зона; планувальна структура центральної частини міста з історичним трасуванням вулиць і пам'ятками архітектури XVIII – початку XX ст.

Композиційним центром палацово-паркового комплексу є парк площею 34 га. На території парку зростає до 5000 дерев. В основному, це липа, акація, береза, каштан, ясен, клен гостролистий та ін. Є 30 видів екзотів: гінго дволопатеве, яблуня Нядвецького, сосна чорна, дуб гребінчастий, бархат амурський, модрина та ін. Сучасного вигляду парк набув при І.Ф. Паскевичі. Парк був організований польським архітектором Адамом Ідковскі. Лебединий став розділяє парк на дві частини: південну (знаходиться палац Румянцевих-Паскевичей, собор святих Петра і Павла, каплиця-усипальня Паскевичей, пам'ятник М.П. Румянцеву) та північну (парк атракціонів, Зимовий сад, оглядова вежа, яка є трубою колишнього цукрового заводу). Композиційним центром палацово-паркового ансамблю є палац, побудований в стилі класицизму. Каплиця-усипальня родини Паскевичей була побудована в псевдоруському стилі у 1889 році по проекті архітектора Я.І. Червінського за участю художника С. Садикова. Собор святих Петра і Павла був

побудований у 1809 – 1824 рр. по проекту англійського архітектора Джорджа Кларка. Сьогодні це кафедральний собор Гомельсько-Жлобінської єпархії.

Молдова – це одна із найбідніших європейських країн із проблемним Придністров'ям. Проте ця держава має багату культурну спадщину та ландшафтне різноманіття. Культурними символами Молдови є Кодри, жок, Крікова, вино, Придністров'я, Грігору Уреке, Дмитро Кантемір, Міхай Емінеску, Євген Дога [9]. Садово-паркові ландшафти Молдови представлені такими об'єктами: Кишинівський дендрологічний сад, Тираспольський дендрологічний сад, Хирбовецький парк, Павловський парк, липова алея між селами Павловка і Ларга, Кухурештський парк, Темелеуцький парк, Белебенештський парк, Мікleshтський парк тощо.

Польща – держава Центральної Європи, територія якої розташована в зоні дії сезонно комфортних і субкомфортних погоднокліматичних умов. Вона має вигідне геотуристичне положення: Польща має вихід до Балтійського моря; для території характерне ландшафтне різноманіття: від гірських до рівнинних і заболочених місцевостей, від натуральних ландшафтів до урбаністичних і руралістичних ландшафтів; розгалужена річкова мережа, озера; поляки пишаються багатовіковою історією і культурою, які полишили потужну матеріальну і духовну спадщину, що стали основою розвитку пізнавального туризму; країна розташована в центрі ємного туризму. Етноідентифікаторами цієї держави є: Вісла, Біловежська Пуща, Ченстохова, Освенцім, краков'як, бігос, кабаноси, бурштин, «Голдвассер», вавельський дракон, болеславська кераміка, сир осципек, Микола Коперник, Тадеуш Костюшко, Роза Люксембург, Юзеф Пілсудський, Адам Міцкевич, Фредерік Шопен, Ян Матейко, Болеслав Прус, Генрік Сен-кевич, Марія Складовська-Кюрі, Анна Герман, Лех Валенса, Єжи Гофман [9].

Садово-паркові ландшафти Польщі представлені такими об'єктами: парк Мускау (на кордоні Німеччини (м. Бад-Мускау, земля Саксонія) та Польщі (м. Ленкниця, Жарський повіт, Любуське воєводство); Неборовський палац (м. Неборов, Ловіцький повіт, Лодзінське воєводство); парки Кракова та парки Познані.

Румунія – придунайська, причорноморська та прикарпатська держава, яка має вигідне геотуристичне положення: вихід до Чорного моря, гірська система Карпат, близьке географічне положення до Західної Європи. Етноідентифікаторами цієї держави є: Дунай, Карпати, Дракула, Бран, марамуреш, мамалига, пуйка, хорезька кераміка, ваза «гале», румунський фарфор, крашанки, Тудор Владіміреску, Трістан Тцара, Мірча Еліаде, Ніколае Григореску, Ніколае Чаушеску [9]. Садово-паркові ландшафти цієї території представлені, в основному, національними парками. Це: природний парк Бучеджі, Винеторь Нямц, гори Апусень, гори Мечін, Гредиштя Мунчелулуй – Чокловін, дельта Дунаю, Домоглед – Валя Черней, Залізни ворота, Козія, малий басейн Бреїли, Пятра Крайулуй, Ретезат, Родна, Семенік – Ущелина Карашулуй, Ущелина Біказа – Хешмаш, Ущелина Нерь – Беушниця, Чахлеу.

Словаччина – держава, яка має вигідне геотуристичне положення. Вона розміщена в центрі європейського ринку туристичних послуг, має багаті ландшафтні та бальнеологічні ресурси, а також комфортні погоднокліматичні

умови. Власне Словаччина в індустрії туризму є країною, яка задовольняє потреби в гірськолижному, бальнеологічному та кліматотерапевтичному відпочинку, оздоровленні та лікуванні. Щодо її ідентифікаторів, то вони такі: Татри, Морава, замок Девін, Демановська долина, травниці, чрпак, волашки, фуяра, сливовиця, «татранський чай», модранська кераміка, сир «оштьєпок», піянічки, хокей, Александр Дубчек, Зігмунд Палфі, Петер Дворскі [9]. Садово-паркові ландшафти цієї території представлені, в основному, національними парками: Велька Фатра, Мала Фатра, Муранська полонина, Низьки Татри, П'єніни, Полонини, Словацький Карст, Словацький Рай, Татри.

Угорщина – країна «термальних бань». Вона розташована в безпосередній близькості як від західноєвропейських, так і східноєвропейських споживчих ринків, має сприятливі природні й культурно-історичні передумови. Культурними ідентифікаторами цієї держави є Дунай, озера Балатон і Хевіз, токайські вина, термальні води, салями, лечо, кубик Рубіка, чардаш, хунгарікум, оперета, «Ікарус», Шандор Петефі, Імре Кальман [9]. Садово-паркові ландшафти Угорщини представлені такими об'єктами: Національний ботанічний сад (Вацратот), парк Меменото (м. Будапешт), парк угорсько-турецької дружби (м. Сігетвар).

Україна – це найбільша держава Європи, яка має багаті природні умови та ресурси, історію становлення та розвитку і, як наслідок, значні природні та історико-культурні рекреаційні ресурси. Вчені зазначають, що у геотуристичному відношенні вона має такі особливості: розташована в сприятливих кліматичних умовах; має вихід до Чорного й Азовського морів; для території характерне ландшафтне різноманіття; багата історія і культура, перебування у зоні взаємодії католицизму, православ'я та ісламу; сусідство із країнами Євросоюзу. Щодо етнічних ідентифікаторів, то вони такі: Дніпро, Говерла, чорнозем, Софія Київська, Києво-Печерська, Почаївська і Святогірська лаври, Трипілля, козацька культура, Хортиця, гопак, дуб, калина, мак, соняшник, лелека, Херсонес, Кам'яна Могила, Чорнобиль, борщ, вареники, вишиванка, писанка, бандура, Кобзар, щедрівка, Батурин, Крути, Холодний Яр, Володимир Великий, Олександр Довженко, Ліна Костенко, «Океан Ельзи», Мрія, Віталій і Володимир Кличко, «Динамо», Валерій Лобановський [9] тощо. Щодо садово-паркових ландшафтів, то це численні об'єкти, які формують природно-заповідний фонд України, є пам'ятками архітектури та містобудування тощо. Серед них варто зупинитися на характеристиці Національного дендрологічного парку Софіївка НАН України.

Парк був заснований польським магнатом Станіславом Щенським Потоцьким. Будівництво розпочалося в 1796 році під керівництвом інженера Л. Метцеля і тривало, чергуючись з довгими періодами затишшя, майже все ХІХ століття й частково ХХ століття. Сьогодні І.С. Косенко [4–7], детально вивчаючи історію створення цього садово-паркового ландшафту, розрізняє шість етапів розвитку «Софіївки»: 1796 – 1832 роки; 1832 – 1859 роки; 1859 – 1929 роки; 1929 – 1955 роки; 1955 – 1980 роки; 1980 – наш час. На першому етапі будівництвом керував інженер-капітан Людвіг Метцель. Йому було наказано спорудити каскади і водоспади, засадити лісом вододіли, провести у значному обсязі земляні роботи. У перші чотири роки найінтенсивніше велося будівництво гідротехнічних споруд, створювалися підземні шлюзи, гроти, фонтани, були переміщені та встановлені у

відповідному порядку кам'яні глиби. Місцеве каміння використовувалося для створення гребель, мостів, шлюзів, постаментів під скульптуру. З каміння були створені гроти, водоспади. Була пробита підземна річка Ахеронт, вироблено овальне ложе Ахеронтійського озера, створена Долина Велетнів тощо. Одночасно з переміщенням каміння на території парку розчищалися місця для мальовничих галявин, висаджувалися листяні та хвойні дерева, декоративні кущі. При будівництві парку використовувалися місцеві та екзотичні види дерев – платан, різні види сосни, ялина звичайна, ялиця, тюльпанне дерево. Оголені схили балок засаджувалися місцевими породами – дубом, липою, кленом, грабом і ясенем. Окремі великі екзоти привозилися здалеку з землею і висаджувалися на галявинах для створення закінчених паркових композицій. Так були сформовані основні масиви парку під назвою Дубинка, Грибок і Звіринець. На початок XIX століття були створені водойми та острів, змінене русла джерел, побудовані фонтани та водоспади, споруджена оранжерея, висаджені дерева та кущі. В'їзд до «Софіївки» до 1836 року був лише зі сторони оранжереї.

Парк відкритий у травні 1800 року до дня народження Софії Главані-Вітт-Потоцької. До 1805 року був створений головний каскад, підземна річка Стікс (Ахеронт), шлюзи, кам'яні гроти, заповнені водою Верхній і Нижній ставки. Парк прикрашали мармурові копії античної скульптури,obelіски, декоративні вази. Його куточки отримали символічне найменування, пов'язані з давньою міфологією, місцевими легендами, подіями родини власника. Немає ніяких документів, які б засвідчували наявність загального плану створення парку. Існує припущення, що роботи планувалися безпосередньо «на місці», на основі досвіду майстрів, творчої інтуїції Л. Метцеля та інших інженерів, садівників, художників, а також шляхом переробки невдалих деталей і поступового наближення до ідеального зразка [1, 5, 6].

Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України був створений на території, яка розчленована балками та долиною річки Багно з виходами кристалічних порід на денну поверхню, вкрита остепненими луками. Спочатку С.Щ. Потоцький планував всю долину річки Кам'янки з пагорбами та гранітними скелями перетворити на значний за розміром англійський парк, обладнаний численними каскадами і фонтанами. Планувалося всі навколишні горби засадити деревами з розкішним листям, на відкритих просторах на південь річки Уманка, на південний схід від с. Городецького Уманського району Черкаської області, створити суцільний зелений масив, а на північному заході з'єднати парк з Грековим лісом. На заході він повинен був починатися від міської застави (тепер це район перетину вулиць Європейська і Велика Фонтанна) і продовжуватися на схід до сучасного с. Піківець Уманського району Черкаської області [1, 4–7].

Упродовж наступних періодів відбувалася розбудова території парку, впорядковувалися межі, велося будівництво малих архітектурних форм, збільшувався видовий склад рослинності та тваринного світу [5, 6]. З моменту відкриття парку у травні 1802 року його площа збільшилася на 118,4 га, що є характерною особливістю цього садово-паркового ландшафту. «Софіївка» є прикладом долинно-балкового садово-паркового ландшафту, ландшафтно

структуру якого формують урочища руслового, заплавного, схилового та вододільного типів місцевостей.

Упродовж другого періоду (1832 – 1859 рр.) парк зазнав значних змін. У 1833 році була прокладена вулиця Садова, що з'єднала парк з містом, 1838 році – розширена та викладена бруківкою Головна алея, одночасно була виведена вода з центру парку до Головного входу. У 1844 році при Головному вході були побудовані дві башти у готичному стилі. У 1841 – альтанка Грибок та Китайська альтанка. У 1842 – 1845 роках за проектом архітектора Раппонета був побудований павільйон Флора. 1843 – 1845 – Рожевий павільйон на острові Анти-Цирцеї. Після відвідування парку у 1847 році царем Миколою I були перебудовані вхідні башти, павільйон Флори та Рожевий павільйон (1850 – 1852 роки). На терасі Муз був засипаний грот Аполлона і встановлений обеліск «Орел». Більшість дослідників вказують, що другий період розвитку «Софіївки» був основним у будівництві архітектурних споруд. У 1889 – 1890 роках В.В. Пашкевич заклав арборетум. Збільшилася площа парку за рахунок приєднання урочища Грекова балка, де був закладений лісовий розсадник. У 1946 році Рада Міністрів УРСР прийняла спеціальну постанову «Про відновлення і благоустрій Уманського державного заповідника «Софіївка». На ремонт і реставрацію парку було виділено 1 мільйон карбованців. У 1948 році був затверджений генеральний план відновлення та розвитку заповідника «Софіївка». 1949 – створений декоративний розсадник на площі 20 га. У цей час проводяться роботи з ремонту та реставрації малих архітектурних форм, дорожньо-алеїної системи, скульптур парку; інвентаризація деревних та чагарникових порід. У 1958 році за постановою Черкаської обласної Ради «Софіївці» було відведено 6,19 га землі за рахунок земель Уманського міськомунгоспу та 9,5 га за рахунок земель Уманського сільськогосподарського інституту. У 1972 році до «Софіївки» приєднали територію, площею 5,1 га, яка раніше належала військовій частині. З 23 січня 1991 року «Софіївці» надається статус самостійної наукової установи Національної академії наук України. Проводяться роботи з реставрації та відновлення об'єктів парку, розширення території. Отже, сучасний парк займає частину долини р. Кам'янки, Грекову балку та балку Звіринець. Сучасна площа – 179, 2 га. Головною композиційною віссю є долина річки Кам'янки, на яку зорієнтовані всі архітектурні композиції.

Чехія – держава дивовижних зразків архітектури. Її ідентифікаторами є Карлові Вари, Карлів міст, собор Святого Вітта, Моравський карст, гранат, «Шкода», лікер «Бехеровка», пиво, оплатки, богемський кришталь, варс, полька, хокей, Ян Гус, Ярослав Гашек [9]. Садово-паркові ландшафти Чехії представлені такими об'єктами: Вальдштейнський сад (м. Прага), Празькі сади (м. Прага), Жлєбський замок і парк (м. Жлєби), замок Глубока над Влтавою (м. Прага), замок і парк Троя (м. Прага), замок і сад Конопіште (м. Прага), Празький ботанічний сад (м. Прага), Пругоничський замок і парк (м. Прага).

Висновки. Таким чином, садово-паркові ландшафти – це об'єкти, які поєднують в собі природні особливості території та її культурні особливості, зумовлені історією формування та розвитку. Сьогодні це група антропогенних ландшафтів, яку варто розглядати як приклад культурного надбання Центральної Європи, а також території сучасної рекреації та туризму.

Список використаних джерел:

1. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво. Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів. К.: Науковий світ, 2001. 299 с.
2. Гудзевич А.В. Регіональна фізична географія (Європа та Азія): навч. пос. Вінниця: «Віндрук», 2005. 464 с.
3. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця: ПП «ТД»Едельвейс і К», 2012. 336 с.
4. Косаревський І.О. Парки України: прийоми створення паркового пейзажу. К.: Державне вид-во літератури збудівництва і архітектури УРСР, 1961. 176 с.
5. Косенко І.С. Дендрологічний парк «Софіївка»: монографія. Умань, 2003. 230 с.
6. Косенко І.С., Храбан Г.Е., Митин В.В., Гарбуз В.Ф. Дендрологічний парк «Софіївка». К.: Наукова думка, 1990. 160 с.
7. Кучерявий В.П. Озеленення населених місць. Львів: Світ, 2005. 456 с.
8. Петранівський В.Л., Ругинський М.Й. Туристичне краєзнавство: навч. пос. / за ред. Ф.Д. Заставного. К.: Знання, 2006. 575 с.
9. Смаль І.В. Географія туризму. Ніжин: Видавеш ПП Лисенко М.М., 2011. 576 с.
10. Смаль І.В., Харченко О.М. Соціально-економічна географія світу. Регіони і країни: Європа: навч.пос. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2013. 499 с.
11. Cultural tourism in the UA macro-regions: Cultural Routes to increase the attractiveness of remote destinations. Routes4U Project. European Commissions and Council of Europe. June. 2020.
12. Muhar A., & Siegrist D. Synergies Between Tourism, Outdoor Recreation and Landscape Stewardship. In C. Bieling & T. Plieninger (Eds.), *The Science and Practice of Landscape Stewardship* (pp. 184-199). Cambridge: Cambridge University Press. 2017.
13. Owsianowska Sabina, Banaszkiwicz Magdalena. Anthropology of tourism in Central and Eastern Europe: bridging worlds. Lanham: Lexington Books. 2018.
14. Sustainable tourism: an opportunity for regions to benefit from their cultural and natural heritage. A policy brief from the Policy Learning Platform on environment and resource efficiency. Interreg Europe. April. 2018.
15. Widawski Krzysztof, Wyrzykowski Jerzy. The Geography of Tourism of Central and Eastern European Countries. Cham, Switzerland: Springer. 2017.

УДК 914/919

Соколовський Віктор, Щоголева Інна

Льотна академія Національного авіаційного університету

Katana Elizaveta

Istituto di Istruzione Secondaria Superiore «Luigi Bazoli – Marco Polo»,

Desenzano del Garda BS, Італія

Особливості рекреаційного потенціалу та районування Італії

В статті подано країнознавчу і туристичну характеристику Італії та розглянуто її рекреаційно-туристичний потенціал. Проаналізовано туристичну інфраструктуру, передумови й фактори розвитку туристичної галузі країни. Розглянуто специфіку функціонування курортів та туристичних центрів у Італії, значення туризму для економіки країни. Запропоновано схему рекреаційного районування території країни на підставі багатфакторного аналізу районууючих чинників.

Ключові слова: рекреаційний потенціал, Італія, рекреаційне районування, мікрорайон, туристичний центр.

Sokolovskiy V., Shchoholieva I., Katana E. Features recreational potential and zoning Italy. The article describes the regional geographic and tourism characteristic of Italy and examined its recreational and tourism potential. Analyzes tourism infrastructure, conditions and factors of development of tourism industry in the country. The specificity of functioning of resorts and tourist centers in Italy, the importance of tourism to the economy. The scheme recreational zoning of the country on the basis of multivariate analysis of factors that make up the area.

Keywords: recreational potential, Italy, recreational zoning, microrayon, tourist center.

Постановка проблеми. Італія – провідна туристична країна Європи, що почала розвивати рекреаційно-туристичне господарство ще з часів Відродження, поступово розвиваючи інфраструктуру досягнувши найвищих показників в другій половині ХХ століття. Всесвітньо відома історія, культурні пам'ятки, релігійні святині, твори мистецтва, краса природи, узбережжя теплих морів, вино та гастрономія, мода й італійський стиль життя – ось те підґрунтя, яке сприяло перетворенню Італії на одну із туристичних країн світового рівня [7]. Все це, разом з виваженою державною політикою у сфері туризму вивело Італію на п'яте в світі місце за числом туристів, які відвідали країну та шосте – за доходами від туризму.

Індустрія туризму Італії забезпечує формування 12 % італійського ВВП та забезпечує працевлаштування для 11,6 % трудових ресурсів. Країна приймає більше 60 млн міжнародних туристів та отримує близько 50 млрд € грошових надходжень до національної економіки (рис. 1). В той же час загальні витрати на розвиток туризму перевищують 30 млрд € щорічно, а іноземні туристи витратили в Італії майже 46 млрд € [6]. Поза сумнівами, Італія має одну з кращих туріндустрій серед країн світу. Італійська готельно-ресторанна індустрія добре розвинена, включаючи другу за величиною готельну пропозицію у світі з понад 36 000 готелів та 1,7 мільйона ліжок [10].

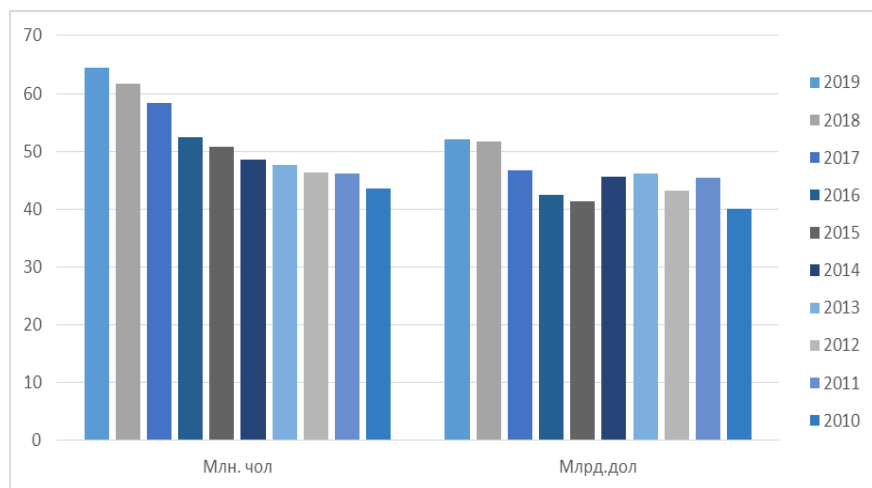

Рис. 1 Основні показники розвитку туризму в Італії за 2010-2019 рр.

На початку ХХІ ст. спостерігався певний занепад міжнародного туризму в Італії, що пояснюється психологічною втомою іноземців унаслідок інформаційно-рекламного перевантаження, а також виникненням у Європі все нових рекреаційно-туристичних центрів [5]. Проте, потім зростання відновилося і, наразі туризм дає 13,3% ВВП Італії, забезпечує робочими місцями 15% зайнятого населення та близько 12,5% економічно активного населення, а ще близько 3,5 млн. чол. працює в сферах діяльності, пов'язаних з туризмом, з них – 60% безпосередньо зв'язані з туризмом і 40% – побічно чи індуктивно [6]. Уряд Італії прийняв численні заходи для стримування поширення Covid-19 і для забезпечення захисту економіки, в тому числі туристичної індустрії, на яку передбачено майже 7,4 млрд € [12]. Така підтримка, на нашу думку, дозволить відносно безболісно подолати негативні наслідки пандемії та поступово повернутись до попереднього стану.

Завдяки ефективній державній туристичній політиці, країні вдалося розвинути практично всі види туризму: купально-пляжний, пізнавальний, релігійний, гірськолижний, лікувально-оздоровчий, діловий, спортивний, розважальний, подієвий, екологічний, сільський, освітній [14]. На сьогодні рекреаційний потенціал та територіальна диференціація рекреаційних ресурсів недостатньо досліджені, а схеми районування переважно враховують недостатню кількість факторів.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню рекреаційного потенціалу та районуванню світу і окремих країн присвячено багато праць, зокрема О. Бейдика, В. Воскресенського, А. Глушка, О. Любіцевої, П. Масляка, М. Мироненка, А. Романова, Р. Саакянца, А. Сазикіна, А. Самойленко, І. Твердохлебова, І. Філліпової, В. Юрківського та інших. Аналізу передумов розвитку окремих напрямків туризму та комплексному аналізу туризму в Італії присвячено роботи В. Безуглого, Т. Божук, Г. Щуки, Ю. Алі, М. Тіаскіні, Р. Претаролі, Ф. Северіні, Ч. Соччі і т.д. В той же час, недостатньо уваги приділено районуванню Італії та визначенню спеціалізації туристсько-рекреаційних районів і центрів.

Мета дослідження. Детальний аналіз рекреаційного потенціалу Італії, з подальшим визначенням спеціалізації окремих територій країни та її районуванням, є важливою передумовою для виявлення сучасного стану рекреаційного господарства і прогнозування майбутніх рекреаційних потоків та тенденцій розвитку рекреаційних територій.

Результати досліджень. Основу рекреаційного потенціалу Італії складають надзвичайно різноманітні рекреаційно-туристські ресурси та умови для розвитку рекреаційно-туристської діяльності, що під впливом розвитку туристської інфраструктури активно залучаються до туристичного процесу. Найважливішими передумовами розвитку туризму є сприятливі кліматичні умови, різноманітні ресурси, високий рівень соціально-економічного розвитку, транспортної інфраструктури та сприятлива туристична політика держави.

Клімат більшої частини Італії середземноморський, субтропічний, з м'якою вологою зимою і сухим жарким літом. Загалом, в Італії найбільш сприятливі для відвідування більше 282 днів на рік із середньою температурою більше +15°C [10]. Сильна розчленованість і витягнутість території з півночі на південь викликають кліматичні відмінності між окремими районами країни.

Північна Італія характеризується помірним кліматом з проявами висотної поясності в Альпах, для Паданської рівнини характерний перехідний тип клімату від субтропічного до помірно-континентального, а в межах більшої частини Апеннінського півострова, на Сардинії та Сицилії – яскраво виражений субтропічний.

Провідними туристичними центрами Італії є: Рим, Мілан, Турин, Венеція, Флоренція, Неаполь, Верона, Піза, Генуя, Палермо, курорти Лігурійського, Тірренського, Середземного, Іонічного і Адріатичного моря, гірськолижні курорти Альп, а також лікувальні курорти та зони відпочинку на озерах. Безумовно, саме купально-пляжний релігійний, гірськолижний та екскурсійно-пізнавальний напрямки туризму є провідними в країні, але все більш динамічно розвиваються подієвий, екологічний, сільський, гастрономічний, лікувально-оздоровчий, шоп-туризм та інші.

В Італії до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО віднесено 55 об'єктів, що складає більше 10% на території Європи. Найвідоміші центри екскурсійно-пізнавального туризму у Італії: Рим, Мілан, Флоренція, Венеція, Неаполь, Генуя та інші. Загальна кількість найвизначніших пам'яток історії та архітектури по двадцяти чотирьом містах Італії, обраним експертним шляхом, дорівнює 70, до яких, в свою чергу, належать шість груп споруд – пам'ятки громадської, оборонної та сакральної архітектури, садово-паркового мистецтва, архітектурні монументи та комплекси [1, с. 46]. Важливою рисою архітектурно-історичних ресурсів Італії є їх значне вікове та архітектурно-стильове різноманіття.

Найбільшими центрами релігійного туризму та християнського паломництва є Рим з Ватиканом, Турин, Барі, Мілан, Флоренція. В свою чергу, Т. Божук, здійснюючи аналіз сакральнотуристичних християнських об'єктів Італії, відзначає, що з 55 найважливіших сакральних споруд більшість сконцентровано саме в цих центрах, а також містах Піза, Венеція, Лукка [3, с. 127-128]. Сакральне поле Італії представлене переважно церквами, монастирями, соборами, каплицями, баптистеріями тощо [1, с. 46].

Італія є країною з однією з найдовших берегових ліній в Європі, в межах яких наявні прекрасні багатокілометрові пляжі, на базі яких сформувалось багато курортних міст (рис. 2). Сприятливі природно-кліматичні умови Італії визначили розвиток морських курортних зон, серед яких Лігурійська та Тосканська Рив'єра, Рив'єра Лаціо, що включає Рив'єру Ді-Уліссе та Римську, Неаполітанська Рив'єра, Рив'єра Калабрії та Апулії, Рив'єра Марке і Аbruццо, Рив'єра Емілії-Романї, Венеціанська Рив'єра. Тосканська Рив'єра включає курорти Віареджо, Марина-ді-Карара, Марина-ді-Маса, Форте-дей-Марме, Лідо-ді-Комайоре, Фолоніка, Пунта-Ала, Монте-Арджентаріо та інші. Головні курорти Римської Рив'єри – Остія та Ф'юджі, а Рив'єри Ді-Уліссе – Анціо, Террачина, Гаєта, Сперлонга, Понта, Вентотене, Сабаудія, Формія та інші. Основними курортами Неаполітанської Рив'єри є Салерно, Сорренто, Позитано, Амальфі, Равелло, Четара, Мінорі, Майорі, Песто, Праяно, а також знамениті курортні острови Капрі та Іск'я. Калабрія омивається водами Тірренського та Іонічного моря. Основними курортами Тірренського узбережжя вважаються Анціо, Сабаудія, Сан-Феліче Чірчео, Террачина, Сперлонга, Гаєта, Формія, Байя Доміція, а найвідоміші

курорти Іонічного узбережжя Калабрії: Рокка-Імперіалі, Монтеджордано-Марина, Марина-ді-Розето, Боргата-Марина, Марина-ді-Амендолара і Требізачче [8].

Рис. 2. Картосхема курортів та туристичних центрів Італії

Рив'єра Марке і Абрुццо – це серце центральної італійської Адріатики, а її головними курортами є Анкона, Фано, Фезано, Портонова, Пінета, Васто та інші. Рив'єра Емілії-Романї включає курорти Ріміні, Равенна, Річоне, Лідо-дель-Націоне, Каттоліка, Пунта-Марина-Терме, Комаккьо, Мілано-Маріттїма, Белларія, Червія, Пінарелла-ді-Червія, Чезенатїко. Основними курортами Венеціанської Рив'єри є Ліньяно, Сабб'ядоро, Бібіоне, Каорле, Лідо ді-Езоло, Местре та Трієст.

Крім морських курортів, Італія може задовольнити попит туристів на купально-пляжний відпочинок біля прісних водойм, адже в країні налічується більше тисячі дивовижних за красою озер, кожне з яких є неповторне. Озеро Гарда, озеро Маджоре і озеро Комо сьогодні відомі по всьому світу, стали ідеальним місцем для відпочинку на природі, під променями сонця [11]. Перші кліматичні курорти на березі оз. Комо заснували ще в 2 ст. до н. е., а наразі узбережжя найбільших озер Італії має необхідну інфраструктуру для курортного відпочинку та оздоровлення. Також озера Італії є ідеальним місцем для занять водними видами спорту: наприклад, вітрильним спортом, веслуванням на каное, каякінгом, водними лижами і вейкбордингом та іншими видами активного відпочинку [11].

Орографічні ресурси придатні для гірських видів рекреаційної діяльності (гірськолижний туризм, пішохідний, велотуризм, альпінізм, лікувально-оздоровча діяльність на базі цілющого гірського клімату та ін.). Тому гірські системи Альп та Апеннін здавна досить активно освоюються.

Більшість гірськолижних курортів знаходиться в Альпах, переважно в прикордонній зоні з Францією, Швейцарією та Австрією. Курорти італійських Альп за розвитком інфраструктури та кількістю додаткових послуг, є одними з кращих в світі та формують спільні зони катання з провідними курортами сусідніх країн. В Італії популярні декілька районів гірськолижного туризму – Валь-д'Аоста, П'ємонтські та Ломбардійські Альпи, Доломітові Альпи тощо. Найвідомішими гірськолижними курортами Італії є Кортїна-д'Ампеццо, Валь-ді-Фасса, Кронплатц, Санта-Катерїна, Лівїньо, Курмайор, Ле-Туїль і Червінья та інші відображені на рис.2.

В інших регіонах Італії також наявні умови для розвитку гірськолижного туризму де формується інфраструктура для його розвитку, але незначні висоти та кліматичні особливості не сприяють тривалому сезону катання, тому це більше курорти для задоволення місцевого попиту. Найвідомішими курортами є Кампо-Фелїче, Овіддолі, Роккаразо і легендарний курорт Гран-Сассо-ді-Кампо-Імператорі, а також Пескассеролі, Тальякочцо і Пассо Ланчано [11].

Гірські райони на півночі та північному сході Італії Доломітові Альпи і плато Карст володіють різноманітними і унікальними спелеоресурсами, серед яких найглибша печера Антро-дель-Корк'я (глибина 805м), Гігантська печера та інші. Не менш цікавими є печери та гроти в Апеннінах, а також вздовж узбережжя Італії, серед яких найвідомішими є комплекс гротів Фрасассї, гроти Каstellана, гроти Трояна, гроти Романеллі, Гротта дель Венто, печери Гурфа, Блакитний грот, грот Нептуна та багато інших. Печери Італії досить активно використовують для спортивного туризму, пізнавально-екскурсійної та лікувально-профілактичної рекреаційної діяльності.

В країні багато джерел мінеральної, переважно термальної, води та лікувальних грязей. Мінеральні води в Італії досить різноманітні за хімічним складом та рівнем мінералізації. Найбільш поширеними є сульфідні, сульфатні, радонові, йодо-бромні хлоридно-натрієві та гідрокарбонатні води. Лікувальні властивості мінеральних вод Італії відомі ще з часів Стародавнього Риму, але останнім часом Італія ще більше популяризує власні бальнеологічні та бальнеотермальні курорти. Серед них варто зазначити такі: К'янчано Терме, Ф'юджі, Караманіко-Терме, Каstellаммаре-ді-Стабія, Кастрокаро Терме, Річчоне, Порретта Терме, Сальсомаджоре Терме, Терме Табіано, Терме Сатурна, Сірміоне, Абано Терме, Монтегротто Терме, Батталья Терме, Червія, Борміо, Іскья, Аньян Терме, Монтекатіні Терме, Сан-Пеллегріно Терме, Монсуммано Терме.

Серед власне термальних курортів найбільш популярні Абано Терме, Кортіна д'Ампеццо, Терме ді Петріола, Монтегротто Терме, Острів Іскья, Борміо та ін. [9, с. 124].

Унікальним природним лікувальним ресурсом Італії є також термальні грязі, які мають назву фанго, а найчастіше їх використовують на курортах Абано Терме та Монтегротто Терме.

Італія володіє досить суттєвим потенціалом для розвитку екологічного туризму. До всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО віднесено національний парк Чинке-Терре, національний парк Доломітові Альпи Беллуно, Ліпарські вулканічні острови, гора Монте-Сан-Джорджо та вулкан Етна. Загальна чисельність природоохоронних об'єктів міжнародного та національного рівня складає 871 одиниці, а ще 171 територія віднесена до регіонального рівня [13]. Основними типами є національні парки, регіональні та міжрегіональні природні парки, природні заповідники, водно-болотні угіддя, що представляють міжнародний інтерес, райони наземних і морських відкриттів та інші охоронювані природні території. За даними Міністерства навколишнього середовища та захисту територій і морів Італії, площа національних парків становить 15375 км², а інших природоохоронних територій – 60166 км², що сумарно складає майже 25% території країни [13]. Щоправда частка 24 національних парків є незначної та складає лише близько 5 % території держави. Серед національних парків і заповідників особливо виділяються: національний парк Валь-Гранде, морські національні парки Тосканського архіпелагу та архіпелаг Ла-Маддалена, національні парки Аbruццо Лаціо та Молізе, Чірчео, Везувій, Стельвіо, Аспромонте, Сіла, Гран-Парадізо.

Поряд з природними парками, в Італії сформувалась ціла мережа атрактивних та тематичних парків, серед яких Гардаленд, Мірабіляндія, Фьябіляндія, Мувіленд, Гулліверландія, Леоляндія, Еденляндія, Терра-Маджика, Пінокіо-парк, сафарі-парк Натура Віва, сафарі-парк Фазаноляндія, Італія в мініатюрі. Також в країні велика кількість аквапарків в різних регіонах. Найвідомішими парками є Аквафан, Аквапарадіз, Гідроманія, Ольтремаре, Зоомарін, Канева та багато інших.

В Італії активно розвиваються різні напрямки подієвого туризму на базі різноманітних ресурсів та заходів. Особливо привабливими та масовими є Венеціанський карнавал, фестиваль в Сан-Ремо, Венеціанський кінофестиваль, модні покази в Мілані, різноманітні спортивні події та багато інших.

В останні роки особливе місце в структурі запитів споживачів займають гастрономічні та винні тури. Кожна з італійських областей має свої власні звичаї, традиції, унікальні природні ландшафти, володіє кулінарними рецептами, особливими і, можливо, єдиними у своєму роді пам'ятками, порядками і навіть мовою. Невід'ємна частина культурного надбання – національна кухня. Італійське гастрономічне мистецтво здобуло світове визнання і нині є одним із найбільш модних. Не менш популярні на вітчизняному ринку шоп-тури та інші спеціальні комерційні тури для купівлі одягу, взуття, аксесуарів, меблів тощо. Найчастіше це короткочасні – одно-дводенні візити у великі торговельні центри - аутлети. Більш тривалими ці подорожі стають в період Новорічних свят, коли туристи аби запастися різдвяними і новорічними подарунками для друзів і родичів на гігантських розпродажах, тим паче, що дешеві авіаквитки виправдовують ці дивні подорожі.

Провідними регіонами Італії в цій сфері є світова столиця моди та шопінгу Мілан, а також область Марке, поряд з Тосканою і Емілія-Романья та Ломбардія. Усім відомі будинки високої моди Prada, D&G, Armani, але не всі туристи готові купувати їх речі і тяжіють до менш відомих та, відповідно, дешевших брендів і дизайнерів. Шопінг із італійськими стилістами, супровід персональними шопперами, трансфери в аутлети, оптові закупівлі на фабриках з баєрами, дистанційні закупівлі – все це сучасний асортимент послуг, що пропонується туристам в Італії.

Рекреаційний потенціал Італії є дуже значним, але він нерівномірно розподілений по території країни. З метою більш ефективного використання всіх його складових виникає необхідність вдосконалення управління розвитком туризму в різних регіонах країни та більш чіткого позиціонування їх рекреаційних послуг. Для досягнення цих завдань необхідне визначення спеціалізації окремих територій Італії та її районування.

Серед проаналізованих схем рекреаційного районування, найбільш повно відповідають географічному підходу та принципам цілісності схеми, що розглянуті у працях О. Бейдика та П. Масляка.

О. Бейдик при рекреаційно-туристичному районуванні світу виділяє чотиріступеневу систему рекреаційних одиниць: макрорайони, мезорайони, підрайони, мікрорайони [2, с. 59-64]. До макрорайонів належать: Європейський із тринадцятьма мезорайонами, Азійський (включає 7 мезорайонів), Африканський (6 мезорайонів), Північно-Американський (2 мезорайони), Центрально-Американсько-Карибський (2 мезорайони), Південноамериканський (об'єднує 4 мезорайони), Австралійсько-Океанський (2 мезорайони), Антарктичний. Аналогічного розподілу території світу при рекреаційному районуванні дотримується й П. Масляк [5, с. 49-52].

Вищезазначена схема рекреаційного та рекреаційно-туристського районування охоплюють лише верхній та середній рівень таксономічних одиниць до підрайонів, якими виступають окремі країни мезорайонів. Згідно з нею Італія належить до Європейського макрорайону, Апенніно-Мальтійського мезорайону і виступає в його складі підрайоном. Для виділення мікрорайонів Італії необхідно детально проаналізувати показники розвитку рекреаційно-туристичного

господарства, особливості його територіальної організації відповідно до наявного рекреаційного потенціалу.

В межах Італії, відповідно домінуючих факторів рекреаційно-туристичного районування варто виділяти вісім крупних мікрорайонів – Альпійський, Лігурійсько-Тосканський, Центрально-Тірренський (Римо-Неаполітанський), Південний, Центрально-Адріатичний, Північно-Адріатичний, острови Сицилія та Сардинія (рис.3).

Формування мікрорайонів країни зумовлене адміністративними, природно-кліматичними, історичними факторами та особливостями рекреаційних ресурсів і особливостями туристсько-рекреаційних цільових потоків.

Альпійський мікрорайон країни охоплює регіони Валле-д'Аоста, П'ємонт, Ломбардія та Трентіно-Альто-Адідже, а його головними центрами є міста Турин, Мілан, Бергамо, Аоста, Комо, а також провідні гірськолижні та лікувально-оздоровчі курорти. Для туристів даний мікрорайон – це, перш за все, мальовничі Альпійські гори, потужна інфраструктура для гірськолижного туризму в межах основних курортів, альпійські льодовики, озера та річки, пізнавальні та релігійні центри. Основними напрямками спеціалізації є гірськолижний туризм, відпочинок, оздоровлення і активні форми рекреації на базі гірських та озерних ландшафтів, а також екскурсійно-пізнавальна діяльність в містах зі значним суспільно-історичним потенціалом. Доповнюють базові напрямки релігійний, гастрономічний, екологічний туризм, шопінг та інші.

Найбільш привабливі та цінні суспільно історичні ресурси зосереджені в межах Мілану та Турину. Цікаві архітектурні ансамблі мають старовинні центри Баргемо, Аости, Комо, Павії та багатьох інших історичних міст та селищ альпійської півночі Італії.

Мілан – місто засноване в V ст. до н. е. тож накопичило величезну кількість пам'яток різних епох і архітектурних стилів. Найбільш визначні пам'ятки міста: церква Сан-Лоренцо Маджоре (пам'ятник романської архітектури IV ст. н.е.) готичний собор Дуомо (XIV-XIX ст.) з 4400 статуями; Капелла Сфорціо (1450 р.), Палаццо Марино, церква Санта-Марія дельла Граціє (1466 р.), в якій знаходиться фреска Леонардо да Вінчі «Темна Вечеря»; декілька музеїв, де зібрані витвори мистецтва італійського Відродження: Пінакотeka Брера, Пінакотeka Амброзіана, Музей Польді-Пеццолі, Національний Музей, оперний театр «Ла Скала», а також Морський музей, Театральний музей, Музей науки і техніки з галереєю Леонардо.

Головною визначною пам'яткою й святинею Турину є Туринська плащаниця, що зберігається в місцевій церкві – Сидонській Капелі. Сучасний вигляд Турину в основному сформувався в XVII-XVIII століттях: численні сквери, просторі площі, набережні рік По й Дори-Рипарії. Ще один символ міста – вежа «Молі Антонелліана», що побудована в 19 ст. архітектором Антонеллі. Для багатьох буде сюрпризом, що Єгипетський музей Туріна «Музею Еджицуо» з його багатою колекцією єгипетських стародавностей ставиться фахівцями в один ряд з Каїрським музеєм. Зразком архітектурного мистецтва вважається також залізничний вокзал «Станціоне ді Порта Нуова» (XIX ст.) на проспекті Корсо Вітторіо Емануїла. Інші пам'ятники міста – древньоримський театр і Порта Палатіна, церкви і палаци у стилі барокко; Міський музей старовинного

мистецтва, Галереї Альбертіна і Сабауда, середньовічний палац Мадама, пам'ятники в стилі барокко, Королівський палац, замок Валентіно, базиліка Суперга, площі Марії-Терези, Каstellо, Конституції, Сан-Карло.

Рис. 3 Картосхема рекреаційно-туристичних районів Італії

Лігурійсько-Тосканський мікрорайон Італії включає регіони Лігурія та Тоскана, а його головними центрами є міста Флоренція, Генуя, Піза, Сієна та численні морські та лікувально-оздоровчі курорти.

Узбережжя Лігурійського та Тіренського морів дуже сприятливе для формування потужних рекреаційних територій. На північно-західному узбережжі

Італії, від кордону з Францією сформувалися курортні зони Лігурійської та Тосканської Рив'єри з численними затишними бухтами і піщаними пляжами.

Флоренція – великий світовий центр туризму, прекрасне місто, батьківщина Ренесансу й багатьох винаходів людства. Унікальні художні комплекси середніх століть і Відродження. Місто виникло ще в епоху етрусків, але зберегло мало пам'яток античного періоду, а найбільш привабливими є пам'ятки Середньовіччя та Відродження. Основними об'єктами екскурсійного показу є: Соборна площа, Баптистерій, Купальні Джотто, Палаццо Медичі-Рікарді, Фонтан Нептун, Площа республіки, церква Санто-Спїріто, Палаццо Сфроща, собор Санта-Марія дель Фьоре, Палаццо Синьйорія (XIII-XV ст.). Цікавими є також церкви Санта-Марія дель Карміне (XIII-XVIII ст.), Сан-Лоренцо (XV-XVI ст.), Санта Марія Новела, Санта Кроче. Ренесансні палаци Пітті, Медичі-Рікарді, Ручелаї є туристичними магнітами для цінителів мистецтва та шукачів унікальних фотозон. Світове визнання отримали й два величних музеї Флоренції – Галерея Уффіці та Галерея Палатіна.

Піза – ще один світовий туристичний центр в межах району. Його основні пам'ятки – це ансамбль Соборної площі («Площа чудес») із собором XI-XII ст., баптистерієм XII ст., Кампосанто і кампанілою, включений до списку Всесвітньої спадщини. «Падаюча вежа» – унікальна мармурова вежа висотою 54,4 м, побудована понад 800 років тому (1174-1372 рр.), майже одразу почала відхилитися від перпендикуляра в південну сторону [4, с. 206]. Серед інших пам'яток представлені національний музей Сан-Маттео, церкви Сан-П'єріно (XI-XII ст.), Сан-Фредіано і Сан-Сепульхро (обидві XII ст.), Сан-Нікола (1250 р.), Сан-Франческо (XIII ст.), Санта-Катеріна (XIII-XIV ст.) та інші.

Сан-Ремо – важливий екскурсійний центр та головний морський кліматичний курорт на Лігурійському узбережжі. Славиться квітковим базаром та щорічним міжнародним фестивалем італійської пісні. Важливими курортами є також Портофіно, Рапалло, Віареджо та інші.

Ареццо – невелике містечко в Центральній Італії, батьківщина поета Петрарки, що відоме з IV ст. до н. е. як одне з найбільших міст давніх етрусків. Серед найвідоміших пам'яток слід назвати: Римський Амфітеатр, фрагменти якого збереглися до наших днів; Собор Сан-Франческо (XIII-XVI ст.); неподалік собору – готичний палац-фортеця Медичі; П'яцца Гранде, центральна площа, що поєднала різні архітектурні стилі; тощо.

Сієна є одним з найкрасивіших міст сонячної Тоскани, що було засноване ще в часи Римської імперії, але свій архітектурний вигляд сформувало в середньовіччя та епоху Ренесансу. Історичний центр Сієни віднесений до Світової спадщини ЮНЕСКО, а основу архітектурного ансамблю складає широка центральна площа Кампо, палац Публіко XIV ст. з фресками Амброджіо Лоренцетті, Сіміоне Мартіні. У дворі знаходиться прекрасний фонтан Гайа (Радості) – творіння Якопо делла Кверча. Палац прикрашує 102-метрова башта дель Манджа XIV ст. Вузькі й звивисті вулиці Сієни приведуть до Соборної площі, де перебуває ще один шедевр архітектури міста – Кафедральний Собор, що вважається самим гармонічним середньовічним собором Італії. Він побудований в XIII-XIV ст. у готичному стилі, хоча починав будуватися в більше ранньому, романському. Цікаві також Баптистерій Сан Джованні на однойменній площі

(XIV ст.) з купелями для хрещення, збереглись також оригінальні скульптури Донателло й Гіберті.

Центрально-Тірренський (Римо-Неаполітанський) мікрорайон Італії включає регіони Лаціо та Кампанію та володіє вражаючим і дуже різноманітним потенціалом, основу якого складають численні суспільно-історичні ресурси, розвинена інфраструктура морських курортів Тірренського узбережжя, значні запаси бальнеотермальних ресурсів та мальовничі ландшафти. Саме перераховані ресурси і визначають його базову рекреаційну спеціалізацію. Провідними туристичними центрами є Рим, Неаполь, Остія, Салерно, Соренто та інші Амальфітанські курорти, острови Капрі та Іск'я.

Рим – столиця Італії, адміністративний центр Римської провінції й області Лаціо. До цього найбільшого та одного з найстаріших міст Європи спрямовані значні туристопотоки, а саме 3-3,5 млн щороку. Сама атмосфера «вічного міста» створює у кожного відчуття дотику до історії, адже місто було засноване в 753 році до нашої ери. Найдавнішими пам'ятками Риму є Колізей, Пантеон, терми Діоклетіана терми Каракалла та багато інших. Не менш вражаючими є площі, храми, палаци та вілли середньовічного періоду, Ренесансу, бароко та наступних періодів. В межах Риму розміщена найменша держава світу – Ватикан – резиденція папи римського. Шедеври італійського живопису й скульптури зібрані у Ватиканських музеях, галереї Боргезе, Капітолійському музеї, Латерані, багатьох церквах і палацах міста. Відомі Національний римський музей, розташований у термах Діоклетіана (306 р.), Національна галерея сучасного мистецтва, Національний музей народних мистецтв і традицій, Національний кабінет гравюр, галереї Дорія-Памфілі, Колона, Палавіччіні. Беззаперечно, що для відвідування і дослідження визначних пам'яток «вічного міста», не вистачить жодної традиційної за тривалістю туристичної подорожі, тому програми формуються за різноманітною тематикою та спрямуванням.

Курортним передмістя Риму в гирлі р. Тибр є Остія – гавань Стародавнього Рима. Для екскурсій цікавими об'єктами є залишки будинків, торговельних та виробничих приміщень, храмів, форуму, театру тощо.

Неаполь – місто, на північному березі неаполітанської затоки, засноване в 450 р. до н. е. в грецьких колоністів, які назвали його Неаполіс. Об'єктами показу для туристів є: ранньохристиянські катакомби, замки XII-XV ст., церкви і палаци в стилі готики, ренесансу і бароко; найбільший в Європі Археологічний музей; Національний музей з колекцією античної скульптури і знахідок, зібраних у Помпеях, руїни древнього міста Помпеї (музей), баптистерій Сан-Джованні с мозаїками V ст., замки Кастель дель Ово і Кастель Нуово (XIII ст.), готичні церкви та церкви епохи бароко Сан Лоренцо и Сан Доменіко, Монастир Чертоза ді Сан-Мартіно (XIV-XVII ст.) з видатними зразками неаполітанського та європейського живопису.

Салерно, Соренто, Позітано, Амальфі, Майорі, Мінорі та ще десятки приморських містечок на південь від Неаполя є одними з кращих кліматичний та пляжних курортів Італії, які крім гарної пляжної інфраструктури приваблюють туристів численними пам'ятками архітектури XI- XVII ст.

Для тих, хто любить море і відпочинок, але не хоче відмовлятися від радощів культурного та світського життя, кращим вибором стане поїздка на

прекрасні острови Неаполітанської затоки: Прочіду, Іск'ю і Капрі [11]. Капрі – рідкісний за красою природних ландшафтів острів, з численними природними та культурними пам'ятками, серед яких найпривабливішими є вілла Тіберія, сади Августа, скелі Фаральоні, Блакитний грот та багато інших. Неподалік від Капрі розташований острів Іск'я, знаменитий своїми термальними водами, які рекомендуються для лікування ревматичних захворювань і відновлення після травм опорно-рухового апарату, хронічних недуг дихальних шляхів і деяких гінекологічних захворювань [7]. Іск'я – приморський кліматичний і бальнеологічний курорт в східній частині однойменного острова в Тірренському морі. Термальні (до +65°C), радонові хлоридно-натрієві мінеральні води, а також сульфідні мулові грязі є надзвичайно цінним ресурсом лікувально-оздоровчого туризму. Найменший з островів Кампанії – Прочіда – це, перш за все прекрасні пляжі та численні пам'ятки культової архітектури.

Південний мікрорайон Італії – один з найменш розвинених в економічному плані, що суттєво позначається на особливостях залучення рекреаційного потенціалу до господарського використання. Неповторні природні ландшафти та унікальні етнокультурні ресурси властиві для Калабрії, Базиликати та Апулії, які займають південь Італії. Південна Італія омивається водами одразу трьох морів – Тірренського, Іонічного та Адріатичного. Провідними туристичними центрами регіону є Барі, Катандзаро, Капо-Ватикано, Матера, Лечче та інші. Основними напрямками туризму мікрорайону є пляжний, гастрономічний, релігійний, екскурсійно-пізнавальний, також наявні центри лікувально-оздоровчого та екологічного і сільського туризму.

Барі – це мініатюрна культурна столиця італійського півдня, не останню роль в популярності якої на туристичному ринку грає наявність мощей святого Миколая Чудотворця, забезпечуючи стійкий приплив паломників круглий рік, а влітку південне містечко перетворюється в курорт, де екскурсії по древнім місцях уживаються з пляжним відпочинком [8]. Любителів релігійних пам'яток та паломників на півдні Італії приваблює також комплекс печерних та скельних монастирів в Матері, що віднесений до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Досить багато сакральних споруд збереглися і в Лечче, а враховуючи те, що вони побудовані переважно в стилі бароко, місто називають південною Флоренцією, ще однією родзинкою є добре збережений амфітеатр та грецькі квартали міста.

Пляжні курорти Південної Італії певною мірою поступаються курортам інших регіонів за рівнем розвитку інфраструктури, проте більш спокійна атмосфера та менш людні пляжі є своєрідною перевагою для любителів спокійного відпочинку. Одними з кращих курортів вважаються Капо-Ватикано, Анціо, Гаєта, Формія, Реджо-ді-Калабрія, Рокка-Імперіалі і Марина-ді-Андрано.

Центрально-Адріатичний мікрорайон Італії включає регіони Молізе, Аbruццо, Умбрія та Марке. Адріатичне узбережжя, розташоване між Апулією і Емілія-Романією, характеризується протяжними пляжами зі сріблястим піском та дрібною галькою, омиваються ідеально чистим і спокійним морем. Мікрорайон дивує своєрідністю і несхожістю на інші, а наявність великої кількості природоохоронних об'єктів перетворило його на рай для еко-туристів. Він відомий своїми гірськими ландшафтами і мало перетвореною природою. Високо в горах, серед первозданих вершин і скель, розташовуються туристичні курорти і

комплекси, оснащені обладнанням для занять гірськими лижами і іншими зимовими видами спорту: Пескассеролі, Рівізондолі і Рокаразо. Ще однією його рисою є збережені в цьому регіоні звичаї і традиції, стародавнє ремесла і промисли. Відвідування розташованих на всій території цього краю численних археологічних пам'яток, монастирів, середньовічних поселень і замків дозволить найкращим чином відкрити для себе тисячолітню історію і культуру регіону [11]. Значна частина суспільно-історичних ресурсів віднесені до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, переважно середньовічні та давньоримські міста і замки. Крім того, на території Центрально-Адріатичного мікрорайону проводиться багато фольклорних та музичних фестивалів.

Північно-Адріатичний мікрорайон Італії включає регіони Венето, Фріулі-Венеція-Джулія та Емілія-Романія. Провідними туристичними центрами мікрорайону є Венеція, Верона, Трієст, Болонья, Равена, Ріміні та численні курорти адриатичного узбережжя і озера Гарда. Північна Адріатика спеціалізується переважно на екскурсійно-пізнавальному, купально-пляжному та подієвому туризмі. Місцеві пляжі є найдовшими в Європі, прекрасно обладнані і мають все необхідне для відпочинку і занять різними видами спорту. Крім адриатичних курортів, прекрасні умови для пляжного відпочинку, оздоровлення та розваг наявні на узбережжі озера Гарда, де також сформувався потужна інфраструктура. Північно-Адріатичний мікрорайон є також провідним у сфері розважального та подієвого туризму, тут створена краща мережа розважальних тематичних парків та аквапарків в Італії

Венеція – місто на північному-сході Італії, що розкинулось на 118 островах Венеціанської затоки. Острови розділені 150 каналами, через які перекинуті близько 400 мостів. Венеція виникла приблизно в V ст. до н. е. Найцікавішими об'єктами туристського показу є: Палац Дожів, міст Подихів (1600 р.), розміщений між палацом та міською в'язницею, S-подібно вигнутий Великий канал, міст Ріальто через Великий канал, собор Св. Марка, пляж на острові Ліло, галерея Академії, палаццо Редзоніко, церква Сан-Джованні-де-Паоло, Бібліотека Сан-Марко. Сан-Марко (XVI ст.), монастирі і споруди скоул (релігійних братств). Щороку у Венеції проводяться Міжнародний кінофестиваль і карнавал, а також кілька міжнародних фестивалів і виставкових заходів різної тематики.

Верона – місто Ромео та Джульєтти, де залишилось багато пам'яток XII ст., які найвірогідніше належали їх сім'ям – «Casa di Romeo» та «Casa di Giulietta». Верону також інколи називають маленьким Римом, адже вона була заснована в першому столітті до нашої ери, завдяки своєму географічному положенню, вона стала містом вже за часів Стародавнього Риму, про її тодішню красу досі свідчать багато пам'ятників: від Арени до Римського театру, від арки Гаві до воріт Порта-Борсарі і зони археологічних розкопок Порта-Леоні [11]. Серед інших пам'яток: собори Дуомо і Сан-Дзено, романська церква Сан-Фермо Маджоре (5-12 ст.), Палаццо дель Комуне, готичні Палаццо дель Говерно (12-13 ст.) і замок Кастельвекіо (14 ст.), Вежа Ламберті на П'яцца-дей-Синьйорі та багато інших.

Трієст – важливе місто й порт у Північній Італії, адміністративний центр провінції Трієст і області Фріулі-Венеція-Джулія. «Північні ворота» Італії, а в

давнину римська колонія Трагестере, є ще одним прикладом нашарування суспільно-історичних ресурсів різних епох та цивілізацій. Крім Триєсту, в межах регіону дуже цікавими для пізнавального туризму є Горіція, Удіне, Порденоне, Градо, Сан-Даніеле і Чівідале-дель-Фріулі. Неподалік Триєсту розташовані численні природоохоронні об'єкти – заповідник Валь-Росандра, морський заповідник Мірамаре, скелястий заповідник Дуїно, Гігантська печера, Долина Перchedол та інші, що зумовлює розвиток активного та екологічного туризму [11].

Історичний центр Віченци, забудований в класичному стилі великим архітектором Андреа Палладіо, також знаходиться під охороною ЮНЕСКО, поряд з його чудовими аристократичними віллами, серед яких Вілла Капра Вальмарана і Вілла Пояна, оточені великими парками. Багато примесних сюрпризів чекають туристів при відвідуванні таких міст, як Беллуно, Тревизо і Ровіго. Навіть маленькі селища можуть похвалитися багатою історико-культурною спадщиною: чарівне середньовічне селище Азоло, містечко Поссаньо, де знаходиться відомий Мавзолей Канови; міста-фортеці Читтаделла, Монселіче, Монтаньяна і Кастельфранко-Венето [11].

Сицилія – найбільший острів в Середземному морі, заселений кілька тисяч років до н.е. займає надзвичайно вигідне географічне положення і зазнав впливу майже всіх держав Середземномор'я за з найдавніших часів. Серед головних пам'яток слід згадати залишки найдавніших поселенців – сиканів і сикулів (кілька тисяч років до н.е.), грецькі та фінікійські колонії (починаючи з VIII ст. до н. е.), а пізніше колонії Риму та Карфагену. Навколо Сицилії в Середземному морі розсіпані маленькі острови, де зберіглась первозданна середземноморська природа, що вражає надзвичайною красою і чудовим повітрям, напоєному властивими тільки цьому краю ароматами, серед яких Еолійські (вони ж Ліпарські), Егадські, Пелагські острова, а також о. Пантеллерія і о. Устіка: вони в рівній мірі гарні і в рівній мірі унікальні, завдяки своїй природі, традицій, мистецтва та історії [11]. На Сицилії знаходиться найбільший діючий вулкан у Європі – Етна, а також вулкан Стромболі, що є символами неприборканої сили цієї унікальної землі. Туристичні ресурси Сицилії надзвичайно різноманітні: тепле морське узбережжя, багата флора, культурна спадщина, які є основою для розвитку пляжно-купального відпочинку, екскурсійно-пізнавального, подієвого і гастрономічного туризму. На пляжах острова не скрізь піщане дно, є і кам'янисте із колоніями морських їжаків [7]. Головні курорти острова сконцентровані на південному та східному узбережжі, є також кілька курортів на півночі острова. Особливо варто відзначити потенціал курортів Катанії, Агрідженто, Сан-Віто-ло-Капо, Монделло, Чефалу, Марина-ді-Рагузи і Таорміни. Для подальшого зростання пізнавального туризму на Сицилії вкрай важливе значення мають об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, серед яких особливо цікаві Ліпарські острови, долина храмів в Агрідженто, долина Валь-ді-Ното, П'яцца-Армеріна, руїни античних Сіракуз.

Дикі чисті пляжі *Сардинії*, тепле море, мальовничі гроти і печери перетворили численні куточки острова на місця елітарного туризму. Острів Сардинія унікальний за кліматичними умовами і географічним положенням, його флора і фауна незвичайно різноманітні, а рельєф переважно гірський з пологими вершинами. Важливими ресурсами острова є піщані бухти, оточені

скелястими берегами, де розташовані провідні курорти острова – Коста-Есмаральда, Коста, Парадізо, Порто-Черво, Порто-Регондо, Вілласіміус, Пула, Санта-Маргарита та інші. Крім того острів має досить давню історію, його найдавніші пам'ятки відносяться до епохи пізнього неоліту, а ще багато залишків грецьких та фінікійських колоній. Багато поселень острова вирізняються тим, що сучасний побут жителів особливо не відрізняється від Середньовіччя, що також сприяє розвитку пізнавального туризму. Надзвичайно цікавими є суспільно-історичні ресурси міст Сассарі, Кальярі, Ольбія та Альгеро. Розвитку екологічного туризму сприяють національні парки Гольфо та архіпелаг Магдалени поблизу Сардинії.

Висновки. Отже, аналізуючи особливості туристично-рекреаційного потенціалу Італії, як одного з провідних рекреаційно-туристичних адресатів світу, необхідно зазначити, що туризм тут перетворився в провідну галузь міжнародного бізнесу. Країна забезпечена різноманітними рекреаційними ресурсами, які активно і ефективно використовує. Італія приваблює тисячі відвідувачів щороку з різних частин світу, акумулює десятки млрд € грошових надходжень до національної економіки, сприяє розвитку багатьох пов'язаних з ним галузей економіки; допомагає створювати робочі місця. В той же час, для утримання провідних позицій на світовому ринку, туріндустрія потребує державної підтримки. Вигідне положення, унікальні природні ресурси в поєднанні з багатою історико-культурною спадщиною та високорозвиненою інфраструктурою дозволяють ефективно організовувати купально-пляжний відпочинок, гірськолижний та інші види активного туризму, релігійний і паломницький туризм, екскурсійно-пізнавальний, екологічний, розважальний та лікувально-оздоровчий туризм.

Районування території Італії є важливим підсумком дослідження її рекреаційного потенціалу. На підставі визначених критеріїв на території країни виділено 6 континентальних та 2 острівних мікрорайони, що мають суттєві відмінності цільових рекреаційних потоків і просторово-територіальної організації рекреаційно-туристичного господарства.

Список використаних джерел:

1. Безуглий В.В. Передумови розвитку пізнавального туризму в Італії. *Географія та туризм*. 2011. С. 43-51
2. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії. К.: Палітра, 1997. 130 с.
3. Божук Т.І. Систематизація релігійно-привабливих християнських об'єктів (на прикладі Італії). *Географія та туризм*. 2010. вип. 6. С. 125-128.
4. Любіцева О.О. Туристичне країнознавство: країни лідери туризму. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2008. 436 с
5. Масляк П.О. Рекреаційна географія: Навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 343 с.
6. Мировой Атлас Данных: Мировая и региональная статистика, национальные данные, карты и рейтинги. URL: <https://knoema.ru/atlas/topics/Туризм>
7. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу. Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. 336 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/smal.htm
8. Тонкості туризма: Італія URL: <https://tonkosti.ru/Италия>

9. Щука Г.П. Туристська характеристика Італії. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 6. С. 122-125.
10. Y. Ali, M. Ciaschini, R. Pretaroli, F. Severini, C. Socci. Economic relevance of Tourism industry: the Italian case. URL: <http://economiaediritto.unimc.it/it/ricerca/quaderni/QDed722014.pdf>
11. Italia: agenzia nazionale turismo. URL: <http://www.italia.it/it/home.html>
12. Ministry of Cultural Heritage and Activities and Tourism (MiBAC) URL: <https://www.turismo.beniculturali.it/en/>
13. Ministero dell'Ambiente e della Tutela del Territorio e del Mare (MATTM). URL: <https://www.minambiente.it/>
14. PST 2017-2022: The Strategic Plan for Tourism Italy, a Country for travelers. URL: https://www.beniculturali.it/mibac/multimedia/MiBAC/documents/1482320029441_PST_2017_ENG.pdf

СЕКЦІЯ 3

Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі

УДК 94 (477)

Беркова Оксана, Дудник Іван
Національний авіаційний університет, Київ

Роль туристичної інфраструктури в розвитку соціально-економічної системи

Досліджено процес формування та використання туристичної інфраструктури країни. Розглянуто сукупність теоретико-методичних та практичних засад формування та ефективного використання туристичної інфраструктури України за сучасних умов. Обґрунтовано та уточнено наукові поняття туристичної інфраструктури та її складових. Розглянуто шляхи та способи подальшого розвитку та удосконалення індустрії туризму в соціально-економічній системі суспільства.

Ключові слова: туристична інфраструктура, соціально-економічна система, складові туристичної інфраструктури, туристична індустрія.

Berkova O., Dudnyk I. The role of tourism infrastructure in the development of the socio-economic system. *The process of formation and use of tourism infrastructure of the country has been investigated. A set of theoretical and methodological, and practical foundations of formation and effective use of tourist infrastructure of Ukraine in modern conditions is investigated. The scientific notions of tourist infrastructure and its components are substantiated and specified. Ways and means of further development and improvement of tourism industry in the socio-economic system of the society are considered.*

Key words: tourism infrastructure, socio-economic system, components of tourism infrastructure, tourism industry.

Постановка проблеми. Пропорційна залежність ролі туристичного бізнесу в соціально-економічному зростанні сучасного суспільства не викликає сумніву. Зважаючи на це, навіть у тих країнах, де він ще не посів домінуючого місця в структурі дозволя, а це стосується і сьогоденної України, туризм привертає до себе увагу як та ланка економічної діяльності, котра здатна забезпечити значний і суттєвий господарський, фінансовий та соціальний ефект. Саме з цієї причини досить актуальним у науковому плані є дослідження феномена інфраструктури туризму, його соціально-економічних чинників, з метою з'ясування шляхів та способів подальшого розвитку та удосконалення індустрії туризму, збагачення її соціокультурного змісту та досягнення високого рівня соціально-економічної ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми розвитку туристичної інфраструктури України займалися такі провідні науковці як В.Ф. Буйленко, А.Б. Гайдук, Г.І. Єлистратова, В.К. Кіптенко, Ю.О. Коваленко, Д.А. Корнева, О.О. Любіцева, А.П. Румянцев, К.О. Соколова, І.М. Школа [1-8]. Вони зосередили свою увагу на з'ясуванні сутності та виявленні головних ознак окремих складових туристичної інфраструктури, на аналізі особливостей функціонування готелів та

інших елементах туристичної інфраструктури, тощо. Питання, пов'язані зі з'ясуванням місця і ролі туристичної інфраструктури в функціонуванні туристичної галузі та в соціально-економічній системі суспільства залишаються недостатньо розробленими.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є науково-теоретичне обґрунтування місця та ролі туристичної інфраструктури у розвитку туристичної сфери в сучасній економіці на основі вивчення та аналізу вітчизняного та міжнародного досвіду розвитку туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Головною метою розвитку курортно-рекреаційного та туристичного комплексу України є формування конкурентоспроможного на міжнародному та національному рівнях туристичного продукту (туристичних та курортних послуг). Це стає можливим завдяки ефективному використанню рекреаційного потенціалу, забезпеченню соціально-економічних інтересів та екологічної стабільності регіонів. Внаслідок перерахованих вище факторів виникає гостра потреба в перегляді філософії підходів до формування державної політики у сфері туризму. Ось чому розроблена Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року передбачає розвиток туристичного потенціалу України та створення сучасного високоефективного та конкуренто-здатного туристичного комплексу, спроможного забезпечити широкі можливості для задоволення потреб українських та іноземних громадян у туристичних послугах.

Вихідною умовою формування ефективної програми розвитку туризму виступають методологічні та правові аспекти організації та функціонування туристичної інфраструктури. До останнього часу в системі наукових досліджень проблем розвитку інфраструктури туризму – економічним та соціокультурним аспектам – не приділялося належної уваги. Вкрай низький рівень використання потужного туристичного потенціалу України пояснюється не лише недоліками державної політики, але й недостатньою теоретичною обґрунтованістю соціально-економічної стратегії його освоєння на національному та регіональному рівнях.

При вирішенні завдання щодо формування оптимальної туристичної інфраструктури слід виходити з того, що ринкова інфраструктура призначена для регулювання взаємодії елементів ринкової системи, оптимізації руху товарно-грошових потоків та забезпечення розвитку ринкових взаємовідносин, а вплив на виробництво через інфраструктуру є найбільш ефективним засобом регулювання економіки.

Редакція Закону України «Про туризм» не дає відповіді на питання про сутність туристичної інфраструктури. Саме тому виникає потреба у вивченні та подальшій розробці понятійного апарату туристичної сфери. Результати дослідження наявних наукових літературних джерел [1-9] дозволили з'ясувати відсутність єдиного підходу до визначення поняття «туристична інфраструктура» (табл. 1).

Наведені у таблиці дані дозволяють зробити висновок про те, що інфраструктуру туризму варто розглядати як комплекс різноманітних видів діяльності щодо створення умов для реалізації туристичних послуг. Заслугове на увагу підхід до розуміння туристичної інфраструктури як сукупності різноманітних об'єктів, що використовуються для задоволення потреб туристів. Якщо в першому випадку акцент ставиться на динамічному аспекті, то в другому випадку наголошується на матеріально-технічному, статичному прояві туристичної інфраструктури.

Підходи до визначення поняття «туристична інфраструктура»

Автор поняття	Сутність поняття
[2, с. 33]	Туристична інфраструктура містить перелік штучно розроблених рекреаційних закладів (готелі, санаторії, ресторани, бази відпочинку тощо) та допоміжних об'єктів, побудованих для загального користування за рахунок державного інвестування (лікарні, школи автомобільні та залізничні дороги (шляхи), пункти пропуску, аеропорти, тощо)
[8, с.209]	Інфраструктура туризму формується за рахунок комплексу споруд та мереж, що забезпечують нормальний доступ туристів до туристських ресурсів та їх належне використання в цілях туризму
[3, с.39]	Під туристичною інфраструктурою розуміється сукупність об'єктів, які забезпечують відпочинок та розваги туристів
[9, с.174]	Під туристичною ринковою інфраструктурою (ТРИС) розуміється сукупність елементів, які забезпечують функціонування та взаємодію суб'єктів туристичної сфери і регулюють рух матеріальних, фінансових, інформаційних потоків між ними і зовнішнім середовищем

Джерело: складено авторами

Під інфраструктурою туристичного бізнесу розуміють також сукупність організаційних структур і нормативно оформлених процедур, що забезпечують функціонування та взаємодію суб'єктів туристичної діяльності та регулюють рух матеріальних, фінансових, інформаційних потоків між ними та зовнішнім (соціальним і природним) середовищем.

Зазвичай інфраструктура має обслуговуючий, допоміжний характер. При цьому вона впливає не лише на якість туристичних послуг та рівень ефективності туристичної діяльності, але й визначає можливості її здійснення в цілому. Потрібно враховувати пряму залежність між туристичною активністю та параметрами туристичної інфраструктури, функціонування якої завжди є цілеспрямованим.

Для туристичної інфраструктури характерні такі ознаки як вторинність та двоїстість. Вторинність проявляється в тому, що вона забезпечує не лише основну, а й допоміжну індустрію. Тому ефективність інфраструктури завжди визначається на основі кінцевої результативності туристичної діяльності (послуг, підприємств), для яких вона створена. Двоїстість полягає в тому, що функціонування туристичної інфраструктури, крім підпорядкованості інтересам суб'єктів, яких вона обслуговує, визначається цілями самих інфраструктурних установ.

Історія розвитку туристичної інфраструктури на території українських земель бере свій початок від часів Київської Русі. Нині вона втілена в надбанні, що налічує 2000 унікальних архітектурних пам'яток. На першочергову увагу заслуговують Києво-Печерська Лавра та Софійський собор, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. А також руїни Золотих воріт, Кирилівська та Андріївська церкви, Видубицький монастир, Володимирський собор, Маріїнський та Кловський палади, Національний театр опери та балету, Унікальний Андріївський узвіз, архітектурний ансамбль Хрещатика, близько 30 музеїв, численні пам'ятки.

Правомірною є думка про те, що туристична інфраструктура обумовлена

туристичним споживанням. Туристичне споживання у вартісному вимірі формується сукупністю туристичних витрат. До основних туристичних витрат належать комплексні тури (пакет послуг); послуги розміщення (короткотермінового проживання); харчування та напої; послуги пасажирського транспорту, екскурсійне обслуговування; послуги перекладача; організаційні послуги туроператора, турагента; рекреаційні, культурні, розважальні, спортивні заходи; придбання сувенірної продукції, фототоварів, відвідання магазинів; страхування; інші (у т.ч. фінансові послуги, оренда транспортних засобів тощо) [10].

Під туристичними витратами розуміють споживчі витрати відвідувача, які пов'язані з забезпеченням його потреб як туриста, і здійсненні ним перед, протягом та після поїздки та у місцях відвідання. При цьому саме сприяння задоволенню туристичних потреб та можливості здійснити необхідні споживчі витрати туристом має стати головною метою розвитку туристичної інфраструктури. Загальновідомо, що туризм прямо чи опосередковано, через туристське споживання, здійснює стимулюючий вплив на розвиток різних видів економічної діяльності таких як транспорт, готелі та ресторани, роздрібна торгівля, харчова промисловість, будівництво, зв'язок, страхування, фінансове посередництво, діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту тощо; стимулює поживлення місцевої економіки та створення додаткових постійних та сезонних робочих місць. Більше того, туристичне споживання підтримує існування та розвиток народних ремесл, національної культурної спадщини.

Узагальнюючи наведену вище інформацію, робимо висновок про те, що туристична індустрія охоплює туристичні ресурси, суб'єкти туристичної діяльності, туристичну індустрію, туристичні послуги та туристичний продукт. Тому, поняття «туристична інфраструктура» варто розглядати у площині сукупності галузей та закладів, призначених для обслуговування індустрії туризму та туристичної діяльності загалом. До сукупності її складових належать різноманітні транспортно-комунікативні ланцюги, системи гостинності та комунального обслуговування, а також оточуюче їх соціокультурне середовище. Переважна більшість закладів туристичної інфраструктури спрямована на обслуговування туристів. Але не потребує окремого доведення той факт, що поруч з туристами, вона обслуговує також місцеве населення. Позитивним є те, що розвиток туристичної сфери сприяє удосконаленню місцевої інфраструктури, освоєнню конкретних територій, збільшенню робочих місць. Складові туристичної інфраструктури за напрямками відображені в табл. 2.

Вирішення проблем розвитку ринку туристичних послуг потребує посилення уваги з боку урядових структур. Хоча сфера туристичних послуг як ринкова структура має бути здатною до саморегулювання, сьогодні вона потребує прямого державного втручання. Нажаль, важелі впливу, що використовуються для регулювання туристичної сфери, досить часто не відповідають вимогам сучасності. Ситуація може змінитися на краще за умови вдосконалення системи та механізмів її державного регулювання. Це потребує врахування досвіду країн, в яких державна політика щодо туризму є успішною та спрямована на забезпечення високого рівня конкурентоспроможності національного туристичного продукту.

Розглянемо більш детально результати практичного досвіду ведення туристичного бізнесу у центральних країнах світового туристичного простору. Насамперед, це країни, що характеризуються функціональною різноманітністю та

стабільними пропорційними структурами. До них відносяться економічно розвинуті країни зі сформованою системою міжнародного туризму та комплексною туристичною спеціалізацією.

Таблиця 2

Складові туристичної інфраструктури

Напрямок	Складові
Інфраструктура туropерейтингу	Туристичні підприємства
Інфраструктура гостинності	Готелі, санаторно-курортні та оздоровчі заклади
Транспортно-логістична інфраструктура	Морський, повітряний і наземний транспорт
Торговельна інфраструктура	Забезпечення товарами повсякденного попиту туриста
Наукова інфраструктура	Відділи статистики, аналітичні центри, організації в рамках ділового туризму
Спортивна інфраструктура	Стадіони, спортивні арени, спортивні зали
Культурно-розважальна інфраструктура	Ресторани, клуби, театри, виставки, концерти
Фінансова інфраструктура	Банки, страхові, лізингові, інвестиційні організації
Інформаційна інфраструктура	Інтернет, телефони, відділення зв'язку

Джерело: складено авторами на основі даних [10]

Так, країною-лідером на світовому туристичному ринку являються США. Розвитку туристичної індустрії США сприяє туристичний потенціал цієї країни. США – масштабна держава, розташована відразу у трьох часових поясах. Країна має високорозвинену, транснаціоналізовану, модернізовану індустрію туризму. Стабільний розвиток економіки США передбачає тенденції та напрями розвитку економік інших країн світу. Завдяки діяльності американських туropераторів, турагентів, готелів та ресторанів, системи авіасполучення, відомих компаній по оренді автомобілів, високорозвиненій інфраструктурі стає можливим виробництво та реалізація туристичних продуктів, відомих у всьому світі. Базою для розвитку туристичної індустрії в США є економічне благополуччя громадян, тобто можливість витратити на туризм великі гроші. Статистика свідчить, що американці здійснюють лише 5% туристичних поїздок за кордон, решта – по країні. Державне регулювання туристичного ринку США майже відсутнє не дивлячись на те, що у 1996 році була створена Служба у справах індустрії подорожей та туризму, яка визначає стратегію розвитку американського туризму. Важливу роль у покращенні діяльності туристичної індустрії США відіграє ТІА – некомерційна організація, що проводить дослідження туристичного ринку. Основна перешкода на шляху до розвитку галузі – відсутність централізованого регулювання, координування діяльності туристичних підприємств, яке могло б вплинути на перспективи досягнення економічного зростання.

Туристичний ринок Канади характеризується тим, що має велику різноманітність туристичних послуг, володіє розвинутою структурою міського туризму, масштабними культурними об'єктами. Канадський туризм користується суттєвою підтримкою з боку населення. Найбільшу частку ринку Канади складають безпосередньо канадці, які близько 70% всіх туристичних витрат забезпечує населення Канади. Найбільш потужним сектором канадського туристичного ринку є внутрішній

ринок. Туризм входить до списку повноважень міністерства промисловості Канади. Завдяки Канадській Комісії з туризму формуються передумови для створення динамічної економіки, яка забезпечує велику кількість робочих місць; підтримує великий ріст комерційної діяльності завдяки підвищенню продуктивності праці; забезпечується стабільне економічне, екологічне та соціальне майбутнє Канади.

Важливим кроком у розвитку туристичного бізнесу Японії є прийняття у 1991 році Міністерством транспорту широкомасштабної програми під назвою «Двосторонній туризм XXI», яка зосереджена на досягненні взаємовідносин між народами шляхом розширення туристичних потоків та особистих контактів між громадянами різних країн. Високий ресурсний потенціал, наявність резервів розвитку туризму в Японії позитивно впливають на розвиток туристичної індустрії. В Японії міжнародний туризм почав активно розвиватися з другої половини XX століття. Візний туризм розвивається швидкими темпами, оскільки 90% населення Японії – представники середнього класу, що мають високий рівень доходу. Туристичні потоки із Японії охоплюють країни Європи, Тихоокеанського басейну. В'їзний туризм в Японії представлений переважно за рахунок туристів з Азії, Північної Америки, країн Європи. Державне регулювання туристичної діяльності в Японії направлене на підвищення стандартів якості обслуговування та безпеки в сфері туризму. Тут прийнятий основний закон про туризм, який виступає важливим фактором формування та покращення територіальної структури, регіонального розвитку туризму. Політика в сфері туризму в Японії визначається Радою з туристичної політики, яка координує діяльність всіх туристичних організацій країни та пропагує туризм на державному рівні.

Дещо гірші результати практичного досвіду ведення туристичного бізнесу демонструють країни периферії світового туристичного простору. До їх складу входять середньорозвинені та слабзорозвинені країни світу, що характеризуються мультифункціональною системою міжнародного туризму в стадії трансформації, екстенсивним шляхом розвитку міжнародного туризму та внутрішньою орієнтованістю туристичних потоків.

Згідно з центрпериферійною структурою міжнародного туризму, Україна належить до країн периферії світового туристичного простору. Будучи потенційно активним суб'єктом загальної системи міжнародного туризму, Україна може успішно долучитись до створення загальносвітового туристичного продукту, до передових систем організації туристичного бізнесу, комунікаційних зв'язків, створення конкурентоспроможного туристичного продукту та його просування до споживача.

Тривалий час в Україні підвищення рівня та покращення якості туристичної інфраструктури не відносились до числа пріоритетних напрямів державної політики. Проте сьогодні, коли диспропорції туристичних потоків дедалі більше гальмують темпи розвитку туристичної індустрії держави, увага до відповідних проблем поступово зростає. Стає зрозумілим, що вивчення вітчизняного та світового досвіду, пов'язаного із подоланням обмежень, в які замкнена переважна більшість об'єктів туристичної інфраструктури, є важливим та актуальним напрямом прикладання дослідницьких зусиль.

Визначаючи перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні на найближчу перспективу, необхідно відзначити, що сучасний туризм – це сфера економіки та життєдіяльності суспільства, яка певним чином інтегрує майже всі галузі

економіки та соціальної сфери. Саме тому, туризм займає провідне місце у світовій економіці. Це повинно стати ключовим фактором при формуванні нового державного підходу до туризму. В його основі має бути розуміння того, що розвиток туристичної галузі може позитивно вплинути на економічний та соціальний стан країни в цілому, стимулювати ряд важливих галузей економіки, сприяти зміцненню нового позитивного іміджу України на світовій арені.

Перетворення України на туристичну державу світового рівня потребує вирішення всіх перелічених проблем, забезпечення стратегічної координації діяльності різних галузей економіки, від яких залежить якість надання туристичних послуг.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших пошуків.

Таким чином, результати дослідження показали, що туризм може успішно розвиватися в тому випадку, якщо буде враховуватися його специфіка, а сама система інфраструктури буде динамічною при гармонічній взаємодії між її підсистемами та інститутами.

Необхідність розвитку інфраструктури та управління нею розуміється як соціальний процес. Основними властивостями інфраструктури туризму є: цілісність, відносна стійкість, а також залежність показників розвитку туризму від сучасного стану інфраструктури. Для організації мобільного відпочинку, якого прагнуть сучасні туристи, необхідна наявність повноцінної системи інфраструктури туризму, відсутність хоча б однієї ланки в даній системі порушує повну задоволеність у потребах туристів.

Для вирішення завдань щодо розвитку сфери туристичних послуг України необхідно ввести відповідні зміни та доповнення до діючого законодавства з питань туризму; здійснити програму створення розгалуженої інфраструктури в галузі, провести реконструкцію матеріальної бази туризму; забезпечити цивілізовані умови щодо перетину кордону (прикордонний, митний контроль); відкрити туристичні представництва в зарубіжних країнах.

Реалізація наведених заходів дозволить посилити темпи розвитку туристичної сфери, надасть можливість проводити активну загальнодержавну політику в цій важливій складовій економіки України, забезпечити дійову координацію заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, що сприятиме збільшенню туристичних потоків на внутрішньому ринку туристичних послуг, створенню необхідних умов для швидкого розвитку суміжних галузей, організації нових робочих місць, збільшенню надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Список використаних джерел:

1. Буйленко В.Ф. Туризм. М.: Феникс, Неоглори, 2008. 416 с.
2. Єлистратова Г.І. Перспективи розвитку туристичної інфраструктури Кримського регіону. *Економічний простір*. 2011. №56/1. С.32-38.
3. Кіптенко В.К. Менеджмент туризму: підручн. К.: Знання, 2010. 502 с.
4. Корнева Д.А. Особливості розвитку туристичної інфраструктури в Україні. *Вісник ДІТБ*. 2011. №15. С.174-180.
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. К.: Альтерпрес, 2002. 436 с.
6. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посіб. / За ред. проф. І.М. Школи. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. 662 с.
7. Румянцев А.П., Коваленко Ю.О. Світовий ринок послуг: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 456 с.

8. Соколова К.О. Управління туристичним потенціалом підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. №3. Т.1. С.208-210.
9. Гайдук А.Б. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг. *Регіональна економіка*. 1999. №2. С. 172-177.
10. Слободенюк Е.В. Туризм як чинник гуманізації відносин міжнародно : автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. Київ, 2003. 18 с.

УДК 338.48

Сікірда Юлія

Льотна академія Національного авіаційного університету

Шмельова Тетяна

Національний авіаційний університет

Вплив технологій штучного інтелекту на розвиток туристичної індустрії

Досліджено основні напрямки застосування технологій штучного інтелекту в туристичній індустрії, їх вплив на сучасні зміни в галузі туризму та майбутній потенціал у сегменті туризму, подорожей та гостинності. Розглянуто технології розпізнавання обличчя, програми віртуальної реальності, чат-боти, аудіо-тури, роботи, карти Google, мовні перекладачі, оптимізацію покупок/продажів.

Ключові слова: *аудіо-тур, віртуальна реальність, карта Google, мовний перекладач, оптимізація покупок/продажів, робот, розпізнавання обличчя, чат-бот.*

Sikirda Yu., Shmelova T. The influence of artificial intelligence on the development of the tourism industry. *The main directions of application of artificial intelligence technologies in the tourism industry, their impact on modern changes in the tourism branch and future potential in the segment of tourism, travel and hospitality were researched. Facial recognition technologies, virtual reality programs, chatbots, audio tours, robots, Google maps, language translators, purchase / sales optimization were considered.*

Keywords: *audio tour, chatbot, facial recognition, Google map, language translator, purchase/sales optimization, robot, virtual reality.*

Постановка проблеми. У наші часи технологія штучного інтелекту (ШІ) є одним з найбільш інноваційних винаходів, що здійснили революцію в різних галузях по всьому світу. Під ШІ розуміють комп'ютерну систему, здатну виконувати завдання та дії, притаманні людському інтелекту [1]. Вперше поняття ШІ з'явилося у 1956 році в Дартмутському дослідницькому проєкті Джона Маккарті. Протягом наступних років спостерігалось багато успішних реалізацій ШІ у формі евристичного пошуку, розпізнавання символів, систем розпізнавання обличчя, обробки природної мови та мобільної робототехніки. До 1980-х років у галузі ШІ був досягнутий значний концептуальний прогрес, і його застосування значно зросло [2]. Це відбулося в основному тому, що передові технології дозволили інженерам використовувати великі обсяги даних, ефективно створювати роботів та працювати з вдосконаленими обчислювальними можливостями. З тих пір концепція ШІ пройшла довгий шлях і перетворилась у

могутню технологію. У 21 столітті ІІІ досяг значного впливу на людей, організації та галузі.

В епоху діджиталізації технологія ІІІ використовується не лише в інформаційній, а і в інших галузях економіки [3–4]. Наприклад, можна зустрітись з ІІІ в автономних транспортних засобах, роботизованих медсестрах, навігаційних системах, чат-ботах, комп'ютерних іграх тощо [1].

Згідно з [5], завдяки зростанню використання ІІІ підприємствами різних галузей, вони зможуть перехоплювати майже 1,2 трлн. дол. США в рік у своїх менш обізнаних конкурентів. Основними галузями, де ІІІ значно підвищив свою присутність, є обробна промисловість, автомобільна промисловість, банківська справа та фінансові послуги, охорона здоров'я та науки про життя, страхування, телекомунікації, енергетика, туризм, медіа та розваги. Популярність технології ІІІ постійно зростає, оскільки вона підвищує рівень інновацій та мінімізує процеси і діяльність, що здійснюються людським фактором. ІІІ використовується в різних функціях організацій, таких як продаж та маркетинг, обслуговування споживачів та фінанси [6].

Концепція ІІІ увійшла в бізнес-контекст туристичної індустрії, оскільки дозволяє маркетологам у конкурентних умовах автоматизувати та скоротити ручні процеси, впорядкувати ділову діяльність. Спочатку він використовувався для спрощення маркетингових процесів, але в даний час технологія ІІІ залишає слід у кожному аспекті туризму, наприклад, у прийомі гостей, їх обслуговуванні та врахуванні їх потреб [7]. ІІІ використовується для підвищення рівня персоналізації, адаптації послуг до побажань клієнтів та гарантування швидкого часу реагування на їх запити. ІІІ використовують для надання допомоги та спілкування з клієнтами, а отже, для підвищення якості взаємодії [8]. Таким чином, ІІІ дозволяє отримати конкурентні переваги на динамічному ринку шляхом підвищення продуктивності та якості надання туристичних послуг [9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Компаніями Tata Consultancy Services, Google Travel, Trip Advisor були проведені дослідження, які виявили основні напрямки використання ІІІ у туристичній індустрії [10]. Опитування Tata Consultancy Services (TCS) показало, що 85 відсотків постачальників туристичних послуг вже використовують у своєму бізнесі штучний інтелект, що спричинене стрімким зростанням цифрових продажів подорожей [11–12]. Google Travel & Trip Advisor встановив, що 74 відсотки клієнтів планують свої туристичні поїздки за допомогою Інтернету, для доступу до якого понад 45 відсотків клієнтів збираються використовувати смартфони [13]. Інші опитування вказують, що 85 відсотків клієнтів приймають рішення щодо туристичних заходів після досягнення пункту призначення [14]. 36 відсотків клієнтів віддають перевагу інтерактивному процесу бронювання, а 80 відсотків обирають технології самообслуговування замість традиційних послуг [13]. 90 відсотків клієнтів не готові прийняти послуги перед поїздкою, а навпаки очікують, що ці послуги будуть надані під час подорожі [14–16]. Результати опитувань також свідчать про уважне ставлення клієнтів до своєчасності надання туристичних послуг [17]. У сукупності ці результати свідчать про схильність клієнтів до використання Інтернету та інтерактивних технологій самообслуговування на основі ІІІ, які надають розширені можливості клієнтам.

Важливими факторами, що впливають на вибір послуг з туризму, подорожей та гостинності, є природні ресурси, об'єкти загальної інфраструктури, туристична інфраструктура, туристична інфраструктура пункту призначення [18]. Природні ресурси включають мальовничі красоти, озера, гори, пустелі, різноманітність та унікальність флори та фауни, погодні умови (температура регіону, дощі, вологість тощо). Загальна інфраструктура включає транспортні шляхи, громадський та приватний транспорт. Туристична інфраструктура включає готелі та заклади розміщення, ресторани, бари, дискотеки, клуби, тематичні парки, розважальні та спортивні заклади, аквапарки, зоопарки, казино, трекінги, пригодницькі заклади, торгові центри тощо. Туристична інфраструктура пункту призначення включає людські ресурси, заходи безпеки в цьому місці [18–20].

Технологія ШІ може перевершити людську продуктивність, пропонуючи широкий спектр інформації про всі ключові фактори за короткий час. Штучний інтелект легко задовольняє вимоги споживачів, надаючи своєчасну інформацію для клієнтів про такі ключові фактори, як природні ресурси, об'єкти загальної інфраструктури, об'єкти туристичної інфраструктури, об'єкти туристичної інфраструктури пункту призначення тощо. Ця інформація може бути у формі інтерактивних повідомлень, технологій само-обслуговування, чат-ботів, аудіо-турів, віртуальних екскурсій, інтерактивного процесу бронювання, технологій розпізнавання обличчя, мовного перекладу, прямих та перехресних продажів, конкурентоспроможних цін тощо.

Метою статті є дослідження основних напрямків застосування технологій ШІ в туристичній індустрії, їх впливу на сучасні зміни в галузі туризму та майбутній потенціал у сегменті туризму, подорожей та гостинності.

Виклад основного матеріалу. Існує декілька технологій ШІ, що отримали розвиток у туристичній індустрії. Вони включають технології розпізнавання обличчя, програми віртуальної реальності, чат-боти, аудіо-тури, роботи, карти Google, мовні перекладачі, оптимізацію покупок/продажів тощо (рис. 1).

Розпізнавання обличчя набуває все більшого значення та застосовується у різних галузях для різноманітних цілей, в тому числі у туристичній індустрії. Наприклад, мандрівникам доводиться повторювати комплекс складних процесів у вигляді перевірки проїзних документів різними органами влади, такими як митниця та міграція, в аеропортах. Ця складність у процесі споживає багато дорожнього часу, що призводить до певного розчарування у туристів [21]. Для пом'якшення такого роду незручностей і використовується дана технологія, яка розпізнає обличчя туристів, зв'язує їх з обличчями у документах та забезпечує зручну реєстрацію без перевірки документів різними державними органами [22]. В даний час технологія розпізнавання обличчя впроваджена організацією ShoCard для авіакомпаній [23].

Віртуальна реальність (VR) зазвичай використовує гарнітуру VR для створення імітованого середовища, яке надає клієнту досвід віртуальної реальності у 3D цифровому світі [24]. За допомогою цієї технології туристичні компанії демонструють туристичні місця та розташування готелів, використовуючи тривимірні відео. Клієнти, які перебувають на далекій відстані, за допомогою програм віртуальної реальності можуть оцінити атмосферу та

середовище музею, зоопарку, місця відпочинку, готелю, якість готельних номерів, зручності в готелі тощо [24–25].

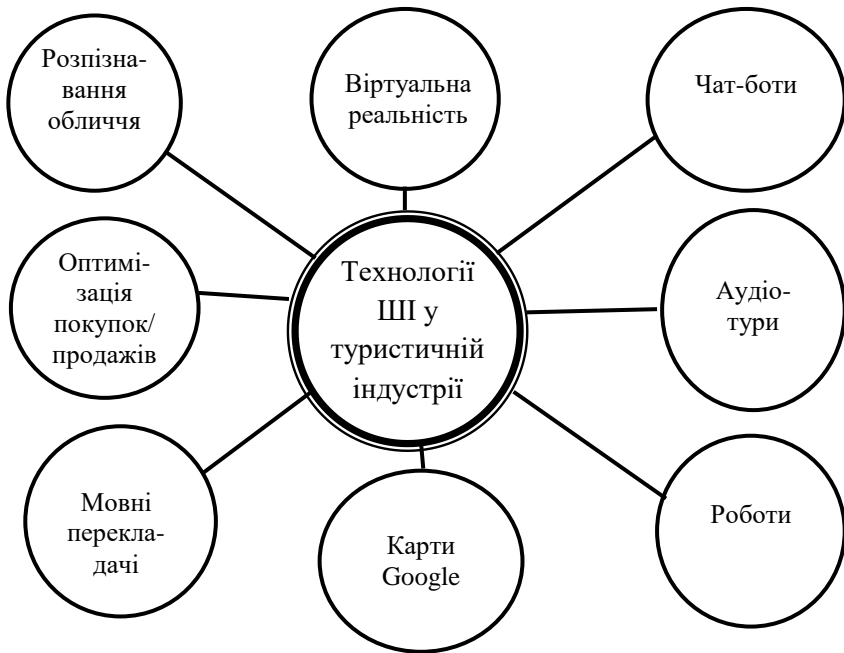

Рис. 1. Технології ШІ у туристичній індустрії

Існують різні програми віртуальної реальності, що використовуються в туристичній індустрії, багато з них – це віртуальні екскурсії готелями, віртуальні подорожі, віртуальне бронювання [26–27]. Віртуальні екскурсії готелями включають демонстрацію оточення готелю, його об'єктів у вигляді 3D-відео для ознайомлення з досвідом роботи закладу в реальному часі [28]. На даний час готелі Marriott, Atlantis Dubai Hotels надають клієнтам віртуальний досвід [29]. Надання клієнтам можливості відчувати подорожі та туристичні місця перед тим, як визначитися з поїздкою, робиться шляхом пошуку відповідної інформації в Інтернеті у формі відгуків клієнтів тощо [30]. Інтерфейс віртуального бронювання дозволяє клієнтам в режимі реального часу моделювати прогулянку літаком та вибір місця в літаку. Клієнти також вибирають інші послуги, наприклад послуги таксі, та здійснюють оплату. Ця проста демонстрація бронювання авіаквитків та інших послуг у формі 3D-відео дозволяє клієнтам робити бронювання самостійно, не звертаючись до консультацій. Наприклад, авіакомпанія Navitair користується послугами віртуального інтерфейсу бронювання [31].

Чат-боти – це програмне забезпечення, яке веде бесіду за допомогою голосових або текстових засобів. Чат-боти на основі текстових повідомлень

надають послуги обміну повідомленнями на запити клієнтів у вигляді текстових повідомлень. Голосові чат-боти надають послуги обміну повідомленнями на запити клієнтів у вигляді голосових повідомлень [32–33]. Чат-боти попередньо запрограмовані давати відповіді на прості запитання, поставлені клієнтами, за ключовими словами [34–35]. До чат-ботів можна отримати доступ цілодобово та без вихідних протягом усіх 365 днів у році. Ці ключові особливості зробили чат-боти відмінною заміною співробітникам. Деякі туристичні компанії пропонують унікальний досвід використання чат-ботів для подорожей. Подорожуючі можуть їздити на машині самостійно без будь-якого гіда, а чат-бот для подорожей, встановлений у машині, описує кожне місце. Ця технологія отримала назву *audio-туру*, їй віддають перевагу мандрівники, які бажають мати приватне життя та подорожувати наодинці зі своїми сім'ями [36].

Чат-боти персоналізовано обслуговують клієнтів готелю, пропонуючи широкий спектр послуг, таких як замовлення харчування, виклик таксі, зчитування повідомлень, планування завдань, настройка сигналізації, обслуговування номерів, послуги побуту, інформування про зручності готелю тощо [37]. Загалом, вони діють як помічники гостя. Чат-боти можуть навіть зберігати попередні дані гостей та за допомогою них пропонувати рекомендації на основі минулих покупок та дій. Ці чат-боти спеціально призначені для покращення гостинності, взаємодії з клієнтами та досвіду [38–39]. Такі готелі як Marriott, Hyatt, GRT, використовують чат-боти [37; 40].

Роботи – це ще одна технологія ІІІ, що зміцнює свою присутність у туристичній індустрії. Вони використовують Інтернет речей (Internet of things – IoT) для виконання простих дій, таких як увімкнення світла в спальні, вимкнення телевізора, автоматична реєстрація багажу та прийом гостей в готелі. Роботи-портє стали популярною подією, що безпосередньо вплинула на взаємодію з гостями готелю. Вони дбають, щоб гості не зіткнулися з будь-якими проблемами під час реєстрації. У таких відомих готелях Marriott, як St. Regis, Westin та Aloft, використовується робот Alexa. Відома японська компанія з туризму та гостинності Henn-a Hotel представила різні типи роботів, які відповідають за прийом гостей. В аеропортах роботів використовують як гідів та помічників. Основні переваги роботів у туристичній індустрії включають підвищення якості обслуговування клієнтів, спрощення робочого процесу, можливість людського фактору зосередитись на інших видах діяльності та підвищення ефективності туристичного бізнесу.

Карти Google за допомогою технології GPS спочатку просто допомагали мандрівникам, повідомляючи їм про напрямки руху. Використання технології ІІІ в картах Google покращило інформацію, додатково інформуючи мандрівників про аварії та пробки. Хоча карти Google допомагали у пошуку правильних напрямків, мандрівники часто невірно закінчували свою подорож [41], що викликало роздратування. Щоб подолати цю перешкоду, карти Google запропонували нове рішення, яке включає візуальну систему позиціонування (VPS) на основі технологій ІІІ. На відміну від глобальної системи позиціонування (GPS), візуальна система позиціонування дає живе уявлення про реальний світ та візуальні орієнтири навколо мандрівників [42]. Нова функція в картах Google відразу запускає камеру та починає сканувати навколо, щоб знаходити візуальні

орієнтири, такі як будівлі, вітрини магазинів, компанії, готелі, торгові центри, кінотеатри, ресторани, їдальні, зони відпочинку тощо [43]. Таким чином, найновіша версія карт Google діє як місцевий гід та допомагає мандрівникам прямувати у вірному напрямку [44].

Мовні перекладачі особливо корисні для мандрівників, які відвідують іноземні країни, де вони стикаються з незнайомими мовами. Проблема мовного бар'єру може бути вирішена лише в тому випадку, якщо мандрівники скористаються місцевим гідом, який володіє місцевою мовою. Але програмні продукти, такі як Google Translate, можуть замінити локальний путівник, перекладаючи незнайому мову та дозволяючи мандрівникам спілкуватися з місцевими жителями. Google Translate надає послуги аудіомовлення, коли мандрівник натискає опцію «Режим розмови». Ця опція дозволяє мандрівникам говорити своєю мовою, фіксує їх голосове повідомлення, перекладає це голосове повідомлення на цільову (місцеву) мову і диктує переклад цільовою мовою, тим самим передаючи повідомлення мандрівника місцевому населенню [45]. Ця функція особливо корисна для неписьменних мандрівників, які не можуть вводити свої повідомлення в Google Translate. Він може завантажувати мови в додаток і працювати в автономному режимі. Ще однією надзвичайно корисною функцією є опція «Інтеграція камери», яка може використовуватися для перекладу вивісок та меню в готелях закордонних країн. Додаток сканує вивіски та меню за допомогою телефонної камери і перекладає інформацію на бажану мову [46-47]. Ця особлива функція може бути корисною для мандрівників, які отримали деяку інформацію на поточний момент і хочуть перекласти її пізніше [48]. З точки зору маркетологів, ця технологія покращує досвід клієнтів (досвід мандрівників) та залучення клієнтів (мандрівників) [49].

Використовуючи ШІ у поєднанні з алгоритмом максимальної ймовірності, постачальники послуг можуть забезпечити *оптимізацію покупок*. Алгоритм максимальної ймовірності використовує минулі дані та передбачає ймовірні значення цін [50], прогнозує терміни зростання та зниження цін для підбору найкращих строків для придбання послуг споживачами [51–52]. Ця технологія використовується у багатьох сферах туризму, таких як бронювання готелів / авіарейсів / служб таксі [53]. ШІ також допомагає у *перехресних продажах*, тобто, продажах додаткових послуг споживачам. Наприклад, якщо турист шукає службу таксі, ШІ подає такий підбір пропозицій, де поряд з службами таксі надається інформація щодо готельних послуг, зон відпочинку поблизу тощо. Деякі Інтернет-компанії, наприклад Noppeg.com, оптимізують послуги з подорожей, надаючи інформацію не лише про основну, але й про додаткові послуги [49].

Хоча ШІ швидко досягає успіхів, все ще існують обмеження щодо його використання недостатньо освіченими людьми [54]. Незважаючи на той факт, що ШІ забезпечує грошові вигоди, замінюючи працівників, та негрошові вигоди, надаючи унікальний досвід споживачам, він не може перевершити людський інтелект, оскільки все ще розвивається [55].

Ще однією основною проблемою використання ШІ є безпека та охорона даних. Це головне занепокоєння щодо застосування ШІ в деяких важливих галузях, таких як фінанси та військова справа. Наприклад, хоча застосування блокчейнів забезпечує безпеку та охорону даних, деякі країни все ще не хочуть

використовувати технологію розпізнавання обличчя через проблеми конфіденційності та безпеки даних [56–57]. Чат-боти зберігають минулу історію покупок, історію подорожей, що провокує проблеми конфіденційності та безпеки даних [58].

Основною проблемою програмно-контрольованих служб є те, що невелика вірусна атака може порушити програмне забезпечення та операції, що проводяться постачальниками послуг, і в подальшому призведе до хаосу. Хоча технологія ШІ є передовою та перспективною, невеликі постачальники послуг не можуть їх собі дозволити, оскільки вони вимагають величезних інвестицій [59].

Хоча чат-боти та роботи здатні замінити людську робочу силу, споживачі все ще покладаються на людей, коли мова йде про завдання, що передбачають складність [60].

Висновки і перспективи подальших пошуків. З кожним днем присутність технологій ШІ в туристичній індустрії зростає. Це свідчить про те, що туризм здатний оптимально використовувати новітні технології для підвищення ефективності та продуктивності. Клієнти туристичної галузі отримують вигоду завдяки покращеному рівню задоволеності. У той же час підприємства туристичного бізнесу можуть краще контролювати процеси. Бізнес-процеси автоматизуються, а ділові операції та протоколи впорядковуються.

Незважаючи на те, що застосування технологій ШІ призводить до багатьох переваг на галузевому рівні, як на організаційному, так і на рівні споживачів, це також спричиняє численні виклики та складності. Впровадження різних видів ШІ в бізнес-контексті туристичної індустрії є складним завданням. Для побудови надійної технічної інфраструктури суб'єктам господарювання потрібні відповідні фінансові ресурси. Збільшення використання роботів, чат-ботів та інших технологій ШІ означає, що реальна людська взаємодія в туристичній індустрії буде обмежена. Це може негатив-но позначитися на подорожах та туристичному досвіді кінцевих споживачів. Технологічний підхід може породити нові, складні технічні проблеми, які ще не відомі. Маркетологи повинні інтегрувати технології ШІ з урахуванням зручності у використанні та корисності для всіх зацікавлених сторін. Тому необхідно проводити подальші всебічні дослідження з питань застосування технологій ШІ в туристичній індустрії для виявлення як позитивного, так і негативного впливу ШІ на туристичну індустрію, бізнес та споживачів.

Список використаних джерел:

1. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. New York, NY: Pearson, 2016. 1152 p.
2. Issa H., Sun T., Vasarhelyi, M.A Research ideas for artificial intelligence in auditing: the formalization of audit and workforce supplementation. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. 2016. Vol. 13. No. 2. P. 1-20.
3. Nagaraj S. AI enabled marketing: what is it all about? *International Journal of Research in Commerce, Economics and Management*. 2019. Vol. 8. No. 6. P. 501-518.
4. Nagaraj S. Marketing analytics for customer engagement: a viewpoint. *International Journal of Information Systems and Social Change (IJISSC)*. 2020. Vol. 11. No. 2. P. 41-55.

5. McCormick J., Doty C.A., Sridharan S., Curran R., Evelson B., Hopkins B., Little C., Leganza G., Purcell B., Miller E. Predictions 2017: artificial intelligence will drive the insights revolution. Forrester research for customer insights professionals. Cambridge: Forrester Research Inc., 2016. URL: www.forrester.com/report/Predictions2017ArtificialIntelligenceWillDriveTheInsightsRevolution/-/E-RES133325 (application date: 12.02.2021).
6. Getting smarter by the sector: how 13 global industries use artificial intelligence. Tata Consultancy Services, 2019. URL: <http://sites.tcs.com/artificial-intelligence/wp-content/uploads/TCS-GTS-how-13-globalindustries-use-artificial-intelligence.pdf> (application date: 12.02.2021).
7. World AI Show. URL: www.worldaishow.com (application date: 22.02.2021).
8. How artificial intelligence (AI) is changing the travel industry. *Revfine Optimising Revenue*, 2019. URL: www.revfine.com/artificial-intelligence-travel-industry (application date: 22.02.2021).
9. Statista. Global No.1 Business Data Platform. URL: <https://www.statista.com>.
10. Viglia G., Furlan R., Ladron-de-Guevara A. Please, talk about it! when hotel popularity boosts preferences. *International Journal of Hospitality Management*. 2014. Vol. 42. P. 155-164.
11. Anurag. Emerging trends of artificial intelligence in travel. Newgenapps, 2018. URL: www.newgenapps.com/blog/artificial-intelligence-in-travel-emerging-trends (application date: 24.02.2021).
12. Chawla S. 7 Successful applications of AI & machine learning in the travel industry. Hackernoon, 2019. URL: <https://hackernoon.com/successful-implications-of-ai-machine-learning-in-travel-industry-3040f3e1d48c>.
13. Peranzo P. AI assistant: the future of travel industry with the increase of artificial intelligence. *Imaginnovation. Imagination Turns to Innovation*, 2019. URL: www.imaginnovation.net/blog/the-future-of-travel-with-the-increase-of-ai/ (application date: 24.02.2021).
14. How mobile influences travel decision making in Can't-Wait-to-Explore moments. *Think With Google*, 2016. URL: www.thinkwithgoogle.com/consumer-insights/mobile-influence-travel-decisionmaking-explore-moments/ (application date: 24.02.2021).
15. Ivanov S., Webster C. Adoption of robots, artificial intelligence and service automation by travel, tourism and hospitality companies – a cost-benefit analysis. *Contemporary tourism – traditions and innovations: International Scientific Conference*, 19-21 October 2017, Sofia University. – P. 156-160.
16. Ivanov S., Webster C., Berezina K. Adoption of robots and service automation by tourism and hospitality companies. *Revista Turismo & Desenvolvimento*. 2017. Vol. 27. No. 28. P. 1501-1517.
17. Kim T., Kim M.C., Moon G., Chang K. Technology-based self-service and its impact on customer productivity. *Services Marketing Quarterly*. 2014. Vol. 35. No. 3. P. 255-269.
18. Beerli A., Martin J.D. Factors influencing destination image. *Annals of Tourism Research*. 2004. Vol. 31. No. 3. P. 657-681.
19. Kaushik N., Kaushik J., Sharma P., Rani S. Factors influencing choice of tourist destinations: a study of North India. *IUP Journal of Brand Management*. 2010. Vol 7. No. 1/2. P. 116-132.
20. Seyidov J., Adomaitiene R. Factors influencing local tourists' decision-making on choosing a destination: a case of Azerbaijan. *Ekonomika*. 2016. Vol. 95. No. 3. P. 112-127.
21. Patel V. Airport passenger processing technology: a biometric airport journey: A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Science in Cybersecurity Engineering. Embry-Riddle Aeronautical University, 2018. URL: <https://commons.erau.edu/edt/385/>.

22. Chang H.-L., Yang C.H. Do airline self-service check-in kiosks meet the needs of passengers? *Tourism Management*. 2008. Vol. 29. No. 5. P. 980-993.
23. Saulat A. Four ways AI is re-imagining the future of travel. Mindtree, 2018. URL: www.mindtree.com/blog/four-ways-ai-re-imagining-future-travel.
24. Guttentag D.A. Virtual reality: applications and implications for tourism. *Tourism Management*. 2010. Vol. 31. No. 5. P. 637-651.
25. Yung R., Khoo-Lattimore C. New realities: a systematic literature review on virtual reality and augmented reality in tourism research. *Current Issues in Tourism*. 2019. Vol. 22. No. 17. P. 2056-2081.
26. Jung T., Tom Dieck M.C., Lee H., Chung N. Effects of virtual reality and augmented reality on visitor experiences in museum. In *Information and Communication Technologies in Tourism 2016* / Eds. A. Inversini, R. Schegg. Springer, Cham. P. 621-635.
27. Jung T., Tom Dieck M.C., Moorhouse N., Tom Dieck D. Tourists' experience of virtual reality applications. 2017 *IEEE International Conference on Consumer Electronics (ICCE)*. P. 208-210.
28. Barnes S. Understanding virtual reality in marketing: nature, implications and potential: implications and potential. SSRN, 2016. URL: <https://ssrn.com/abstract=2909100> (application date: 25.02.2021).
29. Van Kerrebroeck H., Brengman M., Willems K. Escaping the crowd: an experimental study on the impact of a virtual reality experience in a shopping mall. *Computers in Human Behavior*. 2017. Vol. 77. P. 437-450.
30. Kim J., Hardin A. The impact of virtual worlds on word-of-mouth: improving social networking and servicescape in the hospitality industry. *Journal of Hospitality Marketing & Management*. 2010. Vol. 19. No. 7. P. 735-753.
31. Wilde J.S. Systems and methods for improved data integration in virtual reality architectures. Google Patents, 2017.
32. Kumar R., Li A., Wang W. Learning and optimizing through dynamic pricing. *Journal of Revenue and Pricing Management*. 2018. Vol. 17. No. 2. P. 63-77.
33. Kumar V.M., Keerthana A., Madhumitha M., Valliammai S., Vinithasri V. Sanative chatbot for health seekers. *International Journal of Engineering and Computer Science*. 2016. Vol. 5. No. 3. P. 16022-16025.
34. Oh K.J., Lee D., Ko B., Choi H.J. A chatbot for psychiatric counseling in mental healthcare service based on emotional dialogue analysis and sentence generation. *18th IEEE International Conference on Mobile Data Management (MDM)*, 2017. P. 238-241.
35. Makar M.G., Tindall T.A. Automatic message selection with a chatbot, Google Patents, 2014.
36. Boiano S., Borda A., Gaia G. Participatory innovation and prototyping in the cultural sector: a case study". Proceedings of EVA. London, 2019. P. 18-26.
37. Gajdosik T., Marcis M. Artificial intelligence tools for smart tourism development. *Computer Science On-line Conference*. Springer, 2019. P. 392-402.
38. Nagaraj S., Singh S. Investigating the role of customer brand engagement and relationship quality on brand loyalty: an empirical analysis. *International Journal of E-Business Research (IJEER)*. 2018. Vol. 14. No. 3. P. 34-53.
39. Nagaraj S., Singh S. Millennial's engagement with fashion brands: a moderated-mediation model of brand engagement with self-concept, involvement and knowledge. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*. 2019. Vol. 23. No. 1. P. 2-16.
40. Seal P.P. Guest retention through automation: an analysis of emerging trends in hotels in Indian Sub-Continent. In *Global Trends, Practices, and Challenges in Contemporary Tourism and Hospitality Management* / Ed. D. Batabyal. USA: IGI Global, 2019. P. 58-69.
41. Marouane C., Maier M., Feld S., Werner M. Visual positioning systems – an extension to MoVIPs. 2014 *IEEE International Conference on Indoor Positioning and Indoor Navigation (IPIN)*. P. 95-104.

42. Anup S., Goel A., Padmanabhan S. Visual positioning system for automated indoor/outdoor navigation. *TENCON 2017: 2017 IEEE Region 10 Conference*. P. 1027-1031.
43. Xiao A., Chen R., Li D., Chen Y., Wu D. An indoor positioning system based on static objects in large indoor scenes by using smartphone cameras. *Sensors*. 2018. Vol. 18. No. 7. P. 2229.
44. Ruotsalainen L., Kuusniemi H., Chen R. Visual-aided two-dimensional pedestrian indoor navigation with a smartphone. *Journal of Global Positioning Systems*. 2011. Vol. 10. No. 1. P. 11-18.
45. Azis N.A., Hikmah R.M., Tjahja T.V., Nugroho A.S. Evaluation of text-to-speech synthesizer for Indonesian language using semantically unpredictable sentences test: indoTTS, eSpeak, and Google Translate TTS. *2011 International Conference on Advanced Computer Science and Information Systems*. P. 237-242.
46. Ma D., Lin Q., Zhang T. Mobile camera based text detection and translation. Stanford University, 2000. URL: https://stacks.stanford.edu/file/druid:my512gb2187/Ma_Lin_Zhang_Mobile_text_recognition_and_translation.pdf (application date: 26.02.2021).
47. Tatwany L., Ouertani H.C. A review on using augmented reality in text translation". *2017 IEEE 6th International Conference on Information and Communication Technology and Accessibility (ICTA)*. P. 1-6.
48. Chavre P., Ghotkar A. Scene text extraction using stroke width transform for tourist translator on android platform. *2016 IEEE International Conference on Automatic Control and Dynamic Optimization Techniques (ICACDOT)*. P. 124-131.
49. Bulanov A. Benefits of the use of machine learning and AI in the travel industry. Django Stars, 2019. URL: <https://djangostars.com/blog/benefits-of-the-use-of-machine-learning-and-ai-in-the-travel-industry/>.
50. Moraga-Gonzalez J.L., Wildenbeest M.R. Maximum likelihood estimation of search costs. *European Economic Review*. 2008. Vol. 52. No. 5. P. 820-848.
51. Kumar R., Li A., Wang W. Learning and optimizing through dynamic pricing. *Journal of Revenue and Pricing Management*. 2018. Vol. 17. No. 2. P. 63-77.
52. Song H., Jiang Y. Dynamic pricing decisions by potential tourists under uncertainty: the effects of tourism advertising. *Tourism Economics*. 2019. Vol. 25. No. 2. P. 213-234.
53. Roper M.A. Dynamic pricing policies of hotel establishments in an online travel agency. *Tourism Economics*. 2011. Vol. 17. No. 5. P. 1087-1102.
54. Reddy R. Robotics and intelligent systems in support of society. *IEEE Intelligent Systems*. 2006. Vol. 21. No. 3. P. 24-31.
55. Laurent P., Chollet T., Herzberg E. Intelligent automation entering the business world. Deloitte, 2015. URL: www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/lu/Documents/operations/lu-intelligent-automationbusiness-world.pdf (application date: 26.02.2021).
56. Bowyer K.W. Face recognition technology: security versus privacy. *IEEE Technology and Society Magazine*. 2004. Vol. 23. No. 1. P. 9-19.
57. Leong B. Facial recognition and the future of privacy: I always feel like somebody's watching me. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2019. Vol. 75. No. 3. P. 109-115.
58. Kannan P., Bernoff J. The future of customer service is AI-Human collaboration. MIT Sloan Management Review, 2019. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-future-of-customer-service-is-ai-human-collaboration/> (application date: 26.02.2021).
59. Murphy J., Hofacker C., Gretzel U. Dawning of the age of robots in hospitality and tourism: challenges for teaching and research. *European Journal of Tourism Research*. 2017. Vol. 15. P. 104-111.
60. Lommatzsch A. A next generation Chatbot-Framework for the public administration. *International Conference on Innovations for Community Services*. Springer, 2018. P. 246-253.

Трансформація світового туризму в пандемічний та постпандемічний період

У статті досліджено основні сучасні світові тренди в туризмі в умовах негативного впливу Covid-пандемії на туристичну індустрію. Розглянуто їх корекцію на туристичну індустрію та особливий акцент зроблено на дослідженні заходів щодо пом'якшення дії Covid-пандемії на сферу туризму. Складність ситуації, в якій опинилася туристична галузь, вимагає адаптаційного періоду для туристів і для туристичних підприємств, тому ідентифіковано основні проблеми функціонування та розвитку підприємств туристичної сфери, визначено трансформаційні зміни туристичної індустрії, зумовлені функціонуванням в умовах карантинних обмежень. Увагу сконцентровано на дослідженні та розробці напрямів подолання кризових явищ підприємств туристичної сфери для досягнення ними сталого функціонування що в постпандемічний період матиме суттєвий вплив як на розвиток туристичного ринку, так і суттєво вплине на розвиток країн і регіонів.

Ключові слова: туризм, туристичні потоки, карантинні обмеження, епідемічні ризики, пандемія, Covid-19, розвиток туристичної сфери.

Baranov V. Transformation of the world tourism in the pandemic and postpandemic period. *The article examines the main current global trends in tourism in the negative impact of the Covid pandemic on the tourism industry. Their correction for the tourism industry is considered and special emphasis is placed on the study of measures to mitigate the effects of the Covid pandemic on tourism. The complexity of the situation in which the tourism industry finds itself requires an adaptation period for tourists and tourism enterprises, so the main problems of functioning and development of tourism enterprises are identified, transformational changes in the tourism industry due to quarantine restrictions are identified. Attention is focused on research and development of ways to overcome the crisis of tourism enterprises to achieve their sustainable operation, which in the post-pandemic period will have a significant impact on the development of the tourism market and significantly affect the development of countries and regions.*

Keywords: *tourism, tourist flows, quarantine restrictions, epidemic risks, pandemic, Covid-19, tourism development.*

Вступ. Туризм будучи третьою за величиною експортною галуззю світової економіки виявився одним з секторів, які найбільше постраждали від пандемії COVID-19. За даними Всесвітньої ради подорожей та туризму, яка представляє міжнародну індустрію туризму, подорожі і туризм внесли 8,9 трлн дол. у світову економіку в 2019 році і були відповідальні за 10,3% всієї економічної діяльності [2]. Наприклад, катастрофічними наслідками для туристичного бізнесу обернулася припинення авіап перевезень. За даними Міжнародної асоціації повітряного транспорту (International Air Transport Association, IATA), збитки світових авіакомпаній складуть близько 84,3 млрд. дол. США. У 2009 році через світову фінансову кризу європейські аеропорти за 12 місяців втратили 100 мільйонів пасажирів. Коронавірусу потрібен був всього 31 день - місяць березень, щоб втратити навіть більше.

У деяких країнах частка туристського сектора у ВВП становить понад 20 відсотків, і вплив пандемічної кризи серйозно позначився на економіці, отриманні

людьми засобів до існування, системі суспільних послуг і обмежив спектр можливостей на всіх континентах. Хоча одним із пріоритетних завдань повинно бути збереження туристичної галузі та структур які залежать від цього сектора, в той же час відновлення туристської діяльності відкриває перспективи для проведення перетворень з акцентом на те, щоб регулювати вплив пандемії на відвідувані туристами напрямки і формувати у населення і працюючих в цій сфері компаній більш високий потенціал протидій шляхом здійснення інновацій, цифровізації, забезпечення стійкості та налагодження партнерських зв'язків [8].

Дані обставини визначають актуальність вивчення теоретичних і практичних питань стабілізації функціонування ринку туристичних послуг, запобігання негативного впливу карантинних обмежень та подальшого забезпечення стійкості діяльності підприємств туристичної сфери. Окреслені питання є не просто актуальними, багатограними та комплексними, а висуваються в розряд першочергових завдань у сучасних динамічних змінах економічного середовища.

Виклад основного матеріалу. Тематика щодо дослідження та аналізу трендів у туризмі в період пандемічної кризи є достатньо популярною як серед вітчизняних, так і зарубіжних учених і практиків, що підтверджує теоретико-методологічне й практичне значення цієї проблематики. Різноманітні теоретичні аспекти діяльності туристичної сфери висвітлено у працях таких учених, як: Ворошилова Г.О., Гоблик-Маркович Н.М., Горіна Г.О., Жаліло Я.А., Заворуєва О.С., Захарін С., Оболенцева Л.В., Шацька З.Я. та інші [2-5; 7; 11]. Однак сьогодні окремі питання щодо подолання негативних явищ підприємствами туристичної сфери і досі залишаються невирішеними та потребують детального вивчення.

Зважаючи на викладене вище, метою роботи виступає дослідження питань стабілізації та відновлення функціонування підприємств туристичної сфери в умовах карантинних обмежень.

Пандемія COVID-19 та введені в світі жорсткі протиепідемічні заходи істотно вплинули на стан та розвиток світового туризму. Галузь втратила сотні мільярдів доларів і мільйони робочих місць на протязі 2020 року. Але туристичний ринок пристосовується під існуючі реалії, одночасно з скороченням в одних секторах в інших на ринок виходять цифрові стартапи, з'являються нові можливості для індивідуальних турів і нові формати міжнародного співробітництва. Експерти Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) упевнені, що нинішня криза створить більш стійку туристичну економіку.

Пандемія коронавірусу COVID-19 стала для туристичної галузі найсерйознішим викликом за весь час її існування. За підсумками 2020 р економіка міжнародного туризму скоротилась приблизно на 80%, втрати цього сектора економіки перевищують \$ 1 трлн. та втрачено понад 100 млн. робочих місць. Нинішня криза виявила давні структурні слабкості в економіці туризму (фрагментований сектор, представлений в основному малим і середнім бізнесом, надмірно залежний від сезонності), а також прогалини в готовності урядів і бізнесу оперативню реагувати на нові виклики і зміни.

За даними UNWTO, тільки з січня по серпень падіння експортної виручки від міжнародного туризму склало \$ 730 млрд у порівнянні з аналогічним періодом 2019 г. Це більш ніж в 8 разів перевищує втрати, понесені в результаті глобальної

економічної і фінансової кризи 2008-2009 рр. Тоді через спад в економіці, зростання цін на паливо і падіння попиту на квитки і пакетні тури з ринку пішли десятки авіаперевізників і туроператорів по всьому світу.

90% світового населення пристосувалося до життя в умовах обмежень на поїздки через пандемію COVID-19. Однак багато туристів скасували поїздки, побоюючись вірусу, через що сектор практично повністю зупинився. Проте лідери галузі докладають максимум зусиль для відновлення цієї сфери економіки, але для цього також важлива і урядова підтримка.

Криза, викликана коронавірусною інфекцією, поставила учасників туристичної галузі в скрутне становище. Саме зараз вкрай важлива підтримка з боку влади, щоб туристичні підприємства змогли перетворити існуючі проблеми в можливості для відновлення[8, 10].

Уряди багатьох країн приймають або планують систему заходів щодо зниження впливу COVID-19 на сектор подорожей і туризму, включаючи пом'якшення обмежень на поїздки, фінансові та нефінансові заходи підтримки як для туристів, так і для компаній, заходи щодо захисту працівників і багато іншого:

- Японія витратить 3,6 млрд ієн на більш широке поширення інформації для мандрівників і просування туристичних напрямків;
- Норвегія знизила ставку ПДВ для мандрівників з 12% до 8%;
- Франція реалізувала одну з найщедріших програм загальною вартістю 26 млрд євро, яка полягає у виплаті 70% заробітної плати співробітникам у відпустці;
- Великобританія знизила ПДВ з 20% до 5% для готельного бізнесу і створила грантову систему в розмірі 25 000 фунтів для підприємств роздрібною торгівлі, готельного бізнесу, туризму і сектора дозвілля, що займають орендовану нерухомість;
- Ісландія пропонує внутрішні туристичні ваучери і запустила внутрішню рекламну кампанію, яка, ймовірно, буде розширена на міжнародному рівні.

Однак як і будь-яка криза, криза 2008-2009 рр. створила нові можливості та сприяла відкриттю нових напрямів в сфері туризму. Так у серпні 2008 року був заснований сервіс Airbnb, який сьогодні став глобальною платформою здачі житла в короткострокову оренду. Сервіси і платформи, що розширюють можливості для розвитку неорганізованого туризму, стали набирати популярність, індустрія почала змінюватися.

Подібні тенденції масо можливість спостерігати і сьогодні: більшість країн, орієнтованих на розвиток туристичного сектора, скористалися кризовим затишком, щоб прискорити перезавантаження галузі, провести діджиталізацію, запуск цифрових платформ, екологічних рішень і поміняти підходи до організації туризму [6].

До основних інноваційних напрямків розвитку в туристичному секторі можна віднести: підвищена турбота про здоров'я туристів і дотримання санітарних норм, цифрова трансформація, орієнтація на усвідомлене споживання і Low Tech (виробництво товарів і послуг з мінімальною шкодою для людей, тварин і навколишнього середовища), імерсивні технології (суміщення реальності

і віртуальних ефектів для більшого занурення в новий простір), орієнтація на міста як центр інновацій.

Цифровізація туристичного сектора яка стала особливо актуальною у 2020 році почалася задовго до пандемії. У 2019 р. фахівці прогнозували зростання темпів світового ринку онлайн-туризму (інтернет-сервісів планування поїздок для самостійних мандрівників) на найближчі чотири роки на рівні понад 13% на рік, а динаміку світового ринку онлайн-подорожей оцінювали зростанням з \$ 570,25 млрд в 2017 р. до \$ 1134,55 млрд до 2023 р. Однак в реальності в період постковідного відновлення цифри можуть бути вище. За прогнозами фахівців епідемія коронавірусу прискорить цифрове перетворення в сфері гостинності на 10-15 років. Такі сервіси, як Skyscanner, Booking.com, Airbnb, дали туристам можливість легко і просто планувати поїздки самостійно, і все більше людей воліло замість пакетних турів індивідуальні. Приклад введення нових технологій також можна спостерігати в китайських аеропортах, де є стенди з розпізнаванням обличчя, щоб допомогти мандрівникам перевірити статус їх рейсу, пройти реєстрацію і знайти свій гейт вильоту. Майбутнє подорожей буде явно відрізнятися від того, що ми бачили раніше.

Викликані пандемією обмеження на міжнародні поїздки сформували колосальний відкладений попит [12]. Зрозуміло що коли ситуація повністю нормалізується у найбільш вигідних умовах будуть ті у кого будуть вигідні пропозиції і краща інфраструктура, в тому числі цифрова. За останні місяці люди по всьому світу звикли до нового рівня цифрового комфорту, їх вимоги значно зросли. Щоб бути конкурентними потрібно вже адаптуватися, важливо розвивати і підтримувати технологічні проекти в туристичній галузі [1].

Одним з нових напрямків цифровізації туризму, який отримав особливу популярність саме під час карантинних обмежень, є віртуальні екскурсії по містах і музеях світу. Не виходячи з кімнати, можна обійти Лувр, послухати Віденську оперу, вивчити відеогалереї NASA. Можливість подорожувати онлайн допомагає людям відкривати для себе світ, бачити місця, де вони ще не бували, отримувати знання, знайомитися з жителями різних країн. Такі проекти допомагають створювати привабливий образ міст і тим самим формувати відкладений попит на подорожі. Якщо людині вже зараз сподобається, наприклад, парк, музей, театр чи міська пам'ятка, велика ймовірність того, що вона обов'язково відвідає це місце, як тільки буде можливо.

Незважаючи на потужне падіння галузі, COVID-19 виявився несподіваним каталізатором інновацій та інтеграції нових технологій в галузь [1]. Прискорення цифровий порядку денного є одним з позитивних результатів цієї кризи поряд з розвитком нових бізнес-моделей, що втілюють цілі сталого розвитку, впровадженням екологічного туризму, залученням в сектор різних соціальних верств населення, а також еволюцією попиту і переосмисленням ролі безпеки і здоров'я.

Прогнозується що туристичні компанії почнуть більше інвестувати гроші в маркетинг, щоб вміти розставляти пріоритети аналізуючи поточний і минулі кризи. Компанії за допомогою підготовки до подібних ситуацій зможуть прискорити своє відновлення в майбутньому.

Висновки. Пандемія завдала тяжкого удару по сфері туризму. Зрозуміло, що відкриття багатьох туристичних об'єктів в після карантинний період стане невідгидним, оскільки не буде окуповуватись через слабе завантаження, непристосованість об'єктів, необхідність пропозиції низької конкурентної ціни. Сума збитків, пов'язаних із пандемією, безпосередньо матиме пряму кореляцію з її тривалістю. Світовий туризм скоріш за все буде очікувати так званого адаптаційного періоду, що характеризуватиметься низькою окупністю та балансуванням на межі закриття бізнесу. Також впевненості можна припустити, що після подолання міжнародною спільнотою наслідків пандемії світ прийде до усвідомлення необхідності пошуку рішень, що сприяють мінімізації економічних і фінансових ризиків у разі повторення подібних катастроф, в тому числі в туристичній індустрії.

Пандемія коронавірусу висунула на перший план чотири взаємопов'язаних тенденції, які в найближчому майбутньому будуть визначати основні напрямки розвитку туристичного сектора: зростання популярності внутрішнього туризму, підвищена увага до безпеки і гігієни, прискорення впровадження інновацій, підвищення значущості стійкого, інклюзивного розвитку і захисту навколишнього середовища.

На основі аналізу пандемічної ситуації намітились певні тенденції спрямовані на підтримку сектора в умовах кризи, а також підвищення його стійкості до майбутніх потрясінь. Уподобання і поведінка мандрівників змістилися в бік звичних, передбачуваних і надійних видів відпочинку. Відпочиваючи в Україні, планування подорожі і відпочинок на природі будуть переважати найближчим часом, і туристичні підприємства вже адаптуються до такої парадигми. Також здоров'я, безпека і довіра мають першорядне значення під час пандемії. Особистий досвід, страх застрягти в іншій країні і побоювання з приводу соціального дистанціювання визначатимуть поведінку споживачів в короткостроковій і середньостроковій перспективі. Компаніям доведеться ще більш ретельно продумувати свої стратегії, щоб забезпечити готовність до подібних викликів.

COVID-19 підштовхнув сектор подорожей і туризму до інновацій і впровадження нових технологій. На тлі обмежень на пересування спостерігається прискорене проникнення і активне застосування цифрових технологій, багато споживачів висловлюються на користь безконтактних технологій як основної умови для безпечної і безпроблемної подорожі. У туризмі тенденція цифровізації передбачає поступову переорієнтацію всіх учасників ринку на сферу онлайн з відповідною переорієнтацією фінансових потоків і створенням передумов для підвищення прибутковості індустрії туризму.

Список використаних джерел:

1. Баранов В.В. Інновації та інноваційна діяльність у туристичній галузі. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Кропивницький: ЛА НАУ 2020, С. 214-219.
2. Ворошилова Г.О. Розвиток міжнародного ринку туристичних послуг в умовах кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2014. Випуск 7. Частина 1. С.75-78.

3. Гоблик-Маркович Н.М., Ільтьо Т.І. Аналіз динаміки та актуальних проблем розвитку сфери туризму. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2018. Випуск 24 (1). С.16-22.
4. Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Филипенко А.О., Химинець В.В., Головка А.А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. Київ, 2019. 29 с.
5. Заворуєва О.С. Науково-практичні рекомендації щодо удосконалення стратегії розвитку туристичної галузі України. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 15. Ч. 1. С. 251–255.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 22.04.2020 р. № 3377. URL: <http://search.ligazakon.ua/ldoc2.nsf/link1/info/JI01905A.htm> (дата звернення: 21.09.2020).
7. Захарін С. Організаційно-економічні чинники розвитку сфери туризму та курортів в Україні. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв Серія: Туризм*. 2018. № 2. С.57-66.
8. Оболенцева Л.В., Галицька А.М. Оцінювання впливу туризму як економічного явища: *Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності у конкурентному середовищі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Харків / колектив авторів; Харківський національний університет миського господарства імені О.М. Бекетова, 2020. 232 с.
9. Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні (Оновлення до документу «дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні»). URL: <https://ntoukraine.org> (дата звернення: 21.09.2020).
10. Постанова КМУ від 27.05.2020 р. «Програма стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії Covid-19». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-z-dopracyuvannjam-programu-stimulyvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19> (дата звернення: 21.09.2020).
11. Шацька З.Я., Акульшин М.І. Актуальні проблеми та перспективи розвитку сфери туризму в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С.699-705.
12. Kostynets I., Kostynets V., Baranov V. Pent-up demand effect at the tourist market. *Economics and Sociology*, 2020. № 13(2). P. 279–288.

УДК 658.5.011

Анатолій Залевський, Наталія Чорногор
Льотна академія Національного авіаційного університету

Ділократизація туристичних підприємств як інноваційна організаційна технологія управління

У статті розглядається ділократична організаційна технологія управління як альтернатива класичній бюрократичній моделі управління. Проаналізовано концептуальні ідеї ділократії, сутність механізму ділократизації та оцінено можливості їх практичного застосування для туристичних підприємств.

Ключові слова: ділократія, інновація, туристичне підприємство, організаційна технологія управління.

Zalevskiy A., Chornogor N. Delocratization of tourist enterprises as an innovation organizational management technology. *The article examines the delocratic organizational management technology as an alternative to the classical bureaucratic management model. The conceptual ideas of delocracy, the essence of the mechanism of delocratization are analyzed and the possibilities of their practical application for tourism enterprises are assessed.*

Keywords: *delocracy, innovation, tourist enterprise, organizational management technology.*

Постановка проблеми. Туризм сьогодні одна з найбільш потужних, динамічних і конкурентних сучасних індустрій, для якої питання інноваційного розвитку є надзвичайно важливими. Визначальну роль у забезпеченні конкурентоспроможності та ефективності діяльності туристичних підприємств відіграє система управління, її елементи, структура, організаційні технології управління.

Класичною організаційною технологією управління є бюрократична модель, яка передбачає ієрархічну схему підпорядкування підлеглих керівнику (бюро), при якій у кожного виконавця дві вищі інстанції – бюро (керівництво) і діло (корисний результат праці), причому пріоритетною є перша інстанція зі всіма правами його заохочення та покарання.

Такий стан речей вступає у протиріччя з фактичними, об'єктивними обставинами, коли діло (корисний результат праці) – створення товарів і послуг, за які споживачі згодні добровільно платити, насправді є первинним, оскільки задовольняє їх певні потреби, на що і має бути спрямована діяльність усіх підприємницьких структур, для чого і завдяки чому вони, власне, існують. Відповідно, альтернативною організаційною технологією управління є ділократична модель, потенційно більш об'єктивна та ефективна.

Аналіз останніх публікацій. Більш раціональною у порівнянні з бюрократичною моделлю є система "делегування повноважень", при якій процес прийняття рішень розподілений по всій ієрархічній структурі управління [1]. Завдання, які стоять перед організацією, розбиваються на більш дрібні завдання, за вирішення яких відповідають ті чи інші підрозділи та окремі співробітники. Таким чином, відбувається "розподіл повноважень" між менеджерами різних рівнів. Важливо, що робота кожного оцінюється самим виконуваним цим менеджером ділом (не керівником!), зокрема, не залежить від особистих взаємин з начальством. Тому відомий менеджер і публіцист Ю.Г. Мухін [2] називає таку систему розподілу прав і обов'язків "ділократією" і дає детальний опис її сутності.

Протопопов О.І. у роботі [3], окрім короткої презентації ділократії, характеризує основний механізм її реалізації – ринок корисних результатів праці. У монографії [4] Большаков Б.Є. акцентує увагу на співзвучності ідей ділократії загальним ідеям науки сталого розвитку і розглядає ділократію як застосування теорії сталого розвитку в функціональній області організації управління підприємством шляхом його ділократизації. В роботі [5] представлена організаційна технологія, побудована на основі теорії сталого розвитку та принципу ділократії, яка дозволяє проектувати завідомо ефективні, сталі виробничі системи та управляти ними.

Проте, виходячи з перспективності реалізації ідей ділократії, існує потреба в їх ґрунтовному аналізі для оцінки можливостей практичного застосування для туристичних підприємств в сучасних ринкових умовах.

Мета дослідження. Аналіз концептуальних ідей ділократії, сутності механізму її практичної реалізації (ділократації) як організаційної технології управління на основі теорії сталого розвитку і принципу корисних результатів праці для оцінки можливостей їх застосування для туристичних підприємств.

Результати досліджень. Ділократія – концепція управління, дослівно означає «влада діла», на відміну від бюрократії – «влада бюро» (влада начальства). Відповідно до цієї концепції, будь-яка діяльність виконавців і керівників повинна підкорятися в першу чергу інтересам діла, а не вказівками вищестоящого керівництва. Термін введений на початку 90-х років минулого століття Ю.Г. Мухінін [2] при розробці ним теорії управління людьми.

Основними положеннями цієї теорії є:

1. Влада – це здатність і можливість визначати поведінку людей. Виникає влада не тоді, коли хтось командує, а тільки тоді, коли підлеглий починає виконувати ці команди, тобто, коли підлеглий або просто людина вважають для себе вигідним підкоритися тому, хто здійснює владу.
2. Відповідно до першого закону поведінки людини, людина завжди діє так, щоб в результаті своєї дії отримати максимально необхідне їй заохочення і мінімальне покарання. Заохочення – це придбання чогось цінного для даної людини, а покарання – втрата цього цінного, тому людина завжди прагне досягти результату своєї діяльності з мінімальними витратами для себе, оскільки витрати власної праці для людини теж цінні.
3. Відповідно до другого закону поведінки людини, людина підпорядковується тій інстанції, яка заохочує або карає його. Ця інстанція може бути як людиною, так і міркуваннями вищого порядку – обов'язком або совістю. Кожна людина робить тільки те, що вказує йому інстанція, яка його заохочує або карає.
4. Під ділом розуміється такий результат праці людини, за який готові платити тільки справжні його споживачі, а не керівники.
5. Доручене підлеглому діло є інстанцією, здатною заохочувати і карати свого виконавця, і, в зв'язку з цим, діло саме здатне вказувати підлеглому, як себе виконати, – здатне підкорити свого виконавця собі – мати над ним владу. Виконавця собі – мати над ним владу.

Науково-технічний прогрес призвів до того, що люди бажають все повніше задовольняти свої зростаючі потреби, що, відповідно, ускладнює товари і послуги, які одна людина не здатна з нуля зробити або надати. Тому виникла необхідність поділу праці по виробництву товарів і наданню послуг на окремі операції, якими займаються вузькі фахівці.

В цій ситуації мета управління людьми полягає в тому, що бюро (керівництво) отримує в своє розпорядження підлеглих, маючи завдання виконати якийсь діло, потрібне його споживачам (виробництво товарів або надання послуг) і вимагає для свого виконання поділу праці, виходячи зі все зростаючої складності справи.

Вище зазначалось, що класична бюрократична організаційна технологія

управління передбачає ієрархічну схему підпорядкування підлеглих керівнику (бюро), при якій у кожного виконавця дві вищі інстанції – бюро (керівництво) і діло (корисний результат праці), причому пріоритетною є перша інстанція, виходячи з того, що вона володіє всіма правами його заохочення та покарання.

На відміну від класичної для ділократичної системи управління характерна безумовна пріоритетність діла (корисного результату праці), коли бюро (керівництво) здійснює лише планування, право заохочувати і карати передається ділу (корисному результату праці).

В цьому проявляється сутність ділократії та її практичне значення, реалізуються механізми, що забезпечують ефективність ділократичного підходу, перспективи його використання і визначальна роль у забезпеченні конкурентоспроможності та сталого розвитку туристичних підприємств, зокрема.

Отож, ділократія – це система соціально-економічних відносин, в якій корисний результат праці є домінуючою та усвідомленою метою діяльності учасників цих відносин, у другому значенні ділократія – це організаційна технологія управління, заснована на механізмі функціонування так званого ринку корисних результатів праці.

Відповідно, сутність ділократії і як системи соціально-економічних відносин, і як організаційної технології управління полягає в тому, що вона адекватно і неминуче (автоматично) заохочує учасників цих відносин за кожну корисну дію і неминуче, адекватно карає за кожну помилку – зниження корисності їх діяльності [3].

Основні принципи, на яких має організовуватися будь-яке виробництво, наступні [2]:

1. Планується не виробництво якого-небудь конкретного продукту, а задоволення внутрішніх споживачів підприємства.

2. Система розрахунків усередині підприємства змінюється так, щоб вся виручка від виробів рухалася назустріч технологічним процесом (поток) і проходила (в ідеальному випадку) через кожного працівника.

3. На довгий час вводяться стандартні умови (товари, послуги, ціни) для кожного працівника підприємства (в ідеалі).

4. Працівникам надається можливість, спираючись на стандартні умови, домовлятися між собою про найкраще задоволення споживача.

5. Ділократизація виробництва проводиться зверху вниз, винагорода керівників обчислюється як відсоток від заробітку їх підлеглих.

У відповідності до нової системи організаційно-трудова відносин, кожен працівник, який бере участь у виробництві продукту, фактично отримує його в свою повну власність від ланки, що знаходився раніше нього в технологічному ланцюжку. Зрозуміло, в умовах сучасного виробництва не йдеться про нескінченні фінансові розрахунки між різними підрозділами підприємства і окремими працівниками, а лише про передачу прав власності на продукт або його напівфабрикат і обліку зміни власника.

Виробивши додану вартість, працівник, будучи власником виробленого продукту (діло, в значенні "результату праці людини, за який справжні споживачі готові платити"), потім "продає" його наступній ланці технологічного ланцюжка за взаємно узгодженою "ціною", що включає в себе відшкодування витрат

працівника при виконанні його технологічної операції (витрати електроенергії, амортизація засобів виробництва, "покупка" напівфабрикату продукту тощо) і його винагороду.

Процес внутрішніх поставок триває до надходження готового продукту в розпорядження відділу збуту, який "купить" його тільки в тому випадку, якщо впевнений в його якості і в тому, що він зможе його реалізувати на зовнішньому ринку, тобто зуміє знайти справжнього споживача, готового за нього заплатити.

Отримані від покупця – справжнього споживача діла підприємства (готової продукції) грошові кошти починають рух назад уздовж технологічного ланцюжка. Відділ збуту, сплативши свої витрати, виплачує вартість придбаного у останнього ланки виробничого ланцюжка продукту, і залишає в своєму розпорядженні свій прибуток, що є винагородою за успішне завершення діла. Відповідно, кожна ланка технологічного ланцюжка отримує винагороду не від начальника (власника або розпорядника коштів виробництва, який розпоряджався раніше всім додатковим продуктом), а безпосередньо від споживача виробленого продукту.

І контролером для кожного з працівників стає не стороння людина, призначена адміністрацією, а свій власний товариш. В ідеалі кожний підлеглий, що безпосередньо бере участь у виконанні діла організації, стане одноосібним господарем, як господар умовного міні-заводу, але в кращих умовах, так як він буде застрахований від можливих невдач міццю своєї організації.

Оскільки кожна наступна ланка технологічного ланцюжка "купує" вироблений продукт в свою власність, вона несе і всі ризики, пов'язані з не якісним виконанням роботи попередньою ланкою. Оплата всіх витрат, пов'язаних з конкретною технологічною операцією ведеться працівником самостійно, зрозуміло, за допомогою бухгалтерії, послуги якої щодо обчислення витрат, валового доходу, прибутку, внутрішньогосподарських "податків" він також оплачує за узгодженою з ними ціною. Також оплачуються всі послуги внутрішніх служб – лабораторій, відділів кадрів, технічного контролю тощо. Але і економія на сировині та енергоресурсах надходить безпосередньо до валового доходу працівника.

Кожен працівник пов'язаний з товаришами умовами поставки стандартної продукції або послуг за стандартною ціною, які обмежують його можливості стати монополістом по відношенню до споживачів своєї продукції, і не дозволяють йому працювати «на сторону», не виконавши зобов'язання перед закріпленими за ним споживачами.

Стандартна продукція і послуги – це послуги в самій простій, доступній у виготовленні і в той же час хоча б мінімально влаштовує споживача формі. На таку продукцію вводиться заводський стандарт і встановлюється стандартна ціна. У закон підприємства повинно бути введено положення, що жоден "продавець" не має права нічого продати, якщо він одночасно не пропонує до продажу стандартну продукцію за стандартною ціною або більш якісну продукцію, але теж за стандартною ціною. Таким чином, на підприємстві вводиться конкуренція між продукцією і послугами, спрямована на їх вдосконалення для більш повного задоволення потреб споживача.

У зв'язку з цим, зміниться і становище керівників. Їх завданням буде організувати працю підлеглих таким чином, щоб організація максимально ефективно робила своє діло. Організаційні зусилля потрібні підлеглим для того, щоб максимально збільшити різницю між їх валовим доходом і витратами. Діло керівника – організація праці підлеглих, вони справжні споживачі його діла, тому і платити йому будуть вони. Зарплата керівника складається з сум (обумовлений відсоток валового доходу кожного підлеглого йому працівника), що перераховуються йому працівниками, які "купають" його послуги з організації виробництва.

Чим більше заробляють підлегли, тим більше дохід керівника. Ніяких інших засобів винагороди керівника не потрібно. Дивіденди як дохід від власності будуть виплачуватися кожному працівнику і керівнику відповідно до його внеску у спільне діло. І керівник буде конче зацікавлений в тому, щоб організаторськими прийомами збільшити дохід своїх підлеглих, тим самим, збільшивши і власний дохід. А для цього необхідні навички організатора, необхідне знання технологічних процесів, знання людей. Більш того, для зосередження на управлінні безпосередньо процесом у керівника буде більше часу. Керівник звільняється від контрольно-наглядової частини своїх обов'язків через їх непотрібність в процесі виробництва. Можливість карати виконавця передана безпосередньо ділу, а контролювання виконавця керівником, позбавленого можливості карати, стає безглуздим. Кожен учасник технологічного процесу сам буде зацікавлений у якісному і повному виконанні діла.

При такому підході організація стане робити діло незмірно ефективніше, і подяка начальнику з боку діла також незмірно зросте. При цьому кожен працюючий буде робити діло в більшому обсязі, цінніше і якісно, витрачаючи при цьому набагато менше матеріальних ресурсів.

Ділократичний підхід має також важливий моральний ефект, оскільки вимагатиме від підлеглих постійного самовдосконалення. Їх робота стане цікавою, творчою для них самих. Вони почнуть вчитися і вдосконалювати своє діло, їх успіхи принесуть їм велику людську радість та високе моральне задоволення. Очевидно, що така здатність ділократії може в короткі терміни забезпечити дуже високий рівень матеріального та морального благополуччя учасників ділократизованих соціально-економічних відносин – в цьому є практичне значення ділократії.

Ділократизація виробничої системи дозволяє зусиллями існуючого персоналу в найкоротші строки забезпечити різкий ріст її ефективності, зокрема, за рахунок економії сформованих витрат, на основі різкого росту продуктивності праці розпочинається швидкий ріст доходів персоналу і ріст прибутковості підприємства, нормалізується навантаження його керівництва. У виробничому процесі відбувається цілий ряд суттєвих змін, що забезпечують сталий розвиток виробничої системи.

Окрім того, ділократизація не вимагає додаткового фінансування та руйнування вже існуючих соціально-економічних систем, натомість по мірі її впровадження вирішується одна соціально-економічна проблема за іншою.

Як відмічалось, ділократія заснована на принципі, суть якого полягає в тому, що учасники ділократичних соціально-економічних відносин можуть

обмінюватись тільки корисними результатами праці та отримувати дохід тільки від продажу своєї власної їх частки на відповідному ринку [3-5], який є механізмом реалізації цього принципу і забезпечує владу діла (корисного результату праці). Саме механізм цього ринку дозволяє автоматично і адекватно заохочувати кожну корисну дію його учасників і автоматично, адекватно карати за кожну помилку.

Надзвичайно важливим є також здатність ринку корисних результатів праці балансувати значення вартостей в продукті обміну [3], що забезпечує високий ступінь його еквівалентності, який міг би бути повним при застосуванні в якості еквіваленту обміну використаної потужності [4]. Ринок корисних результатів праці у цьому випадку виступає як регулятор еквівалентності обміну, що балансує купівельну спроможність і пропозицію, кількість грошей і товарів, що обертаються на товарному ринку, в результаті чого ми отримуємо безкризову економіку, яка стійко розвивається.

В умовах ринку корисних результатів праці суспільний додатковий продукт, що приймає участь в процесі обміну та розподілу, набуває нової якості, перетворюючись з товару, який виробляється з метою продажу для отримання прибутку в корисний результат праці, мета продажу якого забезпечення за рахунок росту продуктивності праці стійкого росту можливостей продавця щодо задоволення його матеріальних і духовних потреб.

Можна виділити декілька найбільш принципово важливих наслідків використання ринку корисних результатів праці [3-5] на основі забезпечення: постійного і стійкого росту корисної потужності соціально-економічної системи, яка використовує його як механізм розподілу та обміну, виключаючи ріст потужності втраг; узгодження значень вартості та інтересів учасників, виключаючи конкуренцію з її негативними наслідками з переліку механізмів стимулювання працівників, синергетичного ефекту діяльності учасників виробництва; всім учасникам дійсно рівних та виключно сприятливих можливостей для самореалізації, повного самоуправління та реальною ділократії (влади діла).

Проведений вище аналіз концептуальних ідей ділократії та сутності механізму її практичної реалізації (ділократації) дозволяють адекватно оцінити можливості їх застосування для туристичних підприємств з урахуванням їх галузевої специфіки.

Насамперед необхідно з'ясувати, що відносно до туристичних підприємств, тобто як співвідносяться такі важливі для подальшого дослідження базові поняття як «суб'єкти туристичної діяльності», «підприємства індустрії туризму», «туристичні підприємства», спираючись на джерела [6, 7, 8].

Згідно із Законом України «Про туризм» [6], суб'єктами, що здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність, є: туристичні оператори – юридичні особи, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турсервісну діяльність; туристичні агенти – юридичні особи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації

туристичного продукту туристичних операторів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг; інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; гіді-перекладачі, екскурсоводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи, які проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом, крім осіб, які працюють на відповідних посадах підприємств, установ, організацій, яким належать чи які обслуговують об'єкти відвідування; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо (рис. 1).

Рис. 1. Суб'єкти туристичної діяльності України [8]

У цій же роботі виділяється дві групи туристичних підприємств за характером залучення у створення туристичного продукту: а) туристичні підприємства, які безпосередньо виробляють туристичні послуги та обслуговують туристів та подорожуючих; б) туристичні підприємства, які комбінують комплексний туристичний продукт та здійснюють організаторську та посередницьку діяльність із надання туристичних послуг.

В роботі [7] зазначається, що не всі суб'єкти туристичної діяльності можливо називати туристичними підприємствами. В зв'язку з цим в сукупності підприємств туристичної індустрії слід виділяти туристичні підприємства, основною функцією яких є виробництво (комплектування), надання та реалізація комплексного турпродукту і ця діяльність займає більше 50% його загальної виручки. Тобто, в основу віднесення суб'єктів туристичної діяльності до

туристичних підприємств береться галузева ознака видів діяльності згідно КВЕД, які є для них найбільш дохідними.

Оскільки основною метою функціонування туристичних підприємств є задоволення потреб споживачів в туристичних послугах, відповідно основним видом їх діяльності є комплектування та реалізація туристичного продукту – комплексу туристичних послуг, що задовольняють потреби туриста під час його подорожі. Фактично за змістом та характером своєї основної діяльності туристичні підприємства є свого роду посередниками між споживачем (туристом) та виробником окремих туристичних послуг (засобами розміщення туристів, транспортними організаціями, підприємствами харчування).

Таким чином, виділяється дві групи підприємств індустрії туризму (рис. 2): власне туристичні підприємства (туроператори і турагенти) та інші підприємства індустрії туризму (безпосередні виробники турпослуг), при цьому туристичні підприємства відіграють центральну роль у наданні комплексного кінцевого туристичного продукту [8].

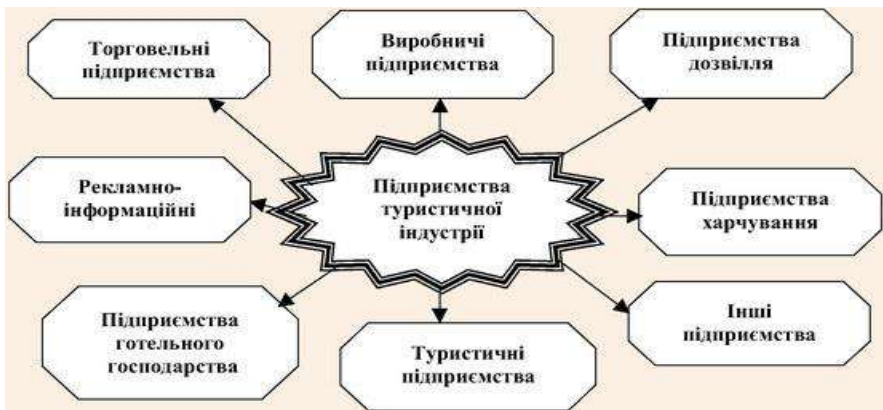

Рис. 2. Види підприємств туристичної індустрії [7]

Туроператором є туристичне підприємство, що займається організацією внутрішніх та міжнародних подорожей з різноманітним асортиментом послуг. Вони комбінують пакети послуг безпосередніх виробників в комплексний стандартний туристичний продукт, який реалізується за єдиною ціною. Туроператор є свого роду оптовим підприємством, продукти якого реалізуються через мережу роздрібних турагентств [7].

Сполучною ланкою між туроператором і споживачем на ринку туристичних товарів та послуг виступає турагентство. Туристичне агентство являє собою роздрібне підприємство, що займається реалізацією турів, організованих туроператорами, та окремих туристичних послуг (транспортних, екскурсійних тощо). Однією із важливих функцій турагентств, поряд зі збутом турпослуг, є

інформування клієнта, надання консультацій відносно мети подорожі, порад з приводу її організації.

Відповідно, з позицій ділократичного підходу, корисним результатом праці туроператора є скомбінований ним комплексний стандартний туристичний продукт, справжнім споживачем – турагент або напряму безпосередній клієнт – турист.

Корисним результатом праці турагента є реалізація комплексного стандартного туристичного продукту, скомбінованого туроператором, відповідно, справжнім споживачем – безпосередньо турист.

Виходячи з вищезазначеного, маємо усі об'єктивні можливості для практичної реалізації ідей ділократії для туристичних підприємств.

Висновки. Аналіз концептуальних ідей ділократії засвідчив, що для ділократичної системи управління характерна безумовна пріоритетність діла (корисного результату праці), коли бюро (керівництво) здійснює лише планування, а право заохочувати і карати передається ділу (корисному результату праці).

Ділократія – це система соціально-економічних відносин, в якій корисний результат праці є домінуючою та усвідомленою метою діяльності учасників цих відносин, у другому значенні ділократія – це організаційна технологія управління, заснована на механізмі функціонування так званого ринку корисних результатів праці.

Ділократизація заснована на принципі, суть якого полягає в тому, що учасники ділократичних соціально-економічних відносин можуть обмінюватись тільки корисними результатами праці та отримувати дохід тільки від продажу своєї власної їх частки на відповідному ринку, який є механізмом реалізації цього принципу і забезпечує владу діла (корисного результату праці). Саме механізм цього ринку дозволяє автоматично і адекватно заохочувати кожну корисну дію його учасників і автоматично, адекватно карати за кожну помилку.

Ідеї та механізми ділократизації в повній мірі можуть бути застосовані в туризмі, де виділяється дві групи підприємств: власне туристичні підприємства (туроператори і турагенти) та інші підприємства індустрії туризму (безпосередні виробники турпослуг), при цьому туристичні підприємства відіграють центральну роль у наданні комплексного кінцевого туристичного продукту

Відповідно, з позицій ділократичного підходу, корисним результатом праці туроператора є скомбінований ним комплексний стандартний туристичний продукт, справжнім споживачем – турагент або напряму безпосередній клієнт – турист. Корисним результатом праці турагента є реалізація комплексного стандартного туристичного продукту, скомбінованого туроператором, відповідно, справжнім споживачем – безпосередньо турист.

Таким чином, проаналізовано концептуальні ідеї ділократії, сутність механізму її практичної реалізації (ділократизації) як організаційної технології управління на основі теорії сталого розвитку і принципу корисних результатів праці та встановлено можливість їх застосування для туристичних підприємств.

Перспективи подальших досліджень лежать в площині моделювання механізму ринку корисних результатів праці стосовно турпідприємств на

першому етапі та для усіх інших підприємств індустрії туризму на другому, а в подальшому – для галузі туризму в цілому.

Список використаних джерел:

1. Орлов А.И. Менеджмент. М.: Знание, 1999.
2. Мухин Ю.И. Наука управлять людьми: изложение для каждого. М.: Фолиум. 1995. 368 с.
3. Протопопов А.И. Презентация делократии. *Устойчивое инновационное развитие: наука и практика*. 2011. Выпуск 1 (6). С. 32-42.
4. Большаков Б.Е. Наука устойчивого развития: монография. Книга 1. Введение / Б.Е.Большаков. Москва: Рос. акад. естеств. наук, 2011. 272 с.
5. Протопопов А.И. Управление производственным процессом на основе теории устойчивого развития и принципа делократии. *Устойчивое инновационное развитие: проектирование и управление*. 2011. Том 7. № 3 (12). С. 131-150.
6. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2021).
7. Гаврилюк С.П. Туристичне підприємство як суб'єкт конкуренції на ринку туристичних товарів та послуг в Україні. *Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: перспективи культурного та економічного розвитку*: матеріали міжн. конгресу. Трускавець, 2000. С.145-149. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/gavryljuk.htm (дата звернення: 01.03.2021).
8. Горіна Г.О. Сутність та особливості типології туристичних підприємств як суб'єктів управління. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 20. С. 46-49. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1861/1/Gorina_2_Sutnist_ta_osoblyvosti.pdf.

УДК 658.8:379.85

Медвідь Ганна

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ

Соціальні мережі як маркетинговий інструмент для розвитку туризму

Розглянуто соціальні мережі в контексті маркетингового інструменту для розвитку туристичної індустрії. Автором було досліджено як саме соціальні мережі надають широкі можливості для просування туристичного продукту на прикладі технологічно розвинених країн, як Японія і США. Через те, що Інтернет є найпопулярнішим джерелом отримання інформації, соціальні мережі посідають важливу роль у повсякденному житті і вже стали об'єктом дослідження провідних маркетологів.

Ключові слова: соціальні медіа, соціальні мережі, маркетинг у соціальних мережах, контент, цільова аудиторія.

Medvid H. Social networks as a marketing tool for tourism development. *Social networks in the context of a marketing tool for the development of the tourism industry are considered. The author explored how most social networks provide ample opportunities to promote tourism products on the example of technological development of countries such as Japan and the United States. Because the Internet is the most popular source of information, social networks play*

an important role in everyday life and have already become the subject of research by leading marketers.

Keywords: *social media, social networks, marketing in social networks, content, target audience.*

Постановка проблеми. В даний час соціальні мережі займають одне з провідних місць серед інструментів маркетингу, адже кількість користувачів Інтернетом у світі щодня зростає. Ця тенденція є зрозумілою, оскільки в цей непростий час (пандемії коронавірусної хвороби COVID-19) сучасне суспільство прагне спілкуватися та самовиражатися незважаючи ні на що, воно може задовольнити власні потреби саме за допомогою соціальних мереж. Саме тому маркетологи стали використовувати популярні соціальні мережі для реклами товарів чи послуг, пошуку нових клієнтів, розвитку бренду тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика використання маркетингу у соціальних мережах досліджувалися у працях таких науковців: Кусіної О.А. [5], Башинської І.О. [2], Грищенка О.Ф. [4], Абдокова Л.З. [1] та ін. Вони вивчали окремі види маркетингу у соціальних мережах, тенденції його розвитку, розглядали методи роботи в соціальних мережах тощо. У працях цих науковців досліджено окремі інструменти інтернет-маркетингу, запропоновані підходи щодо оцінювання ефективності окремих інструментів і технологій, досліджено тенденції застосування новітніх технологій у маркетингу задля просування товару чи послуги на ринку.

Мета – дослідити вплив соціальних мереж на розвиток туризму, формування іміджу туристичних компаній, відповідно до мети дослідження, що поєднує теорію і практику, ми маємо виконати такі **завдання** - визначити поточні досягнення в області соціальних мереж в туризмі і індустрії гостинності, підкреслюючи дію на попит і пропозицію, також провести огляд останніх досліджень і публікацій у даній сфері дослідження.

Використання Інтернету та інших інформаційних комунікаційних технологій призводить до нової ери туристичної економіки. Соціальні мережі, як один із найпотужніших інструментів, були інтегровані в частину соціального та економічного життя в реальному світі. Соціальні мережі стали новим способом соціального зв'язку шляхом інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій (таких як мобільні та веб-технології), соціальної взаємодії та побудови слів, зображень, відео та аудіо. Насправді це більше, ніж новий спосіб спілкування, але стосується цілого онлайн-середовища, побудованого на внесках та взаємодії людей.

Варто зазначити, що за допомогою соціальних мереж маркетологи створюють та реалізують маркетингові кампанії, що є недорогим, але ефективним способом маркетингу. Основна увага маркетологів під час використання соцмереж полягає у створенні такого вмісту, який може привернути увагу великої кількості клієнтів. Більше того, маркетологи зосереджуються на створенні такого контенту, який може запропонувати мотиваційний стимул для людей.

Маркетинг через соціальні медіа - це сучасний та модний метод ринкового спілкування з використанням різних інструментів соціальних мереж таких, як: Facebook, LinkedIn, YouTube, Twitter та різноманітні блоги (рис.1). Ці платформи

надають можливість клієнтам шукати, розміщувати, редагувати, сортувати, спільно створювати та обмінюватися різноманітним вмістом. Таким чином, це дає змогу явно або явно спілкуватися з конкретною людиною або транслювати всіх. Інші функції використовуються для додавання друзів до мережі, налаштування контролю конфіденційності тощо.

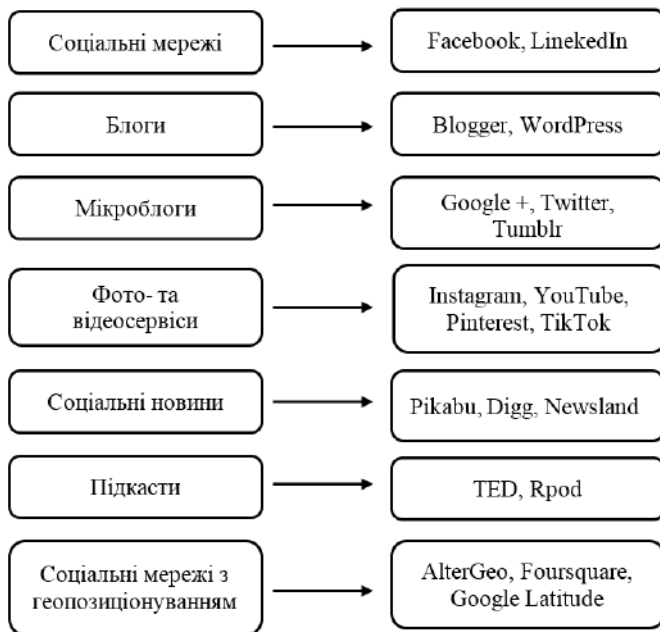

Рис. 1. Види соціальних мереж

Спочатку варто встановити зв'язок між туризмом і соціальними мережами. Туризм є феноменом, так само як і соціальні мережі. Туризм – це багатогранне і багатовимірне явище, вид діяльності і форма рекреації, і галузь національної економіки, і спосіб проведення дозвілля, а також мистецтво, наука і бізнес. У зв'язку зі своїми різноманітними можливостями та багатогранністю, поява соціальних мереж створило певний напрям маркетингу, інструменти якого дуже особливі. Соціальні мережі вплинули на кожну складову придбання туристичного продукту або послуги починаючи з пошуку цього продукту, інформації про продукт, здійснення покупки, продовжуючи знаходженням безпосередньо в дестинації, і весь наступний час після отримання продукту або надання певної послуги. Особливістю туристичного продукту є те, що в більшості випадків, клієнт може його побачити, безпосередньо в момент споживання, що вказує на необхідність туристської компанії продемонструвати продукт максимально яскраво і доступно для клієнта.

Соціальні мережі в туризмі відіграють важливу роль у багатьох аспектах, особливо в пошуку інформації, у прийнятті рішень та у просуванні туризму, зосереджуючись на найкращих практиках взаємодії зі споживачами. Залучення соціальних медіа до ринку туристичних продуктів виявилось чудовою стратегією. Багато країн розглядають соціальні мережі як важливий інструмент просування свого турпродукту. Саме тому в Австралії розглядають такий підхід у досить доречному контексті, щоб заохочувати австралійську туристичну галузь позитивно сприймати соціальні мережі у просуванні свого бізнесу. Австралійським операторам надається можливість просувати свій туристичний бізнес або регіон, використовуючи рекордну базу прихильників туризму в Австралії, включившись до розділу "Що робити" на своїй сторінці у Facebook. Тим часом Австралійський національний комітет з питань стратегії в Інтернеті розробив пакет навчальних посібників «Туристичний електронний набір», важливим компонентом якого є «Соціальні медіа для туризму». Зміст включає базові знання соціальних медіа, як залучитись до них та як покроково використовувати Facebook, YouTube, Pinterest, Twitter, Foursquare, Group Buying та додатки для охоплення клієнтів на своїх мобільних пристроях, а також як розширені матеріали для читання. Словенська туристична рада встановила, що присутність в Інтернеті включає успішні ініціативи, такі як низка кампаній Facebook для ключових ринків, що призвело до високої обізнаності, обороту продажів та задоволення партнерів. медіа була спільна платформа соціальних медіа під назвою Discover Slovenia.

Як показує аналітика і дослідження туристичних ринків таких технологічно розвинених країн, як Японія і США, в майбутньому практично усі продажі, у тому числі і туристських послуг, перейдуть в онлайн-режим і стануть здійснюватися з використанням електронних технологій. З часом офіційні сайти компаній і соціальні мережі будуть практично одно цілим, і вже мало хто стане відстежувати, чи знаходиться він в соціальній мережі або ж на офіційній сторінці тієї або іншої компанії. Соціальні мережі можуть бути не лише інструментом просування туристських послуг, але і способом пошуку нових партнерів, засобом виявлення або поширення інформації. Реклама в соціальних мережах може мати дуже позитивний ефект при мінімумі фінансових вкладень, але лише за умови грамотного і системного підходу. Особливо якщо врахувати, що основна частина користувачів цих ресурсів - молодь, найбільш активна частина суспільства, в середовищі якої багато потенційних туристів.

Згідно дослідження [6] в Україні станом на початок 2020 року найпопулярнішими соціальними мережами в Україні є Facebook (58%), YouTube (41%), Instagram (28%) і Telegram (14%). Сучасне суспільство завжди шукає способи самовираження та спілкування одне з одним. Світова практика доводить, що реклама додає максимальну ефективність тільки в комплексі маркетингу. Вона є органічною частиною маркетингових комунікацій. Реклама існує завдяки засобам масової інформації, невід'ємною частиною яких вона є, приносячи їм основний дохід. Тобто реклама в туризмі це досить місткий і багатоаспектний вид ринкової діяльності. Тому реклама стала атрибутом життя сучасного суспільства, роблячи вплив на становлення особи, стиль життя, формування стереотипів і інтересів.

Ми живемо в цифровому столітті, де можливо зробити половину речей навіть не виходячи з дому, а в цьому нам допомагають додатки. Можна легко спланувати відпочинок та забронювати собі тур, не виходячи з дому, що збільшує кількість відвідувань туристичного веб-сайту. При плануванні подорожі більшість туристів здійснюють пошук інформації в інтернеті, плануючи те саме, що раніше побачили в «постах». Сучасному споживачу зручно використовувати соціальні мережі і отримувати звітти інформацію, спостерігається зростання значення чуток і рекомендацій друзів і знайомих в питаннях прийняття рішення про покупку. Сайти, які дозволяють суспільству поділитися своєю думкою, до чого можна віднести багато, починаючи з Instagram та Facebook. У цьому контексті туристська реклама грає особливу роль, розширюючи кругозір і підвищуючи рівень освіти. Сфера туризму є одним з видатних рекламодавців. Досвід роботи зарубіжних туристських фірм показує, що в середньому 5-6% доходів від своєї діяльності вони витрачають на рекламу туристських поїздок.

Більшість турагентств створюють акаунти компаній в соціальних мережах, тому що це один з найпопулярніших і недорогих способів просування бренду і продукту. Однак багато роблять одну й ту ж помилку - зупиняються на першому етапі публікації контенту. Але ж потрібно працювати далі, отримувати зворотний зв'язок у вигляді коментарів, лайків та звернень в особисті повідомлення. Оскільки потрібно залучити не стільки аудиторію, скільки клієнтів.

Класичною помилкою багатьох турагентств є в тому, що вони починають свою рекламу з «продажу прямо в руки». Спочатку, необхідно викликати інтерес, а для цього існують певні правила, яких необхідно дотримуватися:

1. Звертати на себе увагу;
2. залучати до діалогу;
3. провокувати на питання;
4. створити емоційний фон;
5. зробити вигідну пропозицію;
6. встановити дедлайн.

Успіх турагентства в соціальних мережах залежить саме від унікального контенту. Якщо ж турист поділився в своєму блозі чи з агентом фотографіями з відпочинку, то можна запозичити їх і розмістити в своїх групах або спільнотах. Також можна публікувати власні фотографії або короткі відеоролики з поїздок, наприклад, рекламних турів. Саме такі публікації будуть найбільш ефективними.

Головною умовою, як з аудиторії сформувати клієнтську базу – це вести комунікацію з кожним користувачем як з потенційним клієнтом. Як правило, учасники спільнот із задоволенням читають коментарі до статей та публікацій. Тому необхідно ставити і відповідати на питання, показувати свій експертний рівень, демонструвати знання обговорюваного питання. Будь-яка соціальна мережа створена для спілкування. Традиційною помилкою, яку здійснюють багато турагенти – це опублікування посту і безініціативне чекання реакції від аудиторії. Щоб уникнути цього, необхідно опублікувати пост і звернутися до будь-кого з учасників, зробивши крок першим. Якщо спробувати залучати самостійно аудиторію, тобто відмічати в коментарях чи в постах, писати в особисті повідомлення, то люди будуть відгукнутися і будуть готовими до

спілкування. Але важливо пам'ятати, що особливої уваги зараз мають не лайки, а саме коментарі, як підтвердження того, що відбувається спілкування.

Зацікавити нових клієнтів можливо і без значних фінансових витрат – інтернет дозволяє це робити легко. Сайт чи блог в соцмережах – це та ж реклама, що і вивіска в 90-2000-х років, яку наше суспільство звикло розглядати, вирішуючи де б вони хотіли відпочити на вихідних чи у свою відпустку.

Для того щоб ефективно просувати свій бренд в соцмережах, необхідно дотримуватися таких правил:

1. Необхідно знайомитися з учасниками, писати «новеньким» повідомлення про те, що вони прийняті в групу. Цікавитися у них, що вони хочуть дізнатися, прочитати, з'ясувати, що їм буде цікаво.
2. Слід звертати увагу на заголовки. Нудний і непривабливий заголовок може занапастити будь-який текст.
3. Можна використовувати смайли в постах у Facebook та в Instagram, в інших соцмережах не варто цього робити.
4. Ефективно працюють короткі ролики в Instagram, TikTok.
5. Більше відео матеріалів при роботі в Facebook.
6. Проводити анкетування у своїх блогах.
7. Не варто писати довгі тексти (більше трьох) абзаців для постів в Instagram і Facebook.
8. Для обробки фотографій можна використовувати фотофільтри.
9. Скрізь, де це можливо, необхідно ставити хештеги, але не варто захоплюватися їх кількістю, 5-7 цілком достатньо.
10. При роботі в усіх соціальних мережах можна використовувати фотоколажі, але знову ж таки в розумних межах.
11. Щодня необхідно робити цікаві пости, але щоб вони були максимально простими і зрозумілими; звертатися безпосередньо до клієнтів, не використовувати складних термінів.
12. Важливо бути відкритими і писати позитивно.

Соціальні мережі - актуальний, динамічно такий, що розвивається інструмент для PR- просування туристичних послуг. Просування в соціальних мережах, в основному, ґрунтоване на рекомендаціях. Підтримка якісної репутації і іміджу туристичної компанії багато в чому залежить від кількості і характеру отриманих рекомендацій відносно її послуг. Не лише і не стільки постійна реклама і вигідні пропозиції від імені бренду грають роль в залученні прихильників (клієнтів, партнерів і тому подібне). Зараз найбільш авторитетний ярлик довіри має той бренд, який найчастіше рекомендується. І не за допомогою нав'язаної їм же реклами, а його клієнтами (а також інакше пов'язаними з цим брендом людьми). Чим більше якісних рекомендацій з перевірених і гідних джерел має бренд, тим вище міра його справжньої і майбутньої популярності.

Соціальні мережі продовжують зростати. Це все більше впливає на багато соціальних та економічних аспектів. Індустрія туризму готова скористатися перевагами соціальних мереж, оскільки ця індустрія вже давно покладається переважно на репутацію місця призначення, думку споживачів, поширення інформації та позитивну рекламу з вуст в уста. Соціальні медіа відіграють дуже важливу роль у туристичній галузі. Дослідження соціальних медіа в туризмі ще

перебувають у зародковому стані. Хоча необхідні тематичні дослідження, які зосереджуються на якісному обговоренні впливу соціальних медіа на туризм, надзвичайно важливо заохотити всебічне розслідування впливу та впливу соціальних медіа на всі аспекти туристичної галузі та продемонструвати економічний внесок соціальних медіа для галузі.

Розглянувши позитивні моменти, слід зазначити, що існують і негативні наслідки використання соцмереж у якості просування бренду, до них слід віднести наявність негативних відгуків про роботу туристичної компанії. Це являє серйозну загрозу для репутації фірми і як наслідок – веде до зниження продажів. Цей фактор не слід недооцінювати. Психологія сучасного споживача багато в чому заснована на недовіру. У фазі прийняття рішення при підготовці до здійснення покупки, людина, як правило, прагнути отримати якомога більше інформації про предмет угоди, причому з незалежних джерел. Потенційний клієнт вивчає країну і курорт, на якому він планує здійснити свій відпочинок, дивиться відгуки про цей готель. Зрозуміло, при виборі туроператора такий користувач постарасться знайти відгуки, які б допомогли йому скласти уявлення про надійність фірми. Якщо ж негатив яскраво виражений - є велика ймовірність того, що потенційний клієнт зупинить свій вибір на іншому операторі.

Висновки. У туристичній галузі соціальні мережі відіграють важливу роль, надаючи велику кількість інформації про досвід та огляд місця призначення, власності, закладів та ресторанів. Соціальні мережі надали туристам нових можливостей для комунікації. На сьогодні, більшість туристів користуються інтернетом задля пошуку інформації про власний відпочинок. Засоби масової інформації змінюють методи, за допомогою яких туристи здійснюють пошук, оцінку, а найголовніше – відгуки. Використовуючи соціальні мережі, самі туристи стають «рекламою» того чи іншого відпочинку, екскурсії тощо, пишучи свої негативні чи позитивні відгуки. Отже, туристи стають споживачами, які не лише беруть участь у створенні, але й продають турпродукт. Важливо приділити всебічне дослідження впливу соціальних мереж на всі аспекти туристичної галузі та продемонструвати їх економічний внесок для галузі, що і потребує в подальшому дослідження.

Список використаних джерел:

1. Абдоков Л. З. Роль соціального медіа маркетинга в сучасному бізнесі. *Теорія і практика сучасної науки*. Інститут управління і соціально-економічного розвитку. 2016. № 1(7). С. 3–6.
2. Башинська І. О. Маркетингові комунікації підприємства у соціальних мережах. *Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»*: Збірник наукових праць. Луцький національний університет. Луцьк, 2012. № 9(34). С. 36-41.
3. Брендінг і методи просування бренду компанії в Інтернеті. Управління репутацією в сети. URL: <https://yeella.com/seo/post/brending-i-metody-prodvizheniya-brenda-kompanii-v-internete>
4. Грищенко О.Ф., Нешева А.Д. Соціальний медіа маркетинг як інструмент просування продукту підприємства. *Науковий журнал «Маркетинг і менеджмент інновацій» Серія: Інновації у маркетингу*. Суми, 2013. № 4. С. 86–98.
5. Кусіна О.А. Соціальні мережі як ефективний інструмент маркетингу в індустрії зустрічей. *Креативна економіка*. 2013. № 1 (73). С. 118-123.
6. <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-nazvali-samyje-populyarnye-sotsialnye-1582734412.html>

СЕКЦІЯ 4

Психолого-педагогічні та правові аспекти туризму та рекреації, підготовка фахівців з туризму

УДК 378: [37.013: 379.8]

Плачинда Тетяна

Льотна академія Національного авіаційного університету

Професійна підготовка майбутніх фахівців туристичної галузі в умовах вимушеного карантину

В статті акцентується на важливості якісної професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі. Говориться про те, що в умовах вимушеного карантину викладачі змушені перейти на дистанційне навчання та впроваджувати сучасні ІТ технології в освітній процес. Презентуються платформи, що застосовуються викладачами під час дистанційного навчання та зазначаються їх переваги. Враховуючи специфіку фахової діяльності, пропонуються платформи відомих систем бронювання, з метою формування у майбутніх фахівців туристичної галузі професійних навичок.

Ключові слова: туристична галузь, майбутній фахівець, дистанційне навчання.

Plachinda T. Professional future tourism industry specialists' training in conditions of a forced quarantine. *The article emphasizes the importance of quality training of future tourism industry professionals. It states that, in conditions of a forced quarantine, teachers are driven to move to distance learning and they have to implement modern IT technologies in the process of education. The platforms used by educators during distance learning are presented and their advantages are noted. Taking into account the specifics of a professional activity, online platforms of well-known reservation systems are offered, in order to form professional skills in future specialists of a tourism industry.*

Key words: tourism industry, future specialist, distance learning.

Постановка проблеми. Наразі туристична галузь трансформувалася в одне з найважливіших соціально-економічних явищ сучасності. Проблемами туризму нині займаються фахівці багатьох спеціальностей – географи, економісти, соціологи, педагоги та ін., що говорить про широкомасштабність туристської діяльності. З точки зору педагогіки, акцентуємо увагу на необхідності якісної професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі, у цьому контексті провідну роль відіграють профільні заклади вищої освіти. Бурхливий розвиток туристичної галузі та чимала кількість не вивчених питань, що пов'язані з підготовкою означених фахівців й обумовили дане дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає Колотуха О.В. [3, с. 5]: «Теоретичне осмислення туризму обумовлене рядом причин: широкомасштабністю туристської діяльності, планетарним характером здійснення подорожей, необхідністю наукового обґрунтування сталого розвитку туризму, узгодженням різних підходів до вирішення загальних завдань туристської галузі».

Науковці наголошують, що «Однією з найважливіших складових підготовки менеджерів туризму є професійно орієнтовані дисципліни, через зміст яких майбутній фахівець повинен набувати знання, вміння, навички та досвід, відповідні обраній спеціальності» [5, с. 265].

«Щоб забезпечити підготовку майбутніх менеджерів туристичної діяльності до проведення туристсько-краєзнавчої роботи необхідно надати їм можливість поглиблювати теоретичні знання, закріплювати набуті уміння і навички», підкреслює Миргородська О.Л. [2].

Сучасна наука щодо проблем розвитку туристичної галузі збагачена багатьма науковими студіями. Так, питанням спортивного туризму займалися Грабовський Ю.А., Колотуха О.В., Скалій О.В., Скалій Т.В. та ін. Створення туристсько-рекреаційних кластерів вивчали Щоголева І.В., Залевський А.В., Соколовський В.А та ін. Економічні проблеми, питання менеджменту та маркетингу в туризмі розглядали Домаранський А.О., Миргородська О.Л., Козинська І.П., Столярчук Н.В., Остапенко О.М. та ін. Особливості підготовки фахівців туристичної галузі студювали Гункевич М.Б., Рябоданова Я.М., Філоненко І.М., Федорченко В.К. та ін.

Проте, недостатньо розкрито питання професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі у контексті дистанційного навчання (в умовах вимушеного карантину), на що й направлене наше дослідження.

Метою статті є розкриття основних засобів дистанційного навчання, що дозволять удосконалити якість професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі в умовах вимушеного карантину.

Виклад основного матеріалу. Від якісної професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії залежить успіх соціально-економічного розвитку держави. Як зазначають науковці: «Специфіка праці фахівця (туристичної галузі, уточнення автора) полягає в його професійній здатності до обслуговування людини під час відпочинку...» [1]. У цьому контексті важливим і необхідним є ефективна професійна підготовка до здійснення фахових завдань.

Рабданова Я.М. [4] наголошує: «Підготовкою фахівців галузі туризму займаються більше 80 вищих навчальних закладів України та ще більше професійних закладів нижчого рівня акредитації. Це, безумовно, сприяє розвитку туристичної галузі, але низький ступінь співробітництва між закладами професійної туристичної освіти та підприємствами не дає можливості для становлення високоякісного не тільки теоретичного, а й практичного аспекту освіти. Недостатність практичних навичок гальмує розвиток туристичної сфери, оскільки підприємствам необхідно проводити навчання співробітників вже на робочому місці, втрачаючи не тільки час, а й кошти. У свою чергу, вищі навчальні заклади зацікавлені в тому, щоб їхні випускники були конкурентоспроможними на ринку праці, оскільки це є показником якості підготовки окремого закладу та вагомою підставою для майбутнього співробітництва між підприємством-роботодавцем та закладом освіти».

Проте, в умовах пандемії та вимушеного карантину зазначена вище співпраця є не можливою. Тому актуальності набуває дистанційне навчання та можливості застосування ІТ технологій з метою вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі.

Одним із засобів дистанційного навчання зі студентами є використання Web - орієнтованого середовища Moodle. Дана навчальна платформа повинна проектуватися на засадах соціального конструктивізму, що включає спільну роботу викладачів і студентів, активне навчання з метою формування рефлексивних умінь, самонавчання та самоконтролю і має базуватися на таких принципах:

- адаптивності: Moodle містить засоби, які постійно розвиваються без перебудови системи, та методи, які забезпечують індивідуалізацію навчання;
- довгостроковості: навчальна платформа відповідає розробленим стандартам щодо інформаційних навчальних систем і надає можливість вносити зміни до навчальних матеріалів без перепрограмування;
- доступності: дає можливість працювати дистанційно із будь-якого комп'ютера, підключеного до мережі Інтернет;
- економності: поширюється безкоштовно.

Викладачами також широко застосовуються платформи Google: Google Meet, Google Class, Google форми тощо. Дані засоби надають широкі можливості для проведення он-лайн занять, демонстрацію презентацій, відео занять тощо. Надзвичайно зручним є опитування студентів (контроль знань) за допомогою Google форми (Рис. 1).

The image shows a Google Form interface. At the top, there are tabs for 'Вопросы' and 'Ответы'. The main title is 'Опитування за першим змістовим модулем'. Below the title, there are several sections: 1. 'Тема 1-4' (Topic 1-4). 2. 'Адрес электронной почты' (Email address) with a red asterisk indicating it's required, and a link to 'Изменить настройки' (Change settings). 3. 'Прізвище ім'я по батькові' (Last name, first name, and patronymic) with a 'Краткий ответ' (Short answer) field. 4. 'Туризм - це' (Tourism is...) with a 'Развернутый ответ' (Expanded answer) field. 5. A text area titled 'Рекреаційний туризм - це' (Recreational tourism is...) with a 'Развернутый ответ' (Expanded answer) field. At the bottom, there are icons for a question mark, a trash can, and a toggle switch for 'Обязательный вопрос' (Required question), which is currently turned on. There is also a small notification in the bottom right corner about Windows activation.

Рис. 1. Зразок опитування студентів із застосуванням Google форми

Перевагою Google платформи є необмеженість у часі під час проведення відео занять, зручність застосування Google форм і завантаження необхідних матеріалів у Google клас тощо.

Широке застосування викладачами є Сервіс Zoom для проведення онлайн занять, де зручно демонструвати презентації та відеоролики. Проте даний сервіс обмежений у часі, що створює певні незручності.

Також викладачами широко застосовуються власні електронні пошти, Viber, Messenger, WhatsApp, Telegram тощо, для швидкого зворотного зв'язку й індивідуальної роботи зі студентами.

Зважаючи на специфіку професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму під час дистанційного навчання, з метою формування у них фахових практичних навичок, варто застосовувати такі системи бронювання як: Booking.com, Galileo, Worldspan, Sabre тощо, де студенти зможуть дізнатися про туристські продукти й послуги, навчитися бронювати авіаквитки, готелі та замовляти додаткові послуги.

Висновки. Ситуація з всесвітньою пандемією призвела до вимушеного карантину та, як наслідок, зміни в освітньому процесі всіх закладів освіти. Перехід на дистанційне навчання був несподіванкою як для студентів, так і для викладачів, що змусило шукати нові шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема туристичної галузі, через застосування засобів ІТ технологій. Існує чимало платформ (Moodle, Zoom, Google клас тощо) які дозволяють проводити якісні заняття й ефективну професійну підготовки майбутніх фахівців. Викладачі здебільшого самостійно обирають, зручну для них і для студентів, платформу для навчання.

Таким чином, нові виклики сучасності змусили багатьох суб'єктів освітнього процесу переосмислити методи та засоби професійної підготовки та впровадити сучасні ІТ технології в освітній процес ЗВО.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в з'ясуванні (через опитування суб'єктів освітнього процесу із застосуванням Google форми) недоліків дистанційного навчання з метою його вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Машика Н.В., Машика Ю.В. Підготовка кадрів туризму в Україні: компетентність фахівця в галузі туризму. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/743/1/%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%93%D0%9E%D0%A2%D0%9E%D0%92%D0%9A%D0%90%20%D0%9A%D0%90%D0%94%D0%A0%D0%86%D0%92%20%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%98%D0%97%D0%9C%D0%A3%20%D0%92%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%86.pdf> (дата звернення 10.01.2021 р.).
2. Миргородська О.Л. Місце навчальної практики з активного туризму у процесі формування дослідницьких умінь майбутніх менеджерів туристичної діяльності. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки. Збірник наукових праць* / Гол. ред. Т.С. Плачинда. Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. Вип. 4. С. 145-150 URL: <http://ksqn.hol.es/wp-content/uploads/2018/11/Zbirnyk-LA-NAU-4.pdf>
3. Пошуки туристської привабливості Кіровоградської області: наукові розвідки : [монографія] / За заг. ред. д.г.н. О.В. Колотухи – Дніпро : ФОП Середняк Т. К., 2020. 287 с.

4. Рабаданова Я.М. Особливості підготовки фахівців туристичної галузі. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/rabadanova.htm (дата звернення 10.01.2021 р.).
5. Щоголева І.В., Соколовський В.А. Теоретичні та методичні підходи до формування змісту та структури професійно орієнтованих дисциплін під час підготовки менеджерів туризму. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки. Збірник наукових праць /* Гол. ред. Т.С. Плачинда. Кропивницький: ЛА НАУ, 2019. Вип. 5. С. 265-269 URL: <http://ksgn.hol.es/wp-content/uploads/2019/05/45.pdf>

УДК: 911.3

Скриль Ірина

КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Сучасний стан дитячо-юнацького спортивного туризму в Харківській області

У статті розглядається сучасний стан розвитку дитячо-юнацького туризму в Харківській області. Основну увагу приділено аналізу динаміки діяльності гуртків туристсько-спортивного профілю у закладах позашкільної освіти Харківщини за період 2010, 2015, 2019 роки. Детально охарактеризовані коливання та зміни у структурі гуртків туристсько-спортивного профілю. Виявлені певні позитивні та негативні тенденції у розвитку дитячо-юнацького туризму на Харківщині, окреслені необхідні заходи щодо законодавчої, фінансової підтримки держави у цьому питанні.

Ключові слова: дитячо-юнацький туризм, спортивний туризм, заклади позашкільної освіти, гуртки, туристсько-красназнична робота, пішохідний туризм, велотуризм, спортивне орієнтування.

Skril I. Current state of children's and youth sports tourism in the Kharkiv regions. *The article considers the current development state of children's and youth tourism in the Kharkiv region. The main attention is given to the analysis of the dynamics of tourism and sports clubs in out-of-school educational institutions of Kharkiv region for the period 2010, 2015, 2019. Fluctuations and changes in the structure of tourist and sports clubs are described in detail. Certain positive and negative tendencies in the development of children's and youth tourism in Kharkiv region have been revealed, the necessary measures for legislative and financial support of the state in this issue have been outlined.*

Key words: children's and youth tourism, sports tourism, out-of-school education institutions, clubs, tourist and local lore work, hiking, cycling, orienteering.

Актуальність теми дослідження. Туризм в Україні законодавчо проголошено пріоритетним напрямом розвитку національної культури та економіки. Дитячо-юнацький туризм (ДЮТ), орієнтований на соціально важливу категорію нашого населення – підростаюче покоління, посідає особливе місце у туристичній діяльності. У першу чергу він покликаний сприяти вихованню та освіті підростаючого покоління засобами туризму та красназничства, формуванню всебічно розвиненої особистості. Розвиток системи ДЮТ може стати важливим інструментом духовного відродження, національно-патріотичного виховання, формування екологічного мислення та майбутнього менталітету українського суспільства в цілому.

В останні десять років спостерігається підвищений інтерес до історії рідного краю в усіх сферах суспільного життя. Дитячо-юнацький туризм

знаходить підтримку на державному рівні. Про це свідчать нормативні документи, а саме: Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII; «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 (зі змінами) №1841-III; Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки, від 09.10.2020 № 932; наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 р. №1124 «Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи».

Основні положення зазначених документів спрямовані на розробку та включення до навчальних планів і програм закладів загальної середньої, позашкільної, вищої освіти тем з туризму та краєзнавства, акцентують увагу на створенні наукових центрів регіональних досліджень з туризму, розробку заходів з популяризації серед молоді вивчення історії рідного краю, розроблення туристських маршрутів по території України. Організаційними центрами туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю є заклади позашкільної освіти.

Однак, в умовах реформи децентралізації, виникають проблеми щодо збереження мережі закладів позашкільної освіти в цілому, і, туристсько-краєзнавчого напрямку, зокрема. За даними Міністерства освіти і науки України, впродовж трьох останніх років в Україні, за рішенням органів місцевого самоврядування з причин скорочення витратків із місцевих бюджетів, припинили існування 25 закладів позашкільної освіти. Міністерство звертає увагу на те, що заклади позашкільної освіти, у яких в основному і здобувається позашкільна освіта, - це заклади з потужним виховним середовищем, у якому формується особистість дитини та виробляються її самобутні професійні якості. Закриття закладів позашкільної освіти позбавляє дітей, у тому числі і дітей з особливими потребами, реалізації прав на змістовне дозвілля та розвиток своїх здібностей і обдарувань.

Крім того, дії місцевих органів влади часто не узгоджуються із частиною 2 статті 9 Закону України «Про позашкільну освіту», якою визначається, що державна політика у сфері позашкільної освіти спрямована на збереження та розвиток комунальних позашкільних навчальних закладів без права їх перепрофілювання, перепідпорядкування, злиття, передачі приміщень, обладнання, техніки в оренду, концесію, відчуження (продажу) землі, майна.

Питання розвитку дитячо-юнацького спортивного туризму є актуальним, адже відповідає завданням Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою КМУ №695 від 05.08 2020 року [1]. Серед завдань Стратегії за напрямом «Формування спроможного та всебічно розвинутого молодого покоління» є наступні:

- Створення сприятливих умов для інтелектуального самовдосконалення, самореалізації, творчого і особистісного розвитку молоді.
- Сприяння професійній орієнтації, працевлаштуванню молоді, її самозайнятості, підвищенню рівня її конкурентоспроможності та професійного розвитку, отриманню відповідних компетентностей.
- Сприяння популяризації та утвердженню здорового способу життя молоді, організації її змістовного дозвілля, протидії поширенню у молодіжному

середовищі соціально небезпечних захворювань, бережливого ставлення до навколишнього природного середовища.

Ці завдання відповідають діяльності закладів позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку, тому необхідність вжити всіх заходів щодо недопущення припинення їх діяльності на регіональному рівні, робить актуальним дане дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є виявлення особливостей розвитку дитячо-юнацького спортивного туризму в Харківській області.

Об'єкт дослідження – дитячо-юнацький туризм в Харківській області.

Предмет дослідження – територіальна організація дитячо-юнацького спортивного туризму в Харківській області, проблеми та перспективи його розвитку.

Для досягнення поставленої мети застосовувалися наступні методи дослідження: статистичний, літературний, узагальнення, порівняння, картографічний.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили основні положення теорії суспільної географії, теоретичні і прикладні розробки провідних вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі географії туризму і рекреації, викладені у працях М. Барановського, О. Бейдика, О. Колотухи, М. Крачила, О. Любіцевої, К. Мезенцева, Л. Немець, К. Немця, Я. Олійника, М. Паламарчука, М. Пістуна, О. Топчієва, О. Шаблія та інших вчених.

До визначення поняття «дитячо-юнацький туризм» та «туристсько-краєзнавча діяльність» застосовують педагогічний та географічний підходи.

О. Остапеч-Свешніков дає таке визначення: «Дитячо-юнацький туризм – це масовий рух підростаючого покоління з метою пізнання навколишнього світу і самих себе засобами туристсько-краєзнавчої діяльності. Туристсько-краєзнавча діяльність – це комплексний засіб усебічного розвитку підростаючого покоління в активному пізнанні та доступному покращенні навколишнього світу і самих себе в циклах туристсько-краєзнавчих подорожей».

На думку О. Колотухи, дитячо-юнацький туризм – це рекреаційна діяльність дітей та юнацтва, спрямована на задоволення оздоровчих, спортивних, пізнавальних потреб особистості поза місцем постійного проживання й навчання [2. с. 14].

Дитячо-юнацький туризм організаційно підпорядкований Міністерству освіти і науки України, на обласному рівні – Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації. Функціональна організаційна система туристсько-краєзнавчої роботи охоплює заклади позашкільної освіти, серед яких є комплексні (палаці дитячої та юнацької творчості, центри позашкільної освіти, будинки школяра) і профільні (станції юних натуралістів, станції юних техніків, станції юних туристів, центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, клуб юних моряків). Всі ці заклади в тій чи іншій мірі залучають дітей до туристсько-краєзнавчої роботи, але основу такої діяльності становлять профільні туристсько-краєзнавчі заклади – станції юних туристів, центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, які використовують найрізноманітніші форми залучення дітей до туризму та краєзнавства.

Вклад основного матеріалу. В останні 30 років в Харківській області дитячо-юнацький туризм і краєзнавство мають стабільний розвиток. Для цього є всі передумови: наявний туристсько-рекреаційний потенціал, система закладів позашкільної освіти. Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 28.08.2020 № 6/1054-20, найбільше дітей охоплено позашкільною освітою в Сумській (91,3%), **Харківській (84,9%)**, Черкаській (81%), Кіровоградській (79,6%), Полтавській (74,9%) і м. Київ (68,9%).

Центром організаційно-методичної, масової туристсько-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю є Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 1157 від 14 серпня 2017 року «Про затвердження переліку найбільших позашкільних навчальних закладів державної та комунальної форми власності системи Міністерства освіти і науки України» Харківська облСЮТур є найбільшою серед позашкільних закладів такого типу. Пріоритетними напрямками діяльності закладу є розвиток видів туризму, удосконалення форм краєзнавчої роботи, оздоровлення дітей, екскурсійна діяльність, робота з обдарованими дітьми, підготовка туристичних кадрів для роботи з учнівською молоддю, профорієнтаційна діяльність.

В Харківській області до мережі спеціалізованих туристсько-краєзнавчих закладів, крім КЗ «Харківська ОблСЮТур», входять Чугуївський центр туризму і краєзнавства Чугуївської міської ради, Чугуївський районний центр туризму, краєзнавства і екскурсій Чугуївської районної ради, Валківський районний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді Валківської районної ради. Крім того, дитячо-юнацький туризм є складовою частиною системи комплексних закладів позашкільної освіти – палаців, центрів, будинків дитячої та юнацької творчості. Для залучення школярів до туристсько-краєзнавчої діяльності використовуються різноманітні організаційні форми – гурткова робота, походи, експедидії, масові туристсько-краєзнавчі заходи тощо.

За даними КЗ «Харківська обласна станція юних туристів», у 2019 році в Харківській області працювало 683 гуртки, з яких 320 - туристсько-краєзнавчого, 175 – туристсько-спортивного, 149 - військово-патріотичного профілю.

Спостерігається диспропорція у розподілі гуртків туристсько-спортивного (35%) і краєзнавчого (65%) профілів. На наш погляд, це пояснюється відсутністю спеціального спорядження для занять гуртків юних туристів (наметів, спальних мішків, рюкзаків, карабінів, мотузок тощо), придбання яких передбачено наказом МОН України №5 від 08.01.02 «Про затвердження Типових переліків навчально-наочних посібників і технічних засобів навчання для художньо-естетичних, еколого-натуралістичних, туристсько-краєзнавчих і науково-технічних навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України», а також тим, що туристсько-спортивні гуртки змінюють профіль на військово-патріотичний. Розподіл гуртків туристсько-спортивного напрямку за профілем у 2010, 2015, 2019 роках наведено у табл. 1.

Аналіз даних табл.1. свідчить, що у 2019 році в закладах освіти Харківської області працювали 175 гуртків туристсько-спортивного профілю (2010 році - 325 гуртків), в яких навчалось 3275 учнів (у 2010 році - 5422 учні). Найбільшою популярністю серед школярів області користуються гуртки

пішохідного туризму – 58 (у 2010 - 141), школа безпеки – 43, юні туристи – 39 (2010 - 57), велотуристи – 25 (у 2010 році - 29), спортивне орієнтування – 21 (у 2010 р. - 19), спортивний туризм – 13 (2010 - 17). Найменше гуртків водних туристів – 6, скелелазіння, лижний туризм – по 4, гірські туристи – 1. Таким чином, у порівнянні з 2010 роком у 2019 році відбулося суттєве зменшення гуртків пішохідного туризму (на 59%), гірського туризму (на 86%), не працювали гуртки скелелазіння, юних топографів. У той же час збільшилася кількість гуртків спортивного орієнтування, юних рятувальників, юних туристів-красназців, стабільно працюють гуртки велотуризму, водного туризму.

Таблиця 1

Розподіл гуртків туристсько-спортивного напрямку за профілем у 2010, 2015, 2019 роках

Назва гуртка	2010 рік		2015 рік		2019 рік	
	гуртків	вихованців	гурткі в	вихованці в	гуртків	вихованців
Пішохідний туризм	141	2402	75	1432	58	1072
Лижний туризм	2	30	4	73	4	70
Водний туризм	8	121	10	209	6	115
Гірський туризм	7	112	-	-	1	17
Велотуризм	29	499	23	452	25	517
Спортивний туризм	17	273	24	444	13	194
Спортивне орієнтування	19	321	22	429	21	306
Школа безпеки (юні рятувальники)	-	-	10	216	43	866
Спелеотуризм	3	47	-	-	-	-
Скелелазіння			-	-	4	72
Юні топографи	7	129	-	-	-	-
Юні туристи	57	912	-	-	-	-
Юні туристи-красназці	31	496	51	989	39	624
Інші	4	80	6	114	-	-
Усього	325	5422	225	4358	210	3783

Досвід Харківської обласної станції юних туристів свідчить, що спортивний туризм серед учнівської молоді розвивається там, де є педагогічні кадри, що володіють методикою проведення туристських походів, які самі захоплюються певним видом спортивного туризму і можуть зацікавити школярів.

Крім того, в таких районах є підтримка державних органів влади, допомога щодо матеріально-технічного забезпечення гуртків туристсько-спортивного профілю. Важливою складовою розвитку спортивного туризму в районах області є також тісна співпраця з закладами позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого профілю, які є у Харківській області.

Негативні явища у розвитку спортивних видів дитячо-юнацького туризму пов'язані з наступними чинниками:

- відсутністю достатньої кількості організаторів спортивного туризму серед учнівської молоді;
- недостатньою законодавчою підтримкою спортивно-туристської діяльності учнівської молоді, відсутністю закону України «Про дитячий та молодіжний туризм»;
- слабким матеріально-технічним забезпеченням гуртків туристсько-спортивного профілю.

Висновки. Систему дитячо-юнацького туризму можна вважати сформованою як в державі в цілому, так і Харківській області зокрема. На жаль, існують проблеми і в цій сфері, яка не може розвиватися без законодавчої, фінансової підтримки держави. Проблеми стосуються законодавчого вноормування питань про дитячо-юнацький туризм і краєзнавство. Це пов'язано з тим, що туристські послуги для учнівської молоді залежать від вікових особливостей туриста, його потреб, пов'язані з виховними, пізнавальними, навчально-освітніми аспектами. Отже, потребує визначення поняття дитячо-юнацького туризму і краєзнавства та вимог до суб'єктів туристської діяльності, які надають послуги дитячо-юнацького туризму і краєзнавства, основних цілей і способів державного регулювання в цій галузі туризму та основних пріоритетних напрямів державної політики. Вкрай необхідним вважаємо прийняття наступних заходів щодо державної підтримки розвитку дитячо-юнацького туризму:

- розробити та прийняти окремий Закон України «Про дитячо-юнацький туризм», на основі якого розробити Програму розвитку дитячо-юнацького туризму в Харківській області на певний період;
- розширювати мережу спеціалізованих туристичних закладів позашкільної освіти в кожному районі області, не допускати закриття комплексних закладів позашкільної освіти, де працюють гуртки туристсько-краєзнавчого профілю.
- вдосконалювати систему підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів профільних і комплексних закладів освіти;
- вдосконалювати методичне забезпечення туристсько-краєзнавчої роботи шляхом створення програм роботи гуртків відповідних профілів з урахуванням сучасних реалій, методичних розробок по різних напрямках туристсько-краєзнавчої діяльності;
- активізувати екскурсійну діяльність з учнівською та студентською молоддю, розробляти екскурсійні маршрути відповідно до певних вікових категорій екскурсантів, впроваджувати екскурсійну діяльність у студентські навчальні та виробничі практики.

Список використаних джерел:

1. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Затверджена постановою КМУ № 695 від 05.08 2020 року. Урядовий портал. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820>
2. Колотуха О.В. Географія дитячо-юнацького туризму в Україні: Навчальний посібник. К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2008. 278 с.
3. Указ Президента України від 18.05 2019 № 286/2019 Про Стратегію національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки. <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>.

УДК 378.142.17

Обозний Василь

Науково-дослідна лабораторія туризму та краєзнавства, м. Київ

Романенко Олександр

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

Бабкова Світлана

Спеціалізована школа №254, м. Київ

Профільне навчання: туристсько-краєзнавчий аспект

Розкрито досвід наукового пошуку кафедри туризму НПУ імені М.П. Драгоманова щодо запровадження професійно-туристичної підготовки фахівців у педагогічному університеті. Наведено етапи організації галузевого туристично-краєзнавчого навчання, а на його основі – розроблено концепцію комбінованого навчання педагогічних і туристських кадрів та освітню стратегію розвитку регіонального туризму.

***Ключові слова:** профільне навчання, краєзнавча освіта, освітня стратегія розвитку регіонального туризму.*

Oboznyi V., Romanenko O., Babkova. S. Profile studies: tourist-regional aspect. The experience of scientific search of the Department of Tourism of NPU named after M.P. Dragomanov on the introduction of professional and tourist training of specialists in the pedagogical university was revealed. The stages of organization of sectoral tourism training are presented, and on its basis – the concept of combined training of pedagogical and tourist staff and educational strategy for the development of regional tourism was developed.

***Keywords:** specialized training, local history education, educational strategy of regional tourism development.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В Україні у педагогічних вищих навчальних закладах майбутніх вчителів традиційно готували до шкільної (позашкільної) туристсько-краєзнавчої роботи, яка розглядалася як один з ефективних засобів у системі шкільного навчально-виховного процесу. Зокрема, під краєзнавством розуміли унікальне суспільно-освітнє явище, в основі якого знаходиться процес пізнання і передачі знань про рідну землю і життя на ній, що здійснюється від одного покоління до наступного. Краєзнавчий культурно-освітній процес відбувається безперервно і є досить складним у своїх проявах: в тій чи іншій мірі він охоплює різні аспекти розвитку соціуму регіону, через нього інтегруються і взаємодіють

тенденції суспільного розвитку, основою яких виступають як усталені елементи, так і такі, що перебувають у стані започаткування чи зникнення [10, 11].

В шкільній практиці зміст краєзнавчої освіти зорієнтований на створення освітньо-пошукової опори і емоційно-почуттєвого сприйняття, які допомагають підтримувати і гармонізувати відчуття внутрішньої спорідненості людини і оточуючого світу. Закладається основа не тільки засвоєння знань окремих галузевих наук, але й одержання умінь об'єднувати ці знання з метою формування цілісної картини оточуючого світу, розвитку регіонально-соціумної культури в особистій свідомості. Краєзнавча освіта, використовуючи інтеграційні міжпредметний та внутрішньо-предметний напрямки, формує якісно нові систематизовані напрями регіональної освітньо-виховної діяльності, які надбудовуються над предметною системою навчання. Використання в освітній діяльності систематизованих напрямів краєзнавчої діяльності, підпорядкованих парадигмі гуманістичних цінностей, дає можливість закладати ці цінності у кожний навчальний план і кожний навчальний предмет, що об'єктивно сприяє формуванню українознавчого культурно-освітнього простору, у якому кожна навчальна дисципліна природним чином пов'язана з усіма іншими. В цьому випадку можна говорити не стільки про міжпредметні зв'язки скільки про певне загальноукраїнське пізнавально-духовне поле, у якому краєзнавчий зміст будь-якого предмету має доцільність і своє функціонально визначене місце. Краєзнавчі знання навчальних предметів, інтегруючись у певну українознавчу сферу знань, способів діяльності і ціннісних орієнтацій, стають одним з засобів саморозвитку особистості. Такий підхід спрямований на формування краєзнавчої (регіонально-культурологічної) готовності майбутніх вчителів, які використовуючи інтегративну взаємодію навчальних предметів, зможуть моделювати регіональне культуротворче середовище навчання і виховання учнів [10,14].

На початку століття (відповідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 2000 р. «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання») була розроблена концепція профільного навчання в старшій загальноосвітній школі. При цьому згідно Закону про загальну середню освіту (2001 р.) 10-12 класи визнавалися профільною школою. Міністерством освіти і науки України з метою модернізації змісту загальної середньої освіти: у 2009 році було введено нову редакцію концепції профільного навчання; у 2013 році – удосконалену концепцію профільного навчання у старшій школі; у 2017 році – «новими» пропозиціями анонсовано перший крок до змін у межах масштабної реформи «Нова українська школа» і створення профільної старшої школи.

Профіль навчання визначає спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів. Профіль навчання у закладі освіти визначають: ресурси закладу освіти (кадрові, матеріально-технічні, інформаційні); соціокультурна та виробнича інфраструктура регіону розташування закладу освіти; перспектива здобуття подальшої освіти та майбутні життєві плани здобувачів освіти [19]. При цьому важливими є наступність у профільній освіті (взаємозв'язок між допрофільною підготовкою, профільним навчанням та професійною

підготовкою), а також. відповідна підготовка та підвищенням кваліфікації педагогічних кадрів для профільної школи.

Паралельно із модернізацією змісту загальної середньої освіти, Кабінетом Міністрів України було затверджено Постанову «Про заходи щодо розвитку туризму в Україні» і прийнято «Програму розвитку туризму на 2002-2010 роки», відповідно з якою туризм набуває галузевого статусу і його популярність починає швидко зростати. У багатьох вищих навчальних закладах, зокрема у педагогічних, була запроваджена професійно-туристична підготовка фахівців і стрімко зростала кількість абітурієнтів. В умовах поєднання цих двох процесів у педагогічних університетах об'єктивно виникла потреба в організації галузевого туристичного навчання, а на його основі розробки концепції поєднаної підготовки педагогічних і туристських кадрів та освітньої стратегії розвитку регіонального туризму. При цьому Концепцією профільного навчання у старшій школі передбачено на базі ВНЗ педагогічного спрямування організувати професійну підготовку фахівців (вчителів, педагогів) для забезпечення профільної школи висококваліфікованими кадрами. З цією метою слід в рамках підготовки за спеціальностями та напрямками педагогічної освіти ввести необхідні спеціалізації та магістерські програми з урахуванням потреб профільної школи [19].

Мета дослідження – розгляд етапів становлення профільної професійно-туристичної освіти у педагогічних вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. В НПУ імені М.П. Драгоманова кафедрою туризму, яка з 2004 року здійснює професійно-туристичну підготовку фахівців за галузевою спеціальністю «Туризм», було актуалізовано питання підготовки майбутніх менеджерів туризму щодо використання «шкільного ресурсу» і участі у профорієнтаційно-профільному спрямуванні шкільної туристсько-краєзнавчої роботи на сферу обслуговування, зокрема туризм [11]. Тобто, профільне навчання, зорієнтоване на сферу послуг, має туристсько-краєзнавчий характер і його слід розглядати як складову стратегії розвитку освіти громади і як елемент регіональної стратегії розвитку освіти [22].

Вирішуючи означену проблему, кафедра туризму та її науково-дослідна лабораторія виділяли і розробляли як послідовні стадії і моделі, так і намагаються створити інтегративну систему профільно-професійної підготовки майбутніх фахівців. З цією метою науково-дослідною лабораторією туризму та краєзнавства в результаті виконання:

- освітньо-профорієнтаційного проекту *«Краєзнавство і туризм в Малій академії наук» (2012-2014 рр.)* вперше в Україні створено організаційно-методичну систему пошуку, навчання і виховання учнівської молоді в профільно-орієнтованому туристичному напрямі [12;13,14];
- організаційно-дослідницького проекту *«Становлення та розвиток Науково-навчального центру «Синевир» (2012-2014 рр.)* розроблено принципово нову навчальну технологію підготовки майбутніх менеджерів туризму на основі реалізації науково-дослідної складової виробничих практик. На різних курсах вони змодельовані таким чином, щоб розвивати у студентів науково-дослідницькі компетенції, а на їх основі формувати компетенції професійні [4;5;6;16;19];
- науково-дослідницького проекту *«Теоретичні та методичні засади*

ступеневої підготовки фахівців сфери туризму в умовах педагогічного університету» (2014-2015pp.) закладено основи становлення перспективної моделі впровадження ефективних форм підготовки фахівців, здатних до різноцільового моделювання ефективних видів туристичної діяльності [8;9;17;18];

- науково-дослідницького проекту «Поєднана підготовка педагогічних та туристських кадрів» (2016-2018 pp.) запропоновано освітню стратегію розвитку регіонального туризму, яка передбачає появу нових перспективних видів туристичної діяльності на основі активізації шкільної (позашкільної) туристсько-краєзнавчої роботи [2;3;14;21].

В результаті виконання вказаних проектів кафедрою туризму розроблено освітню стратегію розвитку регіонального туризму, яку було опубліковано у вересні 2018 року в часописі «Управління освітою» [1].

Відповідно до тенденції поєднання наукових досліджень з освітньою і господарською практикою та укладеної угоди про співпрацю між Факультетом природничо-географічної освіти та екології НПУ імені М.П. Драгоманова і Парком природи «Беремицьке» науково-дослідною лабораторією кафедри туризму виконується проєкт «Відродження і розвиток Придесення в умовах реалізації освітньої стратегії розвитку туризму» (2018-2023 pp.). В регіоні активізація і профорієнтаційне спрямування шкільної (позашкільної) туристсько-краєзнавчої роботи сприятиме розвитку краєзнавства і самодіяльного туризму, які стимулюватимуть появу нових перспективних видів туристичної діяльності. Створений на Придесенні за європейськими стандартами Парк природи «Беремицьке», відповідно освітньої стратегії розвитку регіонального туризму, повинен стати регіональним організаційно-методичним центром шкільного краєзнавства і туризму. При цьому заслуговує на увагу модель організації профільного навчання, за якої загальноосвітні навчальні заклади формують опорну профільну школу на основі партнерських стосунків із суб'єктами господарювання, професійно-технічним або вищим навчальним закладом. У межах масштабної реформи «Нова українська школа» і створення профільної старшої школи в регіонах України поєднання освітньо-наукового пошуку з практикою туристичної діяльності є тим перспективним напрямком, в якому має рухатись не тільки туристична освіта, а й туристична практика.

Перспективи подальших пошуків. 1. Концепція профільного навчання у старшій школі, яку затверджено Наказом МОН № 1456 від 21.10.13 року, визначає профільне навчання важливим напрямом модернізації та удосконалення системи вітчизняної освіти й передбачає оновлення школи старшого ступеня на основі врахування інтересів і можливостей учнів у контексті соціального та професійного самовизначення і відповідності вимогам сучасного ринку праці. Такий підхід до організації освіти старшокласників не лише найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, а й дає змогу створити умови для їхнього професійного самовизначення та подальшої самореалізації.

У Козелецькому районі Чернігівської області опорний осередок профільного навчання еколого-краєзнавчого і туристсько-краєзнавчого спрямування доцільно організувати загальноосвітніми навчальними закладами I-III, II-III ступенів на базі Природного парку «Беремицьке», що має необхідну

матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та розташований в межах територіальної доступності для учнів навчальних закладів регіону. Парк природи «Беремицьке», виконуючи функції опорного навчального осередку, повинен виступати центром методичної роботи щодо організації профільного навчання, де розробляються методи проведення спеціальних курсів, проводяться майстер – класи, презентації тощо.

В Парку природи «Беремицьке» профільне навчання може здійснюватися за індивідуальними навчальними планами з метою задоволення запитів старшокласників. Вибір циклу профільних предметів певного профілю і навчальний план розробляється на замовлення учня і його батьків відповідно до нормативних вимог до такої форми навчання.

Зазначену модель доцільно використовувати у малочисельних загальноосвітніх навчальних закладах регіону, де кількість учнів одного класу менша 5 осіб, а також у однопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах для забезпечення вибору іншого профілю окремими учнями. Водночас, фахівці ПП «Беремицьке» можуть використовувати технології навчання на партнерських засадах, виступаючи консультантами у розробленні та реалізації індивідуальних програм. Основними орієнтирами розроблення індивідуальної програми є: діагностика інтересів, потреб, природних задатків, рівнів креативності та рівень мотивації навчально-пізнавальної діяльності. При цьому слід орієнтуватися на сучасні тенденції організації профільного навчання, що відкривають перспективи інтеграції в освітній та професійний простори зарубіжної спільноти, зокрема: інтенсифікація індивідуалізації навчання, мінімізація кількості обов'язкових предметів у порівнянні з базовою освітою, оптимізація тривалості навчання та кількості профілів відповідно до потреб економіки та національних особливостей системи освіти, запровадження компонентного формату змісту освіти тощо.

Кафедрою туризму спільно з Парком природи «Беремицьке» 23-24 лютого 2021 року проведено міжнародну науково-практичну конференцію «Напрямки та перспективи розвитку Парку природи «Беремицьке».

2. Відповідно до Закону «Про вищу освіту» у ЗВО підготовку кадрів для туризму повинна забезпечувати трирівнева система. За сучасної ситуації рівень «доктор філософії в конкретній галузі науки» передбачає наявність науки (наукового апарату, за яким зараз проводяться захисти кандидатських дисертацій і присвоюються наукові ступені у відповідній галузі науки) [7, 214-219]. Тому у педагогічних ВНЗ, у яких здійснюється підготовка фахівців за галузевим стандартом «Туризм», бакалаври вимушені вступати в магістратуру за програмами підготовки фахівців з різних наук (економічних, географічних, історичних, педагогічно-психологічних тощо).

В НПУ імені М.П. Драгоманова кафедрою туризму (2007-2020 рр.) напрацьовано наукове підґрунтя для запровадження у педагогічних вищих навчальних закладах:

- на першому (освітньо-професійному) рівні «бакалавр» – використання освітньо-професійної програми підготовки менеджера туризму за напрямом 04 «Сфера обслуговування» 242 «Туризм» та підготовки вчителя для профільного навчання за напрямом 01 «Освіта» спеціальності 015 «Професійна освіта (сфера обслуговування, туризм)»;

- на другому (освітньо-професійному) рівні «магістр» – використання освітньо-наукової програми підготовки викладача туризму за напрямом 01 «Освіта» спеціальності 015 «Професійна освіта» (туризм)». По завершенню навчання в магістратурі випускнику присвоюється кваліфікація «викладач туризму»;
- на третьому (освітньо-професійному) рівні вищої освіти ступінь доктора філософії присуджується в результаті успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації, яка подається до захисту у вигляді спеціально підготовленого рукопису або трьох наукових статей, опублікованих у відповідних міжнародних виданнях.

В аспірантурі за науково-освітньою програмою здійснюється підготовка фахівця з кваліфікацією «викладач-дослідник». Науковий ступінь кандидата наук присуджується за результатами захисту дисертації (або спеціально підготовленого рукопису чи опублікованої монографії (п.9, 10), а МОН України затверджує таке рішення і видає дипломи кандидата наук (п.6). з спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти».

Список використаних джерел:

1. Бабкова С.В., Обозний В.В. Освітня стратегія розвитку регіонального туризму. *Управління освітою*: ЕМ, №9 (405), вересень), 2018, С. 24-33.
2. Бабкова С.В., Обозний В.В. Пошук ефективних форм профорієнтації учнів сільської місцевості на сферу туризму. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*. Збірник наукових праць. Кіровоград : КЛА НАУ, 2016, С. 234-239.
3. Бабкова С.В., Обозний В.В. МЦ вишівсько-шкільного краєзнавства і туризму. *Методист*. №10 (46), жовтень 2015, С. 43-47.
4. Виробнича практика майбутніх менеджерів туризму в Науково-навчальному центрі «Синеvir». Під ред. В.В. Обозного. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 115 с.
5. Дербак М.Ю., Обозний В.В., Смиирнов І.Г. Інноваційна діяльність Науково-навчального центру «Синеvir». Монографія. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. 207 с.
6. Комплексна цільова програма розвитку Науково-навчального центру «Синеvir». Обозний В.В. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. 44 с.
7. Любіцева О.О. Етапи формування фахової туристичної освіти в Україні. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*. Збірник наукових праць. Кропивницький: ЛА НАУ, С. 214-219.
8. Наскрізна програма практичної підготовки студентів освітнього ступеня «бакалавр», галузі знань 24 «Сфера обслуговування», спеціальності 242 «Туризм». Обозний В.В., Щабельська В.Г. К.: НПУ ім.М.П. Драгоманова, 2017. 78 с.
9. Наскрізна програма практичної підготовки студентів освітнього ступеня «магістр», галузі знань 24 «Сфера обслуговування», спеціальності 242 «Туризмознавство». Обозний В.В., Щабельська В.Г. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 53 с.
10. Обозний В.В. Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя: автореф. дис...докт. пед наук: 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти / В.В.Обозний; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. 40 с.
11. Обозний В.В. Краєзнавча підготовка менеджерів в умовах педагогічного університету : монографія. В.В. Обозний; НПУ імені М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. 204 с.

12. Обозний В.В., Бабкова С.В. Краєзнавство і туризм в Малій академії наук: навчально-вихована робота. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2013. 329 с.
13. Обозний В.В., Недбайло Л.О. Краєзнавство і туризм в Малій академії наук: пошуково-дослідницька робота. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2013. 159 с.
14. Обозний В.В., Бабкова С.В. Профільно-географічне навчання учнівської молоді в системі Малої академії наук України. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2015. №2. С.11-15.
15. Обозний В., Романенко О., Брюховецька Н. Краєзнавчо-туристичне навчання і виховання як підґрунтя формування життєвої професійної самореалізації учнів. *Теоретичні і прикладні напрями розвитку туризму та рекреації в регіонах України*. Збірник наукових праць. Кропивницький. КЛА НАУ, 2017. С 203-209.
16. Оздоровчо-туристична діяльність Науково-навчального центру «Синевир». Обозний В.В. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 44 с.
17. Освітньо-професійна програма підготовки фахівців освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 242 «Туризм». Обозний В.В., Щабельська В.Г. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2017. 25 с.
18. Освітньо-професійна програма підготовки фахівців освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 242 «Туризмознавство». Обозний В.В., Щабельська В.Г. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. 2017. 20 с.
19. Про затвердження Концепції профільного навчання у старшій школі: Наказ МОН №1456 від 21.10.2013 р.
20. Проблеми та перспективи розвитку Науково-навчального центру «Синевир». К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. 288 с.
21. Регіональна цільова програма розвитку туризму в Гадацькому районі Полтавської області. Обозний В.В. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2017. 40 с.
22. Фасоля О.І. Як запровадити профільну освіту «не для галочки», а для учнів. *Практика управління закладом освіти*. №3 (березень), 2020.

УДК 378.147:[338.48+640.412/.432]

Кашинська Олена

ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка»

Формування soft skill competencies майбутніх фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи за допомогою сучасних інструментів віртуального навчання

У статті демонструються можливості здійснення різних видів навчальної діяльності із застосуванням інструментів Virtual Learning для ефективного формування soft skill competencies фахівців з туризму й готельно-ресторанної справи. Представлено огляд сучасних інструментів дистанційного навчання та аргументовано доцільність їх впровадження в підготовку фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи.

Ключові слова: *дистанційне навчання, фахівці з туризму та готельно-ресторанної справи, hard skill competencies, soft skill competencies, virtual learning.*

Kashynska O. Formation of soft skill competencies of future specialists in tourism and hotel & restaurant business with the help of modern tools of virtual learning. *The article demonstrates the possibilities of carrying out various types of educational activities with the use of Virtual Learning tools for the effective formation of soft skill competencies of specialists in tourism and hotel & restaurant business. The review of modern tools of distance learning is presented and*

the expediency of their introduction in the training of specialists in tourism and hotel & restaurant business is argued.

Keywords: *distance learning, specialists in tourism and hotel & restaurant business, hard skill competencies, soft skill competencies, virtual learning.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зростання технологічних можливостей означає, що нині існують різноманітні засоби масової інформації та засоби підтримки навчання, які допомагають здобувачам отримати високоякісну освіту через Інтернет. Окрім цього, підштовхує до використання сучасних можливостей дистанційної освіти і ситуація з пандемією COVID-19 у світі, що підштовхнула заклади вищої освіти до стрімкого переходу на онлайн освіту з використанням сучасних Інтернет-технологій, методів, інструментів. Більшість навчальних закладів не були готові до цього, тому виникли певні проблеми у системі вищої освіти.

Окрім нагальної потреби в переході на дистанційну освіту, існують і технологічні тенденції викладання та навчання [1], що диктують зміни в засобах отримання інформації здобувачами, освітніх інтернет-технологіях проведення занять, індивідуальних завдань, самоосвіти тощо. Вищезазначене зумовлює необхідність пошуку нових та ефективних методів дистанційної освіти, що зможуть сформувати конкурентоспроможні компетентності у майбутніх фахівців сфери туризму та готельно-ресторанної справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняної та закордонної педагогічної літератури, наукових праць, Інтернет-джерел за темою даного дослідження свідчить, що проблемами вивчення інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи займались Р. Гуревич, В. Кухаренко, П. Стефаненко та ін. Питання впровадження комп'ютерних технологій в освітній процес вищих навчальних закладів знайшли своє відображення в наукових доробках А. Верляня, М. Кадемії. Застосування засобів мультимедіа в освітньому процесі вивчали В. Биков, І. Богданова, М. Жалдак, В. Кухаренко, В. Монахов, Е. Сарафанюк, О. Спирін, В. Солдаткін, І. Теплицький та ін.

Аналіз означеної проблеми здійснюють також такі закордонні науковці як Й. Більчикова, А. Гашкова, І. Маркова, І. Турекова.

У навчальному посібнику за редакцією Р. Гуревича, викладено найновіші методики впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у підготовку фахівців [2]. У свою чергу, М. Сігала досліджувала рівень використання Інтернет-інструментів для організації освітнього процесу та фактори, що впливають на їх застосування для вдосконалення та доповнення традиційних способів викладання курсів з туризму та гостинності [3].

Е. Айнгорн і Н. Олексів, Н. Длугунович, К. Коваль, Ю. Лавриш, С. Мединська та інші свої наукові роботи присвятили дослідженню формування «hard skill competencies» та «soft skill competencies» фахівців сфери туризму та готельно-ресторанної справи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Однак питання пошуку новітніх й ефективних методів, інструментів дистанційної освіти та їх впровадження в підготовку фахівців з

туризму та готельно-ресторанної справи з метою формування бажаних для роботодавців компетентностей майбутніх фахівців залишаються актуальними та відкритими.

Формування мети дослідження. Мета статті – визначити інструменти віртуального навчання, які створюють ґрунтовну основу для ефективного формування *soft skill competencies* фахівців з туризму й готельно-ресторанної справи.

Методи та організація дослідження. Теоретичний аналіз педагогічної, фахової літератури при відборі інформації для написання статті та при оцінюванні сучасного стану освітнього процесу й ефективних засобів дистанційної освіти; синтез для узагальнення педагогічного досвіду; класифікація для визначення основних методів дистанційної освіти, структуризація з метою виділення складових ефективного впровадження методів і засобів дистанційної освіти; індукція та дедукція при розгляді основних інструментів віртуального навчання та можливостей їх застосування при підготовці фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи; узагальнення при написанні висновків статті.

Виклад основного матеріалу з аналізом отриманих наукових результатів. Щоб зрозуміти, які інструменти віртуального навчання необхідно впроваджувати в підготовку фахівців сфери туризму та готельно-ресторанної справи, визначимо перелік *hard skill competencies* («твердих навичок») та *soft skill competencies* («м'яких навичок»), що відповідають сучасним потребам туризму та готельно-ресторанної справи.

На основі ряду зарубіжних досліджень, С. Мединською було складено перелік найбільш необхідних «м'яких» та «твердих» навичок для роботи саме в галузі туризму та готельно-ресторанній справі [4, с.210-212].

Найбільш релевантними *hard skills competencies* випускників ВНЗ у галузі туризму та готельно-ресторанної справи, за думкою дослідниці, є: управління харчовими продуктами та напоями, комерційна хватка (управління фінансами, бізнес-планування тощо); продажі та маркетинг; компетентність у всіх сферах діяльності бізнесу; управління людськими ресурсами; технічні навички; ІТ-навички; художні та творчі навички.

До актуальних *soft skill competencies* фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи автор відносить наступні компетентності: управління командою; коучинг; розв'язання проблем; впливовість/ авторитетність; соціальні навички (навички спілкування (усне та письмове спілкування, мова тіла); командна робота; культурна обізнаність); організаційні навички (планування та координація; визначення пріоритетів; багатозадачність; управління часом); обслуговування клієнтів; створення мережі контактів; гнучкість; відповідальність та прихильність; готовність до викликів.

Підтвердженням актуальності наведених вище компетентностей виступає звіт «Майбутнє робочих місць» [5], в якому узагальнюються результати опитування керівників глобальних світових компаній та визначаються необхідні навички для майбутніх фахівців.

Також варто звернути увагу на результати Світового економічного форуму [5], за прогнозами якого до 2025 року виникне необхідність перенавчання половини всіх працівників планети через потрясіння економіки світу, викликане

пандемією та стрімкою автоматизацією праці. Тому ми вважаємо доцільним до списку названих вище компетентностей фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи додати ще одну важливу компетентність – активне навчання, що передбачає вміння вчитись ефективно протягом життя, вдосконалюватись у професійному плані за допомогою аналітичного та критичного мислення, інноваційності, генерування ідей.

З огляду на те, що більшість науковців та представників галузі туризму та готельно-ресторанної справи вважають формування soft skill competencies найважливішим у підготовці майбутніх фахівців, у даному дослідженні ми будемо брати їх за основу.

На сьогодні існує значне різноманіття термінів та дефініцій, що використовуються для позначення навчання та підтримку здобувачів через комп'ютер, мережеві та веб-технології (дистанційне навчання, d-learning, E-learning, Online Learning, тощо). В нашому дослідженні ми спираємось на Virtual Learning (віртуальне навчання) – різновид дистанційного навчання, який передбачає навчання з використанням інтегрованого набору інструментів для взаємодії студентів, їхнього підключення до курсу, передачі навчальних матеріалів іншим здобувачам та викладачам поза аудиторією.

Virtual Learning використовує моделі віртуальної реальності, програмне забезпечення для відеоконференцій, різноманітні навчальні платформи, месенджери, тестові тренажери, чат-боти, електронні щоденники, календарі тощо [6, с. 40], та дає змогу відмовитися від пасивного сприйняття інформації здобувачами і сприяє активізації їх навчальної діяльності.

Існує велика кількість засобів та інструментів, які можуть використовуватись при віртуальному навчанні. Проаналізувавши особливості та можливості використання даних засобів та інструментів, виділимо основні з них, які можуть бути ефективно впроваджені в організацію занять при формуванні soft skill competencies фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи (табл. 1).

Таблиця 1

Інструменти Virtual Learning та їх використання при формуванні soft skill competencies фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи

Soft skill competencies	Діяльність з використанням інструментів Virtual Learning	Приклади інструментів Virtual Learning
Управління командою	Організація вебінарів, онлайн-конференцій, чатів; спільне редагування документа в мережі Інтернет; робота над	Організація даних видів діяльності за допомогою Facebook, Flowdock, LinkedIn, MS Teams, Slack, GoToMeeting, Skype, GoogleMeet, Zoom та ін. дозволяють створювати ексклюзивні спільноти або групи, які викладачі можуть використовувати для проведення подій в прямому ефірі; ділитись інформацією, презентаціями, ресурсами, пов'язаними з темою заняття; заохочувати здобувачів підтримувати спілкування між собою та взаємодіяти під час навчання

	командним проектом.	або виконання спільного проєкту, де кожен виконує свої завдання, які важливі для досягнення спільної мети. При роботі над спільним проєктом важливим є центральне місце для зберігання, впорядкування та управління всіма матеріалами та документами для належного їх відстеження. Такі інструменти, як GSuite, MS Office, OneDrive, Dropbox, Evernote, спрощують процес ведення документів та дають можливість отримувати до них доступ із будь-якого пристрою чи місця.
Коучинг	Впровадження інтерактивних вправ «Навчаючись-навчаю»; розробка презентацій, Mind map; зйомка навчальних відео (повтори за мною).	Здобувачі у віртуальному середовищі вивчають задану тему та в подальшому розробляють матеріал з метою навчання одногрупників тому, що вони вже знають та вміють самі. Інструментами для створення цифрового навчального контенту можуть бути: Thinglink – створення інтерактивних зображень, відео та інших мультимедійних ресурсів. Buncee – створення та спільне використання візуального представлення навчального контенту. EdPuzzle – програмне забезпечення для створення відео уроку. Kaltura – інструменти для створення відео з можливостями інтеграції для різних систем управління навчанням тощо [7].
Розв’язання проблем	Підбір та створення навчальних відео, з проблематики теми, що вивчається; створення віртуальних турагенцій.	YouTube ma Loom – інструменти для створення відео та обміну посиланнями на існуючі відеоресурси в Інтернеті. Padlet – платформа для ідей, мозкових штурмів та ін., що дозволяє створювати та наповнювати контентом віртуальну дошку (простір) з можливістю спільного редагування. Здобувачі мають можливість працювати з нею над запропонованим завданням і одночасно бачити результати роботи інших груп, аналізувати і дійти згоди зі спірних питань у режимі онлайн.
Впливовість/авторитетність	Організація вебінарів, онлайн-конференцій, семінарів; робота над командним проєктом.	Організація даних видів діяльності за допомогою Facebook, Flowdock, LinkedIn, MS Teams, Slack, GoToMeeting, Skype, GoogleMeet, Zoom та інших дозволяють створювати ексклюзивні спільноти або групи, які викладачі можуть використовувати для проведення подій в прямому ефірі; ділитись важливою інформацією, презентаціями, ресурсами, пов’язаними з темою заняття; заохочувати здобувачів підтримувати спілкування між собою та взаємодіяти під час навчання, виконання спільного проєкту, де кожен виконує завдання, важливі для досягнення спільної мети.
Соціальні навички (спілкування)	Використання програмних продуктів для	Ефективне спілкування є запорукою успішного навчання та розвитку соціальних навичок. Комунікаційні платформи дозволяють спілкуватися з

(усне та письмове); командна робота; культурна обізнаність)	спілкування через мережу Інтернет.	великими групами, здійснювати відеоконференції, аудіо дзвінки, обмін миттєвими повідомленнями, віртуальні кімнати тощо, з будь-яким пристроєм та з будь-якого місця. Наразі затребуваними інструментами групового спілкування в Інтернеті є: Zoom, MS Teams, Skype, Google Meet.
Організаційні навички (планування та координація; визначення пріоритетів; управління часом)	Впровадження в заняття віртуальних інструментів тайм-менеджменту для планування діяльності в умовах багатозадачності.	Дотримання графіка навчання важливе, коли здобувачі навчаються вдома. Програми управління часом і планування (Google Calendar, Calendly, MS Outlook, WinOrganizer, YearPlanner тощо) допоможуть: - створювати розклад для використання на онлайн-курсах або для особистого користування; - створювати графіки проведення онлайн-занять та постійно повідомляти всіх про дати та час; - планувати зустрічі; - запрошувати здобувачів на онлайн-заходи; - створювати плани занять та обмінюватись ними; - навчити здобувачів планувати свій час.
Гнучкість		
Обслуговування клієнтів	Використання технологій віртуальної реальності для організації віртуальних турів (віртуальний туризм); навігаційних моделей, карт для формування туру, маршруту подорожі.	Virtual Reality Modeling Language (VRML) (моделювання віртуальної реальності), Java, Tour Creator забезпечують стандартизований, портативний та незалежний від платформи спосіб надання динамічних, інтерактивних 3D-сцен в Інтернеті. Дані технології незабаром дозволять активно впроваджувати інтерактивні віртуальні подорожі у навчальне програмне забезпечення. Концепції використання технологій віртуальної реальності для навчання реалізовані в програмно-апаратному комплексі віртуальної реальності для освіти – VE 3D ie Center, що допомагає створювати інтерактивні освітні курси для здобувачів у системах віртуальної реальності звичайних PC, 3D Intranet і 3D Internet [8; 9]. Expeditions pioneer program – програма дає змогу проводити віртуальні екскурсії екзотичними і дивними місцями планети (платформа налічує понад 100 екскурсій).
Створення мережі контактів	Використання соціальних мереж, електронної пошти.	Канали соціальних мереж є платформою для спілкування викладачів та здобувачів. Instagram, Facebook, LinkedIn, Viber, WhatsApp тощо дозволяють створювати спільноти або групи, які можна використовувати для розширення мережі контактів, спілкування, збереження важливої інформації, ресурсів, пов'язаних з темами занять; проводити сесії запитань та відповідей; заохочувати здобувачів підтримувати спілкування між собою та взаємодіяти під час навчання або виконання завдань; проводити події в прямому ефірі (Facebook, Instagram Live).

Відповідальність та прихильність	Впровадження комп'ютерних бізнес-симуляцій, веб-квестів. Вивчення та заповнення основних документів,	Віртуальна реальність допомагає враховувати всі аспекти реального об'єкта або процесу, що в цілому покращує якість і швидкість освітніх процесів і зменшує їхню вартість.
Готовність до викликів	бланків, договорів онлайн. Підбір туру та робота з туроператорами онлайн.	Організувати дані види діяльності можливо за допомогою «Amadeus selling platform», Google Earth, «Traveloffice-2000», «Virtual Hotel (Virtel)», «Tur-Win», Zunal WebQuest Maker, «Парус: Підприємство (Парус – Туристичне агентство)», «Само-Тур» та інших.
Активне навчання	Розробка та використання Mind map при навчанні. Відбір онлайн курсів, вебінарів, сайтів з актуальною інформацією для розширення знань та умінь.	Існуючі онлайн-курси в сфері туризму та готельно-ресторанної справи об'єднують у чотири групи [10, с. 151]: 1. Академічні: усі курси онлайн-навчання, організатором яких є офіційно зареєстрований академічний / навчальний заклад (Canadian Tourism College, Nayton College та інші). 2. Корпоративні: онлайн-тренінги, провайдером яких є компанії чи установи, що працюють у сфері туризму, та здійснюють онлайн-навчання для власних співробітників, а також для турагентів, які продають їхню продукцію (Académie Accor North America Corporate Training, Royal Caribbean Cruise Lines Corporate University, and Hilton University). 3. З управління напрямками: курси, що пропонуються організаціям, які керують напрямками (національним, регіональним чи місцевим), туристичним агентам та туроператорам, які продають країну (регіон, місто тощо) як туристичний напрямок. Наприклад, South Africa tourism expert course, Switzerland Travel Academy. 4. Незалежні: курси, організатором яких є третя сторона, крім академічної установи, туристичного підприємства чи організації з управління напрямками, але основною темою курсу залишається галузь туризму та готельно-ресторанна справа (ознайомлення з індустрією гостинності, управління туризмом, громадське харчування, іноземні мови (переважно англійська) у туризмі, тренінги незалежних турагентів, екотуризм або сталий розвиток туризму, розвиток електронних навичок тощо). Наприклад, Gourmet Cooking and Catering Program, Certificate Course in Ecotourism/Food and Beverage Management.

З таблиці видно, що наразі існує безліч інструментів віртуального навчання та видів діяльності з їх використанням, які дають можливість формувати

soft skill competencies фахівців з туризму та готельно-ресторанної справи. Проте, наразі ще існують перешкоди щодо їх використання – недостатня обізнаність освітян про можливості даних інструментів, відсутність технологічних компетенцій та підтримки, значний обсяг часу, потрібний для розробки навчальних матеріалів та їх впровадження в навчальний процес та інші.

Висновки і перспективи подальших пошуків у цьому напрямку. Таким чином, ми розглянули інструменти віртуального навчання, які створюють ґрунтовну основу для більш ефективного формування soft skill competencies фахівців з туризму й готельно-ресторанної справи та сприяють підвищенню якості освіти, але тільки за умови системного підходу до їхнього впровадження й постійного вдосконалення. Інноваційне використання можливостей Virtual Learning може забезпечити повну трансформацію освітнього досвіду.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів дослідження, тому є необхідність пошуку та більш детального розгляду найновіших технологій, методів, інструментів віртуального навчання та в розробці навчально-методичного забезпечення фахових дисциплін з використанням зазначених інструментів. Доцільним також є розробка комплексу навчального й допоміжного матеріалу з використанням інструментів Virtual Learning.

Список використаних джерел:

1. 5 Trends in Education to Watch out for in 2020. URL: <https://hospitalityinsights.ehl.edu/2020-education-trends>.
2. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю., Шевченко Л.С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник. Вінниця, 2012. 348 с.
3. Sigala M. Internet kao dopuna i pomoć u nastavi turizma i ugostiteljstva: europska iskustva. CARNet – Časopis Edupoint godište. Broj 7. Zagreb. 21.6.2002. URL: file:///D:/%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%90/%D0%A0%D0%90%D0%91%D0%9E%D0%A2%D0%90%D0%9F%D0%A3%D0%91%D0%9B%D0%98%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%98/2021/Internet_kao_dopuna_i_pomoc_u_nastavi_turizma_i_ug.pdf (Last accessed 19.02.2021).
4. Мединська С.І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців галузі туризму та індустрії гостинності для підвищення їх конкурентоспроможності на національному та міжнародному ринках. *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля, серія «Педагогіка і психологія»*. Дніпро, Університет ім. Альфреда Нобеля, 2019. № 2 (18). С. 208-214.
5. The Future of Jobs Report 2020. World Economic Forum. URL: https://ru.osvita.ua/doc/files/news/771/77179/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf.
6. Жихарева В.В., Барішнікова В.В., Петрова А.В. Сучасні проблеми дистанційної освіти в вищій школі. *Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти*: зб. наук. праць матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 червня 2020 р., м. Київ, Національний авіаційний університет / наук. ред. Н.П. Муранова. К., 2020. С. 154.
7. Радейко Р. Платформи та інструменти для навчання онлайн URL: <http://aphd.ua/platformy-ta-instrumenty-dlia-navchannia-onlain/>.
8. Трач Ю. VR-технології як метод і засіб навчання. *Освітологічний дискурс*, 2017, № 3–4 (18–19). С. 309-322.
9. Ерохин С.В. Технологии виртуальной реальности как инструмент повышения эффективности решений в системе образования. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologii-virtualnoy-realnosti-kakinstrument-povysheniya-effektivnosti-resheniya-v-sisteme-obrazovaniya>.

10. Cantoni, Kalbaska and Inversini. E-learning in tourism and hospitality: A map. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 2009. 8(2). P. 148–156.

УДК 004.9:338.48

Приходько Зоя

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Роль інформаційних технологій в діяльності туристичних агентств і підготовці фахівців з туризму

В статті розглянуті роль, значення та напрями застосування інформаційних технологій у туристичному бізнесі. Визначено місце інформаційних технологій в діяльності та розвитку туристичних агенцій. Висвітлені основні аспекти та напрями вивчення інформаційних технологій при підготовці фахівців зі спеціальності «Туризм».

Ключові слова: інформаційні технології, системи бронювання, глобальні розподільчі системи, інтернет-реклама, компетенції.

Prukhodko Z. The role of information technology in travel agencies activities and training of tourism professionals. *The article considers the role, significance and directions of application of information technologies in the tourism business. The place of information technologies in the activity and development of travel agencies is determined. The main aspects and directions of studying information technologies in the training of specialists in the specialty "Tourism" are highlighted.*

Keywords: information technologies, booking systems, global distribution systems, online advertising, competence.

Постановка проблеми. В сучасному світі постійно зростає роль інформаційних технологій як засобів і методів формування та підтримки інформаційних потоків у системах різного характеру. Інформація та можливості її отримання і обробки стають сьогодні одними з найважливіших чинників успішної діяльності більшості сфер бізнесу, і зокрема – туристичного. Туристична діяльність дуже насичена інформаційно. Рішення про придбання туристичного продукту приймається клієнтом на основі інформації; просування туру на ринку здійснюється передусім інформаційно-рекламними методами. Туристична діяльність здійснюється на глобальному рівні і охоплює готелі, туристичні фірми, авіакомпанії та інші підприємства з усього світу.

Отже, такі особливості туристичних послуг, як велика кількість учасників та їх географічна роз'єднаність, складна система відносин суб'єктів туристичного ринку, територіальна диференціація і комплексність туристичного продукту, віддаленість місця реалізації туристичних послуг від місця їх споживання обумовлюють необхідність використання в туристичному бізнесі сучасних інформаційних технологій.

Для туристичного агентства важливим є пошук туроператорів, роздрібних і корпоративних клієнтів, оперативний зв'язок з туроператорами та постачальниками послуг, придбання туристичних послуг, можливість бронювання послуг, отримання підтвердження і розрахунків вартості туру, отримання

оперативної інформації. Для успішної діяльності туристичної фірми необхідно використовувати постійний потік правдивої і своєчасної інформації для прийняття важливих управлінських рішень з метою досягнення очікуваного кінцевого результату - отримання прибутку [5].

При підготовці фахівців за освітньо-професійною програмою здобувачів вищої освіти спеціальності 242 «Туризм» важливе значення має набуття знань та вмінь щодо оволодіння інформаційними технологіями, які використовуються в туристичній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями використання новітніх інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної сфери і туризмі в цілому займалися В. Балута, Г. Білогурова, П. Бурцев, І. Ватраль, О. Верес, А. Галиновський, О. Губанова, В. Гуляєв, А. Дурович, І. Зорін, І. Калашников, В. Квартальнов, Т. Купач, В. Лисенко, Н. Матюшина, С. Мельниченко, Ю. Миронов, Т. Новгородцев, О. Орлик, Н. Плотнікова, М. Скопень, В. Сич, В. Яворська та інші.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є аналіз застосування сучасних інформаційних технологій підприємствами туристичного бізнесу, зокрема, туристичними агентствами. Також метою статті є розгляд знань та навичок в сфері інформаційних технологій, необхідних для підготовки фахівців зі спеціальності 242 «Туризм» та вироблення відповідних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Туристичне агентство – це роздрібна фірма, яка є посередником між туроператорськими фірмами та обслуговуючими підприємствами і клієнтами (туристами).

Сьогодні практично не існує турфірм, які не використовують комп'ютерні технології у повсякденній діяльності. Вони активно освоюють новітні інформаційні технології – наприклад, відкривають власні сайти у мережі Інтернет, через котрі клієнт одержує змогу не тільки переглянути інформацію, що його зацікавила, але й відразу відправити замовлення на бронювання турпродукту, що сподобався. Замовлення відразу надходить менеджерів з продажу [2].

Сучасні інформаційні технології дають змогу здійснювати такі напрями діяльності туристичного агентства: інформаційно-довідкова діяльність; реклама туристичних продуктів; електронна презентація підприємства; замовлення і продаж туристичного продукту; маркетинг туристичного продукту; моніторинг і аналіз туристичної діяльності; можливість використання електронних міжнародних та міжрегіональних виставок, ярмарок; використання електронних каталогів туристичного продукту; отримання оперативної інформації про тарифи та ціни в готелях, ресторанах та інші туристичні послуги; здійснення взаєморозрахунків; автоматизація роботи підприємства.

Серед інформаційних технологій, за допомогою яких здійснює або може здійснювати свою діяльність туристична агенція, слід відзначити:

- системи бронювання та резервування;
- глобальні розподільчі системи;
- послуги глобальної комп'ютерної мережі Інтернет;
- засоби телекомунікації, комп'ютерні мережі, телефонні та інші канали зв'язку;
- засоби мультимедіа;

- системи електронного маркетингу;
- системи автоматизації діяльності підприємства.

Внаслідок динамічного розвитку комп'ютерної техніки і поширенням інформаційних технологій у різних галузях економіки виникли і набули розвитку **комп'ютерні системи бронювання**. Системи бронювання авіаквитків стали з'являтися за кордоном ще в кінці 50-х років ХХ ст. В 90-ті роки почалося впровадження електронних технологій в готельне господарство та діяльність туристичних підприємств.

Найбільшою популярністю бронювання послуг через мережу Інтернет користуються:

1) *авіаквитки* - їх бронювання входить в трійку найпопулярніших покупок через глобальну мережу. При бронюванні авіаквитків відвідувач сайту вводить початковий і кінцевий пункт авіа перельоту і його дату, в результаті отримує інформацію про всі авіарейси, які підходять під заданий опис. Виходячи із цієї інформації приймається рішення про бронювання;

2) *готелі* - при бронюванні в будь-якій системі відвідувачу надається опис готелю і тарифи на послуги. Наступним етапом є форма бронювання номеру готелю;

3) *автомобілі* - є одним із популярних напрямлень бронювання через Інтернет;

4) *тури* - набули широкого розповсюдження як туристична послуга, яку можливо забронювати через мережу. При чому, останнім часом клієнти мають можливість самостійно сформувати тур за своїм смаком напряму через Інтернет: вибрати час, готель, спосіб проїзду, варіант харчування і додаткові послуги [5].

Комп'ютерні системи бронювання дозволяють суттєво покращити якість обслуговування споживачів за рахунок скорочення часу на оформлення квитків, підвищення якості та ефективності роботи персоналу. Впровадження систем бронювання дозволяє суттєво скоротити час на обслуговування клієнтів, забезпечити резервування в режимі он-лайн, знизити собівартість послуг, оптимізувати формування маршруту туристів за ціною, часом польоту і іншими завданнями.

Відомими компаніями в сфері бронювання є Booking.com (світовий лідер у сфері бронювання помешкань онлайн), Tickets Travel Network (бронювання авіаквитків, залізничних та автобусних квитків, готелів, страхування, трансфери, оренда авто, сіті брейки, квитки на різні події тощо).

На сьогодні близько 36% європейських туроператорів та 40% туристичних агентств пропонують онлайн-бронювання турів [5]. Можливість онлайн-бронювання забезпечує туристам економію часу на поїздках до офісу туристичної компанії, а туристичним підприємствам – на відкритті нових офісів і дистрибуцію.

Разом з тим спостерігається тенденція бронювання місць у готелях туристами напряму, без участі посередників. За даними Єврокомісії, 62% європейських готелів бронюють номери на замовлення не туроператорів, а клієнтів через Інтернет. Але, незважаючи на те, що ринок самостійних подорожей зростає і з'являється більше систем бронювання готелів та квитків, вибухового стрибка в бік самостійних подорожей поки не відбулося. Системи бронювання

більше конкурують між собою, ніж з продавцями пакетних турів. Відтік туристів в онлайн на сьогодні досить невеликий, адже по масових напрямках (Туреччина, Єгипет, Чорногорія та ін.), покупка готового туру через агентство обходиться дешевше онлайн-бронювання, так як для великих операторів діють чималі знижки при гарантованому викупі номерів в готелях і крісел в літаках.

Спочатку орієнтовані на окремо взятую авіакомпанію, системи бронювання перетворилися в програмні комплекси, що обслуговують групи авіакомпаній, що й надають ряд додаткових послуг із бронювання місць у готелях, замовленню залізничних квитків, прокату автомобілів і т.д. Тепер у системах бронювання закладена інформація не тільки про наявність місць, але й загальна інформація про рейси, типи задіяних літаків, докладний опис тарифів, а також інформація про суміжні галузі туристського бізнесу: прокаті автомобілів, розміщенні в готелях, продажі залізничних квитків і ін. Це привело до створення **глобальних розподільчих систем** (Global Distribution System) – GDS [4].

Такі системи дозволяють резервувати всі основні складові туристичної інфраструктури, тобто вони фактично утворюють загальну інформаційну систему та доступ до баз даних постачальників туристичних послуг по всьому світу. Через глобальні розподільні системи можна зв'язатися із сотнями авіакомпаній, тисячами готелів і фірмами прокату автомобілів, забронювати квитки на залізничні, морські й паромні перевезення, здійснити резервування квитків на відвідування всіляких культурних заходів.

Найбільш крупними глобальними розподільчими системами на ринку туристичних послуг є Amadeus, Worldspan, Galileo, Sabre.

Система Amadeus, яка була створена в 1987 році крупними європейськими авіакомпаніями Air France, Iberia, Lufthansa, SAS є однією із найбільш розповсюджених систем резервування. За обсягами міжнародних бронювань система є самою крупною в світі. Її послугами користується більше 70% туристичних агентств Європи і 36 млн. туристів (щоденно) [6,8]. Останнім часом система Amadeus активно виходить на український ринок туристичних послуг і є однією із комп'ютерних систем бронювання, які динамічно розвиваються в Україні.

Також крупною розподільчою системою є система Galileo, заснована в 1987 році авіакомпаніями British Airways, Swissair, KLM та Covia. Дана система розповсюджена більш ніж в ста країнах світу і дозволяє забезпечувати туриста і турагента інформацією про туристичні продукти і послуги, автоматизувати процес бронювання авіаквитків, замовлення додаткових послуг, прямиий обмін відомостями [9].

Не менш відома в світі система бронювання Sabre, яка створена в 1964 р. авіакомпанією American Airlines. Підсистема бронювання місць в готелях створена в 1976 р. Система забезпечує доступ до широкого спектру туристичних послуг, здійснює продаж туристичних продуктів, дистрибуцію і розробку технологічних рішень для туристичної сфери [1].

Комп'ютерна система бронювання Worldspan створена в результаті злиття систем "Датас" і "Парс" авіакомпаній TWA і Delta Airlines і ввійшла в дію в 1993 р. Система здійснює резервування в основному на авіатранспорті, номерів в готелях, екскурсійних бюро, театрах і інших підприємствах культури, компаніях

по задачі в оренду автомобілів, надає довідкову інформацію, пов'язану з туризмом. Worldspan активно просуває туристичні Інтернет-технології в області електронної комерції. Програма Dates&Destinations дозволяє створити Internet Booking Engine - систему бронювання через Worldspan на сайті туристичного агентства в Інтернеті. В цьому випадку клієнт самостійно може вибрати авіарейс, готель і здійснити їх бронювання [1,6].

Серед закордонних систем бронювання популярними є також Trust, SRS, Utell, Start.

При наявності значної кількості систем бронювання виникають проблеми вибору систем, до яких варто підключитись туристичному підприємству. Як правило, при виборі системи основним критерієм виступає співвідношення ціни і якості послуги. В сучасних умовах практично всі глобальні системи бронювання пропонують різні варіанти підключення, доступні як за ціною, так і технічними можливостями.

Інформаційні технології в діяльності туристичного агентства застосовуються і для рекламних заходів. Реклама в туризмі є формою опосередкованого зв'язку між туристичним продуктом і споживачем. Реклама має переконати потенційних клієнтів вибрати певне туристичне агентство та його продукт, зберегти зацікавленість постійних клієнтів. Особливе значення в туристичному бізнесі має **Інтернет-реклама**, адже вона доступна без обмеження в будь-який час доби широкому колу споживачів.

З появою та розвитком Інтернет змінюються психологія споживача, функції і політика діяльності туристичних підприємств. На думку деяких спеціалістів, туристичні підприємства з часом перекаваліфікуються в гідів по комп'ютерних мережах, тобто основним завданням підприємств стане допомога в пошуку необхідної інформації в Інтернеті. Отже, за допомогою Інтернет спрощується взаємодія учасників туристичного ринку, але при цьому змінюється технологія їх взаємодії [2]. Спеціальні інформаційні портали надають широкий спектр інформації про туристичні фірми, агентства, можливість вибору та замовлення туру, ознайомлюють з новинами туризму, надають опис курортів, країн, корисну інформацію про особливості подорожі та інше. Спеціалізовані web-сторінки містять інформацію про туристичні послуги, оформлення й відправлення замовлень, оформлення документів у режимі онлайн для розрахунків традиційним шляхом з використанням стандартних засобів.

Реклама в Інтернеті з боку туристичного агентства може бути представлена різними засобами: банерна (на комерційних сайтах); контекстна (у пошукових системах); реєстрація у пошукових каталогах; медіареклама; рекламна розсилка електронною поштою. Важливою і вже майже необхідною умовою ефективної діяльності турагентства сьогодні є створення власного сайту.

Створивши власний сайт, підприємство повинне вирішити питання хостингу (розміщення сайту на одному із серверів мережі Інтернет). Великі підприємства можуть мати власний сервер. Фірми, для яких витрати на утримання власного сервера занадто великі, можуть розмістити свій сайт, наприклад, на сайті провайдера. Після цього здійснюється "розкручування" сайту, для чого його необхідно зареєструвати в різних пошукових системах і рейтингах, використовувати різні технології інтернет-реклами [2].

Мультимедійні технології дозволяють обробляти в єдиному середовищі різні види даних - фото, відео, текст, звук. Найбільш поширеними напрямками використання мультимедіа туризмі є створення електронних каталогів, віртуальних екскурсій, аудіогідів тощо. За допомогою електронного довідника-каталогу можна здійснити вибір туристичного агентства та туристичного продукту, оформити замовлення. Висока ефективність таких каталогів зумовлена надзвичайно високим обсягом інформації на web-сторінках, презентована різними мультимедійними засобами.

Важливим напрямом діяльності турагентства є також реклама та підтримка прямого зв'язку з постійними та потенційними клієнтами за допомогою **соціальних мереж**. Створення відповідних спільнот, сторінок у соціальних мережах дозволяє підтримувати постійні взаємовідносини із клієнтами та партнерами, формувати віртуальну аудиторію, рекламувати туристичні продукти, вирішувати інші маркетингові завдання.

Сьогодні у діяльності туристичних підприємств знаходять все більш широке застосування **автоматизовані системи управління підприємством** як інформаційні системи менеджменту, які забезпечують необхідною інформацією для прийняття управлінського рішення.

На ринку програмних продуктів представлено кілька комп'ютерних систем, що дозволяють автоматизувати внутрішню діяльність туристської фірми. Як правило, ці системи забезпечують ведення довідкових баз даних по клієнтам, партнерам, готелям, транспорту, посольствам, а також ведення турів та облік платежів, прийом замовлень і роботу з клієнтами, формування вихідних документів і т.д. Практично всі програмні комплекси забезпечують формування бухгалтерської звітності та частково експорт-імпорт даних в спеціалізовані бухгалтерські програми [7].

Найбільш розповсюдженими в діяльності вітчизняних туристичних підприємств є **спеціалізовані програмні продукти**: "Майстер-тур", "САМО-Тур", "САМО-турагент", "Turwin", "Парус-Турагентство". Ці продукти спрямовані в першу чергу на вирішення завдань управління та мають такі переваги, як зниження витрат за рахунок оптимізації бізнес-процесів туристичних підприємств; гарантоване виконання замовлень у необхідному обсязі та в зазначені строки; забезпечення якості туристичного продукту через якість виробничих і управлінських технологій [3].

Автоматизація дозволяє значно прискорити виконання багатьох завдань, що стоять перед турфірмою, зекономити грошові кошти, підвищити ефективність роботи як кожного співробітника окремо, так і всього підприємства в цілому. Це прямо впливає на конкурентоздатність туристичної фірми на ринку.

Важливу роль відіграють інформаційні технології у виконанні **маркетингових функцій** підприємствами туристичної індустрії, оскільки саме вони спрощують вирішення складних завдань у динамічному діловому оточенні. Основними напрямками використання маркетингової інформації в туризмі є: маркетингові дослідження; маркетингова стратегія; сегментація ринку; розробка номенклатури та обсягів виробництва туристичних послуг; політика ціноутворення; формування попиту і управління збутом; маркетингові комунікації. Маркетингові комунікації спрямовані на інформування та

переконання споживачів, нагадування їм про турпродукт, стимулювання збуту та створення позитивного іміджу підприємства в очах громадськості. До їх складу належать: реклама, зв'язки з громадськістю (PR), стимулювання збуту, прямий маркетинг, участь у виставково-ярмаркових заходах, фірмовий стиль (брендинг) [5].

Рівень розвитку інформаційних технологій в туристичній діяльності України ще значно відстає від рівня розвинених країн. Разом з тим, цілком зрозуміло, що в сучасних умовах використання інформаційних технологій у сфері туристичних послуг є необхідною умовою успішного просування туристичного продукту на національний та міжнародний ринок. Тому вкрай необхідним вбачається забезпечення високоякісної фахової підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері туризму, дуже добре обізнаних у інформаційних технологіях та їх використанням в туристичній діяльності.

В процесі навчання здобувачі вищої освіти за спеціальністю 242 «Туризм» мають набути такі компетенції щодо оволодіння інформаційними технологіями: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність використовувати в роботі туристичних підприємств інформаційні технології та офісну техніку; здатність використовувати Internet-ресурси для вирішення експериментальних і практичних завдань у галузі професійної діяльності; здатність розробляти, просувати, реалізовувати та організовувати споживання туристичного продукту; здатність здійснювати моніторинг, інтерпретувати, аналізувати та систематизувати туристичну інформацію, уміння презентувати туристичний інформаційний матеріал; здатність до співпраці з діловими партнерами і клієнтами, уміння забезпечувати з ними ефективні комунікації; здатність працювати з документацією туристичного бізнесу.

В ході викладання предметів, що знайомлять студентів з інформаційними системами і технологіями в цілому та їх використанням у туристичній діяльності, слід вирішити завдання оволодіння офісним програмним забезпеченням (пакет Microsoft Office, включаючи засоби створення презентацій, рекламної продукції), засобами створення Web-сторінок, а також універсальних пакетів керування проектами (Microsoft Project, Timeline), статистичного аналізу даних (Microsoft Excel, Statistica), технологією створення і керування базами даних, засобами мультимедіа; знайомство з глобальними комп'ютерними системами бронювання та резервування (Amadeus, Galileo та ін.), автоматизованими системами управління туристичними підприємствами (Майстер-Тур, САМО-турагент та ін.).

Дуже корисним вбачається набуття майбутніми фахівцями з туризму компетенцій і навичок в сфері геоінформаційних технологій, зокрема, надання базових уявлень про геоінформаційні системи їх використання у наукових та експериментальних дослідженнях туристично-рекреаційного господарства, здатність здійснювати складання, редагування та постійне коректування картографічних матеріалів необхідних в професійній діяльності, користуватись сучасною методикою створення карт за допомогою геоінформаційних систем. З цією метою слід ознайомити студентів з сучасними популярними ГІС-пакетами за основами роботи з ними (MapInfo Professional, QGIS тощо). За допомогою сервісів Googlemaps, GoogleEarth та ГІС-технологій можливе виконання

лабораторних робіт зі створення електронних карт, баз даних туристичних об'єктів, розроблення туристичних маршрутів.

Висновки. Сучасна індустрія туризму є однією з пріоритетних сфер світового господарства. Пріоритетними напрямками туристичного бізнесу є активізація просування туристичного продукту на внутрішньому і на міжнародному ринках туристичних послуг, підвищення якості та ефективності інформаційної інфраструктури.

В сучасних умовах жодна успішна туристична фірма не може повноцінно й ефективно розвиватись без сучасних інформаційних технологій. Впровадження інформаційних систем і технологій відкриває нові можливості для ефективного вирішення основних задач туристичного бізнесу. Завдяки їх використанню туристичні агентства мають можливість доступу до достовірної та актуальної інформації по турах, максимально швидко пропонують клієнтам декілька варіантів турів на вибір, винаходять кращу цінову пропозицію, швидко бронюють тур та оформляють необхідні документи, налагоджують з туроператорами зручний зв'язок з мінімальними витратами часу та грошей.

В системі професійної підготовки здобувачів вищої освіти зі спеціальності «Туризм» дуже важливе значення мають дисципліни з інформаційних технологій. Їх вивчення передбачає підготовку кваліфікованого користувача інформаційними технологіями як загального, так і спеціального профілю, розвиток пізнавальної та професійної активності майбутніх фахівців туристичної сфери.

Список використаних джерел:

1. Білогурова Г. В. Конспект лекцій з курсу «Інформаційні системи і технології в туризмі» (для студентів 3 курсу денної та заочної форм навчання напряму 6.140103 – Туризм); Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. 49 с.
2. Верес О.М., Ватраль І.М. Інформаційна система готельно-туристичної діяльності. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2010. № 689. С. 54-66.
3. В'їзний туризм. Навчальний посібник. Коваль П.Ф. та ін. Ніжин: Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. 304 с.
4. Мельниченко С. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика: монографія. К. : Київський національний торговельно-економічний ун-т, 2008. 493 с.
5. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. №2(6). С.129-138.
6. Мельниченко О.А., Шведун В.О. Особливості розвитку індустрії туризму в Україні. Монографія. Харків: Видавництво НУЦЗУ, 2017. 153 с.
7. Скопень М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл.; Київський ун-т туризму, економіки і права. К. : Кондор, 2005. 308с.
8. GDS Amadeus. URL: <http://www.amadeus.net/>
9. GDS Galileo. URL: <http://www.travelport.com/lob/gds/galileo.aspx>

«Зірки» дитячого туризму України

Стаття присвячена аналізу та узагальненню інформації про працівників дитячого туризму і краєзнавства, які відзначені державними нагородами. Подано інформацію про цих осіб, наведено короткі відомості про їх досягнення, відзнаки та особливості роботи. Визначено види нагород, якими відзначалися туристи-педагоги, проаналізовано належність нагороджених до різних категорій працівників. Узагальнено інформацію про кількість нагороджених різними відзнаками в різні періоди історії.

Ключові слова: дитячий туризм та краєзнавство, педагоги, державні нагороди, державні премії.

Narovyansky O. "Stars" of children's tourism of Ukraine. *The article is devoted to the analysis and generalization of information about employees of children's tourism and local history, who have been awarded state awards. Information about these people is given, brief information about their achievements, honors and features of work is given. The types of awards awarded to tourists-teachers are determined, the belonging of the awarded to different categories of employees is analyzed. The information on the number of winners of different awards in different periods of history is generalized.*

Key words: children's tourism and local history, teachers, state awards, state prizes.

Невід'ємним елементом системи освіти України є позашкільна освіта. Серед напрямів позашкільної освіти чільне місце посідає туристсько-краєзнавчий напрям, який минулого року відзначив своє 90-річчя. Для успішної та ефективної діяльності важливим є забезпечення кількох складових, серед яких матеріальна база, належне фінансування, програмно-методичне забезпечення. Однак, чи не найважливішим чинником успішного розвитку є наявність висококваліфікованих та відданих справі кадрів всіх рівнів – від рядових керівників гуртків та вчителів до керівників закладів освіти. Серед людей, які працюють в дитячому туризмі чимало таких педагогів, чий внесок в розвиток дитячого туризму і краєзнавства є надзвичайно вагомим. Є серед них ті, чий досягнення та заслуги були відзначені державними нагородами та відзнаками.

Висвітлюючи історію вітчизняного дитячого туризму та краєзнавства ряд авторів (Зінченко В., Косило М., Савченко Н., Федорченко В. та інші) згадували про окремих педагогів-туристів, які внесли значний вплив на розвиток окремих закладів освіти, досягли високих результатів в роботі. Однак узагальненого аналізу відзначення найкращих педагогів туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти, аналізу їх досягнень, досі немає. Метою даної статті є узагальнення та аналіз відомостей про таких педагогів.

Моральне заохочення педагогів було запроваджено ще в дореволюційні часи, коли за вислугу років вчителі державних гімназій не лише підвищувалися в чині, але й, часом, нагороджувалися орденами. 4 травня 1940 р. було запроваджено почесне звання Заслужений учитель школи УРСР. Варто відзначити, що на першому етапі існування почесного звання положення не передбачало присвоєння його працівникам позашкільної освіти, однак 14 грудня

1957 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР дію Указу Президії Верховної Ради УРСР від 4 травня 1940 р. про присвоєння почесного звання «Заслужений вчитель школи УРСР» було поширено на працівників позашкільної освіти [1]. Пізніше звання трансформувалося в звання Заслужений вчитель УРСР та Заслужений працівник освіти УРСР, які з набуттям Україною незалежності отримали правонаступників – звання Заслужений вчитель України та Заслужений працівник освіти України.

На жаль, серед працівників позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого напрямку нами виявлено лише одну людину, яка в період з 1957 по 1991 рік отримала це звання – 29 квітня 1988 року звання Заслужений вчитель УРСР було присвоєно директору Київської міської станції юних туристів Лейбельман Мірі Соломонівні (1924 – 2004) [3]. Ця людина була справжньою легендою дитячого туризму. Вона свою розпочала трудову діяльність санітаркою госпітально під час Великої Вітчизняної війни, а з 1942 року працювала на педагогічній ниві. Була старшою піонервожатою в школах Саратова та Києва, працювала у Всесоюзному піонерському таборі «Артек», а з 1960 року розпочала працювати в дитячому туризмі – заступником директора Республіканської станції юних туристів. Але, напевно, головною справою її життя можна вважати роботу протягом майже тридцяти років на чолі Київської станції юних туристів. За цей час КСЮТур стала однією з найкращих в СРСР. Групи юних туристів вирушали в подорожі не лише Україною, але й на Кавказ, Урал, Хібіни, Далекий Схід, в Саяни та Каракуми, діяли туристські бази станції в Москві, Ленінграді, Волгограді, Прибалтиці, неодноразово здобували перемоги на Всесоюзних зльотах юних туристів. Було організовано пересувні туристські табори «Дніпро», «Сонячний», «Карпати». На станції було створено досконалу систему підготовки педагогічних кадрів до туристської роботи, створено одні з перших в країні курсів інструкторів дитячо-юнацького туризму. 10 липня 1985 року Київська міська станція юних туристів була нагороджена Грамотою Президії Верховної Ради УРСР [2]. Серед численних відзнак Лейбельман М. С. – ордени Знак Пошани та Княгині Ольги 3-го ступеню [4]. Міра Соломонівна пішла з життя за місяць до свого вісімдесятиріччя 6 лютого 2004 року, залишаючись на посаді директора центру.

Серед останніх педагогів, відзначених званням Заслужений вчитель УРСР 17 червня 1991 року був вчитель фізкультури та багаторічний керівник туристської роботи в школі №32 Києва Козетов Ігор Іванович [9]. Його педагогічний стаж – майже 60 років, провів понад 60 тисяч уроків та різних спортивних заходів. Підготовлені Ігорем Івановичем команди неодноразово перемагали в туристських змаганнях різних рівнів – від шкільних і районних до всесоюзних і всеукраїнських. Він є кандидатом наук з фізичного виховання та спорту, почесним працівником фізичної культури, нагороджений медаллю А. С. Макаренка.

Після набуття Україною незалежності була створена нова система державних нагород та відзнак. Серед них – згадані вище звання, ордени, зокрема «За заслуги» та княгині Ольги, Державна премія України в галузі освіти, а також щорічна премія Верховної Ради України педагогічним працівникам

загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладів. Серед лауреатів всіх цих відзнак є і педагоги-туристи.

За нашими підрахунками станом на 10 березня 2021 року серед працівників позашкільної освіти, відзначених за туристсько-краєзнавчу роботу – 14 Заслужених працівників освіти України, 1 Заслужений вчитель України, 1 Заслужений працівник фізичної культури та спорту України, 2 кавалери ордена «За заслуги» 3 ступеню, 2 нагороджені орденами княгині Ольги, 3 лауреати Державної премії України в галузі освіти, 10 лауреатів премії Верховної Ради України педагогічним працівникам загальноосвітніх, професійно-технічних, дошкільних та позашкільних навчальних закладів.

Першими з туристів-педагогів 15 липня 1993 року отримали нагороди незалежної України три директори обласних центрів туризму – Херсонського – Перешивайло Л. П., Закарпатського – Чапа В. І. та Харківського – Редіна В. А. Варто відзначити, що відзнаки вони отримали «за значний особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху, збереження національної історико-культурної спадщини» [12].

Лілія Петрівна Перешивайло очолила Херсонську обласну станцію юних туристів в 1961 році, коли вона мала лише дві кімнати та дів туристських гуртки. За час керівництва вона спромоглася вивести заклад в число кращих, досвід її вивчався не лише в Україні, але й на Всесоюзних семінарах директорів, а кількість дітей, які щорічно влітку оздоровлювала станція досягла 10000.

Володимир Іванович Чапа (1949 – 2017) очолював Закарпатський центр туризму 36 років – з 1981 року до останнього дня свого життя. Розпочавши свій шлях в туризм працюючи вчителем французької мови в школі рідного села Ільниця Іршавського району, він перейшов працювати на Закарпатську станцію юних туристів (пізніше – центр туризму і краєзнавства учнівської молоді), а в 1981 році очолив її. За час керівництва центром він домігся значного підвищення, створення кількох районних центрів туризму, став одним з перших організаторів міжнародного співробітництва юних туристів України з іншими державами. Працюючи в центрі, він став кандидатом педагогічних наук, був відзначений багатьма педагогічними та туристськими нагородами, а найвищою нагородою стало звання Заслуженого вчителя України.

Директор Харківської станції юних туристів Валентина Андріївна Редіна того ж дня стала Заслуженим працівником освіти України. Очоливши станцію в 1985 році, вона і нині продовжує керувати закладом. Першою з керівників станцій юних туристів України вона в 2000 році захистила дисертацію, ставши кандидатом педагогічних наук, а пізніше отримавши вчене звання доцента. В своїй науковій роботі вона узагальнила досвід закладу та власної роботи з організації пошукової діяльності учнів. Серед численних нагород Валентини Андріївни – ордени княгині Ольги 2-го (7.03.2017) та 3-го (25.06.2009) ступенів, медаль «За трудову доблесть» (1981).

7 жовтня 1997 року колеги привітали з присвоєнням звання Заслужений працівник освіти України директора Миколаївського обласного центру туризму Тетяну Олександрівну Горбову [10]. Вона очолювала заклад 24 роки. За цей час високого рівня досягла як краєзнавча, так і спортивно-туристська діяльність закладу. Центр став ініціатором проведення Всеукраїнських краєзнавчих

конференцій, Кубків України серед юнаків з пішохідного туризму, які набули неабиякої популярності серед краєзнавців та туристів України. Одним з напрямів роботи центру стала участь в Всеукраїнському русі «Школа безпеки», а вихованці закладу не раз успішно представляли Україну на міжнародних змаганнях юних рятувальників. Тетяна Олександрівна стала «повним кавалером» відомчих освітніх відзнак – вона нагороджена знаками «Відмінник освіти України», «Василь Сухомлинський», «Антон Макаренко», «Софія Русова» та багатьма іншими відзнаками.

Рекордсменом за часом перебування на посаді директора обласного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді є Станіслав Вікторович Комісар, який керував Полтавським центром з 1982 по 2021 рік – 39 років! Розпочавши свій трудовий шлях вчителем географії в школі, він в 1981 році стає методистом обласної станції юних туристів, а за рік очолює заклад. За свою багаторічну роботу він нагороджений нагрудними знаками «Відмінник народної освіти», «Софія Русова», «Почесний працівник туризму України», в 2011 році став лауреатом премії Верховної Ради України, а 22 січня 2016 року «за значний особистий внесок у державне будівництво, соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток Української держави, справу консолідації українського суспільства, багаторічну сумлінну працю» йому присвоєно звання Заслуженого працівника освіти України [7].

Напередодні Дня працівника освіти 2 жовтня 2007 року Заслуженим працівником освіти України став директор Івано-Франківського обласного центру туризму і краєзнавства Михайло Юрійович Косило. Випускник Івано-Франківського педагогічного інституту очолив обласний центр в 1984 році. За цей час в закладі створено найбільшу в Україні мережу підрозділів обласного центру – 7 філій та 5 дитячих туристських баз у найцікавіших місцях області – Яремчі, Яблуниці, Ворохті, Коломиї тощо. Центр є засновником журналу «Краєзнавець Прикарпаття», вихованці та педагоги центру здійснюють походи далеко за межами рідного краю, є постійними учасниками та переможцями багатьох змагань. Свої наукові пошуки Косило М.Ю. підсумував дисертацією «Розвиток туристсько-краєзнавчої роботи в позашкільних навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ)», ставши кандидатом педагогічних наук. Він очолює не лише центр, але й Івано-Франківську обласну організацію Національної спілки краєзнавців України та федерацію спортивного туризму Івано-Франківської області, є членом президії правління НСКУ. Серед відзнак Михайла Юрійовича – почесна грамота Верховної Ради України, Подяка Кабінету Міністрів України, ряд відомчих відзнак. Він є одним з чотирьох працівників дитячого туризму, який, поряд з почесним званням, відзначений орденом – «За заслуги» 3-го ступеню (01.12.2015).

Серед Заслужених працівників освіти України також директори Волинського – Толстіхін Леонід Миколайович (24.08.2013) та Вінницького – Юхнович Лідія Миколаївна (30.09.2020) центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді та директор Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю Тихенко Лариса Володимирівна (18.08.2009).

Серед удостоєних звання Заслужений працівник освіти України – і директор Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської

молоді в 2011-2016 рр. Наталія Володимирівна Савченко. Після закінчення Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка вона прийшла працювати до республіканської дитячої екскурсійно-туристської станції і донині працює в цьому закладі, який декілька разів змінював назву – це її єдине місце роботи. Працювала методистом, завідуючим методичним кабінетом, заступником директора. Наталія Володимирівна була одним з ініціаторів проведення семінарів директорів обласних та районних центрів туризму, які стали традиційними, за її підтримки відродилося проведення юнацьких змагань з велосипедного, водного, лижного, гірського туризму, що набули статусу чемпіонатів України серед юнаків. Її багаторічна праця отримала гідну оцінку держави 6 березня 2015 року [8].

Серед відзначених почесними званнями 6 березня 2015 року були ще два представники дитячого туризму – керівник клубу юних альпіністів «Абалаківець» та Зразкового музею Історії альпінізму комунального закладу "Сумський Палац дітей та юнацтва Паненко Віра Андріївна та завідувач відділу Черкаського обласного центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Черкаської обласної ради Павлова Світлана Григорівна [8].

Єдиним представником директорського корпусу місцевих – районних та міських – центрів туризму серед Заслужених працівників освіти України є Анатолій Петрович Дудка – незмінний з часу заснування в 1994 році директор Глибочького центру туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді Чернівецької області. Цей центр є одним з найпотужніших туристсько-краєзнавчих закладів позашкільної України, що не поступається деяким обласним центрів. В ньому займається майже тисяча вихованців, 2 вихованці закладу стали майстрами спорту України, близько 20 – кандидати в майстри спорту. Походи Центру майже 50 разів ставали переможцями чемпіонату України зі спортивних туристських походів серед учнівської молоді, а минулого року лижний похід юних туристів з Глибокого зимовими Карпатами був визнаний кращим на першості світу. Анатолій Петрович – кандидат в майстри спорту України з туризму, незмінний голова ревізійної комісії Федерації спортивного туризму України, Почесний громадянин Глибоччини. Звання Заслужений працівник освіти України присвоєно йому «за значний особистий внесок у державне будівництво, консолідацію українського суспільства, соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток України, активну громадську діяльність, вагомий трудові здобутки та високий професіоналізм» Указом Президента України від 21 серпня 2015 року [6].

Одразу два представники дитячого туризму були відзначені Указом Президента України 28 червня 2017 року [5]. В цей день Заслуженим працівником освіти України було названо методиста Миколаївського обласного центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді Володимира Олександровича Трошенка. Вчитель історії та географії за освітою, він не одне десятиріччя присвятив дитячому туризму. Керував пішохідними походами вищих категорій складності в різних туристських районах, підготував більше десятка майстрів спорту України. Сам є майстром спорту України зі спортивного туризму, спортивним суддею міжнародної категорії, майже 20 років очолює комісію

пішохідного туризму Федерації спортивного туризму України, методист вищої категорії.

Цим самим Указом керівнику гуртків Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України Петровій

Ніні Миколаївні єдиній з працівників дитячого туризму було присвоєно звання Заслужений працівник фізичної культури та спорту України. Її тренерський стаж – майже сорок років. Серед її вихованців – більше 50 кандидатів в майстри спорту, шість майстрів спорту України зі спортивного туризму, вона є першим тренером Чемпіона світу зі спортивного орієнтування, майстра спорту України міжнародного класу зі спортивного орієнтування Артема Городинця. Команди під її керівництвом більше 10 разів ставали чемпіонами України серед юнаків з пішохідного туризму. Сама Ніна Миколаївна – майстер спорту СРСР та України зі спортивного орієнтування, кандидат в майстри спорту зі спортивного туризму.

Директор Кримського республіканського центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Петро Павлович Дибов (1952 – 2015), який очолював центр з 1999 по 2014 рік, був єдиним з працівників дитячого туризму, хто отримав почесне звання Заслуженого працівника освіти Автономної республіки Крим. Це звання було присвоєно йому 4 жовтня 2005 року.

В 2006 році було прийнято рішення про заснування Державної премії України в галузі освіти. Однак лише в 2011 році відбулося перше присудження цієї нагороди. Символічно, що першими лауреатами премії в номінації дошкільна та позашкільна освіта стали саме представники дитячого туризму – працівники Дніпропетровського дитячо-юнацького центру міжнародного співробітництва Дніпропетровської обласної ради (колишня Дніпропетровська станція юних туристів) директор центру Гончар Неля Григорівна, завідувач методичного кабінету Краснобрижний Володимир Вікторович та заступник директора з навчально-виховної роботи Парашук Ольга Вікторівна. Цієї відзнаки вони були удостоєні за цикл робіт «Комплект позашкільних освітньо-виховних програм з напрямку «Євроосвіта» [13].

В 2006 році з'явилася ще одна відзнака педагогічних працівників – парламент заснував щорічну Премію Верховної Ради України педагогічним працівникам закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та позашкільної освіти [11]. За час, що минув, лауреатами цієї премії стали десять працівників дитячого туризму. Це директори Центру творчості дітей та юнацтва Київщини Нестерук Тамара Василівна (2011 р.), Львівського обласного Центру краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді Набитович Михайло Васильович (2013 р.), Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Комісар Станіслав Вікторович (2012 р.), заступник директора Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Сабада Степан Йосипович (2015 р.), завідувач організаційно-масового відділу Тернопільського обласного комунального центру туризму, спорту та екскурсій учнівської молоді Романишин Роман Степанович (2014 р.), методисти Закарпатського центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді Дзембас Олександр Васильович (2008), Севастопольського центру туризму, краєзнавства, спорту і екскурсій Шик

Микола Васильович (2011 р.), керівник гуртків спортивно-туристського профілю та завідувач туристського відділу Центру туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді Херсонської обласної ради Юрін Олег Васильович (2014 р.), керівник гуртка "Скаути і краєзнавство" Запорізького обласного центру туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді Бородин Сергій Едуардович (2015 р.) та керівник гуртка "Спортивне орієнтування" Черкаського обласного Центру туризму, краєзнавства і екскурсій учнівської молоді Чорна Юлія Миколаївна (2016 р.).

Таким чином, серед працівників дитячого туризму України є люди, чії заслуги відзначені на державному рівні. Всі вони на момент отримання державних відзнак мали чималий стаж роботи в освіті та, зокрема, в дитячому туризмі, здобули визнання в професійному середовищі. Водночас привертає увагу, що орденами України відзначені виключно керівники та заступник керівника закладів. З шістнадцяти працівників, удостоєних звань Заслуженого керівниками закладів є одинадцять. На нашу думку, це свідчить про певну диспропорцію у відзначенні рядових працівників центрів туризму. Водночас серед лауреатів Премії Верховної Ради України спостерігається зворотна пропорція – шість з десяти лауреатів посідають посади керівників гуртків, методистів та завідуючих відділами. На жаль, останні чотири роки серед лауреатів Премії немає жодного представника туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти.

Подальшого дослідження потребує практика нагородження вчителів, які поряд з викладанням предметів базового навчального плану основною роботою, займаються туристсько-краєзнавчою роботою та відзначені державним нагородами, а також подальший аналіз та поширення досвіду роботи кращих педагогів-туристів.

Список використаних джерел:

1. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1957. – № 11 – Ст.138.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1985. – № 30 – Ст.30.
3. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1988. – № 19 – Ст.495.
4. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня захисту дітей. Указ Президента України від 30.05.2002 № 497/2002. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497/2002#Text>.
5. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Конституції України. Указ Президента України від 28 червня 2017 року № 168/2017. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168/2017?find=1&text>
6. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня незалежності України. Указ Президента України від 21 серпня 2015 року № 491/2015. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491/2015?find=1&text>
7. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Соборності України. Указ Президента України від 22 січня 2016 року № 18/2016. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18/2016?find=1&text>
8. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Міжнародного жіночого дня. Указ Президента України від 06 березня 2015 року № 126/2015. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126/2015#Text>

9. Про відзначення працівників народної освіти державними нагородами Української РСР. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 17.06.1991 № 1190-ХІІ. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-12#Text>
10. Про відзначення трудівників Миколаївської області. Указ Президента України від 7 жовтня 1997 року № 1123/297. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1123/97?find=1&text>
11. Про встановлення щорічної Премії Верховної Ради України педагогічним працівникам закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та позашкільної освіти. Постанова Верховної Ради України від 14 вересня 2006 року № 131-V. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-16#Text>
12. Про присвоєння почесних звань України активним учасникам кращого руху. Указ Президента України від 15.07.1993 № 262/93. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262/93#Text>
13. Про присудження Державних премій України в галузі освіти 2011 року. Указ Президента України від 30 вересня 2011 року № 960/2011. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960/2011#Text>

УДК 796.51

Слівіна Алла

*КЗ «Дитячо-юнацький центр туризму та екологічної роботи м. Славути»,
Хмельницька область*

Туризм як інтеграція складників виховання молоді

У статті розглядаються основні виховні можливості дитячо-юнацького туризму в забезпеченні змістовного і активного використання молоддю позазурочного часу, а також особливості якісної підготовки кадрів для організації дитячого та юнацького туризму.

***Ключові слова:** дозвілля, туристські подорожі, система виховання, формування особистості, підготовка кадрів.*

Slivina A. Tourism as an integration of components of youth education. *The article considers the main educational opportunities of children's and youth tourism in ensuring the meaningful and active use of extracurricular activities by young people, as well as the features of quality training for the organization of children's and youth tourism.*

***Keywords:** leisure, tourist trips, education system, personality formation, training.*

Постановка проблеми. Дозвілля молоді – важлива сфера розвитку особистості, завдяки якій людина задовольняє свої фізичні та духовні потреби у вільний час. Однак далеко не всі вміють розумно розпоряджатись своїм вільним часом, використовувати його для свого повноцінного розвитку. Статистика стверджує, що проведення вільного часу сучасною молоддю характеризується одноманітністю, монотонністю, пасивністю. З кожним роком зростає відсоток українських підлітків, які проводять життя в соціальних мережах. Активне проведення вільного часу (спорт, перебування на природі) на сьогодні недостатньо популярні серед української молоді.

Сучасна школа навантажує дітей великим обсягом знань, але дати загальну підготовку до життя, орієнтацію в основних життєвих цінностях майже не в змозі. Теоретичні знання про досягнення людського духу, високі моральні цінності, практичні

дії в тій чи іншій ситуації не оберігають дитину від неправильного життєвого шляху, якщо вони не базуються на власному досвіді й власних емоційних переживаннях.

Для кожного етапу розвитку суспільства характерні свої пріоритети у системі духовних цінностей, які в значній мірі визначають суспільну психологію. У ХХІ столітті особливо важливим стає формування соціально активної особистості зі сталою ієрархією цінностей, системою морального ставлення до світу, до себе, до інших людей. Система духовних цінностей впливає на вибір виду занять, в тому числі у вільний час. Тому у вихованні потрібно не лише враховувати інтереси дітей, але й формувати їх.

Згідно статистичних даних, в нашій країні діти й підлітки становлять 18% загальної кількості населення [4]. В епоху державного і духовного відродження України, коли відбувається значна трансформація духовно-ціннісних орієнтирів, національної свідомості молоді, дозвілля повинно розглядатися як один з пріоритетних напрямків у системі виховання особистості. Проте, недосконалість організаційних форм дозвілля сучасної молоді, надмірна комерціалізація і споживацька спрямованість залишаються суттєвими проблемами сьогодення.

Особливе місце в системі виховання підростаючого покоління та формування всебічно розвиненої особистості посідає дитячо-юнацький туризм. За даними О. Колотухи, різними формами туристсько-краєзнавчої роботи в Україні на початку ХХІ століття було охоплено 19,1% від загальної кількості учнів [1]. Проте, починаючи з 2014 року, функціонування такої важливої складової виховання молоді як дитячо-юнацький туризм щороку зазнає значних втрат.

Метою дослідження є аналіз виховного значення та специфічних особливостей дитячо-юнацького туризму як одного з доступних, цікавих, пізнавальних, активних видів дозвілля молоді.

Аналіз останніх досліджень. Проблемне поле дозвілля молоді не є новим у науковій площині. Виникнення поняття дозвілля сходить до античності, коли філософи розглядали його як явище найвищого людського ідеалу, поєднаного з внутрішнім удосконаленням особистості на основі розвитку суспільства, навчання й виховання [3].

Проблеми молодіжного дозвілля як соціально-педагогічного явища в Україні активно досліджують І. Бекешкіна, Л. Виговський, М. Головатий, Н. Липовська, Н. Прозур, Л. Швидка, Л. Яковенко. Переважна більшість сучасних дослідників визначає дозвілля як вид діяльності, що може ефективно функціонувати лише при умові чіткої і цілеспрямованої його організації, а також констатує важливість розвитку сфери дозвілля як одного з механізмів соціального самовдосконалення особистості.

Питанням дослідження дитячо-юнацького туризму займалося чимало вітчизняних науковців. В. Обозний і М. Костиця досліджували проблеми дитячо-юнацького туризму з точки зору педагогіки та краєзнавства. З позицій соціально-економічної географії дитячо-юнацький туризм в Україні досліджує О. Колотуха.

Виклад основного матеріалу. Обсяг вільного часу у дітей та юнацтва нині значно перевищує обсяг навчальної та трудової діяльності. Тому суспільство не повинно бути байдужим до того, на що витрачаються години, з яких складаються роки, не повинно бути пасивним до того, чим заповнюється життя дітей та підлітків.

Підлітковий вік є найсприятливішим у становленні характеру людини. Цей віковий період характеризується загостреною емоційністю, відкриттям морально-духовного «Я», пошуком свого місця у світі, можливістю оцінювати мотиви власних рішень і вчинків.

Підлітковому віку завжди було притаманне бажання побачити світ, прагнення до нового, незвичайного, до самоствердження – саме того чекає та шукає й сучасна молодь. Одноманітність сучасного життя не дає багато вражень. Не вирішує цих завдань й пасивний екскурсійний туризм. Дітей завжди приваблювали і приваблюють прогулянки до лісу, туристичні походи, наповнені романтикою, пригодами та відкриттями, нехай маленькими. Заняття будь-яким видом активного туризму реалізують потреби підлітків у спілкуванні, романтиці, випробуванні себе, потребу в ризику. В туризмі закладені широкі можливості виховання, підвищення культурного, освітнього та інтелектуального рівня дітей та молоді. Туризм є найбільш комплексним видом виховання здорової людини. Він розширює кругозір, збагачує життя, є найкращим засобом пізнання краси природи, екологічного та естетичного виховання.

Туристи пояснюють свою «діяльність» «професійною хворобою», яка весь час тягне у дорогу. Ця «хвороба» (у доброму розумінні) не залежить від бажань людини й існує споконвічно на рівні інстинкту. Отже, потяг до подорожей дримає в кожній дитині. Природно, цей потяг без керування батьками або педагогами може перетворитись на звичайне бродяжництво. Але й упроваджувати туризм адміністративно-командними методами, нав'язувати дітям походи та екскурсії не можна. Дитяча туристсько-краєзнавча діяльність – це спільна робота дорослих і дітей, однак у цьому багато чого залежить від людини, яка займається дозвільною діяльністю молоді.

Існує більш як двісті визначень туризму, проте з них найбільш відповідає дійсності таке: туризм – це один із видів активного відпочинку, у якому поєднуються пізнавальні, спортивно-оздоровчі та розважальні цілі. Основа досягнення цих цілей – туристська подорож, похід, під час яких людина задовольняє свої найактуальніші потреби: спілкування, спортивне вдосконалення, рухову активність, естетичний розвиток. На думку відомих мандрівників сучасності, «пізнавати світ подорожуючи – це найкраща розвага, яку людина може собі дозволити». Тільки в подорожах є час і можливість подумати над тим, що життя на Землі не може бути беззмисловим, що воно мусить мати яесь глибоке значення...

Наше життя стало прісним. У домі завжди є світло, вода, тепло. Не потрібно боротись за виживання. Тому тимчасовий відрив підлітків від звичного домашнього комфортного життя і перехід на повне автономне життєзабезпечення дозволяє багато чого переосмислити, оцінити по-новому. Ця так звана «боротьба за виживання» дає змогу випробувати й утвердити себе, є одним із важливих стимулів до занять туризмом. З власного досвіду додамо, що пізнавати себе, очищати свою душу від нальоту буденщини – це також одна з мотивацій проводити вільний час у мандрах.

Система виховання через туристичні подорожі народилась в Дитячо-юнацькому центрі туризму та екологічної роботи м. Славути (Хмельницька область) з перших днів його існування. Першій «справжній» шкільний туристичний гурток запрацював у 1980 році. З 1990 року в місті діє профільний позашкільний заклад, на базі якого працюють гуртки туристсько-спортивного,

краснзавчого, екологічного напрямків. Сьогодні туристична робота в Славуті має і свої традиції, і свою історію, і тисячі кілометрів пройдених маршрутів. Ми ставимо за мету виховувати людину, яка не на словах, а на власному досвіді пізнає красу, багатство, історію рідного краю, здобуває екологічну освіту. Гармонія в душі – це гармонія у спілкуванні, а гармонійне спілкування – запорука гармонійного суспільства.

Щодо спортивного змісту туристського походу, то він складається з подолання власними силами різних природних перешкод на маршруті та труднощів похідного життя. Це подолання виконується особисто кожним учасником подорожі, але в умовах колективної взаємодії. Туристичні подорожі – це завжди випробування, в яких людина перевіряє себе на міцність, напружує до краю свої фізичні та духовні сили, але й збагачується, оновлюється. Бажано, щоб діти зрозуміли це ще до виходу на маршрут.

Передпохідна підготовка є важливою умовою вдалого проведення походу. Починати готуватись до літнього багатоденного походу необхідно ще восени. У вересні – листопаді в лісі можна проводити кожні вихідні, було б бажання цим займатись! При цьому дуже важливі дві обставини: одноденні походи не вимагають значних матеріальних витрат, компенсують дефіцит рухової активності й дають змогу уникнути шкідливого впливу міського навколишнього середовища, що особливо важливо для підлітків.

Основною метою походів вихідного дня мають бути не тільки прищеплення початкових туристських навичок і знань. Кожен вихід в ліс – це ще один крок у формуванні екологічного світогляду дітей, вихованні особистої культури поведінки у природі та особистої відповідальності кожного за збереження природних багатств рідного краю.

Паралельно відбувається формування колективу. Важливо розподілити обов'язки з урахуванням бажань та індивідуальних особливостей і надати можливість кожній дитині спробувати себе в ролі лідера. Це може бути лідер групи або лідер певної справи. Протягом року кожен із членів групи буває лідером, постійно проходить перерозподіл і корекція обов'язків. Таким чином до лідерства залучаються всі.

Традиційними у нас стали багатоденні категорійні походи влітку по Карпатах. Далеко не кожен, хто побував у такому поході, стає справжнім туристом, але кожен стає трішки іншою людиною. Спортивні походи формують почуття дисципліни як свідомого виконання правил. Приходить розуміння того, що в екстремальних умовах кожне слово керівника є наказом, який слід виконувати точно і швидко. Формується почуття єдиної команди, у якій кожен залежить від іншого, у якій взаємодопомога є нормою.

У такій групі підліток має можливість максимально проявити себе, показати, насамперед собі самому, на що здатний: нести важчий, ніж інші, рюкзак; швидко, навіть під дощем і снігом, розкласти багаття; весь час знаходити собі роботу, поки не будуть закінчені усі справи; підтримувати в групі бадьорий настрій. У поході перевіряється весь комплекс моральних, вольових та фізичних якостей. Юні мандрівники загартовуються під час подолання труднощів, несподіваних перешкод, коли потрібно швидко прийняти рішення, проявити кмітливість, витримку.

Мета багатоденних походів – не тільки оздоровлення учасників подорожі, підвищення їх туристської майстерності та виконання спортивних нормативів, а й естетичне та екологічне виховання. Для творчої людини мандрівка – це джерело натхнення. Не останню роль при розробці маршрутів мають відігравати естетичні переваги маршруту: цікавий рельєф, чудові краєвиди, унікальний рослинний покрив. Місця для ночівлі та привалів також обираються, враховуючи не тільки зручність, але й красу ландшафту. Установлення наметів, розпалювання багаття, організація побуту – усе це має слугувати завданням естетичного виховання особистості. Не можна псувати красу - це мусить усвідомити кожен турист. Під час походу діти проходять справжній практикум по виробленню навичок бережного поводження з природою. Керівник групи обов'язково мусить ставити це собі за мету.

Константин Ушинський так казав про вплив природи на душу дитини: «Називайте мене варваром у педагогіці, але я впевнений, що чудовий ландшафт має такий виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко суперничати впливові педагога; що день, проведений дитиною серед лісів і ланів...вартий багатьох тижнів, проведених на шкільній лаві». Тут діти пізнають тишу, яка буває тільки в горах, вчаться її слухати. А яке багатство кольорів западає в душу юних мандрівників! У хвилини, коли дитячі душі переповнюються красою, у них залишається місце для фальші. У цю мить краще усвідомлюється, що це все – наша Батьківщина, яку треба любити і берегти, формується відданість і патріотизм, адже любити щось абстрактне, пишатись чимось невідомим, намагатись змінити на краще те, що не бачив, неможливо.

Таким чином, в туризмі інтегруються всі основні складники виховання: ідейно-моральний, трудовий, естетичний, фізичний, патріотичний, інтелектуальний. Підготовка багатоденних походів вимагає великих затрат часу та сил, але їх варто проводити. Щасливі обличчя дітей – найкраще підтвердження того.

На жаль, туризм так і не зайняв належного місця в позаурочній навчально-виховній роботі. Звичайно, матеріальні причини, відсутність достатнього фінансування не сприяють розвитку туристської роботи. Часто педагог змушений здійснювати чималі витрати зі свого власного бюджету, щоб мати можливість водити дітей у туристські походи, та й займатися з дітьми туризмом йому доводиться у свій вільний час.

Інша причина – це наша авторитарна шкільна педагогіка. Похідне життя позбавляє учителя того особливого статусу, який він завжди має в школі. У туристському поході група перебуває в умовах автономного життєзабезпечення, унаслідок чого і вчитель, і кожна дитина залежать один від одного. Крім того, туристський похід різко обмежує звичний учительський вплив на дітей. Великий обсяг та умови роботи у природі ускладнюють реалізацію владних функцій учителя. Усі звичні для учителя атрибути впливу не діють, проте діє підвищена відповідальність за дітей. Тільки природжений вихователь здатний керувати дітьми на основі простої людської взаємоповаги і не боїться цього.

Василь Сухомлинський писав, що «...виховують ні знання, ні слова, ні чудові бесіди, а дії самих дітей, які направляє розумний, добрий і справедливий вихователь».

Найважливіші особистісні якості керівників дитячих груп в умовах туристичного походу: справедливість; уміння усвідомити власні помилки й невдачі; педагогічний такт; уміння переконувати, пробачати помилки, підтримувати відповідний рівень організованості групи навіть у найскладніших ситуаціях; емоційна стриманість; здатність бути лідером та взаємодіяти з неформальним лідером, уміння створювати доброзичливий психологічний клімат у групі; здатність приймати рішення в екстремальних ситуаціях; мати позитивні морально-вольові якості (відповідальність, цілеспрямованість, наполегливість, терпіння, ініціативність, самовідданість). Крім того, педагогічна свідомість керівника дитячої групи повинна бути вільна від комплексу авторитарності. На жаль, у нашому суспільстві все менше лишається справжніх лідерів, таких, які були в 60-80х роках ХХ ст., таких, які вміли «запалювати дитячі душі» власним вогнем, тих, про кого й досі співають у піснях.

Керівник групи відіграє велику роль на всіх етапах підготовки та проведення подорожі, адже похід повинен приносити задоволення всім його учасникам. Структуру знань інструктора дитячо-юнацького туризму мають складати знання психолого-педагогічного циклу, спеціальні туристські знання та знання суміжних дисциплін.

Керівник дитячої групи повинен мати фундаментальні знання з педагогіки та психології. Вони допоможуть йому управляти колективом різних за віком та інтересами дітей, розв'язувати різні педагогічні ситуації, що можуть виникати під час проведення туристських заходів.

Керівник дитячої групи мусить розбиратись у багатьох дисциплінах: анатомії, біомеханіці, біохімії, фізіології, гігієни. Йому необхідні знання з географії та суміжних з нею наук: картографії, топографії, гідрології, метеорології, кліматології та ін. Бажано також мати запас знань з історії, краєзнавства, культурології.

Керівник дитячої групи повинен достатньою мірою володіти прийомами туристської тактики та техніки, уміти надати невідкладну медичну допомогу, адже одна з найважливіших і найскладніших проблем туристського руху - проблема забезпечення безпеки подорожей. У поході завжди присутній елемент випадковості. Позбутися його ми не можемо, як взагалі не можемо виключити випадковість із нашого життя, але цілком можливо звести чинник випадковості до мінімуму. Як правило, на маршруті рідко трапляються нещасні випадки тільки внаслідок природних явищ. Їх основна причина - недостатня технічна, тактична та моральна підготовка туристів. Насамперед це стосується керівника групи, його досвіду, знання ним усіх «дрібниць» маршруту.

Отже, керівник дитячої групи повинен поєднувати в собі знання та практичні навички з різних за змістом та функціями видів і форм діяльності, крім власно педагогічної, з організації всіх граней життєдіяльності дитячого колективу в умовах автономного похідного життя. Недостатній професіоналізм керівника походу може призвести до непоправних наслідків. Тому однією з актуальних проблем для тих, хто займається дозвільною діяльністю молоді, є якісна підготовка кадрів для організації дитячого та юнацького туризму.

Висновки. Отже, процес розвитку туристичної роботи як системи відпочинку та виховання дітей та юнацтва тривалий, різнобічний, вимагає

наполегливої самовідданої роботи. Функціонування та подальший розвиток туристського руху неможливий без забезпечення достатньою кількістю підготовлених кадрів, здатних здійснювати організаційні функції на різних рівнях управління.

Список використаних джерел:

1. Колотуха О. Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку. [Електронний ресурс] / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. 2005. Режим доступу до ресурсу: https://tourlib.net/aref_tourism/kolotuha.htm
2. Лопатинська В. Діагностика сформованості компонентів гуманістичних цінностей гуртківців позашкільних навчальних закладів туристсько-краєзнавчого профілю. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»: науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, ПП «СКД», 2006. С.71-80.
3. Пішун С. Дозвілєва діяльність молоді: становлення і розвиток (ретроспективний аналіз) [Електронний ресурс]. *Педагогічні науки*. Збірник наукових праць. 2018. Режим доступу до ресурсу: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/672837.pdf>.
4. Розподіл постійного населення України за статтю та віком станом на 1 січня 2019 року. [Електронний ресурс]. Державна служба статистики України. Київ, 2019. Режим доступу до ресурсу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_grnu2019.pdf.
5. Слівіна А. Виховання особистості засобами туризму. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»: науково-теоретичний збірник*. Переяслав-Хмельницький, ПП «СКД», 2008. С.107-109.
6. Слівіна А. Туризм – важливий складник виховання молоді. *Інноваційні форми роботи у позашкільній освіті: матеріали Всеукраїнського семінару-практикуму директорів центрів туризму і краєзнавства учнівської молоді*. Львів, ВД «Панорама», 2012. С.145-152.
7. Соціологія: види дозвілля сучасної молоді. Реферат. [Електронний ресурс]. Соціологія. 2012. Режим доступу до ресурсу: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/30057/>
8. Федорченко В., Дьорова Т. Історія туризму в Україні: навч. посіб. К.: Вища школа, 2002. 195 с.

УДК 376:338.48

Сторожук Олена

КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Використання ресурсів закладів позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого профілю в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами

*Знедолена природою дитина не повинна знати,
що в неї слабкий розум, слабкі сили.*

*Виховання такої дитини має бути у
сто разів ніжнішим, чуйнішим, обайливішим*

В. Сухомлинський

У статті розглядаються питання щодо використання ресурсів закладів позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого профілю в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, їх вплив на соціалізацію дітей в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Ключові слова: інклюзивна освіта, заклади позашкільної освіти, дитячий туризм, краєзнавчий туризм.

Storozhuk H. Using resources of out-of-school educational institutions of tourist and local history profile in work with children with special educational needs. *The article deals with the use of out-of-school educational institutions resources of tourist and local history profile in work with children with special educational needs, their impact on the socialization of children in an inclusive educational environment*

Key words: inclusive education institutions of out-of-school education, children's tourism, local history tourism.

Постановка проблеми. Забезпечення рівних прав та можливостей дітей з особливими освітніми потребами на якісну позашкільну освіту, розвиток їх здібностей та обдарувань з урахуванням індивідуальних потреб та інтересів, ось у чому полягає мета сучасної інклюзивної освіти. Вирішенню даної проблеми допомагають заклади позашкільної освіти, які залучають дітей з особливими освітніми потребами до занять в гуртках туристсько-краєзнавчого напрямку. Саме навчання таких дітей у позашкільних закладах освіти це процес реального включення їх в активне суспільне життя.

Певний досвід роботи з цього напрямку накопичений у закладах позашкільної освіти Харківщини, що підтверджується фактичними матеріалами у даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку корекційної освіти в Україні зростає роль українських досліджень, спрямованих на вивчення особливостей становлення і розвитку інклюзивного навчання, пошук ефективних шляхів організації і проведення корекційно-розвивальної роботи з дітьми, які мають особливості психофізичного розвитку, в загальноосвітньому просторі (Л. Вавіна, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Миронова, Н. Назарова, Т. Сак, В. Синьов, Н. Софій, О. Таранченко, В. Феоктістова, Л. Шипіцина, Н. Шматко та ін.).

Метою дослідження є висвітлення форм роботи у закладах позашкільної освіти, які розглядаються як системний процес, що спрямовується на задоволення права кожної дитини з особливими освітніми потребами на якісну, доступну освіту.

Виклад основного матеріалу. Ми живемо в час, коли рівень розвитку суспільства визначається ставленням громадськості до дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивна освіта- це можливість для них не лише навчатися разом з однолітками, а й жити в родинному колі, задовольнити найпростіші, найелементарніші, але найважливіші потреби. Мета інклюзивної освіти — зробити так, аби жоден із дітей з особливими освітніми потребами не відчував себе іншим, зайвим, небажаним. Тож організація інклюзивних груп у закладах позашкільної освіти є цінною як для дітей з особливими освітніми потребами та їхніх ровесників, так і для педагогів, батьків, зрештою для суспільства в цілому.

У Комунальному закладі «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради є певний позитивний досвід роботи з такими дітьми. В першу чергу, це робота творчих об'єднань (гуртків) на базі спеціалізованих, спеціальних, санаторних навчальних закладів обласної комунальної власності, яка ведеться близько десяти років. Перелік навчальних закладів, де працюють гуртки КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради представлено в табл. 1.

Діяльність гуртків здійснюється на підставі угод про співпрацю, на базі закладу, з використанням рекомендованих МОН України програм, адаптованих для контингенту дітей даного закладу. Керівництво гуртком здійснює педагог базового закладу, а Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради здійснює організаційно-методичний супровід його діяльності.

Таблиця 1

Навч. рік	Назва закладу	Назва гуртка
2016-2017	КЗ «Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс імені В.Г. Короленка» ХОР	юні музезнавці
	КЗ «Куп'янський спеціальний навчально-виховний комплекс» ХОР	туристи-краєзнавці
	КЗ «Харківська загальноосвітня санаторна школа-інтернат № 9» ХОР	археологічне краєзнавство
	КЗ «Обласна спеціалізована школа-інтернат II-III ступенів «Обдарованість»» ХОР	пішохідний туризм
	КЗ «Харківський спеціалізований навчально-виховний комплекс № 8» ХОР	пішохідний туризм
	КЗ «Харківський санаторний навчально-виховний комплекс № 13» ХОР	народознавство
	КЗ «Харківська спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів № 12 » ХОР	геологічне краєзнавство
2017-2018	КЗ «Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс імені В.Г. Короленка» ХОР	юні музезнавці
	КЗ «Куп'янський спеціальний навчально-виховний комплекс» ХОР	туристи-краєзнавці
	КЗ «Харківська загальноосвітня санаторна школа-інтернат № 9» ХОР	археологічне краєзнавство
	КЗ «Харківський санаторний навчально-виховний комплекс № 13» ХОР	народознавство
	Комунальний заклад «Харківська спеціалізована загальноосвітня школа-інтернат I-III ст. № 12 » ХОР	геологічне краєзнавство
2018-2019	КЗ «Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс імені В.Г. Короленка» ХОР	юні музезнавці
	КЗ «Куп'янський спеціальний навчально-виховний комплекс» ХОР	туристи-краєзнавці
	КЗ «Харківська загальноосвітня санаторна школа-інтернат № 9» ХОР	археологічне краєзнавство

	КЗ «Харківський санаторний навчально-виховний комплекс № 13» ХОР	народознавство
	КЗ «Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс» ХОР	юні музеєзнавці
2019-2020	КЗ «Харківська спеціальна школа імені В.Г. Короленка» ХОР	юні музеєзнавці
	КЗ «Куп'янська спеціальна школа» ХОР	туристи-краєзнавці
	КЗ «Харківська санаторна школа № 9» ХОР	археологічне краєзнавство
	КЗ «Харківська санаторна школа № 13» ХОР	народознавство
	КЗ «Люботинська спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів «Дивосвіт» ХОР	історичне краєзнавство
	КЗ «Харківська санаторна школа № 11» ХОР	народознавство
	КЗ «Харківська санаторна школа № 1» ХОР	історичне краєзнавство
2020-2021	КЗ «Харківська спеціальна школа імені В.Г. Короленка» ХОР	юні музеєзнавці
	КЗ «Куп'янська спеціальна школа» ХОР	туристи-краєзнавці
	КЗ «Харківська санаторна школа № 9» ХОР	археологічне краєзнавство
	КЗ «Харківська санаторна школа № 13» ХОР	народознавство, туристи-краєзнавці
	КЗ «Люботинська спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів «Дивосвіт» ХОР	географічне краєзнавство
	КЗ «Харківська санаторна школа № 11» ХОР	народознавство
	КЗ «Харківська санаторна школа № 1» ХОР	історичне краєзнавство
	КЗ «Харківська спеціальна школа № 8» ХОР	геологічне краєзнавство, екологічне краєзнавство
	КЗ «Харківський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою «Рятувальник» ХОР	пішохідний туризм, велосипедний туризм

Протягом багатьох років Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради здійснює роботу з пошуку обдарованих, здібних дітей та залученню їх до пошуково-краєзнавчої, науково-дослідницької діяльності. Діти з особливими освітніми потребами можуть і повинні залучатися до участі в районних, обласних, Всеукраїнських масових заходах. Так, вихованці шкіл-інтернатів беруть участь у конференції «Слобожанські дзвони Перемоги», в обласному етапі Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина – Україна», у Всеукраїнському конкурсі екскурсиводів «Край, в якому я живу», які дають змогу одержати соціальний досвід, підвищують самооцінку, сприяють професійному самовизначенню.

Одним із напрямків діяльності гуртків для дітей з обмеженими можливостями є народознавство, яке забезпечує оптимальні умови для їх духовного, творчого, інтелектуального розвитку.

Вже 8 років поспіль у Комунальному закладі «Харківський санаторна школа № 13» Харківської обласної ради діє гурток з писанкарства, яким керує Ходячих С.Ю. – талановитий, досвідчений педагог. Програма гуртка передбачає виконання творчих завдань: участь у виставках, вітання зі святами, проведення тематичних конкурсів, зустрічі з цікавими людьми, проведення родинних свят, де діти можуть творчо самореалізуватися.

З метою соціальної адаптації дітей з особливими потребами Коваленко М.Л., керівник гуртків КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради, проводить майстер-класи з різних видів народної творчості, включає їх у змішані групи учасників заходу. Так вони швидше адаптуються, а здорові діти вчаться співпереживати, надають їм допомогу, піклуються про них. У той же час, залучені до спільної діяльності зі здоровими дітьми, вихованці вчаться взаємодіяти і жити в колективі.

Однією з цікавих форм роботи серед дітей з особливими освітніми потребами є діяльність шкільних музеїв.

В інтернатних закладах Харківщини працюють музеї, зокрема:

- історії закладу освіти – Комунальний заклад «Харківський спеціальна школа імені В.Г. Короленка» Харківської обласної ради;
- українська світлиця – Комунальний заклад «Куп'янська спеціальна школа» Харківської обласної ради;
- музей «Студія писанкарства» – Комунальний заклад «Харківський санаторна школа №13» Харківської обласної ради;
- краєзнавчий музей – Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа №12» Харківської обласної ради;
- музей сурдопедагогіки та історії закладу освіти – Комунальний заклад «Харківський спеціальна школа № 5» Харківської обласної ради.

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради має певний досвід співпраці щодо залучення дітей з особливими освітніми потребами до навчально-тематичних екскурсій. Велику увагу керівники гуртків КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради звертають на духовне збагачення дітей. Вони багато подорожують по Україні, мальовничим місцям нашої області, відвідують національні історико – архітектурні заповідники.

Як приклад можна назвати екскурсії до Полтави (Комунальний заклад «Харківський спеціальна школа імені В.Г. Короленка» Харківської обласної ради,), Одеси (Комунальний заклад «Харківська санаторна школа № 11» Харківської обласної ради), по Харкову (Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа № 12» Харківської обласної ради, Комунальний заклад «Харківська санаторна школа № 9» Харківської обласної ради).

Можливі форми співпраці закладів позашкільної освіти із спеціальними навчальними закладами інтернатного типу і в плані методичної роботи. Наприклад, на базі Комунального закладу «Харківська спеціальна школа імені В.Г. Короленка» Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних

туристів» Харківської обласної ради провів обласний семінар-практикум для керівників шкільних музеїв.

Методистами Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради узагальнений досвід роботи з патріотичного виховання дітей з особливими освітніми потребами, який виданий у збірці «Виховуємо патріотів», (випуск II). У зазначеному видання представлений досвід роботи КЗ «Харківська спеціальна школа №8» Харківської обласної ради, КЗ «Харківська санаторна школа №1» Харківської обласної ради, КЗ «Харківська санаторна школа №9» Харківської обласної ради, КЗ «Харківський ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою «Правоохоронець»» Харківської обласної ради, Комунальний заклад «Харківська спеціальна школа імені В.Г. Короленка» Харківської обласної ради, КЗ «Харківська санаторна школа №13», КЗ «Ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою «Патріот» Харківської обласної ради, Комунальний заклад «Куп'янська спеціальна школа» Харківської обласної ради.

Педагогічний колектив Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради докладає всіх зусиль, щоб діти з особливими освітніми потребами відчували себе передусім особистостями – неповторними, талановитими, потрібними іншим, мали можливість адаптуватись до звичайного життя та, як і всі працювати на загальну користь нашої держави.

Висновки.

1. Досвід роботи Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради дає право стверджувати, що заклади позашкільної освіти можуть і повинні працювати з закладами, де навчаються діти з особливими освітніми потребами.
2. Залучення дітей з особливими освітніми потребами до занять туризмом і краєзнавством активно сприяє їх соціалізації.
3. У процесі туристсько-краєзнавчої роботи діти з особливими освітніми потребами набувають практичні компетентності.

Список використаних джерел:

1. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: [монографія]. К.: «Саміт-Книга», 2009. 272 с.: іл. (Серія «Інклюзивна освіта»).
2. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: [навч.-метод. посіб. у 9 книгах]. За заг. ред. А.А. Колупаєвої. Інклюзивна освіта: вибір батьків. Книга 1. К., 2010. 70 с.
3. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994. К., 2000. 21 с.

Проблеми вдосконалення системи професійної освіти і психолого-педагогічної підготовки фахівців у сфері туризму

У статті розглядаються проблеми вдосконалення системи професійної освіти і психолого-педагогічної підготовки фахівців у сфері туризму. Надається коротка соціально-психологічна характеристика фахівця туристської діяльності, розкрито його формування в туристичній галузі, набуття ним необхідних та практичних умінь для виконання своїх професійних обов'язків. Представлений розвиток індивідуальних, професійних, творчих здібностей майбутніх фахівців туристського профілю у вищому професійному училищі та їх підготовки. Розглянуто потенціал рекреації у розв'язанні поставленого завдання та окреслено перспективи використання розглянутого матеріалу у проблематиці педагогічних дисциплін.

Ключові слова: туризм, педагогіка туризму, фахівець туризму, практична підготовка, психолого-педагогічна підготовка, рекреація; рекреаційна функція.

Sidhu J. Problems of improving the system of professional education and psychological and pedagogical training of specialists in the field of tourism. *The article considers the problems of improving the system of vocational education and psychological and pedagogical training of specialists in the field of tourism. A brief socio-psychological description of a specialist in tourism is provided, its formation in the tourism industry is revealed and also its acquisition of necessary and practical skills in case to perform their professional duties. Is presented a development of individual, professional, creative abilities of future specialists of tourist qualification in higher vocational school and their training. The potential of recreation in solution of the problem is examined and outlined the prospects for the use of this material in issues of pedagogical disciplines is outlined.*

Key words: tourism, tourism pedagogy, tourism specialist, practical training, psychological and pedagogical training, recreation; recreational function.

Вступ. Аналіз наукових досліджень з організації навчального процесу у вищих навчальних закладах показує наявність не вивчених до кінця технологій, педагогічних прийомів практичного навчання. Тому є необхідність у висвітленні організації проведення навчальних практик студентів туристичних спеціальностей. Сьогодні туризм приймає все більше ринкові форми функціонування, а на ринку праці потрібні професіонали, які володіють специфічними технологіями і програмними продуктами, а також знають основи просування турпослуг та комунікативно-психологічні особливості спілкування з клієнтами. Безперечною підставою запровадження інноваційного підходу до вирішення даної проблеми, служить той факт, що у всьому світі, в підготовці кадрів для туристичної галузі, пріоритетна увага приділяється дисциплінам, пов'язаним з психологією спілкування, психологією впливу, менеджментом і економікою турорганізацій, а також з методиками вирішення конфліктів.

Вклад основного матеріалу. Основним психолого-педагогічним аспектом вітчизняної професійної освіти у сфері туризму, є діяльнісно-творча функція, тобто розуміння і усвідомлення кожним студентом свого місця в світі туризму, розвиток особистісних, інтелектуальних, культурних і духовно-

моральних якостей як спеціаліста, так і виконавця. У відповідності з цією функцією, психолого-педагогічна підготовка фахівця сфери туризму, вимагає досягнення органічної єдності теорії і практики, навчання і виховання, взаємозв'язок та наступності викладання природничо-наукових, гуманітарно-філософських та прикладних дисциплін.

Підготовку майбутніх фахівців туризму слід провадити таким чином, щоб навчальні заклади не лише готували фахівців для сьогоденної практики, але й певним чином сприяли створенню нових робочих місць. Головною проблемою навчальних закладів є формування конкурентоздатних фахівців, які мають підприємницькі навички, здатні працювати ініціативною. Готуються не просто кваліфіковані кадри, але й виховуються особистості, які своєю працею сприятимуть розбудові України.

Європейський досвід свідчить про пошук таких моделей освітнього процесу, які б були збалансованими і гармонійними у співвідношенні викладання теоретичних курсів і проведенні практичних занять, і формували конкурентоздатних фахівців. Так, наприклад, навчальний план спеціальності «туризм» у Польщі передбачає 39 навчальних дисциплін впродовж трьох років навчання. За цей же термін студенти мають пройти практичну підготовку впродовж 15 навчальних тижнів [8, с.69]. Натомість, навчальний план спеціальності «Туризм», який здійснюється у Інституті туризму Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, протягом чотирьох років навчання, передбачає 63 навчальні дисципліни і 18 навчальних тижнів навчальної практики. Таким чином, порівняльна характеристика двох підходів до організації навчального процесу лише за критерієм співвідношення часу, відведеного на теоретичну і практичну підготовку, дає підстави стверджувати про більш збалансований підхід у цьому відношенні, в європейських вищих навчальних закладах. Експерти вважають, що, організована під час навчання практика, робить можливим безпосереднє поєднання здобутих знань з реаліями практичного управління. Практика дає змогу зміцнити і поглибити практичні вміння студентів.

Здобуті знання допомагають у подальшому розвитку вмінь, що забезпечать успіх у майбутній праці. Оскільки сьогодні слід швидко приймати рішення, легко налагоджувати міжособистісні контакти, бути активним та оперативним, система навчання повинна бути спрямована у бік творчої освіти, завданням якої є підготовка фахівців туризму до роботи в сучасних умовах, фахівця з широким світоглядом, високими професійними та гуманітарними знаннями, всебічно розвинену особистість [9, с. 295].

Аналіз стану професійної підготовки фахівця сфери послуг і туризму до роботи в умовах ринку, свідчить про невідповідність їх практичної підготовки, потребам роботодавців. Більшості з них, властива невпевненість у здійсненні професійних дій, низький рівень компетентності, щодо застосування сучасних технологій обслуговування, нових форм організації праці, аналізу і прогнозування професійної діяльності [1].

Потреба удосконалення системи професійної освіти в туризмі, викликана соціальним замовленням суспільства: сьогодні змінюються вимоги до рівня якості підготовки випускника зі сторони роботодавців, а отже і до педагогічної діяльності.

Від сучасного навчального закладу вимагається запровадження нових підходів до навчання, що забезпечують поряд з його фундаментальністю, розвиток комунікативних, творчих і професійних компетенцій, потреб у самоосвіті, на основі потенційної багатоваріантності змісту і організації освітнього процесу [2].

Програма навчання та проектування підручників повинна враховувати особливості туристського ринку, реагувати на динаміку туристського ринку і бути зорієнтованою на функції туристської організації на ринку туристських послуг [13, с. 102].

Проблема підготовки кваліфікованих кадрів для галузі стоїть гостро. У туристичному бізнесі, як і будь-якому іншому, потрібні професійні кадри різного рівня – від секретаря до керівника. Оскільки, туристична діяльність тісно пов'язана з роботою з людьми, дуже важливо, щоб усі співробітники склали єдине ціле, одну команду, були дружельно налаштовані по відношенню до клієнта та могли замінити один одного. Основними фігурами є менеджери туристичної сфери, які повинні вміти складати різноманітні групові та індивідуальні тури, чітко відстежуючи, пропозиції і попит. Крім того, потрібно бути дуже терплячими та хорошими психологами, щоб знайти підхід і задовольнити кожного. Менеджери напрямів і турів, як правило, спеціалізуються тільки на певних країнах або видах турів. Робота в службі бронювання вимагає чіткості, швидкості реакції, комунікабельності й, звичайно, відмінного знання справи. У невеликих турфірмах менеджери, як правило, зайняті всім – і турами, і бронюванням, і оформленням віз і страховок. У великих компаніях кожним із напрямків займається окремий менеджер або група менеджерів [10, с. 24]. Без спеціальної підготовки, дуже важко розбиратися у всіх аспектах туристичної індустрії. Більшість навчальних закладів України випускають фахівців, які не мають практичного досвіду роботи в готелях міжнародного рівня. Тому, велику роль у підготовці майбутніх висококваліфікованих кадрів відіграє їхня практична підготовка в готелях, що працюють за міжнародними стандартами сервіс [10].

Фахівцям в галузі туризму, необхідні знання з ресурсоведення, стану і динаміки ринку, маркетингу, менеджменту. Необхідно знати технологічні особливості проектування, підготовки, розробки та надання турів, особливості їх тематичного змісту. Все це вимагає величезних практичних навичок. В Україні існує чимало проблем, в процесі навчання та підготовки кадрів у сфері туризму. Навчання за туристичними спеціальностями проводиться тільки на рівні теорії. Студентам катастрофічно не вистачає практичних навичок, які можуть дати практики, навчальні стажування та тренінги. Все це вплинуло на становлення вітчизняної системи професійної туристичної освіти [10, с. 78].

Сучасна модель професійної туристичної освіти ґрунтується на таких принципах: орієнтованості на практичну підготовку фахівців з урахуванням кращих світових стандартів; урахування запитів роботодавців, їх кваліфікаційних вимог; надання студентам можливості вибору індивідуальної освітньої траєкторії; забезпечення безперервності та багаторівневості програм; отримання „подвійного” диплома і додаткових кваліфікаційних сертифікатів; застосування сучасних інформаційних та освітніх технологій у навчанні; сертифікації освітніх програм на основі міжнародних стандартів якості.

Однак реалізація сучасної моделі професійної туристичної освіти в Україні, націленої на забезпечення туристичної галузі кваліфікованими конкурентоспроможними кадрами, стримується через відсутність єдиної системи моніторингу й прогнозування потреб у професійних кадрах для сфери туризму, відсутність єдиної статистичної бази даних; недосконалість нормативно-правової бази; відсутність комплексної системи оцінки персоналу та керівників підприємств сфери туризму, недостатня ефективність системи підготовки та підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу закладів професійної освіти, що здійснюють підготовку кадрів для сфери туризму.

Головними передумовами розвитку туризму, є формування ефективно діючої системи підготовки спеціалістів туристського профілю. У зв'язку з цим, завдання удосконалення організації навчального процесу, у підготовці спеціалістів туристичної діяльності, формування їх професійних та ділових якостей, висувається в якості головного завдання як програми подальшого розвитку сфери туризму, так і становлення туристської освітньо-педагогічної системи.

В рамках реалізації основних принципів Болонського процесу, важливим напрямком діяльності освітніх установ, залишається сертифікація за стандартами якості UNWTOedQual, яку розробила і проводить Всесвітня туристична організація, задля підвищення якості туристичної освіти і її ефективності, що дозволяє визначити конкурентоспроможність освітніх програм, реалізованих ВНЗ України, їх відповідність світовим стандартам якості [14, с. 12]. Підготовка кадрів для індустрії туризму повинна бути заснована на інноваційних засадах розвитку міжнародної професійної освіти. У практичній підготовці кадрів для сфери туризму пропонується використовувати технології створення освітніх кластерів, що представляють собою системно-організовану єдність різнорівневих професійних навчальних закладів, розташованих в графічній близькості.

Кластерна ідеологія дозволяє створити систему безперервної туристичної освіти, що являє собою багаторівневу матрицю, що забезпечує потреби людини не тільки в отриманні знань більш високого рівня, але і в отриманні додаткових знань на основі системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [15, с. 4].

Розглядаючи у своїх дослідженнях перспективи розвитку туризмології, в контексті педагогіки, В.К. Федорченко, Н.А. Фоменко, М.І. Скрипник, Г.С. Цехмістрова, основне місце, серед змін в освітньо-педагогічній парадигмі, відвели новим еталонам змісту професійної освіти, які орієнтовані на підготовку спеціалістів для різних галузей виробництва. У зв'язку з цим, виникає необхідність розробки педагогіки туризму як цілої системи, у склад якої мають увійти методологічні установки, спільних наукових систем: філософії, психології, соціології, методики [3].

В ситуації, коли туризм все більше приймає ринкові форми функціонування, на ринку праці потрібні професіонали, які володіють спеціальними технологіями та програмними продуктами і знають основи просування турпослуг та комунікативно-психологічні особливості спілкування з клієнтами. Безперечним приводом введення інноваційного підходу, в рішенні даної проблеми, служить той факт, що у всьому світі, в підготовці кадрів для

туристичної індустрії, більше уваги приділяється дисциплінам, пов'язаних із психологією спілкування, психологією впливу, менеджментом, економікою тур організації та іноземним мовам.

Наше завдання як педагогів полягає не лише в тому, щоб дати спеціальні знання, але й навчити студента дивитись на все, що відбувається, очима клієнта. І тільки тоді можна досягти успіху. Поставивши себе на місце клієнта, можна знайти вихід із найнестандартніших ситуацій.

Практична підготовка необхідна для того, щоб студент міг простежити свої реакції в тій чи іншій складній ситуації, визначити особисті риси, які домінують чи навпаки, відсутні в його поведінці в умовах практичної діяльності, поміркувати над власною участю та особистим відношенням до конкретної ситуації. У процесі підготовки, коли вона проходить без попереднього й поглибленого контакту з базою практики, у студента не формуються практичні навички поведінки в реальних проблемних ситуаціях, що в майбутньому знижує ефективність його роботи в умовах професійної підготовки. Аналіз досвіду сучасних педагогів-новаторів показує, що найбільш ефективним напрямом підвищення якості, будь-якого освітньо-виховного процесу, є створення таких психолого-педагогічних умов, в яких учень зможе зайняти активну особистісну позицію і повною мірою розкритися не тільки як об'єкт виховання, але і як суб'єкт, здатний до творчого самовдосконалення [3; с. 40].

Якщо говорити про управління процесом підготовки спеціалістів, формування та становлення їх не тільки як професіоналів, але як особистостей, треба відзначити нові підходи та методики викладання, спеціальних та допоміжних дисциплін, з використанням ігрових та проблемних методів навчання, моделювання виробничих та життєвих ситуацій, використання психолого-педагогічних та адаптаційних тренінгів.

У ЛТЕУ, викладачі під час проведення пар використовують рольові та ділові ігри, які безпосередньо впливають на формування компетентностей; тренінги, які допомагають студентам використовувати набуті знання в ситуації реального життя та дискусійні ситуації, які вивчаються, та потребують як самостійного так і колективного вирішення певної проблеми. В ході занять, робиться акцент на те, що в туристській індустрії людина і людський фактор, мають значно більше значення, ніж сучасні мультимедійні технології або новітні теорії індустрії гостинності. Люди, котрі зайняті в туристичному бізнесі, повинні бути орієнтовані на клієнта. Впровадження в навчальний процес інноваційних форм навчання, сприяє тому, що для вирішення учбових задач, студенти самі починають використовувати нетрадиційні методи, разом з традиційними. В цьому випадку вони стають не об'єктами, а суб'єктами комунікативного спілкування з викладачами. Це принципово важливий момент у педагогіці співпраці.

Відповідність змісту, вимогам майбутньої професійної діяльності, зв'язок навчання з виробничою практикою, навчання на робочому місці, взаємозв'язок теоретичних курсів з практичними предметами, тривале стажування на робочих місцях під час навчання у навчальному закладі - ось те, що формує основу висококваліфікованих фахівців сфери туризму [3; с. 71].

Результати навчальної діяльності перебувають у прямій залежності від співвідношення рівнів теоретичної і практичної підготовки. У туристському

навчанні, особливо важливим є формування професійних навичок, в ході проходження практик, які виявляють здібності учнів до впорядкування інформації, отриманої під час теоретичних занять. Також, значення практик полягає ще й у тому, що вони сприяють розвитку комунікативних навичок, формують позитивне ставлення до роботи.

При організації змістовного дозвілля студентів, велика роль відводиться спортивно-оздоровчому туризму, значення якого, науково обгрунтоване в працях вітчизняних педагогів Б.П. Пангелова, В.Д. Дехтяр, Зінченко В.А. та ін [4]. Систематично організуються турпоходи по чудових місцях Львова, в рамках красназвочі програми, яка включає в себе оздоровчий відпочинок пізнавальної спрямованості з психолого-педагогічним супроводом. Програма орієнтована на розвиток особистості студентів ЛТЕУ, через впровадження в духовне і матеріальне середовище, культурних та класичних традицій, що виховує у молоді почуття причетності і гордості за свій край та бажання відкрити його для інших.

Туризм сьогодні називають феноменом ХХІ століття і він є одним з основних елементів цивілізованого світу. Визначаючи, виключно, важливе значення туризму в його економічній функції, не можна не згадати про те, що одночасно «туризм став визнаним чинником соціальної і культурної інтеграції» (Ф. Франжіолі) [5; с. 4]

Пріоритетний напрям розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, є важливим чинником підвищення якості життя в Україні, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародному рівні. Фактом виникнення туристичних відносин вважається укладення договору на туристичне обслуговування, за яким одна сторона (туроператор, турагент) за встановлену договором плату зобов'язується забезпечити надання за замовленням іншої сторони (туриста) комплексу туристичних послуг (туристичний продукт). За договором на туристичне обслуговування одна сторона (туроператор, який укладає договір безпосередньо або через турагента) зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (туриста) комплекс туристичних послуг (туристичний продукт), а турист зобов'язується оплатити його. Суб'єкт туристичної діяльності, який порушив законодавство в галузі туристичної діяльності при наданні туристичної послуги, що завдало шкоду, зобов'язаний відшкодувати туристу збитки у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Заподіяна туристу моральна (немайнова) шкода, якою порушені його законні права, відшкодовується суб'єктом туристичної діяльності в порядку, встановленому законом.

Моніторинг ринку праці свідчить про потребу, перш за все, у фахівцях сфери послуг і туризму, які здатні забезпечити конкурентоспроможність продукту послуг і туризму. Дослідженню професійної підготовки приділяється певна увага як у педагогічній теорії, так і в практиці, зокрема з: теоретико-методологічних проблем неперервної професійної освіти (І.А. Язюн, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва, І.П. Смирнов та ін.); дидактики професійної освіти (С.Я. Батишев, С.У. Гончаренко, М.І. Махмутов та ін.).

Протягом останнього десятиліття в розвинених країнах Європи та світу триває дискусія навколо того, як дати людині належні знання, вміння та

компетентності для забезпечення її гармонійної взаємодії з технологічним суспільством, що швидко розвивається.

Формуючи світовий, соціально-педагогічний та культурно-економічний простір, та зайнявши провідне місце у світовій економіці, туризм виступає і як ефективний засіб виховання полікультурної толерантності. Професійна освіта в туризмі, формує образ фахівця, відповідального за цілісний розвиток туристського руху. Сьогодні не викликає сумнівів той факт, що економічний та культурний потенціал будь-якої країни, значно залежить від стану індустрії туризму.

Основними передумовами розвитку туризму є формування ефективно діючої системи підготовки фахівців туристського профілю. Провідним завданням програми подальшого розвитку сфери туризму, так і становлення туристської освітньо-педагогічної системи, є вдосконалення організації навчального процесу в підготовці фахівців туристської діяльності та формування їх професійних і ділових якостей. Рівень економічного розвитку країни напряму залежить від рівня кваліфікації робочої сили. Відповідно, розвиток системи освіти висуває підвищені вимоги до якості підготовки фахівців. Зміст професійної туристської освіти, детально розкривається в працях В.К. Федорченка, В.І. Цибуха,, В.О. Квартальнова та інших зарубіжних і вітчизняних вчених.

Як вже зазначалося вище, у своїх дослідженнях, перспективи розвитку туризмології в контексті педагогіки, В.К. Федорченко, Н.А. Фоменко, М.І. Скрипник, Г.С. Цехмистрова, відвели домінуюче місце серед змін у освітньо-педагогічній парадигмі, новим еталонам змісту професійної освіти, орієнтованих на підготовку фахівців для різних галузей виробництва. У зв'язку з цим, виникає необхідність розробки педагогіки туризму як цілісної системи, до складу якої повинні увійти методологічні установки спільних наукових систем: філософії, психології, соціології, методики [3; с. 8].

Можна повністю погодитися з твердженням французького професора М. Бідо, що «туризм співзвучний з гуманізмом» [3; с. 18]. Філософія туризму теоретично «санкціонує» соціальні, етичні інтенції туризму, підтверджуючи тим самим його благородну гуманістичну місію, сприяти духовному вдосконаленню суспільства, виступати впливовим чинником розвитку особистості. Антропологічна та ціннісна функції туризму підкреслюють, що головна ставка в туризмі робиться на людину та на її оточення. Туристичне спілкування – одна з універсальних форм міжособистісного спілкування, яка в умовах інтернаціоналізації та глобалізації життя людей, перетворюється в один з важливих факторів, що визначає якість життя людства. В цьому відношенні, великим гуманістичним потенціалом, наділені такі різновиди туризму, як соціальний, сімейний, молодіжний, релігійний, а також туризм для людей похилого віку. Філософія туризму теоретично “санкціонує” соціальні, моральні інтенції туризму, підтверджуючи тим самим його шляхетну гуманістичну місію, сприяти духовному удосконаленню суспільства, виступати впливовим фактором розвитку особистості.

Педагогіка туризму має свої закономірності, зокрема:

- визначна роль спілкування у вихованні туриста. Головна функція спілкування в туристичному вихованні полягає в обміні результатами

пізнавальної діяльності між індивідуумами. Це, безпосередньо, взаємопов'язано з емоціями, які відіграють роль регулятора людського спілкування. Позитивні емоції підвищують здатність до запом'ятовування та відтворення.

- цілісність процесу виховання у туризмі та взаємозалежність його компонентів – педагогіка туризму керується виховною метою як предметною реалізацією ідеалу, законами виховання;
- залежність результатів виховання не тільки від освітньо-виховної діяльності, але і від реальних умов - полікультурне середовище, в якому знаходиться турист, оптимізує не тільки психологічні процеси, але й процеси розвитку особистості, і соціальні відносини [4; с. 34].

Основним психолого-педагогічним аспектом, вітчизняної професійної освіти, в сфері туризму, є діяльнісно-творча функція, тобто розуміння та усвідомлення кожним студентом свого місця в світі туризму, розвиток особистісних, інтелектуальних, культурних та духовно-моральних якостей, як спеціаліста та виконавця. Відповідно до цієї функції, психолого-педагогічна підготовка спеціаліста туристичної сфери, потребує досягнення органічної єдності теорії та практики, виховання та навчання, взаємозв'язку та послідовності викладання дисциплін гуманітарного та соціально-економічного, природничо-наукового та фундаментального циклів [7].

Впродовж опитування серед студентів, які навчаються за напрямом підготовки "Туризм", у Львівському торговельно-економічному університеті, домінуючою якістю професіонала – менеджера туризму було виділено "ступінь соціально-психологічної готовності», тобто наявність внутрішньої впевненості, ціннісної орієнтації, готовність до постійного професійного зростання, здатність покладатись на свої зусилля. Студенти відмітили, що спеціаліст туристичної діяльності повинен мати високий потенціал управлінської та виконавчої діяльності, який реалізується в різних напрямках туристської, рекреаційної та спортивної роботи, орієнтуватись в різних соціально-економічних та організаційно-технічних проблемах, та вільно володіти іноземними мовами.

Аналіз досвіду сучасних педагогів-новаторів виявляє, що найбільш ефективним направленням, підвищення якості будь-якого освітньо-виховного процесу, є створення таких психолого-педагогічних умов, при яких студент зможе зайняти активну особистісну позицію і повністю розкритись на тільки як об'єкт виховання, але й як суб'єкт, здатний до творчого самовдосконалення. Відповідність змісту до вимог майбутньої професійної діяльності, зв'язок навчання з виробничою практикою, навчання на робочому місці, взаємозв'язок теоретичних курсів з практичними предметами, довготривале стажування на робочих місцях під час навчання в учбовому закладі – це те, що формує основу висококваліфікованих спеціалістів туристичної сфери.

Так, Л. Сакун, спираючись на положення, що педагогіка як наука постійно розвивається та видозмінюється, називає такі нові її напрямки, як педагогіка особистості туриста, педагогіка культури, педагогіка туристичної комунікації, педагогіка туризму й педагогіка міжнародного туризму, педагогіка історії туризму, педагогіка соціального туризму, педагогіка туристичної діяльності. Педагогіку туризму вона визначає як порівняно новий напрям педагогіки,

предметом вивчення якого є процес формування особистості висококваліфікованого спеціаліста туристичної індустрії. Представники цього розділу педагогіки розглядають педагогіку туризму як майстерність виховання нової моделі спеціаліста сфери туризму, яка може витримати значну конкуренцію на ринку праці на сучасному етапі розвитку людства [11, с. 12].

М. Скрипник розширює поняття педагогіки туризму як науки, „що вивчає процеси виховання, навчання й розвитку особистості в контексті гуманітарно-соціальних функцій туризму”. На думку дослідниці, предметом педагогіки туризму є „особлива форма суспільної свідомості з виховання (складниками якої є освіта й навчання) людини, під час перебування її в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях на іншій території та виховання професіоналів для туризму” [12, с. 23].

Ряд авторів розглядає поняття "рекреація", як базову категорію рекреології, одну з форм дозвілля, певне суспільне явище, пов'язане з відтворенням і розвитком фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини у місцях, що забезпечують реалізацію окреслених цілей у межах активного середовища (рекреаційного ресурсу), та орієнтоване на активні форми реалізації [16; 17, с. 371]. У цілому ж, рекреація є досить місткою сферою соціальної діяльності: за відсутності сталих стандартів, вона передбачає високий ступінь варіативності як у використанні нових технологій, так і у впровадженні нових ідей, використанні рекреаційних ресурсів [17].

Сьогодні ринку рекреаційних послуг характерні диспропорційний спад, обумовлений загальною кризою економіки країни, різким зменшенням платіжнеспроможного попиту, дефіцитом державного бюджету, що привело до згортання соціальних програм, низькою якістю послуг, обмеженістю асортименту, високими цінами на туристичні та санаторні путівки.

Ринок рекреаційних послуг економіки перехідного періоду, є досить специфічним утворенням з незбалансованими попитом і пропозицією, нездоровою конкуренцією, неефективними механізмами ціноутворення, подальший розвиток якого передбачає модернізацію його функціональної структури шляхом узгодження триади “ потреба – попит – пропозиція”.

Основними напрямками регулювання, є рекреаційне природокористування (вивчення медико-географічного стану району відпочинку, ступеня відповідності природного комплексу екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам життєдіяльності відпочиваючих); завантаженість закладів розміщення, громадського харчування, туристичного транспорту та ін.; комплектування рекреаційних установ кваліфікованими працівникам; робота закладів, які забезпечують спеціальними і побутовими послугами рекреантів; дотримання вимог проживання на рекреаційних територіях. Для визначення правової природи та існування рекреаційного комплексу в цілому (правовий аспект), необхідно проаналізувати певну систему норм законодавства України, які регулюють сферу рекреації. У зв'язку з чим, можна виділити основні моменти існування рекреаційного комплексу, як сукупності підприємств і галузей, які задовольняють сучасні рекреаційні потреби громадян.

Рекреаційна діяльність у межах територій України згідно нормативних документів може здійснюватися за такими основними видами: відпочинок, екскурсійна діяльність, туристична діяльність та оздоровлення.

Незважаючи на те, що сучасний розвиток туризму в Україні є одним з головних економічних та соціально-культурних факторів, проблема підготовки кваліфікованого та конкурентоздатного фахівця туристичної сфери залишається актуальною. Таким чином, для вирішення цієї проблеми, необхідно координувати спільну діяльність освітніх закладів, підприємств, організацій та закладів туристичної сфери; оновити систему професійно-педагогічної, професійно-психологічної та методичної підготовки та перепідготовки кваліфікації спеціалістів вищої школи; збільшити кількість годин для вивчення іноземних мов; забезпечити спеціалізовані навчальні заклади навчально-методичними посібниками по туризму, психології та педагогіці, іноземним мовам. Очікуваним результатом виконання наведених вище завдань, передбачається створення стійких передумов розвитку туристичного сектору ринку праці та системи професійної освіти в туристичній сфері.

Професійна підготовка менеджерів, фахівців з туризму, повинна ґрунтуватися на особливостях підприємницької діяльності у сфері туроперейтингу і спиратися на принципи педагогічної дидактики. У ній, також велике значення має приділятися практичним навичкам. Тому, безсумнівно, вдосконалення навчання пов'язане, насамперед, із розробкою якісно нових підходів до вирішення завдань управління цим процесом. Щоб ефективно управляти процесом підготовки спеціаліста у ВНЗ, потрібно чітко бачити орієнтир і кінцеву мету такої підготовки. Зазвичай орієнтиром виступає кваліфікаційна характеристика фахівця з тієї чи іншої спеціальності.

Основні функції організації сучасного дозвілля, які безпосередньо пов'язані з феноменом рекреаційного середовища, можуть бути виражені, організацією і забезпеченням умов для проведення культурного дозвілля, у всій його повноті і різноманітності відповідно до потреб, інтересів і можливостей, усіх його населення.

Висновки. Сьогодні необхідно на основі оцінки природно-рекреаційного потенціалу, рівня розвитку матеріально-технічної бази та рекреаційної інфраструктури, забезпеченості населення рекреаційними установами, потреби в рекреаційних послугах з врахуванням майбутніх соціально-економічних умов, розробити комплекс заходів, які вирішили б наступні завдання:

- створення, розвитку, розширення, реконструкції, перепрофілювання, приватизації та роздержавлення рекреаційних закладів;
- впровадження нових форм рекреаційного обслуговування;
- розвитку рекреаційного підприємництва;
- створення спільних підприємств, вільних економічних зон рекреаційного профілю;
- розвитку інфраструктури рекреації;
- забезпечення рекреаційних установ кваліфікованим персоналом;
- розвитку інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навчально-методичний посібник: за заг. ред. В.Т. Лозовецької К.: 2010. 382 с.
2. Oxford University Press. Power, Pedagogy & Practice. 1997. 400 p.
3. Педагогіка туризму: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Скрипник М.Л., Цехмістрова В.К.]. К.: Видавничий Дім "Слово", 2004. 296 с.
4. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: Навч. посіб. для закл. освіти. К: Наук, свгг, 2003. 203 с.
5. Пазенок В.С., Федорченко В.К. Філософія туризму: Навч. посібник. К: Кондор, 2004. 268 з.
6. Жолдак В.І. Основи менеджменту в спорті і туризмі: організаційні засади: Підручник / В.І. Жолдак, В.А. Квартальна. Т.І. М., 2001. 288 с.
7. Banach Cz. Reforma systemu edukacji w Polsce - wyzwania, szansę i zagrożenia / Strategie reform oświatowych w Polsce na tle porównawczym. Pod. Red. Wojnar I., Bogaj A., Kubina I. W. : Komitet Prognoz "Polska 2000 Prus ", Elipsa, 1999. S.39-66.
8. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
9. Пазенок В. С. Туризмологія : концепти теорії туризму. *Матеріали VII-х аспірантських читань „Туризмологія : концепції та термінологічно-понятійний апарат”*. К. : КУТЕП, 2006. 185 с.
10. Сакун Л. В. Теорія і практика підготовки спеціалістів сфери туризму в развитих странах мира : [монографія]. К. : МАУП, 2004. 285 с.
11. UNWTO World Tourism Barometer, volume 4. WTO : Madrid 2008. 12 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unwto.org.
12. Црнянський Д. „Не виключено, що Україна в майбутньому стане базовою країною для діяльності WTO”. Дзеркало тижня. 2001. 29 вересня. С. 4.
13. Основи рекреаології (економіко-екологічний та маркетинговий аспект): [навч. посіб.] / І.О. Гродзинська, С.Г. Нездоймінов, О.В. Гусева, А.В. Замкова. К. : "Центр учбової літератури", 2014. 264 с
14. Скрипник Л.В., Г.М. Чепурда. Фізична рекреація у сфері дозвілля української молоді. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. 2012. №9. С. 370-374.

УДК 159.923.3

Василюк Ірина

ЗНЗ Міжнародна школа I-III ступенів «Меридіан»

Вплив спортивного туризму на розвиток особистості підлітку

В статті розглядається психологічна теорія поколінь та корекційний вплив спортивної діяльності (зокрема спортивного туризму) на формування особистісних якостей спортсмена-підлітку. Стаття базується на дослідженні наукових поглядів в рамках вікової психології та теорії поколінь. Основною ідеєю для даного дослідження є думка про необхідність корекції та розвитку Покоління Z відповідно до базових потреб, сформованих віковою психологією.

Ключові слова: психологія, спортивний туризм, розвиток особистості, теорія поколінь.

Vasyliuk I. The influence of sports tourism on the development of adolescent personality. *The article considers the psychological theory of generations and the corrective influence of sports activities (including sports tourism) on the formation of personal qualities of an*

adolescent athlete. The article is based on the research of scientific views in the framework of age psychology and generational theory. The main idea for this study is the idea of the need for correction and development of Generation Z in accordance with the basic needs formed by age psychology.

Key words: *psychology, sports tourism, personality development, generation theory.*

Актуальність. Розглядати особистість спортсмена неможливо без звернення до багатой «спадщини» психологічної науки, так як спортсмен – це в першу чергу особистість, яка розвивається відповідно до загальних психологічних процесів. Під особистістю ми розуміємо людину як суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності. У структуру особистості входять і всі психологічні характеристики людини, і всі фізіологічні особливості її організму [1]. Беручи за основу, що в більшості своїй, спортсмени зростають у спорті з раннього віку, неможливо уникнути ідеї впливу соціального (спортивного) оточення на подальше формування особистості.

Вивчаючи різні психологічні підходи щодо факторів, які впливають на формування особистості, можна зіштовхнутися з певними протиріччями у теоріях. Відповідно до різних наукових поглядів (біогенетичного та соціогенетичного), основними факторами формування особистості є: біологічний (спадковість) або соціальний (виховання та середовище). Як вже було зазначено вище, в межах даного дослідження постає питання впливу спортивного оточення на формування особистості спортсмена, тобто вивчення особливостей розвитку спортсмена-підлітка в розрізі соціогенетичної парадигми. Вивчення даного питання будуватиметься з точки зору однієї з найцікавіших сучасних наукових думок в рамках вікової психології – теорії поколінь.

Мета: визначити, як залучення молоді до спортивної діяльності, зокрема спортивного туризму, корегує структуру особистості спортсмена-підлітка, спираючись на ідеї висунуті у теорії поколінь.

Методи: соціально-психологічний аналіз впливу спорту, зокрема спортивного туризму, на корекцію структури особистості спортсмена-підлітка, базуючись на теорії поколінь.

Результат: Ми живемо у світі, якій весь час змінюється – розвиваються нові технології, знання стають доступнішими. Зміни, викликані глобальним розвитком технологій, впливають на сучасних людей. Наші цінності, прагнення, мрії відрізняються від того, що наповнювало минулі та позаминулі покоління. Ці тенденції охопили всі сфери нашого життя, від побутової до міжособистої, від навчальної до практичної.

Процеси технічного розвитку сьогодення направлені на полегшення, прискорення нашого життя, але в той самий час нічого не відбувається без наявності специфічних негативних наслідків.

Базуючись на очевидності впливу технологічного розвитку на суспільство, в 90-х роках рядом вчених сформована теорія поколінь та розпочато вивчення особливостей пізнавальної та психоемоційної сфер сучасних дітей, які формувалися у час глобального доступу до інформації, інтернету та мобільних технологій.

Нейл Хоув (Neil Howe) та Вільям Штраус (William Strauss) були першими, хто зацікавився, як глобальні зміни у суспільстві (політичні, економічні, соціальні

та технологічні) впливають на формування кардинально відмінних один від одного поколінь, з їх виразними рисами особистості, які відсутні у інших. За результатами ретроспективного дослідження, вищезазначені вчені сформували теорію, відповідно до якої існує 4 типи поколінь та прослідковується певна їх циклічність – в середньому, тривалість одного етапу 20 років.

Кожен з типів поколінь отримав назву за порою року та має певні характеристики:

«Осінь» – це покоління «героїв/примиренців», активних, впевнених в собі борців і діячів, що створюють нові цінності і намагаються відстояти вже існуючі;

«Зима» – покоління «художників/присотосувачів», невпевнених і тих, хто сумнівається, що вважають за краще пристосовуватися до існуючої системи;

«Весна» – покоління «пророків/ідеалістів», революціонерів, оптимістів, що створюють нове світле майбутнє;

«Літо» – це «кочівники/реакціонери», непостійні, цинічні, розчаровані в реаліях вибудованої системи і відкидають моральні цінності [2].

Згідно сформованої вченими теорії, вищезазначені типи поколінь змінюють один одним приблизно кожні 20 років, але новий цикл має дещо інші особистісні характеристики, що призвело до потреби визначення не лише типу покоління, а й виокремлення основних ознак, з прив'язкою до конкретного історичного проміжку часу. Грунтуючись на цьому, Хоув та Штраус розробили класифікацію основних поколінь ХХ і ХХІ ст.:

1) покоління «GІ», або покоління переможців та будівельників (народжені в період з 1900 по 1923 рр.) тип покоління – «осінь»;

2) мовчазне покоління (народжені з 1923 по 1943 рр.), представники покоління типу «зима», творці;

3) покоління бебі-бумерів (народжені з 1943 по 1963 рр.), вони ж покоління типу «весна», пророки;

4) покоління X, або невідоме покоління (народжені з 1963 по 1983 рр.), покоління типу «літо», кочівники;

5) покоління Y чи «Міленіум» (народжені з 1983 по 2003 рр.), представники типу «осінь»;

6) покоління Z (народжені з 2003 по 2024 рр.), тип «зима» [2, 3].

Виходячи з представленої вище теорії, сьогоденна педагогіка зустрічається з поколінням типу «зима», а саме з поколінням Z. Це діти, які вирости в оточенні технологій, інтернету, смартфонів, вони звикли до швидкого доступу до будь-якої інформації та відсутності потреби тримати цю інформацію в активній пам'яті. Дане покоління має низку мотивацію на отримання освіти та спеціальних знань, через впевненість у силі самоосвіти та можливості знайти необхідну інформацію «в один клік». Це покоління має проблеми з усвідомленням ризику (життя як комп'ютерна гра – завжди є ще одна спроба), що робить їх відкритими до неконтрольованої ризикової поведінки; в них слаборозвинуті соціальний та емоційний інтелект (глобальна мережа, друзі онлайн, емоції у «смайлах»), в той самий час, вони живуть у глобальному світі та не відчують кордонів та обмежень. Також до специфічних особливостей нового покоління можна відноситися – «кліпове» мислення, тобто невміння довго концентруватися на

одному явищі, різнорідність та швидкість переключення між фрагментами інформації [4, 5].

Дослідники, які вивчають суспільство в парадигмі теорії поколінь, поділились на два протилежних напрямки: відповідно до позиції одних вчених, необхідно враховувати особливості сучасного покоління та видозмінювати види взаємодії з ним, корегувати освітній процес під характеристики мислення сучасних дітей; відповідно до іншого наукового погляду, необхідно враховувати сильні сторони, але важливо корегувати сучасне покоління, задля здорового майбутнього. Марк Бауэрлейн та Сьюзен Адель Гринфілд вивчають зміни у мозковій діяльності із появою глобального доступу молоді до технічних засобів та є найяскравішими представниками наукової позиції щодо шкоди, яку приносить сучасному поколінню інформаційні технології та потреби контролю та корекції даного процесу, обмеження доступу дітей до телефону та інтернету, й всебічного розвитку молоді.

Всі вчені, які включені у вивчення даного феномену не принижують значення технологічного розвитку та його позитивного впливу на життя суспільства. Вони так само констатують, що багато характеристик нового покоління дають їм перевагу перед старшими поколіннями у швидкому пошуку та обробці інформації, ефективнішому підлаштуванні під будь-які зміни та вмінні працювати в режимі багатозадачності. Але в той самий час проявляється й суттєва негативна сторона, яку й може скорегувати залучення до спортивної діяльності. До найяскравіших недоліків сучасного покоління можна віднести:

слаборозвинуте аналітичне мислення, як результат акцентування уваги на загальних поняттях, без детального розуміння та виокремлення головного;

низька мотивація – через втрату потреби у самостійному пошуку та систематизації інформації, мозок стає «ледащим»;

нерозвинена емпатія, нечуйність до чужих проблем та почуттів – це сформовано через контакт з героями екранів, які переважно транслиують жорсткі та трагічні переживання у яскраво виражених емоціях та диктують «правильну» реакцію глядача. Все це не сприяє розвитку навичок співчуття двомірному зображенню на екрані, за умови обмеження малим колом особистих комунікацій;

зниження рівня усвідомлення ризиків – стан людини, яка звикла мати кілька «життів» і вбивати персонажів в грі, схоже на стан людини з пошкодженою префронтальною частиною мозку, такий підліток більш схильний до ризику, не усвідомлює небезпеку і наслідки своїх дій [5].

То ж, яким чином спорт, а саме спортивний туризм, може допомогти скорегувати вищезазначені проблеми сучасного покоління? Для початку необхідно зрозуміти, що собою являє спортивний туризм. Звичайно, як зрозуміло з назви, це є видом спортивної діяльності, але саме розуміння основної специфіки даного спорту допоможе розібратися в сферах впливу на молодих спортсменів. От же, *спортивний туризм* – це спортивне вдосконалення та подолання природних перешкод. Це означає вдосконалення всього комплексу знань, умінь і навичок, необхідних для безпечного пересування людини по пересіченій місцевості, і вдосконалення фізичної підготовки для подолання складного природного рельєфу [6]. Це визначення, на мою думку, не розкриває усіх особливостей цього виду спорту, які є важливими для подальшого аналізу. Тому, як пропоную додати

певні зміни у визначення, з метою акцентуації важливих характеристик даного виду спортивної діяльності. *Спортивний туризм* – вид командного (групового) спорту, направлений на розвиток фізичних, психологічних та соціальних навичок та вмінь з метою організації та проведення заходів необхідних для безпечного пересування людини по пересіченій місцевості та подолання складного природного рельєфу.

Виходячи із наведеного вище визначення спортивного туризму ми можемо виокремити важливі для даного дослідження характеристики та констатувати, що це діяльність, яка направлена на командну співпрацю, розвиток певних психоемоційних якостей особистості та набуття організаційних знань та навичок.

Отже, враховуючи знання вікової психології та визначившись з проблематикою сучасних підлітків (виходячи з теорії покоління) ми можемо змоделювати вплив спортивного туризму, та спортивної діяльності в цілому, на формування особистості спортсмену-підлітку. Різні види спорту мають різний ступінь включеності спортсмена у специфічне спортивне середовище, що в різній ступені впливає на загальний розвиток особистості. Спортивний туризм можна віднести до спортивної діяльності, яка має дуже суттєвий вплив, через наявність активностей, що передбачають тісну взаємодію спортсменів та їх тривале перебування у спортивному середовищі (збори, зльоти, походи). В такому розрізі, можна констатувати, що спортсмен-підліток, який активно включений у діяльність пов'язану із спортивним туризмом формується під впливом двох середовищ: сучасне технологічне середовище (з перевагою віртуального соціуму, легкодоступністю будь-якої інформації, великими швидкостями та всіма відмінностями у сприйнятті й адаптації) та спортивне середовище (основане на традиційній взаємодії, тісних міжособистісних контактах, фізичному, інтелектуальному та емоційному розвитку).

Саме через активну взаємодію членів туристської команди, перебування їх у походах (у дещо екстремальних умовах, ізольовано від сучасного технологічного світу, з обмеженнями доступу до інтернет ресурсів), відбувається найефективніший вплив на формування спортсмену-підлітку. Спортивний туризм, в сучасних умовах, перш за все формує іншу реальність, соціум відокремлений від глобального тиску технологічного розвитку. Звичайно, спортивна діяльність використовує переваги, які надають новітні технології – покращення якості та зниження ваги обладнання тощо. Але не дивлячись на світові пандемію 2020-2021 рр., яка змусила перевести інтелектуальну частину туристської діяльності у мережу інтернет та розвила новий глобальний рух, все ж спортивний туризм залишає за собою можливість формування суспільства, об'єднаного реальними контактами, живою взаємодією та, відповідно, розвитку спортсменів у більш традиційних цінностях.

Як було зазначено раніше, для даного дослідження було виокремлено чотири проблемні особливості сучасного покоління (слаборозвинуте аналітичне мислення, низька мотивація, нерозвинена емпатія, знижений рівень усвідомлення ризику), які, на мою думку, може скорегувати залучення до занять зі спортивного туризму.

Тож, яким чином зайняття спортивним туризмом впливає на *розвиток аналітичне мислення* молоді? Діяльність в межах спортивного туризму

поділяється на: маршрутний туризм (проходження маршрутів туристсько-спортивних походів) та змагальний туризм (підготовка та участь у змаганнях із техніки спортивного туризму) [7]. Виходячи з цього при підготовці до походу спортсмени-підлітки формують знання з красзнавства, природознавства, топографії, аналізують та планують маршрут, харчування, необхідне спорядження, вивчають та аналізують досвід попередніх груп, які пройшли даним маршрутом – така попередня підготовка надає молодим спортсменам досвід, який відсутній у сучасному технологічному світі.

Змагальна діяльність в межах спортивного туризму, так само активно впливає на розвиток аналітичного мислення підлітків. Перемога у змаганнях зі спортивного туризму пов'язана не лише із фізичним розвитком учасників, а й з вірно обраною стратегією проходження окремих етапів дистанції. Кожні змагання розробляють умови дистанції, які відрізняються за місцевістю, рельєфом, складністю, технічними умовами тощо, це призводить до необхідності включення у тренувальний процес розробки, командою при підтримці тренера, стратегії проходження окремих етапів змагань з метою формування найефективнішого плану та подальшого його відпрацювання на рівні фізичних навичок.

Будь-яка спортивна діяльність – це активність, направлена на досягнення, чим більше включеність особи у цей процес, тим більше розвивається *мотивація* на досягнення. Командний спорт найактивніше впливає на формування мотивації, даючи відчуття особистого вкладу у спільні досягнення та завдяки взаємопідтримці членів команди. В рамках спортивного туризму, подолання природних перешкод, завершення довгого маршруту, підкорення вершин, поруч із перемогою на дистанції – мотивує учасників на розвиток та планування складніших маршрутів та змагань. Адже спортивний туризм є неймовірно різноманітним та кожний похід чи змагання є неповторними та мотивуючими.

Так як спортивний туризм є колективним видом спорту, то з цього виходить очевидність впливу взаємодії у команді на формування комунікативних навичок та *розвиток емпатія* у молодих спортсменів. Під час походу виховні завдання вирішуються безпосередньо впливом на кожного учасника з боку колективу, тобто відбувається формування відчуття колективізму, підпорядкування власних інтересів суспільним; крім того, тривалість походу, поступове підвищення фізичних навантажень виховують витривалість та вольові якості людини [6]. В похідній діяльності, коли на достатньо довгому проміжку часу, члени групи знаходяться у тісній взаємодії, як у спортивному, так й побутовому розрізі, зустрічаються конфліктні та екстремальні ситуації, які потребують включення інших членів колективу на їх вирішення; в рамках змагальної діяльності відпрацьовуються ситуації надання першої домедичної допомоги та рятувальні роботи – це формує відчуття взаємопідтримки у колективі та розвиває емпатію спортсменів-туристів.

Завдяки тому, що спортивний туризм є екстремальним видом спорту, він вчить юних спортсменів *усвідомлювати ризикові ситуації* та грамотно виходити із них. Так як вся діяльність спортсмена-туриста пов'язана з організацією безпечної взаємодії з природою (висотами, водоймами тощо), тобто надає сталі навички аналізу ситуації, усвідомлення ризиків та правильної організації подолання перешкод – така особливість даного спорту знижує жагу підлітків до

неконтрольованого ризику, через доступність екстремальних ситуацій та знання щодо правильних дій при них.

Висновки: Виходячи із вищевикладеного, очевидно, що спортивний туризм формує багатогранну людину, яка в собі об'єднує якості та сильні сторони нового покоління Z та в ході спортивної діяльності розвиває інші риси особистості, такі як: аналітичне мислення, яке допомагає визначати ризикові ситуації та правильно реагувати на виклики; комунікативні навички та емпатію, як результат активної взаємодії у команді задля досягнення спільних результатів; та мотивація на досягнення, що є результатом включеності у спортивну діяльність з необмеженими перспективами розвитку та задоволення потреб у екстримі та самотверженні спортсмену-підлітку.

Спортивний туризм, завдяки своїй взаємодії з природними ресурсами, екстремальній складовій та колективності, надає сучасному поколінню реальний досвід, який технологічний розвиток зменшив чи перевів у віртуальне середовище. Таким чином, туризм формує активне, вмотивоване, сучасне, інтелектуальне та емпатичне покоління.

Перелік використаних джерел:

1. Глоссарий. Психологический словарь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.psychologies.ru/glossary/11/lichnost/>
2. Носова С.С., Кужелева-Саган И.П. Молодежь в сетевом информационно-коммуникативном обществе: зарубежные подходы к изучению проблемы [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://psixologiya.org/razdely/biznes/2155-teoriya-pokolenij.html>
3. Теория поколений: X, Y, Z - кто они? [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://rulesplay.ru/articles/teoriya-pokoleniy-x-y-z-kto-oni/>
4. Теория поколений как инструмент анализа процессов развития и формирования личности [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-pokoleniy-kak-instrument-analiza-protsessov-razvitiya-i-formirovaniya-lichnosti/viewer>
5. Теория поколений [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://psixologiya.org/razdely/biznes/2155-teoriya-pokolenij.html>
6. Линчевский Э.Э., Федотов Ю.Н. Типология и психология туризма: учебное пособие. М.: Советский спорт, 2008. 272 с.
7. Спортивный туризм: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту: у 2 ч. / Тимошенко Л. О., Лабарткава К. В. Л.: ЛДУФК, 2012. Ч. 1. 150 с.

Організація Інтернет-турнірів з трейл-орієнтування (аналіз досвіду)

В статті проаналізовано досвід проведення міжнародних Інтернет-турнірів з трейл-орієнтування «Kiev-Victory-75» та «KievDay-2020», що відбулися в 2020 році. Запропоновано класифікацію форматів тренувальних та змагальних Інтернет-заходів зі спортивного орієнтування. Визначені позитивні та негативні аспекти таких заходів, виокремлено проблеми, які постають під час їх проведення. Подано рекомендації щодо використання таких форм роботи в організації тренувального процесу та змагань.

Ключові слова: спортивне орієнтування, трейл-орієнтування, позашкільна освіта, спорт, дистанційні форми роботи, Internet

Narovylyanska M., Lukatskyi Ye. Organization of Internet Trail-orienteeing competitions (analysis of the experience). *The article analyzes the experience of organizing International Internet trail-orienteeing competitions "Kiev-Victory-75" and "KievDay-2020". A classification of the formats of of training and competitive Internet orienteeing events is proposed. The positive and negative aspects of such activities are identified, singled out problems encountered during their implementation. Recommendations for the use of such activities in the organization of the training process and competitions are given.*

Key words: orienteeing, trail-orienteeing, after-school education, sports, Internet

Розвиток сучасної освіти та спорту неможливий без пошуку нових форм навчальної, виховної та тренувальної роботи. Події останнього року, пов'язані з пандемією Covid-19, активували пошуки нових напрямів, зокрема розвиток методик дистанційного навчання та тренування як в системі позашкільної освіти, так і в спорті. Так, у спортивному орієнтуванні у всьому світі почали активно використовувати інформаційні технології (ІТ), організовуючи інтернет-турніри, як внутрішні (місцеві), так і відкриті міжнародні, як для дітей і початківців, так і для елітних спортсменів, як тренувальні, так і такі, що мають офіційний статус і реальне (не віртуальне) нагородження. Є такий досвід і в Україні. Але зважаючи на те, що подібні форми роботи є досить новими, досліджень щодо ефективності, методики організації та застосування подібних заходів у навчально-виховній та тренувальній роботі майже не має.

Так, І. Федоров [1] та Ю. Козлова [2] розглядали можливості використання ІТ в підготовці спортсменів в спортивному орієнтуванні. Аналіз вдалого досвіду використання ІТ в спортивному орієнтуванні представлено на сайті міжнародної федерації спортивного орієнтування (ІОФ) [3]. А. Яблонських досліджувала засоби й методи контролю у дистанційній підготовці спортсменів-орієнтувальників в період самоізоляції, звертаючи основну увагу на шляхи підтримання фізичної форми, психологічного стану та позитивної мотивації [4]. Але досліджень інтернет-турнірів зі спортивного орієнтування як форми тренувальної та змагальної роботи нами не знайдено. Виходячи з цього, аналіз наявного досвіду

організації та проведення інтернет турнірів зі спортивного орієнтування є актуальним та нагальним завданням.

В цій статті ми розглянемо різні організаційні моделі інтернет-турнірів з трейл-орієнтування, позитивні та негативні аспекти використання інтернет-турнірів в підготовці орієнтувальників різного віку та рівня підготовки. Буде проаналізовано досвід авторів з організації відкритих міжнародних інтернет-турнірів з трейл-орієнтування в травні-червні 2020 року.

Розглядаючи тренувальні та змагальні інтернет-заходи зі спортивного орієнтування, можна виділити наступні формати:

- тренування та змагання у грі-симуляторі спортивного орієнтування;
- турніри та тренування з трейл-орієнтування;
- орієнтування за допомогою технології Google View або аналогічних;
- краєзнавчі квести з елементами орієнтування;
- відео- та тест-орієнтування.

Треба відзначити, що цей перелік не є вичерпним, і більшість з цих форматів були започатковані і використовувалися більш або менш активно вже досить давно. Але до 2020 року ці форми роботи використовувалися, переважно як допоміжні і, в більшості випадків, не відігравали значної ролі у навчально-виховній та тренувальній роботі. В період же карантинних обмежень значно збільшилась кількість таких заходів та змінилась їх роль у загальній системі підготовки орієнтувальників, в окремі періоди вони стали основним засобом тактико-технічної підготовки та підтримки спортивної форми. Найбільшого розповсюдження набули інтернет-турніри з трейл-орієнтування, тому саме цей формат розглянемо більш детально.

Перші спроби організації інтернет-заходів з трейл-орієнтування були започатковані А. Бляхманом (Росія) та Libor Forst (Чехія) ще задовго до 2020 року. Але активність їх використання значно збільшилася, а контингент користувачів значно розширився, починаючи з весни 2020 року.

Інтернет-заходи з трейл-орієнтування, як і офіційні змагання з цього виду орієнтування, можна розподілити на два основні формати: PreO (класичний формат трейл-орієнтування, в якому учасники мають подолати дистанцію в межах більш-менш лояльного контрольного часу, а залік відбувається за кількістю правильних відповідей) та ТемпО (відповіді надаються в межах дуже обмеженого часу, а залік відбувається за часом, що витрачено на відповіді з урахуванням штрафного часу, що нараховується за помилки на дистанції). Ці два формати вимагають різних тактичних підходів, висувають різні вимоги до підготовки спортсменів. Але обидва формати можуть бути реалізовані на різних технічних платформах, серед яких можна виділити наступні:

- спеціалізовані Web-орієнтовані платформи для тренувань та змагань з трейл-орієнтування (Темп-О симулятор від Labor Forst, платформа SportOG А. Бляхмана та А. Марченка, тренувальна платформа О. Засрка);
- технологія Google Form в комплексі із фрагментами карт та фотографіями місцевості (найбільш розповсюджений варіант проведення дистанційних інтернет заходів з трейл-орієнтування).

Інтернет-заходи у форматі PreO можуть також бути реалізовані на інших технічних платформах:

- технологія Google Form в комплексі із технологією Google View та картою (використовується переважно орієнтувальниками Гонконгу та Тайваню);
- оф-лайн технології – електронна пошта тощо (найменш вимогливий до технічних ресурсів варіант проведення інтернет-заходів).

Розглянемо детально особливості інтернет змагань з трейл-орієнтування, що організуються на базі технології Google Form, на прикладі міжнародних Інтернет-турнірів з трейл-орієнтування «Kiev-Victory-75» та «KievDay-2020», які були організовані та проведені нами у травні-червні 2020 року.

Турнір «Kiev-Victory-75» був проведений з 9 по 12 травня 2020 року. Дистанція включала 30 контрольних пунктів, розташованих на шістьох оглядових точках (6 станцій по 5 завдань на кожній). В турнірі взяли участь 388 спортсменів з 12 країн світу, в тому числі 58 спортсменів класу Р (спортсмени із ураженнями опорно-рухового апарату). Наймолодшому учаснику було 8 років, найстарший – 82 роки. Подолати дистанцію без помилок змогли двоє учасників: Birte Friedrichs з Німеччини та Микола Бондар з Росії, кращий з українських учасників Владислав Вовк посів шосте місце з результатом 29 балів із 30 можливих.

Турнір «KievDay-2020» був проведений з 30 травня по 2 червня 2020 року. Дистанція включала 35 контрольних пунктів (7 станцій по 5 завдань на кожній). В турнірі взяли участь 478 спортсменів із 17 країн світу, в тому числі 58 спортсменів класу Р (спортсмени із ураженнями опорно-рухового апарату). Наймолодшому учаснику було 7 років, найстарший учасник – 83 роки. Без помилок із дистанцією впорався лише один учасник: Ralph Körner із Німеччини, кращий із українських учасників В'ячеслав Астапович посів третє місце з результатом 34 бали із 35 можливих.

Обидва турніри проведено на базі технології Google Form у форматі Pre-O за принципом загального старту із лояльним контрольним часом.

Принцип «загального старту» означає, що відлік часу у всіх учасників розпочинається з моменту старту турніру, незалежно від того, коли кожен конкретний учасник реально розпочав роботу із завданнями турніру. Час фінішу фіксується у той момент, коли учасник, відповівши на останнє завдання, активує кнопку “Надіслати” і передає форму з відповідями на сервер. Такий формат є найбільш розповсюдженим при проведенні інтернет-змагань з трейл-орієнтування і має як переваги, так і недоліки.

До переваг такого формату можна віднести:

- відсутність необхідності використання додаткових програмних засобів та аплікацій;
- легкість підведення підсумків (підрахунку результатів);
- меншу вразливість до порушень правила «Fair play».

До проблем «загального старту» можна віднести, в першу чергу, залежність результату від часу входу в систему, а не лише від власного результату (особливо це актуально для міжнародних змагань, коли беруть участь спортсмени із різних часових поясів), а також неможливість визначення реального часу, витраченого на дистанцію, що важливо при проходженні тренувальних дистанцій.

Таким чином, «загальний старт» бажано використовувати при проведенні масових та дитячих турнірів, учасники яких переважно знаходяться в одному часовому поясі, а варіант відліку часу від реального старту конкретного учасника є

рекомендованим при проведенні тренувальних заходів, а також турнірів, в яких беруть участь спортсмени високого рівня, які проживають в регіонах із різними часовими поясами. Такий варіант потребує додаткового підключення аплікацій.

Під поняттям «лояльного контрольного часу» мається на увазі, що учасники мали достатньо контрольного часу, щоб обрати зручний час для участі в турнірі, і подолати дистанцію, не замислюючись про обмеження часу. Так, завдання турнірів були відкриті для відповідей відповідно 81 та 79 годин. На наш погляд, такий лояльний контрольний час є актуальним при проведенні тренувальних заходів, а також масових турнірів, мета яких не виявлення переможців, а залучення широких верств населення, зокрема дітей, до регулярних занять спортом. З іншого боку, при проведенні інтернет-турнірів із явно вираженим змагальним компонентом, за нашим досвідом, варто зменшувати контрольний час, обмежуючи його максимум 24 годинами, що з одного боку надасть можливість зручно взяти участь спортсменам із різних часових поясів, а з іншого боку зменшить вірогідність порушення правил Fair Play. В той же час, проведення інтернет-заходів із обмеженим (година-півтори) або гранично обмеженим (півгодини та менше) контрольним часом ми вважаємо недоцільним, бо в цьому випадку результат учасника буде значною мірою залежати від технічних характеристик мережевого обладнання та кінцевого пристрою учасника (комп'ютера, планшета тощо), а також буде обмежений доступ до таких заходів учасникам, що працюють, навчаються або тренуються за жорстким графіком.

Дистанції обох турнірів, що розглядаються, були побудовані за принципом оглядових точок (станцій), на кожній з яких учасникам пропонувалося по 5 завдань. Така побудова дистанції значно знижує навантаження на організаторів змагань в період підготовки дистанції, але є не типовою для змагань формату PreO, хоча значного впливу на результат турніру, на наш погляд, це не має. Змагання із такою побудовою дистанції мають право на існування, але вони, безумовно, мають чергуватися із змагальними та тренувальними заходами, побудованими переважно за принципом «одна оглядова точка – один контрольний пункт».

Окремо хочемо звернути увагу на вибір формату турнірів. Як було зазначено вище обидва турніри, що аналізуються, проходили в форматі PreO, тобто підсумки підбивалися за кількістю правильних відповідей, а не за часом, що було витрачено на відповіді, а показник часу враховувався лише для класифікації учасників, які показали однакові результати. Такий вибір формату є не випадковим. На наш погляд, в дистанційному форматі змагання з TempO можна проводити лише із використанням спеціальних платформ, як то платформа TempO Simulator від Libor Forst. В іншому випадку (при використанні технології Google Form та формату TempO, особливо із гранично обмеженим лімітом часу), це може призвести до порушення правила рівних можливостей. В даному випадку, ми вважаємо що обраний для даних турнірів формат підбиття підсумків виправдав себе.

Важливим є і аналіз технічних особливостей підготовки турнірів. Якість інтернет-турнірів великою мірою залежить і від планування дистанцій, і від якості представлення картографічного матеріалу та фотографій місцевості.

Так при плануванні дистанцій важливим є врахування особливостей інтернет-формату, коли учасник не має можливості «обернутися навкруги», а має приймати рішення лише за наданими організаторами фотографіями місцевості. Тому важливим є на кожній станції (кожному пункті), надати учаснику «ключі», які допоможуть визначити власне місцеположення (точку огляду) та розташування інших об'єктів. На дистанції формату PreO бажано надати не одну, а кілька фотографій місцевості з різних ракурсів для кожної станції (кожного КП), забезпечивши таким чином огляд місцевості з різних ракурсів.

Всі фотографії місцевості мають бути якісними, для кращого огляду, бажано надати посилання на всі фотографії у високій якості. Якщо використовуються призми, що штучно додаються до фотографій за допомогою графічних редакторів, то при їх розташуванні важливо дотримуватися правила перспективи.

Картографічний матеріал має чітко відповідати місцевості і бути адаптованим до масштабу, що використовується.

Вважаємо також за потрібне проаналізувати склад учасників та результати турніру. Як вже було зазначено, вік учасників турнірів коливався від 7 до 83 років, рівень підготовки – від початківців до призерів Чемпіонатів світу і Європи з трейл-орієнтування. Всього у кожному з двох турнірах взяло участь більш ніж по 10 призерів Чемпіонатів Європи та світу, більшість з яких показало результати на рівні 75-100% від максимального результату, що лише підтверджує ефективність та доцільність дистанційних турнірів.

Аналізуючи результати дитячих груп, звертаємо увагу, що ряд дітей десятої та дванадцятої вікової групи демонструють результати вище, ніж учасники більш старших вікових груп (14, 16). На наш погляд це може бути пов'язано із тим, що діти молодшого віку беруть участь у турнірах не завжди самостійно, іноді має місце значна допомога з боку дорослих, а отже і порушення правила «Fair Play», що на наш погляд є неприпустимим. Інша проблема під час участі дітей молодших вікових груп у змаганнях з трейл-орієнтування, зокрема й в Інтернет-турнірах – це схильність багатьох дітей до швидких необдуманих відповідей. Тому, на наш погляд, залучати дітей віком до 11-12 років до участі в змагальних Інтернет-заходах з трейл-орієнтування треба дуже обережно, лише за їх бажанням, при цьому використовуючи лише формат PreO, та звертаючи окрему увагу на дотримання правил FairPlay. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми, на наш погляд, є відмова від визначення переможців у наймолодших групах, а замість цього – нагородження всіх учасників дипломами, а за можливості і призами.

Аналізуючи результати учасників класу Р (спортсмени із порушенням опорно рухового апарату), можемо зробити висновок, що їх результати практично не відрізняються за рівнем від результатів спортсменів відкритого класу, а отже вони можуть брати участь в інтернет-турнірах на рівних із іншими учасниками. Водночас, з метою підвищення мотивації людей із інвалідністю до занять спортом, зокрема трейл-орієнтуванням, підвищення масовості участі спортсменів Р-класу у подібних заходах, вважаємо за потрібне при проведенні інтернет-турнірів організувати підбиття підсумків окремо по класу Р. В той же час, результати спортсменів Р-класу необхідно обов'язково включати і до загальної класифікації

відкритого класу, щоб надати їм можливість змагатися на рівних з іншими учасниками.

В цілому, аналізуючи досвід організації та проведення інтернет-турнірів з трейл-орієнтування можна зробити наступні **висновки**:

1. Інтернет турніри з трейл-орієнтування є дієвим засобом тактико-технічної підготовки спортсменів орієнтувальників середнього та високого рівнів взимку та в особливі періоди (карантинні обмеження, відновлення після травм тощо);
2. До участі в Інтернет-заходах з трейл-орієнтування можна залучати з тренувальною метою спортсменів, які спеціалізуються в інших видах орієнтування, що сприятиме покращенню читання карти такими спортсменами;
3. Спортсмени високого рівня, які спеціалізуються у трейл-орієнтуванні, як правила показують достатньо високі результати і в інтернет-турнірах з трейл-орієнтування, в той же час початківці та спортсмени середнього рівня часто демонструють в Інтернет-турнірах нестабільні результати (від низьких до високих)
4. Головною проблемою при проведенні Інтернет турнірів з трейл-орієнтування стає забезпечення виконання всіма учасниками правил чесної гри (Fair Play)
5. Участь у інтернет -турнірах має гармонійно поєднуватися з іншими формами і методами тренувальної роботи, зокрема із фізичною та психологічною підготовкою та тренуваннями на місцевості.

Отже, як ми бачимо інтернет-заходи з трейл-орієнтування є ефективною формою роботи, але вимагають серйозного підходу до планування, підготовки та використання.

Список використаних джерел:

1. Федоров И. Использование информационных технологий в спортивном ориентировании. Режим доступа: // <http://gs-oc.ru/articles/64-it-tech-in-orientteering>
2. Козлова Ю.А. Программированное обучение в технической подготовке учащихся групп НП-1 отделения спортивного ориентирования ДЮСШ (летний цикл) : метод. Рекомендации / Ю. А. Козлова ; М-во образования Республики Беларусь, Учреждение образования "Витебский государственный университет им. П.М. Машерова", Каф. легкой атлетики и лыжного спорта. Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2015. 50 с.
3. IOF Major Event IT Infrastructure Best Practices 1.0 October 2020. Режим доступа: <https://1drv.ms/b/s!As4LDA11gDVmguk4mz8jspJ64PC7AQ>.
4. Яблонских А.М. Анализ средств и методов контроля и дистанционной подготовки спортсменов-ориентировщиков в период самоизоляции. *Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта*, №4 (182), 2020. – С.534-540

СЕКЦІЯ 5

Теоретичні, методичні та організаційні основи спортивного туризму та активної рекреації

УДК 796.5

Дябло Тетяна, Сичова Надія
Федерація спортивного туризму України

Майстри спорту України зі спортивного туризму 2000-2020 рр.

Розглянутий розвиток спортивного туризму України з точки зору досягнень спортсменів, а саме виконання ними кваліфікаційного нормативу й отримання звання майстер спорту України.

Ключові слова: спортивний туризм, види туризму, види змагань, Майстер спорту

Diablo T., Sychova N. Masters of Sports of Ukraine in Sports Tourism 2000-2020.

Ukraine sports tourism development is considered from the point of view of sportsmen achievements, namely performance by them of the qualification standard and reception by them of a rank of the Ukraine sports master.

Key words: sports tourism, types of tourism, types of competitions, Master of sports.

Постановка проблеми. Спортивні змагання Всеукраїнського рівня виступають системоутворюючим фактором розвитку будь-якого виду спорту. Під час їх проведення оцінюються ефективність процесів підготовки і відбору спортсменів, системи підготовки фахівців. Визначення тенденції розвитку якого-небудь явища, у тому числі й спорту, неможливо здійснити без аналізу основних його показників. Одним із таких показників в спорті є виконання спортсменами кваліфікаційних нормативів й отримання відповідних розрядів та звань. В спортивному туризмі (в Україні) до цих пір найвище спортивне звання – це Майстер спорту України (МСУ).

Виклад основного матеріалу. Зібрані в процесі статистичного нагляду з 2000 року по 2020 рік дані щодо виконання МСУ спортсменами Федерації спортивного туризму України (ФСТУ) дають можливість підвести підсумки і проаналізувати роботу ФСТУ, як в цілому зі спортивного туризму, так і з окремих його видів, виявити сильні та слабкі сторони організації всеукраїнських змагань зі спортивного туризму, а також можливості подальшого розвитку виду спорту, основні тенденції та проблемні місця спортивного туризму в Україні.

У відповідності до Єдиної спортивної класифікації України (ЄСКУ) в спортивному туризмі звання МСУ присвоюється за виконання кваліфікаційних нормативів за двома видами змагань: змагання з туристських спортивних походів (СП) і змагання з видів спортивного туризму (дистанції), а з 2005 року по сукупності (за двома видами змагань) – виступу на чемпіонатах України з видів спортивного туризму та туристських спортивних походів. Таким варіантом виконання нормативу скористались вже 20 спортсменів.

На сьогодні звання МСУ за 21 рік статистичного нагляду отримали 287 спортсменів. Динаміка по роках представлена на рис.1.

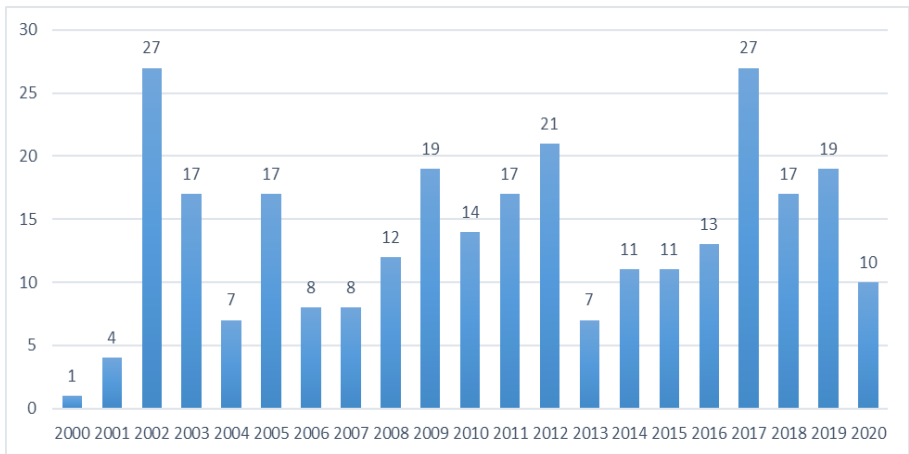

Рис. 1. Кількість МСУ зі спортивного туризму по роках

Необхідно відзначити, що спортсмени ФСТУ кожен рік отримували звання МСУ. Найбільш результативними були 2002, 2012 та 2017 роки, коли звання МСУ отримали більше ніж 20 спортсменів, найменш результативними – 2000, 2001, 2004, 2006, 2007 та 2013 роки – менше 10 спортсменів.

Переглянути виконання нормативу МСУ по роках за видами туризму можна на графіку, представленою на рис. 2.

Слід зазначити, що в таких видах спортивного туризму як пішохідний, гірський, велосипедний, водний майже кожного року є виконання нормативу МСУ. Найменшу кількість звання МСУ отримали спортсмени з автотуризму, вітрильного та лижного туризму. За останні 9 років з лижного туризму жоден спортсмен не виконав норматив МСУ.

Розподіл виконання нормативу за видами змагань: на дистанціях, в туристських спортивних походах та в поєднанні цих дисциплін представлено на рис. 3.

Отже, майже половина нормативів виконана на дистанціях. Таким чином, спортивний туризм з похідного, де виконано норматив МСУ лише 127 спортсменами, поступово стає «дистанційним», в якому норматив МСУ виконано 140 спортсменами. Особливо така тенденція переважала в перші 10 років (2001-2010).

В подальшому ситуація дещо вирівнялась і надалі спостерігаємо все ж більше виконання нормативу МСУ на змаганнях з СП. Це зрозуміло, бо для виконання нормативу на змаганнях з СП, де діє накопичувальна система, як досвіду, так і здійснення самих спортивних походів, потрібно значно більше часу, особливо для учасників команд.

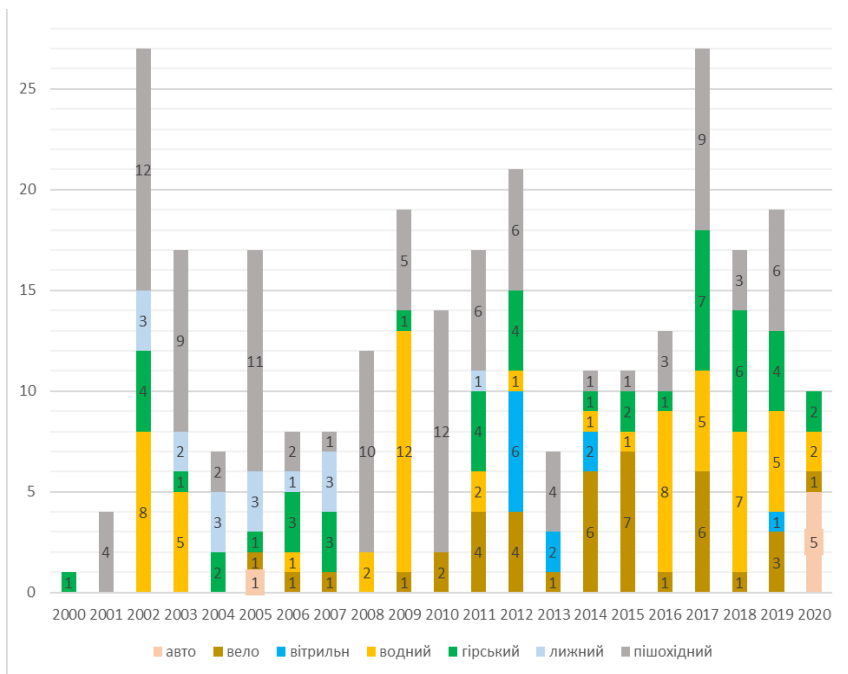

Рис. 2. Кількість МСУ зі спортивного туризму за видами туризму по роках

Рис. 3. Розподіл кількості МСУ зі спортивного туризму за видами змагань

По роках виконання МСУ за видами змагань відображено на рис. 4.

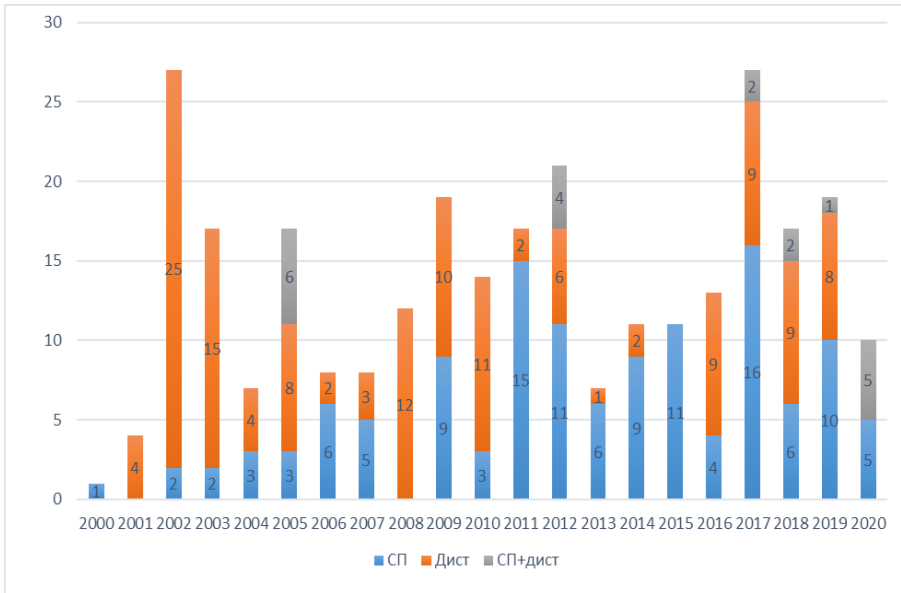

Рис. 4. Розподіл кількості МСУ за видами змагань по роках

Аналіз кількості МСУ за видами туризму можна зробити з рис. 5.

За кількістю виконаних нормативів МСУ безумовним лідером є пішохідний туризм (107 спортсменів), потім водний (60), гірський (47) та велосипедний туризм (40).

Кількість МСУ за видами туризму та в кожному з них за видами змагань в абсолютному значенні приведена на рис. 6.

В кожному виді туризму відносний розподіл за видами змагань виглядає наступним чином: рис. 7-13.

За кількістю виконаних нормативів МСУ найбільш «похідними» виявилися велосипедний (40) та гірський (37) туризм. По комбінованому варіанту (дистанція і спортивний похід) найбільше спортсменів виконало норматив МСУ в пішохідному (8) та автмототуризмі (5).

В інших видах спостерігається більш чітка спеціалізація – норматив МСУ переважно виконується або на дистанціях, або в спортивних походах. Самим «змагальним» виглядає пішохідний туризм, в якому із 107 МСУ в спортивних походах норматив виконали лише 23 спортсмена.

Привертає увагу той факт, що у велосипедному туризмі за 21 рік жоден норматив не був виконаний на дистанціях, при цьому чемпіонати України проводяться кожного року, але не набирають необхідного для виконання

майстерського звання кворуму команд. І самим сумним фактом є відсутність МСУ зі спелеотуризму.

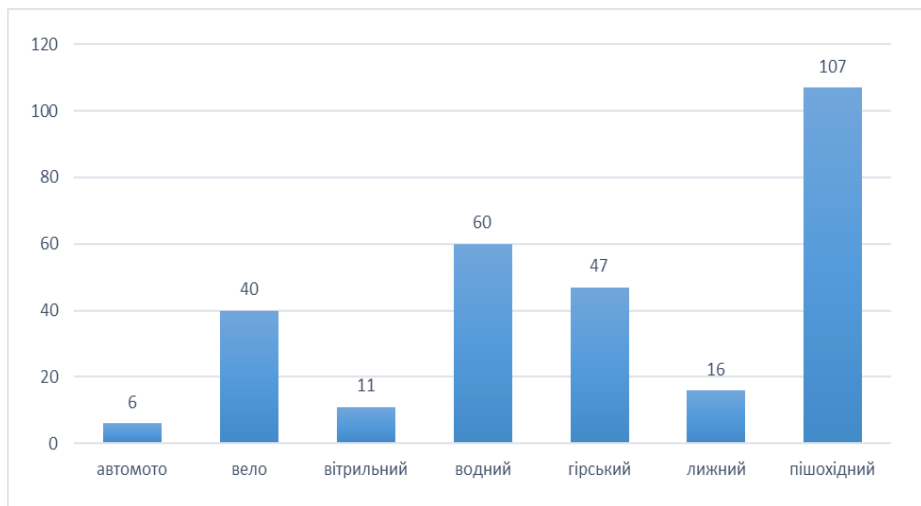

Рис. 5. Кількість МСУ за видами туризму

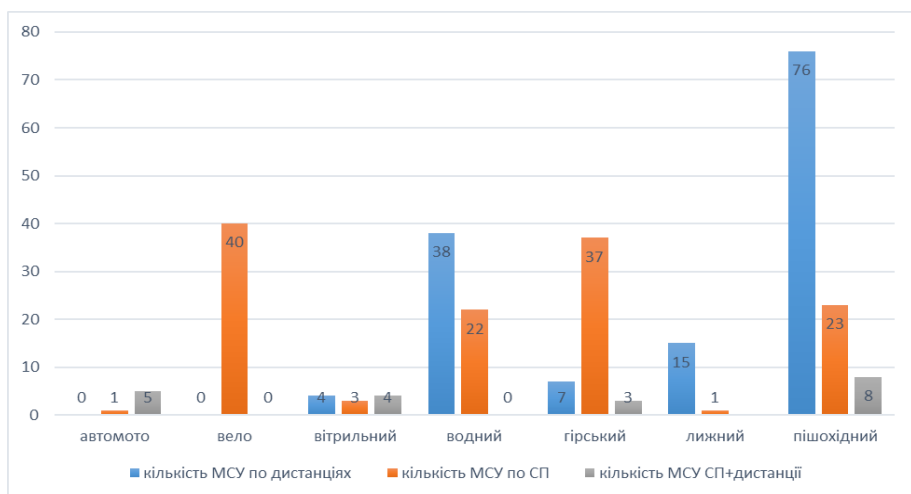

Рис. 6. Кількість МСУ за видами туризму та видами змагань

Рис. 7. Відносний розподіл кількості МСУ за видами змагань у автотуризмі

Рис. 8. Відносний розподіл кількості МСУ за видами змагань у велосипедному туризмі

Рис. 9. Відносний розподіл кількості МСУ за видами змагань у вітрильному туризмі

Рис. 10. Відносний розподіл кількості МСУ за видами змагань у водному туризмі

Рис. 11. Відносний розподіл кількості МСУ за видами змагань у гірському туризмі

Рис. 12. Відносний розподіл кількості МСУ за видами змагань у лижному туризмі

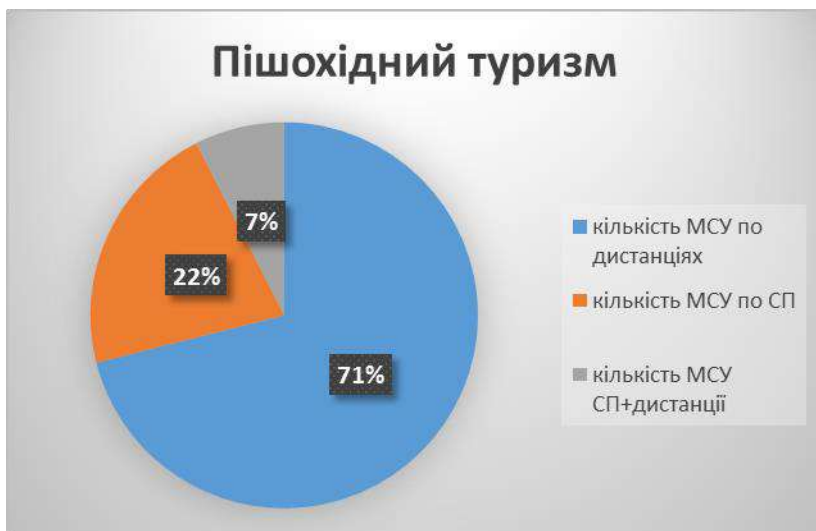

Рис. 13. Відносний розподіл кількості МСУ за видами змагань у пішохідному туризмі

Аналізуючи кваліфікаційні вимоги ЄСКУ різних видів спорту, можна зробити висновки щодо недосконалості вимог в спортивному туризмі. Особливо це стосується вимог, в першу чергу, до учасників та керівників туристських спортивних походів.

На завершення, розподіл виконання нормативу МСУ по регіонах (рис. 14).

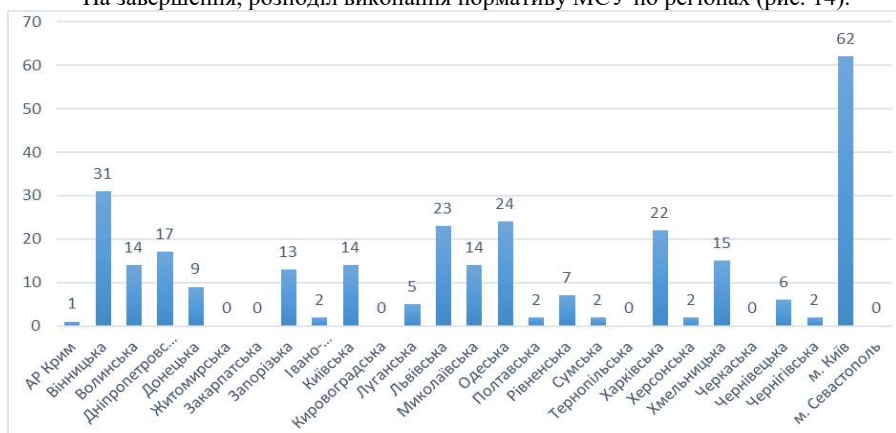

Рис. 14. Розподіл кількості МСУ по регіонах

Четверта частина всіх володарів почесного звання «Майстер спорту України» припадає на м. Київ (62), на другому місці Вінницька область (31), далі – Одеська (24), Львівська (23) та Харківська (22). Саме в цих регіонах залишилася школа спортивного туризму, яка бере свій початок із самодіяльного туризму 50-60 років ХХ сторіччя. Жодного нормативу МСУ за 2000-2020 рр. не було виконано в Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Тернопільській, Черкаській областях та м. Севастополі.

На рис. 15-16 представлена інформація щодо виконаних нормативів по регіонах в розрізі видів туризму та видів змагань. Цікаво, що є регіони, де переважає один вид туризму або один вид змагань.

Найбільш різноплановими виглядають м. Київ та Одеська область, де нормативи виконані, відповідно, з 6 та 5 видів туризму.

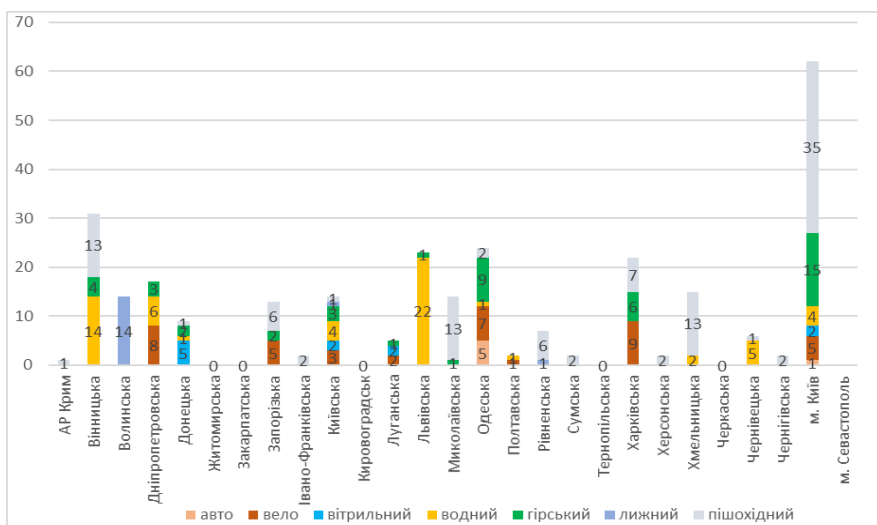

Рис. 15. Розподіл кількості МСУ по регіонах за видами туризму

Висновки. Аналізуючи кваліфікаційні вимоги ЄСКУ різних видів спорту, можна зробити висновки щодо недосконалості вимог в спортивному туризмі. Особливо це стосується вимог, в першу чергу, до учасників та керівників туристських спортивних походів.

Ця робота буде продовжена, сподіваємося відновити втрачену інформацію про майстрів спорту України зі спортивного туризму за попередні роки (1991-1999) та щодо українських спортсменів, яким було присвоєно звання МС СРСР. Адже це історія визнаного в Україні виду спорту – спортивний туризм.

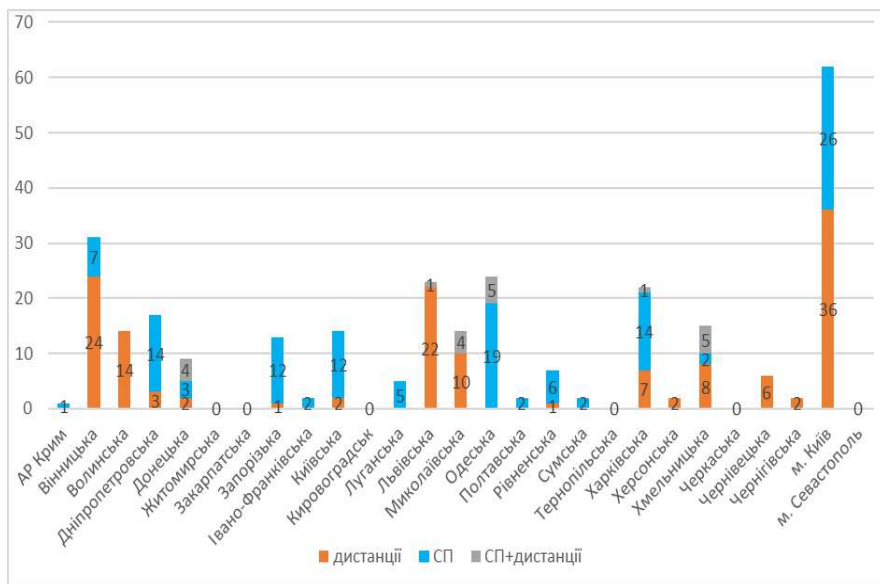

Рис.16. Розподіл кількості МСУ по регіонах за видами змагань

УДК: 911.3: 796.5

Бучко Жанна

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Аналіз функціонування системи організації безпеки активного туризму в Карпатському регіоні України

У статті визначено чинники, які впливають на функціонування пошуково-рятувальної служби в Українських Карпатах. Апробовано методи SWOT- та PESTLE-аналізу. Їх використання дає можливість окреслити сильні та слабкі сторони рятувальної служби, проблеми та загрози її роботи з урахуванням дії внутрішніх та зовнішніх чинників середовища. Застосування даних SWOT-аналізу і PESTLE-аналізу дасть можливість врахувати ці чинники при розробці й реалізації дорожньої карти оптимізації роботи системи пошуково-рятувальної служби в контексті міжнародного досвіду.

Ключові слова: активний туризм, безпека в туризмі, пошуково-рятувальна служба.

Buchko Z. An analysis of active tourism safe organization system functioning on Ukrainian Carpathians region. The article identifies the factors that affect the functioning of the search and rescue service in the Ukrainian Carpathians. Methods of SWOT-analysis and PESTLE-analysis were tested. Their use makes it possible to outline the strengths and weaknesses of the rescue service, the problems and threats of its work, taking into account the effects of internal and external environmental factors. The use of SWOT-analysis and PESTLE-analysis data will make it

possible to take these factors into account when developing and implementing a roadmap for optimizing the operation of the search and rescue system in the context of international experience.

Key words: *active tourism, safety in tourism, search and rescue service.*

Постановка проблеми. Кілька останніх десятиліть відзначаються небаченою раніше популярністю відпочинку в горах, особливо у зимовий період. Відповідно, зростає кількість туристів та нестандартних ситуацій, які потребують проведення рятувально-пошукових робіт. Проблема полягає в тому, що нашим рятувальникам з таким матеріальним забезпеченням та нормативною базою складно оперативно і якісно реагувати на всі форс-мажорні ситуації.

Місцеві органи державної влади та інші суб'єкти туристичної діяльності, відповідно до Закону України "Про туризм", повинні забезпечувати та здійснювати всі заходи для організації безпеки туристів [6]. Тобто, саме ці органи та суб'єкти мають організовувати безпечний режим для туристів, створювати та промаркувати маршрути для прогулянок, гірських походів, екскурсій, походів вихідного дня тощо. Слід обов'язково акцентувати увагу на надання туристичних послуг із високим рівнем ризику, без якого важко уявити відпочинок у гірській місцевості [2]. Саме цьому виду відпочинку приділяється найбільше уваги з боку місцевих органів влади та суб'єктів туризму.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання вивчення стану розвитку активних видів туризму не є новими у вітчизняних дослідженнях. Більш ранні праці щодо організації спортивного самодіяльного туризму, його класифікації та безпеки належать чернівецькому туризмознавцю Крачилу М.П. [8]. В подальшому теоретичне підґрунтя спортивного, спортивно-оздоровчого, активного туризму сформулювали Дехтяр В. [4], Дмитрук О. та Щур Ю. [10], Грабовський Ю., Скалій О., Скалій Т. [3], Фокін С. [9] Найгрунтовніше особливості геопросторової організації спортивного туризму викладено в монографії Колотухи О. [7]. Питання організації безпеки в активному туризмі висвітлюються на офіційному сайті Державної служби України з надзвичайних ситуацій [5]. Проте, така інформація потребує систематизації та впорядкування. В нашій попередній праці (Бучко Ж., Іваночко Р.) частково вже розглядалися питання організації безпечного туризму в Українських Карпатах і аналізувалися просторові особливості системи організації рятувальної служби в Україні та Карпатському регіоні зокрема.

Мета й методи дослідження. Метою нашого дослідження є аналіз системи пошуково-рятувальної служби в Карпатському регіоні України на підставі діючих нормативних документів, просторових закономірностей розташування підрозділів та реальних умов організації роботи служби порятунку в горах. Для досягнення мети використано методи SWOT- та PESTLE-аналізу, результати якого наведені нижче.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення чинників, які впливають на функціонування пошуково-рятувальної служби в Українських Карпатах, нами апробовано методи SWOT- та PESTLE-аналізу (табл. 1). Їх використання дає можливість окреслити сильні та слабкі сторони рятувальної служби, проблеми та загрози її роботи з урахуванням дії внутрішніх та зовнішніх чинників середовища. Застосування даних SWOT-аналізу (сильні й слабкі сторони, можливості та загрози розвитку рятувальної служби) і PESTLE-аналізу (політичні, економічні, соціальні, технологічні, юридичні та екологічні чинники

впливу зовнішнього середовища) дасть можливість врахувати ці чинники при розробці й реалізації дорожньої карти оптимізації роботи системи пошуково-рятувальної служби з урахуванням міжнародного досвіду.

Таблиця 1.

Інструментарій стратегічного аналізу функціонування пошуково-рятувальної служби в Карпатському регіоні України

Інструментарій	Характеристика
SWOT-аналіз	Призначений для виявлення сильних і слабких сторін функціонування пошуково-рятувальної служби в Карпатському регіоні України у взаємозв'язку із зовнішніми можливостями й загрозами.
PESTLE-аналіз	Полягає у виявленні політичних, економічних, соціальних, технологічних, юридичних та екологічних аспектів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток та функціонування пошуково-рятувальної служби в Карпатському регіоні України.

SWOT-аналіз нами обраний як дієвий метод оцінки роботи та розвитку системи пошуково-рятувальної служби в Карпатському регіоні України. Далі зосередимося на аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища, сильних та слабких сторонах функціонування системи пошуково-рятувальної служби в Карпатському регіоні України, можливостях та загрозах.

Сильними сторонами функціонування пошуково-рятувальної служби (S) нами визначено:

- наявність високопрофесійних кадрів серед фахових працівників, які пройшли спортивно-туристську підготовку і мають відповідний досвід перебування в різних несприятливих умовах;
- наявність ряду волонтерських організацій, які готові працювати за потребою;
- мережа відділів та пунктів системи рятувальної служби;
- співпраця з іноземними установами та організаціями, які надають спонсорську допомогу та сприяють навчанню;
- організація тренувальних зборів, навчань.

До **слабких** сторін (W) функціонування пошуково-рятувальної служби віднесемо наступні:

- недостатня кількість осередків пошуково-рятувальної служби, особливо у найпопулярніших туристичних дестинаціях;
- слабе матеріальне забезпечення;
- недостатній рівень кваліфікації керівництва та ряду фахівців, що пов'язане зі злиттям системи рятувальної служби з ДСУНС;
- слабка комунікація між офіційними підрозділами і розподіл зони відповідальності;
- недостатня кількість людських ресурсів під час організації пошуково-рятувальних операцій.

Наступним етапом SWOT-аналізу є дослідження та оцінка зовнішнього середовища, яке запропоновано розглядати у контексті можливостей (O) та загроз

(Т) розвитку системи рятувальної служби. Такими *можливостями* виявлені наступні:

- мережа з 19-ти діючих гірських пошуково-рятувальних підрозділів у чотирьох областях Карпатського регіону;
- діяльність 6-ти добровільних рятувальних груп (Горгани, ГОРС, Муніципальна варта, Ровінь, Білий слон);
- активна співпраця з закордонними рятувальниками;
- проведення змагань пошуково-рятувальних загонів та груп, тренувальних зборів та тренінгів, можливості для навчання та вдосконалення.

Завершальним етапом стратегічного аналізу розвитку рятувальної служби є виявлення потенційних загроз. Провідні позиції серед наявних *загроз* займають:

- значна відстань, яку доводиться долати рятувальникам від місця їх дислокації до місця пригоди чи надзвичайного випадку;
- низька якість мережі мобільного зв'язку, що ускладнює пошукові роботи;
- кліматичні та орографічні чинники, які ускладнюють пошукові роботи рятувальників та створюють загрозу для їхнього життя;
- втрата фахових працівників, які мають досвід проведення рятувальних операцій у горах, та заміна їх на вузькопрофесійних, не готових до такої діяльності.

Практичне застосування SWOT-аналізу у дослідженні діяльності рятувальної служби дає змогу виділити недоліки цього методу, а саме: проблеми з первинною інформацією, критерії оцінки; неналежна увага для розгляду окремих показників, необхідних для детального аналізу.

Враховуючи вітчизняну специфіку розвитку рятувальної служби, значний вплив на дані процеси не лише економічних і природно-кліматичних чинників, але й політичних, соціальних та юридичних, доцільним для розробки стратегії розвитку рятувальної служби є використання PESTLE-аналізу – маркетингового інструменту, для виявлення політичних (P – “political”), економічних (E – “economic”), соціальних (S – “social”), технологічних (T – “technological”), юридичних (L – “legal”) та екологічних (E – “environmental”) аспектів зовнішнього середовища, які сприяють розвитку системи рятувальної служби.

Політична стабільність держави – важливий чинник, що дає змогу знизити ризики економічної невизначеності діяльності рятувальних служб, створити передумови для довготривалого планування. Передусім необхідно проаналізувати умови ресурсного забезпечення, щоб мати чітке уявлення про наміри органів влади щодо розвитку і вдосконалення системи рятувальної служби в Україні.

Економічний чинник визначає ефективність функціонування пошуково-рятувальної служби України. Аналіз економічної складової зовнішнього середовища спрямований на розуміння того, як формуються і розподіляються ресурси. Низький економічний розвиток держави істотно зменшує можливості діяльності служби. Стан справ у цій сфері істотно позначається на якості й швидкості надання пошуково-рятувальних послуг, забезпечення матеріальними ресурсами та можливостями.

Соціальне середовище слід розглядати з позиції соціальної захищеності туристів, охорони праці і здоров'я як туристів, так і працівників-рятувальників,

традицій, домінуючих життєвих цінностей та засад. Одним із завдань реформування рятувальної служби є покращення соціального стану її працівників, соціально захищеність та розширення їх повноважень. Важливим аспектом є демографічний, тому головна роль повинна бути спрямована на людей, а потенціал їх зростання значною мірою залежить від спроможності вдосконалюватися, розвиватися й фахово зростати.

Технологічне середовище займає чільне місце серед чинників розвитку суспільної кон'юнктури. Швидкість зміни технології постійно прискорюється. При цьому стратегічний аналіз дає змогу вчасно передбачити можливості технічного прогресу та розвитку технологій для підвищення ефективності в галузі пошуково-рятувальної діяльності. Слід швидко реагувати на інноваційний продукт, зокрема й щодо розробки застосунків для мобільних пристроїв, які полегшуватимуть ефективний пошук туристів, які заблукали.

Юридичне середовище. Слід відрегулювати ряд законодавчих та нормативних документів та розглянути можливість прийняття відповідного закону «Про гори» за прикладом європейських країн альпійського регіону. Також посилити відповідальність самих туристів щодо оформлення страхових документів та відшкодування вартості проведення пошуково-рятувальних операцій. Це матиме позитивний результат лише при дотриманні законодавчих норм усіма суб'єктами відносин у системі «турист – надавач послуг – рятувальник». Слід посилити також відповідальність гірських провідників за якість та безпечність своїх послуг та розробити систему їх сертифікації.

Екологічний чинник пов'язаний із загрозами навколишнього середовища та створенням з боку туристів небезпечних ситуацій, що можуть призвести до погіршення екостану. Уся рекреаційно-туристична діяльність в гірських регіонах повинна базуватися на принципах сталого туризму, а відсутність усвідомлення базових зв'язків між сучасними локальними та глобальними еколого-економічними та соціальними проблемами - значна перешкода. У формуванні базових принципів екокультури значна роль відводиться гірським провідникам, що ще більше посилює відповідальність за їх фаховий рівень.

Для об'єктивного висвітлення процесів діяльності рятувальної служби методика проведення SWOT та PESTLE-аналізу може бути вдосконаленою з залученням експертних груп. І чим частіше буде проводитися таке дослідження, тим ефективнішими будуть пропозиції та перспективи цієї діяльності.

Висновки. Використання SWOT та PESTLE-аналізу дає змогу виявити соціально-економічні та організаційно-правові пріоритети розвитку системи пошуково-рятувальної служби України. Результати проведених досліджень процесів здійснення пошуково-рятувальної діяльності дають можливість констатувати, що для досягнення збалансованого використання та збереження потенціалу пошуково-рятувальних служб з урахуванням сучасних викликів, та з огляду на перспективи потрібно поліпшити систему взаємодії між усіма ланками цього процесу. Повноцінне впровадження потенціалу пошуково-рятувальної служби можливо лише за умови врахування усіх сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, формування реорганізованої системи рятувальної служби та вдосконалення її інфраструктури, функціональних та регіональних підрозділів.

Список використаних джерел:

1. Бучко Ж., Іваночко Р. Безпечний туризм в Українських Карпатах. *Туризм у XXI столітті: виклики та реагування* [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. К., 2020. С. 168-171.
2. Винниченко І. Ризики в туризмі: Навчально-методичний посібник. К., 2014. 101 с.
3. Грабовський Ю.А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивний туризм. Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2009. 304 с.
4. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: навч. посіб. К.: Наук. світ, 2003. 203 с.
5. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Офіційний сайт. Режим доступу: www.dsns.gov.ua
6. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>
7. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В., 2015. 448 с.
8. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм : навч. посібник. К.: Вища школа, 1994. 180 с
9. Фокін С.П. Спортивний туризм: навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. 140 с.
10. Щур Ю.В., Дмитрук О.Ю. Спортивно-оздоровчий туризм. К.: Альтерпрес, 2003. 232 с.

УДК 338.48:910.4(477.83)

Гамкало Михайло, Романів Павло

Львівський національний університет імені Івана Франка

Історія розвитку активного туризму в Карпатському регіоні

Означено головні віхи історії розвитку активного туризму в Карпатському регіоні. Визначено головні умови розвитку екологічного, активного, краєзнавчого туризму у різні історичні епохи у межах району дослідження. Простежено діяльність мандрівників з дослідження Галичини, Карпат та прилеглих територій з метою активної рекреації та краєзнавчих досліджень.

Ключові слова: активний туризм, Карпатський регіон, мандрівництво.

Hamkalo M., Romaniv P. History of active tourism development in the Carpathian region. *The main milestones in the history of active tourism in the Carpathian region are identified. The main conditions for the development of ecological, active, local history tourism in different historical epochs within the study area are determined. The activity of travelers exploring Galicia, the Carpathians and surrounding areas for active recreation and local lore research is traced.*

Key words: active tourism, Carpathian region, travel.

Постановка проблеми. Туризм та мандрівництво у Карпатському регіоні має певні специфічні риси як з точки зору персоналій та товариств, котрі вони представляли, так і з точки зору мети та завдань, котрі ставили перед собою мандрівники, а тим паче результатів мандрів, пошуків, краєзнавчих досліджень. Саме проблема наслідків мандрівництва у історичному зрізі має першочергове значення для формування системи функцій туризму на сучасному етапі його розвитку: патріотично-виховна та дидактична, пізнавальна, міжнародна, відновлювальна, функція стимулювання регіонального розвитку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі є чимало авторів, котрі досліджують історію подорожей та мандрівництва від найдавніших часів. Є автори, зокрема, В.К. Федорченко, В.В. Дворніченко, Г.П. Долженко, Г.С. Усікін, В.В. Абрамов, М.В. Тонкошкур, Б.С. Трофим'як, О. Фіткайло, що досліджують та аналізують історичний зріз туризму та мандрівництва як масового явища, що сформувалося у 19-20 століттях. Звертаємо увагу також на польських дослідників туризму Галичини, зокрема, Quirini-Popławski Ł., котрий досліджує туристичні місцевості, інфраструктуру Карпат та прилеглих територій початку 20 століття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формулювання цілей статті. Об'єктно-предметна складова досліджень у статті є аналіз розвитку туризму у межах території Карпатського регіону України у контексті відновлення знань географічного та краєзнавчого змісту, розуміння відтворення елементів інфраструктури, зокрема туристичних притулків.

Виклад основного матеріалу. У XVII ст. туристські подорожі стають невід'ємною ланкою економічного та суспільно-політичного життя європейських народів. Наприкінці XVIII - початку XIX ст. мандрівки набувають рис наукових експедицій пізнавально-виховного й оздоровчого характеру. На наш погляд, важливе місце у формуванні туризму як соціально-культурного явища відіграв В. Григорович-Барський, який у 20-40-х рр. XVIII ст. відвідав Галичину, Австрію, Угорщину, Словаччину, Італію, Грецію, Сирію, Туреччину, Румунію. Однак найпомітнішим серед мандрівників по Галичині кінця XVIII ст. був професор Львівського університету, відомий учений і мандрівник Бальтазар Гакет. Свої мандрівки він почав із Покуття й Гуцульщини, де вивчав будову та флору Карпат. Його мандри сягали й далі на захід – до Дрогобича, Добромиля, Перемишля, Дуклі. А наступним етапом його подорожей стали польські та чеські Татри [7].

Одним із фундаторів ідеї галицького мандрівництва у XIX ст. був відомий дослідник слов'янських старожитностей, археолог Адам Чернецький (більш знаний під псевдонімом Зоріан Доленга Ходаковський). Протягом 1813–1821 рр. він здійснив низку мандрівок по українських, білоруських, польських і російських землях. 30-ті рр. XIX ст. стали переломними у формуванні туризму як форми й способу пізнання рідного краю в Галичині. Одним із чинників національно-культурного відродження в західноукраїнських землях стала організація краєзнавчих подорожей, спрямованих на дослідження народного побуту та фольклору.

Організаторами багатьох краєзнавчих мандрівок були члени «Руської трійці» М. Шашкевич, І. Вагилевич і Я. Головацький. Вони багато мандрували територіями Східної Галичини, Північної Буковини й Закарпаття, під час яких шукали старі рукописи, книги, грамоти, записували фольклорні матеріали. Я. Головацький та І. Вагилевич заклали основу для вивчення побуту й фольклору карпатського краю, дали поштовх подальшим мандрівкам для інтелігенції й особливо студентської молоді [4].

Діяльність «Руської трійці» була продовжена їх послідовниками, зокрема В. Льницьким, М. Устияновичем, А. Могильницьким, Й. Кобринським та ін. В. Льницький був відомим мандрівником й автором багатьох наукових праць і розвідок. Протягом 1845–1860 рр. здійснив багато подорожей територією

Галичини та країн Європи, зокрема Словаччини, Угорщини, Італії, які описав у своїх працях «Образки з Угорщини», «Записки руського мандрівника», «Образки з світу альпійського» та ін. [7].

Серед дослідників Галичини другої половини XIX ст. варто виділити І. Гавришкевича, який багато мандрував і досліджував Карпати. Крім того, він «відкрив» вісім вершин. У статті «Висоти Східної Галичини і Буковини» автор описав українські назви 2000 висот, які він виявив із карт Кумерсберга. І. Гавришкевича варто вважати піонером на ниві галицької картографії XIX ст. Пристрасним мандрівником був також О. Партицький, який багато подорожував Галичиною. Зокрема, влітку 1865 р. він разом із З. Пославським, Д. Танячевичем, І. Мандичевським, Ю. Целевичем, Н. Вахнянином узяв участь у тижневій мандрівці Галичиною [10].

У другій половині XIX ст. значний внесок в розвиток туризму було зроблено І. Франком, який організував багато краснавчих подорожей та експедицій. У 1883 р. він створив етнографічно-статистичний гурток, який пізніше був реорганізований в «Кружок для устроювання мандрівок по ріднім краю». І. Франко був ініціатором багатьох студентських подорожей в межах Карпатського регіону, результати польових досліджень відображені в газеті «Діло» у 80-х рр. XIX ст.

На початку XX ст. І. Франко зосередив краснавчу діяльність на теренах Гуцульщини. Тривалий час проживав у с. Криворівня, з якого відбувалися численні мандрівки до головних туристичних об'єктів: на вершини Писаний Камінь, Чивчин, Довбушанка, Ватанарка, Говерла та інші. Крім пішохідних мандрівок, він досліджував потенціал водних ресурсів, досліджував особливості роботи бокорашів (плотогонів); разом з ними спливав плотом (дарабою) Черемошем до Вижниці [1].

Попитом у розвитку активного туризму на Яремчанщині та виділення Яремче в окремий населений пункт стало прокладання залізничної гілки Делятин – Вороненко у 1895 році [5; 6]. Особливості гірського рельєфу вимагали побудови у відповідних місцях аркових мостів. На ділянці Яремче-Ворохта у 1894 р. був збудований один з найбільших в Європі аркових залізничних мостів з прогином 65 м. Проект мостів розроблено інженерами С. Косинським і З. Кулькою згідно теорії пружних арок використовуючи дослідження товариства австрійських інженерів. Протягом 1918-1919 рр. міст зазнав значних руйнувань, відбудований у 1927 р. за фінансування Чехословацької Республіки. Повністю зруйнований в 1944 році під час відступу німецьких військ [15].

Розвитку активного туризму сприяв створений у 1896 році турклуб «Клуб Яремчанський», головою якого став радник Зонненвенд. Членами даного клубу проводилось маркування туристичних маршрутів, облаштовано підходи до водоспаду Пробій та місця для риболовлі.

До розбудови туристичної інфраструктури в Карпатах першим долучилося Польське товариство татранське (ПТТ), створене у 1873 р. У 1876 р. на Прикарпатті було створено Станіславський відділ ПТТ, а в Коломиї – Червоногірський. Головними завданнями яких було розбудова туристичних притулків, знакування туристичних маршрутів, організації походів та ін.

Перший туристичний притулок на території Українських Карпат з'явився у 1887 році в урочищі Гаджина (Чорногірський масив), який знаходився в колишній колибі пастухів з мінімальними вигодами. У 1980 р Генріх Гоффбауер і Костянтин Сівацький проклали до нього перший туристичний маршрут. Знакування туристичних маршрутів кольоровими смугами, як це проводять сьогодні, Чорногірський відділ ПТТ почав у 1904 р. Одним з перших було промарковано кольоровими смугами маршрут з Ворохти через Кукул, Велику Козмеську до туристичного притулку на Заросляку. З 1906р. почали проводити маркування маршрутів на г. Шпиці. В числі перших було промарковано у 1884 р. під керівництвом Леопольда Вайгеля туристичний маршрут Красний Луг - Говерла - Данcej - Шпиці - Піп Іван - Шибений - Зелене [8].

У 1882 р. був організований ще один притулок на полонині Гропа на схилах гори Піп-Іван. Згодом збудували подібні туристичні притулки в урочищі Заросляк під Говерлою (1881 р., пізніше відбудували у 1911 та 1927 рр.), в урочищі Завосля у долині Пруту і під г. Смотрич (1900 р.). Крім зазначених, у міжвоєнний період в Чорногорі функціонували захистки ще в кількох місцях: на полонині Маришевській (з 1937 р.), на Яблуницькому перевалі (з 1932 р.), під г. Кукуль зі сторони Ворохти, на хребті Кострича (молодіжний), а зі сторони Закарпаття – на полонинах Рогнеска та Менчул Квасівський («Merкова chata»), під г. Гутин Томнатик. Крім того, на закарпатській стороні для потреб туристів були обладнані помешкання полонинських пастухів, лісничівки, сироварня на полонині Менчул Квасівський. З 1884 р. почалось масове туристичне освоєння гірської частини Івано-Франківської області. Цьому сприяло відкриття залізничного сполучення Станіславів-Ворохта-Вороненка [9, с.68].

У 1934 р. під Попом-Іваном Чорногірським, біля витоку потоку Погорілець, на висоті понад 1700 м над р. м збудовано притулок на 50 місць для ночівлі. Восени 1935 р. закінчено будівництво притулку на південних схилах Маришевської, який пізніше було названо в честь Зігмунда Клеменсевича. Це була триповерхова споруда, оформлена в гуцульському стилі, яка функціонувала протягом року. У 1936 р. до нього провели телефонну лінію. У 1939 р. збудовано притулок під вершиною Кукул, у якому могло розміститися 105 осіб. Будівля була облаштована опаленням, душем, каналізацією, електричним освітленням і телефоном.

Наприкінці XIX ст. до туристичних походів часто залучали місцевих жителів, яким були добре відомі дані території. Місцеві провідники супроводжували туристів на Говерлу з кількох навколишніх сіл, найчастіше з Ворохти, а інколи із Верховини (якщо на Піп-Іван). Перед другою світовою війною у 1937 р. Станіславський відділ Польського Товариства Татранського організував у Ворохті першу рятувальну службу і курси провідників для 19 кандидатів, набраних переважно з місцевих гуцулів, які після відповідних іспитів отримали від влади дозвіл працювати гірськими провідниками [9, с.70].

Львівські Бескиди не мали таких опікунів, часами діяльність львівської філії ПТТ була така марна, що незабаром її було розпущено. Поновлено її діяльність аж після Першої світової війни. Але і тоді львівські діячі не надто цікавились горами. Внаслідок такої пасивності Львова справою розвитку туризму зайнявся Дрогобицький відділ ПТТ, утворений у 1930 р. Фактично він почав

працювати з нуля, але за короткий час досяг значних результатів. У сколівсько-турчанських горах до 1939 року було промарковано мережу стежок, збудовано багато туристичних притулків, перебудовувалися під туристичні потреби незагосподаровані хати, а також видано два путівники. Прокладення через Карпати трьох залізничних ліній, які сполучали Галицію з Віднем, зробили гори доступнішими. Дирекція залізниці впровадила систему пільг і знижок для туристів, що сприяло більшому напливу людей у гори. Фірми «Годуля» та «Гредель і Шмідт», які займалися вирубкою та переробкою лісу і мали сітку вузькоколієнок, запустили туристичні поїзди. Найпопулярнішим був переїзд від Турки до Сколе мальовничими долинами Опору і Стрия. Варто перерахувати збудовані дробобичанами туристичні об'єкти: вісім туристичних притулків в Залокті, під Чорною горою «Сокіл» (з 1909 р. товариство змінило назву на «Сокіл-Батько») у Львові «Сокільські Вісти» з'явилася його публікація під назвою «Хід на лещетах». У ній автор, покликаючись на працю М. Здарського, видану 1904 р. у Гамбурзі, описав правила їзди на лещетах. 4 лютого 1909 р. у часописі «Сокільські Вісти» Іван Боберський опублікував огляд, у якому навів перелік праць за 1904–1908 рр., які торкалися зимових видів спорту, в тому числі й лещетарства, із зазначенням кількості ілюстрацій у цих виданнях [16].

Перед Першою світовою війною для популяризації лещетарства (лижного спорту) серед українців Галичини Іван Боберський ділився своїми зацікавленнями зимовими видами спорту в українських львівських часописах «Сокільські Вісти», «Вісти з Запорожа» та «Діло». 21 січня 1909 р. на сторінках органу українського гімнастичного товариства «Сокіл» (з 1909 р. товариство змінило назву на «Сокіл-Батько») у Львові «Сокільські Вісти» з'явилася його публікація під назвою «Хід на лещетах». У ній автор, покликаючись на працю М. Здарського, видану 1904 р. у Гамбурзі, описав правила їзди на лещетах. 4 лютого 1909 р. у часописі «Сокільські Вісти» Іван Боберський опублікував огляд, у якому навів перелік праць за 1904–1908 рр., які торкалися зимових видів спорту, в тому числі й лещетарства, із зазначенням кількості ілюстрацій у цих виданнях [16].

29 грудня 1910 р. у часописі «Вісти з Запорожа» з'явилася публікація Івана Боберського «Спорт в році 1910», де було зроблено огляд різних видів спорту на теренах Австро-Угорської імперії. У ній між іншим зазначалося: «Зимові спорти розвивають ся дуже добре...». З появою і популяризацією лещетарства в Галичині обговорювалося й питання відповідної термінології. Так, колишній голова товариства «Сокіл-Батько» у 1901–1908 рр. Альфред Будзиновський на сторінках часопису «Діло» у 1911 р. обстоював такі поняття: «снігар» на означення лещетаря, «сніжиці» – лещета. Натомість Іван Боберський запропонував поняття: «лещетар», «лещета», «лещетна прогулька» та похідні словосполучення, які прижилися серед українців і використовувалися як на західноукраїнських землях у першій половині ХХ ст., так і в діаспорі. У 1912 р. Іван Боберський видав науково-методичну працю «Їзда на лещетах». Для неї було підготовлено низку світлин, на яких він особисто демонстрував прийоми та техніку лещетарства.

Розвитку лижного і гірськолижного туризму сприяло створення у 1924 р. Карпатського лещетарського клубу (КЛК). Першим головою КЛК став інж. Лев Шепарович. У 1925 р. проф. Іван Боберський, як засновник лещетарського спорту в краю, був іменований першим почесним членом КЛК. Членами клубу організовувалися походи на лещетах узимку та пішохідні виправи в межах Бескид, Чорногори і Горган, а також у парках та передмістях Львова [17].

Перші лещетарські змагання відбулися 15.02.1929 у парку Погулянка у Львові. 04.03.1934 р. єпископом Іваном Бучком було освячене лещетарське

схоронище КЛК у Славську – головному центрі лещетарства в Україні. Активність та підтримку діяльності КЛК засвідчує розбудова мережі філій у краї, що до 1937 р. об'єднувала 18 філій і налічувала 868 членів. Участь у змаганнях беруть не лише члени КЛК з міст, але й мешканці селищ – Славська, Ворохти, Космача та ін. КЛК організовує і бере участь у різних лещетарських змаганнях у рамках Українського Спортивного Союзу.

У 1939 р. діяльність КЛК була припинена, частково відновлена під час німецької окупації.

У квітні 1910 р. група любителів подорожей м. Станіслава сформувала організаційний комітет для створення товариства «Чорногора», до якого увійшли С. Стеблицький, Л. Гаяновський, Я. Грушкевич, Й. Білинський, В. Янович та ін. 20 травня 1910 р. у Станіславі відбулися загальні збори, де було прийнято Статут товариства «Чорногора» й обрано голову та членів Виділу (Ради). Головою товариства став С. Стеблицький, а у Виділ увійшли Я. Грушкевич, І. Стасинець, Л. Гаяновський, Й. Білинський, В. Янович.

Головними завданнями українського туристичного товариства «Чорногора» були:

- пізнання краю, гір Галичини, Буковини, Альп і Татр;
- збір матеріалу про ці гори;
- агітація й пропаганда серед туристів та дослідників природи;
- співпраця з НТШ у Львові, Австрійським туристичним клубом і Польським Татранським туристичним товариством;
- надання методичної та практичної допомоги в проведенні мандрівок.

Досягнення результатів цих завдань планувалося здійснити за допомогою: зборів і спільних мандрівок; виставок та наукових туристичних звітів; видавництва журналу, публікацій наукових статей, видавництва поштових листівок із красвидами гір, описів маршрутів, картографічного матеріалу; будівництва та догляду за туристичними притулками, мостами, стежками, дорогами, маркування маршрутів у горах, будівництва літньої бази (табору); наявності в горах штатних працівників (провідників, гірської сторожі).

За час свого існування товариство «Чорногора» проводило збори, конференції, прогулянки, екскурсії, мандрівки, друкувало фотографії вершин Карпат. Для любителів подорожувати видавали статті, нариси з туристично-краснавчої проблематики. Серед них найбільшою популярністю користувалися «Туристика» А. Будзиновського, «Прогулянки в нашій горі» І. Франка, «Галицьке краснавство» Ю. Целевича, «Опис рідного краю» та «Мала географія України» Р. Заклинського, «Провідник по Галичині» М. Орловича.

Після закінчення Першої світової війни на теренах Східної Галичини поступово починає відроджуватися туристично-краснавчий рух. У 1920-х рр. він набирає більш організованих форм. У справі його відновлення активну участь взяли кращі представники української інтелігенції.

30 травня 1922 р. знову розпочинає свою діяльність Українське туристичне товариство «Чорногора» у Станіславі, яке ставило перед собою подвійне завдання. З одного боку, це вивчення й дослідження Карпат, з іншого – збирання, розповсюдження відомостей про історичні та природні атракції краю. Для досягнення мети товариство влаштовувало збори, звіти, конференції, забори,

спільні туристичні мандрівки, теоретичні й практичні заняття з молоддю. Також воно утримувало фахову бібліотеку зі спеціальною літературою на туристично-краєзнавчу тематику, картами, схемами, науковими статтями й описами туристичних маршрутів.

У 1921 р. у Львові І. Крип'якевич заснував «Кружок любителів Львова», який мав три секції: мандрівничу, екскурсійну та збір старовини. Саме з його ініціативи організовувалися перші мандрівки по Львову і його околицях.

Відсутність організації краєзнавчо-туристичної діяльності негативно впливала на рівень проведення екскурсій. Походи організовувалися стихійно, без відповідної попередньої наукової підготовки. Відчувався брак спеціально розроблених маршрутів. «Прогулянки ідуть зчаста без ніякого приготування, мандрівники не знають, на що звертати їм увагу, не можуть замітити різних важних пам'яток природи чи минувшини», – писав про неорганізований туризм І. Крип'якевич [11].

Вирішити всі ці проблеми можна було лише спільними зусиллями аматорів та науковців. Таким об'єднанням стало краєзнавчо-туристичне товариство «Плай», засноване у жовтні 1924 р. у Львові. Його фундаторами були відомі краєзнавці й історики І. Крип'якевич, Б. Януш, Є. Пелсенський та Ю. Полянський. Першим головою товариства було обрано авторитетного адвоката і громадського діяча В. Старосольського. Діяльність засновників товариства була відчутно полегшена тим, що всі вони вже мали досвід спільної роботи. В Статуті «Плаю» передбачалося поширення діяльності на територію Львівського, Тернопільського, Станіславського та Краківського воєводств. Метою діяльності організації вказувалося «дослідження рідного краю та інших земель, розповсюдження зібраних про них відомостей, нагромадження і опрацювання наукових та туристичних матеріалів».

30 червня 1931 р. на спільній нараді представників «Плаю», «Українського студентського спортивного союзу», спортклубу «Стріла» станіславського туристського гуртка «Чорногора», краєзнавче товариство «Плай» було визнане центральним координуючим органом у справах організації крайового туризму. Плани товариства передбачали організацію екскурсій на закордонні землі, населені українцями. З метою вивчення можливостей таких мандрівок представник «Плаю» К. Паньківський їздив на Буковину і в Закарпаття. Крім краєзнавчо-туристичного товариства «Плай» на західноукраїнських землях були й інші туристичні організації.

Товариство «Чорногора» співпрацюючи з туристично-краєзнавчим товариством «Плай», будувало туристичні притулки, зокрема на полонині Плісце, біля гір Грофи, Довбушанки, Сивулі та на перевалах «Рижі» й «Столи»; встановлювало дороговкази та маркувало синіми й жовтими смугами маршрути з Осмолоди через Горгани до Татарова, утримувало штатних працівників (гірську сторожу, в обов'язки якої входило приймання і розміщення мандрівників, догляд і ремонт притулків та ін.). Члени товариства мали право брати участь у Загальних зборах товариства та його заходах бути обраними до Виділу, носити посвідчення та відзнаку товариства, користуватися матеріалами бібліотеки, спорядженням і туристичними домівками та притулками.

Виникнення та розвиток гірськолижних курортів у XIX-XX ст. зумовлене розбудовою транспортної інфраструктури. Популярним видом транспорту в межах Карпатського регіону в другій половині XIX ст. стала вузькоколійна залізниця, що зумовлено інтенсивним розвитком лісової галузі (заготівля та первинна переробка сировини). Перша залізниця на паровозній тязі на території Східної Галичини була побудована у 1873 р. фірмою австрійського лісопромисловця Леопольда Поппера між містечками Долиною і Вигодою, довжиною 8,6 км.

Значну роль в розвитку туризму в гірській частині Львівської області відіграло спорудження залізничних магістралей за маршрутом: Хирів-Дрогобич-Стрий (1872), Стрий-Сколе (1885) та Сколе-Лавочне (1887).

У другій половині 30-х років XX ст. гірськолижний курорт Славське мав пряме залізничне сполучення з Варшавою, Лодзем, Гдинею, Познанем, Вільнюсом, Краковом та Львовом. Славське було головним пунктом чотирьох лижних спеціальних поїздів Ліги з розвитку туризму, які протягом двох днів дозволяли відвідувачам використовувати лижні райони Східних Бескидів. На початку XX ст. було прокладено залізничну колію Самбір-Сянки, що сприяло розвитку гірськолижного курорту Сянки.

З метою обслуговування зростаючого потоку туристів в 1932 р. були запроваджені популярні туристичні поїзди, які курсували за маршрутом Львів-Славське і Львів-Сколе в літній та зимовий періоди. Використовуючи досвід перевезення за маршрутом Краків-Закопане, в другій половині 30-их років на маршруті Львів-Стрий-Лавочне використовувались швидкісні поїзди «lux-torpeda» з максимальною швидкістю 108 км/год. З поступовим розвитком автомобільних шляхів зростала роль індивідуальних автомобільних перевезень.

У 1922 році у Ворохті було збудовано фахівцями із Закопаного (Польща) трамплін, який з певними модифікаціями використовується в даний час. В міжвоєнний період з Варшави до Ворохти курсував спеціальний потяг з неофіційною назвою «Narty, dancing, bridz». Поряд зі спальними були дочеплені вагони, в яких виступали музиканти та проводились танцювальні вечори; були виділені столики для любителів гри в бридж. Паровози таких поїздів, як правило, прикрашали взимку вінками зі смереки, вони мали написи на фронтальній частині «Рейд лижний до Ворохти» [13, с.48].

Перші напрацювання, які стосувалися активного туризму в межах Закарпаття, з'являються в другій половині XIX ст. У 1890 році було видано туристичний путівник «Тячево-Усть-Чорна» («Tescow-Koningsfeld») за авторства Г. Зайделя. Це професійно укладений путівник з туристичною мапою Тересвянської долини, на якій вказані туристичні притулки у Дубовому, Красні, Усть-Чорній, Брустурах, Р. Мокрій, Н. Мокрій, а також на полонинах. Крім краснзавчої інформації, автор путівника у передмові акцентує: «...туристичну подорож потрібно заздалегідь планувати відповідно до віку її учасників, передбачити всі можливі варіанти перешкод чи несподіванок, шляхи їх усунення, а головне – визначити мету. Проведення підсумків подорожі – важлива її складова». Філія турбюро в Усть-Чорній, крім пішохідних походів, пропонувала кінний та водні маршрути – «від шлюза до шлюза». Автор путівника наголошує

на екологізацію активного туризму: « туризм – це єднання людини з природою, не знищуюмо її» [12].

Про рівень розвитку туризму на Мароморощині кінця XIX і початку XX століть довідуємось також із репортажів публіциста Г. Шмідта-Егера під загальною назвою «У долині Тересви» («Im Teresva Tal»). У 1897 році головний лісничий мукачівської домінії І. Сарт видає туристичний путівник «Берегвар і його Токаниці» (нині санаторій «Карпати»).

Значний поштовх в розвитку активного туризму на Закарпатті спостерігається після Першої світової війни. На той час Закарпаття входило до складу Чехословаччини. На даній території стали істотно розвиватися літні й зимові, піші й лижні види туризму. Головну роль у масштабному розвитку матеріальної бази галузі зіграв Клуб чехословацьких туристів (ЧСКТ), який мав свої відділення в усіх околичних центрах Підкарпатської Русі. Відділення організації надавали методичну й практичну допомогу всім подорожуючим в організації індивідуальних та групових маршрутів рівнинною і гірською частиною краю.

Туристична база в області була нерозвинута, й Клуб ЧСКТ вимушено співпрацював із державними органами лісового господарства краю, які володіли розгалуженою мережею лісових доріг, вузькоколіюк, десятками водосховищ, що акумулювали воду для сплаву бокорів у верхів'ях рік. Біля водосховищ, гребель, загат лісівники звели житлові будинки для охорони цих штучних водних споруд. На них постійно працювало декілька десятків лісорубів і бокарашів, для яких була створена система обслуговування й забезпечення харчами. В окремих випадках туристи для нічлігу могли використовувати добре впорядковані будинки лісників.

У 1923 році клуб мав місця для ночівлі туристів в Ужгороді, Ужку, Мукачеві, Волівці, Міжгір'ї, Н. Бистрому, Хусті, Берегові, Солотвині, Рахові, Ясіні, Виноградіві. Туристичні хати будували поблизу доріг, водосховищ, на полонинах, що забезпечувало надійність у проживанні та харчуванні гостей [3]. У літній туристичний сезон значною популярністю користувалися об'єкти високогірного полонинського господарства, групи туристів могли при потребі розкласти поруч намети, дешево купити молочні й м'ясні продукти.

Про активну діяльність Закарпатського відділення КЧСТ свідчить розроблена 1928-го року ювілейна закарпатська туристична стежка (маршрут) завдовжки 343 км, до якої були долучені 22 промарковані бічні маршрути, загальна протяжність яких становила близько 1000 км. Станом на 1937 р. Клуб мав у своєму розпорядженні 61 будинок на 475 ліжок, 14 споруд діяли цілодобово. Крім того, Клуб побудував 17 власних туристичних притулків, ресторан у с. Невицьке, готель у Рахові, човнову станцію у Хусті [12].

КЧСТ вів систематичну й послідовну пропаганду здорового способу життя, рекламував зимові й літні туристичні маршрути, прокладав нові лижні траси, планував будівництво гірськолижних баз на Березнянщині, Іршавщині, Рахівщині, Воловецьщині, на Полонині Руна, Боржавських полонинах, хребті Свидовець, на горах Стій і Великий Верх. Чеські підприємці вкладали значні кошти у розвиток цієї сфери.

Пропагандистські й рекламні матеріали про зимовий і літній відпочинок і визначні туристичні міста у Закарпатті періодично випускалися чеською і словацькою мовами, а також англійською, французькою та німецькою.

На 1938 рік у Чехословаччині діяло 390 відділень клубу ЧСКТ, які в управлінському плані були розділені на 37 жуп і мали у своїх лавах близько 100000 членів. В межах Закарпаття була одна жупа, яка об'єднувала 8 відділень із 1183 членами, центральне відділення знаходилося в Ужгороді й відкрилося в 1921-му, головою його тоді став Карел Опоченський [3].

Більшість маршрутів, крім декількох головних, не була промаркована, постійно стояла проблема підготовки й перепідготовки кадрів інструкторів, гідів-перекладачів, екскурсководів. У гірській місцевості лише поодинокі лижні траси були облаштовані згідно з вимогами й правилами лижного спорту.

Протягом Другої світової війни спостерігалася поступова руйнація об'єктів туристичної інфраструктури, зокрема, туристичних притулків. В радянський час туристична галузь розвивався у своїх не затратних видах: пішохідний (піші походи в гори, багатоденні походи), екскурсійний (замки, міста, музеї), лижний, дитячо-юнацький (піонерські табори). З початку 60-их років ХХ ст, внаслідок появи в продажі перших розбірних байдарок, зросла популярність водного туризму.

Список використаних джерел:

1. Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяра. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. 80 с.
2. Близів Т.В., Горбацьо І.І., Нужник О.В. Теорія і практика туристичних походів: Навч. посіб. Л.: НВФ “Українські технології”, 2006. 132 с.
3. Джахан М. Клуб чехословацьких туристів: перші кроки галузі в нашому краї [електронний ресурс], режим доступу: <http://novzak.uz.ua/news/klub-chehoslovakychyturystiv/>
4. Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської Трійці”. К. : Наук. думка, 1990. 338 с.
5. Клапчук В. Залізници Галичини. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Випуск 22. 2012. С.10-20
6. Клапчук В. М. Туристичні притулки Галичини. *Карпатський край*. № 1-2 (6-7). 2015. С. 17-28
7. Луцький В. Активний туризм в Українських Карпатах, витоки становлення: історичний аспект. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. №. 3, 2009 – С.12-16
8. Нестерук Ю., Рожко І. З історії рекреаційного природокористування у Чорногорі та шляхи його оптимізації в сучасних умовах. З історії вітчизняного туризму. К., 1997. С. 182-191.
9. Рожко І.М., Матвій, В.П., Брусак В.П. Географо-екологічні маршрути Чорногори: навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 224 с.
10. Серкіз Я. Іван Гавришкевич – мандрівник і красзнавець. Розвиток туризму в Україні. К. : Слов'янський діалог, 1995. С. 140-146.
11. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: навч. посіб./ передм. В.А. Смоля. К.: Вища шк., 2002. 195 с.
12. Шандор Ф. Ф. Становлення туристичної галузі в Закарпатті: історичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Географія. Землеустрій. Природокористування*. 2013. Вип.1. С.183-189.

13. Łoziński J., Łozińska M. Narty-Dancing-Brydż w kurortach Drugiej zeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwa Naukowego PWN 2010, 184s.
14. Quirini-Popławski Ł., Hamkało M., Rutynskij M., Kudła N. Miejsowości turystyczne w dolinie Oporu w Beskidach Wschodnich do 1939 roku. Człowiek i jego działania. Spojrzenie geografa. Prace dedykowane Profesorowi Włodzimierzowi Kurkowi, IGiGP UJ, Kraków, 2017. S. 255-272.
15. Кам'яний залізничний міст у Яремче [електронний ресурс], режим доступу: <https://kamendvir.com.ua/articles/kamyaniy-zaliznichnij-mist-viaduk-u-yaremche>
16. «Лещетами наоколо Львова» або як Іван Боберський популяризував лещетарство в Галичині [електронний ресурс], режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/jizda-na-leschetah-ochyma-ivana-boberskohto/>.
17. Карпатський лещетарський клуб [електронний ресурс], режим доступу: <http://klk.com.ua/>.

УДК 796.51-057.87

Поліщук Віталій, Кравченко Тетяна, Поліщук Марія

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Теоретико-методичні особливості організації туристичних походів студентів факультету фізичної культури, спорту і здоров'я

В статті висвітлюються основні вимоги та особливості щодо організації подорожей зі студентською молоддю, категорії складності походів, їх види. Аналізується важливість ретельної підготовки керівника групи перед проведенням подорожі. Специфіка туристської діяльності полягає в автономності походів, коли безпека залежить лише від керівника та його групи туристів. Подолання природних перешкод можливе тільки у разі колективної взаємодії та за умови взаємодопомоги, що вимагає від туристів поступатися власними інтересами заради інтересів колективу для успішного подолання туристичної подорожі.

Ключові слова: туристсько-краєзнавча робота, студент, туристична подорож, організація туристичної подорожі.

Polishchuk V., Kravchenko T., Polishchuk M. Theoretical and methodological features of the organization of tourist trips of students of the faculty of physical culture, sports and health. *The article highlights the main requirements and features of the organization of trips with student youth, the categories of complexity of campaigns, their types. The importance of careful preparation of the group leader before the trip is analyzed. The specificity of tourist activity is the autonomy of hiking, when safety depends only on the leader and his group of tourists. Overcoming natural obstacles is possible only in the case of collective interaction and mutual assistance, which requires tourists to give up their own interests for the sake of the interests of the team to successfully overcome the tourist trip.*

Key words: tourist and local lore work, student, tourist trip, organization of tourist trip.

Постановка проблеми. Останнім часом туризм дедалі впевненіше входить у життя молоді, посідаючи вагоме місце у позанавчальній виховній роботі. Однак, незважаючи на те, що туризм у багатьох навчальних закладах став одним з

важливих засобів всебічного розвитку молоді, питання особливостей підготовки та проведення туристичних подорожей ще й досі мало розроблені.

Туристична робота характеризується комплексом позитивних моментів навчально-педагогічного процесу; вона розширює і збагачує кругозір студентів, активізує їхню розумову діяльність, сприяє розвитку в них цінних якостей (колективізму, товариськості, взаєморозумінні, поваги один до одного тощо), виховує волюві якості, розвиває інтелект, прищеплює уміння самостійно робити висновки на основі спостережень, виробляє практичні навички (уміння орієнтуватися на місцевості, вибирати місце та розбивати бівак, готувати їжу, надавати першу медичну допомогу потерпілому тощо), розвиває естетичні смаки, залучає студентів до доступних для їх віку форм пошуково-дослідницької роботи, забезпечує фізичний розвиток, загартовує організм; тісно пов'язує навчання з життям; поглиблює процес трудового виховання; зміцнює міжпредметні зв'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз документальних, літературних та інших джерел вказує на те, що за останні роки роль краєзнавчо-туристської роботи в освіті значно підвищилася. Про це свідчить той факт, що, при отриманні ряду спеціальностей («Географія і біологія», «Біологія і географія», «Географія і фізична культура», «Географія та історія»), майбутнім учителям присвоюється кваліфікація «Організатор краєзнавчо-туристської роботи». Крім того, відповідно до національної програми «Освіта» («Україна ХХІ ст.») розробляються концепції неперервної освіти з усіх навчальних предметів, у тому числі й краєзнавчо-туристського напрямку.

Питання нерозривного зв'язку теорії з практикою під час засвоєння краєзнавчо-туристичних знань висвітлені в працях: О.В. Бондаренко, А.В. Даринського, О.Ю. Дмитрука, М.Ю. Костриці, М.П. Крачила, М.І. Кузьми-Качур, Я.Б. Олійника, Г.П. Пірожкова, К.Ф. Стросва, О.В. Тімець, П.Г. Шищенка та інших [6, с.12]. Вони роблять акцент на тому, що вивчення рідного краю на практиці сприяє поліпшенню засвоєння навчального матеріалу студентами природничих спеціальностей, а також формуванню у них стійкої системи знань, умінь та навичок. Саме тому проведення краєзнавчих екскурсій, подорожей та експедицій є практичною стороною для засвоєння географічних, краєзнавчих та туристичних знань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Туристичні походи, як один із видів відпочинку, бувають різними за видами, тривалості і складності. Багатьом учасникам туристичного походу не дуже важлива спортивна складова такого заходу. Ви і ваші супутники повинні зрозуміти чого ви хочете отримати від такого походу. Адже в більшості випадків багато учасників походу хочуть просто відпочити без зайвих моральних і фізичних навантажень.

Туристичних походів існує досить велика кількість, а саме: пішохідні, гірські, велосипедні, водні та ін. Тому в першу чергу потрібно підібрати такий вид туристичного походу, який буде найбільш цікавим для групи, що подорожуватиме. Але обов'язково потрібно враховувати, що кожен з видів має свої характерні особливості, які до кінця не висвітлені в літературі. У зв'язку із цим будь-яке перебування людини на природі вимагає спеціальної підготовки.

Формулювання цілей статті. В процесі написання статті були поставлені цілі: - описано організаційно-методичні основи навчання для

отримання туристичного рівня студента в системі туризму; - надано рекомендації безпечної організації подорожі, бівуаку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В залежності від особливостей проведення занять краєзнавчого туризму перед студентами (учасниками майбутньої подорожі) ставиться певна мета, яка передбачає ознайомлення на місці з районом подорожі, пошуково-дослідницькі роботи, забезпечення фізичного розвитку, спортивного вдосконалення, здорового відпочинку молоді тощо. Виходячи з поставленої мети подорожі відразу визначають конкретні завдання, які можуть бути різними, залежно фізичної підготовки учасників туристської подорожі, її складності й тривалості, від фінансових можливостей, забезпеченості належним високоякісним спорядженням та продуктами харчування, а також інших умов сприятливих та несприятливих умов під час подорожі. Ні в якому разі головною метою туристської подорожі не може бути розважальна. Важливою умовою будь-якої подорожі є дослідження рідного краю або ж місцевості іншого району, виконання суспільно-корисної роботи [1, с.32].

Туристична подорож, передбачає вирішення не одного завдання, а ставить за мету навчити учасників подорожі знаходити виходи з непередбачуваних ситуацій. Проте головним під час подорожі стає виконання прикладних пошуково-дослідницьких робіт. Студенти зазвичай паралельно виконують завдання різних державних організацій, установ, місцевих Рад народних депутатів, науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів тощо. Керівник та учасники подорожі повинні добре знати, які завдання з пошуково-дослідницької та суспільно-корисної роботи потрібно виконувати під час мандрівки. Всі повинні розуміти, що кожна туристична подорож — це поглиблене пізнання Батьківщини та інших країн.

Мандруючи своєю країною, студенти ознайомлюються з її героїчною історією, унікальною природою, творчою працею людей, важливими проблемами і досягненнями господарства.

У підготовчий період вибирають і вивчають район майбутньої подорожі. При цьому її керівники повинні знати, що забороняються далекі подорожі, якщо студенти не ходили у туристичні походи. Лише з нагромадженням туристського досвіду можна планувати багатоденні подорожі за межі області, а в подальшому і за межі країни. Крім того, для здійснення далекої подорожі всі її учасники повинні виконати норматив «Турист» [6, с.87].

Таким чином, розпочинати подорожі найкраще у своєму районі чи області. Перші місцеві походи не потребують тривалого часу на під'їзди, великих витрат, на переїзди і туристське спорядження. А після походів по рідному краю можна вибрати для подорожей інші місця. Перевага надається тим місцям, які мають найбільш пізнавальний характер. Разом з тим слід враховувати їх віддаленість від житлової місцевості, наявність зручних шляхів, час перебування, транспортні та інші витрати.

Район подорожі рекомендуємо вивчати всім складом її учасників. Колективне вивчення згуртовує групу, поглиблює процес засвоєння необхідного матеріалу, потрібного для кращого сприймання та пізнання побаченого. На основі опрацьованого матеріалу складають географічний опис району майбутньої

подорожі, до якого включають дані про природні умови, передусім про рельєф місцевості, перепади температури у місцях, де пролягає маршрут походу, про кількість опадів, найбільш імовірну погоду на всі дні продовження маршруту, місцезнаходження екскурсійних об'єктів [2, с. 121].

Плануючи подорож, керівник встановлює прямі контакти з місцевими установами та організаціями, повідомляє письмово про намічені строки подорожі, робить запит про надання відомостей, які допоможуть до неї підготуватися (про тип і стан шляхів сполучення та засобів зв'язку, можливість придбання на місці спорядження і продуктів харчування та ціни на них тощо). З'ясовує також питання про проведення під час подорожі суспільно корисної роботи, організовує переписку з краєзнавцями, старожилами, лісниками, мисливцями. Попереднє детальне вивчення району подорожі потрібне для розробки маршруту туристичного походу, так для гарантування його безпеки.

Розробка маршруту походу. Після детального вивчення району майбутньої подорожі вибирають і розробляють маршрут, визначаючи насамперед його початкову та кінцеву точки, а також основні через які він проходить. Обираючи маршрут, керуються метою та завданнями подорожі. При цьому слід пам'ятати про тривалість походу, фінансові можливості, туристичну підготовку та засоби пересування. Основною вимогою до вибору туристського маршруту є його пізнавальне значення [4, с.59].

Складність маршруту походу повинна відповідати стану фізичної підготовленості учасників і набутому ними досвіду. Саме від цього залежить категорія складності походу. Якщо його учасники мають досвід проходження простих маршрутів, то плануються складніші. Виходячи з цього збільшують протяжність маршруту, передбачають додаткові природні перешкоди. При подоланні гірських перевалів, перешкод на пересіченій місцевості, лісових і заболочених ділянок туристи повинні розраховувати насамперед на власні сили, досвід та уміння. Однак навіть при задовільній фізичній підготовці учасників походу не варто захоплюватися складними маршрутами, особливо по безлюдній місцевості. Це ускладнить подорож, обмежить можливості детального ознайомлення з наміченими для огляду цікавими об'єктами, порушить календарні строки походу, викличе фізичну перевтому туристів, моральне їх незадоволення, а то й призведе до виникнення надзвичайних ситуацій, які можуть мати негативні наслідки.

При плануванні маршруту намічають поступове зростання протяжності та складності природних перешкод. Проходження технічно найскладніших ділянок планується на другу третину походу, оскільки до цього маса рюкзака ще велика та й учасники походу ще не повністю увійшли у робочий ритм переходів. На цій частині маршруту передбачається подолання найважчих ділянок, відвідання найбільшої кількості екскурсійних об'єктів. На 4-5-ту добу планується перша днівка для відпочинку, припасування та лагодження спорядження [6, с.38].

Плануючи маршрут, треба дотримуватися такої практики, щоб по можливості зменшити навантаження на учасників походу. Для цього заздалегідь намічають пункти, куди можна надіслати поштою або транспортом частину продуктів і де можна поповнити їх каси. Рекомендується також створювати базові табори, з яких проводити радіальні маршрути з мінімальним навантаженням.

Окрім основного маршруту подорожі планують полегшений запасний варіант. Він знадобиться тоді, коли неможливо буде йти основним маршрутом через хворобу, одного з учасників походу через несприятливі природно-погодні умови (погіршення погоди, розлив річок, підвищення лавинонебезпечності, пожежа в лісі тощо).

Залежно від конкретних умов, специфіки подорожі, підготовленості туристичної групи обирають і тактичний варіант маршруту: лінійний (наскрізний); радіальний або лінійно-радіальний; кільцевий. Лінійний маршрут – це такий, у якого початкова та кінцева точки розташовані в протилежних кінцях. Він передбачає проходження значних відстаней, що дає можливість досить повно ознайомитися з районом подорожі. Лінійні маршрути найскладніші, але й найбільш пізнавальні. Тому ними найчастіше користуються у практиці туризму, незважаючи навіть на певні незручності (на таких маршрутах немає можливості створювати базові табори, де можна залишити частину вантажу та поповнити запаси продуктів) [6, с.34].

Радіальний маршрут передбачає кількадевні походи від базового табору, далекі екскурсії або розвідувальні виходи з відхиленням від основного маршруту. Радіальні виходи, як правило, роблять від основного маршруту для огляду цікавих у пізнавальному значенні об'єктів.

Кільцевий варіант характерний тим, що початок і кінець маршруту розташовані в одній точці. Він зручний, бо туристи повертаються в початкову точку походу, де можна заздалегідь замовити квитки на зворотний шлях.

Одна з обов'язкових вимог до туристичного маршруту — наявність зручних під'їздів і підходів. При цьому дотримуються такого правила: час на під'їзди до маршруту та на зворотний шлях, а також транспортні витрати не повинні перевищувати чверті затрат часу та коштів на всю подорож.

Під час розробки маршруту орієнтовно визначають категорію його складності, користуючись нормативами, вказаними у Правилах організації туристичних подорожей. Складність маршруту залежить насамперед від рівня туристичної підготовки учасників (студентів) і керівників [5, с.23].

Основними чинниками, що характеризують категорію складності туристичного маршруту, є загальна його довжина та протяжність ділянок з природними перешкодами. На пішохідних маршрутах це ділянки з дуже пересіченою місцевістю, наявністю буреломів та завалів, рівнин або чагарників, заболочених земель, осіпів, скельних виходів, гірських перевалів, переправ через водні перешкоди тощо. Природними перешкодами для лижних подорожей є: снігова цілина, на якій потрібно прокладати лижню; дуже пересічена місцевість, ліс з густим переліском, бурелом; суворі погодні умови (низька температура, сильні вітри, висока вологість повітря); відсутність дров [3, с.40].

Маршрут довготривалої подорожі повинен проходити через найзручніші природні шляхи (польові дороги, стежки, долини річок, струмки, обладнані переправи через водні перешкоди, гірські перевали), а також населені пункти, бази, метеорологічні станції, гідромости. Проміжні населені пункти та різноманітні бази і станції є опорними пунктами для туристичних груп. У них туристи влаштовують ночівлі та днівки, лагодять і припасовують спорядження, поповнюють запаси продуктів телеграфують про проходження маршруту.

Враховуючи наявність природних перешкод, рівень фізичної і технічної підготовленості студентів (учасників походу), масу їх рюкзаків, темп руху, час для пошукової роботи, розташування населених пунктів і наявність екскурсійних об'єктів, для огляду яких необхідні зупинки, розробляють календарний план походу, графік руху в цілому і денних переходів зокрема. При цьому потрібно залишати резервний час на випадок негоди, непередбаченої природної перешкоди, хвороби когось з учасників походу тощо. Для п'яти-, семиденного походів рекомендується мати в резерві один день, а для двотижневого – два дні [3, с.331].

Формування групи та розподіл обов'язків. Практика свідчить, що найкраще, коли у групі 12-16 чоловік. Наявність більшої кількості учасників викликає певні труднощі під час переїздів, ночівель тощо. Важливо, щоб учасники подорожі були приблизно однакові за віком, фізичною та спеціальною підготовкою, витривалістю, психологічно сумісні. Бажано, щоб вони були об'єднані спільними інтересами.

Важливим моментом в організації подорожі є розподіл обов'язків у групі. При цьому повинні бути враховані туристичний досвід, фізичні дані, практичні навички, бажання виконувати ті чи інші доручення [1, с. 189].

Керівника групи призначає та затверджує педагогічна рада, та деканат. Керівник відповідає за підготовку і проведення подорожі, формує групу та організовує всіх її членів. Він відповідає за безпеку учасників подорожі та успішне проходження маршруту. Після закінчення подорожі керівник очолює підготовку звіту.

Заступником керівника може бути викладач, лаборант, студент, представник шефів, студент-практикант, досвідчений турист тощо. Заступник є головним помічником керівника його розпорядження обов'язкові для всіх учасників подорожі, довше діє відповідно до рішень керівника. У разі відсутності керівника на окремих етапах підготовки до подорожі або у випадку тимчасового поділу групи на маршруті він виконує роль керівника.

З метою кращої організації руху на маршруті призначають направляючого та замикаючого. Це переважно досвідчені студенти, добре фізично розвинені та витривалі. Бажано, щоб вони мали певний туристський досвід. Направляючий задає та регулює темп руху, а замикаючий стежить за тим, щоб під час руху групи на маршруті не було відстаючих. В разі потреби замикаючий надає допомогу відстаючим.

Залежно від виду туризму, пори року, району подорожі та можливостей групи готується спеціальне групове й особисте спорядження, а також ремонтний інвентар. Спорядження повинно бути порівняно легким і мінімальним кількісно. У переліку його вказують масу кожного предмета. Правильно підібране спорядження є важливою умовою успішної подорожі.

У туристських походах важливе значення надається організації бівуаку. Бівуак – це місце відпочинку туристів. Тут вони харчуються, відпочивають, розважаються, сплять і готуються до наступних переходів. Бівуак розбивається у мальовничому, затишному і зручному для організації ночівлі місці, де є порівняно рівний сухий майданчик для встановлення наметів і розпалювання вогнища, джерело питної води і сухе паливо для приготування їжі та розведення нічного

багаття. Однією з найважливіших вимог при виборі місця для біваку є гарантування безпеки. Отже, тут не повинно бути загрози затоплення, обвалу, камінепаду, лавини, селю тощо. Не рекомендується розбивати біваки на краю урвищ берегів річок або озер. Під ударами хвиль стрімкі береги можуть обвалитися разом з наметами. Не варто розбивати біваки поблизу низьких і заболочених берегів, улоговин та западин [7, с. 38].

Організуючи бівак, передусім встановлюють намети входом до вогнища. Якщо немає можливості розбити бівак у закритому від вітру місці, то намети ставлять задньою стінкою до вітру. При встановленні наметів на вологому ґрунті під днища їх настеляють шар із сухої трави, листя, моху, хвої тощо. Та найкраще розстелити поліетиленову клейонку а на неї постелити пінопластові килимки.

Вогнище розпалюють з підвітряного боку на відстані 6-8 м від наметів, для безпеки обкопуючи його рівчаком.

Для приготування їжі розкладають багаття типу «курінь» або «криниця». Багаття використовується як для приготування їжі, так і для обігрівання, сушіння одягу та взуття. Розпалюють багаття папером, березовим лубом, сухими дрібними ялиновими гілками і сучками. При негоді, коли дрова зволожені, для розігріву використовують сухий спирт і солярку.

При проведенні походів слід дотримуватися пожежної безпеки. Забезпечення пожежної безпеки здійснюється прийняттям ряду заходів згідно з Інструкцією про пожежну безпеку, розроблену організатором походу на основі «Правил пожежної безпеки...». Ці заходи спрямовані на запобігання пожежі у природному середовищі, де перебуває група, а також на організацію дій групи під час пожежі, що виникла з різних причин [3, с. 441].

Відповідальною роботою для туристів є знання біваку і приведення в належний порядок його території. Значно менше роботи, коли всі члени групи дотримуються чистоти, виконуючи санітарно-гігієнічні правила. Все горюче сміття спалюється, а негорюче – закопується. Вогнище заливається водою, а місце його обкладається дереном. Все придатне для інших туристів акуратно складається на видному місці.

Для успішного проходження маршруту дуже важливо правильно і раціонально організувати харчування. Забезпечення туристів продуктами харчування повинно покривати витрати їхньої енергії під час походу. Фізичне навантаження і витрати енергії у туристському поході значно збільшуються. Навіть в умовах нескладного маршруту ці витрати становлять щодня на кожну людину 3500-4000 кал. Тому їжа має бути калорійною. Калорійність добового раціону дорівнює близько 4000 кал.

Продукти необхідно раціонально підібрати. Вони повинні містити оптимальну кількість жирів, білків вуглеводів, бути насичені вітамінами і мінеральними солями, мати мінімальну масу, добру транспортабельність, тривалий строк зберігання. Важливо, щоб з похідних продуктів легко й швидко можна було приготувати різні страви.

Медичне забезпечення подорожі. Туристські походи, зокрема категорійні, доступні лише цілком здоровим, фізично добре тренованим людям. Готуючись до таких походів, кожен учасник зобов'язаний пройти медичний огляд і мати довідку

від лікаря, що засвідчує добрий стан здоров'я і дає право вирушати у подорож [4, с. 157].

У походи вихідного дня можуть виходити і не зовсім здорові люди, навіть з деякими фізичними вадами. Перебуваючи у поході, вони рухаються, дихають чистим повітрям, долають фізичні навантаження. Тим самим вони тренують і загартовують свій організм, зміцнюючи здоров'я.

Медицина допомога в туристській групі здійснюється у вигляді само- і взаємодопомоги під керівництвом осіб, які найкраще знають цю справу. Проте кожен з членів групи повинен мати елементарні навички надання першої медичної допомоги. Спеціально підготовлений санінструктор групи, керівник або заступник керівника повинен уміти:

- 1) проводити реанімаційні заходи; ефект реанімації (відновлення життєвих функцій), кожен учасник походу повинен вміти робити штучне дихання способом «рот в рот» або «рот в ніс» (в разі зупинки дихання) і зовнішній масаж серця (при зупинці серцевої діяльності);
- 2) зупиняти кровотечу джгутом;
- 3) проводити профілактику простудних захворювань;
- 4) забезпечувати профілактику харчових отруень;
- 5) проводити профілактику травм;
- 6) проводити профілактику перевтоми;
- 7) надавати медичну допомогу при травмах, з яких найбільш небезпечними вважається травматичний шок, забої і розтягнення, рани та садна, переломи кісток і вивихи, опіки, відмороження, замерзання, снігова сліпота, ураження блискавкою;
- 8) вміти ліквідувати фурункули, карбункули, гідраденіти;
- 9) вправно усувати сторонні тіла, що попали в око;
- 10) лікувати натертості шкіри [5, с.32].

Висновки і перспективи подальших пошуків. Туризм, як найбільш ефективний засіб задоволення рекреаційних потреб, поєднує різні види діяльності – оздоровлення, пізнання, відновлення виробничих сил; це складова частина охорони здоров'я, фізичної культури; це засіб духовного, культурного й соціального розвитку особистості.

Отже, в результаті отримання красназавчо-туристичних знань та закріплення їх під час походів, студенти досліджують свій рідний край, здобувають нові знання, пізнають суть явищ і процесів шляхом живого споглядання природи. Підготовка студентів-туристів вимагає красназавчого спрямування, засвоєння знань про природні, господарські особливості розвитку рідного краю.

Список використаних джерел:

1. Булашев А.Я. Спортивний туризм: учебник. Харьков: ХГАФК, 2009. 332 с.
2. Козинець В.М. Безпека життєдіяльності у сфері туризму: навч. посібн. Київ, 2006. 576 с.
3. Мулик К.В. Методична система використання спортивно оздоровчого туризму в процесі фізичного виховання школярів і студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.02. Чернівці, 2016. 40 с.

4. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. Київ, 2010. 248с.
5. Пангелова Н.С., Пангелов Б.П. Теоретико-методичні засади туристсько-краєзнавчої роботи у вищих навчальних закладах: навч.-метод. посібн. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М. 2015. 202 с.
6. Поліщук В.В. Розвиток рухових і розумових здібностей дітей 5 і 6 років життя в процесі фізичного виховання засобами дошкільного туризму: дис. канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02. Переяслав-Хмельницький, 2008. 266 с.

УДК 330.341.1:378.14:338.48(045)

Фокін Сергій

Національний авіаційний університет, м. Київ

Теоретико-практичні засади організації дитячо-юнацького туризму

В статті розглядаються теоретико-практичні засади організації дитячо-юнацького туризму.

Ключові слова: теорія, дитячо-юнацький туризм.

Fokin S. Theoretical and practical principles of organization of children's and youth tourism. *The article considers the theoretical and practical principles of organization of children's and youth tourism.*

Keywords: theory, children's and youth tourism.

Постановка проблеми. В законі України «Про туризм» не повно визначена термінологія дитячо-юнацького туризму (ДЮТ). У науковій теорії недостатньо розроблено понятійний апарат, методологія ДЮТ. На сьогодні виникла нагальна потреба теорії і практики в нових програмах, моделях, концепціях, методології ДЮТ, які відповідають науковим та практичним вимогам.

У зв'язку з цим актуального значення набуває проблема обговорення і прийняття основних дефініцій, методологічних принципів, термінологічного апарату ДЮТ. На наш час в теорії й практиці накопичений певний досвід, що сприяє вирішенню даної проблеми. Але на практиці, у нормативно-правових актах та науковій літературі немає спільно визначеної диференціації туристів та стандартної термінології, відповідно до віку подорожуючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О.В. Колотуха визначає дитячо-юнацький туризм як рекреаційну діяльність дітей та юнацтва, спрямовану на задоволення оздоровчих, спортивних та пізнавальних потреб особистості поза місцем постійного проживання й навчання [1].

Згідно досліджень Мельничука М.М. та Зейка В.О., усі українські та зарубіжні вчені виділяють дитячий та молодіжний туризм, як форми (види) туризму, залежно від віку учасників подорожі. Однозначного визначення цих дефініцій та окреслення вікових меж немає. Вони визначають, що дитячий туризм – це організовані рекреаційні заходи для осіб до 18 років поза межами їхнього постійного місця проживання та навчання, пов'язані із використанням

позаурочного часу для оздоровчої, виховної, культурно-пізнавальної, краєзнавчої та спортивної діяльності [2].

Російський вчений Ю.С. Константінов дає визначення, що «детско-юношеский туризм – это средство гармоничного развития подростков и юношей, реализуемое в форме отдыха и общественно-полезной деятельности, характерным структурным компонентом которого является поход, путешествие, экскурсия... «детско-юношеский туризм» идентично определению «туристско-краеведческая деятельность (ТКД)» [3].

Узагальнюючи, можна визначити, що ДЮТ – це вид туризму який охоплює певними формами та видами виховання туристсько-краєзнавчу діяльність підлітків та юнацтва.

Формування мети дослідження. Дослідити визначення, функції, методи діяльності у ДЮТ, та дати науково-практичні рекомендації до організації ДЮТ.

Методи та організація дослідження системний, історичний, аналітичний, методи системно-структурованого підходу, моделювання.

Виклад основного матеріалу. ДЮТ у житті людини охоплює період зростання фізичних, психічних, духовних рис особистості. Він характеризується формуванням світогляду, особливих рис характеру, відношення до інших людей. Зрозуміло, що самостійно функціонувати ДЮТ не може. Для його діяльності потрібно, як педагогічне керівництво, так і соціальна підтримка держави. Функція (від лат. function – виконання) – поняття, яке характеризує основні напрями або роль певного чинника, його призначення. Як форма пізнання, теорія ДЮТ виконує певні функції.

Головною функцією ДЮТ, є виховна, яка об'єднує усі функціональні особливості дитячого туризму До них належать: виховна, патріотична, спортивна, пізнавальна, рекреаційна, вітальна та інші, які нероздільно поєднані між собою і реалізуються у відповідних видах діяльності,

У виховній функції реалізується патріотичне, культурне, толерантне, соціальне, екологічне виховання особистості. Також вона є об'єднуючою, інтегруючою функцією ДЮТ.

Спортивна функція реалізується у виконанні нормативів спортивних розрядів, участі і перемоги у спортивних змаганнях, досягнення певних спортивних результатів.

Пізнавальна функція реалізується у пізнанні навколишнього світу, самопізнання, та самореалізації особистості.

Рекреаційна функція реалізується у підтримки організму людини у здоровому фізичному стані, відновлення фізичних і духовних сил людини засобами туризму.

Вітальна (життєва) функція реалізується у забезпеченні життєдіяльності та безпеки туристів, а також виживанні туристів під час виникнення екстремальних ситуацій.

Можна сказати, що саме туризм у його різноманітних формах виступає засобом виховання.

Методи (від грец. μέθοδος — «шлях крізь», шлях до чогось) ДЮТ – це наукові прийоми, теоретичні засоби для досягнення мети, систематизований спосіб отримання теоретичного чи практичного результату, інформації,

розв'язання проблем. Методи застосовуються у відповідності з певною теорією, яка формується, розробляється і перевіряється згідно з обраним науковим підходом (методом).

Методологія – сукупність методів, способів, прийомів одержання наукових або практичних результатів. Відповідну методіку ДЮТ утворюють сукупність прийомів та засобів досягнення постановки мети. Розглянемо деякі методологічні принципи організації ДЮТ. Методологічною основою для розробки теорії ДЮТ туризму є науковий підхід, який потребує розгляду усіх елементів (компонентів) процесу розвитку туризму в їх взаємовідносинах. Найбільше цьому відповідає системний підхід, коли можна враховувати всі сторони цього процесу – мету, завдання, принципи функціонування, засоби й форми, а також шляхи й умови, за яких цей процес здійснюється. Принципи (від лат. *principium* — начало, основа) ДЮТ – у науковому розумінні основні, вихідні положення, відправна й організуюча ідея, на підставі якої формується теорія. Принципи відображають закономірності буття, організують і субординують його.

Історичний аналіз, вивчення теоретичного та практичного досвіду дає змогу виділити такі методологічні принципи організації ДЮТ[4].

Принцип комплексного підходу до організації ДЮТ. Основою цього принципу є така побудова всієї системи виховання й навчання, яка максимально враховує духовний, інтелектуальний, фізичний розвиток особистості. Принцип реалізується в гармонійному поєднанні спортивної, пізнавальної, рекреаційної, вітальної, патріотичної діяльності. Принцип забезпечує виховання здорової, всебічно розвинутої особистості.

Принцип поєднання туризму, краєзнавства й екології. Педагогічну доцільність поєднання «туристики і краєзнавства» ще на початку 30-х рр. ХХ ст. обґрунтували українські вчені-краєзнавці К. Мікульський та Є.-Ю. Пеленський [5]. Головна специфіка ДЮТ полягає в тому що вони реалізуються в діяльності, яка проходить у природному та соціальному середовищі. Буття в природному середовищі потребує пізнання цього середовища. Пізнання рідного краю, його історії, культури, місцевих звичаїв, виховує патріотизм у людини, любов і шану до своєї Батьківщини. Вивчення регіонів майбутніх подорожей їх природних, соціокультурних особливостей забезпечує певною мірою безпеку походів. У той же час туристсько-краєзнавча робота неможлива без поєднання з екологічним вихованням людини. Вимога нашого часу – висока екологічна культура туристів.

Принцип поступового освоєння навколишнього світу (від краєзнавства – до країнознавства). Цей принцип засновано на фундаментальній потребі людини – пізнанні навколишнього світу та самої себе як особистості. Зростаючи, людина освоює навколишній світ поступово: від «рідного гнізда» – родини, свого будинку, школи, мікрорайону – до міста, області, країни, своєї Батьківщини і далі. Виховати патріота своєї країни неможливо, якщо не знаєш і не любиш свій рідний край. Тому перші мандри треба починати зі свого рідного краю. Освоєння проходить завжди комплексно: вивчається історія, культура, природа й господарство району подорожі, що дає можливість отримати більш повне уявлення про регіон, подорожі в цілому, зробити її більш цікавою та безпечною. Одночасно проходить зростання туристської майстерності та моральної

свідомості, що виховує любов до своєї Батьківщини та повагу до інших народів і країн.

Принцип поступового набуття туристського досвіду. Зафіксований у Правилах проведення туристських спортивних походів. Турист не має права проходження туристських спортивних маршрутів вищої категорії складності, якщо не має досвіду попередньої участі у походах нижчої категорії складності. Цей принцип забезпечує досягнення необхідного рівня туристської майстерності та досвіду туристів, що потрібно для безпечного проходження спортивного походу.

Принцип туристсько-краєзнавчих циклів. ДЮТ туризм реалізуються в певних видах діяльності. Ці види діяльності завжди, певною мірою, взаємодіють між собою. Для організації ДЮТ потрібен комплексний підхід, який може реалізуватися в специфічній системі діяльності.

Туристсько-краєзнавчий цикл – це головний структурний компонент у системі туристсько-краєзнавчої й туристсько-спортивної діяльності. Туристсько-краєзнавчий цикл складається з підготовки, проведення і підведення підсумків будь-якого туристського заходу (екскурсії на природу, туристської прогулянки, походу, далекої екскурсії та експедиції, зльоту, змагання з видів туризму, конференції тощо). Цикли «розташовуються» на гносеологічній спіралі освоєння навколишнього світу; здійснюється поступове розширення регіонів подорожей і їхнє краєзнавче пізнання та туристсько-спортивне освоєння.

Туристсько-краєзнавчі цикли поділяють на поточні: це найближчий захід туристського гурта; сезонні – пов'язані з канікулярним періодом та сезоном року; річні – ланцюг сезонних циклів, що спрямовані на головний захід року і багаторічні – ланцюг річних циклів, що складають систему ДЮТ. У такій системі туристсько-краєзнавчої та туристсько-спортивної діяльності структуроутворюючим є поточний цикл, а структурнозмістовним – конкретне завдання, що постає перед туристським гуртом. Цей принцип дає змогу планувати багаторічну систему організації й ДЮТ.

Принцип посадової структури самоврядування туристського гурту. У практиці туризму прийнято, що в туристських гуртах як дорослих, так і юнацьких (студентських, шкільних), за кожним учасником майбутнього походу закріплюється певна туристська та краєзнавча посада, а отже, й закріплюються певні, пов'язані з цією посадою, обов'язки. Зазначимо, що посадою у туристсько-краєзнавчій роботі називають добровільну повинність кожного члена туристського гурту для виконання певного напряму загальної роботи. Як правило, назва посади відповідає змісту роботи, що виконується. В умовах автономного проведення туристського походу, посадова структура стала необхідною умовою для кращої організації похідного життя, забезпечення життєдіяльності та безпеки туристського гурту.

У результаті тривалої практичної та наукової роботи була визначена необхідність розподілу всіх туристських та краєзнавчих посад на три групи: постійні, тимчасові й чергові посади, що дає змогу більш раціонально організувати (інструментувати) самоврядування похідної групи. Постійні туристські посади – це такі, що «працюють» протягом усіх трьох частин туристського циклу: підготовки до походу, власне походу та періоду після

походу, коли потрібно опрацювати зібраний матеріал, скласти звіт. Тимчасові посади – це такі, що «виконуються» протягом незначного часу або на певних частинах туристсько-краєзнавчого циклу. Чергові посади, зазвичай, надаються за чергою усім учасникам багатоденного походу і виконуються протягом одного дня або певного часу в період проведення походу. Щодо краєзнавчих посад, то можна зазначити, що робота проводиться протягом усього туристсько-краєзнавчого циклу, тому, здебільшого, вони постійні. Виховний вплив на особистість буде значно більшим, якщо в поході у кожного туриста буде туристська та краєзнавча посади.

Інструментування туристської групи науково-краєзнавчими посадами за певними напрямками знань проводиться тоді, коли група виконує завдання наукових, громадських організацій. Найбільш складною формою подорожі є наукові, дослідницькі експедиції, які відповідають вимогам до походів із певного виду туризму та категоріям складності маршруту. Вони проводяться з метою вивчення, дослідження певного маршруту, території, цікавих об'єктів тощо. Ці завдання під силу тільки добре підготовленим як у туристському, так і в краєзнавчому відношенні гуртам учнівської молоді. У науково-спортивних подорожах перед учасниками ставиться мета поглибленого вивчення об'єктів дослідження. Тому можна проводити так звані «тематичні», регіональні походи, екскурсії, експедиції, які продовжуються протягом декількох років.

Туристи, які отримують постійні краєзнавчі посади, проводять пошукову роботу в межах свого розділу науки. У передпохідну підготовку входять: вивчення району подорожі за літературними джерелами, листування з адресатами, консультації фахівців, а також усний звіт перед учасниками походу про проведену роботу. У поході туристи проводять збір матеріалу, готують усні звіти й розповідають про виконану роботу товаришам. Після завершення походу, в заключній частині туристсько-краєзнавчого циклу, опрацьовується зібраний матеріал, оформлюється звіт про похід, проводиться підготовка звітного вечора для колективу туристського клубу, секції тощо.

У підготовчий період одне з основних завдань педагога, який цілеспрямовано веде туристсько-краєзнавчу роботу зі студентською молоддю, – ознайомити кожного члена туристського колективу з основними туристськими та краєзнавчими посадами. Останні посади мають зв'язок із багатьма навчальними предметами. Саме система туристсько-краєзнавчих посад допомагає здійснити краєзнавчий підхід у навчанні.

Основні туристські й краєзнавчі посади в туристському поході такі:

- заступник керівника гурту (командир) – здійснює керівництво діяльністю туристського гурту, помічник керівника туристської групи. Головною функцією командира є координація дій туристів для виконання всіх завдань;
- завгосп з харчування – складає кошторис і меню на весь період перебування туристів в умовах автономного перебування у поході, проводить необхідні розрахунки з харчування, організовує роботу щодо закупівлі продуктів та приготування їжі. Процес організації харчування учнівської молоді, коли використовується їхня праця, має важливе значення у вихованні;

- завгосп зі спорядження – визначає потребу у спорядженні, потрібному для проведення походу. Ця робота проводиться спільно із заступником керівника гурту. Після складання списку спорядження організовує роботу всіх членів гурту для підготовки його до туристського заходу. Слідкує за збереженням і раціональним використанням спорядження;
- штурман – готує необхідні картографічні матеріали, проводячи екскурсії та інші заходи, пов'язані з пересуванням під час подорожі, розробляє оптимальний графік маршруту руху;
- санітар – стежить за самопочуттям членів гурту під час підготовки та проведення походу. Разом із керівником групи комплектує похідну аптечку. У разі потреби надає першу медичну допомогу;
- фізорг – організовує тренування туристського гурту для участі у походах. Готує спортивне спорядження для організації дозвілля. Проводить змагання в туристському гурті;
- редактор звіту – розробляє план підготовки звіту про похід. Керує роботою «кореспондентів» зі збирання матеріалів для звіту. Організовує роботу туристської групи для оформлення звіту про похід;
- знавці-краєзнавці – готують краєзнавчий матеріал, передбачений програмою.

До основних посад належать посади географа, еколога, історика, ботаніка, зоолога, метеоролога тощо. Знавці-краєзнавці вивчають основні історичні, географічні, етнографічні, економічні, екологічні та соціальні особливості району подорожі, знайомлять із ними членів туристського гурту. Беруть участь у краєзнавчих вікторинах, конкурсах, диспутах тощо.

Похідні посади розподіляють на початку кожного туристсько-краєзнавчого циклу таким чином, щоб за сезонний, а тим паче річний цикл туристи оволоділи своїми обов'язками на доступному професійному рівні. На початку нового туристсько-краєзнавчого циклу туристи отримують нові похідні посади.

У заключній частині туристсько-краєзнавчого циклу – підведення підсумків походу, подорожі; кожний член туристської групи готує звіт за своїми туристськими та краєзнавчими посадами, що значно мотивує цю роботу, створює однакові умови для участі в ній кожного і дає змогу оцінити внесок кожного у спільну справу. За туристсько-краєзнавчими посадами можна будувати і заключний вечір-звіт про подорожі, експедиції, створити умови для участі у ньому кожного члена туристського гурту.

Таким чином, протягом трьох-чотирьох років занять у туристській секції або клубі, туристи опанують усіма похідними посадами. Окрім отримання важливих життєвих навичок і значного розширення кругозору, туристи отримають найцінніші навички ділової взаємодії, вступаючи у стосунки «відповідальної залежності» з товаришами та педагогами. Похідні посади згуртовують туристський колектив, створюють умови ділової, організованої взаємодії туристів, дисциплінують їх, займають вільний час відповідальною громадською діяльністю. Окрім того, вони є основою самоврядування в похідній туристській групі, допомагають керівникові подорожі доцільно організовувати життя туристського колективу.

Педагогічний принцип – від самопізнання до самореалізації особистості. У процесі самопізнання і поступового пізнання навколишнього світу, розширення сфери діяльності та набуття життєвого та туристського досвіду, людина пізнає свої можливості, свій творчий, діловий потенціал, а це, своєю чергою, дає змогу самореалізувати особистість у житті.

Від традицій туристської групи до Глобального етичного кодексу туризму. Цей принцип на основі традицій, норм і правил спілкування й життєдіяльності у туристському гурті дає змогу формувати моральні, етичні загальнолюдські цінності особистості. Вперше на міжнародному рівні цей принцип був задекларований на Всесвітній конференції у Манілі (Філіппіни) в 1980 р. У статті 21 Манільської конференції підкреслено, що в практиці туризму духовні цінності повинні мати перевагу над елементами матеріального та технічного характеру. Цей постулат був записаний і прийнятий на Генеральній асамблеї Всесвітньої туристичної організації у м. Сант-Яго (Чилі), у Глобальному етичному кодексі туризму і схвалений на Генеральній сесії Організації Об'єднаних Націй 19 листопада 2001 року.

У практиці ДЮТ норми спілкування й поведінки в туристському гурті є неформальною основою туристсько-краєзнавчої, екологічної діяльності, створюють умови безпеки, достатнього комфорту й виконання завдань, що виникають перед туристами. Дотримуючись цього принципу, моральні аспекти формування рис характеру особистості випереджають зростання спортивної майстерності туристів.

До моральних норм поведінки туристів під час подорожей слід віднести положення про збереження природи, дружніх відносин до інших туристських груп, а при потребі – надання їм посиленої допомоги. Важливе місце займає повага до місцевих мешканців, їх звичаїв, традицій, особливості культури. Туристи повинні бути відповідальними за безпеку мандрівки, вживати заходи щодо ліквідації аварійної ситуації і надавати допомогу іншим туристам.

Висновки. Використання наукового підходу та методологічних принципів дозволяють обґрунтувати теоретико-практичні засади організації ДЮТ, доцільно організувати навчальний процес у закладах освіти, дитячих клубах та гуртках, виховувати патріотів нашої Батьківщини.

Список використаних джерел:

1. Колотуха О.В. Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку: дис. канд. геогр. наук: 11.00.02; Ін-т географії НАН України. Київ, 2004. 257 с.
2. Мельничук М.М. Молодіжний та дитячий туризм: сутність та класифікація за віком [Електронний ресурс]. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Геологія. Географія. Екологія.* 2016. Вип. 44. С. 118-122.
3. Константинов Ю.С. *Детско-юношеский туризм и краеведение России: научно-методический журнал*, №3. Москва, Агентство Азимут. 2014. С. 7.
4. Фокін С.П. Спортивний туризм: навч. посіб. К.: НАУ, 2014. 168 с.
5. Пеленський Є.-Ю. Пластовий гурток. Львів, 1930.

Сучасний стан та перспективи розвитку активного туризму у Львівській області

У статті розглянуто поняття «активний туризм», проаналізовано сучасний стан розвитку активного туризму у Львівській області, зокрема пішохідного, велосипедного, гірськолижного, лижного, кінного та водного. Запропоновано перспективні напрями подальшого розвитку активного туризму у Львівській області.

Ключові слова: активний туризм, Львівська область, туристичні ресурси, види туризму.

Labartkava V., Khudoba V. Current state and development prospects of active tourism in the Lviv region. *The concept of "active tourism" has been considered in this article. The current state of development of active tourism in the Lviv region have been analyzed, in particular hiking, cycling, skiing, equestrian and water tourism. Perspective directions of active tourism further development in Lviv region have been suggested.*

Key words: active tourism, Lviv region, tourist resources, types of tourism.

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес торкнувся майже всіх сфер людського життя, позбавивши людину рухової активності. Як наслідок, з'являються проблеми зі здоров'ям і емоційним станом. Значну частину свого життя людина присвячує відпочинку, отож при виборі виду відпочинку люди дбають не тільки про те, щоб нова подорож було насиченою і цікавою, але і про те, щоб вона принесла користь здоров'ю. У цьому випадку обирають активні види туризму, щоб провести час з користю для організму.

Львівщина володіє сприятливими умовами для розвитку активного туризму, зокрема: наявність малозмінених природних комплексів Українських Карпат, Розточчя, Гологір, Вороняк і Малого Полісся, м'який клімат, придатний для організації різних видів рекреаційної діяльності, наявність туристичної інфраструктури, закладів харчування та розміщення, розвинену транспортну автомобільну та залізничну мережу, а також прикордонне розташування.

Аналіз літературних джерел. Проблемам розвитку активного туризму присвячувалися праці різних вчених. Серед них П. Масляка, Ю. Щура, О. Дмитрука, М. Гамкала, В. Кифяка, Ю. Прасул, В. Луцького, І. Рожка, М. Ячнюка, А. Благого, А. Верцімага, Л. Безручка, М. Биржакова, О. Колотухи, С. Мишлявцевої, О. Каталимової та інших. Проте, вивчення сучасного стану та перспектив розвитку активного туризму у Львівській області є актуальним завданням і має перспективу подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспективи розвитку активного туризму у Львівській області.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день у науковій літературі не має єдиного визначення поняття «активний туризм». Так на думку, М. Биржакова активний туризм слід розглядати як окремий вид подорожей, тобто переміщення людей у часі і просторі, учасником якого може стати будь-яка людина, що відвідала ту чи іншу місцевість з будь-якою метою: оздоровлення,

лікування, відпочинок чи навіть заробіток [7]. С. Мишлявцева поняття активний туризм висвітлює як форму подорожей за маршрутами невисокої складності, переважно в слабозміненому природному середовищі, з використанням активних способів пересування. За змістом цей вид туризму близький до спортивного туризму, але не дає учасникам можливості отримувати спортивні розряди і звання. [8, с. 19]. На думку О. Колотухи активний туризм – це вид рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в природному середовищі, і полягає у проходженні туристських маршрутів різними активними засобами пересування із подоланням різноманітних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер тощо) [2, с. 107]. Ряд фахівців з туризму розуміють під поняттям активний туризм такий вид туризму під час якого відбувається подолання туристських маршрутів використовуючи активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах тощо).

На нашу думку активний туризм – це вид туризму, що передбачає певні фізичні навантаження з використанням активних засобів пересування переважно по території з унікальним ландшафтом та збереженим природним середовищем.

Львівська область має хороші природні, історико-культурні та соціально економічні передумови для розвитку активного туризму. Природними передумовами є багаті природні ресурси, унікальне географічне розташування, рельєф, гідрологічна мережа, рослинний покрив та кліматичні особливості.

На півночі Львівщини заходять відроги Волинської височини поверхня якої представлена плоскими, злегка хвилястими межиріччями з пологими схилами. Мале Полісся – плоскохвиляста рівнина, яка характеризується наявністю акумулятивних та денудаційних форм рельєфу, знаходиться в межах обширного пониження рельєфу між Волинською і Подільською височинами, яке витягнуте від м. Рава-Руська на заході до м. Броди на сході. В центральній частині області знаходиться Подільська височина – припіднята рівнина, через яку проходять вододіли між ріками басейнів Сяну, Західного Бугу, Прип'яті і Дністра. Подільська височина характеризується сильно розчленованим ерозійним рельєфом. На південному сході Подільська височина межує з Прикарпатською височиною. Вона характеризується грядово-горбистим типом рельєфу з загальним нахилом на північний схід – від Карпат до долини р. Дністер. Прикарпатська височина на півдні межує з Карпатами (Східні Бескиди) і на всьому протязі відділена від них добре вираженим тектонічним уступом. Східні Бескиди в межах Львівщини складаються з ряду повздовжніх паралельних хребтів з м'якими низькогірними формами рельєфу і простягаються з північного заходу від кордону з Польщею на південний схід до вододілу р.р. Опору і Мізунки. Найвищі точки території області – гора Пікуй (1408 м) на межі зі Закарпатською областю та г. Камула (471 м) в рівнинній частині.

Південний кордон області збігається з Верховинським Вододільним хребтом. Територією регіону також проходить Головний європейський вододіл басейнів Чорного та Балтійського морів. Головними річками області є Дністер, Західний Буг, Стрий, Бистриця, Стир, Вишня, Рата, Солокія, більшість цих річок можна задіяти для активного туризму.

Область розташована в трьох зонах: лісовій, лісостеповій, передгірних і гірських районах Карпат. Ліси займають майже третину площі області. Основні

масиви лісів зосереджені в горах та на півночі області. На Малому Поліссі переважають соснові і сосново-дубові ліси, на Розточчі – соснові і буково-соснові, на Подільській височині – буково-дубові та грабово-дубові, на Передкарпатті – дубово-буково-ялицеві, в Карпатах – букові, ялицево-букові, ялицеві і ялинові ліси.

Клімат Львівщини помірно-континентальний, з м'якою зимою, зтяжною вологою весною, теплим дошовим літом і відносно сухою теплою осінню. Середня температура січня -5°C , липня від $+18^{\circ}\text{C}$ у центральній частині області та до $+12^{\circ}\text{C}$ в горах.

Область є багата на об'єкти та території природно-заповідного фонду, яких налічується 383 одиниці, зокрема це природний заповідник «Розточчя», національні природні парки «Яворівський», «Сколівські Бескиди», «Північне Поділля», п'ять регіональних ландшафтних парків, заказники, ботанічні сади, пам'ятки природи, парки-пам'яток садово-паркового мистецтва, заповідні урочища.

Львівська область має розгалужену мережу транспортних комунікацій (авто-, залізничного та авіа- сполучення), тут проходять міжнародні транспортні комунікації, які з'єднують Україну з Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною, дороги національного, регіонального та територіального значення. На території області існує широка автобусна маршрутна мережа, яка складає 822 маршрути, у тому числі: міські – 94; приміські – 425; міжміські внутрішньообласні – 303 [6]. Залізничні магістралі загального користування становить 4459,5 км, з них 1424,2 км електрифіковано. На залізниці функціонують 354 станції. Найважливішими залізничними напрямками є: Львів-Київ, Львів-Одеса, Трускавець-Київ та Київ-Перемишль.

В області існує розгалужена мережа рекреаційних закладів: 133 санаторно-курортних заклади, 82 заклади готельного господарства, близько 500 приватних садиб, які займаються сільським туризмом.

Також для розвитку та популяризації активного туризму, збереження природи та забезпечення безпеки туристів в області сформовано мережу активних туристичних шляхів. Станом на 2019 рік розроблено та означено понад 420 км шляхів активного й екологічного туризму на території Львівської області, а також розроблено та означено автомобільний туристичний шлях «Львів – Сянки» Н-13[5].

Найвні у Львівській області природні ресурси, транспортна мережа, заклади туристичної інфраструктури є сприятливими для розвитку не лише рекреаційно-оздоровчої діяльності, а й для активного туризму.

Найпопулярнішим видом активного туризму на Львівщині є піший. Цей вид туризму є найбільш незалежним і його можна організовувати практично на усіх різновидах природних комплексів, незалежно від пори року, бо не вимагає спеціальних засобів пересування. Територію Львівської області використовують як для короткострокових так і тривалих мандрівок. Зазвичай довготривалі походи організують у гірській частині області [4, ст. 489-490].

Популярними серед туристів є гора Пікуй (1408 м), основні хребти Сколівських Бескид: Парашка, Зелемінь, Високий Верх, г. Магура (1363 м) та г. Парашка (1286 м), г. Перекоп (1212 м), г. Діл (904 м), г. Ключ (927 м), г. Маківка

(958 м), водоспад на р. Кам'янка, Мертве озеро, водоспад Гуркало, витоки р. Дністер, скеля Соколиний камінь поблизу с. Спас, г. Тростян (1232 м), г. Магій (1281 м), г. Камула (471 м), г. Рожаниця (433 м) у с. Підкамінь, г. Лагодівська (419 м) поблизу с. Унів та інші.

Станом на березень 2021 року у Львівській області ознаковано чи частково ознаковако (потребують оновлення знакування) 1 Національний шлях, 4 регіональні шляхи, 6 обласних та 16 місцевих шляхів активного туризму. Ознаковані туристичні шляхи подано у табл. 1.

Таблиця 1.

Рестр туристичних шляхів Львівської області*

№	Назва туристичного маршруту	Нитка шляху	Протяжність (км)	Спосіб пересування
1.	Міжнародний R63 Шлях бравого вояка Швейка	Смільниця – Хирів – Скелівка - Нове місто – Нижанковичі –Шегині – Поповичі – Самбір -Львів	220	Велосипедний
2.	Національний №1 (Львівська частина)	г. Пікуй-Матків-Криве-Мита-Тисовець-г. Кремінь-Коростів-г.Перекіп-г. Великий Верх-Сопіт Ровінь-Урич-Трускавець	130	Пішохідний
3.	Національний №1 (1-й Львівський відтинок)	пер. Середньоворітський-Тухолька-Тухля-Сколе-Трускавець	145	Велосипедний
4.	Національний №1 (2-й відтинок)	Львів-Брюховичі-Крехів-Жовква	30	Велосипедний
5.	Регіональний №11 (Львівська частина)	Нагусвичі-Ясениця-Сільна-Мражниця-Східниця-Урич-Ямельниця-Нижнє Синевидне-Труханів	75	Пішохідний
6.	Регіональний №13 (Львівська частина)	Турка-Лосинець-Зубриця-Майдан-г. Кривий Верх-г. Парашка-Сколе-г. Лопата	75	Пішохідний
7.	Регіональний №14 (Львівська частина)	Сянки-пер. Ужоцький-г. Дрогобицький Камінь-г.Пікуй-пер. Середньоворітський-г. Явірники-г. Чорна Ріпа	95	Пішохідний
8.	Регіональний №31 (Львівська частина)	Львів-Звенигород-Романів-г. Камула-Свірж-Перемишляни-Міжгір'я-Гологори-Золочів-Верхобуж-г. Великий Камінь-Підкамінь	160	Пішохідний
9.	Регіональний №11 (Львівська частина)	Тухля-Сколе-Верхнє Синьовидне-Урич-Східниця-Борислав-Трускавець	90	Велосипедний
10	Регіональний №11 (Львівська частина)	Городок-Великий Любін	11	Велосипедний

№	Назва туристичного маршруту	Нитка шляху	Протяжність (км)	Спосіб пересування
11	Регіональний №12 (Львівська частина)	Борислав-Нагуєвичі-Сприня-Самбір-Судова Вишня-Івано Франкове	180	Велосипедний
12	Регіональний №16 (Львівська частина)	Смільниця-Хирів-Стара Сіль-Старий Самбір-Стрілки-Тур'є-Східниця	90	Велосипедний
13	Регіональний № 11 (Львівська частина)	Розвадів-Березина	15	Водний
14	Обласний №500	Східниця-вдп Гуркало-вдп. Кам'янка-г. Ключ-Скелі Довбуша	55	Пішохідний
15	Обласний №501	Сколе-Кам'янка-Труханів-Скелі Довбуша	23	Пішохідний
16	Обласний №502	Дрогобич-Унятичі-Нагуєвичі-Підбуж-Сторона-Тур'є-Велика Волосянка-Розлуч	75	Пішохідний
17	Обласний №503	Старий Самбір-Звір-Сприня-Смільна-Гута-Східниця	60	Пішохідний
18	Обласний №504	Трускавець-Східниця-Довге-г. Параска-Корстів-г. Маківка-Славське	95	Пішохідний
19	Обласний №505	Тухля-Козьова-Тисовець-Великий Верх-Турка	60	Пішохідний
20	Обласний №502	Дрогобич-Нагуєвичі-Підбуж-Тур'є-Ісаї-Турка	90	Велосипедний
21	Обласний №503	Старий Самбір-Блажів-Сприня-Підбуж-Опака-Східниця	65	Велосипедний
22	Обласний №490	Львів-Брюховичі-Ясницька-Жорницька-Івано Франкове-Дубровиця-Крехів-Кунин-Магерів-Замок-Потелич-Рава-Руська-КПП	90	Велосипедний
23	Обласний №491	Львів-Старе Село-Бібрка-Свірж-Перемішляни-Поморяни-Золочів-Сасів-Верхобуж-Підкамінь-Броди-Пониковиця-Підкамінь-Олесько-Кути-Буськ-Деревляни-Жовтанці-Зіболки-Жовква	320	Велосипедний
24	Обласний №492	Жовква-Нова Скварява-Крехів-Добросин-Лавриків-Магерів	40	Велосипедний
25	Обласний №494	Рава-Руська-Угнів-Белз-Варяж-Сокаль	80	Велосипедний
26	Місцевий №4901	Крехів-Монастир-печери-Розлуч	5	Пішохідний
27	Місцевий №5001	Турка-витік р. Дністер-Розлуч	20	Пішохідний
28	Місцевий №5002	Тухля-Либохора-г. Магура	20	Пішохідний
29	Місцевий №5003	Довге-Рибник	6	Пішохідний
30	Місцевий №5004	Коростів-Святослав	6	Пішохідний

№	Назва туристичного маршруту	Нитка шляху	Протяжність (км)	Спосіб пересування
31	Місцевий №5005	Моршин	3.5	Пішохідний
32	Місцевий №5006	Моршин	3	Пішохідний
33	Місцевий №5007	Моршин	3	Пішохідний
34	Місцевий №5008	Моршин	3.5	Пішохідний (нордична ходьба)
35	Місцевий №5015	Тершів-Спас-Спаський камінь	7	Пішохідний
36	Місцевий №5016	Топільниця-Недільна-Вежа пам'яті	9	Пішохідний
37	Місцевий №5017	Сприня-Вежа пам'яті	8	Пішохідний
38	Місцевий №5018	Головецько-Рекреаційна зона ВБ	4	Пішохідний
39	Місцевий №5020	В.Гусне-Пікуй	8.5	Пішохідний
40	Місцевий № 4901	Брюховичі-Бірки	6.5	Велосипедний
41	Місцевий № 4902	Брюховичі	5.5	Велосипедний
42	Місцевий № 4903	Брюховичі	5	Велосипедний
43	Місцевий №5001	Мостиська-Крисовичі-Гусаків-Поповичі-Нижанковичі	40	Велосипедний
44	Місцевий №5002	Самбір-Кульчиці-Давнє городище	10	Велосипедний
45	Місцевий № 5001	Славсько-г. Ільза-Волосянка	8.7	Лижний

* за даними Комісії зі знакування туристичних шляхів у Львівській області

Наступним популярним видом є велосипедний туризм. Він приваблює не лише природними ресурсами, а й пам'ятками культурної спадщини, яких у Львівській області 8453. Найпопулярнішими територіями для велосипедного туризму є Голोगори, Розточчя, низкогір'я Карпат, Передкарпаття та Пасмове Побужжя в околицях Жовкви, де ознаковано 1 Міжнародний шлях R 63 Шлях бравого вояка Швейка, 1 національний, 3 регіональних, 6 обласних та 7 місцевих туристичних шляхів (табл. 1). В рамках проекту «Велокарпатія: розвиток інфраструктури для велотуризму на Львівщині» збудовано велотрасу МТВ на горі Погар (2140 м) та розпочато будівництво велодоріжки Славське – Волосянка.

Взимку попитом серед туристів користується гірськолижний та лижний туризм. У 2017 році було ознаковано перший та поки що єдиний лижний туристичний шлях № 5001 смт. Славське – г. Ільза – с. Волосянка, протяжність якого в одну сторону – 8,7 км. Він розрахований для будь-якої категорії туристів, як старшого так і молодшого віку.

На території області діє 34 гірськолижні траси для лижників різного рівня підготовки, 7 крисельних та 19 бугельних витягів. Вони розташовані у м. Львів, с. Майдан, с. Поляна, м. Борислав, с. Орів, с. Розлуч, с. Орявчик, смт. Славське, с. Тисовець, с. Плав'є, с. Волосянка та с. Яворів, м. Турка, с. Рибник, м. Сколе.

Найбільше гірськолижних комплексів зосереджено у межах Стрийсько-Сянської Верховини, що пояснюється її м'якими формами рельєфу, які зручні для лижного використання. Зокрема освоєно такі вершини: г. Тросян, г. Погар, г. Кремінь, г. Менчіл (смт. Славське), г. Високий Верх (с. Волосянка) та вершина неподалік с. Яворів [4, ст. 477].

Найбільш відомою серед лижників є вершина Тростян (1232 м) у смт Славське Стрийського району, схили якої у верхній частині круті та відповідають трасам високої складності (чорні траси), а у нижній – пологі та використовують як ділянки середньої складності (сині траси). Загалом тут прокладено 11 спускових трас завдовжки 1-2 км кожна, шість з них відповідають міжнародним стандартам щодо проведення гірськолижних змагань.

У межах Сколівських Бескидів до гірськолижного туризму задіяні: г. Тисовець, г. Магура, г. Звенів (с. Орявчик), г. Плай (с. Плав'є), г. Житня (м. Сколе). На території Верхньодністровських Бескидів освоюють території г. Роглuch, г. Буковиця (м. Борислав) та вершини неподалік с. Рибник.

Також два комплекси («Динамо» м. Львів, «Чарівні озера» с. Майдан) розташовано у межах Львівського Розточчя, а комплекс «Поляна» розміщений у Біберсько-Перемишлянському Опіллі [4, ст. 477, 479].

Кінний туризм у Львівській області розвинений у вигляді екскурсій та прогулянок та зазвичай має кільцеві чи радіальні маршрути. На території Львівської області є один ознакований туристичний шлях «На Росохацькі полонини» у Стрийському районі протяжністю 10 км. Існує кінна екологічна стежка в Яворівському національному парку в урочищі «Мочари». Розробляється до впровадження кінний туристичний маршрут «Зеленими стежками Вороняків» з Плісненська до селища Підкамінь, де туристи мають нагоди спостерігати відслонення третинних гірських порід, з яких складено кряж: літотамнієвих вапняків, мергелів та пісковиків [4, ст. 495]. Для туристів кінний туризм також пропонується, як додатково оплачувана послуга під час проживання у відпочинкових комплексах чи сільських зелених садибах.

Водний туризм передбачає проходження маршрутів водними об'єктами за допомогою відповідних плавальних засобів – туристських суден (байдарки, каное, надувні човни та катамарани, а також плоту на надувній основі). Головними річками області є Дністер, Західний Буг, Стрий, Бистриця, Стир, Вишня, Рата, Солокія. Популярними видами активного водного туризму є сплави та рафтинг, які проводять у період від квітня до жовтня. На сьогодні для сплавів та рафтингу в області найактивніше використовують три річки: Дністер, Стрий, Опір, а суто для сплавів річки: Західний Буг, Рата, Свиня, Солокія. На території Львівщині є затверджений водний туристичний шлях – регіональний № 11 на р. Дністер, від села Розвадів до села Березина протяжністю 15 км (табл. 1).

Активний туризму у Львівській області розвивається швидкими темпами, але лише в окремих регіонах області. Причинами цього є ряд факторів: відсутність необхідних природних ресурсів для розвитку обраного виду активного туризму в тому чи іншому районі, недостатньо розвинені туристична та соціальна інфраструктури в адміністративних районах області, відсутність достатньої реклами активного туризму, сприйняття деяких районів як промислових незважаючи на їх туристичний потенціал.

Для ефективного комплексного розвитку активного туризму по усій території Львівської області, необхідно:

- проводити активну державну підтримку розвитку активного туризму в районах області (включати розвиток активного туризму в Програми розвитку області, адміністративних районів);

- проводити промоцію активного туризму Львівської області на території України та за її межами;
- популяризувати даний вид туризму серед жителів міста, як протизаги малорухому способу життя;
- продовжити формування мережі туристичних шляхів для різних видів активного туризму (розробка нових шляхів, оновлення існуючого знакування) відповідно до державних стандартів України (ДСТУ 7450:2013) та рекомендацій міжнародних організацій європейського зразка,
- проводити заходи зі збереження та відновлення природних та історико-архітектурних ресурсів.

Висновки. На сьогоднішній день активний туризм виконує ряд соціальних функцій: відновлення психофізичних ресурсів суспільства, сприяє працездатності людини і раціональному використанню вільного часу, забезпеченню оптимального використання природних ресурсів. На Львівщині види активного туризму (піший, водний, велосипедний, кінний, лижний та гірськолижний) розвиваються досить хорошими темпами та мають сприятливі умови для подальшого розвитку, зокрема, це географічне розташування, рельєф, гідрологічна мережа, рослинний покрив, кліматичні особливості, багатий природно-заповідний фонд, розвинута інфраструктура. Затверджена Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років та Програма розвитку туризму та курортів у Львівській області на 2021-2025 роки сприятимуть подальшому розвитку активного туризму по всій території області.

Список використаних джерел:

1. Гулянич Р.С., Рожко І.М., Яремчишин А.А. Напрямки розвитку інфраструктури для активного туризму. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму: збірник наукових статей*. Львів: Львівський інститут економіки і туризму, 2007. № 2. С. 160-163.
2. Колотуха О. Теоретико-методичні засади активного туризму. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки. Збірник наукових праць* / Гол. ред. Т.С. Плагинда. Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. Вип. 4. С. 104-108.
3. Колотуха О. В. Понятійний апарат суспільно-географічного дослідження спортивного туризму. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 23. С. 15-19.
4. Львівська область: природні умови та ресурси: монографія / за заг. ред. М.М. Назарука. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 592 с.
5. Програма розвитку туризму та курортів у Львівській області на 2021 – 2025 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lvivoblrada.gov.ua/public/index.php/plenary-sessions/rishennyia-viii-sklikannya>
6. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://loda.gov.ua/programy_ta_strategii.
7. Биржаков М.Б. Введение в туризм: Учебник для студ. вузов. 7-е изд., перераб. и доп.-М.; СПб.:Невский Фонд; ИД «Герда», 2005. 448 с.
8. Мышлявцева С.Э. Активный туризм в регионах Урала (маршрутный принцип территориальной организации): автореф. дис. ... канд. геогр. наук. Пермь, 2007. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.psu.ru>.

Інформаційний супровід змагань зі спортивного туризму

Розглянуті та проаналізовані проблеми інформаційного супроводу змагань зі спортивного туризму. Окреслені пріоритетні напрямки роботи на різних етапах підготовки та проведення змагань.

Ключові слова: спортивний туризм, змагання, інформаційний супровід.

Kobylyanska L. Information support of sports tourism competitions. *The problems of the information support sports tourism competitions are considered and analyzed. The priority directions of work at the preparation and carrying out different stages of competitions are outlined.*

Key words: sports tourism, competitions, information support.

Вступ. У Постанові Кабінету Міністрів України від 04.11.2020 №1089 «Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року» міністр молоді та спорту України Вадим Гутцайт зазначив неналежне інформаційне забезпечення та медійне висвітлення спортивних заходів, низьку інформаційно-просвітницьку діяльність у сфері спорту, що не сприяє розвитку та популяризації спорту [3]. Для ефективної реалізації «Стратегії» необхідно створити фінансові, кадрові, матеріально-технічні та інформаційні умови щодо стимулювання громадян до занять спортом та фізичною активністю.

Вклад основного матеріалу. Слід зазначити, що інформаційний супровід змагань є значимим аспектом в організації та проведенні спортивних заходів. Інформаційний супровід, і саме прес-реліз, реклама, PR-компанія заходу починається з моменту затвердження Регламенту проведення змагань.

Інформаційне висвітлення будь-яких змагань зі спортивного туризму можна поділити на етапи:

I етап – за 1 місяць до початку заходу (або з моменту підписання Регламенту або Положення про змагання);

II етап – на передодні змагань, за 2-3 дні до початку;

III етап – під час проведення змагань;

IV етап – після закінчення спортивного заходу.

На першому етапі, приблизно за 1 місяць до початку заходу, необхідно підготувати для представників засобів масової інформації (далі – ЗМІ) коротку інформаційну довідку, або прес-реліз, де буде зазначено:

- назва спортивного заходу (у відповідності з Регламентом або Положенням);
- дата, час, місце проведення та всі необхідні деталі заходу (наприклад: серед якого контингенту проходять змагання, в особистому чи командному заліку та інше);
- історію даної події (наприклад, змагання, які мають певну історію, або присвячені якійсь події або особистості);
- дистанції, на яких будуть проходити змагання (наприклад: «Рятувальні технічні прийоми», «Гірські перешкоди»);

- програма заходу (погодинний розклад змагань);
- спортивна карта (схема) місця проведення змагань;
- команди та учасники;
- організатори та партнери заходу (Міністерство молоді та спорту України, Федерація спортивного туризму України тощо).

Наприклад: 02-05 квітня 2021 року у м. Запоріжжі на о. Хортиця відбудеться чемпіонат України з гірського спортивного туризму, змагання особисті серед чоловіків та жінок на дистанціях «Рятувальні технічні прийоми» та «Гірські перешкоди». Змагання проводяться Міністерством молоді та спорту України, Федерацією спортивного туризму України, управлінням молоді, фізкультури та спорту Запорізької обласної державної адміністрації та Запорізькою обласною федерацією спортивного туризму.

На другому етапі, тобто напередодні змагань, організатори розсилають у редакції газет, журналів, інформаційні агенції, теле- і радіокомпанії підготовлений на першому етапі прес-реліз.

Зазначену інформацію можна розширити та додати відомості з попередніх заявок на участь про титулованих спортсменів, кількість майстрів спорту, кандидатів в майстри спорту, кількість представлених на змаганнях регіонів, перелічити їх. Обов'язково вказати час та дату урочистого відкриття заходу. Також, як один з напрямків висвітлення заходу, може бути проведена прес-конференція для представників засобів масової інформації напередодні змагань.

На третьому етапі, тобто під час проведення змагань, представники ЗМІ запрошуються на змагання для широкого та максимального висвітлення урочистого відкриття та ходу спортивного заходу. По можливості, для роботи представників ЗМІ організовується польовий прес-центр. В ході змагань необхідно передбачити спеціальні безпечні зони для роботи преси та, особливо, телебачення. Бажано, щоб головний суддя або його заступник з інформації більш детально розповіли про змагання, умови, програму, показали та прокоментували виступи учасників. Доцільно також записати та потім опублікувати інтерв'ю з представниками або капітанами команд, окремими учасниками.

Четвертий етап – по закінченню змагань. Важливо, щоб якомога раніше, результати були доступні пресі. Насамперед, необхідно зазначити переможців та призерів змагань в особистому чи командному заліку на всіх дистанціях, надати інформацію про партнерів та спонсорів.

Всі чотири етапи можна назвати рекламною кампанією. Рекламна кампанія - це кілька рекламних заходів, об'єднаних однією метою (цілями), що охоплюють певний період часу і розподілені у часі так, щоб один рекламний захід доповнював інші [1].

Рекламна кампанія під час підготовки, в ході і після закінчення спортивних заходів може включати:

- висвітлення ходу підготовки до змагань у пресі;
- випуск і поширення афіш, програм, запрошень;
- інформацію по радіо- і телебаченню;
- організацію фотостендів, підготовка банерів тощо;
- популяризацію відповідного виду туризму шляхом урочистого відкриття і закриття змагань;

- своєчасне заповнення підсумкових таблиць та підведення підсумків;
- широкого розповсюдження інформації по ходу змагань через соціальні мережі;
- випуск фотографій;
- трансляцію змагань по телебаченню;
- прямі ефіри в соціальних мережах;
- розміщення інформації про спортивні змагання в Інтернеті;
- своєчасне та урочисте закриття змагань;
- вручення переможцям змагань призів, медалей, грамот і дипломів;
- проведення показових виступів під час урочистого відкриття заходу;
- своєчасне висвітлення інформації у пресі, по радіо і телебаченню про результати проведених спортивних змагань.

Важливим моментом є підготовка місця проведення змагань. Незалежно від того, де буде проведено спортивний захід в приміщенні або на відкритому повітрі місце проведення змагань повинні бути тематично і яскраво оформлені. Для цього застосовуються прапори міст, туристських клубів та організацій, які беруть участь у змаганнях, спортивні банери, банери партнерів і спонсорів, афіші та плакати, різні спортивні гасла, фотовітрини, фотомонтажі, стенди різної тематичної направленості (пам'ятки з вимогами і нормами поведінки, історією даних змагань та кращими результатами).

Пропаганда спортивного туризму забезпечується наочністю, котра відповідає оформленням місць проведення, своєчасною грамотною інформацією про хід, сутність і підсумки заходу.

Святкове оформлення місць проведення спортивних змагань є одним з ефективних засобів реклами не тільки заходу зі спортивного туризму, а і морального та патріотичного виховання спортсменів.

З метою залучення якомога більше чисельності глядачів, вболівальників, а в подальшому потенційних учасників заходу в якості реклами можливо установити призи від спонсорів, а також речові лотереї найактивнішим вболівальникам. В ході змагань доцільно організовувати фотографування переможців і призерів, кращих тренерів і суддів для подальшого видання буклетів, альбомів з підсумковими результатами змагань.

Для підвищення популярності спортивного туризму можуть використовуватися такі заходи:

- акцент на ключових елементах заходу (участь у події відомих особистостей, новизна, інші цікаві моменти);
- залучення партнерів та спонсорів;
- запрошення знаменитостей;
- лотереї, конкурси, змагання, призи (створення азартного настрою);
- показові виступи.

Рекламні кампанії відрізняються великим різноманіттям. Їх можна класифікувати за наступними ознаками:

- за метою (ціллю) (популяризація спортивного туризму, підвищення майстерності учасників, відбір до національних збірних команд);
- за територіальним охопленням (локальні - місто, район, обласні (регіональні), Всеукраїнські, міжнародні);

- за термінами проведення (одноденні, багатоденні);
- за спрямованістю (види програм – «Гірські перешкоди», «Рятувальні технічні прийоми»);
- за віковими категоріями – дитячі, юнацькі, дорослі;
- за складом учасників – чоловічі, жіночі, змішані команди;
- за чисельністю спортсменів, що одночасно виступають – «соло», зв'язки, екіпажі, команди);
- за діапазоном використання засобів розповсюдження реклами (монокампанії - один засіб, полікампанії - більше одного засобу);
- за інтенсивністю (рівні, наростаючі, спадні).

При проведенні рівної рекламної кампанії заходи розподіляються рівномірно в часі. Наприклад, можуть чергуватися через приблизно рівні інтервали публікації в пресі, радіо оголошення, на інтернет ресурсах (соціальні мережі, канали тощо). Така рекламна кампанія має сенс при достатній популярності відповідного виду спортивного туризму, для підтримки його іміджу.

Наростаюча рекламна кампанія будується за принципом посилення впливу на цільову аудиторію. Пік заходів може, наприклад, доводитися напередодні спортивного заходу.

Спадна рекламна кампанія передбачає поступове зниження інтенсивності рекламного впливу на цільову аудиторію (наприкінці спортивного заходу).

Одним з видів реклами можна виділити афішу. Якщо раніше, це паперове видання з інформацією щодо певної спортивної події, призначене для розклеювання, то зараз, як правило, це електронне видання для інтернет ресурсів, соціальних мереж, публікації в електронних ЗМІ. Афіша не повинна бути складною, заплутаною. Вдалою вважається тільки та, яку можна прочитати та зрозуміти з першого погляду, яка добре запам'ятовується та має емоційне забарвлення. В афіші вказується інформація про час і місце проведення спортивного заходу, також організатори та партнери заходу, тобто вона повинна відповідати інформаційній формулі «Що? Де? Коли?», і найважливіший елемент афіши – назва спортивного заходу. На створення неповторної та особистої афіши на допомогу приходять сучасні онлайн сервіси. Як приклад, платформа графічного дизайну «Canva».

Висновки. Розглянувши питання щодо важливості інформаційного супроводу змагань з метою популяризації та залучення якомога більшу чисельність до занять спортивним туризмом для досягнення зазначеної цілі передбачається підвищення рівня інформаційно-просвітницького діяльності з боку федерацій та організацій що проводить змагання.

Список використаних джерел:

1. Дурович А. П., Копанев А. С. Маркетинг в туризмі: Учеб. Посібник. Під загальною ред. З. М. Горбалевої. Мн.: «Економпресс», 1998. 400 с.
2. Наказ Міністерства молоді та спорту України від 31.01.2014 №323 «Про затвердження Положення про центри фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх».
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.2020 №1089 «Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року».

Особливості викладання спортивно-туристичних дисциплін на спеціальності «Фізична культура»

В роботі розкривається зміст програми додаткової спеціалізації спортивний туризм, яка викладається для підготовки вчителів фізичної культури в КДПУ. Представлено перелік дисциплін і практик спортивно-туристичного напрямку з розкриттям їх основного змісту і значення для майбутнього фахівця зі спортивного туризму.

Ключові слова: спортивний туризм, програма підготовки, особливості викладання.

Matishchuk O. Features teaching sports and tourism disciplines in the specialty Physical culture. *The paper reveals program content additional specialization sports tourism, which is taught for the training of physical education teachers at the KSPU. The list of disciplines is presented and practice sports and tourist destination with the disclosure of their main content and importance for the future specialist in sports tourism.*

Key words: sports tourism, training program, features of teaching.

Вступ. Спеціальність «Фізична культура» в Криворізькому державному педагогічному університеті (КДПУ) досить молода, відкрита лише в 2017 році на базі кафедри фізичної культури та методики її викладання. В зв'язку з все більшим впровадженням спортивного туризму в шкільну і позашкільну освіту м. Кривий Ріг, що відображається в роботі шкільних туристичних гуртків і роботі п'яти центрів туризму і краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, при яких функціонують різні туристичні гуртки, керівництвом університету було прийнято рішення проліцензувати дану спеціальність з додатковою спеціалізацією «Спортивний туризм», за підготовку спеціалізації відповідає кафедра туризму та економіки. Що дасть змогу випускникам спеціальності більш широкий спектр працевлаштування, а саме в сфері спортивного туризму.

Не менш важливим є той аспект, що на сьогоднішній день стають популярними тури з активним способом пересування, тобто спортивний туризм трансформується в комерційний активний туризм, а це в свою чергу стає не менш важливою гілкою працевлаштування випускників.

Метою даної роботи є представлення власного бачення переліку дисциплін і їх основний зміст, який викладається студентам спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура) з додатковою спеціалізацією «Спортивний туризм».

Основними методами дослідження виступають аналіз і узагальнення наукової літератури та застосування і висвітлення власного десяти літнього досвіду автора у викладанні спортивно-туристичних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Спортивний туризм – це унікальне соціальне явище, що знаходиться на перетині двох аспектів, а саме: туристичної індустрії (сфера економічної діяльності) та загальнодержавної системи фізичної культури і спорту. Він виконує спортивні, оздоровчі, рекреаційні, пізнавальні, виховні, економічні та інші функції [3]. Спортивний туризм в обох аспектах дає

можливість спілкуватися людям із природою, знайомитись із життям інших народів, їхньою історією, культурою, традиціями, це демократичний вид відпочинку, що визначається вільним вибором форм особистої активності, яка реалізується в умовах туристського життя за маршрутом [1].

Виходячи з аспекту фізичної культури і спорту, спортивний туризм належить до неолімпійських видів спорту [2], який є одним з наймасовіших і популярних в системі Міністерства освіти і науки України, він входить до шкільної навчальної програми з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класів затверджена наказом МОН від 23.10.2017 № 1407, у вигляді варіативних модулів: туризм і спортивне орієнтування, частково у варіативному модулі військово-спортивні ігри. Що додатково підтверджує доцільність додаткової спеціалізації спортивний туризм на спеціальності фізична культура.

Загалом по додатковій спеціалізації студентам викладається п'ять дисциплін спортивно-туристичного напрямку: Основи спортивного туризму, Спортивне орієнтування, Спеціалізовані види спортивного туризму, Спортивно-туристичні ресурси, Методика організації спортивно-туристичної роботи у закладах освіти та проводиться дві практики: навчальна зі спортивного туризму і виробнича зі спортивного туризму. Навчальні дисципліни і практики викладаються і проводяться в послідовності, яка вказана в переліку. Розглянемо особливості змісту кожної дисципліни і проведення практик.

Основи спортивного туризму. Вступна дисципліна, яка розкриває зміст основних понять спортивного туризму. Терміни «туризм», «спортивний туризм», «турист». Мета й завдання спортивного туризму в Україні. Види спортивного туризму та чим вони між собою розрізняються. Похідний і змагальний спортивний туризм: основні поняття. Організаційно-управлінська структура спортивного туризму. Правила організації та проведення туристських спортивних походів, зльотів та змагань. Організація біваку і забезпечення харчування в похідних умовах та на змаганнях і зльотах.

Спортивне орієнтування. Метою викладання даного курсу є формування у студентів знань і найважливіше вмінь про особливості орієнтування в природних умовах використовуючи топографічні або спортивні карти. Студенти вчать визначати сторони горизонту за різними методиками; застосовувати карту для визначення свого місця перебування; визначати умовні позначки, які використовуються в спортивному орієнтуванні; технічно долати різні види дистанцій спортивного орієнтування; визначати форми рельєфу за горизонталями; працювати з різними видами масштабів.

Для кращого засвоєння вмінь орієнтуватися, частина занять проходить у вигляді різних видів змагань, студенти вчать долати дистанції з міні-орієнтування, паркового орієнтування та орієнтування за азимутом. Ми розуміємо що це занадто малий досвід для формування достатніх умінь орієнтуватися на місцевості, але проходження таких дистанцій дає змогу зрозуміти загальні принципи орієнтування. Також вміння орієнтуватися закріплюються під час навчальної практики зі спортивного туризму.

Спеціалізовані види спортивного туризму. На думку автора, ця дисципліна являється однією із найважливіших з усього циклу спортивно-

туристичних дисциплін, якщо виходити з точки зору роботи в закладах освіти. Основною метою курсу є оволодіння студентами практичних вмінь долати різноманітні природні перешкоди та вміти прокласти спортивно-туристичні маршрути з різних видів туризму.

Дисципліна викладається впродовж трьох семестрів одна пара на тиждень. Теми дисципліни розраховані не лише від найпростіших і базових елементів, а й враховуючи сезони року.

На території КДПУ в 2017 році було побудовано полігон для занять спортивним туризмом – «екстрим-центр» КДПУ. Екстрим-центр сконструйовано для навчання та відпрацювання найпоширеніших етапів, які застосовуються на змаганнях зі спортивного туризму та зустрічаються в спортивних походах, а саме «навісна переправа через річку або яр», «крутопохила переправа через річку», «підйом або спуск по схилу», «переправа через річку по колоді» та ін., загалом можна прокласти дистанцію, яка міститиме 9 етапів. Більшість етапів сконструйовано так, щоб їхні параметри підпадали під спортивні норми дистанції першого класу змагань спортивного пішогодного туризму, вид дистанції – смуга перешкод (рис. 1, 2).

Рис. 1. Показ алгоритму дій під час проходження навісної переправи

Рис. 2. Учасники на суміжному пункті страховки етапів підйом по схилу і крутопохила переправа вниз

Під час занять на території екстрим-центру, студенти навчаються і відпрацьовують вміння долати різноманітні перешкоди, які являються аналогом природніх перешкод, що можуть зустрічатися під час спортивних походів. Основні вміння які відпрацьовуються: правильно і безпечно організувати горизонтальні перила і їх подолання, підйом і спуск по схилу, підйом і спуск по вертикальних перилах та ін.. Під час виконання навчальних дій студенти також вчатья правильному безпечному алгоритму подолання різних перешкод,

організувати командну страхівку та різні варіанти самостраховки, вчаться працювати зі спеціалізованим туристичним спорядженням: індивідуальними страхувальними системами, карабінами, страхувально-спусковими пристроями, затискачами та ін.

Враховуючи те, що екстрим-центр знаходиться на вулиці, це унеможливує його використання в зимовий період. Нами було прийнято рішення, що під час зимового періоду практичні заняття в екстрим-центрі перериваються, а студенти уже в аудиторіях вчаться працювати з топографічними картами, а саме прокладання спортивно-туристичних маршрутів різних видів туризму, відповідно до діючих правил і методик.

На нашу думку, таке чергування занять, на вулиці і в аудиторії, являється найбільш оптимальним для засвоєння практичних вмінь, як з точки зору виконання технічних прийомів спортивного туризму так і з точки зору набуття практичних вмінь прокладання спортивно-туристичних маршрутів.

По завершенню курсу передбачена навчальна практика зі спортивного туризму у вигляді спортивного пішохідного походу I категорії складності.

Спортивно-туристичні ресурси. Основною метою курсу є ознайомлення студентів з ресурсною базою для занять різних видів спортивного туризму, та набуття практичних навичок у використанні спортивно-туристичних ресурсів для занять спортивним туризмом.

Курсом передбачено вирішення таких завдань – набуття знань про спортивно-туристичні ресурси, їх застосування відповідно до видів спортивного туризму та активної рекреації, розгляд нормативно-інструктивних документів, що регламентують розвиток спортивного туризму та активної рекреації в нашій країні, питаннями організації та проведення туристських спортивних подорожей з різних видів спортивного туризму (Колотуха О.В.).

Методика організації спортивно-туристичної роботи у закладах освіти. Мета навчальної дисципліни – створити основу для засвоєння студентами – майбутніми фахівцями спортивного туризму основних організаційно-методичних засад з організації роботи зі спортивного туризму в закладах освіти.

Основні завдання: набуття знань з організації туристсько-спортивної роботи в закладах освіти, розгляд нормативно-інструктивних документів, що регламентують розвиток спортивного туризму та красназства в закладах освіти в нашій країні, набуття знань з питань організації та методики проведення туристських подорожей та змагань з різних видів спортивного туризму, набуття знань з питань роботи туристсько-спортивних об'єднань учнівської молоді (Колотуха О.В.).

Навчальна зі спортивного туризму. Основною метою практики є формування систематизованих знань та практичних навичок у студентів в галузі спортивного туризму; підготовка фахівця придатного до професійної діяльності в галузі спортивно-оздоровчого туризму; формувати вміння роботи з дитячою туристською групою в умовах природного середовища на маршрутах різної категорії складності з урахуванням вікових, фізичних та інших особливостей дітей.

Студенти на практиці повинні усвідомити, що важливою передумовою опанування фаху інструктора зі спортивного туризму є необхідність набуття

комплексу фундаментальних і професійних знань і навичок у розробці і проведенні спортивних походів.

Під час проходження практики студенти удосконалюють знання, уміння та навички в галузі спортивного туризму та орієнтування на місцевості; вивчають методику складання спортивно-туристичних походів; навчаються давати оцінку туристично-краєзнавчого потенціалу території; навчаються плануванню, організації та проведенню туристично-краєзнавчої роботи та туристичного походу; розвивати фізичні якості в поєднанні з інтелектуальним та духовним розвитком; розвивати професійний інтерес до туристично-краєзнавчої діяльності; виховувати колективізм та вміння спілкуватися; виховувати екологічну культуру та почуття відповідальності за стан довкілля; отримати знання та навички організації та проведення туристичного походу з дітьми.

Виробнича практика зі спортивного туризму. Основна мета виробничої практики: оволодіння студентами формами, методами, засобами, новітніми технологіями здійснення навчально-виховного процесу в спортивно-туристичних закладах, підприємствах і організаціях різних типів; формування у студентів умінь застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності, усвідомлення професійної значущості цих знань; виховання потреби постійного удосконалення професійних знань, умінь, навичок та педагогічної майстерності; розвиток творчої ініціативи, реалізація особистісного творчого потенціалу кожного студента; розвиток дослідницьких умінь у конкретній професійній діяльності.

Під час проходження практики студенти знайомляться зі специфікою діяльності спортивно-туристичного закладу, підприємства або організації; поглиблюють і закріплюють теоретичні знання та практичні уміння і навички, оволодівають методами застосування цих знань у практичній діяльності при здійсненні навчально-виховної роботи у спортивно-туристичних закладах, підприємствах і організаціях з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей спортсменів; формують вміння проводити гурткові та секційні заняття зі спортивного туризму з використанням сучасних педагогічних технологій, зорієнтованих на розвиток особистості спортсмена; формують організаторські уміння і навички та творчого підходити до здійснення функцій керівника гуртка або секції спортивного туризму; студенти виробляють навички самостійності в підготовці й проведенні різних форм і видів навчально-виховної роботи та особистої відповідальності за їх ефективність і якість.

Загалом весь комплекс дисциплін і практик спортивно-туристичного напрямку, який викладається в КДПУ, можна узагальнити і представити за алгоритмом наведеним у табл. 1.

Програма підготовки спеціальності фізична культура з додатковою спеціалізацією спортивний туризм, формувалася на основі досвіду роботи зі студентами інших спеціальностей де частково викладалися дисципліни спортивно-туристичного профілю. Це дало змогу більшість матеріалу апробувати на не профільних спеціальностях, що в свою чергу полегшило роботу в створенні програми дисциплін для профільної спеціальності.

Послідовність викладання і значення спортивно-туристичних дисциплін і практик в КДПУ

№	Назва навчальної дисципліни або практики	Значення навчальної дисципліни або практики для фахівця зі спортивного туризму
1	Основи спортивного туризму	Закладення основ спортивного туризму: поняття, види, класифікації, значення.
2	Спортивне орієнтування	Набуття знань, практичних вмінь і навичок орієнтуватися на місцевості
3	Спеціалізовані види спортивного туризму	Набуття знань, практичних вмінь і навичок роботи зі спеціальним туристичним спорядженням, організувати і правильно долати різні природні перешкоди. Вміння розробляти спортивно-туристичні маршрути з різних видів туризму.
4	Навчальна практика зі спортивного туризму	Закріплення, раніше набутих, теоретичних знань на практиці. Отримання права водити групи в спортивні походи (ступеневі і як мінімум І к.с.).
5	Спортивно-туристичні ресурси	Отримання знань про спортивно-туристичні ресурси і набуття практичних вмінь, застосовувати відповідні ресурси до різних видів спортивного туризму.
6	Методика організації спортивно-туристичної роботи у закладах освіти	Набуття теоретичних знань про туристичну роботу в закладах освіти, вміння розробляти концепти занять зі спортивного туризму та організація масових заходів зі спортивного туризму.
7	Виробнича практика зі спортивного туризму	Закріплення, раніше набутих, теоретичних знань на практиці. Самостійне проведення власно розроблених занять зі спортивного туризму. Розробка і організація різних масових заходів зі спортивного туризму.

Висновки. На нашу думку, такий перелік і послідовність викладання спортивно-туристичних дисциплін і практик, представлених вище, являється оптимальним для того, щоб студент міг оволодіти всіма базовими знаннями і вміннями, які знадобляться при роботі в закладах освіти туристичного спрямування. А саме: навчити учнів (гуртківців) роботі зі спеціальним туристичним спорядженням, правильно долати умовні природні перешкоди та ін.. Також, випускники матимуть знання, вміння і право організувати ступеневі походи і як мінімум категорійні походи І к.с. зі спортивного пішохідного туризму.

Список використаних джерел:

1. Конох А. А. Специфіка підготовки майбутніх вчителів фізичної культури з спеціалізацією «екологічний та спортивний туризм». *Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності*. 2016. № 1. С. 143-148.
2. Про затвердження Положення про Єдину спортивну класифікацію України: наказ Міністерства молоді та спорту України від 11.10.2013 № 582. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1861-13/page#Text>
3. Сергієнко Ю.М. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку спортивного та оздоровчого туризму. *Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності*. 2016. №1. С. 261-264.

Водні тури як сучасний напрямок розвитку туризму Криворізького регіону

В статті розглянуті водні тури Криворізького регіону, їх особливості та можливості використання як тури вихідного дня для різних верст населення. Визначені особливості та переваги організації водних походів. Розглянуті водні ресурси регіону та застосування їх в туристичній діяльності. Визначені найперспективніші маршрути, що можуть проводитися під час турів вихідного дня.

Ключові слова: туристичні подорожі, водний туризм, тур вихідного дня, водний маршрут, водний туризм на Криворіжжі.

Shiyan D., Lakomova O. Karpenko T. Water tours as a modern direction of tourism development in the Kryvyi Rih region. *The article considers water tours of the Kryvyi Rih region, their features and possibilities of use as weekend tours for different segments of the population. Features and advantages of the organization of water campaigns are defined. The water resources of the region and their application in tourism are considered. The most promising routes that can be carried out during the weekend tours are identified.*

Key words: tourist trips, water tourism, weekend tour, water route, water tourism in Kryvyi Rih.

Постановка проблеми. Держава зацікавлена в тому, щоб її громадяни проводили свій відпочинок всередині країни, так як це сприяє не тільки розвитку сфери туризму, а й приносить дохід в бюджет регіону та країни.

Через пандемію COVID-19, майже 96 % туристичних дестинацій у всьому світі зазнали обмежень [1]. Карантинні обмеження щодо подолання пандемії коронавірусу у світі та ситуація, яка склалася з закордонними поїздками, призвели до збитків глобального масштабу сферу туризму. У відповідь на COVID-19 та впровадженні виїзні обмеження, українці значно більше почали подорожувати своєю країною. Почалась популяризація подорожей Україною, збільшилися пропозиції турів Україною, особливо спостерігається зростання активного туризму та активного відпочинку. Однією з необхідних умов існування активного туризму, особливо деяких його видів, є наявність визначених природних умов, серед яких найбільш значущими є водні, кліматичні, геоморфологічні та наявність транспортної інфраструктури.

Україна має величезний потенціал водних ресурсів, що являють собою стратегічний, життєво важливий природний ресурс і є національним багатством країни, основою її економічного розвитку. Водні ресурси забезпечують усі сфери життя і господарської діяльності людини, визначають можливості розвитку промисловості й сільського господарства, розміщення населених пунктів, організації відпочинку й оздоровлення людей. Водні ресурси формують сприятливий клімат, атрактивність ландшафту, дають можливість туристам відпочивати біля води. Саме це сприяє розвитку водного туризму, який набирає все більшої популярності в Україні.

Перевага водних подорожей (походів) полягає в тому, що основне фізичне навантаження доводиться на руки, плечі, груди і інші групи м'язів верхньої частини тіла людини. Тому водний туризм ідеально підходить для людей з порушенням рухової активності та неможливістю, за наявності медичних протипоказань (артрити, артрози, хвороби суглобів, серцеві хвороби та інші), займатися пішохідним та гірським туризмом. Саме сплави надають можливість людям навіть з такими обмеженими можливостями спробувати себе в активному відпочинку.

Водний туризм дає можливість відпочивати сім'ям навіть з маленькими дітьми, туристам, які не мають туристичного досвіду та попередньої фізичної підготовки. Також перевага водного туризму в тому, що при сплавах доступні неповторні пейзажі і унікальна незаймана природа, багато цікавіша і чистіша ніж в звичайних походах, де регулярно ступає нога людини. При сплавах можна милуватися природними ландшафтами долини річки, крім того знайомитися з осередками культурної спадщини, навколишніми територіями. Отже, водний туризм є одним з найбільш ефективних видів відпочинку, який поєднує в собі цілодобове перебування на свіжому повітрі, помірні фізичні навантаження, постійну зміну вражень, відсторонення від усіх побутових проблем. Все це особливо цінно і важливо для працівників, які ведуть переважно малорухливий спосіб життя. Тому, за наявності водних ресурсів та можливостей їх застосовувати, вважаємо що саме цей вектор туризму має перспективи на внутрішньому туристичному ринку та забезпечує повноцінне оздоровлення і відпочинок різних верств населення, сприяє покращенню соціального стану суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перші згадки про водний туризм, з'явилися ще в середині минулого століття, це були сплави на плотах і байдарках. Перша документація та тематична література з водного туризму була видана в 70-х рр. – це збірка «Водні маршрути України» видавництво «Фізкультура і спорт», книги «Водний туризм», авторами якої були Григор'єв В.Н., Супрунов М.В., Юрин В.Е., Новіков В.А. [7], «Водні маршрути СРСР. Європейська частина» автори Плечко Л.А. Сабанєєва І.П. [13]. В 80-х рр. відомими та досвідченими водниками були Аронов Г.Е., Гольдштейн М.Я., Фиалков Ю.Я., Шанін Ю.В. [3]. Сучасний водний туризм досліджують Колотуха О.В. [11], Ніколаєнко А.А. [12], Бойчук Ю.Д. [4], Бондаренко І.Г., Бондаренко О.В. [5], Воронов Ю.Б. [8] тощо.

Мета статті. Аналіз та можливості використання природно-туристичного потенціалу Криворіжжя в проведенні водних турів та турів вихідного дня, їх особливості та характеристика.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даний час, актуальність внутрішнього туризму зростає в зв'язку з пандемічною і економічною ситуацією в Україні. Пошук і оптимізація шляхів вирішення проблеми полягає в залученні місцевого туристичного потенціалу, що дозволяє звернути увагу на регіональні маршрути, використання яких активно впливає на поліпшення соціально-економічного розвитку регіонів.

На сьогодні, через економічні проблеми, зростає попит на найдешевші тури, люди економлять на вартості поїздки, вибирають найдоступніші напрямки.

Паралельно, через страх перед великими скупченнями людей, зростає популярність екологічних маршрутів, поїдок на природу, походів лісом, відпочинку на берегах річок з наметами, тощо. Відвідування місцевих природних та рекреаційних об'єктів виявилось практично єдиною можливістю для відпочинку що призвели до вибухової затребуваності активного туризму. Зростання популярності активного відпочинку та активного туризму, характерне для всіх вікових категорій, і закладає надійний фундамент подорожувати, що сприяє подальшому розвитку туризму як галузі та індустрії послуг.

Водний туризм – вид спортивного туризму; сплав туристів водними акваторіями (річками, озерами, каналами) на різноманітних засобах сплаву – надувних човнах, байдарках, катамаранах, рафтах, каяках, САП дошках, тощо з подоланням різноманітних перешкод водного рельєфу [16]. Подорожі по воді можуть мати відтінок екстремального, рекреаційного, пізнавального, активного, оздоровчого туризму та задовольняти різні потреби туристів.

Останні роки на туристичному ринку України з'явилося багато пропозицій комерційних сплавів (байдаки, каяки, рафти, тощо), які не вимагають від учасників значного досвіду та фізичної підготовки.

Водні тури, мають певні особливості в організації:

1. Район подорожі повинен бути доступним (транспортна інфраструктура та під'їзні шляхи повинні забезпечувати доступність об'єктів).
2. Маршрут повинен бути коротким, цікавим (різноманітним) і досить простим.
3. Самостійне планування біваків та місць короткого відпочинку.
4. Вибір та забезпечення засобами пересування (човнами, байдарками, катамаранами, каяками, тощо) [4].

Територія України для проведення водних турів має різноманітні водні ресурси. 95% території України зайняті рівнинами, тут знаходяться басейни річок Дніпра, Дністра, Південного Бугу, Сіверського Донця, Дунаю. Тому більшість річок мають широкі заплави, повільну течію і можуть використовуватися початківцями для відпочинку та набування досвіду.

Наявність гірських річок Карпат (Черемош, Тиса, Прут) надають можливість більш досвідченим туристам проходити походи II та III категорії складності, вимагають досвіду, спортивно-туристичних знань та вмінь, найчастіше використовуються під час паводку.

Найбільшими осередками розвитку водного туризму в Україні є лісова та лісостепова зони. Водність річок, мальовничі ландшафти, кліматичні показники сприяють їх використанню більшу частину року, що позитивно впливає на розвиток водного туризму. Найвідомішими та традиційними регіонами є Полтавщина, Київщина, Харківщина, Чернігівщина та Поділля.

Останнім часом, до туризму висуваються пені вимоги, що враховують спосіб життя людини, її зайнятість, обмеженість в часі відпочинку, а також пандемічні вимоги та закриті кордони. Це ставить певні виклики туристичній галузі, призводить до зміни рекреаційних зон, до застосування місцевих природних та антропогенних ресурсів, що надає можливість за короткий проміжок часу (1-3 дні) зробити повне перезавантаження після важкого робочого тижня, відпочити від міської суєти та наповнитися позитивною енергією.

Головними перевагами походів вихідного дня є:

- 1) Можливість відпочити за короткий період часу, за вихідні, без додаткової відпустки.
- 2) Високий оздоровчий ефект, зняття нервової напруги, поліпшення настрою, підвищення бадьорості та працездатності.
- 3) Бюджетність відпочинку, можливість за незначні кошти отримати максимальне задоволення.
- 4) Зручна логістика, не потрібно витрачати час на тривалі переїзди, застосовувати додаткові транспортні засоби, що є головним показником доступності на маршруті.
- 5) Можливість сплавлятися компаніями друзів, колективами співробітників, сім'ями (у тому числі й з дітьми), нові знайомства та спілкування з однодумцями.
- 6) Отримання нових вражень та інформації про культурно-пізнавальні, краєзнавчі об'єкти на маршруті, розширюється кругозір туриста.
- 7) Можливість вийти за межі звичної «зони комфортності», відчутти себе частиною самотньої природи. Це гарна можливість спробувати ночівлю в наметі, приготування їжі на багатті, смак ранкової кави та печеної картоплі, побачити схід сонця, купатися в річці. Здійснити перший досвід похідного життя, насолодитися туристичним відпочинком.

Аналізуючи пропозиції різних регіонів України, спостерігається збільшення кількості водних турів в межах міської та приміської зони. Водні сплави містом, тури вихідного дня популярні і пропонуються містами Чернігова [18], Дніпра [2], Харкова, Кременчука, Білою Церквою, Полтави, Сум, Вінниці, Кропивницького [10] тощо.

Водний туризм активізувався і на теренах Криворіжжя. Цьому завдячило формування в Кривому Розі центру індустріального туризму, де зосереджені як унікальні об'єкти промислового туризму, так і різноманітні пам'ятки історії, культури, техніки, місця історичних подій, тощо. Найчастіше проводяться пішохідні екскурсії та екскурсії із застосуванням традиційного автотранспорту, є досвід застосування міського транспорту в проведенні екскурсій: тролейбусів, трамваїв та навіть швидкісного трамваю.

Багато туристичних та індустріальних об'єктів міста розташовані по долинах річок в межах Криворіжжя, що дозволяє сформувати водні тури та застосовувати водні маршрути в межах та поза межами міста. Такі тури краще всього проводити з використанням легких розбірних або надувних човнів (байдарок та каяків).

Місцеві маршрути, як правило, не передбачають далеких переїздів від місця проживання. До них відносяться походи вихідного дня з насиченою екскурсійною програмою або відпочинком на природі. Для проведення таких турів Криворіжжя має водний потенціал, представлений річками, водосховищами та озерами. Докладна гідрологічна характеристика річок була досліджена та вивчена Булавою Л.М. [6]. Таких річок на Криворіжжі вісім, п'ять великих водосховищ, та значна кількість антропогенних озер, які виникли в затоплених кар'єрах.

Найбільшою річкою Криворіжжя являється річка Інгулець, права притока Дніпра, річка І-го порядку довжиною 549 км з висотою падіння 175 м. Це найбільш сприятлива річка для використання в сплавах початківцями. В межах міста та Криворізького району довжина річки, що може використовуватися в турах вихідного дня, складає 48 км.

Річка Саксагань – мала річка, ліва притока Інгульця. Довжиною 141 км, ширина русла змінюється від 5 до 40 метрів, висота падіння – 110 м. Річка зарегульована, частково проходить в підземному колекторі, її можна використовувати для сплаву на окремих ділянках.

Річка Бокова – права притока Інгульця. Довжина 72 км, висота падіння – 96 м, мілка та мілководна.

Бокovenька – ліва притока річки Бокова, довжина 61 км, ширина русла від 10 до 15 м, глибина до 15 м, висота падіння – 97 м.

Зелена – ліва притока Інгульця, довжина річки 44 км, ширина до 10 м, глибина до 2 м.

Жовта – ліва притока Інгульця, довжина річки 58 км, ширина до 15 м, глибина до 2 м, висота падіння – 93 м, мілководна.

Вербова – ліва притока річки Вісунь (притока Інгульця), довжина річки 49 км, ширина до 8-10 м, глибина до 2 м, мілководна.

Кам'янка – права притока р. Базавлук, довжина річки 88 км, ширина річки змінюється від 1,5 до 15 м, падіння – 114 м, мілководна.

Всі річки рівнинні, мають незначний похил, можуть використовуватися початківцями, підходять для сплавів усім, навіть дітям, у супроводі дорослих. Найбільший потенціал для розвитку водних видів туризму на деяких ділянках мають річки – Інгулець і Саксагань, а інші річки не представляють туристичної зацікавленості у зв'язку із їх мілководністю та можуть частково використовуватися для формування навичок управління водними транспортними засобами та аматорською риболовлею.

На території Криворіжжя знаходяться 22 затоплених кар'єра, де сформувалися антропогенні озера (Кратер Жовтневий гранітний кар'єр, Карачунівський гранітний кар'єр, Калинівський, Пастуховський кар'єри та ін.), на сьогодні їх використовують для занурення з аквалангами та як місця пляжного відпочинку.

Для цілей активного туризму в не меншій мірі можуть використовуватися і великі водосховища. В межах міста це: Карачунівське та Кресівське водосховища. За межами міста – Південне, Іскрівське та Макартівське водосховища. За останні десять років набули популярності екскурсії та відпочинок з використанням водних транспортних засобів: яхтові прогулянки по Карачунівському водосховищі, катер «Анна» на Кресівському водосховищі, катання на плоту-катамарані по річці Інгулець в верхів'ї Карачунівського водосховища тощо.

За останні десять років кількість водних маршрутів, які пропонуються Криворіжцям і гостям міста постійно збільшуються. На сьогодні це майже десять маршрутів річкою Інгулець. Це як одноденні прогулянкові тури, так і тури вихідного дня [17]. Такі маршрути стали популярними і при проведенні туристичних практик Криворізьким державним педагогічним університетом, крім

того їх найчастіше використовують як самодіяльні туристи так і приватні туристичні організації.

Зацікавленість такими маршрутами пов'язана з тим, що паралельно зі сплавом можливе проведення екскурсій історичними і промисловими об'єктами, створювання маршрутів індустріально-туристичної тематики, організація рекреаційного відпочинку та туру вихідного дня. Активний відпочинок і ландшафти рекреаційної зони Кривбасу створюють повний комплекс туристичних послуг, який останніми роками стає все більш популярним.

Одним з найвідвідуваніших водних маршрутів Криворіжжя є «Іскрівський» маршрут по річці Інгулець. Такий тур (тур вихідного дня) проводиться на байдарках. Розрахований для новачків, має легку складність. Довжина маршруту 20 км, тривалість 3 дні (старт - п'ятниця ввечері, фініш - неділя). Маршрут: Кривий Ріг - Іскрівка - Недайвода - Тернуватка - Лозуватка - Кривий Ріг (рис. 1).

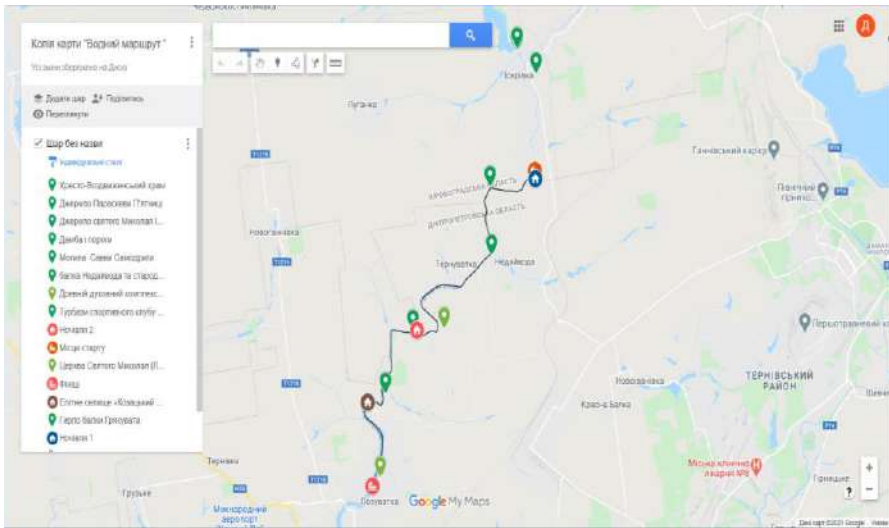

Рис. 1. Маршрут «Іскрівський» по річці Інгулець

Програма маршруту (сплаву) включає:

Перший день, п'ятниця. Переїзд з Кривого Рогу до місця старту в с. Іскрівка. Збір байдарок. Зі стоянки можна зробити радіальний похід і відвідати наступні об'єкти:

- 1) дамбу і пороги на річці Інгулець;
- 2) Хресто-Воздвиженський храм, де знаходяться мощі та пам'ятний хрест священномученика Миколи Іскрівського;
- 3) джерела Параскеви П'ятниці та святого Миколая Іскрівського (місця православного паломництва).

Другий день, субота. Маршрут: с. Іскрівка – туристична база «Каштан» ЦГЗК. Місця відвідування:

- 1) Зупинка біля Саввчиного броду, відвідування стародавньої могили капітана Війська Запорізького Савви Самодриги (Савви Чалого), 1783 р.;
- 2) старе село Недайвода, балка Недайвода та стародавні скелі;
- 3) древній духовний комплекс Недайвода Кромлех 12-14 століття;
- 4) турбази спортивного клубу «Барс» та «Каштан» ЦГЗК.

Проходження маршруту - 13 км. Стоянка та ночівля на туристичній базі «Каштан» ЦГЗК. Єдиною перешкодою буде обніс дамби в с. Недайвода.

Третій день, неділя. Маршрут: туристична база «Каштан» ЦГЗК - с. Лозуватка. Місця відвідування:

- 1) гирло балки Грядкувата;
- 2) елітне селище «Козацький хутір»;
- 3) село Лозуватка, засноване в 1765 році;
- 4) церква Святого Миколая, відкрита в 1897 році (найстаріша церква Криворізького району).

Проходження маршруту – 7 км. Фініш маршруту – с. Лозуватка.

Однією з найдоступніших форм активного відпочинку є туристичні походи вихідного дня. Саме вони, як спосіб активного відпочинку і помірних фізичних навантажень, вирішують проблеми сучасної людини, яка веде в основному малорухомий спосіб життя і якій не вистачає спілкування з природою.

Походи вихідного дня, одноденні тури – це відпочиваючі та розважальні походи, які не вимагають значного досвіду підготовки, підходять для різної вікової категорії населення. Вибір району походу залежить від багатьох умов: способу пересування, пори року, інтересів учасників, умов місцевості, зручності під'їзду до початку маршруту і повернення додому. В межах міста Кривого Рогу існує можливість проведення таких походів, їх маршрути проходять серед міста, де «з води» відбувається огляд жилих районів міста, культурно-пізнавальних об'єктів, також можлива екскурсійна програма, і головна перевага - паралельний відпочинок на природі.

Це невеликі за довжиною (до 10 км) та часом (4-5 годин) одноденні тури, що проводяться на байдарках. Розраховані для новачків, мають легку складність. Прикладами таких водних турів (турів вихідного дня) можуть бути відпочиваючі тури «Гданцівський» та «Кресівський».

«Гданцівський» маршрут (приблизно 5,5 км, час подорожі – 3-4 години) починається біля пішохідного містка Військового містечка, з можливістю огляду скель МОПРа та природи даної місцевості, впродовж маршруту здійснюємо зупинки біля історичного місця злиття річок Саксагані з Інгульцем, старого русла р. Саксагань, пам'ятного знаку на честь 200-річчя заснування міста Кривого Рогу, під час подорожі зможемо з нового ракурсу («з води») оглянути найкрасивіші та найвідоміші туристичні об'єкти міста Кривий Ріг - парк ім. Федора Мершавцева, Гданцівський парк, Човникову станцію та Криворізький музичний коледж, тощо. Весь маршрут супроводжується живописним краєвидом, наявністю історичних об'єктів міста та паралельно, відпочинком на природі (рис. 2).

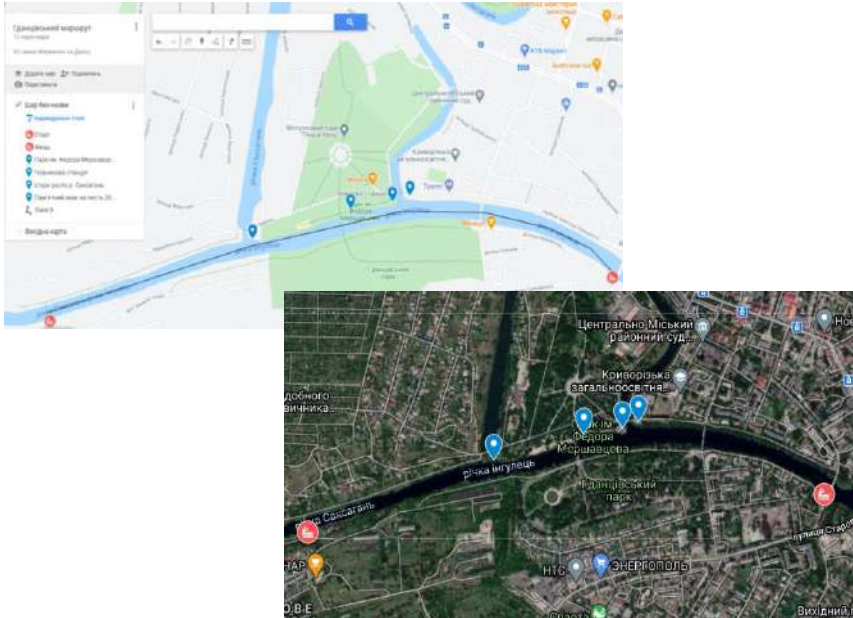

Рис. 2. Водний тур (турів вихідного дня) «Гданцівський»

«Кресівський» маршрут (приблизно 7 км, час подорожі 5-6 годин) починається з «Золотого пляжу» парку Шахтарський, по річці Саксагань, з верхів'я Кресівського водосховища до греблі. Мандруємо вздовж житлових кварталів мікрорайонів «Зарічний» та «Рибасове», парку пренатального центру, затокою «Балка суха», біля якої знаходиться Клуб юних моряків та водна рятувальна станція. На фініші подорожі ознайомимося з історичними об'єктами міста – греблею зі старими шлюзами першої черги Кресівського водосховища, пам'ятником захисникам греблі КРЕС та селищем «Кресівський» (рис. 3).

Маршрут простирається міською територією, але поєднує і природні, і історичні, і культурні об'єкти. Дає можливість подивитися на місто з іншого ракурсу, під час активного відпочинку вивчати природу та історичні пам'ятки рідного краю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні туристична галузь повинна швидко трансформуватися в зв'язку із сучасними світовими викликами. В поле зору туризму все частіше потрапляють місцеві туристичні ресурси, їх потенціал використовується для задоволення потреб різних верств населення за рахунок доступності та атрактивності. Наявність водних ресурсів дозволяє створювати та використовувати водні тури як в самодіяльному, так і в організованому туризмі, і позитивно впливати на імідж території.

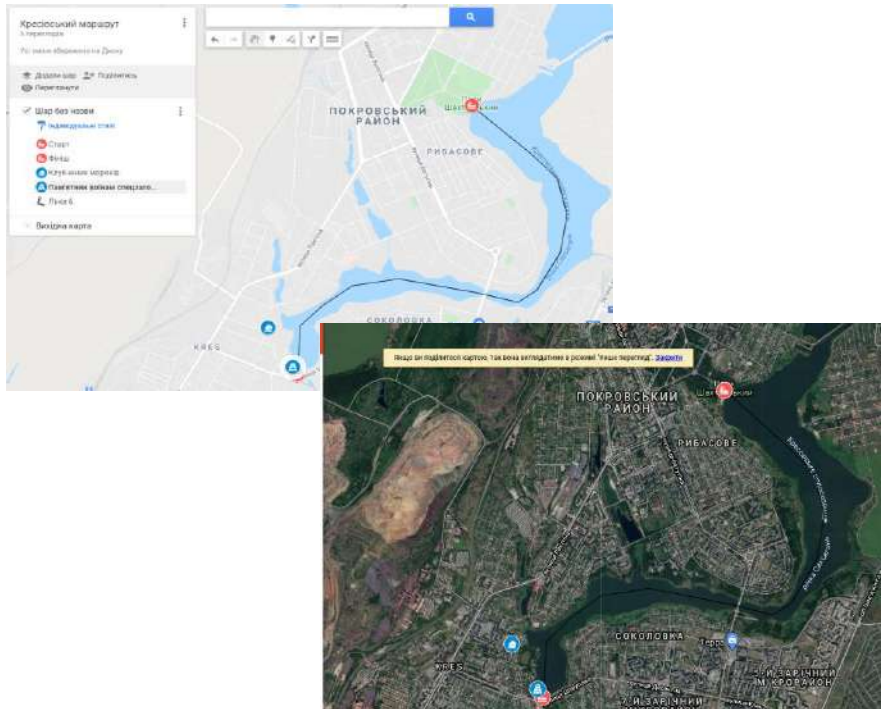

Рис. 3. Водний тур (турів вихідного дня) «Кресівський»

Список використаних джерел:

1. COVID-19 RESPONSE : 96 % of global destinations impose travel restrictions, World Tourism Organization (UNWTO) reports. URL : <https://www.unwto.org/news/covid-19-response-travel-restrictions>
2. Travel Kayak, Днепр, URL : <https://www.facebook.com/groups/travelkayak>
3. Аронов Г.Е., Гольдштейн М.Я., Фиалков Ю.Я., Шанин Ю.В. На байдарке - за здоровьем. Киев : Здоров'я, 1980. 103 с.
4. Бойчук Ю.Д. Особенности водного туризма и его оздоровительное влияние на организм человека. *Валеология: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку*: матеріали XII міжн. наук.-практ. конф., м. Харків, 10 квітня – 11 квітня 2014 р. Харків, 2014. С. 13–14.
5. Бондаренко І.Г., Бондаренко О.В. Стан та проблеми розвитку водного туризму. *Основи спортивного туризму в рекреаційній діяльності*: збірник наук. праць, 2016, №1. С. 37–41
6. Булава Л.Н. Физико-географический очерк территории Криворожского горнопромышленного района. Кривой Рог, 1990. 125 с
7. Водный туризм / сост. В. Н. Григорьев. Москва : Профиздат, 1990. 304 с.
8. Воронов Ю. Б. 100 избранных маршрутов для путешествий на байдарке. Москва : Мир, 1993. 224 с.

9. Захарчук В., Чурчун Г. «Туристські ріки Карпат. Путівник». Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2006. 176 с.
10. Кіровоградщина туристична. URL: <http://tourism.kr-admin.gov.ua/index.php?q=Anons/231213.html>
11. Колотуха О. В. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України. Київ : Федерація спортивного туризму України, 2006. 208 с.
12. Ніколаєнко А. А. Особливості організації водного туризму в Україні. *Стратегічні перспективи туристичної та ресторанної індустрії в Україні : теорія, практика та інновації розвитку*: мат-ли Всеукраїнської наук.-практ. інтернет конф. м. Умань, 30 жовтня 2015 р. Умань, 2015. С. 144–145.
13. Плечко Л.А., Сабанєєва И.П. Водные маршруты СССР. Европейская часть. Москва : Физкультура и спорт, 1973.
14. Путівник оглядової екскурсії «Кривий Ріг - місто руди і металу» / В.Л. Казаков та ін. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2014. 100 с.
15. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. Київ : Видавничий Дім "Слово", 2006. 372 с.
16. Спортивний туризм. Інформаційно-методичний збірник № 15. Туристсько-спортивний словник-довідник. / Авт.-упор. Колотуха О.В. – Київ : ФСТУ, 2017. 144 с.
17. Турклуб Pedali-Sandali. URL: <http://1775.dp.ua/turism-s/turklub-pedali-sandali>
18. Чи є водний туризм на Чернігівщині? URL: <http://www.media-center.net.ua/index.php/newss/item/273-chi-e-vodnij-turizm-na-chernigivshchini>

УДК 796.5:629.7

Редозубов Олександр, Прощенко Єлизавета
Льотна академія Національного авіаційного університету

Роль спортивно-оздоровчого туризму в підготовці майбутніх авіаційних фахівців

У статті розглядаються, питання відновлення і розвитку фізичних, духовних та інтелектуальних сил здобувачів вищої освіти, як найкращий спосіб відпочинку і розширення історико-географічного та краєзнавчого світогляду. Розглянуто проблеми та особливості впливу засобів туризму на організм людини.

Ключові слова: спортивно-оздоровчий туризм, спортивний туризм, рекреація, рекреаційний туризм, відпочинок, туристична діяльність.

Redozubov O., Proshchenko Yel. The role of sports and health tourism in the training of future aviation professionals. *The article discusses the restoration and development of physical, spiritual and intellectual strength of higher education as the best way to relax and expand the historical, geographical and local worldview. Problems and features of influence of means of tourism on a human body are considered.*

Key words: sport-health tourism, sports tourism, recreation, recreational tourism, recreation, tourist activities.

Постановка проблеми. Розвиток туристичної індустрії є важливим чинником економічного та соціального розвитку держави, дослідження аспектів розвитку цього напрямку на території України залишаються актуальним напрямом досліджень сьогодення. Однією з найпоширеніших форм дозвілля

сучасного суспільства залишається туристична діяльність, яка відіграє значну роль в соціокультурному розвитку особистості.

Аналіз наукової літератури з питань розвитку спортивного туризму свідчить про недостатній рівень вивченості спортивного туризму. Загальні питання розвитку туризму, в тому числі спортивного, досліджували вітчизняні вчені – М. Багров, Л. Багрова, О. Бейдик, О. Ігнатенко, М. Крачило, С. Кузик, О. Любіцева, М. Мальська, А. Степаненко, І. Твердохлебов, В. Шумський, І. Яковенко. Питання щодо вдосконалення діяльності в сфері спортивного туризму піднімалися у наукових працях таких дослідників: А. Булашева, О. Виноградова, О. Колотухи, І. Востокова, Ю. Грабовського, О. Дмитрука, В. Нечаєва, П. Пасечного, О. Плугаря, А. Рівного, О. Скаля, Ю. Федотова, Ю. Шура та ін.

Спортивно-оздоровчий туризм за своєю сутністю – спосіб життя значного кола суспільства, для якої туризм служить ефективним засобом фізичного оздоровлення [2] в наслідок обмеження фізичних навантажень з поєднанням прогулянок, подорожей, інтелектуальних та розвиваючих ігор, культурного розвитку. У той же час, потенціал спортивно-оздоровчого туризму залишається недостатньо дослідженим, особливо в професійно-прикладному аспекті. Зокрема, мало дослідженими залишаються питання застосування туристичних навичок у формуванні автономного існування льотних екіпажів в різних клімато-географічних зонах земної кулі, здоров'язберігаючої компетентності та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло наукових публікацій підкреслюють особливу гостроту проблем науково-прикладного характеру в останнє десятиріччя [1,4,6,11]. Загальнотеоретичні засади спортивно-оздоровчого туризму в галузі фахової підготовки є достатньо дослідженими. Проте, в рамках професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців ці проблеми потребують ретельного наукового аналізу. Варто підкреслити, що в професійній педагогіці є певні напрацювання з цього питання, але вони не знімають гостроти зазначеної проблеми. Зокрема, туризм як один з видів активного відпочинку, який поєднує відновлення продуктивних сил людини з оздоровчими, пізнавальними, спортивними та культурними розважальними цілями може ефективно застосовуватися для формування не тільки здоров'язберігаючої компетентності майбутніх авіаційних фахівців а й для розвитку психофізіологічної та психологічної готовності курсантів льотних ЗВО до професійної діяльності.

Аналіз наукової літератури дає змогу виділити такі напрями дослідження спортивно-оздоровчого туризму, як соціальний, історичний, економічний, правовий, міжнародний та ін. Теоретико-методологічні аспекти спортивно-оздоровчого туризму, історію його розвитку як в Україні, так і за кордоном, окремі питання управління галуззю вивчали відомі вітчизняні вчені Федорченко В.К., Цибух В.І., Матвієнко А.Т., Крачило М.П., Попович С.І., Науменко Г.П., Хлоп'як С.В., Школа І.М. та інші. Питанням менеджменту і маркетингу спортивно-оздоровчого туризму присвячені роботи російських науковців: Квартальнова В.А., Кабушкіна М.І, Гуляєва В.Г., Шаповала Г.Ф. Вітчизняні дослідники Євдокименко В.К., Мацола В.І., Онисько М.Б., Савченко О.М. особливого значення надавали регіональним аспектам розвитку туристської галузі.

Науковці зазначають, що спортивно-оздоровчий туризм за своєю сутністю – спосіб життя значного кола суспільства, для якої туризм служить ефективним засобом фізичного оздоровлення внаслідок обмеження фізичних навантажень з powodженням прогулянок, подорожей, інтелектуальних та розвиваючих ігор, культурного розвитку. Аналізуючи доробок вітчизняних дослідників проблем туризму, варто наголосити на одностайній їх думці про важливість оздоровчої ролі сучасного туризму, як ефективного виду активного відпочинку, відновлення організму. У походах і подорожах розвиваються багато цінних фізичних якостей людини – витривалість, сила, швидкість, спритність, збільшується працездатність, загартовується організм, зміцнюється здоров'я, здобуваються прикладні навички та вміння орієнтуватися на місцевості, долати природні перешкоди та ін. Особливі умови туристської діяльності сприяють вихованню моральних якостей особистості: взаємопідтримки, організованості та дисципліни, принциповості, чуйності й уваги до товаришів, сміливості, стійкості і мужності, почуття обов'язку і відповідальності, високих організаторських якостей. Цінність оздоровчого туризму полягає в активному відпочинку і його різнобічному впливі на організм людини тренувальними, відновлювальними навантаженнями, що дуже важливо для людей, професійна праця яких має обмежену рухову активність. Розвиток автоматизації та механізації, пов'язаний із посиленням навантаженням на нервову систему й обмеженням фізичної активності, що є передумовою розвитку функціональних розладів, насамперед нервової та серцево-судинної систем, призводить до суттєвої переваги. Туристські походи дають змогу відновити працездатність і зміцнити здоров'я внаслідок дії комплексу факторів: зміни обставин, впливу кліматичних умов, раціональної рухової активності. Спортивно-оздоровчий туризм – явище багатоліке і багатогранне, оскільки за широтою спектра позитивного впливу на людину важко знайти інший такий вид відпочинку і спорту. Активний відпочинок – це хороший спосіб збереження та відновлення здоров'я, підтримки активності і працездатності. У похідних умовах можна отримати регулярні тренувальні навантаження, загартування, поліпшити фізичний розвиток. Успішна боротьба зі стихійними силами природи, подолання слабкості власного «я» піднімає віру людини в свої сили, створює відчуття фізичної та духовної готовності до зустрічі з життєвими труднощами – це хороше джерело життєствердження для сучасної людини. Це дієвий засіб самопізнання – людина хоче і може проявити в поході свої позитивні якості; засіб морального виховання, так як відчуття товариства, взаємодопомоги, взаємовиручки, товаришкості, дбайливості, чуйності стають загальноприйнятими нормами поведінки. Спортивно-оздоровчий туризм розвиває ініціативу, самостійність у прийнятті рішень. Соціальна функція його полягає в тому, що людина звільняється від надлишку інформації, нервових переважань, високого темпу буття. Туризм підвищує комунікабельність членів суспільства, сприяє розвитку і зміцненню взаєморозуміння і дружби між народами і державами.

За визначенням С. Фокіна, головна форма спортивного та спортивно-оздоровчого туризму – мандрівка або похід. Історично склалося, що туристські мандрівки для виконання розрядів із різних видів туризму називалися походом. Тому в практиці і теорії спортивного та спортивно-оздоровчого туризму використовують визначення спортивної мандрівки саме як походу. Без останнього

взагалі неможливо вести розмову про спортивний і спортивно-оздоровчий туризм. Нема походу – нема і спортивного, і спортивно-оздоровчого туризму. В цьому випадку можна вести мову лише про такі окремі форми туристсько-спортивної і туристсько-краєзнавчої діяльності, як змагання з окремих видів техніки туризму або екскурсії [11]

Характерні ознаки спортивно-оздоровчого туризму – чотири основні функції, які нероздільно поєднані між собою і реалізуються у відповідних видах діяльності: спортивна, пізнавальна, рекреаційна, вітальна діяльність (життєва). Мета спортивної діяльності – виконання нормативів спортивних розрядів, участь і перемога у спортивних змаганнях, досягнення високих спортивних результатів; пізнавальної – пізнання засобами спортивного та спортивно-оздоровчого туризму навколишнього світу та самопізнання особистості; рекреаційної – підтримка організму людини у здоровому фізичному стані, відновлення фізичних і духовних сил засобами туризму; вітальної (життєвої) – забезпечення життєдіяльності та безпеки туристів, а також їх виживання під час виникнення екстремальних ситуацій [11].

Виділяють також базові інтегральні функції спортивно-оздоровчого туризму такі:

- рекреаційна – поєднує в собі спортивну складову й оздоровчий аспект;
- розвиваюча – виявляється на всіх етапах підготовки та здійснення подорожі;
- розважальна – визначає те, що спортивно-оздоровчий туризм у всіх своїх складових (спортивній та оздоровчій) має приносити людині задоволення [4, с. 9].

Головні функції спортивно-оздоровчого туризму: рекреаційна, пізнавальна, розвиваюча, розважальна та виховна. В більшості випадків усі вони є нероздільні і мають виконуватись одночасно. Головна особливість спортивно-оздоровчого туризму полягає в тому, що він, на відміну від більшості інших видів туризму, не потребує відносно великих матеріальних видатків, бо розвивається в навколишньому природному середовищі і не вимагає значних капіталовкладень для підготовки спеціальних споруд, аби задовольнити потреби туристів. Матеріально-технічне й організаційне забезпечення подорожей загалом здійснюється силами та засобами самих туристів.

Сьогодні спортивно-оздоровчий туризм поєднав у собі два види туризму: оздоровчий і спортивний. Спортивний туризм в Україні належить до неолімпійських видів спорту і в Єдиній спортивній класифікації України та Правилах змагань зі спортивного туризму є чітко виділені види туризму: піший, лижний, гірський, водний (на гребних суднах і плотках), велосипедний, мотоциклетний, автомобільний, вітрильний, спелеологічний або їх комбінація (комбіновані походи). Оскільки головна особливість спортивно-оздоровчого туризму – активний спосіб пересування, то до його видів важко зарахувати такі види спортивного туризму, як мотоциклетний, автомобільний і вітрильний.

Фахівці наголошують, що розвиток спортивно-оздоровчого туризму в Україні потребує підтримки, узгодженого розвитку в межах усієї індустрії туризму країни. Спортивно-оздоровчий туризм є одним з пріоритетних напрямків

розвитку внутрішнього та іноземного туризму в Україні, одним з найбільш сталих видових туристичних ринків. Для забезпечення розвитку спортивно-оздоровчого туризму в Україні необхідно вирішення таких питань:

1. Відпрацювати механізм створення сприятливих умов для залучення інвестицій, спрямованих насамперед на будівництво нових та реконструкцію діючих об'єктів туристської та курортно-рекреаційної сфер, сприяти спрощенню процедури узгодження інвестиційних проектів.

2. Прийняти комплексне рішення відносно виділення земельних ділянок під будівництво спортивно-оздоровчих комплексів та інших об'єктів туристичної інфраструктури.

3. Реалізувати комплекс заходів для розвитку масового внутрішнього туризму, насамперед спортивно-оздоровчого туризму, як чинника формування здорового способу життя та підвищення якості життя громадян України.

4. Розбудувати туристську інфраструктуру за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та систему безпеки туристів.

Розвиток нових напрямів спортивно-оздоровчого туризму екстремального, пригодницького, наддалеких вітрильних та інших подорожей, проведення комбінованих за видами туризму (автомобільного, велосипедного, вітрильного, водного, гірського, мотоциклетного, пішогоїдного, спелеологічного тощо) подорожей з використанням наявних природно-рекреаційних, історико-культурних та кадрових ресурсів країни не тільки створює умови для залучення до активних занять туризмом населення України, а й має стимулюючий вплив на розвиток міжнародного та зарубіжного туризму, сприяє загальному розвитку туристської галузі як високорентабельної галузі економіки України та її входженню до світового туристського ринку.

Туристська підготовка являє собою процес формування знань, умінь, навичок, необхідних для занять спортивним туризмом і вдосконалення в цьому виді спорту. За своєю суттю – це процес підвищення рівня підготовленості туристів до подолання природних перешкод в умовах спортивних туристських походів і змагань на різноманітних спортивних дистанціях в залежності від виду туризму. Туристська підготовка може розглядатися як у вигляді багаторічного процесу спортивного вдосконалення (підготовка висококваліфікованого туриста), так і порівняно короткочасному періоді перед похідної підготовки відповідно до періодизації тренувального процесу. По суті, це педагогічний процес, в якому використовуються різні методи виховання і навчання.

Спеціальна фізична підготовка забезпечує оволодіння специфічними навичками, необхідними для будь-якого певного виду туризму, так як орієнтована на розвиток спеціальних фізичних здібностей. Наприклад, для туристів велосипедистів, лижників, пішогоїдників особливо важлива спеціальна витривалість і сила ніг, для туристів водників особливе значення мають спеціальна витривалість і сила рук. Здатність до координації рухів, збереження статичної та динамічної рівноваги необхідні всім туристам, але особливо важливі і специфічні ці якості в гірському туризмі, так як саме вони найчастіше визначають рівень техніки подолання природних перешкод в горах. Особливе значення в спеціальній фізичній підготовці має розвиток здібностей пересування з рюкзаком і подолання природних перешкод з вантажем. Розвиток спеціальної

витривалості для кожного виду туризму має свою особливість. Наприклад, в гірському туризмі спеціальну витривалість пов'язують з виконанням великого обсягу фізичного навантаження помірної потужності в умовах високогір'я з пониженням вмістом кисню в повітрі. На кроспохідних дистанціях необхідна спеціальна витривалість в кросовому бігу на досить високій швидкості по пересіченій місцевості. У спеціальній фізичній підготовці туристів необхідно звернути увагу на розвиток спеціальної здатності перемикатися з одного виду навантаження на інший і раціонально витрачати сили.

Формування професійного довголіття та динамічного здоров'я майбутніх авіаційних фахівців, підвищення їх життєвої активності стали невід'ємною частиною сучасної системи професійної освіти. У наші дні значного поширення набув перспективний напрям туризму – професійно-прикладний. Враховуючи зростання рівня безпеки польотів, погіршення стану здоров'я льотного та диспетчерського складу проблеми професійно-прикладного напрямку розвитку туризму набувають все більшої гостроти. Він, як і туризм у цілому, сприяє розвитку професійного довголіття та динамічного здоров'я майбутніх авіаційних фахівців. Особливої уваги при вирішенні завдання безпеки польотів потребують туристичні навички, що є базовим підґрунтям для вирішення проблем формування навичок виживання екіпажів після примусового приземлення. Як на етапі початкової льотної підготовки, так і в цілому величезна роль у підвищенні безпеки польотів належить комплексному процесу підготовки екіпажів до автономного існування в різних клімато-географічних зонах земної кулі. Саме в цьому аспекті можуть бути вжиті туристичні навички щодо вдосконалення професійної надійності льотного складу.

Список використаних джерел:

1. Александрович Н.О., Скіндер Н.В., Огурцова О.П., Торянік І.П., Тетеріна Т.А. Розвиток спортивно-рекреаційного туризму в Україні: *Scientific Journal «ScienceRise»* №5(58). 2019. С. 10.
2. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг: навч. пос. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2013. 120 с.
3. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності. К.: Грамота, 2006. 264 с.
4. Дмитрук О.Ю., Ю.О. Щур. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посіб. К. : Альтерпрес, 2003. 232 с.
5. Федотов Ю.Н., Востоков І.Е. Спортивно-оздоровительный туризм. М.: Советский спорт, 2003. 238 с.
6. Алексеева О.В. Основы спортивно-оздоровительного туризма : учеб. пособ. Улан-Удэ, 2009. 220 с.
7. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму / Жданова О. М., Тучак А. М., Поляковський В. І., Котова І. В. Луцьк: РВВ «Вежа» 2008. 248 с.
8. Мулик К.В. Спортивно-оздоровчий туризм в системі фізичного виховання школярів і студентів: монографія. Х.: Бровін А. В., 2015. 418 с.
9. Гриценко А.К. Спортивний туризм як засіб рекреації. *Сталий розвиток України : проблеми і перспективи* : зб. мат. за рез. IV наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 124–127.
10. Фокін С.П. Організація спортивно-оздоровчого туризму: метод. рек. для студ. К.: КУТЕП, 2003. 79 с.
11. Колотуха О.В. Словник-довідник зі спортивного туризму та активної рекреації., 2017. 391 с.

СЕКЦІЯ 6

Екологічні аспекти туризму та рекреації

УДК 908+913

Топольний Федір,
Центральноукраїнський національний технічний університет,
Гелевера Ольга,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. Володимира
Винниченка

Про критерії рекреаційної оцінки території

Проаналізовано особливості клімату центральної України та його вплив на здоров'я населення. З'ясовано, що низький вміст водяної пари в повітрі та стабільний атмосферний тиск сприяє низькій захворюваності населення Кіровоградської області на хвороби органів дихання, зокрема на коронавірус. Значна прозорість атмосфери і тривалість сонячного сяйва призвели до підвищеної захворюваності на рак шкіри. Рекомендовано при рекреаційній оцінці території значну увагу приділяти місцевим особливостям клімату.

Ключові слова: клімат, коронавірус, захворюваність, Кропивницький.

Topolny F., Helevera O. On criteria for recreational assesment of territories. *The peculiarities of the climate of central Ukraine and its influence on the health of the population are analyzed. It was found that the low content of water vapor in the air and stable atmospheric pressure contribute to the low incidence of respiratory diseases in the Kirovohrad region, in particular coronavirus. Significant transparency of the atmosphere and the duration of sunshine have led to an increased incidence of skin cancer. It is recommended to pay considerable attention to local climatic features during a recreational assessment of the territory.*

Keywords: climate, coronavirus, morbidity, Kropyvnytskyi.

Постановка проблеми. З давніх років економічно спроможні люди при погіршенні свого здоров'я намагалися їздити в інші краї підлікуватися. Згадаймо хоча б Лесю Українку. Хворобливу дівчинку з Полісся батьки возили то на Кавказ, то на середземноморські курорти. Всім відомі кліматичні курорти Європи, такі як Карлові Вари, Баден-Баден, або курорти Мертвого моря, Мальдів, Канарських островів... Та й в Україні таких територій не мало. А кому з нас не захотілося б жити там, де менше хворіють? В уяві більшості це Крим, Карпати, узбережжя морів (Одеса, Бердянськ, Лазурне і т.п.) і напевне нікому із жителів Кропивниччини не спаде на думку, що кращого краю ніж Кропивниччина в Україні, а можливо і в Європі, не знайти.

І от накрила всю планету коронавірусна епідемія. Регулярно у новинах повідомляють скільки людей захворіло в країні і у розрізі територій. Відповідні карти можна бачити в Інтернеті. Придивившись уважно, видно, що найнижчий рівень захворюваності в абсолютному і відносному (на 100 тисяч населення) вимірі постійно припадає на наш край. Чому? Може якась системна помилка? Розглянемо це питання детальніше.

Результати досліджень. Інформація про здоров'я населення за радянський період нам не відома за виключенням карти "Україна, екологічна ситуація", виданої в перші роки незалежності, на якій наведені середні дані про захворюваність в розрізі областей за 1980-1990 роки. Наша область віднесена до групи із найнижчим рівнем захворюваності, тоді як за рівнем екологічної ситуації (на тій же карті) Кропивницьчина значиться у групі значного забруднення разом з Криворіжжям, Донецькою агломерацією, Маріуполем. Тепер, в час значної відкритості інформації, про захворюваність населення, яка публікується в Статистичних щорічниках України і кожної області, а також на сайтах Центру медичної статистики МОЗ України, легко переконатися в правдивості перших джерел про певну унікальність нашого краю. Вона зумовлена особливостями тутешнього клімату.

Клімат Європи формується під впливом потоків повітряних мас, які надходять із Атлантичного океану. На центральну і північну частини Європи надходять повітряні потоки з тієї частини океану, де панує тепла Північно-Атлантична течія і є продовженням теплої течії Гольфстрім, яка переносить нагріті маси води із Мексиканської затоки у північні широти. Із теплих вод океану відбувається значне випаровування вологи, яка переноситься західними вітрами на центральну і північну Європу, в тому числі на поліську і лісостепову частини України. Ті атлантичні циклони (вологі повітряні маси) лише зрідка перекривають і наш край, переважно в холодну пору року. На південну частину Європи і, відповідно, на степову частину України надходять повітряні маси також із Атлантичного океану, з більш південної його частини, де знаходяться Канарські й Азорські острови, а в океані панує холодна Канарська течія. Із холодної води відбувається незначне випаровування вологи. Тому клімат територій, над якими переносяться сухі повітряні маси, переважно посушливий (Марокко, Алжир в Африці, де починається пустеля Сахара, а в Європі це Португалія, Іспанія). На схід від Іспанії знаходиться велике і тепле Середземне море з якого відбувається значне випаровування води. Тому клімат Італії, балканських країн не посушливий, хоч над ними панують сухі повітряні маси, які проносяться з Атлантики, але вони зволожені середземноморською вологою. Це повітря перекриває і степову частину України, проте середземноморська волога так званих балканських циклонів, які не такі потужні як атлантичні, не доходить до нашого краю. Вплив цих мікроциклонів простежується за кількістю опадів і перепадом атмосферного тиску лише до метеостанції Бобринець і Долинська.

У результаті такого розкладу глобальних повітряних потоків центральна частина області виявилася у своєрідній аномалії, яка в холодний період року (з листопада по березень включно) хоч і перекривається частково атлантичними циклонами, які фіксуються за перепадами атмосферного тиску, проте ці циклони несуть сюди дуже мало вологи. За холодний період у Кропивницькому випадає 167 мм атмосферних опадів, що є найнижчим показником у порівнянні з усіма державними метеостанціями області (Бобринець, Долинська, Знам'янка, Світловодськ, Новомиргород, Помічна, Гайворон), а також менше ніж в Первомайську (202), Любашівці (199), Одесі (204), Миколаєві (182), Запоріжжі (219), Дніпрі (209), Кривому Розі (179), Кам'янському (196) і, зрозуміло, менше ніж у більш північних містах [2].

У теплий період року атлантичні циклони взагалі не проникають у цей край, про що свідчать дані барографів і практично відсутність затяжних дощів, які властиві більш північним краям. Опади теплої пори випадають в основному із характеру вертикального розвитку, які виникають у результаті проходження холодного повітряного фронту, при якому холодна маса рухається на більш теплу підстильну поверхню, піднімаючи тамтешнє тепле повітря у верхні шари атмосфери. Тепле не зовсім вологе повітря, піднімаючись на значні висоти охолоджується і при тій самій абсолютній вологості стає перенасиченим вологою – відносна вологість перевищує 100%. При наявності ядер конденсації, а влітку багато пилу з полів піднімається в атмосферу, атмосферна волога осідає на цих мікропилинках та інших аерозолях, утворюючи краплі води, які у вигляді зливи або граду випадають на підстильну поверхню. Ширина такої смуги дощу часто не перевищує 1-2 км при довжині 10-20 км.

При проходженні таких атмосферних фронтів загальний характер повітряної маси істотно не змінюється, про що свідчить стабільність атмосферного тиску у теплу пору року. Понижена циклонічна діяльність у холодний період року і практично повна її відсутність у теплий період зумовлюють формування переважно ясної, малохмарної погоди, особливо у весняно-ранньолітній період. Як свідчать дослідження тривалості сонячного сяйва. Найбільше сонячних днів у квітні-червні спостерігається над нашим краєм, а не над Одесою, Херсонщиною чи Кримом, як це прийнято вважати.

Такі особливості клімату істотно впливають на здоров'я людей. Понижена циклонічна діяльність у холодну пору року і практично її відсутність у теплий період є досить сприятливою для людей із захворюваннями серцево-судинної системи. Адже зниження атмосферного тиску, особливо в центральній частині циклону, погано переноситься людьми переважно старшого віку.

На цій підставі тут доцільним було б створення оздоровниць для людей із проблемами серцево-судинної системи.

Відомо, що виникненню простудних захворювань сприяє сира погода, яка властива прикарпатським областям протягом всього року, а в приморських краях переважно в холодний період. У нашому краю спостерігається переважно суха погода в теплу пору року, а тому і рівень захворюваності хворобами органів дихання є одним із найнижчих в Україні. Завдячуючи такому клімату рівень захворюваності на коронавірусну інфекцію в Кіровоградській області є найнижчим в Україні (рис. 1).

Ця особливість тутешнього клімату є досить сприятливою для організації оздоровниць для людей із хворобами органів дихання, а також для літнього оздоровлення дітей, які дуже чутливі до простудних хвороб.

Підвищена прозорість атмосфери, особливо у весняно-ранньолітній період спричинює проникнення підвищеної кількості ультрафіолетових променів у складі сонячного світла. Ці промені є бажаними і необхідними для молодого організму людини, оскільки сприяють перетворенню каротину на вітамін С. Надмірна доза ультрафіолету діє згубно для всього живого. Весною, зазвичай, люди поспішають засмагати і часто зловживають цим, чим провокують захворювання шкіри, яке в кінцевому результаті призводить до розвитку злоякісних пухлин (раку) шкіри. Аналізуючи таблицю 1 бачимо, що лише за

однією локацією відсоток новоутворень у області перевершує загальноукраїнський – це рак шкіри. За цією хворобою наша область є першою в Україні [3].

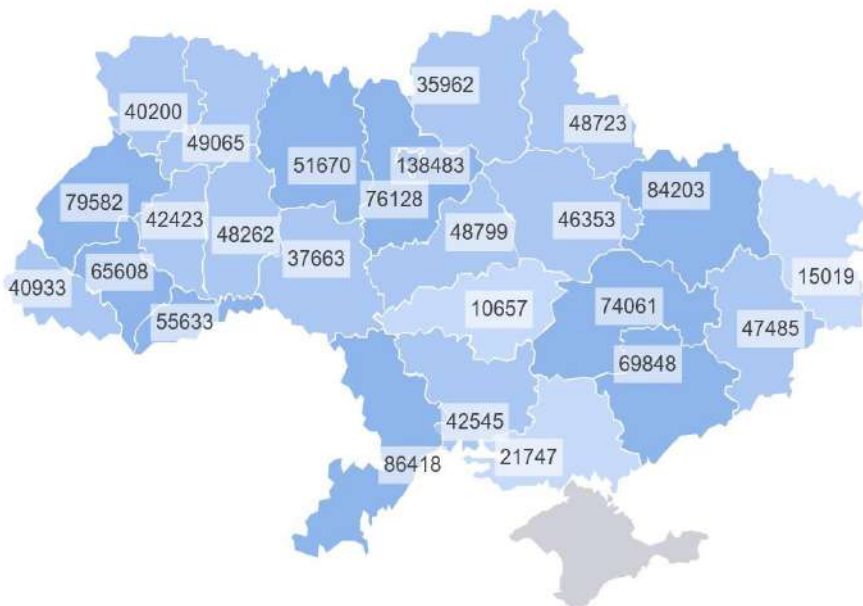

Рис. 1. Кількість людей, що захворіли на коронавірус в Україні (статистика за 2 березня 2021 року) [1]

Таблиця 1.

Структура захворюваності на злоякісні пухлини (%) [2]

Локалізація	Україна	Кіровоградська область
Рак шкіри	14,3	14,9
Рак матки	14,5	8,5
Рак молочної залози	10,2	8,9
Рак трахеї, бронхів, легенів	10,0	9,9
Рак шлунку	6,1	6,0
Рак губи, порожнини рота та глотки	3,6	3,2

Для запобігання цьому необхідно скористатися досвідом предків, які носили довгі білі одежі, а голови покривали широкополими брилями, хустками. Заможні дівчата і жінки носили парасолі від сонця. Існував культ білого (не

засмаглого) тіла. Лише з другої половини минулого століття вподобання людства змінилося і у всьому світі почався ріст онкозахворюваності.

Підвищену онкозахворюваність у нас прийнято списувати на наявність уранових шахт. А чи справедливо це? Перша уранова шахта в нашому краю почала промисловий видобуток руди в 1969 році, а підвищений рівень онкозахворюваності в області відмічався і раніше.

Яку ж загрозу несе уран? Радіонукліди урану і його похідних у результаті радіоактивного розпаду випромінюють лише альфа-промені, які мають дуже велику іонізуючу здатність. Проте дальність пробігу цих радіонуклідів така, що вони можуть негативно вплинути на живий організм лише при потраплянні усередину організму. Практично це можливо лише при попаданні пилу уранового виробництва. Важливо знати що всі граніти в своєму складі завжди містять атоми урану. Якщо урану міститься понад 0,1% від загальної маси граніту, то такий граніт може слугувати урановою сировиною – тоді його економічно доцільно розробляти. В природі є руди із вмістом урану до 1,0%. Наші руди є дуже бідними – містять не більше 0,15% необхідного елемента.

Захист від уранового пилу дуже простий і зрозумілий – всі санітарно-захисні смуги навколо урановидобувних об'єктів, шляхи транспортування руди і відходів виробництва, хвостосховища необхідно засадити лісом [4]. За роки існування цих об'єктів вже шуміли б навколо них ліси. Що унеможливило б перенесення пилу за межі їх діяльності.

У процесі радіоактивного розпаду урану після радію утворюється перший у ряду радіонуклідів газ радон. Утворюючись у земній корі, він по пустотах піднімається на поверхню з літосфери в атмосферу і гідросферу. Радонем “ дихає ” вся планета. Навіть з дна океанів він виділяється. Як газ, який є найважчим у природі, він накопичується в нижчих елементах рельєфу, у підвальних і цокольних приміщеннях будівель, де від нього легко відгородитись. Проте на ті атоми радону, які осіли на пиловидному матеріалі, практично не діє земне тяжіння і він може вільно переміщуватись у повітрі. Для боротьби з радоновим забрудненням достатньо здійснювати регулярне провітрювання. У нас із радону зробили проблему, а в Умані вміст радону в приземній атмосфері аналогічний нашому (14 мкР/г), а в Ужгороді, наприклад, його 16 мкР/г. І це нікого не хвилює. Навпаки, у місцях більшої його концентрації у воді побудували санаторії.

Радіоактивність властива не лише урану. В природі існує багато радіонуклідів. Найбільш поширеними з них є ізотопи вуглецю, натрію, калію, заліза, які містяться в ґрунтах і різних гірських породах. Пил із полів вітрами переноситься повсюдно. Для зменшення негативного впливу привнесеної радіації необхідно зберігати та відновлювати лісосмуги, озеленювати населені пункти, збільшувати загальну лісистість краю, держави, планети.

Тепер багато говорять про глобальне потепління. Ніби цьому сприяє збільшення вмісту вуглекислого газу в атмосфері. Лише рослини в процесі фотосинтезу зв'язують вуглекислоту атмосфери, перетворюючи її в гумус, торф, вугілля та інші корисні людині продукти.

Висновки:

1. Для оцінки придатності території для рекреаційних цілей необхідно більш глибоко досліджувати особливості їх клімату.

2. Враховуючи особливості клімату Кропивниччини, доцільно продовжити його вивчення на предмет використання цього ресурсу для оздоровлення людей, які мають проблеми із хворобами органів дихання і серцево-судинної системи.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Мінфін / коронавірус в Україні. Режим доступу [https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/ukraine/]
2. Топольний Ф.П., Гелевера О.Ф. Життя в краю підвищеної радіації. Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2019. 125 с.
3. Топольний Федір, Гелевера Ольга Здоров'я кропивничан: психологічні, природно-історичні та техногенні аспекти. *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції*, Кропивницький, 2020. С. 318-326.
4. Топольний Ф.П., Гелевера О.Ф. Міфи та правда про шкідливість уранових шахт для здоров'я жителів Кропивниччини. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України»*. Збірник наукових праць. Кропивницький. ІА НАУ, 2019. С. 33-338.

УДК 338.48/913

Walulik Marianna

PIE „Szkoła średnia №23 m. Grodno”, Republika Białoruś

Przyrodniczo-chronione terytoria Białorusi jako element turystycznego krajobrazu kraju

W artykule przyrodniczo-chronione terytorium Białorusi (w szczególności puszcze) są rozpatrywane jako ważny element turystycznego krajobrazu państwowego. Jest przedstawiona charakterystyka najbardziej znanej puszczy w świecie – Białowieży, część której znajduje się na terytorium obwodu Grodzieńskiego.

Słowa kluczowe: przyrodniczo-chronione terytoria, Białowieżska puszcza, obwód Grodzieński, turystyczny krajobraz państwa.

Валюлік М. Природно-заповідні території Білорусі як елемент туристичного образу країни. У статті природно-заповідні території Білорусі (зокрема пуці) розглядаються як важливий елемент туристичного образу країни. Подано характеристику найбільш відомої в світі пуці - Біловезької, частина якої знаходиться на території Гродненської області.

Ключові слова: природно-заповідні території, Біловезька пуца, Білорусь, Гродненська область, туристичний образ країни.

Walulik M. Nature reserve areas of Belarus as the element of country's travel image. In the article nature reserve areas of Belarus, in particular protected forests of puszcza, are addressed as an important element of the country's travel image. Characteristics of the Belovezhskaya puszcza, the most famous protected forest in the world, a part of which is located on the territory of Grodno region, is presented.

Key words: nature reserve areas, the Belovezhskaya puszcza, Grodno region, travel image.

Sformułowanie problemu. Las – jest to wielka wartość, znaczący kunszt każdego państwa, integralny element krajobrazu. Białoruś znajduje się wśród

pierwszych dziesięciu państw Europy według kompleksu kluczowych identyfikatorów (lesistość, powierzchnia wypełniona przez lasy, rezerw drewna na jedną osobę w kraju). Na Białorusi lasy zajmują 39,9% terytorium kraju (jest to około 180,5 m³ drewna). Lasy – są to specyficzna marka Białorusi.

Mając wystarczające rezerwy do rozwoju turystyki, Białoruś w tym momencie nie może wytrzymać konkurencji ze strony innych państw. W konsekwencji corocznie coraz więcej osób na czas urlopu wyjeżdża za granicę państwa. Jedną z przyczyn turystyki zewnętrznej jest słaba reklama nacionalnego produktu turystycznego, obiektów ekologicznego turystyki kulturalno-poznawczego [1].

Turyzm wewnętrzny Białorusi jest reprezentowany poprzez zwiedzających przyjeżdżających z sąsiednich z Białorusią państw, w tym z Litwy, Polski, Rosji. Rozwój turystyki międzynarodowej często jest rozpatrywany poprzez białoruską nacionalną turystyczną administrację jako „możliwość sformułowania pozytywnego wizerunku kraju oraz okazję do nawiązania współpracy z inwestorami zagranicznymi” [3].

Analiza ostatnich publikacji. Tematyką badań, zorientowanych na wykrywanie najbardziej perspektywnych kierunków działalności turystycznej w kraju i w obwodzie, stała się popularna na początku XXI stulecia. Rozwiązanie tego zadania pozwalała z największą efektywnością, nie wyrządzając krzywdy innym gałęziom ekonomicznym, wykorzystywać określone terytoria dla relaksacji, wzbogacenia kultury oraz poprawy zdrowia ludzi. Najbardziej szczegółowo dany problem jest omówiony w pracach Iijina W.I., Kolendo E.T., Tarasionka A.I.

Cel badania – na przykładzie obwodu Grodzieńskiego Republiki Białoruś rozważyć możliwości przyrodniczo-chronionych terytoriów (w szczególności puszczy) jako składnika turystycznego wizerunku kraju.

Ujęcie najważniejszych treści materiału. Ochrona biologicznej i krajobrazowej różnorodności zajmują ważne miejsce w ekologicznej polityce państwa. Według oficjalnych danych za 2019 rok na terytorium obwodu Grodzieńskiego utworzono 263 pilnie chronionych terytoriów przyrodniczych o powierzchni 261,3 tys. ha, 10,4% od terytorium obwodu. W ich skład wchodzi 2 parki narodowe (częściowo), 15 rezerwatów o znaczeniu państwowym, 28 rezerwatów o znaczeniu lokalnym, 218 pomników przyrody [5].

W obwodzie Grodzieńskim częściowo rozmieszczone są dwa z czterech istniejących w republice parki nacionalnych – „Białowińska puszcza” oraz „Naroczański”. Tereny parków nacionalnych są otwarte dla zwiedzających. Częściowo jest dozwolona działalność gospodarcza, polowanie oraz łów ryby.

Tereny parków są rozdzielone zasadniczo na cztery stony. Ich nazwy określają dopuszczalne rodzaje działalności: 1) chroniona, 2) teren korzystania regulowanego, 3) rekreacyjna, 4) gospodarcza [5].

W liczbę przyrodniczych terytoriów obwodu Grodzieńskiego szczególnie chronionych są zaliczane 15 rezerwatów o znaczeniu państwowym. W zależności od tego, co należy chronić, są one podzielone na krajobrazowe, biologiczne, hydrologiczne oraz wodno-mokrałowe.

Dla zachowania cennych leśno-jeziornych krajobrazów, kompleksów polnych są utworzone rezerwaty krajobrazowe „Świteziański”, „Jeziory”, „Nowogrodzki”,

Soroczańskie jeziora”, „Puszcza Lipiczańska”, „Kotra”, „Nalibowski”, „Puszcza Grodzieńska” [4, 5].

Rezerваты biologiczne są organizowane dla ochrony, odnowienia oraz odbudowywania zasobów świata roślin i zwierząt. W obrębie obwodu rezerwatów danego typu jest pięć: „Dokudowski”, „Dubatowskie”, „Mieduchowo”, „Las Zamkowy”, „Słonimski”.

Rezerwat hydrologiczny „Miranka” w rejonie Koreliczowskim jest stworzony dla stabilizacji reżimu hydrologicznego rzek Niemen i Usza.

Niedaleko Ostrowca jest mokradło objęte ochroną „Biały mszak”, który został stworzony dla ochrony rzadkich biotopów w występowaniu naturalnym, populacji dzikich zwierząt oraz wolnorosnących roślin, które są wpisane do „Czerwonej księgi Białorusi”. Biologiczna i krajobrazowa różnorodność także jest zachowywana na terenach 28 rezerwatów o znaczeniu lokalnym [4, 5].

Na południu obwodu Grodzieńskiego (gmina Swisłoczka) rozprzestrzegł się najbardziej tytułowany park narodowy Białorusi – Puszcza Białowieńska. Jest to las relikwowy, który istniał już od czasów dohistorycznych.

Puszcza Białowieńska jest włączona poprzez UNESCO na listę wszechświatowego dziedzictwa człowieczeństwa, została nagrodzona dyplomem Rady Europejskiej, ma status rezerwata biosfery oraz parka Narodowego. O wyjątkowości tego miejsca opowiadają nawet legendy.

Teren parka narodowego nie przekracza 160 tysięcy hektarów, praktycznie 40% powierzchni tego muzeum pod otwartym niebem znajduje się na terytorium obwodu. Las słynie z różnorodności i obfitości świata roślinnego oraz świata zwierząt, głównym swoim mieszkańcem – żubrem białowieckim, wyjątkowymi walorami, wycieczkami, legendami, opowiadaniem/ baśniami (ryc. 1.) [2, 6].

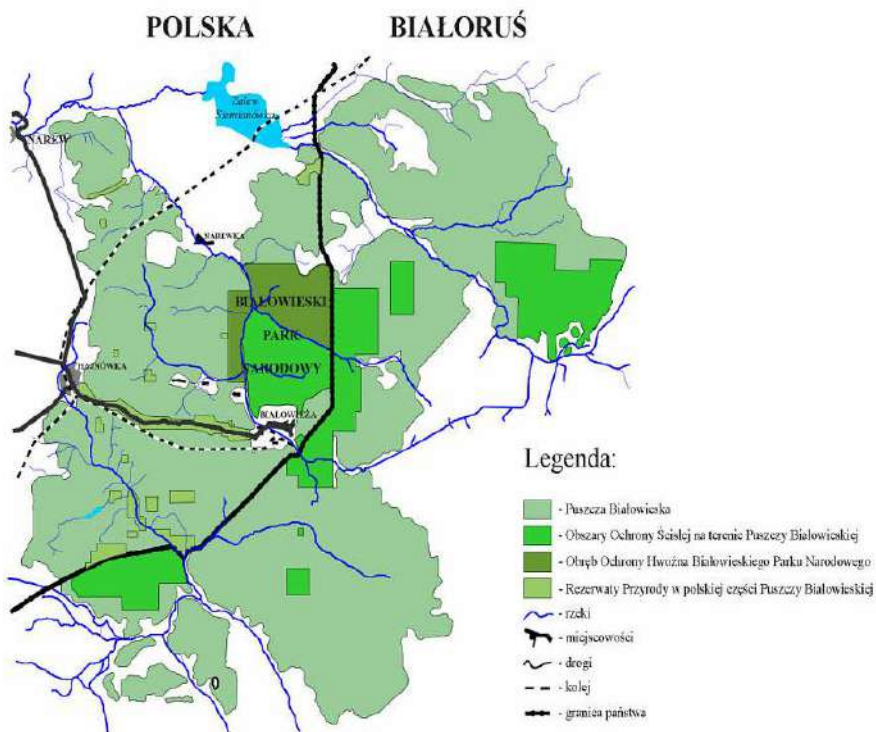
Po raz pierwszy stare lasy Białowieży są wspomniane w Ipatjewskim kronikarzu w 983 roku. Ale ludzie przyszli na te tereny jeszcze wcześniej – w wieku kamiennym. Tajemny kraj z dawnych czasów zwracał na siebie uwagę osób z rodzin królewskich.

Tradycja ochrony wartości puszczy Białowieckiej liczy więcej niż sześćset lat. W 1409 roku polski król Władysław II Jagiełło zatwierdził pierwszy dokument o ochronie puszczy Białowieckiej. Również wprowadził zakaz polowania na żubrów dla wszystkich, oprócz króla oraz jego brata – wielkiego księcia Litewskiego Witowta. W różne czasy puszcza przechodziła od jednego gospodarza do drugiego. Reżim jej ochrony stawał się to bardziej ostrym, to mniej. Natomiast praktycznie zawsze Puszcza zostawała obejmowana wyjątkową ochroną, bowiem ten las, bogaty w dziczy, zawsze wabił wysokopolożonych polowników [2, 6].

Po rozbiorach Rzeczypospolitej puszcza Białowiecka okazała się pod zaborem Imperium Rosyjskiego. Podczas rządów Katarzyny II była wybudowana droga – „trakt jekaterinenski”. Ziemie Puszczy były arendowane przez przybliżonych dla polowania, ale łów żubra był zabroniony. W 1802 roku puszcza Białowiecka weszła w skład gubernii Grodzieńskiej [2, 6].

Puszcza Białowiecka doznała dużego spustoszenia w wyniku Pierwszej Wojny Światowej. W ten okres na tych terenach została zbudowana droga kolejowa oraz tartaki. Miliony metrów sześciennych cennych rodzajów drewna były wywiezione do

Niemiec. Żubry oraz danielów praktycznie całkowicie unicestwiono. Po zakończeniu wojny działalność po ochronie lasu oraz jego mieszkańców została wznowiona [2, 6].

Ryc. 1. Puszcza Białowieża

Podczas Drugiej Wojny Światowej Puszcza nie doznała tak wielkiego spustoszenia. Dzięki inicjatywie Hermana Heringa – najbliższego sojusznika Hitlera – była podjęta decyzja o stworzeniu na terenie Puszczy wzorowego myśliwskiego gospodarstwa Rejchu [6].

Po wyzwoleniu w 1944 roku działalność parku narodowego została wznowiona. W 1992 roku UNESCO podjęło decyzję o włączeniu Puszczy Białowieżskiej w Listę wszechświatowego dziedzictwa człowieczeństwa. Natomiast w 1997 roku Narodowy park „Puszcza Białowieża” został odznaczony dyplomem Rady Europy za wybitne postępy w sprawie ochrony przyrody. Dziś Państwowa instytucja ochrony przyrody „Nacjonalny park „Puszcza Białowieża” znajduje się pod opieką Urzędu spraw Prezydenta Republiki Białoruś [2].

Według słów pracownika naukowego Nacjonalnego parku „Puszcza Białowieża” Watentyny Krawczuk do „Czerwonej Księgi” jest wpisane 69 gatunków

roślin, które możemy napotkać w Puszczy Białowieskiej. Około 40 z nich występują na terytorium parku narodowego w obwodzie Grodzieńskim. Na przykład, obuwik pospolity, pęknik europejski, fiołkowe mieczyki, niebieskie syberyjskie kosańce i inne rośliny [4, 6].

W Puszczy Białowieskiej wistępuję więcej niż 250 gatunków ptaków, 65 z nich zostało wpisane do „Czerwonej Księgi”. Wśród nich „białoruski koliberek „ – żółtogłowy mysikrólik wagą 6 gramów, potężny bielik o rozpięciu skrzydeł o 2,5 metra, najbardziej rzadki śpiewający ptak w Europie - wodnik, czarny bocian, zięby i mnóstwo innych ptaków [4, 6].

Taka różnorodność ciekawi turystów oraz amatorów ornitologii z różnych państw świata. Największą popularnością się cieszą kilkadzienne tury ornitologiczne, które są organizowane poprzez władze parku narodowego.

W Puszczy Białowieskiej znajdują się unikatowe mokradło – Dziwne. Według opinii specjalistów ono ma więcej niż sześć tysięcy lat [4].

Oprócz puszczy w obwodzie Grodzieńskim są wyeksponowane 218 pomników przyrody. Praktycznie połowa z nich o znaczeniu państwowym. Są to rzadkie i wiekowe drzewa, stare parki, unikatowe geologicznie warstwy gleby, wielkie głazy oraz inne obiekty przyrodnicze. Każdy obiekt ma naukowe, historyczne oraz estetyczne znaczenie [4].

Najbardziej wiadome są głazy „Kamień Panny młodej” oraz „Studenecki” w okolicach Oszmiany, góra Kołpak w gminie Słonimskiej, wąwoz „Rów Jana i Cecylii” w okolicach miasta Mosty, krynica oraz pensylwański jaseń w okolicach Iwja [4].

Wnioski. Uogólniając wyżej powiedziane informacje, możemy stwierdzić, że przyrodnicze terytoria Republiki Białoruś oraz , w tym puszczy, są ważnym elementem turystycznego wizerunku kraju. Są oni nie tylko przyrodniczym, ale i zarówno historyczno-kulturowym dziedzictwem oraz mogą stać się fundamentem uformowania kierunku ekologicznego turystyki na Białorusi. Jednak jest potrzeba w dodatkowej reklamie przyrodniczo-chronionych terenów wśród cudzoziemców.

Lista wykorzystanych źródeł:

1. Веденин Ю.А. Основы географического подхода к изучению и сохранению культурного наследия. *Наследие и современность*. Информационный сборник. Вып. 12. М.: Институт наследия, 2004. С. 3-21.
2. Пирожник И.И. Культурное наследие Беларуси: проблемы и направления сохранения и использования. *Наследие и современность*. Информационный сборник. Вып. 14. М.: Институт наследия, 2007. С. 43-61.
3. Туризм и туристские ресурсы в Республике Беларусь. Стат. сб. Минск: Национальный статистический комитет РБ, 2014. 104 с.
4. Туристская энциклопедия Беларуси / редкол.: Г.П. Пашков [и др.]; под общ.ред. д.г.н. И.И. Пирожника. Минск.: Беларусь.
5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kultura-svisloch.by/media/live/binary/2019...>
6. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://grodnonews.by/news/glavnoe/beloverhskaya_pushcha...

Екологічний туризм в урбосистемах на прикладі Дрогобича

Загальне загострення екологічного стану міст України (насамперед промислових) водночас сприяло розвитку й екологічного міського туризму. На сучасній стадії розвитку він поділяється на екологічно-пізнавальний та екологічно-застережувальний. Екологічно-пізнавальна складова, крім суто ознайомчої, характеризується певною туристичною атрактивністю, яка спрямована на наглядну демонстрацію екологічних негараздів у міському середовищі. Екологічно-застережувальна складова – спрямована на безпосередню безпеку туристичних груп.

Ключові слова: *екологічний туризм урбосистем, структура екологічного міського туризму.*

Terletska O. Ecological tourism in urban systems on the example of Drohobych. *The general aggravation of the ecological condition of the cities of Ukraine (primarily industrial) at the same time contributed to the development of ecological urban tourism. At the present stage of development, it is divided into ecological-cognitive and ecological-preventive.*

Ecological and cognitive component, in addition to purely introductory, is characterized by a certain tourist attractiveness, which is aimed at a visual demonstration of environmental problems in the urban environment. Environmental warning component - aimed at the immediate safety of tourist groups.

Key words: *ecological tourism of urban systems, structure of ecological city tourism.*

Вступ. Сучасний розвиток туристичної індустрії характеризується значним розширенням його видового різноманіття, де поряд з традиційними та екстремальними видами все більш широку нішу займає міський туризм як один з найбільш доступних і водночас найбільш інформативних. Загалом поняття «міський туризм» (від англ. «city tourism», нім. «stadt tourismus») належить до відносно нових. Його концепція сформувалась у світовому туризмі в кінці ХХ ст. завдяки напрацюванням німецьких вчених Л. Гартмута, Г. Нойенфельдтута, О. Розе (1980–1990-х рр.). Так, наприклад, словник Л. Гартмута (1997) визначає міський туризм, як «короткострокове (найчастіше 1-4 дні) відвідування міста з такою метою: зацікавленість історією та культурою міста; участь у подійних заходах; купівля різних товарів. Часто таке відвідування здійснюється у вигляді екскурсії на вихідних і може відбуватись як індивідуально, так і групою, тобто як організовано (через туристичні фірми і з екскурсоводами), так і самостійно» [7]. На сьогодні, міський туризм характеризується значним розвитком. При цьому особливо збільшується завантаженість на окремі складові урбосистем, що призводить до виникнення сукупності екологічних проблем. Водночас, навіть ці проблеми часто стають об'єктами туристичної відвідуваності (зацікавленості).

Безпосередньо екологічний стан урбосистем, зокрема таких, що характеризується певною туристичною атрактивністю, досліджувався багатьма географами. До таких належать праці І. Круглова (1990), В. Гуцуляка (1995), О. Дмитрука (1998), С. Величко (1998), В. Кучерявого (2000), Т. Меліхова (2000), П. Волошина (2003), О. Топчієва (2005), В. Мольчака, В. Фесюка (2007, 2008),

М. Назарука (2008), М. Клименко, Ю. Пилипенко, О. Мороза (2010), О. Дронової (2014), О. Гладкого, С. Ішука (2014) та ін.

Метою цього дослідження є виявлення головних аспектів формування екологічного туризму в урбосистемах та формування принципів його оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Загалом урбосистеми як об'єкт дослідження належать до одного з найскладніших у межах природничих наукових напрямків і зокрема конструктивної географії, оскільки тут на обмеженій площі стикаються природні й суспільні залежності організації простору. Таку організацію в основному становлять узгоджені (й неузгоджені) просторові розміщення «залишків» цілісних ландшафтних систем та їхніх компонентних складових, а також різноманітні антропогенні утворення, контрольовані урбологічним використанням простору. Тобто, узагальнено, місто – це складне територіальне утворення, яке соціально контролюється й характеризується взаємопов'язаністю соціальних, економічних, культурних, науково-технічних та екологічних явищ і процесів. На сьогодні місто розглядають на системному рівні з багатьох взаємозумовлених підходів як урбосистему, урбогеосистему, урбогеоекосистему, урболандшафт тощо. Усі вони досліджують тісну залежність суспільного, техногенного й природного чинників у межах екологічного підходу як застосування адекватних екологічних концепцій і методів у вивченні різноманітних природних та антропогенних систем. В основу покладено вчення про екологічне середовище об'єкта, яке проявляється в системі зовнішніх зв'язків, що виконують щодо нього контролюючу й корегувальну роль.

Потрібно використовувати екологічний підхід і для дослідження різноманітних міських споруд, у т. ч. житлових, а також стадіонів, басейнів тощо. Значною туристичною цінністю в урбосистемах характеризується їх біота. Вона не тільки засіб покращення екологічного стану, основа для зон відпочинку й покращення естетичної привабливості міст, а й також надійний індикаційний елемент, який, акумулюючи впродовж певного часу різноманітні хімічні сполуки, свідчить про екологічний стан відповідного міського середовища. Інколи міські біотичні утворення розглядають як урбоекобіоту (складова частина геокмплексу, куди входить і покрита мертвою підстильною поверхнею територія міста, і приміської зони - забудова, заощення вулиць і площ, асфальт та бетон промайданчиків, кар'єри, відвали, звалища). Ця невегетуюча поверхня геокмплексу потенційно біогеоценотична: із часом заростають відвали й кар'єри, а у випадку запуснення – забудова та заощені ділянки також увійдуть до складу біогеоценотичного покриву [2]. Відомо, що фітоценози мають значні пристосувальні властивості. Варто залишити без експлуатації будь-які антропогенні елементи: бетонні споруди, шосейні дороги, будинки тощо, як їх починає інтенсивно освоювати рослинний світ. Тому біогеоценотичний покрив міст, з одного боку, характеризує місцеві екологічні умови, а з іншого – зональні й регіональні особливості.

Якщо екологічний туризм орієнтований на розкриття й ознайомлення з процесами урбанізації, який є переважно соціальним процесом, про що писав ще Освальд Шпенглер, розуміючи поняття «місто» як розвиток суспільних відносин, які розвиваються у всебічно концентрованому, глибоко інтегрованому та високо

комунікативному середовищі, то саме до найбільш урбанізованих систем належать і найбільш яскраві екологічні проблеми.

Реальні дослідження екологічного стану будь-якого промислового міста завжди належать до актуальних, у тому числі, щодо можливостей розвитку у містах екологічного туризму. При цьому сьогодні, коли державні дослідження в цій сфері характеризуються значними обмеженнями, індивідуальні екологічного спрямування роботи здатні суттєво заповнити пробіли. Тим більше, що такі дослідження характеризуються площинністю, що дає змогу виконувати відповідні зонування території міста. Незважаючи на часту недостатність довготермінових екологічних показників, які притаманні державним екологічним службам, індивідуальні дослідження спроможні суттєво їх доповнити завдяки більш широким короткостроковим дослідженням. Саме вони розкривають реальну картину екологічного стану міста за певними компонентами й елементами.

Тобто саме екологічний стан може бути основою туристичної зацікавленості. При цьому варто здійснювати наглядне порівняння екологічних станів певної урбосистеми. Оскільки екологічний стан певних ділянок міського середовища формується сукупністю природно та антропогенно контрольованих екологічно-формувальних чинників, здатних впливати на здоров'я населення й міські споруди, то доцільним стає показ механізмів, які його формують. Якщо механізми сприймати як певну сукупність логічних зв'язків, процедур, котрі визначають виникнення змін у тому чи іншому середовищі, що розвивається, тобто еволюціонує, то в ролі механізмів життєзабезпечення варто сприймати таку сукупність зв'язків і процедур, які спрямовано контролюють вплив територіальних систем на стан і здоров'я міського населення. Такими механізмами, наприклад, в Дрогобицькій урбосистемі є умови, які контролюють поширення шкідливих елементів і шумового забруднення від автотранспорту, специфіку розміщення міських забудов, засоби перехоплення забрудників тощо. Отже, механізми життєзабезпечення можна поділяти на життєпідтримувальні й життєзнижувальні. Часто вони перебувають у межах одного простору та взаємонівелюються. Тобто життєпідтримувальні системи діють у напрямі зменшення дії життєзнижувальних механізмів [2].

Закономірно, що зацікавленість туристів, які намагаються побачити найгостріші екологічні стани урбосистем є кризовою екологічною ситуацією. Такі ситуації виникають в екосистемах унаслідок порушення рівноваги під дією стихійних природних явищ або антропогенних факторів [4]. Така ситуація тісно пов'язана (точніше - є її основою) з екологічною кризою, яку сприймають як напружений стан відносин між людиною й природою, що характеризується невідповідністю виробничих сил і виробничих відносин, з одного боку, та ресурсно-екологічних можливостей біосфери – з іншого [1]. Екологічна криза – це продукт не біологічних властивостей людини, які не могли б бути зміненими досить швидко, щоб урятувати нас, а його соціальних дій – які можуть змінюватися достатньо швидко. Оскільки така криза є наслідком безгосподарного ставлення суспільства до світових ресурсів, то її можливо перебороти й людина зможе жити в справді людських умовах, якщо соціальний устрій людського суспільства буде приведено до гармонії з екосферою [6]. Катастрофічна екологічна ситуація визначається глибокими й незворотними змінами природи,

утратою природних ресурсів і спроможності біоти до самовідновлення, різким погіршенням умов проживання населення, які зумовлені багаторазовим перевищенням норм антропогенних навантажень на екосистеми. Така ситуація виникає найчастіше внаслідок проривів газо- й нафтопроводів, потужних викидів шкідливих речовин в атмосферу, ґрунт та водойми, внаслідок аварійних ситуацій на підприємствах або на залізниці.

Щодо Дрогобича, то найбільш загрозливою екологічною ситуацією характеризуються північні та південні райони міста, що межують з його центральною частиною. Практично вся центральна зона зі сходу на захід характеризується умовно загрозливою екологічною ситуацією. Лише окраїни міста мають умовно задовільні екологічні характеристики. Для виправлення цього необхідно привести автошляхи до нормально експлуатованого стану. При цьому докорінно зміниться сама схема екологічної оцінки. Можна передбачити, що негативна екологічна ситуація тут пов'язана з діяльністю підприємств ТОВ «УККАН», ВАТ «РЕМ-Буд», і ВАТ «Прикарпатбуд», що потребує найшвидшого їх екологічного інспектування.

Іншою складовою екологічного міського туризму є безпосередня екологічна безпека самих туристів. Актуальним стає екологічний стан середовища в межах якого перебуває той або інший туристичний об'єкт. Екологічне середовище має сприяти попиту туристів відвідати туристичні об'єкти міста та залишити хороші спогади у туристів. Водночас таке середовище може й негативно вплинути на потенційний розвиток туризму, створюючи негативний вплив на здоров'я та безпеку туристів. Так, наприклад, наявність звалищ побутових відходів, які вчасно не вивезли, створює чітке негативне ставлення туристів і до самого туристично значимого об'єкта.

Важливу роль також відіграє ступінь забруднення атмосфери на трасах переміщення міських туристичних потоків різноманітними хімічними сполуками, які перевищують ГДК або ж радіаційне забруднення відповідних місць. Середовища з такими характеристиками не мають візуального впливу на туристів, але багато з них починають поступово реагувати на такий стан середовища поганим почуттям, різноманітними розладами тощо.

Оскільки за І.Г. Смірновим міський туризм необхідно вважати унікальним феноменом сучасної урбаністичної цивілізації, який їй іманентно притаманний, а отриманий досвід найчастіше застосовується в ділових контактах, комунікаціях, професійному житті з метою саморозвитку та самоосвіти не лише туристів, а й тих, хто з ними безпосередньо контактує, то не останнє місце тут належить екологічним питанням. Тобто самі екологічні питання й проблеми можуть бути об'єктом туристичної діяльності в межах міст. Так, наприклад, значні відвальні комплекси й кар'єри Криворіжжя як варіант негативного ставлення людини до навколишнього середовища вже тривалий час з успіхом виконують атрактивну туристичну роль.

Більш того, саме розвиток міського туризму може забезпечити фінансування певні екологічні міські проблеми. Так наприклад, за (В. Кіпченко) щодо Львова, то витрати одного туриста за час перебування в місті (показники за 2016 рік) складають 120, 60 євро, витрати на родину (двоє дорослих і дитина) – 264, 86 євро, при цьому іноземні туристи традиційно залишають у місті більше

217, 18 євро, а внутрішні туристи витрачають значно менше – в середньому 136, 01 євро.

На сьогодні, екологічний стан міст відносять до провідних щодо розвитку саме екологічного туризму. Він недаремно належить до провідних, які лімітують розвиток туристичної діяльності в містах. Він, власне і є тим основним фоном з аналізу якого повинно починатись будь-яке міське туристичне планування. Саме тому в основі такої діяльності має бути відповідне екологічне зонування території міста, яке сприймають як розчленування території на зони з різним екологічним призначенням або з різним антропогенним впливом. При цьому, оцінка екологічної безпеки середовища туристично привабливих міських територій повинна бути обов'язковою складовою бренду міста, який розробляється з метою отримання наступних результатів: покращення соціально-економічного й культурного розвитку міста; розвиток усіх форм бізнесу в місті; розвиток туризму; заохочення інвестиційної діяльності; участь у програмах загальнодержавного й регіонального розвитку; участь у програмах міжнародної співпраці (Dictionary of Travel).

На сьогодні, в місті Дрогобич існує (експлуатується) понад двадцять туристичних об'єктів. Досить умовно їх можна поділити на історичні, промислові й архітектурні, а також сакральні й паркові. Сконцентровані вони у чотирьох урболоадшафтних системах. Відповідно це диференційне екологічний вплив на ці об'єкти.

Загалом туристичні ресурси належать до такого наукового напрямку як ресурсна екологія (обґрунтовано американським екологом К. Уаттом у 1973 р.) – це напрям екології, який ґрунтується на положенні про те, що навколишнє середовище є сукупністю взаємодіючих змінних ресурсів: простору, часу, речовини, енергії та різноманіття. Найбільш актуальною складовою туристичного екологічного ресурсу є хімічний або фізичний (або й те й інше) вплив середовища на туристів. Його якість безпосередньо впливає на якість туристичного продукту. Зауважимо, що відповідно до Закону України «Про туризм», «туристичний продукт» – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо). Відповідно до цієї дефініції, туристичний продукт охоплює також інфраструктуру.

Висновки. Отже, екологічний туризм в урбосистемах – це структурована туристична діяльність, яка безпосередньо приймає участь у формуванні туристичного бренду міста. Вона містить дві головні складові: екологічний стан окремих територій як туристичну атракцію і вплив екологічного стану окремих територій міста на туристичні групи. Якщо перша складова характеризується (незалежно від екологічного стану) пізнавальною цінністю, то друга є оцінкою безпеки туристів, яка переважно враховується в поєднанні з іншими туристично атрактивними об'єктами: історичними, архітектурними, природними тощо.

Загалом розвиток екологічного міського туризму бачиться доволі перспективним, оскільки екологічний стан міст України щонайменше не

покращується. Саме тому це напрям туристичної діяльності, який має всі шанси на стрімкий розвиток.

Список використаних джерел:

1. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. Київ: Гл. ред. МСЭ, 1990. 408 с.
2. Клименко М. О., Пилипенко Ю. В., Мороз О. С. Екологія міських систем. Херсон: Олді-плюс, 2010. 294 с.
3. Кульчицкая А. Новые тенденции отдыха туристов во Львове [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://city-adm.lviv.ua/news>.
4. Словник-довідник з агроєкології, за ред. О. І. Фурдичка. Київ: Основа, 2007. 272 с.
5. Dictionary of Trevel. Tourism and Hospitality. Ed.S. Medlik. London: Butterworth-Henemann Ltd., 1993. P.43.
6. Commoner B. The Closing Circle. Nature, Man, Technology. New York, 1971. 279 p.
7. Hartmut L. Diercke Wörterbuch Allgemeine Geographie. L. Hartmut. Munchen: Braunschweig, 1997. 125 p.

УДК.374.11

Шестопалова Ірина

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Використання сучасних інноваційних форм роботи у гуртках юних екологів-краєзнавців

Технології ніколи не замінять вчителя.

Але вчитель, ефективно застосовує технології для розвитку своїх учнів, замінить того, хто ними не володіє.

Шеріл Нуссбаум-Біч, член Ради директорів Міжнародного товариства з технологій в галузі освіти

Стаття розглядає сучасний стан та проблеми інформатизації закладів позашкільної освіти. Основну увагу приділено використанню інноваційних, інформаційних технологій на практичних заняттях еколого-краєзнавчих гуртків, зокрема еколого-краєзнавчих екскурсій. Детально охарактеризовані інноваційні ігри із застосуванням SMART-технологій в освітньому процесі та їх практичне використання. Визначені позитивні тенденції трансформації освітніх систем в умовах вступу інформаційного суспільства в епоху «smart».

Ключові слова: *інформатизація освіти, інноваційні технології, SMART-технології, еколого-краєзнавчі екскурсії.*

Shestopalova I. Use of modern innovative forms of work in ecologists-local historians youth clubs. *The article considers the current state and problems of informatization of out-of-school education institutions. Innovative and information technologies play an important role in ecological practical classes and especially in ecological and local lore excursions. Innovative games with the use of SMART - technologies in the educational process and their practical use are described in detail. Positive trends in the transformation of educational systems in the entry of the information society in the era of "smart" are identified.*

Key words: informatization of education, innovative technologies, SMART-technologies, ecological and local lore excursions.

Актуальність теми дослідження. Світовою тенденцією останнього десятиріччя є тенденція розвитку інформаційного суспільства. Урядом України також поставлено завдання широкого запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у різні сфери суспільного життя.

Технічний прогрес змінював різні покоління людей. Більшу частину населення планети зараз можна назвати SMART-суспільством. Ми живемо у світі взаємодії інтернету та різних технічних засобів [6]. Сучасне молоде покоління взагалі без смартфона не може уявити своє життя. Тому застосування SMART-технологій в освітньому процесі дає можливість розмовляти з молоддю на їх мові. Розуміння SMART стосовно сфери освіти коливається від використання смартфонів та інших аналогічних пристроїв для трансляції інформації до формування інтегрованого інтелектуального віртуального середовища навчання, в тому числі з використанням пристроїв категорії SMART [5].

Формула Нової української школи – наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі має стати інструментом забезпечення успіху здобування освіти. ІКТ суттєво розширюють можливості педагога, формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності [6].

Інформатизація освітньої галузі в Україні має як певні здобутки, так і проблеми. Серед головних викликів, які постали у сфері інформатизації освіти, можна виокремити, подолання спротиву інформаційним новаціям консервативної частини учасників освітнього процесу. Це може розглядатися як готовність до інновацій, недостатність інноваційних розробок тощо.

Сучасний стан системи закладів освіти, зокрема, закладів позашкільної освіти, зумовлюється інформаційною революцією. Традиційні методики поступово втрачають свою ефективність, тому необхідність впровадження в освітній процес сучасних інноваційних, інформаційних технологій не викликає сумніву. В інноваційних технологіях закладені величезні можливості для підготовки компетентних вихованців гуртків, здатних успішно працювати в різних соціально-професійних напрямках.

Метою статті є дослідження масштабності, актуальності та перспективності застосування сучасних інноваційних ігор з використанням інформаційних технологій в освітньому процесі закладів позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Світ не стоїть на місці, розвиваються технології, з'являються нові винаходи, і, відповідно, нові можливості.

Для широкого розповсюдження інноваційних, інформаційних технологій, необхідні додаткові зусилля педагогічних працівників. Керівник гуртка потребує постійного підвищення кваліфікації, набуття нових практичних навичок у роботі з учнівською молоддю. Подібні сучасні моделі змін надають новий імпульс якісному розвитку позашкільної освіти, вони ефективніші, доступніші, ніж традиційні методи.

Провідне місце у трансформації освітнього процесу належить закладам позашкільної освіти, їх робота має сприяти трансформації освітнього процесу,

його програмно-методичному оновленню, запровадженню нових форм і методів діяльності, підвищенню майстерності педагогічних працівників.

Значний досвід з використання інноваційних, інформаційних технологій на заняттях еколого-краєзнавчих гуртків є у Комунальному закладі «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради. Для забезпечення результативності освітнього процесу педагоги закладу глибоко й детально вивчають та максимально використовують місцевий природно – краєзнавчий матеріал, враховують характерні особливості своєї місцевості, застосовують найбільш раціональні й ефективні форми та методи вивчення вихованцями гуртків охорони довкілля рідного краю, через впровадження медіа — технологій, інформаційно-цифрових технологій з використанням мобільних платформ, SMART-технологій, інтерактивні методи групового навчання.

Інформаційні технології мають у своєму інструментарії методи, що спрямовані на формування у вихованців таких компетентностей діяльності, які дозволятимуть їм приймати виважені рішення, критично оцінювати та аналізувати отриману інформацію, застосовувати різні способи вирішення завдань на основі спільних рішень у групі, брати участь в дискусії для вироблення спільних висновків та ін.

Зараз, у бурхливий час інформаційних технологій, важливо залишатися конкурентоспроможним керівником еколого-краєзнавчого гуртка, який повинен грамотно поєднувати ІКТ, можливості смартфонів з найголовнішим – екологією [2].

У колективі КЗ “Харківська обласна станція юних туристів” постійно ведеться пошук нових (інноваційних) форм еколого-краєзнавчої роботи, які мають за мету навчити молодь творчо думати, аналізувати отримані знання. Оновлення освітнього процесу передбачає освоєння динамічних форм і методів роботи, що відповідають інтересам і потребам дітей. Тому, у своїй практиці активно впроваджуються різноманітні інноваційні форми роботи.

Особливе значення у формуванні цілісної системи екологічних знань вихованців відіграють еколого-краєзнавчі екскурсії, експедиції де створюються всі умови для вивчення і дослідження природи рідного краю, виявлення порушень природних умов. Нові враження, нові знання, нові дослідження наštтовхують дитину на свої міркування, які залишаються в пам'яті надовго. Фактором привабливості екскурсійних програм стає їх інтерактивний, інноваційний характер. Важливу роль у вихованні та розвитку молодого покоління має гра, виступаючи засобом психологічної підготовки до вирішення життєвих ситуацій при взаємодії людини з природою, яка сприяє зв'язку між навчанням і застосуванням знань на практиці. У грі діти навіть непомітно для себе, захоплюються еколого-краєзнавчою діяльністю [3]. Саме інноваційні екскурсії з елементами інтерактивної складової, пригод, з використанням інформаційних технологій мають попит серед вихованців.

До інноваційних форм проведення еколого-краєзнавчих екскурсій можна віднести квест-екскурсію, селфі-квест, вебквест, QR-квест, геокешінг, квіз, ескотімблдінг, кінотімблдінг та ін.

На практичних заняттях еколого-краєзнавчих гуртків КЗ «Харківська обласна станція юних туристів» активно використовуються різноманітні сучасні

ігри. Розглянемо застосування деяких з них під час проведення еколого-краєзнавчих екскурсій.

Квест екскурсія це:

- чудовий варіант командної, рухливої та водночас інтелектуальної гри;
- вихід на новий рівень, злам всіх стереотипів сприйняття екскурсії суто як процесу наочного пізнання із головною роллю екскурсовода і пасивною роллю екскурсантів;
- поєднання цілком реального та фантастичного, це сприйняття екскурсійного матеріалу крізь призму часу;
- комбінація екскурсії та пошуку пригод, без традиційних гідів [1].

Завдяки поєднанню квесту, екскурсії та інформаційних технологій учасники:

- з ентузіазмом і натхненням виконують завдання гри;
- з легкістю запам'ятовують у декілька разів більше інформації у порівнянні зі звичайною екскурсією;
- активно взаємодіють, проявляють логіку і кмітливість;
- розвивають одночасно командний дух та лідерські якості;
- отримують яскраві враження від інтерактивної екскурсії.

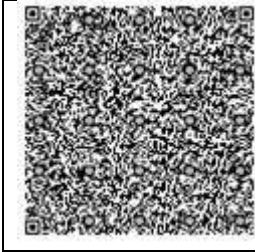
Наприклад, під час еколого-краєзнавчої екскурсії до НПП «Гомільшанські ліси» (Зміївський район, Харківська область), ще в автобусі педагог надає учасникам інформацію про національний парк. Далі керівник гуртка надсилає через Viber учням завдання квесту. Діти на місцевості, користуючись смартфоном, виконують ці завдання на маршруті. За результатами такої квест-екскурсії учні закріплюють знання з географії, біології, екології рідного краю та стають учасниками цікавої атракції у природному середовищі.

QR-квест. Як тільки QR-коди прийшли в наше повсякденне життя, кожен почав шукати їм застосування. Зокрема, одним із варіантів використання QR-кодів в еколого-краєзнавчих екскурсіях є QR-квести.

QR-квест це інтерактивна гра, коли підказки та загадки зашифровані в QR-кодах. Можуть бути як онлайн, так і офлайн. У онлайн-квестах учасники гри переміщуються інтернет-сайтами, на сторінках яких потрібно знайти QR-коди з підказками. В офлайн-квестах переміщуються на місцевості, в пошуках QR-кодів. У підсумку учасники екскурсії повинні дати відповідь на поставлене у квесті питання, дістатися до зашифрованого пункту призначення. Для гри необхідно мати смартфон, який читає QR-коди за допомогою звичайної камери або заздалегідь встановити додаток QR Code Scanner та мобільний інтернет. Гра дійсно досить цікава і, як правило, привертає безліч гравців. Приклад завдання QR-квесту по території закладу освіти відображений на рис. 1.

Головна умова цієї гри мати гарний настрій, багато енергії та працювати командою!

Геокешинг. Із застосуванням сучасних інформаційних технологій серед квестів можна виокремити: Геокешинг (geo –земля, cache – схованка) – стара гра з новими можливостями, адже у всі часи пошук скарбів був захопливим заняттям, що стало загальнодоступним завдяки можливостям Інтернет та супутникової навігації.

Багато хто вважає її найкращою у своїй категорії не лише через виняткову красу та витонченість, а й за здатність захищати себе. Вона походить із Персії. Вже в епоху Парфянського царства були відомі майже всі її кольорові різновиди. Вона зіграла видатну роль у середньовічній історії Англії. За кольором її різновидів було названо найтривалішу в історії Британії громадянську війну за корону Англії, її, як правило, дарують коханій людині. (Троянда) [7].

Рис. 1. Приклад завдання QR-квесту по території закладу освіти

Геокешинг – гра в реальному часі, де головною ціллю є пошук скарбів за допомогою GPS-навігатора. В місцях, які представляють екологічний інтерес створюються невеликі схованки. Причому кожна схованка має не тільки свої координати, а й докладний опис місцевості та пам'ятки, фотографії. Кожна точка – це привабливе місце для допитливого туриста.

Наприклад, на території парку команда гравців отримує на телефон GPS-координати місць, де є схованки. Відправляється за вказаним GPS-координатам і намагається знайти «скарб», захований у цьому місці. До GPS-координат надається завдання про місце-схованку. Після знаходження першого «скарбу» учасники гри отримують наступні координати. Якщо за допомогою лише координат та завдання-загадки учасники не змогли знайти схованку, то їм надається підказка у вигляді опису місцевості чи пам'ятки, фотографії, де сховано «скарб». Для участі можна використовувати як GPS-навігатор, так і смартфон зі встановленим додатком. Геокешинг – цікава ідея для гри-подорожі визначними природними пам'ятками рідного краю!

Селфі-квест. Соціальні мережі та віртуальне спілкування з кожним днем набирають популярності серед молоді. Селфі-квест як одна з форм атракцій під час еколого-краєзнавчих екскурсій викликає захоплення. Гра не тільки дає можливість цікаво та пізнавально провести час на свіжому повітрі, а також сприяє кращому запам'ятовуванню інформації екскурсії. Вихованців чекає оригінальний сценарій з цікавим і насиченим сюжетом. Під час гри учасники зустрінуться з безліччю випробувань, а саме: цікавими ребусами і загадками, криптограмами, анаграмами, випробуваннями на спритність і уважність, завданнями на логіку і креативність, вікторинами та звичайно ж іншими пригодами.

Розглянемо приклад, проведення селфі-квесту під час самостійної прогулянки після екскурсії по Софіївському дендропарку (Умань). На початку квесту учасникам у Viber або Telegram відправляють квест-карту, на якій позначено завдання і локації, які необхідно пройти за одну-дві години. Приклад завдання: ««Жили-були дві сестрички. Були вони справжнісінькі богині! Одна дуже любила рослини, а інша обожнювала тварин. І тепер їх іменами називають весь тваринний і весь рослинний світ». Зробіть фото на тлі павіййону, присвяченого одній з сестричок та викладіть це фото в інстаграм з хештегом

(#Uman)». Учасники гри отримують на згадку про подорож незабутні свої фото на тлі визначних місцевих пам'яток.

Вебквест (від англ. *webguest* – інтернет пошук). Це самостійна форма онлайн-роботи, яка сприяє розвитку пізнавальної, дослідницької діяльності, де основна частина інформації здобувається через Internet.

Потенціал цієї гри ефективно застосовується при підготовці екскурсії кабінетом географії КЗ «Харківської обласної станції юних туристів» на тему «Першоцвіти Харківської області». Вебквест створює умови, за яких учасники не просто шукають інформацію про першоцвіти, а працюючи над завданнями, збирають, аналізують, узагальнюють, оцінюють інформацію, роблять висновки – навчаються використовувати простір Internet для розширення сфери своєї творчої діяльності, зокрема, розробки власної екологічної екскурсії. Виявляючи незвичайну кмітливість, учасники квесту знаходять відповіді на 10-15 питань на тему «Першоцвіти Харківської області» і це служить їм напрацюванням для розробки власної екскурсії. Технологія “веб-квест” (*web-quest*) дозволяє вихованцям гуртків активно взаємодіяти з медіаінформацією [2].

Кіномібілдінг – це формат активного творчого тімбілдіingu. Згуртування колективу в ході подібних заходів відбувається на тлі практичної спільної ігрової діяльності. Ця інтерактивна гра є не просто методом згуртування колективу, а й виконує дуже важливу навчальну функцію, а саме навчання роботи в команді. Даний метод дозволяє дати розуміння про важливість роботи всіх, що якщо один не належно ставиться до своїх обов'язків, то страждає вся команда.

Наприклад, під час екскурсії до національного біосферного заповідника «Асканія-Нова» (Херсонська область) пропонується створення короткометражного фільму присвяченому «Асканія Нова» в смартфоні. Кожен вихованець гуртка отримує індивідуальне завдання для реалізації загального проєкту. Завершальний етап містить перегляд власного фільму та дискусію. А на згадку про нестандартну подорож у кожного з учасників залишається пам'ятний ролик створеного ними шедевра.

Квіз (від англ. «Quiz» – вікторина) – це суперсучасна, інтелектуальна командна вікторина, яка стала популярна останнім часом. Це свого роду інтелектуальний тімбілдінг, гра, де вихованці демонструють загальну ерудицію і логіку. Команда гравців відповідає на різні питання, вирішує завдання та головоломки, які анонсує ведучий-керівник гуртка. Гра складається з 3 раундів по 5-6 запитань, кожен раунд має свою особливість і містить питання, об'єднані спільною темою, а відповіді на питання треба знайти за допомогою Internet або Google-карт. На обговорення питання і пошук відповіді відводиться 2-3 хвилини, після чого кожен з гравців по черзі презентує одну відповідь.

Раунди гри можуть бути різних видів, наприклад, медіараунди, або такі, що містять виключно усні запитання, чи де завдання сформульовані у вигляді фото. Це може бути фото місцевої пам'ятки, рослини та ін.. Питанням може бути назва пам'ятки, рослини або будь-яка інша інформація, безпосередньо пов'язана з унікальним об'єктом. Проходить гра в інноваційному форматі – ніяких бланків, блокнотів, ручок іншої поліграфії. Навпаки – потрібен тільки смартфон та Internet.

Наприклад, після проведення еколого-краєзнавчої екскурсії до об'єкта природно-заповідного фонду м. Харкова загальнодержавного значення -

Ботанічного саду ХНУ ім. В.Н. Каразіна, проводиться гра для закріплення екскурсійного матеріалу саме в такому форматі. Квіз допомагає закріпити знання отримані під час екскурсії та вже ніколи їх не забути, адже враження від гри залишаються на все життя!

Висновки. Альтернативні шляхи підвищення привабливості еколого-краєзнавчих екскурсій з використанням нових атракцій із застосуванням інформаційних технологій позитивно впливають на динаміку пізнавальної активності учнів, їх самореалізацію, професійне самовизначення, життєвий успіх дитини. Нові часи вимагають нових ідей, нових практичних рішень. Оновлення інноваційних форм і методів еколого-краєзнавчої роботи стимулює розвиток пізнавального інтересу до природничих дисциплін, розширює світогляд вихованців, сприяє розвитку їх логічного та асоціативного мислення, а головне – виховує любов і дбайливе ставлення до природи.

Використання інноваційних ігор під час проведення практичних занять еколого-краєзнавчого гуртка, зокрема еколого-краєзнавчих екскурсій із застосуванням інформаційних технологій дає можливість не тільки урізноманітнити процес навчання, зробити його більш привабливим і цікавим, а й формувати у вихованців важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності. Наведені приклади інноваційних ігор можна використовувати під час проведення різноманітних екскурсій.

Упровадження в освітній процес інформаційних технологій за останній час суттєво змінило позашкільну освіту, зробивши її більш привабливою для вихованців. Цифрова освіта має переваги та недоліки, однак постійно розвивається і спрямована на трансформацію освітніх систем в умовах вступу інформаційного суспільства в епоху «smart».

Список використаних джерел:

1. Міхо О.І. Використання ігрових технологій в процесі підготовки та проведення екскурсій по Києву. *Туризм в умовах глобалізації: виклики часу*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2014.
2. Траєкторії розвитку еколого-краєзнавчої роботи Покотилівської станції юних натуралістів. Збірка інформаційно-методичних матеріалів. Харків: Стиль-Іздат, 2020.
3. Шестопалова І.Ю. Екологічна освіта і виховання в сучасних умовах: досвід роботи з екологічного краєзнавства Шарівської ЗОШ I-III ступенів Валківського району (з досвіду роботи Полякової Н.В.). Харківська обл.СЮТур. Харків: ПП «Стиль-Іздат», 2010.
4. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] Режим доступу:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Smart технології в освіті [Електронний ресурс]-Режим доступу: <https://sites.google.com/site/smarttehnologiie/interaktivni-tehnologiie-v-osviti>
6. Майбутнє вже настало: що таке смарт-технології та для чого вони потрібні
7. [Електронний ресурс] Режим доступу:<https://weekend.today/kolonki/sho-take-smart-tehnologii-ta-dlja-chogo-voni-potribni.htm>
8. Екологічний квест «У світі природи» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://quizlet.com/547549153/>.

Екологічні аспекти управління діяльністю готельних підприємств

В статті визначено сутність екологізації, проведено аналіз результатів впровадження екологічних технологій та екологічних послуг в світових готельних мережах, а також в українських готелях, які отримали відзнаку «Green Key». Проаналізовано екологічні технології та екологічні послуги, які застосовуються та пропонуються українськими готелями, що мають екологічний сертифікат. Обґрунтовано переваги екологізації для готельних підприємств як в економічному, так і в соціальному аспектах. Акцентовано увагу на екологізації як на інноваційному інструменті підвищення туристської привабливості.

Ключові слова: екологізація, екологічне управління, екологічна сертифікація, екологічні технології, екологічні послуги, готельні підприємства.

Shchoholieva I., Sokolovsky V. Ahmet Soner Boz. Environmental aspects of hotel business management. *The article identifies the essence of greening, analyzes the results of the introduction of environmental technologies and environmental services in global hotel chains, as well as in Ukrainian hotels that have received the award «Green Key». Ecological technologies and ecological services used and offered by Ukrainian hotels with an ecological certificate are analyzed. The advantages of greening for hotel enterprises in both economic and social aspects are substantiated. Emphasis is placed on greening as an innovative tool to increase tourist attractiveness.*

Key words: greening, ecological management, ecological certification, ecological technologies, ecological services, hotel enterprises.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день індустрія туризму зазнала численних проблем, пов'язаних з розповсюдженням коронавірусної інфекції Covid-19, але галузь не стоїть на місці, тому що підприємства продовжують свою діяльність, хоча вже й в нових умовах. Ця ситуація дала привід переосмислити форми та методи діяльності підприємств туристичної галузі та пристосувати їх до умов сьогодення. Але нові умови не є приводом для того, щоб не звертати увагу на ті тенденції, які вже сформувалися, зокрема на ринку готельних послуг. Отримання економічного ефекту готельними підприємствами буде можливим у разі врахування цих тенденцій як основи для можливості підвищити свою привабливість для споживачів та результативність діяльності. Однією з таких тенденцій є екологізація діяльності готельного підприємства, яка потребує відповідних управлінських дій для переформатування готелю зі стандартного в екологічний. Статус «екологічного готелю» вже сам по собі є заклик до споживачів щодо відповідального ставлення до довкілля та тих ресурсів, які споживаються та основним принципом діяльності самого готельного підприємства. Використання технологій, які дають змогу заощаджувати різноманітні ресурси, в той же час, дають змогу готельному підприємству заощаджувати кошти.

Аналіз останніх публікацій. Пошукам підвищення ефективності діяльності підприємств присвячено численні наукові праці, в яких автори обґрунтовували найбільш результативні пропозиції та шляхи їх реалізації. Не залишилися поза увагою і заклади розміщення, які мають свою специфіку діяльності та особливі умови її провадження. Деякі автори досліджували екологізацію в контексті сталого розвитку туризму, зокрема такі автори, як Пережогіна О. та Прокоп'єва Д. досліджували екологічні засоби розміщення як фактор сталого розвитку територій, а Паньків Н. – екологізацію сфери туризму в цілому. До питань проблем екологізації рекреаційно-туристської діяльності в Україні звертались Сафранов Т. та Полетаєва Л. Безпосередньо процесам екологізації готельних підприємств присвячено праці Мельник І., а утилізації відходів готелів і ресторанів – Коваленко В. Не зважаючи на ґрунтовні наукові розвідки, можемо констатувати недостатню систематизацію та аналіз практики впровадження екологічних технологій в готельних підприємствах для підвищення їх ефективності.

Метою дослідження є аналіз практики впровадження екологічних технологій в готельних підприємствах для підвищення ефективності їх діяльності.

Результати досліджень. Екологічне мислення, яке вже стало трендом у сучасному суспільстві, а також концептом діяльності підприємств різних галузей, зокрема готельних, ініціювало зміщення акцентів у визначенні їх конкурентних переваг в бік екологізації. На теперішній час екологічні аспекти стають складовою управлінської діяльності, тому актуальними є декілька глобальних проєктів, метою яких є підвищення ефективності готельних підприємств шляхом використання екологічних технологій, зокрема:

- The International Hotels Environment Initiative, що об'єднує провідні міжнародні готельні компанії світу з метою забезпечення екологічної і соціальної відповідальності в галузі і пропонує ряд практичних продуктів і програм екологічного розвитку готелів, які допомагають вирішувати виникаючі проблеми в рамках своїх спільних робочих груп;
- Energy Star for Hospitality – некомерційна організація, програма з охорони навколишнього середовища в США, яка допомагає підприємствам і приватним особам економити гроші і захищати клімат за рахунок впровадження інноваційних технологій;
- EU (European) Ecolabel – унікальна велика інформаційна платформа, яка містить дані по 463 різних видів екомаркіровок в 199 країнах світу і 25 галузях;
- Green Globe 21 – це компанія, яка пропонує консультації з ЕКО-сертифікації, навчання й освіти, а також маркетингові послуги в 83 країнах світу;
- Green Key – премія «Зелений ключ», яка є підтвердженням відповідності підприємства провідним екологічним стандартам;
- Hotelenergysolutions – це ініційований ЮНВТО проєкт співпраці з командою провідних агентств ООН і ЄС по туризму та енергетики. В рамках даного проєкту малим і середнім підприємствам індустрії гостинності та туризму в ЄС надаються консультації, технічна підтримка і навчання з питань підвищення енергоефективності будівель і

використання поновлюваних джерел енергії. В даний час в даному проєкті беруть участь 110 готелів з 10 різних країн ЄС [1].

Позиціонування готельного підприємства як екологічного» – це не просто бажання бути в тренді, а реальна можливість заощаджувати на ресурсах, які використовуються готелем для надання послуг і за рахунок цього отримувати загальну економію. Наприклад, впровадження енергозбереження у сфері теплопостачання, вентиляції та кондиціонування може скоротити платежі за комунальні послуги від 40 до 60% [2].

Готелі споживають дуже велику кількість води. Так, наприклад, турист, який живе в готелі, використовує в середньому на 1/3 води більше, ніж місцевий житель [3]. Але, дослідження, проведене компанією Hansgrohe (німецька компанія, що спеціалізується на виробництві сантехніки) та Університетом прикладних наук м. Оффенбурга, показало, що застосування ефективних технологій дозволяє знизити витрати води та електроенергії приблизно на третину. До речі, у німецькому готелі Santa Isabel, що розташований у відомому тематичному Європа-парку в місті Руст, були замінені змішувачі води на виробі Hansgrohe Ecosmart. Ці моделі знижують витрати води, що забезпечують зменшення споживання електроенергії для нагрівання води. Результат від впровадження технології наступний: витрати води за добу знизилися приблизно на третину (32%). Крім того, готелю вдалося заощадити електроенергію, що витрачається на нагрів води. Зважаючи на той факт, що кубічний метр гарячої води в Німеччині має вартість приблизно в три рази вищу, ніж кубічний метр холодної води, готель домогся додаткової економії [4].

Міжнародна природоохоронна організація «Green Seal», у свою чергу, провела дослідження, в результаті якого з'ясувалося, що один готель на 150 номерів споживає за тиждень роботи таку кількість енергії, як 100 приватних будинків з проживаючими в них 4 людьми за цілий рік, а відходів створює ще більше [5]. Готель на 170 номерів разом з рестораном на 150 місць створює близько 150 – 170 м³ відходів за місяць роботи. Досвід готелю «Sokos Hotel Palace Bridge», що розташований в м. Санкт-Петербург, показав, що готель на 324 номери разом з рестораном та барами створює 295 м³ змішаних та харчових відходів, 1144 кг скла, 1290 кг картону та 83 кг паперу за місяць роботи підприємства [6].

На теперішній час долучення до екологізації та впровадження екологічних технологій вже продемонструвало позитивний результат у таких світових готельних мережах, як Holiday Inn, Marriot та Hilton Worldwide. Результати впровадження екологічних технологій наведено в табл. 1.

Іншим яскравим представником готельного бізнесу, що отримав вагомий переваги від впровадження політики екологізації, є готель «Hilton Budapest», який почав впроваджувати напрям екологізації у 1994 році, ініціювавши створення власної програми скорочення кількості відходів. Згодом готель об'єднав свої зусилля з готелем «Budapest Marriot» і разом вони запропонували спільну програму поводження з відходами для 12 членів Угорської асоціації готельного бізнесу. Готелі, що приймали участь в цій програмі, закупили преси для відходів вартістю \$10000, що дозволили зменшити об'єм відходів на 50%.

Використовуючи преси готелі знизили витрати на вивезення та захоронення відходів в середньому на \$70000 в рік [7].

Таблиця 1

Результати впровадження екологічних технологій в світових готельних мережах Holiday Inn, Marriot та Hilton Worldwide

Назва мережі	Результат від впровадження екологічних технологій
Holiday Inn	ще на початку 2000-х встановили змішувачі низького тиску і аератори для душа, за рахунок чого за рік заощадили приблизно 15 тис. канадських доларів (близько 13,5 тис. дол. США)
Marriot	розмістили таблички, що закликають туристів використовувати рушники та постільну білизну повторно; розмістили в номерах дозатори для рідкого мила та шампуню; встановили перемикачі для зливних бачків, що дозволило знизити витрати своїх готелів на 17%.
Hilton Worldwide	заощаджують більш ніж 74 млн. доларів на комунальних витратах за рахунок: зниження енергоспоживання на 6,6%; зниження вуглецевих викидів на 7,8%; зменшення відходів виробництва та зменшення споживання води на 3,8%. Після встановлення енергозберігаючих лампочок готель «Hilton Budapest» зменшив рахунки за електроенергію на 13% (\$40000 в рік).

Джерело: складено авторами з використанням [8; 9; 10]

В Україні напрям екологізації – це нова тенденція розвитку готельного господарства. Проте, не зважаючи на це, в Україні вже є готелі, що пройшли сертифікацію «Green Key». У табл. 2 наведено перелік деяких українських готелів, які отримали екологічний сертифікат.

Таблиця 2

Українські готелі з відзнакою «Green Key»

№	Назва готелю	Місце розташування
1	Radisson Blu Hotel	м. Київ
2	Rus Accord Hotel	
3	Баккара Арт-готель	
4	Park Inn by Radisson Kyiv Trojitska	
5	Intercontinental	
6	Maison Blanche	Київська область
7	Maison Blanche (Mytnitsa)	
8	Reikartz Dworzec	м. Львів
9	Reikartz Medievale	
10	Reikartz Pivop	м. Миколаїв
11	Reikartz	м. Дніпро
12	Reikartz	м. Харків
13	Reikartz	м. Запоріжжя
14	Ковчер	Запорізька область
15	Radisson Blu Resort	Буковель

Джерело: складено авторами з використанням [11; 12; 13; 14]

Діяльність готелів, які обрали екологічний напрямок розвитку, повинна ґрунтуватись на принципах, які визначаються політикою підприємства, зорієнтованою на екологічне майбутнє. Оскільки ця діяльність передбачає використання різноманітних технологій, керівництву необхідно вжити заходів щодо їх екологізації, а також розробки та пропозиції екологічних готельних послуг.

У табл. 3 наведені приклади екотехнологій, що застосовують у своїй діяльності українські готелі з відзнакою «Green Key» та екопослуги, які ці готелі пропонують своїм гостям.

Таблиця 3

Екотехнології та екопослуги українських готелів, які мають відзнаку «Green Key»

№ з/п	Назва готелю	Екотехнології та екопослуги, які використовує готель
1	Radisson Blu Hotel	беруть участь у корпоративній програмі «Відповідальний бізнес»; друкують документи лише за потреби; використовують офісний папір з обох сторін; більшість документів сканується, зберігається та розсилається в електронному вигляді; зменшують використання енергії шляхом вимикання непотрібного освітлення; застосовують природне денне освітлення; датчики руху з фотодіодами встановлені у робочих зонах готелю; одяг, ресторанны матеріали та постільна білизна передаються у благодійні організації; відходи переробляються; впровадили концепцію BRAIN FOOD – їжа для розуму, щоб допомогти учасникам конференцій залишатися зосередженими
2	Готелі мережі Reikartz Hotels & Resorts	застосовують технології енергозбереження, водозбереження; займаються озелененням прилеглих територій; приділяють особливу увагу якості продуктів харчування; крім основних санітарно-гігієнічних вимог, в готелях мережі запроваджені внутрішні правила контролю умов і термінів зберігання продуктів, використовують нетоксичні миючі засоби та пральні порошки
3	Maison Blanche (Mytnitsa)	використовують меблі, які виготовлені з натуральних матеріалів; використовують органічну косметику та нетоксичні миючі засоби; мають органічне кафе, в якому готуються страви з виключно органічних та місцевих продуктів; на території готелю розташовано фруктовий сад, ростуть лікарські рослини, є ферма; для дітей передбачено дитячий куточок з екоіграшками

Джерело: складено авторами з використанням [11; 12; 13]

Вартує на увагу на те, що керівництво мережі готелів Radisson Hotel Group прийняло рішення про відмову від використання пластику, зокрема, від пластикових трубочок для напоїв, тим самим продемонструвавши реальні дії щодо збереження навколишнього середовища.

Як показує практика, екологізація – це не просто тренд, це – рух, до якого з кожним роком долучаються все більше готельних підприємств, які ставлять на меті досягнення економічної ефективності, яка ґрунтується на екологічній свідомості.

Висновки. Ті зміни, які відбуваються в свідомості людства, зумовлені як розумінням вичерпності ресурсів, якими воно користується, прагненням до безпечного оточуючого середовища, і, що є особливо важливим, відповідальним ставленням до природи, до наслідків впливу життєдіяльності людей на неї. Кожна галузь має свою специфіку, яка, безперечно, впливає на вибір шляхів і методів екологізації їх діяльності.

На теперішній час екологічні технології сприяють покращенню якості надання послуг та просуванню готельного бізнесу. Застосування таких технологій призводить до зменшення споживання води та електроенергії, кількості відходів, і як результат – можливість заощадження витрат готельного підприємства за рахунок зменшення собівартості послуг. Обравши шлях екологізації та отримавши сертифікат «Green Key», готелі мають змогу значно підвищити конкурентоздатність та свій імідж на ринку готельних послуг, підтвердити цим свою соціальну та екологічну відповідальність, використовувати екологізацію як інноваційний інструмент підвищення туристської привабливості.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук А. П. «Зеленые» технологии в индустрии гостеприимства. URL: <https://www.frontdesk.ru/article/zelenye-tehnologii-v-industrii-gostepriimstva>
2. Costs for participating in the green key programme. URL: <https://static1.squarespace.com/static/55371f97e4b0fce8c1ee4c69/t/5b7d6170575d1f282cfe60b/1534943601206/Costs+for+participating+in+Green+Key.pdf>.
3. Паук О.Є Інноваційні напрями розвитку готельного господарства України: екологізація засобів розміщення. Науковий вісник НЛТУ України, 2006. Вип. 26.2. С. 29-32.
4. Гостиницы могут добиться существенного сокращения расхода воды и электроэнергии. URL: http://pro.hansgrohe.ru/assets/ru-ru/news_12_Co_EuropaPark.pdf.
5. Сотнік В. Ю. Екологічний менеджмент в діяльності підприємств готельного господарства. URL: http://eprints.kname.edu.ua/49639/1/ilovepdf_com-129-130.pdf.
6. Селективный сбор отходов в гостиницах и бизнес-центрах. URL: http://sptimes-conf.ru/wp-content/uploads/2_1_Moderator-Galechian-N.pdf.
7. Руководство по сокращению отходов в компаниях и организациях / под. ред. И.П. Рохликова. СПб.: Агентство Экономического Развития Регионов, 2004. 84 с.
8. Скибінський С.В., Іванова Л.О., Моргун О.Ф. Маркетинг готельних послуг. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2000. 246 с.
9. Станкевич І.В., Романенко Т.А. Управління якістю: метод рекомендацій до виконання практичних робіт для студентів усіх форм навчання за напрямом 0306 «Менеджмент». Ч. 1. Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2012. 60 с.
10. Сучасні тенденції розвитку готельно-ресторанного бізнесу: міжнародний та національний досвід: колективна монографія / за заг. ред. А.Ю. Парфіненка. Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. 412 с.
11. Презентация международной программы экологической сертификации отелей и курортов. URL: <https://csrjournal.com/2877-15-marta-2011-goda-v-otele-radisson-blu>

proshla-prezentaciya-mezhdunarodnoj-programmy-yekologicheskoy-sertifikacii-otelej-i-kurortov-green-key-zelenyj-klyuch.html

12. Отели сети Reikartz прошли экологическую сертификацию «Green Key». URL: <http://prohotelia.com/2012/08/reikartz-green-key/>
13. Офіційний сайт готелю Maison Blanche (Mytnitsa). URL: <https://maison-blanche.com.ua/?q=maisonblanche-mytnitsa/>
14. Офіційний сайт котеджного ансамблю «Ковчег». URL: <http://kovcheg.zp.ua/>

УДК 338.487:332

Бондар Юлія, Легінькова Ніна

Льотна академія Національного авіаційного університету

Напрями екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні та світі

У статті розглянуто основні кроки подальшої екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні, запропоновані моделі екологізації діяльності підприємства. Проаналізовано та узагальнено світовий досвід формування еколого-економічних основ розвитку екологічного туризму на рекреаційних територіях країни.

Ключові слова: екологізація, екотуризм, міжнародний туризм, рекреаційно-туристична діяльність.

Bondar Iu., Lehinkova N. Directions of greening of recreational and tourist activities in Ukraine and the world. *The article considers the main steps of further greening of recreational and tourist activities in Ukraine, proposed models of greening of the enterprise. The world experience of formation of ecological and economic bases of development of ecological tourism in recreational territories of the country is analyzed and generalized.*

Key words: greening, ecotourism, international tourism, recreational and tourist activity.

Постановка проблеми. Екологічний туризм займає досить значне місце в світовій індустрії туризму. За різними прогнозами експертів міжнародних організацій саме цей вид туризму і надалі буде розвиватися. Саме це в першу чергу позитивно вплине на економічний розвиток країни, яка ще не втратила свої безцінні природні ресурси.

Тому питання розвитку екологічного туризму, екологізації природно-рекреаційної діяльності підприємств на сьогодні отримує значну прихильність за кордоном та розвивається там уже не одне десятиліття. На жаль, не всі країни повною мірою прямують в даному напрямку та лише починають свій шлях становлення, як і сам предмет наукових досліджень - екологічний туризм.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню стану, проблем та перспектив розвитку екологічного туризму на рекреаційних територіях присвячені наукові праці багатьох вчених, зокрема: Білявського Г.О., Падуна М.М., Биржакова М.Б., Ніколаєва К.Д., Ісаєнко В.М., Чоренької Н.В. та ін. Поряд із тим, низка питань з адаптації світового досвіду у сфері екологічного туризму, з урахуванням природно-ресурсного потенціалу рекреаційних територій в Україні, потребують подальших наукових досліджень.

Метаю статті є проаналізувати світовий досвід та досвід України щодо розвитку екологічного туризму на рекреаційно-туристичних комплексах та ступеню його екологізації.

Результати дослідження. Складовою економіки багатьох країн є рекреація і туризм, проте, у використанні рекреаційно-туристичних комплексів відбуваються зміни в навколишньому природному середовищі. Тому важливим є процес екологізації рекреаційно-туристичної діяльності, який базується на засадах збереження природного середовища та історико-культурних цінностей.

Основна мета екологізації рекреаційно-туристичної діяльності полягає у зведенні до мінімуму негативного впливу туристичної діяльності на процеси кругообігу речовин і енергії в природі, зменшенні рекреаційного навантаження на туристичні об'єкти [1].

Екологічний туризм являється тим різновидом природного туризму, який об'єднує людей з метою спільних подорожей та з науково-пізнавальними цілями.

Всесвітня туристична організація дає наступне визначення щодо екологічного туризму: «екологічний туризм – це туризм в незаймані куточки природи». Більш влучним є визначення, зроблене Суспільством екотуризму США: «екотуризм – це будь-які види туризму та рекреації в природі, які не завдають шкоди природним комплексам, сприяють охороні природи і поліпшенню добробуту місцевого населення». Екологічний туризм передбачає подорожі, головний сенс яких – знайомство з живою природою, з місцевими звичаями і культурою; зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру, підтримання екологічної сталості середовища; сприяння охороні природи та місцевого соціокультурного осередку; сприяння екологічній освіті та просвітницькій роботі; участь місцевих жителів в отриманні доходів від туристської діяльності, що створює для них економічні стимули до збереження природи; зростання економічної ефективності і внесок у стійкий розвиток відвідуваних регіонів [2].

Адже піклування про безпеку людей та охорону довкілля є, на сьогоднішній день, невід'ємною частиною політики у сфері туризму. Щороку зростає кількість туристів, які обирають більш безпечний для природного середовища відпочинок.

Згідно з дослідженням туристської асоціації ABTA (Великобританія) кожний третій турист вважає, що готелі, крім наявності традиційних «зірок», повинні також мати екологічний рейтинг. Щороку показник відповідальності туристів, які віддають перевагу екологічно орієнтованій рекреації, зростає на 4-5% та становить близько 45% на кінець 2019 року.

У міжнародному туризмі популяризацією «зелених» технологій займається міжнародна організація Travelife Sustainability System (TSS), яка заохочує туроператорів і готелі, що займаються природоохоронною діяльністю та просувають ідеї охорони навколишнього середовища серед своїх гостей. TSS має спеціально розроблену систему екологічного аудиту, який передбачає нагороди підприємствам залежно від їх досягнень.

Процеси екологізації повинні охоплювати всі складові сфери індустрії туризму (рекреації): розміщення; перевезення; харчування; реалізацію послуг; дозволя і розваги; лікування та оздоровлення [4].

Слід зазначити, що створення і розвиток екологічних сертифікаційних схем та програм повинно базуватись на принципах системи екологічного менеджменту.

Невід'ємною складовою екологічного менеджменту в сфері рекреаційно-туристичної діяльності є стандарт управління природокористуванням ISO 14001 (EMS), створений в 1991 р. Міжнародною асоціацією зі стандартизації. Для того щоб йому відповідати, організація зобов'язана підтвердити, що вона проводить політику з охорони навколишнього середовища. У ряді країн, на додаток до ISO 14001, були створені власні стандарти (наприклад, в Європейському союзі – EMAS). Крім того, в світі існує ряд організацій, що займаються розробкою і впровадженням систем екологічного менеджменту.

Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, на нинішній момент діє понад 60 міжнародних програм, спрямованих на створення та підтвердження стандартів у галузі екологічної сертифікації [6].

Однією з найбільш відомих міжнародних програм сертифікації в області екотуризму є програма «Green Globe 21» [5]. Вона розроблена британською компанією, що працює в більш ніж 50 країнах. Програма має міжнародний статус і на сучасному етапі охоплює, крім ряду складових інфраструктури масового туризму (готелів, виставкових залів, аеропортів, авіаліній, гаваней, круїзних кораблів, залізниць, ресторанів тощо), всілякі туристські місця призначення, включаючи місцеві спільноти та території, що перебувають під охороною.

Всесвітня рада з подорожей та туризму, що функціонує з 1994 р., є ініціатором присвоєння нагород «Зелена планета» за досягнення в екологізації.

В Україні державне регулювання екологізації туризму повинно реалізуватись та дотримуватись шляхом економічного, правового й адміністративного впливу.

Найважливішими нормативно-правовими актами, що стосуються екотуризму, можна вважати закони України: «Про туризм» (1995 р.), «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.), «Про державну реєстрацію юридичних і фізичних осіб - підприємців» (2003 р.), а також Податковий кодекс України та Господарський кодекс України.

Для подальшої екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні пропонуються такі кроки:

- паспортизація туристсько-рекреаційних ресурсів з обов'язковим визначенням антропогенного навантаження на природну екосистему;
- становлення ресурсозберігаючих і екологічних стандартів для новозбудованих та реконструйованих закладів розміщення туристів (рекреантів);
- впровадження системи екологічної сертифікації об'єктів туризму;
- пріоритетне та пільгове фінансування екологічно-орієнтованих інвестиційних проектів у туризмі;
- розширення мережі національних і регіональних ландшафтних парків із суворим додержанням режимів діяльності відповідно до чинного законодавства;

- всебічна інформаційна підтримка ідеї збалансованого розвитку туризму серед усіх зацікавлених сторін процесу (туристів, виробників послуг, органів влади, громадських інституцій та ін.) [3].

Слід визначити основні шляхи та види екологізації туристичної діяльності в Україні, які повинні сприяти зниженню існуючих і потенційних антропогенних навантажень на природні комплекси та об'єкти, збереженню історико-культурних, архітектурних об'єктів, а також дозволять реалізувати рекомендації щодо розвитку екологічно-орієнтованих видів туризму.

Слід зазначити, що низку незворотних змін у природних екосистемах викликають більшість сучасних видів туризму, як і зазначено у табл. 1. Поєднуючи інформацію про впливи різних видів туризму на навколишнє середовище, розроблено узагальнюючу схему, яка чітко визначає для кожного з них відповідні шляхи екологізації туристичної діяльності.

Таблиця 1

Види туристичної діяльності за рівнем екологічності

№ п/п	Вид туристичної діяльності	Зміст туристичної діяльності
1	Екологічно небезпечні	Автомобільний туризм: звичайний автомобіль, авторалі, мотоциклетний, караванінг Водний туризм: надводний (аквабайк, водні мотоцикли, катерний); підводний (підводна археологія) Залізничний туризм Неконтрольовані мисливство та рибальство Екзотичний туризм: космічний туризм, туризм на Пн. та Пд. полюси, джайлоотуризм, подорожі в джунглі, маунтбайкінг, лазіння по льодовим скелям, підкорення вулканів та спуски до кратеру, гірський туризм по небезпечним маршрутам, багатоденна їзда верхи по складному маршруту, треккінг (подорож пішки по горах)
2	Частково екологічні безпечні	Сільський туризм: активний (риболовля, кінні прогулянки); пасивний (культурно-етнічний) Зелений туризм: активний (збиральництво, кінний, річковий, велосипедний); пасивний (вивчення флори та фауни, знайомство з місцевими звичаями) Водний туризм: надводний (риболовля, яхтений); підводний (підводне мисливство) Повітряний туризм: дельтапланеризм, паратрайк Гірський туризм: маунтінбордінг, санний спорт, скелелазіння, сноубордінг, гірські лижі, сендбордінг Міський туризм: цвинтарний, музейний, релігійний Спелеотуризм Лісовий туризм
3	Екологічно безпечні	Екологічний туризм: пішохідний оглядовий, фотозйомка, кінозйомка Водний туризм: надводний (рафтинг, кайтсерфінг, вітрильний, каякінг, серфінг, віндсерфінг, байдарочний, вейкбордінг);

		<p>підводний (фото та кінозйомка, дайвінг) Заповідний туризм: орнітологічний, екологічні стежки, фітологічний, зоологічний, фотомисливство Повітряний туризм: повітряні кулі, бейсджампінг, парабалунінг, планеризм, роупджампінг, парашутизм, фрістайл Лісовий туризм: оглядово-пізнавальний, спортивне орієнтування Етнокультурний туризм Медичний туризм</p>
--	--	--

Екологізація має стратегічно важливе значення для інноваційного розвитку підприємства. Саме екологізація є тим інструментом, що передбачає мінімізацію екологічно-економічних збитків на рівні підприємства, а також технологічну модернізацію, реорганізацію підприємства та створення нових інтеграційних утворень міжгалузевого рівня, удосконалення систем управління підприємствам, розвиток систем екологічного менеджменту тощо.

Одним з важливих завдань, яке стоїть перед підприємствами щодо політики екологізації, є вибір самої моделі. Модель екологізації відображає політику на рівні підприємства, її економічну доцільність та можливість реалізації.

Можна виділити три моделі екологізації в діяльності підприємства, а саме, пасивна модель, активно-традиційна та інноваційно-випереджувальна. Проте, якщо врахувати організаційну культуру підприємства, інноваційну діяльність, техніко-технологічний рівень розвитку та фінансовий потенціал, можна виділити п'ять основних моделей екологізації підприємства (табл. 2).

Таблиця 2

Моделі екологізації в діяльності підприємств

№ п/п	Назва моделі	Зміст моделі екологізації
1	Пасивна	Політика екологізації деактуалізована, відсутнє розуміння переваг екологізації
2	Наступальна	Стратегічно орієнтований характер політики екологізації, який формує передумови розвитку екологічного потенціалу підприємства
3	Проактивна	Випереджаючий характер політики екологізації, забезпечує поточні і стратегічні ефекти її реалізації, визначає модель поведінки на ринку
4	Реактивна	Політика екологізації характеризується запізною реакцією на зміни середовища
5	Інтерактивна	Політика екологізації базується на збалансованості ресурсних можливостей та пріоритетів екологізації, досягаються економічні ефекти екологізації

Таким чином, екологізація для підприємств носить багатоаспектний характер та виступає інструментом забезпечення екологічно-збалансованого розвитку підприємства, реалізує його можливість адаптуватися у нових умовах господарювання.

Висновки. Питання екологізації економіки набули значної актуальності як з точки зору суспільних інтересів, так і з точки зору економічних інтересів

підприємств. Тому важливим є процес екологізації рекреаційно-туристичної діяльності, який базується на засадах збереження природного середовища та історико-культурних цінностей.

Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що екологізація інтегрує у собі цілий комплекс напрямів політики розвитку підприємства, які дозволяють досягати максимальної ефективності інновацій для його подальшого розвитку.

Поступова інтеграція України в систему світової економіки потребує впровадження підприємствами систем екологічного менеджменту відповідно до міжнародних стандартів, зокрема стандартів ISO, а також активізації управлінських зусиль у напрямі екологізації. Проте, комплексна екологізація підприємств потребує удосконалення інституцій, стратегічної визначності у конкурентному просторі та наявності розвинутого мотиваційного середовища екологізації. Для подальшої екологізації рекреаційно-туристичної діяльності в Україні особливу увагу слід приділяти паспортизації туристсько-рекреаційних ресурсів та всебічній інформаційній підтримці цієї ідеї.

Список використаних джерел:

1. Білявський Г.О., Падун М.М. Сучасні проблеми ноосферного мислення//Наукові записки КІТЕП. К., 2010. С. 67-73.
2. Биржаков М.Б. Введение в туризм. СПб.: Герда, 2004. 192 с.
3. Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М. Екологізація туристичної галузі, її роль у зменшенні впливу на біорізноманіття та навколишнє середовище. *Аероекологічний журнал, спецвипуск*. К., 2009. С. 22–23.
4. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: навч. посібник. К.: Атіка, 2006. 264 с.
5. Green Globe Standard For Sustainable Tourism [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://greenglobe21.com>
6. Tourism in vesting in energy and resource eff-iciency. United Nations Environment Programme. 2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу:<http://biodiv.unwto.org/en>.

УДК 911.3

Соколов Володимир, Сичова Надія
Федерація спортивного туризму України

Обмеження рекреаційного природокористування через порушення Водного та Земельного кодексу України

У статті розкрито бачення проблем порушення правового режиму прибережних смуг, що часто є перешкодою рекреаційної діяльності людини, перешкодою для здійснення спортсменами туристських спортивних походів, змагань зі спортивного туризму.

Ключові слова: водний кодекс України, Земельний кодекс України, спортивний туризм. Рекреаційне природокористування.

Sokolov V., Sychova N. Restrictions on recreational of nature use due to violations of the Water and Land Code of Ukraine. The article reveals the vision of the problems of violation of the legal regime of coastal strips, which is often an obstacle to human recreational activities, an obstacle for athletes to carry out tourist sports trips, competitions in sports tourism.

Key words: *Water code of Ukraine, Land code of Ukraine, sports tourism, recreational of nature use.*

Вступ. Незважаючи на те, що в Україні давно існують та обновлюються нормативні документи щодо забезпечення умов для вільного доступу громадян до водних об'єктів з метою їх відпочинку та оздоровлення, місцеві влади багатьох регіонів України не виконують свої функції з виконання цих нормативів, а це Водний кодекс України і Земельний кодекс України.

Водний кодекс України введено в дію з дня опублікування - 13 червня 1995 року (згідно з Постановою Верховної Ради України від 6 червня 1995 року N 214/95-ВР) [1].

Земельний кодекс України – основний нормативно-правовий акт земельного законодавства України, ухвалений Верховною Радою України 5 жовтня 2001 року (№ 2768-III). Правовий режим прибережних смуг визначається статтею 60 Земельного кодексу України: Відповідно до частини 1 статті 60 Земельного кодексу України, прибережні захисні смуги встановлюються вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності. Ширина таких захисних смуг встановлюється частиною 2 зазначеної статті: а) для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 гектари - 25 м; б) для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари - 50 м; в) для великих річок, водосховищ на них та озер - 100 м, а при крутизні схилів більше трьох градусів, визначається даною нормою подвоєння мінімальної ширини прибережної захисної смуги [2].

Норми Земельного кодексу України пунктом "г" частини 2 статті 61 та норми статті 88 Водного кодексу України встановлюють заборону на будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, навігаційного призначення, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів, а частина 3 статті 62 встановлює, що "... у межах пляжної зони прибережних захисних смуг забороняється будівництво будь-яких споруд, крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних" [1, 2].

Нам, як представникам Федерації спортивного туризму України (ФСТУ), одного з наймасовішого неолімпійського виду спорту, особливо це відчутно, бо усі наші заходи відбуваються безпосередньо у природному середовищі, без спеціальних споруд, які необхідні представникам інших видів спорту. При проведенні змагань у групі спортивних дисциплін «Маршрути» (туристські спортивні походи) та «Дистанції» (змагання з техніки видів спортивного туризму: автомобільного, велосипедного, водного, гірського, комбінованого, лижного, мотоциклетного, пішохідного та спелеологічного) учасники та судді проживають, в основному, у своїх наметах.

Значні досягнення спортсмени ФСТУ мають на міжнародних змаганнях, а саме у 2020 році збірна України на V чемпіонаті світу зі спортивної дисципліни «Маршрути» у загальному заліку зайняла II місце, виборовши срібло серед 107 команд серед яких були члени Міжнародної федерації спортивного туризму Республіка Білорусь, Литва, Казахстан, Україна, РФ, а також 142 команди з Німеччини, Австралії, США, Аргентини, Італії. Українська збірна була

представлена 23 туристськими спортивними групами. В активі українців сім призових місць – три перших, два других і два третіх.

Виклад основного матеріалу. Місця ночівель та необхідного життєвого побуту під час туристських спортивних категорійних походів підбираються, як правило, біля водойм. Таку можливість в Україні виключають власники приватних будівель, що не допускається в інших цивілізованих країнах. Наведемо декілька таких ділянок у Київській області.

Рис. 1. Став на 15 км Бишівського автошляху

На 15-му кілометрі автошляху Київ - Бишів є великий став, навкруг якого з десяток років тому можна було без зупинки проїхати на велосипеді (рис. 1), але почалася будівля приватних ділянок і південна сторона цього ставу з обох сторін була закрита парканами, завалена сміттям та обвалом берегової смуги. З північної сторони стежка не була порушена (рис.2), хоча відстані від берегової полоси до парканів приватних будівель не відповідають вищевказаним нормам законодавства України.

На 20-му кілометрі автошляху Київ - Житомир ліворуч, поблизу селищ Стоянка та Гореничи є декілька озер, але не біля усіх можна відпочити. Так, наприклад, у першого нижнього озера в с. Стоянка північна сторона (рис. 3) зайнята приватною особою, територія охороняється. Берегова полоса гарно оздоблена, але не для усіх. На вході до цієї приватної території встановлений шлагбаум з охороною (рис. 4). Південна сторона цього озера починається гарно оздобленою для відпочинку територією довжиною до 120 м і з шириною берегової смуги від парканів до 50 м. Але далі йдуть зарослі амброзії, кропиви та інших рослин на відстані до 150 м (практично без стежки) (рис. 5).

Рис. 2. Вид на північну сторону ставку – завали і паркан, що не дають можливості проходу

Рис. 3. Північна сторона нижнього озера в с.Стоянка

Рис .4. Вхід до приватної території

Південна сторона цього озера закінчується огорожею, яка продовжується у наступних приватних будівлях, що виключає можливість добратися до води іншим людям (рис. 6). Трохи вище цього озера знаходяться ще два ставки, на яких нема обмежень і можна вільно відпочивати усім, хто хоче.

Рис. 5. Південна сторона озера

Рис. 6. Обмеження пересування на південній стороні озера

У селі Гореничи також є декілька озер, доступ до яких вільний, але є й такі, частина яких відгороджена для приватного користування, як видно з рис.7.

Рис. 7. Відсутність вільного доступу до водойми в с. Гореничи

Замість того, щоб витримати відстань від берегової полоси до паркану приватної оселі, як передбачено Водним кодексом України, власник цієї будівлі вкрав ще біля 20 % озера, перегородивши його забором з сітки. Поруч з цим

озером на території цієї оселі є ще одне добре упорядковане озеро невідомого походження (рис.8). Вхід до цієї будівлі з вулиці Дружби, яка перегороджена шлагбаумом і охороняється.

Рис. 8. Озеро невідомого походження – природне або штучне

Висновки. З наведеного вище ясно, що деякі приватні садиби, які прилегли до озер, ставків не виконують вимоги законодавства частини 1 статті 60 Земельного кодексу України щодо встановлення прибережних захисних смуг вздовж берегової полоси до кордонів своїх маєтків. Зазначені норми забороняють будівництво будь яких об'єктів, окрім зазначених, у прибережних захисних смугах, таких як приватні житлові будинки, дачі, бази відпочинку тощо. Характерним є той факт, що порушення цих норм здійснюється масово в основному у акваторіях річки Дніпро у межах міста Києва та області, а також у межах інших міст, котрі розташовуються на узбережжі Дніпра, різноманітних водойм України та узбережжі Чорного і Азовського морів.

Це вказує на те, що такі господарі зробили це самостійно, порушивши законодавчі вимоги, або отримали дозволи у відповідних державних органах, що є підставою назвати такі дії корупцією.

Список використаних джерел:

1. Водний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 1995, № 24, ст.189.
2. Земельний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2002, № 3-4, ст.27.

Сталий туризм як складова сталого розвитку України

У статті проаналізовано сучасні підходи щодо питання сутності поняття сталого туризму, міжнародні документи щодо впровадження принципів сталого туризму як складової сталого розвитку держави; розкрито значення понять «туризм», «екологічний туризм», «сталий туризм», а також охарактеризована система індексів і індикаторів сталого розвитку туризму.

Ключові слова: Всесвітня туристична організація, туризм, сталий розвиток, сталий туризм, сталий розвиток туризму, туристична діяльність, індекс сталого розвитку, індикатор сталого розвитку.

Nepieina A., Serbulova N. Sustainable tourism as a component of sustainable development of Ukraine. *In this scientific paper modern approaches to the essence of the concept of sustainable tourism and international documents on the implementation of the sustainable tourism's principles as a component of sustainable development of the state are analyzed. The definition of the concepts of "tourism", "ecological tourism", "sustainable tourism" are analyzed, the essence and principles of sustainable development of tourism are given, the system of indexes and indicators of sustainable tourism development is characterized.*

Key words: World Tourism Organization, tourism, sustainable development, sustainable tourism, sustainable development of tourism, tourist activity, sustainable development index, indicator of sustainable development.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сектор туризму та подорожей відповідає за близько 10,4 % світового ВВП [7]. Під час пандемії COVID–19 саме галузь туризму постраждала найбільше: обмежувальні заходи, які запроваджують держави на пересування громадян, карантин, заборона авіаперевезень тощо.

Через пандемію корона вірусу світова туристична галузь за підсумками 2020 року може недорахуватися 2,1 трлн. доларів прибутків [4] – ці дані опублікувала Світова рада з подорожей та туризму (WTTC) – під загрозою перебуває 75 мільйонів робочих місць у всьому світі. Найбільше – 48,7 мільйона робочих місць – в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. По 10 мільйонів робочих місць може зникнути в Європі та Америці [7]. Також у 2020 році експерти ООН оприлюднили невтішну статистику щодо перспектив відновлення туристичної галузі в умовах корона вірусної кризи. В аналітичному звіті «Туризм і COVID-19» було розтлумачено можливі сценарії розвитку ситуації на цьому ринку. Згідно з прогнозами експертів, кількість міжнародних туристів найближчим часом скоротиться від 58 % до 78 %. Подальша боротьба з пандемією може призвести до того, що без роботи в цьому секторі залишаться близько 120 млн. осіб [13; 19, с. 2].

Однак, незважаючи на пандемію COVID–19, туризм залишається невід'ємною складовою частиною життя людей. У багатьох країнах світу туризм входить до трійки найбільш прибуткових галузей [6, с. 191]. За даними Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), очікується, що кількість міжнародних туристських прибуттів в усьому світі до 2030 року буде

збільшуватися в середньому на 3,3 % щороку і становитиме 1 млрд. 800 млн. подорожуючих [3, с. 7]. Туризм – це сфера реалізації ринкових механізмів, джерело поповнення національного та місцевих бюджетів, що виконує економічну, соціально-культурну, політичну, рекреаційну, виховну та екологічну функції. Основною ідеєю багатьох міжнародних документів, що були прийняті останнім часом світовою спільнотою, є те, що розвиток туризму заснований на принципах сталості – це туризм екологічно орієнтований у довгостроковій перспективі, економічно життєздатний, а також той, що відповідає етичним і соціальним інтересам місцевих громад. До того ж, всебічне втілення концепції сталого розвитку в сучасне життя робить екологічний туризм з кожним роком все більш значимим [8, с. 164].

Отже, на сьогодні дуже важливим залишається питання сталого розвитку туризму, використання його потенціалу як інструменту для збалансованого розвитку територій [6, с. 191].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За визначенням ООН (1954), туризм – це активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини; пов'язаний з пересуванням за межі постійного місця проживання [16, с. 3]. У матеріалах Всесвітньої конференції з туризму (1981, Мадрид) наведене таке визначення: «Туризм – один з видів активного відпочинку, що представляє собою подорожі з метою пізнання тих чи інших районів, нових країн, які сполучаються в ряді країн з елементами спорту» [11, с. 150]. У 1991 році Світова Організація Туризму (СОТОН) запропонувала таке визначення: «Туризм включає відпустку, основну або додаткову, одноденні подорожі, ділові поїздки, відвідування друзів або родичів, поїздки освітні, спортивні, оздоровчі або релігійні. Це – рух людей в межах своєї країни та поїздки від одної країни до іншої» [12, с. 11]. У 1993 році Статистична комісія ООН прийняла більш широке визначення туризму: «... діяльність людини, яка подорожує і здійснює перебування в місцях, які знаходяться за межами її звичайного середовища, протягом періоду, що не перевищує одного року, з метою відпочинку, діловими й іншими цілями» [11, с. 150].

Проблемами розвитку туризму в Україні займалися такі вчені, як: Г. Бак, Ю. Абраш, Л. Богу, В. Данилочку, О. Кальченко, В. Кияк, Р. Комунівська, Л. Маренок, Д. Соловійов, В. Цибух, І. Школа та інші.

Формування ідеї екотуризму розпочалося в 70-80-х роках ХХ ст. Уперше визначення екологічному туризму надав Г. Міллер у 1978 році: «Екотуризм – життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного і культурного навколишнього середовища і має на меті покращення стану цього середовища» [8, с. 164].

На думку мексиканського економіста Гектора Цибало Ласкурейна (1980), екологічний туризм означає поєднання подорожі з дбайливим ставленням до природи й дозволяє поєднати радість знайомства з нею та вивчення зразків флори й фауни з можливістю сприяти їх захисту [15, с. 17]. Проблема визначення поняття «екологічний туризм» займалися І. Петрасов, А.В. Бабкін, В.С. Новіков та інші. У зв'язку з розходженням у трактуванні поняття екотуризму СОТ та інші міжнародні організації прийняли рішення використовувати концепцію екологічного туризму, що має на увазі такі форми туризму, при яких головною

мотивацією туристів є спостереження та спілкування з природою, що сприяє збереженню довкілля й культурної спадщини з мінімальним впливом на них [15, с. 19–20].

Міжнародна організація екологічного туризму (TIES) в 1990 році визначила: «Екологічний туризм – це відповідальна подорож в природні території, яка сприяє охороні природи і покращує добробут місцевого населення». У 1996 році Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП) офіційно було прийняте таке визначення: «Екологічний туризм – це екологічно відповідальні подорожі і відвідування відносно непорушених природних територій з метою вивчення, милування і дослідження природи і супутніх культурних пам'яток, які сприяють збереженню оточуючого середовища, наносять мінімальну шкоду природі і створюють соціально-економічні вигоди місцевому населенню». Всесвітній фонд дикої природи визначає екотуризм як: «... туризм, що включає в себе подорожі в місця з відносно незміненою природою з метою отримати уявлення про природні і культурно-етнографічні особливості даної місцевості, який не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, за яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення» [8, с. 164–165].

Питання розвитку екологічного туризму, тлумачення поняття екологічного туризму висвітлюються у працях Е. Арсенєвої, О. Бейдика, М. Біржакова, Т. Бочкарьової, В. Васильєва, В. Гетьмана, К. Горба, П. Горішевського, О. Дмитрука, Л. Жданової, Ю. Зінька, А. Кускова, Я. Олійника, В. Петранівського, М. Рутинського, В. Храбовченка.

Отже, проаналізувавши основні напрями розвитку екологічного туризму у світі, а також, беручи до уваги основні положення концепції сталого розвитку, можемо визначити екологічний туризм як туристську діяльність, метою якої є пізнання особливостей мало змінених природних і традиційних культурних ландшафтів за умови збереження ландшафтного різноманіття. Однак, у результаті швидкого поширення індустрії туризму, світове співтовариство зіштовхнулося з проблемою всезростаючого антропогенного навантаження на природні та культурно-історичні ресурси. Необхідність розвитку екологічно орієнтованого і безпечного для природи і місцевих співтовариств туризму, як одного з найважливіших принципів сталого розвитку в цілому, швидко одержала підтвердження на світовому рівні. Основна ідея багатьох міжнародних документів полягає в тому, що розвиток туризму повинен бути заснований на принципах сталості – туризм має бути екологічно орієнтованим у довгостроковій перспективі, економічно життєздатним, а також відповідати етичним і соціальним інтересам місцевих співтовариств. В наслідок цього була розроблена концепція сталого розвитку туризму, підґрунтям для якої стала доктрина сталого розвитку людства.

СОТОН формулює таке визначення сталого туризму: «Сталий розвиток туризму задовольняє потреби туристів нині та в майбутньому, зважаючи на інтереси регіону, що їх приймає. Він веде до управління всіма ресурсами у такий спосіб, що економічні, соціальні й естетичні потреби можуть бути задоволені при одночасному збереженні культурної цілісності, основних екологічних процесів, біологічної різноманітності та системи життєзабезпечення» [12, с. 13].

Питання сталого розвитку в туризмі вивчали: Т. Бочкарьова, З. Герасимчук., Л. Жданова, Ю. Зінько, Н. Кудла, А. Кусков, М. Рутинський тощо. Поняття «стійкий туризм» вивчали В.С. Новіков, І. Петрасов, В.А. Квартальнов, а також ряд міжнародних організацій. Концептуальні основи сталого розвитку і туризму розкриті у дослідженнях В. Герасименка, Ю. Миронова, Н. Свірідової, В. Смаль, І. Смаля, І. Смирнова, Т. Ткаченко та інші [6, с. 192]. Географічний підхід щодо стратегії сталого розвитку туризму в Україні запропоновано групою авторів, серед яких: Я. Олійник, П. Шищенко, О. Любіцева, О. Дмитрук, А. Степаненко, Б. Яценко, О. Бейдик, І. Винниченко, С. Романчик, Ю. Щур [9, с. 191-199]. Проблеми сталого розвитку туризму в Україні висвітлені у публікаціях Л. Божко [1, с. 43–50]. Досить значна кількість досліджень присвячена сталому розвитку екологічного туризму: О. Воробйова [2, с. 119-129], С. Новицька [8, с. 164-169] тощо. Розробкою показників, індексів та індикаторів сталого розвитку займалися: П. Мунін, С. Бобильов, Є. Бойко, О. Попов, С. Краснокутський, С. Артюх, Н. Тарасова, Є. Кручина, Л. Мельник, В. Прадун та інші.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Проведений аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що сталий туризм залишається предметом значної уваги науковців і сьогодні. Тому більш глибокого вивчення потребує сутність сталого туризму як складової сталого розвитку країни.

Мета дослідження. Метою проведеного дослідження виступає аналіз сучасних підходів щодо питання сутності поняття сталого туризму, міжнародних документів щодо впровадження принципів сталого туризму як складової сталого розвитку держави.

Методи та організація дослідження. У даній роботі був використаний теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури; організація дослідження полягає в узгодженні та порівнянні прийнятих за основу визначень, понять, термінів у галузі туризму; розкритті значення понять «туризм», «екологічний туризм», «сталий туризм», а також характеристики системи індексів і індикаторів сталого розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого туризму є складовою загальної концепції сталого розвитку, що була проголошена ООН в документі «Порядок денний на XXI століття» (Ріо-де-Жанейро, 1992) [5, с. 164]. У 1995 році відбулася Міжнародна конференція з туризму (Ланшеро, Канарські острови), яка ухвалила «Хартію зі сталого туризму». У Хартії зазначається: «Розвиток туризму має бути оснований на критерії сталості. Це означає, що він є екологічно прийнятним на тривалий період часу, економічно життєздатний, а також етично та соціально справедливий і рівноправний щодо місцевих громад». У 1996 році Всесвітньою Туристичною Організацією (ВТО, а з 2003 р. – ЮНВТО) та Світовою радою з подорожей і туризму було розроблено «Порядок денний на XXI століття у сфері подорожей та індустрії туризму», а також визначені базові принципи екологічного туризму – сприяння збереженню, охороні і відновленню екосистем, участь в туристичному процесі місцевих жителів, підтримка культури і інтересів корінних громад [14, с. 166]. У 1997 році була підписана Берлінська декларація з біологічного різноманіття і стійкого туризму [8, с. 165].

У квітні 1999 року рішенням Генеральної Асамблеї та Комісії зі сталого розвитку ООН була ухвалена «Міжнародна програма зі сталого розвитку туризму». У цьому ж році на Генеральній асамблеї ВТО (Сантьяго, Чилі) був прийнятий «Глобальний етичний кодекс туризму» [14, с. 166]. Його основні положення розкрили суть концепції сталого розвитку в туризмі. Кодекс також наводить такі відмінності традиційного туризму від екологічного:

- перевага природних об'єктів туризму;
- стійке природокористування;
- менша ресурсо- і енергоємність;
- особиста участь у соціально-економічному розвитку територій;
- екологічна освіта туристів.

У Квебекській декларації з екотуризму (2002) зазначено ряд критеріїв, яким має відповідати екотуристичний продукт, а саме політична і фінансова підтримка захисту навколишнього середовища, визнання і повага до прав місцевих і корінних громад, а також культурна і природоохоронна освіта туристів [8, с. 165]. Усі ці документи розкривають екологічну, економічну та соціальну складову сталого розвитку туризму.

Згідно з ЮНВТО, сталий туризм – це «такий напрям розвитку туризму, що дозволяє задовольняти потреби туристів зараз, з огляду на інтереси приймаючого регіону, дозволяє зберегти цю можливість у майбутньому. При цьому передбачається керування всіма ресурсами таким чином, щоб економічні, соціальні та естетичні потреби задовольнялися з підтримкою культурної й екологічної цілісності, без нанесення шкоди біологічній розмаїтості і системам життєзабезпечення».

У 2003 році Європейською Комісією було створено Комісію з питань сталого туризму. До її складу увійшли члени міжнародних організацій і урядів країн ЄС, представники регіональних адміністрацій, індустрії туризму, профспілок, екологічних та інших громадських організацій, дослідних та освітніх установ. До основних функцій Комісії було віднесено: розробка правил туристичної діяльності сторін, управління дестинаціями на місцях, визначення індикаторів сталості туризму і систем моніторингу. Комісія ЄС з питань сталого туризму розробила Стратегію сталого та конкурентного європейського туризму, яка була затверджена Європейською Комісією. Стратегія мала за мету підвищення конкурентоспроможності європейського туризму шляхом забезпечення сталості та доступності [5, с. 165].

Цим документом було визначено принципи сталого розвитку туризму:

- комплексність (системність) – цілісний інтегрований підхід з урахуванням усіх можливих наслідків впливу туризму;
- сталість – задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби;
- обґрунтованість, забезпеченість ресурсами, узгодженість планів розвитку з параметрами зовнішнього і внутрішнього середовища;
- залучення до участі в прийнятті рішень та їх реалізації усіх зацікавлених сторін: держави, місцевих громад, підприємців, громадських організацій;
- відкритість – надання інформації про плани й очікувані результати їх реалізації, поширення позитивного практичного досвіду;

- постійний моніторинг і регулювання туристичної діяльності з метою зниження антропогенного навантаження на території;
- управління ризиками – попередження і мінімізація шкоди суспільству та навколишньому середовищу, відшкодування збитків у випадках завданої шкоди [5, с. 166].
- Треба зазначити, що сталий розвиток туризму може призводити до сталого розвитку всієї території.

На сьогодні одним із ключових документів щодо сталого розвитку є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» (від 25.09.2015 р.). У ній виділено 17 цілей і 169 завдань щодо забезпечення сталого розвитку. Туризм представлений у 3х цілях [10, с. 21/38, 24/38, 26/38]:

1) ціль 8, завдання 8.9: «До 2030 року забезпечити розробку і здійснення стратегій сприяння сталому туризму, який слугує створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництва місцевої продукції»;

2) ціль 12, завдання 12.b: «Розробляти і впроваджувати інструменти моніторингу впливу на сталий туризм, який сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництва місцевої продукції»;

3) ціль 14, завдання 14.7: «До 2030 року підвищити економічні вигоди, що отримують малі острівні держави, що розвиваються, і найменш розвинені країни, від екологічно раціонального використання морських ресурсів, зокрема завдяки екологічно раціональній організації рибного господарства, аквакультури і туризму».

Враховуючи потужний потенціал туризму для сталого розвитку, Генеральна Асамблея ООН проголосила 2017 рік Міжнародним роком сталого туризму в інтересах розвитку (резолюція від 22 грудня 2015 року). У контексті документу «Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» Комітет ЮНВТО зі статистики та допоміжного рахунку в туризмі (16 засідання від 26-27.01.2016 р.) започаткував програму стосовно розробки «статистичної основи для оцінки сталого туризму з урахуванням економічних, екологічних й соціальних аспектів, а також відповідних просторових рівнів (глобального, національного і субнаціонального)» [18]. У документі наголошується, що показники потрібні для оцінки прогресу в досягненні цілей у галузі сталого розвитку.

З прийняттям таких документів, як «Порядок денний на XXI століття», Йоганнесбурзький план виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку та інших, в обіг були введені такі поняття, як індекси та індикатори сталого розвитку. Під індикатором розуміється показник, який дозволяє судити про стан або зміни економічної, соціальної або екологічної змінної. Індекс – це агрегований або зважений індикатор, заснований на декількох інших індикаторах або даних [21].

Зараз офіційні системи індикаторів сталого розвитку мають фактично всі найбільші міжнародні організації та розвинені країни. Виходячи зі світового досвіду, можна сказати, що в основі створення систем індексів та індикаторів сталого розвитку лежать 2 підходи: побудова узагальненого, агрегованого індикатора, або побудова системи індикаторів. Агрегування індикаторів

здійснюється на основі 3-х показників: еколого-економічних, еколого-соціально-економічних та природних [21]. Найбільш відомим агрегованим індикатором є «екологічний слід» (екологічний відбиток), що був введений у 1992 році канадським екологом В. Рисом і його аспірантом М. Векернагелом [20, с. 194–202]. Цей індикатор означає таке використання природних ресурсів, яке не завдає екологічної шкоди. Крім того перспективними можуть стати: система еколого-економічного обліку, індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), індекс екологічної стійкості, індикатор «здоров'я населення», індекс сталого економічного добробуту тощо.

У якості індикаторів сталого розвитку туризму використовуються запропоновані ЮНВТО показники:

1) для державної реалізації концепції сталого розвитку (наявність місцевої політики по сталому розвитку в районі; реєстру місць, що представляють культурну та природну цінність; кількість туристичних комплексів, що беруть участь в програмі з управління природокористуванням тощо);

2) для дії антропогенної діяльності (туристські перевезення, використання землі, енергії, води, поводження з твердими відходами);

3) соціальний і культурний показник (співвідношення працівників, які не проживають в даному місці, до загальної кількості працюючих в туризмі; кількість зареєстрованих крадіжок тощо);

4) економічний показник (сезонні коливання зайнятості в туристичній сфері, сезонні коливання оренди житла, середня тривалість ночівель) [17].

Висновки і перспективи подальших пошуків. Вихід України як самостійної держави на міжнародну арену створив сприятливі умови для розвитку туризму. Україна, як держава, розташована в центрі Європи, має багаті природні ресурси, самобутню історико-культурну спадщину та усі передумови для сталого розвитку економіки за рахунок надходжень від сфери туризму. Однак в нашій країні екологічний туризм перебуває на початковій стадії розвитку. В умовах сучасної політичної ситуації в Україні відбувається трансформація усталених туристичних маршрутів.

Пріоритетним видом туризму для України, на наш погляд, є іноземний (в'їзний) туризм. Слід зазначити, що Україна має унікальний комплекс історичних, культурних та природних пам'яток, значні рекреаційні можливості, які приваблюють дедалі більше туристів, у тому числі й іноземних. На сьогодні помітне виділення двох шляхів розвитку екологічного туризму – «американського» (у вигляді організації спортивно-туристських подорожей в екстремальних природних умовах) та «європейського» (у формі організованого відпочинку у сільській місцевості із залученням до традиційної місцевої культури; в Україні цей вид туризму називають «зеленим туризмом»).

Викладене свідчить, що в Україні основи теорії, наукові принципи та методи сталого туризму ще формуються. Нажаль розвиток туристичної індустрії України на сучасному етапі стримує складна невизначена політична та економічна ситуація в країні, що відлякує потенційних іноземних туристів.

Для покращення ситуації потрібно, в першу чергу, вести грамотну інформаційну політику, спрямовану на створення позитивного іміджу країни. Задля вирішення поставлених проблем необхідна міцна підтримка держави:

спочатку потрібно створити належні умови для роботи туристичних підприємств, установ та організацій. Потребують розробки й впровадження прогресивні методи і стандарти туристичного обслуговування; потрібно пропонувати вигідні умови для підприємців малого та середнього бізнесу; підвищувати ефективність використання рекреаційних ресурсів та об'єктів культурної спадщини; забезпечувати безпеку туристів; підтримувати науковців, участь у міжнародних програмах розвитку туризму тощо.

Подальшим напрямком досліджень є пошук ефективних шляхів розвитку сталого туризму в Україні.

Список використаних джерел:

1. Божко Л.Д. Проблеми розвитку сталого туризму в Україні в умовах глобалізації. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 2. С. 43–50.
2. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій. *Екологічні науки : науково-практичний журнал*. К. : ДЕА, 2012. № 2. С. 119–129.
3. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними дестинаціями : підручник. Вінниця : «ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.
4. Коронавірус завдасть світовому туризму \$2,1 трлн. збитків – дослідження. Журнал «Бізнес», 31 березня 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://business.ua/news/9513-koronavirus-zavdast-svitovomuturizmu-2-1-trln-zbitkiv-doslidzhennya> (дата звернення: 12.03.2021).
5. Лебедев І.В. Сталий розвиток туризму: досвід Європейського Союзу і завдання для України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. № 3 (67), 2018. С. 162–173.
6. Мелько Л.Ф. Туризм у контексті сталого розвитку. *Менеджмент та економіка туризму. Вчені записки Університету «КРОК»*. 2017. Випуск 48. С. 190–197.
7. Непочатенко В.О. COVID-19 і туризм: аналіз ситуації та економічні шляхи виходу з кризи / В. О. Непочатенко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки. № 7. 2020. 30.07.2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2020/54.pdf.
8. Новицька С.Р. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туристичної сфери. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. : Географія. 2013. № 2. С. 164–169.
9. Олійник Я.Б. та ін. Стратегія сталого розвитку туризму в Україні: географічний підхід. *Географія в інформаційному суспільстві* : Зб. наук. праць. К. : Обрії, 2008. Т. 1. С. 191–199.
10. Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року / Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>.
11. Підвальна О.Г. Рекреаційно-туристичні комплекси в соціально-економічному розвитку країни та її регіонів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Том 30 (69). № 5, 2019. С. 150–154.
12. Розвиток сталого сільського туризму: Тематичний довідник / Видано Асоціацією Євроакадемія та Карпатським фондом в Україні у рамках проекту «Розвиток сталого сільського туризму – зміцнення спроможності лідерів сільського розвитку» за підтримки Єврокомісії, EuropeAid, TACIS, Програми розбудови інституційного партнерства (ВРП). Ужгород. 2007. Червень. 88 с.

13. Роман Суценко. Карантин. Як світ рятує туристичну галузь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3090351-karantin-ak-svit-ratue-turistichnu-galuz.html> (дата звернення: 12.03.2021).
14. Смаль В., Смаль І. Туризм і сталий розвиток. *Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна*. Вип. 32. 2005. С. 163-173.
15. Сорокіна Г.О. Екологічний туризм : навч. посіб.; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 206 с.
16. Шуплат О.М. Формування поняття «туризм» у сучасній економічній науці. Дніпровський державний аграрно-економічний університет. Електронний журнал «Ефективна економіка». № 12. 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/57.pdf
17. Ярімчук О.Я. Системний підхід до планування, прогнозування і прийняття рішень в туризмі / О. Я. Ярімчук [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sait.kpi.ua/eproc/2011/1/1140.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).
18. Доклад Всемирной туристской организации по статистике туризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/48th-session/documents/2017-17-TourismStats-R.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).
19. Концептуальная записка: COVID-19 и перестройка сектора туризма. Организация Объединенных Наций. Август 2020 г. 29 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid-19_and_transforming_tourism_russian.pdf (дата звернення: 12.03.2021).
20. Кубатко А.В. Научный подход к определению экологического следа, как индикатора устойчивого развития на уровне региональных экономик. *Механизм регулирования экономики*. 2009. № 1. С. 194–202.
21. Тарасова Н.П., Кручина Е.Б. Индексы и индикаторы устойчивого развития. Режим доступу: www.sustsystem.com

УДК 338.482.22:339.18

Осіпчук Анна

Поліський національний університет

Логістичний підхід як засіб сталого розвитку туристичної сфери

Вчені розглядають логістику, як нову концепцію ведення господарської діяльності підприємств, суть якої полягає в управлінні матеріальними та супутніми потоками у сфері виробництва та обігу. Також логістику розуміють, як науковий напрям, пов'язаний з оптимізацією процесів обігу товарів та послуг. Слід зазначити, що туристична сфера є специфічною нішею комплексу послуг, тому дослідженню оптимізації руху матеріальних та супутніх потоків у туризмі варто приділити додаткову увагу. Теоретичні засади логістики туризму передбачають дослідження кожної складової комплексної структури логістики туризму, особливостей існуючих потоків та базових понять у системі.

Ключові слова: сталий розвиток туризму, логістика туризму, туристичний потік, просування туристичного продукту.

Osipchuk A. Logistic approach as a mean of sustainable development of the tourism sector and the formation of tourism products. *Scientists consider logistics as a new concept of economic activity of enterprises, the essence of which is to manage material and related flows in the field of production and circulation. Logistics is also understood as a scientific field related to*

the optimization of the circulation of goods and services. It should be noted that the tourism sector is a specific niche of the complex of services, so the study of optimization of material and related flows in tourism should be given additional attention. Theoretical principles of tourism logistics involve the study of each component of the complex structure of tourism logistics, the features of existing flows and basic concepts in the system.

Key words: *sustainable development of tourism, tourism logistics, tourist flow, tourist product promotion.*

Постановка проблеми. В теорії і практиці ринкових відносин поряд з менеджментом та маркетингом ро звинулася нова методика функціонування ринку - логістика. Світовий досвід свідчить, що лідерами у конкурентній боротьбі за ринки збуту стають ті, хто користуються напрацюваннями та рекомендаціями логістики, а також володіють принципами та методами такого підходу. Саме тому вітчизняним науковцям та учасникам туристичного ринку слід брати до уваги та ефективно використовувати на практиці всі переваги логістичного підходу вирішення задач.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі науковці як Гапонова Є.В., Гобрей М.В., Задорожна Н.В., Зубар Н.М., Кобилко О.Я., Лужанська Т.Ю., Пікулик О.Б., Смирнов І.Г., Співак С.М., Чернова Є. Г., Ткач В.В., Хайкін М.М. зробили вагомий внесок у дослідження питань логістизації туристичних послуг та використання логістичного підходу як ефективного інструменту розвитку туристичної галузі. Наразі є актуальним аналіз застосування логістичного підходу на кожному етапі формування, просування та реалізації туристичного продукту.

Мета дослідження. В умовах розвитку сучасного туристичного ринку сфера застосування логістики все більше розширюється. Метою даного дослідження є висвітлення логістичного підходу як засобу сталого розвитку туристичної сфери та з'ясування можливостей просування вітчизняного туристичного продукту у конкурентному середовищі.

Методи та організація дослідження. Теоретико-методологічною основою досліджень виступають загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. У процесі дослідження використано: метод теоретичного узагальнення, системного аналізу та синтезу, абстрактно-логічний метод, монографічний та формалізації. Інформаційною базою дослідження є наукові публікації зарубіжних і вітчизняних учених; загальна інформація мережі Інтернет; результати власних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Смирнов І.Г. зазначає, що «Логістика туризму – це новітній науково-практичний напрямок, який досліджує логістичні особливості туристичної галузі, зокрема прикладає логістичні засади до її геопросторової організації та управління». Застосування логістичного підходу в діяльності туристичних підприємств дозволить підвищити ефективність діяльності туристичного підприємства та галузі в цілому за рахунок скорочення витрат та підвищення рівня логістичної координації всіх операцій з надання послуг туристам.

У функціональному аспекті туристичні послуги та їх складові обов'язково передбачають використання основних логістичних функцій: постачання, виробництва та збуту, тому кожному компонентну складову турпослуги слід розглядати як окрему туристичну підсистему, що надасть можливість організувати діяльність всього туристичного комплексу на певному

геопросторовому рівні: локальний (тур); мікро (туристичне підприємство); мезо (туристичне господарство області, кластеру); макро (туристичний бізнес держави), мега (туристичні макрорегіони світу чи інтеграційні об'єднання), мета (світовий туризм) [3].

Логістичний підхід у сфері надання послуг поки що належить до недостатньо розвинутих напрямів логістики, проте він відрізняється високою динамікою розвитку у сучасному світі та в Україні зокрема. До сфери послуг науковці відносять: побутові та комунальні послуги, зв'язок, торгівлю, транспортні послуги, матеріально-технічне забезпечення, фінанси, науку, охорона здоров'я, культуру і мистецтво, освітні послуги, фізкультуру і спорт, туризм тощо. Особливу увагу привертає те, що виробництво споживчих вартостей у сфері послуг переважно не набуває матеріальної форми – це і об'єднує різні види трудової діяльності з надання послуг.

Застосування логістики в туризмі має багато аспектів. Логістика ресурсної бази відповідає за дослідження та логістичну оцінку ресурсної бази в туризмі, визначення логістичного потенціалу рекреаційно-туристичних ресурсів та аналізу потенціалу рекреаційних зон. Логістика для туристичної фірми створює концепцію логістичного управління туристичним підприємством, досліджує питання стратегії, планування та організаційних форм логістики турфірми, формування логістичних каналів та просування турпродукту, вертикальної та горизонтальної інтеграції в туризмі. У свою чергу логістика туру займається класифікацією та логістичною розробкою туру, оптимізацією туристичних маршрутів, формуванням методики логістичного удосконалення туру. Логістика в міжнародному туризмі досліджує кон'юнктуру ринку, чинники розвитку міжнародного туризму, аналізує та диференціює туристопотоки за макрорегіонами світу, адаптує закордонні моделі управління туристичним бізнесом. Для готельних послуг логістика у туризмі досліджує сектор розміщення як одного з основних постачальників туристичних послуг, оптимізує логістичний цикл обслуговування туристів та логістичні системи управління готелями, проводить моніторинг логістичних потоків та вузлів у готельному господарстві.

Інформаційна логістика займається пошуком потрібної актуальної інформації, налагоджує інформаційні зв'язки між окремими підсистемами, застосовує новітні інформаційні технології в практику вітчизняного туризму. Завданням фінансової логістики в туризмі є управління фінансовими потоками, пошук оптимізації грошових коштів, можливості залучення додаткового капіталу, фінансове планування та прогнозування туристичної діяльності. Транспортна логістика займає важливу роль в системі формування та споживання туристичного продукту, оскільки допомагає у виборі виду транспорту та компанії-перевізника, можливості ефективного комбінування транспортних засобів та туристичних груп, створює логістичне забезпечення під час морських круїзів та організації річкових круїзів, прогулянок тощо. У міжнародному вимірі логістика передбачає інтеграційні процеси в Європейську та інші транспортно-логістичні системи, пошук закордонних партнерів для формування міжнаціональних зв'язків [3].

Першочерговим завданням логістики туристичних послуг є управління потоками специфічних послуг, які включають: комплекс послуг з перевезення,

харчування та проживання туристів, екскурсійні та інші супутні послуги, які надаються в залежності від цілей подорожі та якості обслуговування (рис.1).

Джерело: сформовано автором на основі [5, 7].

Рис. 1. Особливості управління системою туристичних послуг

Сучасний турист стає дедалі вибагливішим, тому при формуванні туристичного продукту слід враховувати такі тенденції: персоналізація, діджиталізація, екологізація туристичних послуг. Також науковці зазначають, що новий турист бажає отримати від подорожі 4 «Е»: education–entertainment–excitement–engagement (просвітництво–розваги–хвилюючі емоції–участь у різних процесах). Поширеною стає нова професія в індустрії гостинності – експерт із досвіду гостей (Guest Experience Manager), що займається відслідковуванням вподобань клієнтів, веденням бази даних відвідувачів – це дасть змогу змотивувати повторне відвідування готелю та покращити якість та асортимент пропонованих послуг. Роль логістики у згаданих вище тенденціях полягає в оптимізації, перерозподілі та вивільненні трудових, фінансових, інформаційних та інших ресурсів для забезпечення потреб сучасних туристів. Звичайно, крім регулювання внутрішньовиробничих завдань і дослідженню попиту для ефективного управління системою туристичних послуг слід враховувати ситуацію на ринку, пропозицію конкурентів, світові тенденції. Логістичний підхід сприятиме сталому розвитку туристичної сфери за рахунок вивільнення фінансових, інформаційних та інших ресурсів, дасть змогу керівним органам відслідковувати кон'юнктуру ринку, запроваджувати інноваційні технології та використовувати зворотній зв'язок від клієнтів.

Під час організації логістичного управління слід враховувати особливості надання туристичних послуг, споживчий попит, кон'юнктуру ринку, оскільки формування, реалізація та просування туристичного продукту є складним процесом, що потребує комплексного аналізу.

Враховуючи концептуальні засади логістики, основними її функціями у туристичній логістиці є:

- оперативний контроль і управління процесами формування, просування і реалізації туристського продукту, а також стратегічне планування та прогнозування діяльності туристських організацій;
- оперативна передача (прийом) необхідного обсягу і якості інформації в певний час і в певному місці;
- оперативний контроль за переміщенням туристів і туристичного продукту;
- інтеграція відокремлено функціонуючих інформаційних систем туристської інфраструктури (локальні мережі, регіональні мережі, трансконтинентальні мережі) в єдину логістичну інформаційну систему;
- на основі аналізу і прогнозування розвитку можливості негативних явищ в туристській сфері розрахунок та організація фінансового резерву на випадок настання форс-мажору;
- забезпечення проведення зустрічей, наукової співпраці, конференцій з ціллю обміну досвідом та отримання актуальної інформації для працівників і представників туристських організацій на місцевому, регіональному і глобальному рівнях [9]. Ефективний механізм виконання основних функцій логістики у туризмі забезпечуватиме вирішення таких практичних завдань: раціоналізація формування та просування туристичного продукту; реалізація збуту туристського продукту, вибору засобів перевезення туристів та екскурсантів; організації оперативного інформаційного обміну між постачальниками і споживачами турпродукту; планування, прогнозування і контролю фінансових потоків [10].

Задорожна Н. В та Кобиліух О. Я. зазначають, що основними проблемами туризму в Україні є:

- залежність від екологічної ситуації;
- недостатність конкурентних переваг порівняно із туризмом розвинених країн;
- нестабільна економічна ситуація, загроза економічних криз;
- часта невідповідність співвідношення ціни та якості та інші [1].

Для вирішення цих проблем можна застосувати логістичну концепцію як «Pull-підхід» (туристичний потік повинен регулюватись і не перевищувати встановленої норми антропогенного навантаження) і логістичний аудит (проведення експертизи рівня обслуговування клієнтів, їх задоволеності, дослідження ефективності матеріально-інформаційного потоку). Застосування такого підходу зменшить ризики погіршення стану рекреаційно-туристичних ресурсів у регіоні (особливо це стосується об'єктів природно-заповідного фонду), екологічної ситуації, невідповідної якості наданих туристичних послуг, загрози здоров'ю та безпеці туристів, а, отже, сприятиме імплементації стратегії сталого розвитку туризму в регіоні, країні (рис. 2).

Для ефективного ведення туристичної діяльності слід враховувати залежність логістики туризму від маркетингу, аналізу та сегментування ринку споживачів туристичних послуг. Можливості застосування сучасних логістичних систем з урахуванням світових тенденцій допоможуть знизити логістичні витрати у туризмі та підвищити кваліфікацію логістів-менеджерів, які наразі рідко залучаються у туристичну сферу. Використання логістичних принципів і прийомів в управлінні туристичними фірмами дає змогу значно

підвищити прибутковість туристичного бізнесу шляхом зменшення витрат та підвищення рівня логістичної координації всіх операцій з обслуговування туристів. Тобто, враховуючи значний туристичний потенціал України, і логістичний підхід несе значні перспективи для розвитку туристичної сфери. Ефективне впровадження новітніх методів логістики та достатнє забезпечення фінансовими ресурсами дасть змогу оптимально реалізувати цей потенціал [1].

Джерело: сформовано автором на основі [2, 4, 6]

Рис. 2. Екологічна складова логістики туристичних послуг

Економічний ефект від застосування логістичного підходу в управлінні матеріальними та нематеріальними потоками у туристичній сфері складається зі:

- скорочення всіх видів запасів за рахунок узгодженості дій учасників логістичних процесів, підвищення надійності поставок, раціональності розподілу запасів для ресторанного господарства;
- зменшення часу формування, просування та споживання туристичного продукту по логістичному ланцюгу, що дозволить пришвидшити оборотність капіталу та покращити якість обслуговування клієнтів;
- зниження транспортних витрат за допомогою графіків руху транспорту та оптимізації маршрутів.

Комплексний економічний ефект від використання логістики у сфері туризму перевищить суму окремих ефектів від покращення перерахованих показників завдяки інтегративним властивостям логістичних систем [8]. У цьому є синергетичного ефекту, котрий полягає у отриманні додаткового результату від тісної злагодженої взаємодії між окремими елементами системи.

Висновки і перспективи досліджень. Дане дослідження допоможе сформулювати і реалізувати нову концепцію ведення туристичної діяльності екологічного спрямування. На основі логістичного підходу планується розробити туристичний маршрут об'єктами природно-заповідного фонду Житомирської області із залученням закладів харчування та розміщення. У свою чергу використання логістичного підходу сприятиме вирішенню проблем сталого розвитку туризму, збереженню та відновленню ресурсної бази екологічного туризму, дозволить зменшити/виключити ризики погіршення екологічної ситуації, змотивує покращення якості туристичних послуг, оптимізує транспортні перевезення, сформує фінансові потоки для розвитку громад та територій, сприятиме екопросвітництву та екосвідомості туристів.

Список використаних джерел:

1. Задорожна Н.В, Кобилух О.Я. Розвиток логістики туризму в Україні. URL : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/17127/1/89-Zadorozhna-146-147.pdf> (дата звернення: 10.03.2021).
2. Зубар Н.М., Григорак М.Ю. Логістика у ресторанному господарстві : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 312 с.
3. Смирнов І. Г. Логістика: комплексний підхід. URL : http://tourlib.net/statti_ukr/smyrnov3.htm (дата звернення: 09.03.2021).
4. Смирнов І.Г. Логістика послуг: концептуальні засади. URL : www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Economics/20628.doc.htm (дата звернення: 10.03.2021).
5. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч. посіб. Київ : Знання, 2009. 444 с.
6. Пікулик О.Б. Логістичний підхід в організації туристичної діяльності. *Актуальні проблеми країнознавчої науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції. URL : <https://internationalconference2014.wordpress.com/page/4/>
7. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
8. Тюріна Н.М., Гой І.В., Бабій І.В. Логістика : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 392 с.
9. Хайкін М. М., Гапонова Є. В., Ткач В. В. Логістизація туристичних послуг. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/logistizatsiya-turistskih-uslug/viewer> (дата звернення: 11.03.2021).
10. Чернова Є.Г. (2011). Особливості посткризового розвитку інтеграційних процесів в економіці. URL : <http://elibrary.ru/item.asp?id=16333050> (дата звернення: 10.03.2021).

До питання екологічної складової туристичної діяльності в учнівському середовищі (з досвіду практичної роботи)

Стаття присвячена дослідженню питань екологічного виховання дітей шкільного віку через призму здійснення туристичної діяльності. На основі багаторічного досвіду практичної педагогічної діяльності, роботи з учнівськими та студентськими колективами, діяльності молодіжно-підліткової організація (МПО) «ТАРПАН» автори окреслили можливі шляхи залучення широких мас учнівської молоді до місцевого туризму, основною особливістю якого є екологічне спрямування. Значну увагу при цьому приділено проблемі реального учнівського самоврядування, активізації ініціативності дітей та формуванню у них саме екологічної свідомості майбутнього члена громадянського суспільства.

Ключові слова: екологія, туризм, учні, молодь, екологічна акція, екологічний проект, молодіжно-підліткова організація.

Kolomojets S., Kolomojets O. On the issue of the ecological component of tourist activity in the student environment (from the experience of practical work). *The article is devoted to the study of the issue of ecological education of school-age children through the prism of tourism activities implementation. Based on many years of practical pedagogical activity, work with discipular and student groups, activities of youth and adolescent organization "TARPAN", the authors outlined possible ways to attract the masses of students to local tourism, the main feature of which is the ecological direction. Considerable attention is paid to the problem of real student self-government, activation of children's initiative and the formation of their environmental consciousness of the future member of civil society.*

Key words: ecology, tourism, students, youth, ecological action, ecological project, youth-adolescent organization.

Постановка проблеми. Питання екологічного виховання та формування екологічної культури в учнівському середовищі є, на сьогодні, одним з найбільш актуальних. Проблеми екологічного характеру все більше набирають ознак глобальності і привертають увагу всієї світової спільноти. Проте, як говорить давня народна мудрість, «усе велике починається з малого». Так само і глобальні екологічні проблеми та явища беруть свої початки на місцевому рівні з проявів та дій, які, на перший погляд мають зовсім незначний масштаб та характер.

Саме тому питання формування екологічної культури у дітей різних вікових категорій і постає перед нашою спільнотою з усією актуальністю. Людина, яка на початкових етапах дитинства сприйняла основні правила екологічної культури, відповідної моделі поведінки у довкіллі, в процесі дорослішання буде максимально звертати увагу на відповідність власних дій щодо збереження природи як на місцевому рівні, так і в більш глобальному масштабі. Звідси беруть витоки цілком конкретні дії кожного індивіда, навіть у щоденному побуті, як то: сортування побутових відходів, відмова від

використання матеріалів, які забруднюють довкілля, надання переваги продукції, що виготовлена із вторинної сировини тощо. У загальнодержавному, суспільному значенні, коли подібні переконання та погляди стають загальноприйнятими, коли вони набирають громадського масштабу, це неминуче призводить відчутних позитивних зрушень в екології регіону, держави, а можливо і планети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку туристичної галузі в нашій державі присвятили свої праці Т. Решетун, Т. Ткаченко, В. Архіпов, Г. Уварова, Т. Сокол, О. Міхо, С. Гаврилюк, В. Таран, Н. Харабарук, В.Я. Брич, В. Наумник, О. Пригара, С. Соляник та ін.

Екологічні аспекти туризму досліджували О. Дмитрук, Д. Кубай, О. Бейдик, В. Федорченко, А. Голод, В. Гетьман, Я. Олійник та ін.

Темі екологічного виховання приділяли увагу у своїх роботах науковці та практики різних галузей науки – юриспруденції, психології, педагогіки, соціології тощо. Зокрема, це С. Іоніна, Г. Вархолик, С. Сапожников, І. Булгаков, О. Яницький, О. Заглада, В. Муляр, Н. Єфіменко, Г. Білявський, М. Доброход, Н. Єфіменко, І. Ліпич, Н. Магура, Л. Моторна, Л. Сидоренко, Г. Ярчук та інші.

Мета дослідження. Тема екологічного виховання залишається актуальною, а застосування даного напрямку виховного процесу в поєднанні із туристичною діяльністю вбачається перспективним та потребує окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні перед громадськістю, в першу чергу педагогічною спільнотою, постає питання як саме сформувати та привити навички у майбутнього громадянина правильне розуміння екологічну культуру та свідомість. Як зазначає Г. Вархолик, «екологічне виховання спрямоване на формування ставлення суб'єкта до екологічних знань, умінь і навичок, включення його в процес продуктивної, суспільно-корисної праці, до довкілля, використання ресурсів, що знаходить своє втілення в конкретній діяльності, у конкретних формах екологічних відносин» [1, с. 327]. При цьому науковець зазначає, що «органічне злиття екологічної освіти і виховання забезпечує перехід екологічного мислення і свідомості у відповідні соціально-психологічні якості, у практичні навички екологічної діяльності, підвищення культури екологічної поведінки, а отже, збагачення екологічної культури загалом» [1, с. 326].

У свою чергу Л. Моторна, досліджуючи системний підхід у сфері екологічної освіти та виховання зазначає, що «основною метою екологічної освіти і виховання в структурі професійної підготовки фахівців є формування цілісного екологічного знання й мислення, необхідних для прийняття екологічно обґрунтованих господарських рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів» [2, с.334]. Тому важливим вбачається у межах екологічного виховання комплексного та системного підходу, що зумовлює застосування найрізноманітніших форм, методів та засобів а також координацію всіх суб'єктів виховання.

На нашу думку, одним з найважливіших елементів подібної роботи має стати практична екологічна діяльність учнів, поєднана з елементами місцевого туризму. На думку Г. Вархолик, «молода людина повинна навчитися розуміти проблеми міста або села, в якому живе (місцева екосистема), мету формування заповідників та заповідних зон, знайомитися з глобальними проблемами

екосистеми та з конкретною природою конкретного району, навчити уявляти, що буде в конкретному місті або селищі через 50-100 років» [1, с. 328].

Подібне переконання сформувалося у процесі практичної діяльності на базі Улянівського закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО) I-III ступенів Попельнастівської сільської ради Олександрійського району, Кіровоградської області [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. На базі цього навчального закладу ще 2004 року була створена молодіжно-підліткова організація (МПО) «ТАРПАН» [10], яка об'єднала найбільш активних учнів та представників позашкільної молоді. Серед напрямків діяльності МПО «ТАРПАН», одним з найбільш популярних визначався саме місцевий туризм. Причиною подібної пріоритетності можна вважати його фінансова доступність для широких груп учнів навчального закладу (мінімальні вимоги до фінансового забезпечення, або ж і повна відсутність такого), часова доступність (можливість організовувати туристичні акції за найменшої ж нагоди чи потреби), просторова доступність (можливість вільного доступу та відсутність потреби у забезпеченні транспортом та особливими дозвільними документами). Не менш важливим фактором тут виступала і та обставина, що в переважній більшості учні навчального закладу могли назвати ті чи інші деталі з історії Києва, Львова, Одеси тощо, але були практично необізнані з історичним минулим рідного краю. Учні, які досить легко могли назвати десятки представників фауни та флори Карпат, Полісся чи Криму, губилися коли треба було вказати назви рослин, комах, птахів, яких можна було спостерігати на околицях своїх сіл, в ближніх балках та перелісках.

Проте, окрім суто туристичної складової, чи не відразу на порядок денний було винесено і питання активізації екологічної діяльності учнів – учасників МПО «ТАРПАН». Подібна актуальність стала очевидною уже з огляду і на те, що під час мандрівок рідним краєм, учасники екскурсій, походів, краєзнавчих та екологічних розвідок неодноразово ставали свідками тих чи інших екологічних проблем: замулення джерел, пересихання водойм, виставлення браконьєрських пасток, випилювання дерев тощо.

І саме під час цього керівники туристичних заходів намагалися не просто привернути увагу підлітків та молоді до тих чи інших кризових явищ екологічного характеру, але й підштовхнути їх до пошуку практичного вирішення виявленої проблеми. Саме таким чином на практиці було сформовано своєрідну формулу:

***A** (виявлення та усвідомлення проблеми) + **B** (пошук можливості практичного вирішення виявленої проблеми) = **C** (оптимальна реалізація запланованих практичних дій та оцінка отриманого результату)*

Уже після перших туристичних походів в мікрорайоні діяльності свого навчального закладу, було виявлено та визначено цілу низку проблем екологічного характеру: замулення джерел у верхів'ях річки Жовтої, пересихання її русла у літній період року; утворення та розростання ярів у прилеглих балках; загибель значної кількості первоцвітів у результаті випалювання весняних сухостів тощо. Безумовно, що далеко не усі проблеми могли бути вирішеними силами учнів. Наприклад, для розчищення русла річки слід було б залучити спеціальну техніку, а це потребувало б наявності і самої техніки, і спеціалістів

відповідного профілю, і матеріального та фінансового забезпечення проведення даних робіт.

Проте керівники туристичних акцій, спільно з учнями, намагалися знайти ті рішення, які б можна було реалізувати без наведених вище умов та силами безпосередньо самих учнів. Саме таким чином почали формуватися та реалізовуватися окремі екологічні проекти місцевого значення, спрямовані саме на вирішення виявлених проблем екологічного характеру. Наприклад, виявивши факт утворення та розростання у балках «Велика» та «Жовтянська» декількох ярів, було прийнято рішення про їх заліснення. При цьому учні оцінювали якими саме видами дерев слід здійснювати подібне заліснення (адже засадження акацією чи бузком дало б швидкий результат, але при цьому вище вказані рослини інтенсивно розростаються і можуть в подальшому створити проблеми, коли їхні паростки почнуть розростатися на землях сільськогосподарського призначення, або ж, поширившись по степовій балці, вони можуть вплинути на типовий степовий ландшафт та представників місцевої флори). В процесі реалізації вище вказаного проекту було висаджено більше 200 саджанців шипшини, калини, дубу, горіха і заліснено території більше 0,5 га. Іншим прикладом такого екологічного проекту, який постав з наслідків туристичної діяльності, можна вважати проект «Вербна неділя». Зміст його реалізації полягає в тому, що під час туристичних походів учні спостерегли той факт, що на тих ділянках річки Жовтої, де її течія проходила під прикриттям рослинності (верби, калини тощо), навіть у посушливі періоди вода утримувалася значно довше, в той час як на незахищених ділянках русла водне плесо практично зникало, а волога зберігалася на значній глибині (до 20-25 см.). Звідси виникла ідея «прикрити» русло річки Жовтої своєрідним «зеленим щитом» з насаджень верби. Вибір учнів та керівників туристичного та екологічного рушення МПО «ТАРПАН» на користь саме цієї рослини обумовлювалася уже тим, що типовим ареалом її розростання є саме береги водойм, вона швидко росте, невибаглива. До того ж заготівля її саджанців практично не потребує занадто великих зусиль, а фінансове забезпечення цього процесу взагалі є непотрібним. В результаті вже кількарічної реалізації проекту «Вербна неділя» було заліснено більше 2 км. прибережної смуги як самої річки Жовтої, так і прилеглих ставків.

В цілому ж слід зазначити, що за попередні роки туристично-екологічної діяльності МПО «ТАРПАН» було реалізовано цілу низку подібних проектів (одноразових, мікропроектів та більш значних за часом та територією проектів): «Соколина варт» – облаштування фашин для місць спостереження за здобиччю на краях полів для соколів, яструбів та сов; «До чистих джерел» - розчищення та впорядкування джерел біля водойм регіону; «Зелений клин» - виявлення та ліквідація стихійних сміттєзвалищ; «Первоцвіт» - пересадження весняних первоцвітів у різні ділянки місцевих балок, щоб убезпечити загибель місцевих популяцій у випадку випалювання трав'яних сухостоїв весною; «Калиновий гай» - насадження калинового гаю у долині річки Жовтої; «Горіх» - насадження горіхових саджанців у якості майбутньої кормової бази для птахів тощо.

Своєрідним апогеєм даної діяльності можна вважати організацію та діяльність літнього наметового табору екологічного спрямування «ТАРПАН», учасники якого протягом 6 днів досліджували фауну та флору верхів'їв річки

Жовтої, розчищали джерела, проводили гідрологічні дослідження. У багатьох випадках підсумки одних проектів ставали передумовою для формування та реалізації нових проектів. За попередні роки в екологічних акціях та заходах МПО «ТАРПААН» взяло участь більше 1 200 учнів навчального закладу, було висаджено понад 1 000 дерев, розчищено та знаходиться під щорічним профілактичним контролем 19 джерел тощо.

Висновки. Саме в процесі подібних акцій та заходів, коли до найбільш активних учнів приєднуються їх друзі, товариші, однокласники, коли ці заходи набувають ознак масовості, відбувається процес формування та поширення елементів екологічної культури та екологічної свідомості серед широких кіл підлітків та молоді. В значній мірі цьому сприяє і наочність таких «місцевих» екологічних мікропроектів: вже на наступну весну дитина, яка посадила вербу, може спостерігати на яку висоту піднялося її молоде гілля; розчистивши джерело, учень бачить як його струмок тече до річки, а ще через кілька місяців, у літню спеку, дитина може сама перекопатися у тому, що саме біля цього джерела найдовше зберігається вода у руслі річки, в той час як на багатьох інших ділянках вона вже пересохла тощо. Дитина зникає не просто практично вирішувати ті чи інші екологічні проблеми місцевого значення, але й починає бути свідомою того, що саме від її безпосередньої діяльності може багато що залежати. Таким чином, від проекту до проекту, від акції до акції починає формуватися саме екологічна свідомість майбутнього члена громадянського суспільства.

Не можемо ми не вказати і те, що подібна туристично-екологічна діяльність, окрім суто екологічної складової, має ще цілу низку наслідків. Зокрема можна говорити про те, що під час таких акцій підлітки та молодь долучаються до соціально-значимої громадської діяльності; навіть цей обмежений час вони перебувають під контролем педагога і забезпечені від асоціального негативного впливу вуличного середовища; формуються нові позитивні соціальні зв'язки поміж їх учасниками, а значить і відбувається процес соціалізації дитячої особистості в процесі туристично-екологічної діяльності учнів. Обрану тему вважаємо актуальною та такою, що потребує самостійного комплексного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Вархолик Г. Виховання студентської молоді в контексті екологічної культури. *Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць*. Ред. кол. І. Артьомов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 2(9). С. 324-331.
2. Моторна Л.В. Системний підхід у сфері екологічної освіти та виховання у ВНЗ I-II рівнів акредитації. *Проблеми освіти: науково-методичний збірник*, 2006. Третій спеціальний випуск. С. 333-337.
3. Коломоєць О.Д., Коломоєць С.Д. Профілактика наркоманії в молодіжному середовищі: удосконалення форм та методів. *Право та управління*. Ірпінь, 2011. №2. С. 199-205.
4. Коломоєць О.Д., Коломоєць С.Д. Практичні аспекти застосування заходів соціальної реабілітації у виховній роботі з неповнолітніми. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2007. №3. С.130-145.
5. Коломоєць С.Д. Із практики «нетрадиційного підходу» у соціальній реабілітації неповнолітніх. *Гендерні детермінанти вчинення насильства у сім'ї та правові*

- основи протидії*. електронн. зб. матеріалів міжнар. інтернет-конф. (Ів.-Франків., 27-28 травня 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 241-246.
6. Коломоєць О.Д. Теоретичні та практичні проблеми запровадження адміністративних обмежень щодо дітей. *Актуальні проблеми адміністративного законодавства України: шляхи його вдосконалення*: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (5-6 червня 2009 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський юридичний інститут ЛДУВС, 2009. С. 156-160.
 7. Коломоєць О.Д., Сідей О.В. Правове виховання молоді як пріоритетний напрям діяльності ОВС України у сфері профілактики злочинності. *Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (14-15 квітня 2011 р.). Кіровоград: Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС, 2011. С. 92-94.
 8. Коломоєць О.Д. Коломоєць С.Д. Форми і методи профілактики наркоманії в молодіжному середовищі: вирішення проблеми роботи «по старинці». *Розвиток правової системи та державотворення в Україні: теорія та практика* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (15 листопада 2012 р.). Черкаси : СУЕМ, 2012. С. 63-67.
 9. Коломоєць О.Д. Коломоєць С.Д. Окремі шляхи удосконалення форм та методів профілактики наркоманії серед молоді. *Актуальні проблеми національного законодавства* : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (8 жовтня 2013 р.). Випуск 34. Кіровоград: ПОЛІМЕД-сервіс, 2013. С. 90-99.
 10. Коломоєць С. Молодіжно-підліткова організація «ТАРПАН» як приклад молодіжної позашкільної (загальношкільної) організації нового типу. *Права Людини. Громадянська освіта. Бюлетень Харківської правозахисної групи*. № 18 (454), червень, 2007. С. 2-8.

УДК 911.3+338.48

Гуштан Катерина, Боруцька Юлія, Рыбак Стефанія

Екологічний коледж Львівського національного аграрного університету

Актуальність і важливість проведення навчальної практики «Екологічні маршрути» для студентів спеціальності 242 «Туризм»

У статті розглянуто актуальність практичної підготовки майбутніх фахівців зі спеціальності «Туризм» на прикладі навчальної практики «Екологічні маршрути». Пріоритетно велику увагу меті, завданням та організаційним аспектам навчальної практики, як важливої складової освітнього процесу. Розроблено екологічні тури за різними маршрутами на різних адміністративно-територіальних рівнях, а саме первинного, середнього та вищого.

Ключові слова: *практична підготовка студентів, навчальна практика, екологічний маршрут, природоохоронна територія.*

Hushtan K., Borutska Yu., Rybak S. Relevance and importance of the training practice «Environmental routes» for students of 242 «Tourism» specialty.

The article considers the relevance of practical training of future specialists in the specialty "Tourism" on the example of educational practice "Ecological routes". Much attention is paid to the purpose, objectives and organizational aspects of educational practice as an important component of the educational process. Ecological tours on different routes at different administrative-territorial levels, namely primary, secondary and higher, have been developed.

Key words: practical training of students, educational practice, ecological route, nature protection territory.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Туризм належить до галузей із виразним ресурсним спрямуванням. Ресурси, які використовуються у рекреаційно-туристичній діяльності, за умови дотримання правил поведінки на природоохоронних територіях різного рівня, дозволяють отримати джерело природних комплексів, що можна використовувати надзвичайно тривалий час. Тому, розроблення екологічних маршрутів з дотримання вимог збереження заповідних об'єктів, є дуже важливим. Щоби втілити цей актуальний напрям, необхідно підготувати фахівців за спеціальністю «Туризм». Для будь-якого фахівця стає необхідним постійне поповнення знань упродовж життя. Коли студенти будуть отримувати тільки теоретичні знання, їм буде дуже важко застосувати знання на практиці та відповідно у майбутньому на робочому місці. Тому навчальні плани будь-якої дисципліни мають включати у себе навчальну, виробничу практики на всіх кваліфікаційних рівнях, особливо для фахового молодшого бакалавра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність та важливість практичної підготовки студентів присвячені роботи В. Погрібної [4], З. Філіпової [5], О. Бутиліної та А. Кудринської [2]. А, розвитку інноваційних процесів у вищих закладах освіти присвячені наукові розробки М. Чобітко [7], принципам формування освітньо-кваліфікаційних рівнів і змісту фахової підготовки – Т. Іщенко, Ю. Нагірного, І. Бендери [6]. Основою для методологічних засад екологічних турів можуть виступати наступні наукові публікації [1, 2, 3, 4].

Формування мети дослідження (постановка завдань) полягає в тому, щоб на прикладі навчальної практики визначити важливість отримання професійних компетенцій для організації та проведення екологічних турів на природоохоронних територіях, акцентувати увагу на організаційних та теоретичних аспектах навчальної практики.

Виклад основного матеріалу з аналізом отриманих наукових результатів. Практичне навчання студентів є дієвим інструментом отримання практичних навиків та можливістю випробувати себе за обраною спеціальністю. Крім того, спрямоване на застосування теоретичних знань, отриманих студентами під час навчання, удосконалення практичних навичок та вмій. За час проходження практики студенти набувають навичок організації екологічних турів та їхньої реклами серед зацікавлених рекреантів. Крім того, тісне спілкування з власниками гостинних садиб, місцевими жителями та кухнею, послугами, які можна отримати на даній території. Слід зазначити, що навчальна практика є логічним продовженням навчальних курсів, що розглядають питання проведення екскурсій на територіях, які знаходяться під охороною.

Метою навчальної практики є застосування знань і вмій щодо функціонування екологічного туризму, як цілісної системи раціонального природокористування, оволодіння основами менеджменту та маркетингу дружнього до природи туризму, вивчення вітчизняного досвіду в цій сфері. Студенти під час проходження навчальної практики «Екологічні маршрути» повинні навчитися застосовувати теоретичні засади і базові принципи

екологічного туризму; оволодіння підходами щодо розробки екологічного продукту, отримання навиків із основ планування та управлінського забезпечення екологічного туризму (табл. 1).

Таблиця 1

Приклад основних компетентностей для отримання практичного досвіду під час проходження навчальної практики «Екологічні маршрути»

Знати	Вміти
природоохоронні території міста та області, до яких відносяться: дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, пам'ятки природи, ботанічні сади та регіональні ландшафтні парки, національні природні парки регіону, завдання, режим охорони, статус національних природних парків, а також кліматичні характеристики краю, рослинний і тваринний світ	всесторонньо оцінювати екологічні маршрути, випробувати свої фізичні можливості, набути навиків організації пішохідних екскурсій;
історико-культурні цінності регіону (замки, фортеці, монастирі, церкви, музеї) та біосферні та природні заповідники, їх статус, рослинний і тваринний світ	оцінити пристосування території до рекреаційних навантажень
екологічні проблеми, що дають розуміння у студентів основних понять щодо проблематики охорони довкілля	розробити рекомендації щодо благоустрою території з метою їх використання для масового туризму та найбільш повного розкриття інформації екологічної стежки
існуючі взаємозв'язки людина-природа	виявити наслідки впливу туристів на природу

Згідно визначення З. Філіпової, туристичний маршрут – попередньо спланована туристами або суб'єктами туристичної діяльності подорож, що може охоплювати один чи декілька туристичних шляхів і характеризується визначеним порядком пересування туристів через певні географічні пункти [5]. При складанні туристичних маршрутів, необхідно враховувати ступінь антропогенного навантаження, який дозволений для тієї чи іншої екосистеми та рекреаційну ємність територій. При нерациональній експлуатації екосистем, які використовуються при проходженні туристичних маршрутів, відбувається витогування рослинного покриву, ерозія ґрунту та знищення флори і фауни. І з часом ця територія є вже непридатною для туризму. Тому зараз дуже часто при складанні туристичного туру, передбачається відповідальне ставлення до природи, збереження біорізноманіття та охорони довкілля. Таким чином, великої актуальності набувають екологічні тури.

Під екологічним маршрутом ми розуміємо облаштований спеціальними стендами та вказівниками пізнавальний маршрут (можливо, і коротко- і довготривалий), який проєктується з еколого-просвітницькою, рекреаційною та природоохоронною цілями.

Водночас слід зазначити що, проєктування та відвідування екологічних маршрутів сприяє та забезпечує:

- професійність екологічної освіти;
- спрямованість еколого-просвітницької діяльності на широкі верстви населення;
- запобігання нанесенню шкоди територіям і об'єктам ПЗФ України, формування у населення відчуття гордості за унікальні терени України загалом;
- ефективне підвищення екологічної культури студентів, інших громадян щодо поведінки під час екологічного маршруту;
- власну оцінку впливу антропогенного навантаження на екосистеми.

На нашу думку, важливість створення екологічних маршрутів полягає у формуванні ідеології гуманістичного ставлення людини до природного середовища у студентів, загалом різних верств населення на природоохоронних територіях і об'єктах, які володіють величезним екоосвітнім потенціалом.

В межах навчальної практики для студентів третього курсу спеціальності 242 «Туризм» Екологічного коледжу ЛНАУ розроблено ряд екологічних маршрутів, які були втілені у життя, зокрема в травні 2019 року. Екологічний маршрут в межах міста Львів включав у себе відвідування Ботанічного саду Львівського Національного університету імені Івана Франка, який входить до природо-заповідного фонду, як об'єкт загальнодержавного значення – Регіонального ландшафтного парку «Знесіння» – музею архітектури та побуту «Шевченківський гай» – Парку «Високий Замок» (рис. 1.4).

Екологічний маршрут в межах області був побудований наступним чином: місто Стрий ((Стрийський краєзнавчий музей «Верховина», Музей-садиба родини Бандерів, Ботанічні пам'ятки природи (Віковий дуб, Дуб І. Франка, Магнолія), Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (Парк Злуки, Парк ім. Т. Шевченка, Парк Нижанківського), пам'ятки архітектури (Костел Різдва Пресвятої Богородиці)) – Державний історико-культурний заповідник «Тустань» (Територія пам'ятки (скелі), Музей Тустань та культурний центр «Хата у Глибокім»)) – НПП «Сколівські Бескиди» (водоспад Кам'янка, озеро Журавлине) (рис. 1.1).

Екологічний маршрут в межах західної України, був зосереджений на Закарпатській області, яка володіє великим туристичним та рекреаційним потенціалом. Зокрема маршрут розпочинався з селища Воловець, яке характеризується хорошою транспортною мережею. Потім студенти відвідали с. Гукливий (барокова церква Святого Духа з дзвіницею, XVIII століття, в якій був написаний так званий Гукливський літопис, святе джерело, два пам'ятники чорниці), наступна зупинка с. Пилипець (Церква Різдва Пресвятої Богородиці) та садиби. На території села розміщена гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення – водоспад Шипіт. І на завершення – об'єкт Смарагдової мережі Полонина Боржава, гора Гимба, гідрологічна пам'ятка «Озеро на полонині Боржава» (рис. 1.2-3).

Розроблені екологічні маршрути включають у себе ознайомлення з великою кількістю історико-краєзнавчих об'єктів, архітектурних та сакральних пам'яток. Крім того, студенти, побувавши на об'єктах з різним ступенем охорони від пам'яток природи до національних парків та територій, що включені до

Смарагдової мережі, освоїли правила поведження на них, а також пізнали, з особистого досвіду, цінність природного комплексу та неймовірну первозданну красу.

Рисунок 1. Студенти третього курсу спеціальності 242 «Туризм» Екологічного коледжу ЛНАУ і викладачі під час проходження навчальної практики «Екологічні маршрути»

- Примітка. 1 – Екологічний маршрут в межах області, а саме Державний історико-культурний заповідник «Тустань» (Територія пам'ятки (скелі), Музей Тустань та культурний центр «Хата у Глибокім»), що належить до території НПП «Сколівські Бескиди».
2 – Екологічний маршрут в межах західної України, Закарпатська область, гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення – водоспад Шипіт.
3 – Екологічний маршрут в межах західної України, Закарпатська область, об'єкт Смарагдової мережі – Полонина Боржава.
4 – Екологічний маршрут в межах міста Львів, зокрема Ботанічний сад Львівського Національного університету імені Івана Франка.

Висновки і перспективи подальших пошуків у цьому напрямку.

Концепція навчальної практики для студентів спеціальності «Туризм» має базуватися на розгляді туристичного об'єкта, не тільки як засобу одержання необхідних знань, але й середовища діяльності студента – майбутнього фахівця в галузі туризму. Крім того, надзвичайно вагомим є природна складова, що є

незамінною та важковідновлювальною. Тому є важливим розкриття необхідності дружнього співжиття з природою та розвиток у студентів екологічної свідомості.

Важливість і невід'ємність практики і навчальному процесі полягає у тому, що студент долає теоретично-практичний бар'єр між освітнім процесом та вибраною професією, ринком праці, зокрема роботодавцем. В умовах пандемії, питання навчальної практики постає ще більш гостро, тому що практична підготовка у віртуальних умовах ніколи не замінить особистих спілкувань, переживань, пережитих емоцій та відчуття дружнього плеча. Крім того, навчальна практика покликана сформувати у студентів турботливе ставлення до природи, формування цілісного духу команди, подолання різноманітних випробувань і перешкод, а також отримання практичного досвіду проведення екологічних маршрутів на територіях природно-заповідного фонду.

Список використаних джерел:

1. Божук Т. І. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика. Львів: Український бестселер, 2014. 468 с.
2. Бутиліна О. В., Кудринська А.І. Навчальна практика як чинник професіоналізації студентів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1 (68). С. 182-190.
2. Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2003. 104 с.
3. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму: монографія. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2008. 336 с.
4. Філіпов З.І. Спортивний туризм. Організація і методика спортивно-туристичної роботи. Дрогобич: Коло, 2010. 344 с.
5. Принципи та шляхи інтеграції вищих навчальних закладів Міністерства аграрної політики України в Європейський простір вищої освіти: Науково-методичні матеріали / [Шенко Т. Д., Кравченко С. М., Демешкант М. А. та ін.] за ред. С. М. Кравченка. К. : Аграрна наука, 2006. 35 с.
6. Чобітко М.Г. Особистісно орієнтована взаємодія «студент-викладач» у рамках навчально-виховного процесу вищого навчального закладу. *Розвиток інноваційних процесів у навчально-виховних закладах: Збірник наукових праць*. Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка. Харків : Стиль-Издат. 2003. – 176 с.

СЕКЦІЯ 7

Індустріальний туризм

УДК 330.4: 215.2

Казаков Володимир

Криворізький державний педагогічний університет

Класифікації об'єктів індустріального туризму

В роботі розглядається сутність поняття індустріального туризму, передумови його розвитку, аналізується об'єктна ресурсна база індустріального туризму (на прикладі провідного промислового центру України – Кривого Рогу), наведено характеристику основних напрямків індустріального туризму, дається обґрунтування перспектив розвитку індустріального туризму в промислових регіонах.

Ключові слова: туризм, індустріальний туризм, об'єкти індустріального туризму, класифікація об'єктів індустріального туризму.

Kazakov V. Classification of object of industrial tourism. *The paper considers the essence of the concept of industrial tourism, the prerequisites for its development, analyzes the resource base of industrial tourism (on the example of the leading industrial center of Ukraine – Kryvyi Rih), describes the main directions of industrial tourism, provides justification for industrial tourism in industrial regions.*

Key words: tourism, industrial tourism, objects of industrial tourism, classification of object of industrial tourism.

Вступ. Структура сучасної світової туристичної сфери відрізняється появою нових тенденцій розвитку, форм і видів туризму, залучення до туристичної діяльності нових територій і об'єктів. Промислові території й досі в країнах, які знаходяться на стадії індустріального або постіндустріального розвитку, вважаються «terra incognita». Саме тут, одним з альтернативних напрямків для розвитку туризму, поступово стає індустріальний туризм, ресурсна база якого підкріплена наявністю працюючих промислових підприємств, масштабних форм техногенного рельєфу і ландшафтів, великої різноманітності об'єктів індустріальної спадщини, музеїв промисловості, технічних скансенів, геопарків і цілих робітничих поселень та міст.

Постановка проблеми. Розвиток індустріального туризму спирається на власну методологію, одним з компонентів якої виступають уявлення про його ресурсну базу. Тому аналіз існуючих підходів до систематизації ресурсної бази індустріального туризму та розробка нових класифікацій об'єктів індустріального туризму дозволяє чітко визначати конкретні напрями розвитку цього порівняного нового виду туризму, розробляти специфічний турпродукт для його просування на регіональний і міжнародний ринки.

Виклад основного матеріалу. Під індустріальним туризмом найчастіше розуміють такий вид туризму, який зосереджений в промислових регіонах і має на меті ознайомлення туристів з індустріальними об'єктами і ландшафтами, творами індустріальної архітектури і техніки, супроводжується відвідуванням як

функціонуючих, так і непрацюючих промислових підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних і ділових інтересів людини [9]. На думку того ж автора, індустріально-туристичні ресурси є об'єктами і явища техногенного походження, мають ґносеологічну цінність, включають в себе специфічні риси індустріальної стадії розвитку суспільства і можуть бути використані з туристичною метою.

У Міжнародному стандарті ДСТУ ISO 13810:2016, який наразі проходить період імплементації в законодавство України з 2016 року, індустріальний туризм визначається як відвідування і діяльність туристичного напрямку на індустріальний об'єкт в певній місцевості, дозволяє відвідувачам розуміти процеси і ноу-хау, що відносяться до минулого, теперішнього або майбутнього [4].

Узагальнення світового й особистого досвіду автора статті участі у підготовці та реалізації міської «Програми розвитку промислового туризму у місті Кривому Розі на 2013-2020 рр.» дозволило визначити сутність індустріального туризму в самому широкому розумінні наступним чином: «індустріальний (промисловий) туризм» - вид туризму, який передбачає відвідання діючих підприємств (фабрик, заводів, комбінатів, шахт та ін.), техногенних ландшафтів, об'єктів індустріальної спадщини (матеріальні і нематеріальні артефакти минулого), музеїв промислової тематики і подієвих заходів у сфері індустріальної культури, з метою ознайомлення з виробничими технологіями, технікою та результатами промислової діяльності. Дане визначення було запропоноване для внесення до нової редакції Закону України «Про туризм».

Розвиток індустріального туризму в окремих регіонах будується на системній основі і враховує кілька основних факторів. Їх реалізація на практиці дозволяє створювати регіональні туристичні кластери, регіональні туристичні дестинації, зміст і діяльність яких сприятиме розробці оригінального тур продукту та становленню індустріального туризму, як основного напрямку розвитку туристичної галузі в промислових регіонах.

Головним фактором становлення будь-якого виду туризму є ресурсний. Розвиток туристичної діяльності в значній мірі залежить від адекватної оцінки всього комплексу туристичних ресурсів. При оцінці туристичних ресурсів вихідним принципом є їх поділ на складові, тобто класифікація [1].

Об'єкти, які можуть скласти основу для розвитку індустріального туризму, відповідно до класифікації польського економіста М. Труаси, відносяться до другої категорії туристичних об'єктів – створених працею людини, тобто архітектурні споруди, пам'ятники, твори мистецтва і техніки і т.д. [7]. Згідно П. Дефер, об'єкти індустріального туризму потрапляють в рамки 2-х категорій:

- «Антроп», що охоплює всі види людської діяльності, які можуть викликати інтерес туристів, незалежно від оточення – промислові і сільськогосподарські підприємства, навчальні заклади та соціально-побутові об'єкти;

- «Літом», що створені працею людини і викликають інтерес туристів або самі по собі, або завдяки своїм призначенням: це пам'ятники архітектури і минулих цивілізацій, сучасні будівлі: мости, аеропорти, урядові будівлі,

спортивні споруди, університети, палаци конгресів, сучасні ділові або житлові квартали, акваріуми і т. д. [6].

Багаторічні дослідження автора статті туристичного ресурсного потенціалу Кривого Рогу дозволили вперше виділити кілька розгорнутих класифікацій об'єктів для індустріального туризму в цілому.

Перша класифікація. *Критерій – функція (F)* промислових об'єктів, тобто для чого будувався промисловий об'єкт і як використовувався. За цим критерієм всі об'єкти індустріального туризму розділені на 3 категорії:

1) працюючі підприємства різних галузей господарства, на які вже здійснюються екскурсії; це об'єкти так званої діючої індустрії;

2) об'єкти індустріальної спадщини, які не працюють і є фактично пам'ятниками науки і техніки, твори техніки, промислові споруди з оригінальною архітектурою, об'єкти промислової історії краю; частина таких об'єктів ревіталізовані і перетворені в грандіозні технічні музеї або центри самого різного не промислового змісту (ТРЦ, культури, креативного простору, житлові будинки тощо);

3) об'єкти супутньої інфраструктури, які безпосередньо за змістом не є індустріальними але представляють у індустріально-туристичному кластері такі об'єкти, як робочі поселення і міста з відповідною урбаніфраструк-турою в цілому, виникнення яких обумовлено розвитком індустрії.

Друга класифікація. *Критерій – технологічність (T)* промислових об'єктів. Всі об'єкти індустріального туризму представлені двома категоріями промисловості:

1) підприємства так званої «живої індустрії», де під час екскурсії можна побачити діючий технологічний процес виробництва, наприклад видобутку і переробки залізної руди, виплавки чавуну, сталі, виробництво металевого прокату, виробництво алкогольних напоїв, вирощування рослинної або тваринницької продукції;

2) підприємства – історичні пам'ятники, які вже не працюють, а всі споруди являють собою об'єкти індустріальної спадщини, що відображають обличчя індустріального об'єкта в минулому.

Третя класифікація. *Критерій – атрактивність (A)* об'єктів для індустріального туризму. Серед великої кількості індустріальних об'єктів, які можуть стати об'єктами огляду та відвідування туристами, можна виділити дві категорії – найбільш привабливі (список A1) і об'єкти другого списку (A2). Екскурсійні маршрути будуються в першу чергу з урахуванням об'єктів A1, до яких потрапляють, у першу чергу, працюючі підприємства – великі і унікальні, а також видатні і добре збережені об'єкти індустріальної спадщини.

Четверта класифікація. *Критерій – комплексність (S)* об'єктів для індустріального туризму. За цим критерієм можна чітко виділити дві категорії індустріальних об'єктів:

1) об'єкти індустрії, які історично та взаємообумовлено виникли на компактній території, що дозволяє на їх основі виділяти туристичні кластери і туристичну дестинацію в цілому;

2) просторово відокремлені, поодинокі індустріальні об'єкти, які у функціональному та історичному розвитку розвивалися незалежно від інших.

Сукупність конкретних туристичних ресурсів буде визначати, які напрямки туризму мають найбільш науково обґрунтований і перспективний характер. Наприклад, багаторічні дослідження автора статті найбільшого гірничопромислового і металургійного центру України – міста Кривого Рогу, показують, що переважна більшість потенційних туристичних об'єктів регіону відносяться до об'єктів, які виникли завдяки розвитку місцевої промисловості. Такі об'єкти є індустріальними, створеними працею людини [2]. Відповідно, можна стверджувати наступне – у промислових регіонах, одним з яких є місто Кривий Ріг, де є очевидне переважання різних ресурсів промислового походження, найбільш перспективним напрямком розвитку туризму – є індустріальний [10]. Саме індустріальний туризм може змінити суто промисловий образ індустріальних міст і регіонів.

У Кривого Рогу присутній самий великий в Україні потенціал для індустріального туризму. Це обумовлено високою концентрацією на порівняно невеликій території різноманітних індустріальних об'єктів усіх категорій з класифікації Е. Тут з 2013 року поступово формується нова туристична дестинація, яка вже визнана привабливою для численних туристів з України та з-за кордону.

Індустріально-туристичні ресурси міста Кривого Рогу, в залежності від функції та їх змісту, ми поділяємо на наступні категорії: 1) працюючі промислові об'єкти - залізорудні кар'єри, відвали, шахтні провалля над підземними порожнинами, самі шахтні підземні порожнини, заводи, фабрики, шахти, металургійний і гірничо-збагачувальні комбінати, електростанція; 2) історичні непрацюючі промислові об'єкти – об'єкти індустріальної спадщини – занедбані заводи і фабрики, старі затоплені озерами кар'єри з видобутку залізної руди і граніту, старі шахти тощо; 3) поселення гірників криворізьких рудників, які розташовувалися компактно поруч з місцями видобутку залізної руди; 4) споруди поселенської інфраструктури – робочі лазні, адміністративні контори, будівлі пошти та інші; 5) гідротехнічні споруди – греблі водосховищ, каналізовані ділянки русла річки Саксагань, 2 підземні дериваційні тунелі річки Саксагань; 6) об'єкти транспортної комунікації – магістральні залізниці і шосе, відкотні залізниці рудників, водопропускні труби, заводські мости, залізничні станції, локомотивні депо та ін.; 7) рекреаційні ландшафти – сквери і парки на території підприємств або робочих селищ рудників, палаци культури і спортивні комплекси на рудниках; 8) музеї промислової тематики, технічні скансени, геологічні пам'ятники під відкритим небом [5].

У місті Кривому Розі зосереджена велика кількість об'єктів «живої індустрії»: 45 працюючих шахт з видобутку залізної руди, 10 потужних залізорудних кар'єрів, 89 старих і нових відвалів, 15 шламосховищ, 6 енергетичних підприємств (Криворізька ТЕЦ, КРЕС-2), 5 металургійних підприємств (4-ри гірничо-збагачувальні комбінати, металургійний комбінат «АрселорМіттал Кривий Ріг»), 28 машинобудівних (самі визначні – завод «Стіл Ворк» та Ремонтно-механічний завод), 5 хімічних (у тому числі Криворізький суриковий завод), 14 будівельних, 3 підприємства легкої та 12 харчової промисловості.

Для Кривого Рогу характерна багата індустріальна спадщина, яка представлена залишками понад 800 виробничих об'єктів XIX – середини XX століття. Площа міста Кривого Рогу становить 421 км. кв., з якої на гірничопромислові ландшафти припадає близько 48,8% території і ця цифра продовжує зростати [10].

Комплекс об'єктів індустріальної спадщини Кривого Рогу представлений наступними видами: 35 старих кар'єрів; 64 старих і відсипаних відвалів; шість шламосховищ; 30-ть провальних зони шахт і зон зрушення; три водосховища; два підземні дериваційні тунелі; чотири водонапірні башти; один старий водогін; руїни водокачки 1892 року; дренажний канал; три водовідвідні канали; два захисні вали шахтних полів; 6 будівель старих заводів; один елеватор; будівлі 2 водяних млинів; два шурфи; одна стара шахта – ім. Орджонікідзе, закладене ще у 1911 році; 50 руїн і місць старих шахт; будівля компресорної шахти; 17 відкритих стволів шахт або їх місця розташування; 5 розкритих підземних штреків шахт; 11 штолень; 5 підземних камерних виробок у розкритому вигляді; 3 підземні шахтні квершлагги; 6 старих мостів; 7 руїн старих мостів; 2 рудопідійомні «уклінки»; 20 залізничних полотн, роз'їзди та насипів старих залізниць 1884-1910 рр.; 17 старих відкотних рудничних доріг; 29 водопропускних труб під полотнами Катерининської залізниці; 30 шляхопроводів; 5 великих ділянок шосейних доріг з бруківкою; будівлі і споруди 8-ми залізничних станцій; 42 будівлі пристанційних споруд залізниці; 3 локомотивних депо; 8 кладовищ гірників; 2 братські могили робітників; 12 музеїв промисловості; 17 алей і стел трудової слави підприємств; 49 робітничих селищ; руїни 12 старих гірничих селищ; 161 окрема житлова будівля працівників шахт і заводів; 5 муралів і панно промислового змісту; будівля 2 контор і управлінь рудників; 11 парків і скверів при робітничих селищах; 17 споруд садиб криворізьких рудопромисловців; 13 будівель палаців культури робітничих селищ; будівлі 3-х робочих клубів і кінотеатрів; 74 пам'ятників і пам'ятних знаків промислового значення; 19 меморіальних дошок видатним працівникам підприємств; 5 будівель рудничних лікарень; три споруди промислових складів; руїни і місця церков робочих селищ (5 штук); дві споруди пожежних частин.

Різноманіття об'єктів обраних для розвитку туристичного продукту в рамках індустріального туризму, свідчить про різноманіття і системний характер прояви феномена промисловості регіону. Це дозволяє на їх основі розвивати різні види індустріального туризму, розробляти тематичні та комплексні екскурсійні маршрути, одно- і багатоденні тури.

Найвищий статус отримують індустріальні об'єкти категорії А1 після їх включення в європейський маршрут індустріальної спадщини ЕРІН [3]. Наприклад в Кривому Розі з 01.01.2019 року в ЕРІН увійшли 6 значущих об'єктів: працюють залізрудні кар'єри Південного та Ігулецького гірничо-збагачувальних комбінатів, працює коксохімічне виробництво (модернізовані коксові батареї №5 і №6) і промисловий музей найбільшого в Європі металургійного комбінату «АрселорМіттал Кривий Ріг», 2 технічні скансени – музеї гірничої техніки під відкритим небом.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки – розвиток індустріального туризму має чітку територіальну прив'язку до

промислових центрів і регіонах. Розвиток індустріального туризму спирається на систему індустріальних об'єктів, які утворюють кластерну сітку ресурсної бази для цього інноваційного напрямку в туризмі. Для системного розуміння розвитку індустріального туризму слід використовувати класифікації його ресурсів. Основу ресурсів для розвитку індустріального туризму складають в основному об'єкти праці промисловості та об'єкти індустріальної спадщини. Розвиток індустріального туризму також спирається на пам'ятники технічних історії та культури, музеї промислової тематики, геологічні пам'ятники, які забезпечили природний ресурс розвитку індустрії в регіоні. Великі промислові міста і центри фактично представляють собою компактну територію, що дозволяє виділяти кластери об'єктів індустріального туризму і на їх основі будувати розвиток туристичної дестинації.

Список використаних джерел:

1. Goodall B. Industrial heritage and tourism. *Built Environment*. 1994. №19. P. 93-104.
2. Edwards J., Llurdes J. (1996). Mines and quarries: Industrial heritage tourism. *Annals of Tourism Research*. 1996. №23. P. 341-363.
2. ERIH (2000) Проект № 0046 ERIH – Европейский маршрут индустриального наследия. Загружаемых в WWW. Nwmaintenance.org/02 проект fr.htm.and, www.erih.de.
3. Індустріальний туризм. Методичні рекомендації щодо впровадження міжнародного стандарту ДСТУ ISO 13810:2016. 2016. 16 с.
4. Казаков В.Л. Ресурсный потенциал индустриального туризма. *Modern scientific researches* Issue 14/ Part 2. 2020. P. 101-106.
5. Квартальнов В. А. Туризм. М.: Финансы и статистика, 2003. 320 с.
6. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. К.: Знання, 2008. 661 с.
7. Пацюк В.С. Индустриальный туризм: теоретические и прикладные аспекты становления. *Сфера туризма и гостеприимства в эпоху глобализации*: сб. междунар. науч.-практ. форума / отв.ред.: А. С. Кусков, П. С. Ширинкин. Пермь: Перм. гос. акад. искусства и культуры, 2013. С. 85-90.
8. Пацюк В.С. Територіальна організація індустріального туризму Криворіжжя. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географічних наук. Київ: КНУ, 2011. 24 с.
9. Пацюк В.С., Казаков В.Л. Чи може індустріальний туризм змінити обличчя Кривого Рогу? / Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої., 2017. Київ: Вид-во «Фенікс». С. 378-393.

Світовий досвід включення кар'єрів до туристичної діяльності

Розкрито сутність поняття «кар'єр» та запропоновано їх класифікацію за функціональним станом та використанням в туризмі. Проаналізовано кращий світовий досвід використання кар'єрів у туристичній діяльності. Розкрито напрями включення до туристичної сфери працюючих та відпрацьованих затоплених кар'єрів.

Ключові слова: кар'єр, індустриальний туризм, туристична діяльність.

Patsiuk V. World experience of including quarries in tourism. *The essence of the concept of "quarry" has been revealed and their classification according to the functional state and use in tourism has been offered. The best world experience of using quarries in tourist activity has been analyzed. The directions of inclusion of working and non-working flooded quarries in the tourist sphere have been revealed.*

Keywords: quarry, industrial tourism, tourist activity.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток туристичної сфери та конкуренція за туристів стимулює появу нових туристичних видів та вимагає перманентного пошуку інноваційних об'єктів як перспективних туристичних локацій. Інноваційним туристичним напрямом у нашій країні є індустриальний туризм, що включає відвідування різноманітних індустриальних об'єктів. Доволі високим попитом у відвідувачів користуються відвідування як діючих, так і відпрацьованих кар'єрів. Подекуди для індустриальних регіонів кар'єри стають якими туристичними об'єктами.

Значний інтерес відвідувачів викликає відвідування кар'єрів, що виділяються за своїми морфометричними показниками (є найбільшими та найглибшими), є унікальними за технологіями, що використовуються, або ж при відвідуванні даних кар'єрів відвідувачам пропонуються певні атракції.

В Україні, особливо в її промислових регіонах, останніми роками активно розвивається індустриальний туризм. Кар'єри ж є одними із найбільш затребуваних об'єктів індустриально-туристичної діяльності. Як свідчить світовий досвід практика прийому туристів на кар'єрах є в багатьох країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження є напрацювання вчених щодо вивчення антропогенних форм рельєфу та антропогенних ландшафтів в цілому (А.Г. Ісаченко, Ф.М. Мільков, Г.І. Денисик, В.Л. Казаков, Т.А. Клевцов, Г.І. Ричагов, С.В. Ярков), а також наукові дослідження з питань становлення промислового туризму (О.С. Афанасьєв, Л.Д. Божко, В.Ф. Данильчук, Л.І. Зеленська, В.Л. Казаков, В.Г. Кулеш, Я.Г. Окушко).

Мета дослідження. Здійснити узагальнення кращого світового досвіду включення кар'єрів до туристичної діяльності з метою виявлення можливих напрямів їх використання, задля подальшої апробації провідних світових тенденцій на вітчизняних кар'єрах.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж аналізувати можливості використання кар'єрів у туристичній сфері, розкриємо сутність даного поняття. За

визначенням, що подається в Геологічному словнику, кар'єр – гірниче підприємство з видобутку корисних копалин відкритим способом; кар'єрами також називають сукупність виїмок в земній корі, утворених при видобутку корисних копалин відкритим способом [2].

Криворізький вчений В.Л. Казаков визначає кар'єр як негативну форму рельєфу техногенного походження, в межах якої відбувається видобування певної корисної копалини або копалин. Він же пропонує класифікувати кар'єри, беручи до уваги цілу низку показників: будова і складність, глибина, форма, місце розташування, замкненість та вид мінеральної сировини, що видобувається у кар'єрі [7].

З огляду на перспективність включення кар'єрів до туристичної сфери, їх можна класифікувати за використанням в туризмі як:

- обладнані для відвідування – наявний оглядовий майданчик та під'їзди;
- необладнані для відвідування – відсутній оглядовий майданчик, під'їзди, ускладнені підходи.

Окрім, цього безпосереднє значення має класифікація кар'єрів за функціональним станом: працюючі; законсервовані; відпрацьовані, які в свою чергу поділяються на затоплені та засипані.

На нашій планеті нині існує величезна кількість кар'єрів, які різняться як за типом мінеральної сировини, так і за технологією її видобутку. В той же час, значний досвід розвитку туристичної та екскурсійної діяльності мають наступні кар'єри.

Чукікамата – найбільший в світі відкритий рудник (кар'єр), в якому видобувають мідну руду. Розробка і плавка мідних руд велися інками в XVI ст. У промислових масштабах розробляється з 1910 р. Розташований в центральних Андах на висоті 2840 м на півночі Чилі в 240 км на північний схід від міста Антофагаста. Входить в структуру Чилійській національної мідної корпорації – Codelco – найбільшого виробника міді в світі [20].

Є одним з найбільших за розмірами в світі, його параметри складають: 4,3 км в довжину; 3 км в ширину, за глибиною – 850 метрів – Чукікамата є другим в світі, після кар'єра Бінгем-Каньйон (1200 метрів).

До кар'єру здійснюються безкоштовні екскурсії. Для цього бажаючи мають заздалегідь надіслати запит в електронній формі. Екскурсія починається з туристичного офісу міста Калама, де відвідувачам проводять інструктаж з техніки безпеки. Екскурсії проводяться щоденно з понеділка по п'ятницю. Розпочинаються о 13.00 і тривають 4 години. Екскурсія здійснюється англійською та іспанською мовами.

Бінгем-Каньйон – гірничопромисловий пункт на Заході США, в штаті Юта, на північний захід від міста Солт-Лейк-Сіті. Один з найбільших кар'єрів в світі, де ведеться розробка гігантського мідно-порфірового родовища відкритим способом. Мідна руда тут була вперше виявлена в 1850 р., і з 1863 р. почалася розробка кар'єру, яка триває донині. Кар'єр має наступні розміри: 1,2 км глибина, 4 км ширина та займає площу 1900 акрів (7,7 км²) [1].

10 квітня 2013 року на кар'єрі стався потужний зсув, який став причиною припинення роботи кар'єра на невизначений термін. Про постраждалих не повідомлялося, проте відомо про руйнування виробничих будівель і знищення

техніки. У цілому близько 65 мільйонів кубічних метрів землі спустилося на дно шахти, цієї породи було б достатньо, щоб покрити Центральний парк Нью-Йорка 20-метровим шаром землі. З 1966 р. внесений до реєстру Національних історичних пам'яток США під назвою Bingham Canyon Open Pit Copper Mine [4].

Кар'єр Супер Піт – це найбільший відкритий рудник Австралії, розташований поблизу міста Калгурлі. Довжина кар'єра становить близько 3500 метрів, ширина – 1500 метрів. Глибина кар'єру становить 570 м [18]. Родовище відкрите ще в кінці XIX ст., спочатку видобуток дорогоцінного металу здійснювався в невеликих шахтах, без використання будь-якої спеціальної техніки. У 2001 р. шахти були об'єднані в єдиний промисловий комплекс, а до 2009 р. будівництво величезного рудника було повністю завершено. Однак існує кілька легальних способів відвідати Супер Піт.

Кілька туристичних агентств організують спеціальні тури на територію рудника. Для цього необхідно бути одягненим в закрите взуття і штани/джинси. Можна придбати тур на дно кар'єру, де можна наживо побачити гігантські машини, що збирають і транспортують гірську породу.

Третью неділю кожного місяця (так звані Boulder Market Days) організовуються безкоштовні тури. Можна також безкоштовно відвідати оглядовий майданчик, який знаходиться в 5 км від міста. Майданчик відкритий щоденно з 6.00 до 21.00. При проведенні вибухових робіт враховуються погодні умови. Оглядовий майданчик під час вибухових робіт не працює. На офіційному сайті підприємства можна переглянути віртуальний тур до кар'єру [22]. Нелегально побачити кар'єр неможливо – по периметру змонтований сітчастий паркан з колючим дротом.

Кар'єр Ерцберг в Австрії є найбільшим рудником Центральної Європи та Альпійського регіону. З 1993 р. тут розпочато прийом відвідувачів. Нині наявні 4 програми відвідування об'єкту: 1) пригодницький тур до кар'єру; 2) пригодницький тур до шахти; 3) відвідування кар'єру з переглядом вибуху (відбувається по четвергах); 4) огляд гірничої техніки під відкритим небом. Також можна відвідати комбінований тур, вартість участі в якому нині становить 40 євро [21]. Серед любителів позашляховиків Ерцберг славиться як місце проведення щорічної гонки мотоциклів "Erzbergrodeo".

Сібайський кар'єр, що розміщений в Республіці Башкортостан в Росії є одним з найглибших у Європі. Його глибина більш 505 м, діаметр 2 кілометри. Мідно-цинково-колчеданове родовище відкрите в 1913 р. Освоєння розпочалося в 30-х рр. XX ст. На борту кар'єра створено оглядовий майданчик. Неподалік височіють величезні відвали піднятої з кар'єру порожньої породи. Кар'єр – головна туристична пам'ятка міста Сібай. Відвідування Сібайського кар'єру передбачене в екскурсійних програмах «Сібай – місто гірників», «Сібайський кар'єр та водоспад Гадельша», що пропонують місцеві туристичні фірми, зокрема туристичний оператор «Рінай» [19].

Михайлівський залізрудний кар'єр розташований поблизу міста Железногорськ Курської області Російської Федерації. Кар'єр приурочений до Михайлівського залізрудного родовища, що було відкрите в 1950 р. Глибина кар'єру досягає 385 метрів. Площа кар'єру Михайлівського ГЗК складає 1150 га,

за цим показником він є одним з найбільших у Європі [15]. На борту кар'єру обладнано загальнодоступний оглядовий майданчик, з якого кожен бажаючий може побачити панораму кар'єру. Щодо працюючих кар'єрів, то екскурсії періодично здійснюються в Російській Федерації до Корфовського кам'яного кар'єру у Хабаровському краї, Коркінського кам'яно-вугільного кар'єру в Челябінській області, однак, як правило, такі відвідування організуються не з туристичною, а з профорієнтаційною метою.

Не менший інтерес викликає відвідування відпрацьованих кар'єрів. Еталонним серед них є кар'єр *Big Hole* у ПАР. Це величезний недіючий алмазний рудник в місті Кімберлі. Найбільший кар'єр, виритий людьми без застосування техніки. Утворений на базі однієї з древніх вулканічних трубок вибуху, що за місцем розташування отримала назву кімберлітової трубки. Починаючи з 1866 по 1914 рік близько 50 тисяч гірників вирили кар'єр за допомогою кирок і лопат, видобувши при цьому 2722 кілограми алмазів (14,5 мільйон карат) [38]. Саме тут були знайдені такі знамениті алмази, як «Де Бірс» (428,5 карата), блакитно-білий «Портер-Родс» (150 карат), оранжево-жовтий «Тіффані» (128,5 карата). В даний час це родовище алмазів вичерпано.

Площа «Великий діри» становить 17 га. Її периметр становить 1,6 км, а ширина – 463 м. Діра була вирита на глибину 240 м, але потім була засипана порожньою породою до глибини 215 м, в даний час дно діри заповнює вода, її глибина складає 40 м [10].

В даний час є головною визначною пам'яткою міста Кімберлі. В Кімберлі регулярно організують екскурсії до Великої Діри. Спеціально для транспортування туристів з міста було прокладено рейки для трамваїв. На краю колишнього руднику створено надійний та безпечний оглядовий майданчик. Також в місті функціонує профільний гірничорудний музей, в якому детально представлена історія алмазного та золотого промислів. Таким чином, не зважаючи на те, що рудник давно закрито, він продовжує приносити місту дивіденди уже в якості туристичної пам'ятки.

Також один з найбільших кар'єрів з видобутку алмазів – *кімберлітова трубка «Мир»* знаходиться у Росії в місті Мирний Республіки Саха (Якутія). Дане родовище було відкрито в 1955 р. Кар'єр має глибину 525 м і діаметр 1,2 км. Нині видобуток алмазів зупинений на невизначений термін.

Російський національний туроператор «Планета Якутії» пропонує тури до Мирного, що включають як відвідування оглядового майданчику кар'єру, так і ознайомлення з виробництвом алмазів на Мирнинському гірничо-збагачувальному комбінаті. Для того, щоб відвідувачі потрапили на об'єкт туристична організація узгоджує їх відвідування з службою безпеки комбінату. Вартість даного туру для однієї особи складає 3000 рублів [14].

Знаковим серед кар'єрів є кар'єр *Кар'єр Мессель* – місце виявлення цінних скаменілостей епохи еоцену (57-36 млн років тому), розташоване недалеко від комуни Мессель, приблизно в 35 км на південний схід від Франкфурта-на-Майні. Знайдені в сланцевих шарах останки ранніх ссавців та інших живих організмів добре збереглися при їх великій кількості і представляють особливу наукову цінність. Завдяки цьому 9 грудня 1995 р. кар'єр Мессель увійшов до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Тут досі ведуться археологічні

розкопки, що приваблює сюди багатьох туристів. Кар'єр має площу 0,7 км² та глибину 60 метрів [8]. Всього в кар'єрі Мессель було знайдено більше 10 000 скам'янілих риб різних видів, тисячі водних і наземних комах, безліч птахів, земноводних і рептилій, дрібні ссавці, включаючи гризунів, приматів, парнокопитних, скам'янілості рослин, в тому числі листя, плодів і т. д. Знахідки скам'янілих тварин і рослин з кар'єра Мессель експонуються в місцевому музеї Месселя, Гессенському музеї в Дармштадті, а також в Зенкенбергському музеї під Франкфуртом. Недалеко від кар'єру для відвідувачів відкритий прогулянковий парк, де є оглядовий майданчик. На сам кар'єр доступ дозволений тільки в складі спеціально організованих груп.

Великий досвід рекультивуації кар'єрних об'єктів як відпрацьованих, так і нині функціонуючих має Німеччина. Зокрема програма рекультивації вже підготовлена для *кар'єру Хамбах*. Це найбільший буровугільний кар'єр Європи, що приурочений до Нижньорейнського буровугільного басейну. Розробка даного кар'єру розпочалася в 1984 році. Кар'єр входить до структури державної компанії електростанцій «RWE». Ця компанія зобов'язалася взяти на себе реалізацію програми рекультивації «*Terra nova*». Згідно даної програми, кар'єр буде видобувати буре вугілля до 2045 р., а потім до 2100 р. його буде перетворено в найбільше прісноводне озеро Німеччини. За декілька десятиріч планується заповнити величезний котлован водою, яку за допомогою спеціально побудованого для цього трубопроводу будуть качати з Рейну. На берегах озера розкинеється величезний парк відпочинку для велосипедистів, скейтбордистів, любителів піших походів та водного спорту [16].

Зенфтенбергзе – найбільше штучне озеро Німеччини, яке виникло в результаті затоплення колишнього кар'єру вугільної шахти Німч водами річки Шварце-Ельстер [26]. На Зенфтенбергзе є штучний вкритий лісом острів площею в 250 га. У 1981 р. територія острова була оголошена заповідником. Він складається з насипного щебню, що був побічним продуктом при розробці кар'єру. З моменту введення в експлуатацію першої пляжної ділянки в 1973 р., озеро користується великою популярністю серед туристів, що віддають перевагу відпочинку на воді. В цілому з 18 км берегової лінії 7,2 км займають пляжі. Після 1990 р. були проведені роботи з укріплення берегової лінії біля озера, так як зміна рівня води в ньому загрожувала обваленням частини узбережжя. Початково глибина озера становила 40 м, але сучасні виміри не виявили ніяких точок глибше 25 м. З листопада 2007 р. на Зенфтенбергзе дозволено судноплавство; швидкість моторизованих засобів обмежена 12 км/год. З грудня 2010 по квітень 2013 року в Зенфтенберг була побудована пристань для яхт, відкриття якої відбулося 23 квітня 2013 р. На пристані більше ста причалів, вісімдесяти метровий плавучий пірс і будівля порту. Вартість будівництва склала 13 млн євро [6].

Одним з найпопулярніших місць для дайвінгу в Польщі є затоплена *каменоломня Закиувек (Zakrzówek)*, що під Краковом. Розташований кар'єр в п'яти кілометрах від Вавеля, відрізняється він гарною видимістю під водою і чудовою інфраструктурою, доступний для дайверів протягом всього року. Максимальна глибина кар'єру – 32 м, видимість – до 12 м. Під водою можна знайти різні затоплені об'єкти, такі як: два літаки, автомобілі, буси і автобуси, човни, вітрильники та спеціально побудований корабель. Цікавий факт – колись в

цій каменоломні працював один з найзнаменитіших поляків – Папа Римський Іоанн Павло II. Під водою можна побачити меморіальну дошку з цією інформацією [4]. База при кар'єрі пропонує сервіс по зарядці балонів для дайвінгу повітрям і найтроском. Є можливість взяти на прокат повний комплект для дайвінгу.

Також не далеко від Кракова знаходиться ще одна популярна база для дайвінгу – Копаркі (Koparki) в Явожно-Шчакова (Jaworzno Szczakowa), що знаходиться в 67 км від Кракова.

Копаркі – це також кам'яний кар'єр, який отримав свою назву завдяки двом величезним екскаваторам, що знаходяться під водою, які колись видобували тут доломіт. База в Копарках також оснащена для любителів дайвінгу. Максимальна глибина – 15 м, а видимість – 10 м [4].

Приклади трансформації кар'єрів під рекреаційно-туристичні комплекси представлені у Російській Федерації. Зокрема, *мармуровий кар'єр Рускеала* в Карелії є однією з рукотворних пам'яток. Перші каменоломні в цих місцях з'явилися ще в XVIII ст. Протяжність кар'єра становить 460 м, а середня ширина – 100 м, на деяких ділянках глибина рудника досягає 50 м. Прозорість води досягає 15-18 м. У 1998 р. кар'єр було взято під державну охорону в якості об'єкта культурної спадщини. В 1999 р. даний кар'єр включено до міжнародного туристичного маршруту «Блакитний шлях» [3].

На базі мармурового кар'єру на кошти туристичної фірми «Колмас Карелія» було створено «Гірський парк Рускеала», який було відкрито для масового відвідування 19 травня 2005 р. Нині даний парк відвідують десятки тисяч туристів на рік. Під час відвідування даного парку туристи тут мають можливість не лише скупатися в чистій прохолодній воді, прогулятися по зручним доріжжках, помилуватися пейзажами, поплавати на човні по затопленому кар'єру і відвідати відмінні оглядові майданчики. Відвідування парку здійснюється за декількома екскурсійними програмами: «Мармуровий каньйон», «Дорога гірничих майстрів», «Підземна Рускеала». Окрім російської, екскурсії проводяться англійською та фінською мовами. Також тут є можливість покататися на квадроциклах, здійснити стрибок з тарзанки до затопленого кар'єру, покататись на тролей, зайнятися дайвінгом, а взимку можна покататися на снігоходах [9].

Литкаринський піщаний кар'єр (Волкуша). Активна розробка кар'єру Волкуша, розташованого в Московській області Російської Федерації, розпочалася в 30-х рр. XX ст. Тут розвідали багате родовище кварцового піску. У 1974 р. родовище на цій ділянці вичерпалося, і кар'єр був законсервований. Після закінчення промислового видобування піску кар'єр Волкуша поступово заповнився водою і перетворився в мальовниче озеро з піщаними пляжами. Зараз озеро Волкуша займає площу близько 30 кв. км. [12]. В кінці XX ст. Волкушинські пляжі упорядкували, вивезли великі брили пісковика, а берега засадили соснами. У 2010-і рр. обладнали на берегах місця для купання і розважальні об'єкти. Облаштовано парковку, є показник і щит-схема кар'єра. Тепер в «пляжний» сезон це місце дуже популярне у навколишніх жителів, що заїжджають відпочивати і велотуристів. У цілому міська зона відпочинку "Волкуша" залишає дуже приємне враження. З великим смаком і дбайливим ставленням до природи облаштована територія, розумно розміщені спортивні

атракціони та павільйони, біотуалети та душові кабінки, нагляд за порядком і щоденне прибирання сміття – все це робить можливим здоровий культурний відпочинок.

На території Республіки Білорусь, неподалік міста Волковиськ Гродненської області, знаходяться мальовничі *Красносільські крейдові кар'єри*. Ці кар'єри являються природною пам'яткою Білорусі, їх образно називають «Білоруськими Мальдівами». Кар'єри розкидані по рівнинній території і являють собою мережу штучних озер, що оточені великими відвалами піску та крутими білими берегами.

Крейдяні кар'єри утворилися на місці промислового видобутку крейди для заводу будівельних матеріалів, який було запущено ще в 1914 р. [13].

Існує три типи озер:

1. Футуристичні озера, що нині є функціонуючими кар'єрами з видобутку крейди. На даних об'єктах працюють БілАЗи та екскаватори.
2. Старі озера, що являють собою кар'єри, затоплені водою ще в радянський період. Вони практично не відрізняються від природних озер, так як мають береги, що сильно заросли рослинністю, протоптані підходи до води та нормальні пляжні ділянки. Лише насичений темно зелений колір води вказує на належність до крейдових озер.
3. Молоді озера, утворені в кар'єрах, в яких видобуток крейди здійснювався уже в ХХІ ст. В озерах третього типу у воді дуже багато завислої крейди, що, як наслідок, дає дуже гарний відтінок води.

Саме озера третього типу викликають найбільший інтерес у відвідувачів. Однак керівництво ПАТ «Красносільськбудматеріали» з метою попередження нещасних випадків суворо забороняє купання в затоплених кар'єрах [13].

Найбільш креативне використання затопленого кар'єру запропонували у Китаї. Так у Шанхаї 20 листопада 2018 року було відкрито унікальний п'ятизірковий готель – 18-поверховий Intercontinental Shanghai Wonderland. Новобудова розміщена в кар'єрі, де раніше здійснювався видобуток каміння (в деяких джерелах вугілля). Офіційно кар'єр було закрито у 2000 р. через введення в Китаї нових правил охорони навколишнього середовища. Оператор курортного комплексу Shimaо Group придбав землю для реалізації проекту в 2006 р. Будівництво курорту тривало 12 років, в проєкті брали участь близько 5000 архітекторів, інженерів і дизайнерів. Вартість готелю склала – 555 млн. доларів. Всього в готелі 336 номерів, кожен з яких обладнаний окремим оглядовим майданчиком. Мінімальна вартість номера складе \$ 320. У головній будівлі розташовані спортивний та розважальний центри. Постояльці мають можливість зайнятися скелелазінням або зробити стрибок з банджи. Перед готелем знаходиться штучне озеро, в якому можна плавати на човнах і купатися. Спеціальний насос підтримує необхідний рівень води. Глибина кар'єру – 80 м. Два нижні поверхи готелю, що розташовані на дні кар'єру, є підводними. Тут облаштовано ресторани, кілька номерів і акваріум глибиною 10 м. Конференц-зала на 1000 чоловік займає два верхніх поверхи готелю. Дах готелю озеленений деревами та іншими рослинами для того, щоб будівля краще вписувалася в навколишній ландшафт. Головний декоративний елемент будівлі – прозорий

скляний водоспад, що стікає по стінах в центрі будівлі. Сонячна і геотермальна енергія забезпечать часткову енергетичну автономію готелю [11].

До числа найбільш незвичайних музичних майданчиків світу належить шведський театр Дальхала – Theatre Dalhalla, розташований у муніципалітеті Раттвік. Збудований він на дні відпрацьованого вапнякового кар'єру, завдяки чому має чудову природну акустику. Унікальне розташування і відмінний звук зробили Дальхала одним з найпопулярніших концертних залів Європи. Відкриття незвичайного музичного майданчика відбулося в 1993 р. [5].

Висновки і перспективи подальших пошуків. У світі представлена доволі широка практика використання кар'єрів в рекреаційно-туристичній діяльності. Як працюючі, так і відпрацьовані кар'єри традиційно можуть бути об'єктами відвідування під час проведення різноманітних екскурсійних програм. Оскільки, як правило, працюючі кар'єри є режимними об'єктами, де стороннім вхід заборонений, їх відвідування вимагає певних дій щодо узгодження перебування екскурсантів з керівництвом. Задля більш комфортного перебування відвідувачів та з метою забезпечення їх техніки безпеки на працюючих кар'єрах створюють оглядові майданчики, при цьому вони можуть бути як закритого, так і відкритого типу. У більшості випадків оглядові майданчики обладнані інформаційними табло, де представлена загальна інформація та вказані актуальні морфометричні параметри. Подекуди на працюючих кар'єрах практикується спуск екскурсантів у спеціальних автомобілях-вахтовках на робочий горизонт. Однак найбільшою анімацією на працюючому кар'єрі є катання на автосамоскидах (БілаЗ, Caterpillar).

Щодо відпрацьованих та затоплених кар'єрів, то напрями їх використання є значно ширшими. Зокрема, це: 1) створення зон відпочинку, де передбачене купання рекреантів та обладнання території для проведення дозвілля – парковки, місця для влаштування наметів, майданчики для пікніка; 2) заняття різноманітними водними видами спорту – катання в човнах, на байдарках, на катамаранах, дайвінг; 3) риболовля та підводне полювання; 4) облаштування різноманітних екстремальних локацій: банджи-джампінг, стрибки з тарзанки, троллей (зіплайн), тощо; 5) організація різноманітних флешмобів: танцювальні та спортивні флешмоби, художні та фотопленери тощо; 6) організація спортивних заходів – проведення мотогонок та забігів до кар'єру, скелелазіння на бортах кар'єру; 7) створення інноваційних креативних установ в кар'єрі (готелі, театри тощо).

Тож зважаючи на перерахований досвід можна стверджувати, що задля того, щоб вітчизняні кар'єри були конкурентоспроможними на світовому туристичному ринку, необхідно консолідувати зусилля адміністративних органів місцевого чи регіонального рівня, промислових об'єктів, туристичних компаній, наукових та девелоперських організацій. Це забезпечить впровадження кращих світових тенденцій щодо створення оригінальних туристичних локацій.

Список використаних джерел:

1. Бінгем-Каньйон: один з найбільших кар'єрів планети. URL: <http://travelworld.org.ua/articles/binhem-kanjon-odyn-z-najbilshyh-karjeriv-planety/>

2. Геологический словарь: в 2-х томах. М.: Недра. Под редакцией К.Н. Паффенгольца и др. 1978.
3. Горный парк «Рускеала». URL: <http://ruskeala.info/ru>
4. Дайвинг в Польше – URL: <http://polandinfo.ru/Container/Details/4730>.
5. Дальхала – уникальный театр в известняковом карьере. URL: <https://arttravelblog.ru/dostoprimechatelnosti/dalxala-unikalnyj-teatr-v-izvestnyakovom-karere.html>
6. Зенфтенбергзе – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
7. Казаков В.Л. Кар’єри. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2005. № 45. С.16-17.
8. Карьер Мессель – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
9. Карьер «Рускеала» – URL: <http://www.orangesmile.com/extreme/ru/gigantic-careers/quarry-ruskeala.htm#object-gallery>
10. Кимберлитовая трубка «Большая дыра» – URL: <https://womanadvice.ru/kimberlitovaya-trubka-bolshaya-dyra>
11. Китай не прекращает шокировать! Подземный отель в карьере – URL: <https://tclip.com/video/TQjSkQGZkAQ/%>
12. Лыткаринский песчаный карьер и Лыткаринский (Волкушинский) пруд – URL: <http://mindraw.web.ru/rod14.htm>
13. Меловые карьеры Беларусь – Белорусские Мальдивы фото описание где находятся 9.12.2014 – URL: http://posmotrim.by/article/melovye_karery_beloruskie_maldivy1.html
14. Мир (кимберлитовая трубка) – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
15. Михайловский карьер – URL: <http://gkursk.ru/pride/6/46.html>
16. Самая большая яма Европы станет искусственным озером – URL: <https://www.dw.com/ru/>
17. Скалы Твардовского – URL: <https://agentika.com/ru/encyclopedia/53349da4-fdf4-4a54-9cb8-18d6339da0fc/places/root/24440213-399b-4280-a0f5-1d5e2c2e84d3?version=IxK-0>
18. Супер Пит (Super Pit) – самый большой золотой рудник в мире – URL: <http://animalworld.com.ua/news/Super-Pit-Super-Pit-samyj-bolshoj-zolotoj-rudnik-v-mire>
19. Экскурсия на Сибайский карьер – URL: http://xn--j1anba.xn--p1ai/?Itemid=435&catid=43:2016-03-01-05-27-03&id=526:2017-03-16-09-51-05&option=com_content&view=article
20. Cómo visitar Chuquicamata: la mina a cielo abierto más grande del mundo – URL: <https://www.denomades.com/blog/como-visitar-chuquicamata-mina-cielo-abierto-mas-grande-mundo>
21. Erzberg adventure – URL: <https://www.abenteuer-erzberg.at/cms/einzelbesucher/?lang=en>
22. The Super PitThe biggest open pit gold mine in Australia – URL: <http://www.superpit.com.au/>

СЕКЦІЯ 8

Краєзнавчий туризм

УДК 913:338.48.005

Божук Тетяна

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка*

Місто-курорт Сколе і територія довкола: краєзнавчі мандрівки

Охарактеризовано природно-географічні та історико-культурні ресурси на території дослідження. Розглянуто сучасний стан інфраструктурного забезпечення та асортимент надання рекреаційно-туристичних послуг. Подано аналіз туристичних маршрутів, які користуються популярністю.

Ключові слова: *курорт, рекреація, туризм, краєзнавство, Сколівські Бескиди.*

Bozhuk T. Skole resort town and surrounding area: local lore travels. *The natural-geographical and historical-cultural resources on the territory of the research are characterized. The current state of infrastructure and the range of recreational and tourist services are considered. An analysis of popular tourist routes is presented.*

Key words: *resort, recreation, tourism, local lore, Skole Beskids.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перебування на природі і у гармонії з природою знову набувають актуальності – особливо це було відчутно в умовах карантинних обмежень у 2020 р. Люди поодинокі, з друзями чи сім'ями вирушали у лісо-паркові зони, вибиралися в гори з тим, щоб відпочити від шумних міст і набратися позитивної енергії. Тому, насамперед, краєзнавчі мандрівки привертають увагу як звичайних жителів, так і туристів, свідченням чого є збільшення кількості повідомлень у соціальних мережах.

Місто Сколе і навколишні села належать до числа тих населених пунктів, які мають славу історію впродовж багатьох століть. Місто Сколе має зручне географічне положення. Розташоване в долині р. Опір у півніжжі Сколівських Бескидів.

Обрану територію дослідження можемо віднести до рангу локальної рекреаційно-туристичної дестинації для потреб активного відпочинку та стаціонарної рекреації у поєднанні з об'єктами історико-культурного призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор. Теоретичні, методичні і краєзнавчі аспекти функціонування діяльності на території Сколівського району Львівської області висвітлювалися у роботах і довідниках [1, 7, 9]. Використано напрацювання досліджень Національного природного парку «Сколівські Бескиди» [3, 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Територія дослідження, на перший погляд, доволі відома

і вивчена частина Карпат із своєю самобутньою історією. Однак, хочеться звернути увагу на сучасний стан ресурсного та інфраструктурного забезпечення, що в свою чергу формує надання нових рекреаційно-туристичних послуг і, відповідно, формування нових туристичних маршрутів.

Формування мети дослідження (постановка завдань). Мета роботи: проаналізувати природні та історико-культурні ресурси, а також інфраструктурне забезпечення й асортимент надання рекреаційно-туристичних послуг на території дослідження.

Об'єктом дослідження є місто курорт Сколе і територія навколо, що належить до населених пунктів Гребенів, Коростів, Корчин, Верхнє-Синьовидне, Труханів, Кам'янка, Дубина.

Методи та організація дослідження. У процесі проведеного дослідження застосовано методи аналізу та узагальнення, використано матеріали власних спостережень під час туристичних походів і краєзнавчих мандрівок.

Вклад основного матеріалу з аналізом отриманих наукових результатів. Територія дослідження (Рис. 1) охоплює частину Національного природного парку «Сколівські Бескиди» і територію населених пунктів Сколе, Гребенів, Коростів, Корчин, Верхнє Синьовидне, Побук, Труханів, Кам'янка, Дубина.

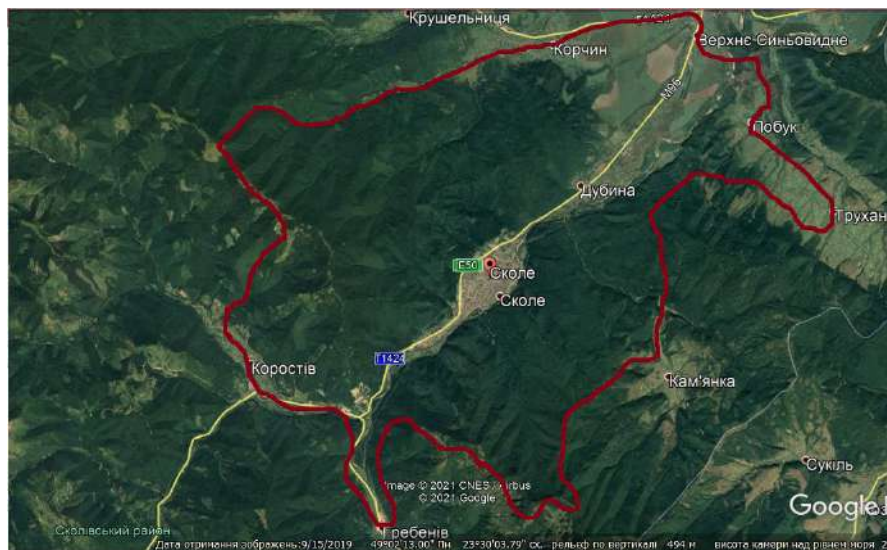

Рис. 1. Територія дослідження

Орографічні особливості території дослідження придатні для екологічних стежок і туристичних маршрутів, зокрема по хребту г. Парашки – найвищої

вершини Сколівських Бескидів, прокладено маршрут м. Сколе – с. Майдан, екологічна стежка проходить по хребту Зелем'янки.

Характер гідрологічної сітки території дослідження визначають дві найбільші річки: р. Стрий (тече у субширотному напрямку між селами Новий Кропивник і Верхнє Синьовидне) та її права притока р. Опір (тече в субмеридіональному напрямку між селами Верхнє Синьовидне і Гребенів). Руслу цих річок проходять по лініях крупних тектонічних порушень. Всі інші річки та потоки (Орява, Бутівля, Крушельниця, Уричанка, Ямельниця, Чудилів Потік, Павлів Потік, Кам'янка і т.п.) є її притоками. На південь від долини Стрия розгалуженість гідросітки поступово зменшується, долини різко звужуються. В даному районі мають місце ерозійно-тектонічні долини, серед яких можна виділити р. Опір.

Гідрологічний режим річок характеризується наявністю яскраво вираженого весняного розливу та декількох (до 8-9) паводків з підйомом рівня води на декілька метрів. При інтенсивному таненні снігів чи при сильних дощах водність рік та потоків збільшується, зростає нещадна сила води. Часто вона призводить до руйнування доріг, знесення мостів та підтоплення населених пунктів.

Гірський характер річок та відповідна геологічна будова разом призвели до утворення цікавих водоспадів та перепадів на річках і потоках. Найбільш цікавим на території НПП «Сколівські Бескиди» є водоспад на р. Кам'янка та водоспад Гуркало на р. Мала Річка біля с. Корчин. Перепади є менш відвідуваними об'єктами на території парку, але не менш привабливими. Вартими уваги вони є, зокрема, на Павловому та Чудиловому потоках.

У межах НПП «Сколівські Бескиди» виявлено 27 джерел з мінеральною водою. До найвідоміших джерел належать: джерело в урочищі Павлів потік (слабомінералізована вода без специфічних компонентів та властивостей); джерело в долині р. Кам'янки; джерело Альберто в м. Сколе; Юліне джерело в м. Сколе; джерело «Ропа» в с. Гребенів (йодо-бромна ропа).

Архівні матеріали свідчать, що на території НПП «Сколівські Бескиди» до 1939 р. існували курорти європейського значення.

Поряд із мінеральними джерелами викликають цікавість джерела так званої «залізної води» – вод, збагаченими оксидами заліза, що надає їм червоного кольору, зокрема біля Павлового потоку та у с. Гребенів. На правому березі р. Опір майже в центрі с. Гребенів, із свердловини витікає лікувальна вода хлоридно-гідрокарбонатно-натрієвої мінералізації. Вода солоня (ропа), червоного кольору. До другої світової війни тут діяв курорт. На сьогодні залишилися рештки ванни із мармурової крихти. У перспективі тут можна було б відновити лікувальний заклад. На даний час джерела мінеральної води практично не використовуються.

На території НПП «Сколівські Бескиди» є близько 50 санаторіїв, баз, пансіонатів, мотелів, кемпінгів. Найбільш відомими і популярними є мотелі «Святослав» і «Окей». Мотель «Святослав» розташований в урочищі Святослав, поряд течуть річки Опір і Орява. Розрахований на 32 місця, включає весь комплекс послуг, які пропонуються туристам. Мотель «Окей» знаходиться в с.

Коростів. Розрахований на 22 двомісні номери, з високим рівнем комфорту і сервісу.

На даний час на території дослідження зареєстровано понад 100 агроосель. Рекреаційно-розвиненими є села Коростів, Святослав, Дубина та м. Сколе.

Варто також згадати про пам'ятки історії й культури на території дослідження [10]:

1. пам'ятки архітектури всеукраїнського значення – м. Сколе. Пантеліївська церква та дзвіниця XVII ст.;
2. пам'ятки архітектури – с. Крушельниця. Церква святої Трійці. 1842 р. Дзвіниця XIX ст.;
3. пам'ятки архітектури місцевого значення:
 - с. Гребенів. Будинок залізничного вокзалу. 1929 р.;
 - с. Коростів. Церква св. Параскевії. 1876 р. Дзвіниця XIX ст.;
 - с. Крушельниця. Церква св. Миколая 1824 р.;
 - с. Корчин. Церква та дзвіниця 1824 р.;
4. пам'ятки історії та культури місцевого значення:
 - с. Корчин. Пам'ятник Б. Хмельницькому;
 - с. Корчин. Будинок з меморіальною дошкою, в якому 30 липня 1884 року виступав Іван Франко;
 - м. Сколе (гора Альтана). Могила воїнів УПА;
 - с. Гребенів. Могила князя Святослава;
 - м. Сколе. Братська могила воїнів, що загинули в роки другої світової війни;
 - м. Сколе. Пам'ятник Т. Шевченку;
5. землі історико-культурного призначення:
 - с. Крушельниця. Вертіж. Археологічне поселення VII-III ст. до народження Христа;
6. державні пам'ятки природо-заповідного фонду місцевого значення:
 - ботанічні – с. Коростів, с. Козьова. Тис ягідний віком понад 100 років; м. Сколе, вул. Д. Галицького, 46. Віковий дуб; м. Сколе, вул. Лісна. Платан клиноподібний; м. Сколе, вул. Стрийська. Група вікових дубів; м. Сколе, Д. Галицького. Глід червонолистий;
 - гідрологічні – с. Корчин. Водоспад “Гуркало”; с. Кам'янка. Водоспад на р. Кам'янка;
 - геологічні – с. Корчин. Скеля “Турецький камінь”.
7. На території НПП “Сколівські Бескиди” є такі еколого-пізнавальні маршрути [4, 5, 8]:
 - “м. Сколе - водоспад Гуркало” (14 км.);
 - “Долиною р. Кам'янка”, протяжність якого 3,5 км. Основними пунктами на маршруті є с. Дубина, джерело мінеральної води, водоспад на р. Кам'янка та озеро Журавлине (Мертве);
 - “На водоспад” (ур. Павлів потік - ур. Чудилів потік - водоспад на р. Кам'янка). Довжина цього маршруту становить 4.5 км;

- “На гору Лопата” (9 км), основними пунктами на маршруті є залізнична станція Сколе, Павлів потік та гора Лопата.
- 8. Є на території НПП “Сколівські Бескиди” і веломаршрути, саме [11]:
 - “м. Сколе - с. Підгородці - с. Східниця - с. Довге - “Водоспад на р. Кам’янка” (64 км) та “м. Сколе - Святослав - БЗВС “Тисовець” (30 км).
- 9. Останнім часом все більшої популярності набувають історико-пізнавальні маршрути, зокрема:
 - “Нижнє Синьовидне - Труханів - гора Ключ - Сколе” (20 км);
 - “Верхнє Синьовидне - Корчин - водоспад Гуркало - гора Парашка - Сколе”.

Є також велосипедний маршрут, який проходить за межі НПП, але користується не меншою популярністю – це “Сколе - Ключ - скелі Довбуша - Болехів - Стрий” (62 км).

До найбільш популярних туристичних маршрутів належать: «Урочище Святослав - Павлів потік», «На гору Лопата», «До водоспаду на р. Кам’янка», «Долиною річки Кам’янки». Адже, гора Парашка, Урицькі скелі, водоспад на річці Кам’янци, озеро Журавлине та заплава р. Кам’янки є відносно легкодоступними та добре розрекламованими. Так, наприклад, гора Парашка відвідується рекреантами набагато частіше, ніж гора Лопата чи гора Ключ.

Не менш привабливим місцем для туристів є і водоспад на р. Кам’янка, його висота становить 6 м. В руслі ріки помітні величезні брили пісковика, а на лівобережжі височіють дикі прямовисні скелі. Приблизно на відстані 0,5 км від водоспаду ліворуч по стрімкому схилу підіймається облаштована стежка до цікавого природоохоронного об’єкту – урочища Журавлиного. Воно отримало назву від однойменної рослини, яка зростає на даній території. Народна назва цього озера – Мертве. Від озера через ліс веде стежка до ще однієї улюбленої туристами локації, яка знаходиться поза межами НПП «Сколівські Бескиди» і має назву «Острів Пасхи». Вище водоспаду долина річки розширюється. Тут облаштовано місця для відпочинку, можна розпалити вогнище, розміститися на нічліг з наметом.

Якщо говорити про антропогенне навантаження, то значний потік рекреантів власне припадає на територію біля водоспаду р. Кам’янка. Зменшити цей показник можна, запропонувавши туристам відвідати інший водоспад – Гуркало, який є поки що менше відомим, і популярним.

Рекреаційна зона “Колодка” або Тухольські ворота – перевал через північно-східну вузьку частину Сколівської улоговини, що у Сколівських Бескидах. Розташований на відстані 1,2 км на північний схід від м. Сколе. Висота його становить 441 м. н.р.м. Перевал відкритий цілий рік. Через нього проходить міжнародний автошлях М 06. Зараз тут діє зона коротко-термінового відпочинку з однойменною назвою “Колодка”. Її площа становить 1.1 га., рекреаційна місткість – 300 осіб. Для зручності є стоянка для автомобілів та облаштовано три місця для розведення вогнищ [2].

Якщо говорити про об’єкти геотуризму, то не можна не згадати Орівську скибу (тектонічну пам’ятку природи) – геологічну структуру скибової зони бескидської низько- і середньогірної зовнішньої зони Карпат, сформованої як насуви на Передкарпатський прогин. Розташована на північ від Сколівських

Бескидів, орографічно відповідає Орівській групі низькогірних хребтів. Скибова зона складається з відмежованих регіональними розломами та насунутих одна на одну своєрідних структур – скиб, які простягаються по всьому північному схилу Карпат і формують гірські хребти. Утворені вони скибами крейдового і палеогенового тонкоритмічного алевроліто-пісковикового флішу. Загалом цей об'єкт займає одні з найвищих оцінок в придатності для рекреаційного природокористування.

Отже, на території дослідження найбільш привабливими є гора Парашка, водоспади Кам'янка і Гуркало, озеро Журавлине, могила Святослава (с. Гребенів), дерев'яні церкви, Орівська скиба, меандри р. Стрий та перекази на Павловому та Чудиловому потоках.

Висновки і перспективи подальших пошуків у цьому напрямку. Безумовно, що охарактеризовані туристичні об'єкти і краєзнавчі мандрівки є цікавими для туристів, які відпочивають протягом відпустки чи протягом хоча би вихідних днів. Однак, зрозуміло, що наступного разу наш допитливий турист буде шукати інші локації для проведення вільного часу, тому на найближче майбутнє слід проаналізувати краєзнавчі мандрівки довкола Довгого, Урича, Східниці тощо.

Список використаних джерел:

1. Божук Т. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика – Львів: Український бестселер, 2014. – 468 с.
2. Кепеняк Н.М. Лісорекреаційна активність жителів населених пунктів на території НПП «Сколівські Бескиди». *Людина та довкілля. Проблеми геоєкології. Науковий журнал ХНУ імені В.Н. Каразіна*. Харків, видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна. №1-2, 2014. С. 24-30.
3. Крамарець В.О., Дубина Я.І., Коханець М.І. [та ін.]. Національний природний парк «Сколівські Бескиди». Об'єкти неживої природи. Стрий: Укрпол, 2005. 36 с.
4. Крамарець В.О., Мілкіна Л.І., Коханець М.І. [та ін.]. Національний природний парк «Сколівські Бескиди». Еколого-пізнавальна стежка «Долиною річки Кам'янка». 2008. 19 с.
5. Мандрівки на вершини Карпат з турбаз Львівського обласного центру краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді. Львів: Червона калина, 2006. 46 с.
6. Національний природний парк «Сколівські Бескиди». Рослинний світ / за ред. В.А.Соломаха К.: Фітосоціоцентр, 2004. 240 с.
7. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 550 с.
8. Приндак В.П., Лях І.В. Національний природний парк «Сколівські Бескиди». Еколого-пізнавальна стежка «Водоспад». Сколе, 2007. 38 с.
9. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України. Чернівці, 2008. 258 с.
10. Сітницький Ю.І. Мандрівки по Карпатах. Популярні туристичні маршрути по Карпатах (путівник). Львів: Біблос. Брук, 1993 96 с.
11. Туристичні шляхи Львівщини: каталог. Львів: Дизайн студія «Папуга». 24 с.

Історико-культурна спадщина прикордонного Мостиського району Львівської області як ресурс розвитку краєзнавчого туризму

У статті проаналізовано стан, проблеми і шляхи залучення історико-культурної спадщини для потреб краєзнавчого туризму. Дослідження виконане на матеріалах прикордонного Мостиського району Львівської області. Об'єктом дослідження є історико-культурний потенціал цього адміністративного району, що межує з територією Польщі, а предметом дослідження – історія розвитку, просторові відмінності, проблеми та перспективи розвитку краєзнавчого туризму.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, краєзнавчий туризм, пам'ятка сакрального мистецтва.

Skabara R. Historical and cultural heritage of the border Mostys'ka district of Lviv region as a resource for the development of local lore tourism. *The study was performed on the materials of the border Mostys'ka district of Lviv region. The object of the research is the historical and cultural potential of this administrative district, which borders the territory of Poland, and the subject of the research is the history of development, spatial differences, problems and prospects of local history tourism.*

Keywords: historical and cultural heritage, local lore tourism, monument of sacred art.

В умовах перманентної нестабільності трендів розвитку галузі туризму в Україні, на наше переконання, зростає потреба міждисциплінарних наукових досліджень, що мають на меті обґрунтування шляхів залучення до туристичного процесу адміністративних одиниць, що мають прикордонну інфраструктуру.

Саме такі регіони, як правило, володіють значним історико-культурним потенціалом, до складу якого відносимо різні види історичних пам'яток, меморіальних місць, народні промисли, музеї, тобто поєднання об'єктів матеріальної і духовної культури [1;93].

Стан, проблеми і шляхи залучення історико-культурної спадщини для потреб краєзнавчого туризму аналізувалися автором на прикладі Сокальського, Жовківського та Стрийського прикордонних адміністративних районів Львівщини [2,3,4].

Об'єктом дослідження є історико-культурний потенціал прикордонного Мостиського району Львівської області, що межує з територією Польщі, а **предметом дослідження** – історія розвитку, просторові відмінності, проблеми та перспективи розвитку краєзнавчого туризму в Мостиському районі Львівської області.

Основними методами дослідження є системно-структурний підхід, історичний аналіз, метод багатомірного аналізу, соціологічні, порівняльний, статистичний.

Потрібно зазначити, що у багатьох державах менш успішні регіони саме локальну історико-культурну спадщину і пізнавальний туризм вважають перспективним драйвером їх сталого розвитку.

Для інтеграції окремих складових частин культурної спадщини і використання їх в якості туристичного продукту органи влади і об'єднання операторів ринку генерують спільні заходи з реставрації об'єктів, започаткування нових і реновацію існуючих музеїв, зокрема музеїв під відкритим небом (скансенів), закладів харчування і засобів колективного розміщування.

Сьогодні на території Мостиського району зберіглося лише вісім пам'яток архітектури загальнодержавного значення та 35 пам'яток архітектури місцевого значення, що складають основу історико-культурного надбання.

До безцінних пам'яток сакральної архітектури району спеціалісти відносять, наприклад, церкву святого Миколи у с. Буців. У 1473 р. тут вже існувала парафіяльна церква, а сучасна дерев'яна збудована приблизно в 1600 році; це видовжена тризрубна будівля, у якій бабинець, нава і вівтар мають однакову ширину.

В районному центрі діє церква Покрови Пресвятої Богородиці, збудована у 1636 р. Відомо, що в період австрійського імператора Йосифа II місцева греко-католицька громада отримала під церкву споруду колишнього римо-католицького костелу, зведеного у 1636 р.

Церква святого архистратига Михаїла в с. Соколя існувала вже у 1507 р. Попередня, тризрубна триверха церква, що збудована у 1789 р., згоріла на початку двадцятого століття.

Церква Собору Пресвятої Богородиці у с. Гостинцеве Мостиського району у 1632 р. отримала юридичний дозвіл на земельні угіддя від польського короля Владислава IV. Існуюча дерев'яна церква збудована у 1659 р.

Важливими з огляду свою історію архітектурними пам'ятками району є: 1) Домініканський монастир (1404 р.) з діючим костелом Матері Божої Неустанної Помочі (1598 р.), у костелі знаходиться однойменна чудотворна ікона, коронована Папою Римським (м. Мостиська); 2) Костел Різдва Івана Хрестителя (1404 р., 1604 р.), тепер греко-католицька церква (м. Мостиська); 3) Філіяльна каплиця Відвідання Єлисавети Пресвятою Марією, тепер греко-католицька церква (1636 р.) (м. Мостиська); 4) Графський палац (1825 р.), тепер школа (м. Мостиська); 5) Монастир сестер служебниць Діви Марії з костелом-санктуарієм Матері Божої Фатімської (XVII ст.) (с. Крисовичі); 6) Костел Св. Апостола Матвія (с. Крученичі); 7) Костел Св. Миколая (XVII ст.) (с. Радохинці); 8) Костел Св. Миколая (XIX ст.).

На окрему увагу заслуговують фортифікаційні споруди на території Мостиського району. Зазначимо, межі Австрійської і Російської імперій до першої світової війни проходили північніше географічної лінії Краків - Тарнув - Перемишль - Львів. Серед цих міст особливе займав Перемишль як передкарпатські ворота в напрямі на Краків, великий промисловий район Сілезію, до австрійської столиці Відня і угорської Будапешту. У 1853 р. австрійський уряд розробляє плани розбудови навколо міста фортів і оборонних укріплень. Це були цегляні споруди, віддалені від центра міста на 2-3 км.

Перспективним напрямом розвитку краєзнавчого туризму на території Мостиського району є залучення до цього процесу музеїв. Розвиток музейного туризму ґрунтується на ідеї комплексного показу історії і культури територій, що

входять в коло наукового, просвітницького та інших традиційних інтересів музею, обумовлених особливостями і складом тих чи інших музейних колекцій.

Базовими процесами, що пов'язані зі створенням музейно-туристських продуктів є інтерпретація культурної спадщини території і напрацювання специфічних музейно-туристських креативних рішень.

Розвиток музейного туризму, на нашу думку, може бути спрямований на роботу як з індивідуальними туристами чи невеликими групами, що подорожують самостійно, не користуючись послугами організаторів туризму, так і на роботу з організованими групами.

У залежності від цього музеї можуть займати різні позиції в сфері туризму. Наприклад, коли мова йде про самодіяльних туристів, музей може виконувати роль туроператора – фактично приймаючої організації, що разом з іншими місцевими партнерами забезпечує власний туристичний цикл, включно з організацією культурних програм, розваг тощо.

Серед найвідоміших об'єктів району – музей історії м. Судова Вишня, що розташований у приміщенні Народного дому. Будинок є пам'яткою історії XIX ст. 1897 р. тут виступав Іван Франко, балотуючись до австрійського парламенту. Про це нагадує меморіальна таблиця, встановлена на фасаді Народного дому. В містечку народився Іван Вишенський (1545-1620), письменник-полеміст, літературний і громадський діяч. У експозиції бачимо фотокопії рукописів І. Вишенського, схему його подорожі в Афонський монастир, портрет роботи Т. Дмитрасевича.

Історико-краєзнавчий музей “Мостищина” в районному центрі розповідає про історію краю від найдавніших часів до сьогодення. Філія історико-краєзнавчого музею у м. Судова Вишня має експозиції: викопні рештки археологічних досліджень, середньовічна Судова Вишня під владою Казимира Великого, виробы слюсарного та ковальського цехів, поминальна книга шевського цеху (1685 р.), свічки з Березівської і Судовишнянської церкви, збірки Івана Франка (20-ті рр. XX ст.), історія папірні в Судовій Вишні, фото та листи періоду національно-визвольних змагань 40-50-х рр. XX ст. та багато іншого.

У селі, де в українській родині народився відомий оперний співак Модест Менцинський, Великі Новосілки діє краєзнавчий музей. В експозиції музею – речі, які належали М. Менцинському, нумізматичний відділ (експонати XIX-XX ст.), українська вишивка.

У краєзнавчому музеї с. Волиця представлено побут місцевого населення, світлицю минулого, вишиванки.

25 жовтня 2009 року в с. Бортятин урочисто відкрили музей-садибу Богдана-Ігоря Антонича. Відкриття музею-садиби відбулося в межах відзначення століття з дня народження Богдана-Ігоря Антонича.

Можна стверджувати, що формування і реалізація спеціалізованої туристичної програми є серед можливостей кожного музею Львівської області. Спочатку це буде незначний туристичний потік спеціалістів чи тих людей, що цікавляться українською природою, історією чи культурою. Проте, саме такий невеликий потік є в силах обслужити колектив музею.

Саме тому важливим є, наприклад, показ музейних експонатів поза територією музею, в 2017 р. одинадцять музеїв області організували 81 таку виставку (всього 319 виставок впродовж року).

Ця практика дає неоціненний досвід, вона дасть можливість створити додаткову рекламу музею, дозволить підготуватися до можливих більш інтенсивних туристських акцій. Для формування програм спеціалізованого туризму музеям необхідно попередньо вирішити низку завдань.

Вибір туристичної спеціалізації. Найбільш простим рішенням є пропозиція по спеціалізації на історії і культурі свого регіону чи на імені будь-кого з відомих земляків, однак, у більшості випадків туристичний ринок автоматично відкидає подібний підхід.

Багато територій, регіонів є невідомими, а тому і не цікавими як українському, так і зарубіжному споживачу; імена відомих в нашій історії осіб іноді нічого не говорять закордонним дослідникам. Скоріше туристичний ринок відреагує на спеціалізацію на будь-якому явищі, на всесвітньо відомому феномені чи імені.

Привабливими для вибору спеціалізації є подієвий туризм. Він, як правило, пов'язаний з унікальними подіями, приуроченими лише до конкретної території – найбільшими ярмарками, фестивалями, народними святами, річницями подій, ювілеями тощо. Насамкінець, для спеціалізації дуже важливими є власне музейні ініціативи.

Наступним завданням є грамотне укладання туристичної програми і туристичного маршруту. Власне музей і його цікаві місця ніколи не приваблять до себе такої уваги як цікавий маршрут з різноманітними об'єктами (наприклад, навіть в рамках однієї спеціалізації).

Ще одним важливим завданням є поєднання в межах музею комплексу функцій з організації туризму (передовсім екскурсійної діяльності і розміщення). Надання туристу нічлігу в конкретному місці збільшує прибутковість обслуговування на порядок; це своєрідний специфічний туристичний закон і він може бути застосований і в організації музейного туризму. Тут зазначимо, що екскурсійною роботою займаються практично усі музеї Львівської області. У 2017 р. в 19415 екскурсіях в музеї взяли участь 503,9 тис. осіб, з них 335,6 тис. – учні та студенти.

Звичайно, легше це здійснити музеям-заповідникам, на територіях яких можливе будівництво готелів чи пристосування для цієї мети прибудов. Проте і в межах музею можлива реалізація такої ідеї.

В будь-якому випадку важливо не віддавати повністю організацію нічлігу, харчування і відпочинку туристів в рамки іншої туристичної фірми (тоді музею залишаються лише прибутки від продажу вхідних квитків), а організувати обслуговування цього невеликого туристичного потоку. У цьому випадку може виникнути проблема отримання нової ліцензії.

Насамкінець, потрібно відмітити ще одне важливе завдання – створення рекламної інформації і її поширення. Загальна реклама, навіть якщо вона буде яскравою і професійно виконаною, не принесе успіху.

Найважливішою умовою є наявність максимальної і чіткої інформації про пропонований тур: географічна карта, транспортна доступність, докладна

характеристика всіх пунктів маршруту, місць нічлігу, погодинний розклад кожного дня туру, а також чітке вказання ціни і можливих скидок.

На території Мостиського району збереглися три пам'ятки садово-паркового мистецтва – парки у Крукеничах, Тишковицах, Тищенці (XVIII ст.).

До пам'яток монументального мистецтва Мостиського району належать пам'ятник українському поету-полемісту Івану Вишенському (скульптор Д. Крвавич, архітектор М. Бевз, 1979, бронза) у м. Судова Вишня, пам'ятник гетьману України Богдану Хмельницькому і пам'ятник Тарасу Шевченку (скульптор Е. Мисько, Л. Яремчук, архітектор В. Каменщик, 1994, бронза, мармурова крихта) у Мостиськах.

До пам'яток історії Мостиського районі сьогодні належать: 1) Братська могила радянських воїнів (червень 1941 р. с. Баличі); 2) Братська могила воїнів УПА (1993 р., с. Королино); 3) Братська могила жертв репресій (2002 р. с. Крукеничі); 4) Братська могила радянських воїнів і партизанів-наумівців (1983 р. с. Крукеничі); 5) Братська могила радянських воїнів (1975 р. с. Малі Мокряни); 6) Кладовище радянських воїнів (липень 1944 р., перепох. 1974 р., м. Мостиська); 7) Братська могила радянських воїнів (1944 р. м. Судова Вишня); 8) Хата, в якій жив Антонич Б.-І., український поет (1925-1937 рр. с. Бортятине); 9) Будинок, в якому діяла папірня (1785 р., м. Судова Вишня); 10) Будинок, в якому виступав Франко І.Я. (1897 р., м. Судова Вишня); 11) Художньо-меморіальна табличка Менцинському М., українському оперному співакові (1995 р., с. Великі Новосілки); 12) Пам'ятник на честь скасування панщини (1898 р. с. Вовчишовичі); 13) Пам'ятник на честь скасування панщини (1898 р., с. Дмитровичі).

Район має розвинену готельну мережу. Наприклад, у с. Довгомостиська розташований готельно-відпочинковий комплекс “Шервуд”.

Готель гармонійно вписується в красиву лісопаркову зону з оригінальним ландшафтним дизайном і неповторними архітектурними формами. Тут ви побачите гармонійне поєднання досягнень цивілізації і величі природи. Затишні і комфортні номери, турботливий і усміхнений персонал – дарують клієнтам незабутній відпочинок.

Ресторанно-готельний комплекс “Шервуд” розміщений на міжнародній трасі Львів-Шегині в 35 км. від м. Львова.

До послуг клієнтів 23 4-х зіркових номери класів люкс, стандарт і напівлюкс. Кожен номер оснащений кондиціонером і необмеженим доступом в інтернет (Wifi), а також супутниковим телебаченням. Всі номери унікальні і виконані в неповторній кольоровій гаммі.

На території готельного комплексу “Шервуд” діє зал-ресторан “Зимовий сад” і ресторан “Колиба”, оздоблені у староукраїнському стилі.

Поряд з готелем, на березі озера розташований ресторан “Колиба”, основний зал якого вміщає 50 чоловік, 5 альтанок забезпечать відпочинок на свіжому повітрі. Вони розташовані довкола ресторану, вміщають до 10 осіб. Сховатися від літньої жари за чашкою чаю або кави, насолоджуючись неповторним десертом можна тут, біля озера.

Окрім названого закладу розміщення туристів, в Мостиському районі діють: готель “Корона” (м. Мостиська), готель “Міраж” (м. Судова Вишня, мотель “Світлиця” (с. Шегині), будинок відпочинку для водіїв “Барон” (м. Судова

Вишня), готель “Мисливець” (м. Мостиська), мотель “Еллада” (с. Воля Садківська), мотель “Гостинний двір” (с. Гостинцеве), мотель “Мрія” (м. Мостиська).

Вже сьогодні територією Мостиського району проходять п'ять туристичних маршрутів:

I. Мостищина історична. (Історико-краєзнавчий музей “Мостищина” церкви та костели міста – Рудниківський палац.);

II. Літературно-мистецька Мостищина. (с. Борятино – с. Дмитровичі – м. Судова Вишня – м. Мостиська – с. Новосілки – с. Хідновичі);

III. Храми Мостищини. (Найстаріші церкви с. Дмитровичі і с. Стоянци – Храми Судової Вишні – Костел та церква с. Твіржа – Церква с. Гостинцеве – Церква на Заваді – Храми м. Мостиська – Костел на Закостіллі – Церква с. Буховичі – Костели с. Пнікут і с. Крукеничі – Церква с. Хлиплі);

IV. Поповицькі форти;

V. Туристично-краєзнавчий маршрут по історичних пам'ятках Мостищини і Судовишнянщини – “Святий дуб”. (Музей-садиба, церква с. Борятино) – Борятинський ліс. “Святий дуб”, який має понад 1000 років, ікона в дубі, поклонялися ще язичники) - м. Судова Вишня (Народний дім, Ратуша, музей, храми с. Королино – Капличка в лісі – м. Мостиська (музеї, храми, палац) – с. Крисовичі – Поповицькі форти).

Проаналізувавши пам'ятні, історичні, національні звичаї та обряди, краєзнавчі, природні ресурси, можемо стверджувати, що сфера туризму може бути одним з пріоритетних напрямів модернізації та диверсифікації господарського комплексу прикордонного Мостиського району, чинником оздоровлення і виховання у людей різних вікових категорій патріотизму та любові до рідного краю.

На жаль, громада району не повністю використовує історико-культурну спадщину для створення нових туристичних продуктів. На сьогоднішній день, не задіяні існуючі методики аналізу функціонування пам'яток історії та культури в якості екскурсійного туристичного об'єкта. Саме тому окремі елементи історико-культурної спадщини залучаються до туристичної галузі не системно, а їх краєзнавчо-пізнавальна функція мінімізується.

Треба зазначити, що перспективи розвитку в'їзного туризму на території прикордонного Мостиського району, до певної міри, залежать від розвитку інфраструктури митних прикордонних переходів.

Як зазначають професіонали галузі туризму, до перспективних турпродуктів Мостиського району належать: - обслуговування транзитного транспортного руху в бік з кордоном з Польщею; - етнічно-сентиментальний турпродукт для гостей з Польщі, що базуватиметься на сакральних пам'ятках Мостиськ, Судової Вишні та інших населених пунктів району.

Зазначені турпродукти потребують відповідної інфраструктури. До кроків з її модернізації належить, насамперед, модернізація міжнародної автомобільної траси Львів - Шегині і модернізація міжнародної залізничної магістралі (європейської) Львів - Мостиська - Перемишль.

Для окреслення ймовірних і реальних напрямків та етапів розвитку краєзнавчого туризму у прикордонному Мостиському районі і для напрацювання

програми по їх реалізації необхідно визначити головні проблеми, що зумовили фактичний занепад галузі в цілому і на даний час заважають ефективно використовувати всі сприятливі чинники та передумови. Деякі з чинників мають національний характер, деякі стосуються тільки Львівської області, деякі – лише прикордонного Мостиського району.

Усунення чи, принаймні, зменшення цих перешкод вимагає зусиль не тільки від суб'єктів туристичного ринку, а й від цілого ряду інших державних та комерційних структур поза цією сферою.

Розвиток туристичного комплексу є ефективним засобом структурної трансформації господарства в сторону його соціальної орієнтації. В цьому плані туризм може дати відчутний соціальний ефект в першу чергу за рахунок розширення зайнятості населення. За своєю економічною результативністю туризм є цілком конкурентоздатною галуззю. Ефективна політика освоєння туристичного потенціалу може стати дієвим інструментом екологізації господарського комплексу району, засобом підвищення рівня екологічної безпеки території. В сучасних умовах, усвідомлюючи неможливість створити відразу всі необхідні європейські умови відпочинку і оздоровлення, ми повинні зосередитись на тих особливостях регіону, які дозволять привабити іноземного і внутрішнього туриста вже сьогодні.

Важливим аспектом створення стратегії розвитку туризму в Мостиському районі є питання офіційного визнання місця і ролі цієї галузі в економічній структурі і, відповідно, визначення курсу практичних дій на різних рівнях влади. В якості основних мотивів необхідності та доцільності активізації розвитку туристичної індустрії можна навести такі аргументи.

Регіон стає привабливим для іноземних інвестицій. Державний і місцевий бюджети отримують надійне джерело грошових надходжень.

Висновки. Наявність потужного природного та історико-культурного туристичного потенціалу, рівень освоєння якого за оцінками спеціалістів становить всього лише 10%. Прискорене освоєння туристичного потенціалу території з орієнтацією на сучасні тенденції розвитку туризму в світі неминуче викликає позитивні зрушення в інших сферах і тим самим, створює сприятливі передумови для вирішення соціальних проблем, зростання життєвого рівня населення, формування нормального ринкового середовища.

Беручи до уваги передумови розвитку та наявний історико-культурний туристичний потенціал, туристична галузь може бути визнана однією із пріоритетних сфер перспективного розвитку району з чітко визначеною політикою по відношенню до неї і програмою дій.

Список використаних джерел:

1. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.
2. Скабара Р., Лабарткава К., Тимошенко Л. Сучасний стан та тенденції розвитку туризму у прикордонному Сокальському районі Львівської області. *Формування мереж прикордонного співробітництва України*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м.Чернівці, 12-13 травня 2011 р. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. С.218-220.

3. Скабара Р.М. Сучасний стан і тенденції розвитку туризму у прикордонному Жовківському районі Львівської області. *Здоров'я, фізичне виховання і спорт в умовах сьогодення*: зб. пр. наук.-практ. конференції, присвяченої Року спорту та здорового способу життя і 50-річчю Хмельницького національного університету, 21-22 вересня 2012 р. (м.Хмельницький). Хмельницький: ХНУ, 2012. С.143-146.
4. Скабара Р.М. Рекреаційні ресурси Стрийського району Львівської області: потенціал та перспективні напрями використання. *Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку*: Матер. І Міжнар. наук.-практ. конф. (1-2 листопада 2012 р., м.Черкаси). Черкаси: Брама-Україна, 2012. С.517-521.

УДК 379:83

Чернишова Таїсія, Мугасова Сніжана
Поліський національний університет, м. Житомир

Аналіз історико-культурних ресурсів Житомирщини для розвитку культурно-пізнавального та подієвого туризму

В роботі подана загальна характеристика історико-культурних ресурсів Житомирської області з метою їх подальшого використання для покращення стану та можливостей розвитку культурно-пізнавального та подієвого туризму в регіоні. Включення меморіальних музеїв до тематичних екскурсійних турів є актуальним, адже їх залучення може позитивно вплинути на відвідуваність та кількість туристів в музеях. Проаналізовані туристичні об'єкти можуть стати туристичними магнітами, як м. Житомира, так і Житомирського регіону, при умові узгодженої взаємодії та співпраці туристичних підприємств з державними органами влади і навчально-науковими установами міста.

***Ключові слова:** туристи, історико-культурні ресурси, культурно-пізнавальний туризм, туристичний об'єкт.*

Chernyshova T., Mutosova S. Analysis of historical and cultural resources of Zhytomyr region for the development of cultural, cognitive and event tourism. *The paper presents a general description of the historical and cultural resources of the Zhytomyr region in order to further use them to improve the state and opportunities for the development of cultural, cognitive and event tourism in the region. The inclusion of memorial museums in thematic sightseeing tours is relevant, because their involvement can positively affect the attendance and number of tourists in museums. The analyzed tourist objects can become tourist magnets of both the city of Zhytomyr and the Zhytomyr region, provided that the coordinated interaction and cooperation of tourist enterprises with government agencies and educational and scientific institutions of the city.*

***Key words:** tourists, historical and cultural resources, cultural and cognitive tourism, tourist object.*

Постановки проблеми. Полісся, до якого відноситься і Житомирщина, є одним із потенційних та сприятливих регіонів для розвитку різних видів туризму в Україні, зокрема й культурно-пізнавального. Цьому сприяє велика кількість культурно-історичних пам'яток, зокрема музеїв (красназавчих, літературних, природничих, державних, приватних університетських), пам'яток архітектури та парково-садового мистецтва, які є туристичними об'єктами, і в подальшому, при узгодженій взаємодії та співпраці туристичних підприємств з державними органами влади та навчально-науковими установами міста, можуть стати

туристичними магнітами Житомирщини. Також унікальною є історико-етнографічна спадщина території Полісся з її звичаями, побутом, обрядами та культурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій літературі є наукові праці, в яких висвітлені та проаналізовані історико-культурних ресурси Житомирщини [1, 2, 3, 4, 7, 8, 9]. Однак в цих наукових працях лише частково охарактеризовано та проаналізовано деякі групи культурних туристичних ресурсів та їх значення для розвитку регіонального туризму [1, 7, 8, 9]. Також деяку інформацію про туристичні об'єкти можна знайти в інтернет ресурсах [5, 6].

Метою роботи є характеристика та аналіз історико-культурних ресурсів Житомирщини для подальшого їх залучення до екскурсійних програм та турів.

Виклад основного матеріалу. На території Житомирської області жили і працювали багато видатних людей. Зокрема таких, як Леся Українка, С.П. Корольов, Оноре де Бальзак, Джозеф Конрад, родина Терещенків, В.Г. Короленко, Олександр Купрін, Зоя Гайдай, Святослав Ріхтер, Олександр Довженко, Максим Рильський, Борис Тен та інші. Тому в області відкрито і працює велика кількість меморіальних музеїв: дім-музей С.П. Корольова (м. Житомир); літературно-меморіальний музей Лесі Українки та музей родини Косачів у м. Новоград-Волинському; музей-садиба родини Рильських у с. Романівка Попільнянського району; літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка і літературний музей ім. Бориса Тена (м. Житомир); літературно-меморіальний музей Оноре де Бальзака (с. Верхівня) та інші. Крім названих, слід згадати музей пожежної охорони, музей МВС та музей Житомирського військового інституту радіоелектроніки (м. Житомир), музей с. Копище (було спалене фашистами – «Українську Хатинь»), Коростишівський народний історичний музей, Музей образотворчого мистецтва ім. Й.Д. Буханчука (с. Кмитів), музей хліба (с. Велика Цвіля) та інші [2,3]. Також на Житомирщині в давньому місті Новоград-Волинський (до 1725 р. – Звягель) народилась Леся Українка, на честь якої в 1971 р. було відкрито літературно-меморіальний музей [2]. У будинку, де жили Косачі, відтворені вітальня і дитяча кімната. Серед експонатів – особисті речі поетеси.

Тому включення меморіальних музеїв до тематичних екскурсійних турів є актуальним, адже їх залучення може позитивно вплинути на відвідуваність та кількість туристів в музеях.

В снт. Баранівка функціонує музей порцелянового посуду. В цій місцевості в 1802 р. на лівому березі р. Случ було відкрито родовище каоліну. Француз М. Мезер, придбавши у поміщиці Гагаріної ділянку землі, заснував фарфоровий завод. У 1815 р. власник підприємства здобув від російського уряду право ставити на своїх виробках клеймо з державним гербом, а також одержав грошову допомогу для розвитку виробництва [4].

Взагалі на території Житомирської області нараховується 33 музеї як різного напрямку, так і різної форми власності [6].

Адже вся історія Житомирського краю, яка зібрана житомирськими науковцями і краєзнавцями, зберігається в музеях Житомирщини. Музеї є джерелами пізнання історичного, культурного розвитку регіону та основним

товаром, який повинна пропонувати туристична фірма в екскурсійних турах як по регіону так і країни в цілому.

Поселення на території області існували ще в епоху пізнього палеоліту. Серед зареєстрованих археологічних пам'яток - городище другої половини I тис. до н. е. в м. Житомирі, давньоруське місто Волохів (1150 р.), залишки замку Любарта в Любарі [4]. Житомир є одним із давніх міст, заснованим близько 884 р. Перша документальна згадка про місто відноситься до 1305 р.

Майже кожне місто області має свою неповторну історію та шарм.

Одним із найдавніших міст Східної Європи є м. Овруч, який у 997 р. вперше згадується під назвою Вручій. У давнину місто було могутньою фортецею. Після знищення київською княгинею Ольгою в 945 р. Іскоростеня саме Вручій став політико-економічним центром древлянської землі. В місті збереглася церква Св. Василя (1190 р.), спорудження якої пов'язують з ім'ям Петра Мілонста. В 1908-1912 рр. вона була відреставрована О. Щусевим.

Серед архітектурних пам'яток Бердичіва – ансамбль монастиря кармелітів (XVI–XVIII ст.) і костюл Св. Варвари (1826 р.). Перша документальна згадка про місто відноситься до XVI ст. У 1593 р. тут було споруджено замок. Заснований у 1627 р. монастир босих кармелітів одержав його в дар від власника цих земель, київського воєводи Я. Тишкевича. В 1634 р. на території монастиря збудовано підземний Марійський костюл. У 1740-х рр. розпочато спорудження над печерним храмом кам'яного костюлу у стилі бароко. Монастир став одним із центрів паломництва завдяки чудотворній іконі Божої Матері. Паломництво сприяло розвитку міста. В 1756 р. князем Радзівілом одержано право на проведення в місті десяти щорічних ярмарків європейського значення. Архівні документи підтверджують факт перебування в місті у 1820-х рр. Фредерика Шопена, який жив у замку Антона Радзівіла [4]. З Бердичівом пов'язане ім'я Оноре де Бальзака, який у 1850 р. вінчався в костюлі Св. Варвари з Евеліною Ганською. З ім'ям видатного французького письменника пов'язане також с. Верхівня, що було володінням графині Ганської. В її маєток він приїздив двічі – в 1847 і 1850 рр. У Верхівні збереглись палац (XVIII–XIX ст.) і костюл (1810 р.).

Неподалік від м. Малин знайдені залишки давнього городища. Деякі історики схильні думати, що саме тут було місто древлянського князя Мала. В Малині бував видатний етнограф, антрополог, мандрівник М.М. Миклухо-Маклай. У 1874 р. його мати придбала маєток у Малині, де в 1876 р. гостював учений. Протягом двох місяців він вивчав побут, звичаї, традиції місцевого населення, цікавився історією цих країв. Об'єктом його наукового інтересу стала також давня рослина «азалія понтійська», що збереглася з дольодовикового періоду лише на Поліссі, в околицях Малина. Свій другий приїзд до Малина вчений здійснив у 1888 році. В с. Тригір'я зберігся Троїцький монастир (XV ст.), комплекс якого включає Преображенську церкву (1873 р.) і келії ченців (1782 р.).

210 пам'яток архітектури Житомирщини внесено до Державного реєстру національного культурного надбання. Із Житомирщиною пов'язані імена багатьох видатних громадських і культурних діячів. У с. Брусилов народився І. Огієнко. У с. Романівка пройшли дитячі та юнацькі роки М. Рильського. Село Туровець – батьківщина Г. Пустовойтової, що брала участь у польському повстанні 1863 р., боролася в рядах гарібальдійців, була ад'ютантом командуючого збройними

силами Паризької комуни. В с. Терехове народився англійський письменник Дж. Конрад (1857–1924), поляк за походженням (його справжнє ім'я – Юзеф Теодор Конрад Коженювський) [4].

Житомирщина багата на історичні пам'ятки, які можуть стати цікавими туристичними об'єктами: Свято-Василівський храм (м. Овруч); Монастир босих кармелітів (м. Бердичів); «Кам'яне село»; Військово-історичний комплекс «Скеля»; Маєтки родини Терещенків; Ставка Гімлера під Житомиром; Гульська міна; Трігірський Спасо-Преображенський монастир; Палац Ганських і музей О. Бальзака в с. Верхівня. І це лише частина перерахованих туристичних об'єктів, які можуть привабити туриста.

Цікавим об'єктом для туристів може стати історико-культурний комплекс «Замок Радомишль» відкритий у 2011 р., який є частиною загальноєвропейського культурного проекту Via Regia, започаткованого Радою Європи [1]. Історія цієї пам'ятки починається на поч. XVII ст., коли у 1612 році монахами Києво-Печерської Лаври була побудована папірня, як укріплена фабрика з виробництва паперу для друку священних книг. Вона є найбільш східною зі споруд оборонного типу, що збереглися в Україні. Європа у середні віки закінчувалася тут. Далі, за Києвом, починалося Дике поле, звідки розвинута частина України піддавалась постійним набігам кочівників.

Засновником першої в Центральній Україні паперової фабрики (папірні) став відомий релігійний та громадський діяч того часу, просвітитель, архімандрит Києво-Печерської Лаври Єлисей Плетенецький (1550-1624). До того подібні фабрики існували в Україні лише в Острозі та Львові, але обслуговували переважно католицьке книгодрукування. Папірня в Радомишлі мала вперше забезпечити потреби православного друкарства.

Житомирщина також багата на пам'ятки архітектури та містобудування (забутих маєтків і костелів), які мають свою атрактивність та заслуговують на увагу туристів на теренах області. Поміщицькі особняки XIX ст. збереглися також у селах Андрушівка, Нова Чорторія і Турчинівка.

Костел Св. Клари в Халаїмгородку (так раніше називалося с. Городківка) побудований у еkleктичному стилі, в якому поєдналися елементи неоготики. Храм зведено у 1913 р. А. Жмигродським за заповітом власника містечка письменника Гелеуша Іванівського. В центрі села збереглася кордегардія маєтку Іванівського, а на околиці – залишки водяного млина [5].

У с. Червоне зберігся найгарніший на теренах Житомирщини палац, який належав цукрозаводчиком Терещенкам. Палац зведений неоготичному стилі на замовлення польського шляхтича Адольфа Грохольського, що володів селом у першій половині XIX ст. Микола Терещенко, який придбав палац у вдови Адольфа Грохольського, трохи перебудував палац, а неподалік звів своє джерело прибутків – цукровий завод. Територія маєтку сьогодні належить Свято-Різдва Христового Червонському жіночому монастирю УПЦ МП. На території маєтку також зберігся флігель з замкоподібною вежечкою.

В районному центрі містечка Андрушівка зберігся ще один палац Терещенків у неоренесансному стилі. Першим власником палацу був поляк за походженням, камергер російського двору Станіслав Бержинський. За його наказом палац звели у середині XIX ст. У 1843 р. маєток у синів Станіслава

Бержинського придбав Артемія Терещенко, що започаткував династію підприємців-цукрозаводчиків і меценатів. У часи Миколи Терещенка цегляний палац був перебудований у стилі французького неоренесансу. На олиці містечка можна побачити один з корпусів цукрового заводу Терещенків [9].

В с. Волиця на північ від Андрушівки скромний класицистичний палац Рациборовських середини XIX ст. В с. Івниця, що в 6 км від траси Житомир-Попільня збереглися залишки одного з найстаріших мастків Житомирщини. Садиба належала каштелянові Яну Антонію Чернецькому, який в кінці XVIII ст. звів в с. Івниці гарний бароковий палац [5]. Палац не зберігся. Від мастку залишилась в'їзна брама, господарська будівля з вежею і одна з башт. Все перебуває в жалювимо стані і доживає останні дні. В селищі Стара Котельня на місці колишнього городища (поселення веде свою історію від 1143 р.) є величний костел Антонія Падуанського, збудований у 1783 р.

В області, окрім наявних природних та історико-культурних ресурсів, важливе місце займають етнографічні особливості регіону [6]. На даний час підприємці, які вже займаються організацією сільського туризму на території Житомирської області, намагаються облаштувати свої оселі таким чином, щоб турист зміг зануритися в атмосферу етнографії та фольклору регіону.

Так, відпочиваючим пропонуються: послуги педагога з народної творчості та народної пісні, можливість навчитися мистецтву вишивання, ткацького ремесла, готувати старовинні народні страви, козацькі страви. У кожного господаря можна замовляти домашній хліб, традиційні страви та напої місцевої кухні.

Ще одним перспективним напрямком анімаційного наповнення програм перебування туристів у селах регіону є організація різних пісенних, літературно-поетичних, мистецьких, етнографічних та інші фестивалів. На Житомирщині проводиться понад 15 різножанрових місцевих, всеукраїнських, міжнародних фестивалів та конкурсів. Деякі з них поступово перетворюються на якісний фестивальний туристичний продукт області. Серед них найбільш привабливими є: «Купальські роси», «Маківка літа», «Міжнародний фестиваль дерунів», «Поліська пані Картопелька», «Всеукраїнський фестиваль льону» та «Житичі» [2, 9].

Висновки та пропозиції. Охарактеризувавши історико-культурні ресурси регіону видно, що Житомирщина має досить значні ресурси для приваблення сучасного туриста та розширення цільової аудиторії. Адже сучасному вимогливому туристу хочеться цікаво і змістовно проводити час з зануренням в історію та побут українців, їх обрядів та звичаїв, яких вони дотримувалися протягом століть. Тому на сучасному етапі при створенні і формуванні якісного та прибуткового екскурсійного туристичного продукту в регіоні потрібно врахувати різні інтереси та вподобання туристів. Адже регіон володіє багатьма туристичними ресурсами, які на сьогодні є недооціненими та потребують свого залучення до формування та створення турів.

Аналіз останніх досліджень показує, що туризм на Житомирщині розвивається повільно та без підтримки органів місцевої влади.

Проаналізовані вище туристичні об'єкти можуть стати туристичними магнітами, як м. Житомира, так і Житомирського регіону, при узгодженій взаємодії та співпраці туристичних підприємств з державними органами влади і навчально-науковими установами міста.

Список використаних джерел:

1. ВІА РЕГІЯ – великий культурний шлях Ради Європи. *Туризм сільський зелений*. 2011. №2. С. 18-21.
2. Козловський О.Ю., Дунаєвська О.Ф. Огляд основних рекреаційних ресурсів Житомирщини для розвитку перспективних видів туризму. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 23. С. 120-129.
3. Музеї Житомирської області Культура. Історія. Традиції: Спецвипуск «Музеї України». 2003. №3. 24 с.
4. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с.
5. Сайт Андрія Бондаренко. Подорожі Україною та світом [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://andy-travel.com.ua/zabuti-maietki-i-kosteli-zhitomirshchini>.
6. Управління культури Житомирської обласної державної адміністрації. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukr.zhitomir-regio.gov.ua>.
7. Чернишова Т.М., Дунаєвська О.Ф. Внесок Житомирського агроекологічного університету у розвиток музейної справи Житомира. *Наукові записки СумДПУ ім. А.С.Макаренка. Географічні науки*, 2017. Вип. 8. С. 146-151.
8. Чернишова Т.М. Музеї Житомира як основна складова пізнавально-туристичних ресурсів міста. *Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 квітня 2017 р. Ужгород: ПП «Інватор», 2017. С.151-154.*
9. Чернишова Т.М. Огляд ресурсів історико-культурних рекреаційних ресурсів Житомирщини для розвитку сільського туризму. *The 6th International scientific and practical conference "Scientific achievements of modern society"* (February 5-7, 2020) Cognium Publishing House, Liverpool, United Kingdom. 2020.

УДК 911.9

Пропадущий Андрій

*Кіровоградській обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій
учнівської молоді*

Розробка туристичного маршруту «Туристичне намисто Побужжя» (в межах Кіровоградської області)

У статті представлено розробку туристичного маршруту та короткий огляд об'єктів в районі річки Південний Буг в межах Кіровоградської області. Розкрито перспективи його туристичного використання, соціальне значення, науково-освітня та рекреаційна функції.

Ключові слова: туризм, туристичний маршрут, Кіровоградський регіон, Побужжя.

Propadushchyi A. Development of the tourist route "Tourist necklace Pobuzhya" (within the Kirovohrad region). The article presents the development of a tourist route and a brief overview of objects in the area of the Southern Bug River within Kirovohrad region. Prospects of its tourist use, social significance, scientific educational and recreational function are revealed.

Keywords: tourism, tourist route, Kirovohrad region, Pobuzhya.

Актуальність теми. В сучасних умовах відбувається активне переосмислення ролі краєзнавчих студій та внутрішнього туризму в туристичній галузі. У цьому контексті цікаво дослідити, як ці процеси представлені у Кіровоградській області.

Туристичний маршрут «Туристичне намисто Побужжя» є туристичним продуктом, що популяризує історичну та культурну спадщину Побузького регіону Кіровоградської області, реалізує виховну і патріотичну функцію, сприяє виробленню екологічного підходу у ставленні до рідного краю. Це сукупність логістично пов'язаних між собою об'єктів, які мають спільне і цілісне сприйняття туристами усіх категорій, а також це сукупність сформованих образів, які є складовими частинами туристичного обличчя краю.

Метою створення туристичного маршруту є формування конкурентно-здатного туристичного продукту Кіровоградщини, який популяризує культурну, історичну та природну спадщину Гайворонського, Вільшанського та Благовіщенського районів; забезпечення мешканців краю та області повноцінною і якісною рекреацією. Розвиток туристичної мережі стане поштовхом до поступу у соціальній сфері регіону.

Основними задачами є визначення туристського потенціалу на основі природно-історичної спадщини із урахуванням цільових груп споживачів туристичного продукту, популяризація туристичного маршруту і об'єктів культурної спадщини через мережу інтернет, соціальні мережі тощо.

Виклад основного матеріалу. Соціальна значущість проекту полягає в сприянні патріотичному вихованню молоді через знайомство із рідним краєм, підвищення впізнаваності регіону на туристичній мапі України, і, як результат, стимулювання інвестицій у його розвиток; цей туристичний маршрут є важливою практичною складовою у географічній та красезнавчій освіті учнів та студентів; маршрут буде використовуватися у всіх напрямках туризму – як спортивному, так і рекреаційному.

Маршрут пролягатиме територією Гайворонського району, заходитиме частково на Голованівщину, довжина маршруту складає 73 км.

Основні об'єкти маршруту:

1. м. Гайворон – будівлі залізничників, найдовша в Україні вузькоколія;
2. р. Південний Буг – можна розглядати як цілісний і самодостатній привабливий туристичний об'єкт, одна із наймальовничіших річок України;
2. с. Казавчин – атрактивний ландшафтний об'єкт місцевого значення;
3. с. Соломія – пам'ятка архітектури, старовинний кам'яний млин 18 ст.;
4. с. Хашувате – пам'ятка архітектури – водяний млин;
5. с. Салькове – старовинна церква Косьми і Даміана;
6. с. Завалля – одне із найбільших родовищ графітових руд, графітові кар'єри;
7. с. Сабатинівка – село, яке дало назву однойменній культурі бронзової доби;
8. с. Луполове – пам'ятка архітектури, млин-палац, збудований у кінці 19 ст.;
9. с. Надєждівка – пам'ятка сакральної архітектури, дерев'яна церква Казанської ікони Божої матері 19 ст.;
10. с. Люшневате – церква Св. Параскеви, збудована у кінці 18 ст.;
11. с. Побузьке – унікальний для України музей ракетних військ (філіал) – створений на місці розташування колишнього ракетного полку 46 ракетної дивізії Ракетних військ стратегічного призначення.

Місця ночівлі передбачені у с. Завалля, с. Сабатинівка, с. Зміїове.

Регіон, де прокладається туристичний маршрут, є історичною територією Східного Поділля. Це – один з осередків формування українського етносу,

територія із строкатою та драматичною історією. В різний час вона входила до складу різних державних утворень – Русі, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини, Туреччини, Російської імперії. Поділля перебувало на перехресті релігійних традицій – православної української, католицької та юдейської. В історико-культурному аспекті воно є унікальним і дає ключ для розуміння загальноукраїнських процесів. Загалом, східна частина Поділля є найменш відомою серед широкого загалу, для якого символом цього краю є Кам'янець-Подільська фортеця, Меджибізька фортеця, місто Умань. Тому важливим практичним наслідком освоєння і популяризації такого маршруту є підвищення впізнаваності «Кіровоградського» Поділля.

Окрім культурно-релігійних, широко представлені на маршруті господарчі, технологічні пам'ятки – від водяних млинів до залізниць і пускових шахт балістичних ракет. Це є передумовою розвитку ще трьох напрямів туризму – промислового (індустріального), військово-історичного та архітектурного.

Гайворон виник як козацький зимівник, перша писемна згадка про нього датується 1752 роком. Назву тлумачать по різному: найчастіше її пов'язують із гайвороном (граком), який навіть зображений на гербі міста. У 18 столітті поряд із Гайвороном були старіші села Струньків та Струньківський Ташлик, які входили до Хашуватської волості Гайсинського повіту Подільської губернії – лише у 1938 році вони були об'єднані із Гайвороном. Тривалий час Гайворон із сусідніми селами та навколишніми землями належали графу Станіславу Потоцькому – найбільшому землевласнику України. У другій половині 19 століття містечко перетворилося на єврейський центр – тут почали розвиватись торгівля та ремесла. У 1869 році підданий Пруссії Вільгельм Дистель на Південному Бузі збудував греблю та дерев'яний водяний млин. У 1903 році та споруда згоріла і на її місці звели кам'яний млин, який стоїть і нині. Вище Гайворона на Південному Бузі влаштоване водосховище, а у самому місті працює гідроелектростанція. У 1897 році через Гайворон протягли гілку вузькоколійної залізниці Кам'янка (нині у Молдові) - Рудниця – Гайворон – Голованівськ – Підгородня. Зараз вона має довжину 130 км, від Рудниці до Голованівська, і є найдовшою не лише в Україні, а й у Європі. У Гайвороні сьогодні стоїть на постаменті найстаріший збережений паротяг у всьому пострадянському просторі – бельгійський паротяг МТ-202 1893 року. Потрапив він до України з Естонії. Естонські дипломати кілька разів намагались забрати паровоз, але Україна жодного разу не дала згоду. Вузькою колією рухаються переважно тепловози радянського виробництва – ТУ-2.

Ще одною туристичною принадою Гайворона є залізничний квартал, який почали будувати у 1933 році. Перший багатоквартирний будинок із побутового темного граніту почали зводити у 1933 році. Завдяки мальовничому і оригінальному зовнішньому вигляду тут часто поводилися зйомки кіно. Останнім був відомий «Поводир», в якому засвітилася вузькоколійка, а до того були «Дев'ять життів Нестора Махна» та ще декілька.

Казавчин. Згідно з переказами у 1674 році із загоном козаків під Казавчином стояв Іван Сірко. Сьогодні тут споруджений відпочинковий комплекс: козацька сторожова вежа, лавки, струмок і криниця.

Соломія. Згідно народних переказів, назва нинішньому селу дісталася як спадок засновника "Софіївки", графа Станіслава Потоцького. Головна пам'ятка перешнньої Соломії - млин. Збудований ще у 18 столітті він зазнав немало перебудов, але працює і нині на електродвигуні. Будівля шлюзу, ринви та стоки збереглися до сьогодні. Млин збудований повністю із бутового каменю, двоповерховий.

Хашувате. Засноване 1362 року під назвою Качучинка. В часи Великого Князівства Литовського тут була споруджена фортеця для захисту від нападів татар. Із початку XV століття село почали називати «містечко Хашевата», від слова «хаші». Із XVIII століття село належало графу Потоцькому. В цей період Хашувате було центром ключа, до складу якого входило 36 населених пунктів. А згодом – стало волосним центром. У 1847 році маєток Потоцького викупив поміщик Лопушанський. 1857 року маєток продали лікарю царя Олександра II Карелію. За часів СРСР у маєток був і житловим будинком, і сільською бібліотекою. У 1893 році через село було прокладено фрагмент вузькоколійної залізниці. Тривалий період через село проходив головний шлях з Одеси до Києва, доки не була збудована Південно-Західна залізниця. Тоді дорога втратила свою важливість. При в'їзді у село розташована могила, де поховані жертви Голодомору 1932-33 років. 16 лютого 1942 року, з приходом німців на українські землі, у Хашуватому було розстріляно понад 1000 євреїв. Для вшанування пам'яті загиблих 2013 року у селі було побудовано найбільший у Європі меморіальний комплекс «Хашуватська трагедія».

Салькове. В центрі Салькового збереглася дерев'яна церква Косьми і Даміана, збудована у 1896 році на кошти парафіян. Основну частину коштів дав місцевий селянин Дмитро Максименюк. Раніше на цьому місці стояв давніший храм, зведений у 1783 році.

Завалля відоме із 1462 року. Це був один із опорних прикордонних пунктів Литви, а потім Речі Посполитої. Поруч, по берегах Бугу, знаходилися і козацькі зимівники. У 19 столітті, до скасування кріпосного права Завалля належало поміщику Печорському, а у 1862 році він продав землі єврейському купцю Гінзбургу. Не минули село і буремні події Першої Світової війни, Української революції та російсько-більшовицької окупації. В Заваллі створили два колгоспи, які потім перетворили у бурякорадгосп. Протягом 1921-24 років тут проводили геологічні дослідження залягання графітової руди, а у 1929-му було закладено фундамент збагачувальної фабрики графітового комбінату (нині підприємство «Укрграфіт»). Саме родовище спочатку розробляли шахтним способом, але потім вирішили копати глибочезний кар'єр.

Сьогодні, в кілометрі на схід від селища Завалля, у діючому відкритому кар'єрі глибиною 250 метрів ведеться видобуток графітової руди. Заваллівське родовище є найбільшим у Європі, а графіт, що видобувається в ньому, високо цінується на світовому ринку. Заваллівський графіт експортується в Білорусь, Казахстан, Туркменістан, Азербайджан, Японію, Америку, а також в країни Західної Європи. Заваллівський графіт має практично ідеальну кристалічну структуру і містить мінімальну кількість домішок, склад яких дозволяє легко видалити їх з руди. Завдяки тому, що в корі вивітрювання лусочки графіту звільнені від зрощення з іншими мінералами (розкриті), ці руди (так звані м'які)

ще легше збагачуються, тому представляють першочерговий об'єкт промислової розробки. Середній вміст графіту в породі коливається в залежності від ділянки родовища - від 6,7% до 10,1%. Заваллівський комбінат з виробництва продукції з графіту повністю забезпечений графітовими рудами родовища. Розвідані і затверджені балансові запаси графіту визначаються в районі 7,6 млн. тон, а вміст його в руді - близько 5-7 %. Сьогодні ТОВ «Заваллівський Графіт» виробляє більше 20 найменувань різних марок графіту та колоїдно-графітові препарати.

Сабатинівка. Село виникло після розгрому Коліївщини. Польський офіцер Сабатин отримав завдання оселити на лівому березі Південного Бугу, тих гайдамаків, котрі відступаючи з Максимом Залізняком на Балту, не встигли переправитися через Південний Буг і були насильно залишені на цій території. Село отримало назву Сабатинівка, на честь засновника. Цей населений пункт став всесвітньовідомий завдяки виявленню артефактів археологічної культури доби бронзи - Сабатинівської культури, для якої були характерні наземні і напівземлянкові житла, часто з кам'яними основами стін. Серед ліпного посуду найбільше було банкоподібних горщиків, підлощених кубків, черпаків, чаш з двома ручками. Поховання — курганні та ґрунтові могильники. Племена сабатинівської культури жили з хліборобства і скотарства, але мали також розвинене бронзоліварне ремесло (знайдено різноманітні серпи, сокири-кельти, наконечники списів, кинджали, з прикрас – шпильки, підвіски, браслети), а також торгівля.

Луполове. В селі Луполовому, на березі Південного Бугу стоїть будівля колишнього водяного млина, яка нагадує замок - один із кращих в Україні. Село Луполове було засноване у другій половині 18 століття. Дослідники припускають, що село заснував молдаванин Григорій Лупол (молд. "лупол" - "вовк"), відставний прапорщик, який служив в Угорському гусарському полку і отримав землі на березі Південного Бугу в подарунок від Станіслава Потоцького. Пізніше, після адміністративної реформи Російської імперії, Луполове потрапило у Гайсинський повіт Подільської губернії.

Наприкінці 19 століття власником земель навколо села був поміщик Костянтин Смирнов. Саме він і збудував прекрасну будівлю млина на березі річки. Варто зазначити, що Південний Буг в цьому місці тече двома рукавами, утворюючи острів. Млин звели на березі меншого рукава (лівого), який і крутив колеса. Будівля млина триповерхова, складена із бутювого каменю сірого кольору. Звели її у стилі модерн із елементами історизму. Сьогодні млин, який колись був занедбаний, вже має бетонні перекриття між поверхами. Проте подальші роботи не проводяться.

Надеждівка. У Кіровоградській області зберіглося дуже мало дерев'яних храмів. Причинами є як відсутність достатньої кількості деревини у степу, так і відносно пізнім часом заселення. Наприклад, село Надеждівка було засноване лише у 1889 році власницею навколишніх земель, княгинею Надією Трубецькою. 1901 року вона заклала тут дерев'яний храм Казанської ікони Божої Матері - цей храм можна вважати одним із найгарніших дерев'яних храмів Кіровоградщини. Надеждівка розташована північніше села Люшнювате. Нині в селі мешкає трохи більше сотні осіб. Село підпорядковується Молдовській сільській раді. Церква Казанської ікони Божої Матері розташована над мальовничим вузьким ставом

(багатьом він схожий на широку звивисту річку) якраз навпроти повороту у основну вулицю села із дороги Люшнівате - Голованівськ.

Люшневате було засноване у другій половині 18 століття, хоча існують припущення про появу цього села ще наприкінці 17-го. В цьому місці колись була головна переправа через Південний Буг (втратила свою актуальність після спорудження траси Київ - Одеса), яка користувалася популярністю в чумаків, але тут часто ламалися люшні на їхніх фірах, тому біля переправи з'явилася майстерня, де ті люшні робили – звідси народний переказ виводить назву села. В Люшніватовому зберіглася цікава пам'ятка архітектури – церква Святої Параскеви, яку відносять до оборонного типу. Таке враження складається через просту форму храму –прямі потиньковані стіни, високо розташовані вікна та двосхилий дах – примітивізм, нетиповий для українських земель. Проте згідно із дослідженнями істориків церква зводилася, найраніше, наприкінці 18 століття, коли небезпеки нападу татар вже не існувало. В останні десятиліття господарювання на цих землях польських магнатів, у Люшніватовому звели греко-католицьку каплицю, яку в 90-ті роки 18 століття зробили православною, а у 1809 році була зведена сучасна церква Святої Параскеви. Існує припущення, що у церкву переробили каплицю, саме тому вона й має таку просту форму.

Побузьке. Відкритий у 2001 році на місці, де в радянські часи розташовувався командний пункт з шахтами, в яких була найсучасніша ядерна зброя. Після того, як у 2001 році підірвали останню шахтно-пускову установку міжконтинентальної балістичної ракети РС-22, підземний командний пункт і одну з ракетних шахт зберегли для музею. Комплекс складає: підземний командний пункт, енергоблок, казарми, господарські приміщення. У музеї нараховують близько 3 тисяч експонатів, серед яких спеціальні автомобілі-ракетовози, макет ядерної боеголовки, зразки ракетних двигунів, системи космічного зв'язку і багато інших. Відвідувачі мають змогу спуститись на 30-метрову глибину до командного пункту і побачити «ядерну кнопку». Тут експонується смертоносна ракета «Сатана». Так американці називали радянські ракети СС-18 і СС-22. Територію музею раніше займала 43-я Ракетна армія ЗС СРСР. Вона фактично була ядерним щитом Радянського Союзу. До її складу входили п'ять дивізій, розмішених у різних точках України — Хмельницькому, Луцьку, Коломиї, Первомайську, Білих Коровичах, а також навчальний центр у Котовську.

Відновленій українській державі дістався третій у світі за розміром ядерний потенціал: 1272 боеголовки для міжконтинентальних балістичних ракет і 672 для крилатих повітряного базування. Крім того, дві з половиною тисячі одиниць тактичних ядерних боезарядів. Тож, коли 1993 року було підписано угоду між Україною і США щодо надання нашій державі допомоги у ліквідації стратегічної зброї, 43-я Ракетна армія розпочала самороззброєння. Останню ракету знищили на початку березня 2002-го, а у жовтні 2001-го — підірвали останню шахтно-пускову установку. Ракети РС-18 і РС-22, разів у п'ятнадцять потужніші за хіросимського ядерного «Малюка», народжувалися в Дніпропетровську на Південмаші. Кілька десятків із них було замасковано тут, поблизу Первомайська. До кожної пристиковувалися по десять бойових блоків. Ми ходимо там, де була їхня вотчина: шахтні установки, командний пункт, стартова позиція — для військових звичні терміни, для нас — фантастика.

Командний пункт збудовано так, що витримує майже пряме попадання атомної бомби противника.

Опис маршруту представлений у табл. 1.

Таблиця 1.

Опис маршруту «Туристичне намисто Побужжя»

День	Населені пункти	Об'єкти	Протяжність, км
1. Місто Гайворон – с. Завалля	м. Гайворон, с. Казавчин, с. Соломія с. Хашувате, с. Салькове	залізничний квартал, найдовша в Україні вузькоколіяка, атрактивний ландшафтний об'єкт місцевого значення, старовинний кам'яний млин 18 століття, водяний млин, старовинна церква Косьми і Даміана, родовище графітових руд, графітові кар'єри	19 км
2. Село Завалля – с. Сабатинівка	с. Завалля с. Ташлик с. Чемерпіль	місце виявлення перших пам'яток Сабатинівської культури	18 км
3. Село Сабатинівка – с. Змійове	с. Сабатинівка с. Луполове с. Кошаро-Олександрівка с. Дельфінове	млин-палац, кінця 19 ст.	17 км
4. Село Змійове – смт. Побузьке	с. Змійове с. Надеждівка с. Люшневате с. Грузянка с. Липовеньке с. Капітанка с. Побузьке	дерев'яна церква Казанської ікони Божої матері 19 століття, музей ракетних військ	21 км

Висновки. Здійснивши кроткий огляд індустріальних, природних об'єктів, об'єктів культурно-історичної спадщини можна констатувати доволі високий рівень туристичної привабливості регіону Кіровоградського Побужжя. Вадами ж є необлаштованість багатьох з них, відсутність вдалого маркетингу, віддаленість від магістральних туристичних маршрутів України. Представлений пішохідний маршрут є чудовим фундаментом для втілення та апробації нових, перспективних видів туризму в Україні і популяризації історії та культури краю на всеукраїнському рівні.

Список використаних джерел:

1. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. К.: 1967- 1974.
2. Машкін О.М. Залізниці, залізничні шляхи на українських територіях в 19-20 ст.// Енциклопедія історії України, 2005.
2. Руденко Є, Сарахман Е., Ларін Д. Ядерні шахти України. Як виглядав третій у світі арсенал атомних бомб // Українська правда, 19 червня 2020.

Інтеграція діяльності школи і позашкільля в організації туристських подорожей

У статті розглядаються питання щодо ролі туристсько-краєзнавчої роботи у здійсненні одного з головних принципів навчання і виховання – принципу єдності теорії і практики, зв'язку навчання з життям, взаємодії школи і позашкільля.

Ключові слова: теорія шкільного навчання і практика подорожей туристів, краєзнавчий туризм.

Obodovskiy P.A. The article discusses questions regarding the role of tourism and local lore work in the implementation of one of the main principles of education and upbringing - the principle of the unity of theory and practice, the connection between study and life, interaction between school and out-of-school education.

Key words: theory of school education and practice of tourist travel, local history tourism.

Постановка проблеми. Давніми проблемами педагогіки є відірваність шкільного навчання від життя, переобтяжування дитини навчальним матеріалом, невідповідність обладнання школи навчальним завданням, про які говорив Я.А. Коменський ще в XVII столітті [1] і які існують в наш час ще в багатьох школах країни.

Вирішення вищевказаних проблем має загальнодержавне значення і потенційно може привести до підняття на більш високий рівень інтелектуального, фізичного і практичного розвитку школярів. Незначну, але тим не менше, важливу позитивну роль може відіграти у справі підкріплення на практиці шкільних теоретичних знань та релаксації школярів (в основному, психологічної) після виснажливих багатогодинних занять в шкільних класах, спортивний туризм, переважно у частині подорожей.

Учням закладів загальної середньої освіти, які «знайшли себе» в гуртках туристсько-краєзнавчого напрямку, зокрема гуртках спортивного туризму, тренування і подорожі допомагають оздоровитися, розвинути фізично, опанувати техніку і тактику виду туризму, орієнтуватися, навчитися сотням практичних справ, які згодяться їм у житті. Адже туризм – це справжня школа життя!

У даній статті планується розглянути питання взаємодії школи і позашкільля, представленого гуртком велосипедного туризму, з метою формування розумного, здорового, фізично розвинутого, грамотного, умілого, працелюбного громадянина, патріота, дбайливого господаря рідної землі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш фундаментальною, щодо краєзнавчого туризму, є праця Поповича Сергія Івановича, першого проректора Інституту туризму федерації профспілок України, кандидата історичних наук та Лугової Олени Іллівни, завідувачки редакційно-видавничим відділом Інституту туризму федерації профспілок України, кандидатки історичних наук «Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства

Україні: питання теорії та генези», у якій описується історія виникнення і розвитку туристичного краєзнавства України. До речі, у роботі зазначається, що велику роль у розвитку шкільного туризму у 50-80-х рр. XX ст. відіграли Центральна та обласні дитячі екскурсійно-туристські станції [2]. У цьому році виповнюється 70 років з початку успішного функціонування Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» (тоді Харківська облДЕТС), педагоги якої провели титанічну роботу по створенню туристського активу Харківщини і потужної системи гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку.

Питання взаємодії школи і позашкільля у наш час розглядають небайдужі до проблем школи і позашкільля педагоги, які вважають, що спільними зусиллями системи, до якої входять діти, їх батьки, школа, позашкільній заклад і суспільство, можна добитися успіхів у навчанні і вихованні підростаючого покоління. Ірина Блотницька, заступник директора з навчально-виховної роботи Будинку дитячої та юнацької творчості Чорноморської міської ради Одеської області, вважає необхідним створення єдиного освітнього простору, який об'єднає педагогів школи і позашкільля з їх різними формами роботи і функціоналом [3].

Директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, доктор педагогічних наук, професор В.В. Вербицький вважає, що: «У ході творчої взаємодії шкіл та позашкільних закладів створюється спільний програмно-методичний освітній простір. Сутністю цього партнерства є організація взаємообумовлених дій, спрямованих на досягнення спільної мети – формування громадян нової генерації. Пріоритетним напрямом взаємодії шкіл та позашкільних закладів є забезпечення процесу інтеграції виховних впливів на особистість, стимулювання розвитку суб'єктної позиції дитини в цьому процесі, а також створення оптимальних зв'язків у системі: “особистість – сім'я – школа – позашкільний заклад – суспільство”» [4].

Метою дослідження є вивчення важливості інтеграції діяльності школи і позашкільля в організації туристських подорожей з учнівською молоддю на власному досвіді автора керівництвом гуртків велосипедного туризму.

Вклад основного матеріалу. Більша частина керівників гуртків спортивного туризму сільської місцевості Харківщини являються вчителями шкіл, де працює гурток. Керівники гуртків-учителі викладають фізичну культуру, географію, історію, математику та інші предмети. Педагоги знають дітей, учнів школи, а учні знають вчителів. Тому відбір до гуртка проходить без проблем, з якими стикаються тренери зі сторони.

Формуючи склад гуртка спортивного туризму, тренер із закладу позашкільної освіти звертається до адміністрації та вчителів закладів загальної середньої освіти з проханням провести відбір (чи набір) серед учнів. Так починається взаємодія школи та представника позашкільля, і вона буває різною. Інколи такого «гостя» зустрічають в кабінеті директора закладу освіти привітливо, а у спортивній залі - як «незваного гостя, котрий гірше за татарина». На пам'яті автора даної статті не один випадок, коли вчитель фізичної культури, до якого йде тренер після відвідання адміністрації школи, не бажав допомогти у відборі дітей до гуртка, особливо до гуртка туристського. «Фізуруки», особливо з ігровою спеціалізацією, чомусь вважали туризм несерйозним заняттям. Проблемою часто є і виділення часу на заняття у спортивній залі в холодну пору

року через зайнятість приміщення гуртками школи, ДЮСШ. Але всі проблеми можна вирішити, якщо є бажання сформувати життєздатний колектив гуртка. Проблеми лише загартовують.

Формально цей процес має проходити у кілька днів. Та часто ефективність такого короткочасного відбору буває низькою. Варто, навіть набравши необхідну кількість дітей в гурток, продовжити пошуки тих дітей, яким сподобається навчатися в гуртку, і які будуть влаштовувати вас як тренера. Треба уважно придивитись до школярів, ближче з ними познайомитися, провести спільно з учителем фізичного виховання (чи з географом, біологом, істориком) якісь заходи на природі, показати свою роботу, і ці ваші зусилля не будуть марними.

Гурток сформовано. Після довгого навчального дня у школі (шість-сім уроків) тренер виводить гуртківців до лісу чи парку, і дитячий організм сприймає заняття на природі як психологічний релакс (розслаблення після напруженої праці, зняття стресу, відпочинок).

Все, що пропонується виконувати дітям, має бути посильним, зрозумілим, нескладним. Зразу ж варто пояснити новачкам гуртка, для чого данося певні завдання, де і коли у житті знадобляться певні знання та вміння. Гуртківці все, про що їх інформують, мають робити власноруч. Спілкування з дітьми має бути доброзичливе, ніякої зверхності.

Вже перші подорожі (похід вихідного дня) мають бути першими кроками гуртківців у самостійне життя. Гуртківець несе особисту відповідальність за безпечний рух, спорядження, поведінку в природних умовах. Краще в групі мати дітей одного (або приблизно одного) віку, щоб можна було планувати навантаження під час тренування на розвиток фізичних якостей. Частіше до гуртка приходять діти з 5-7 класів, які ще не визначилися з тим, що вони будуть робити в позаурочний час – відвідувати спортивні секції, годинами сидіти перед комп'ютером (чи з телефоном), чи проводити другу половину дня з друзями на вулиці.

У гуртку велосипедного туризму розпочалися тренування. На шосе з дітьми, яким не виповнилося 14 років, виїжджати не можна, та 14-літні новачки гуртка ще й не готові до цього. Тренер вчить їх опанувати техніку і тактику виду туризму, ремонтувати техніку, запам'ятовувати правила дорожнього руху, орієнтуватися, розпалювати багаття, встановлювати намети і ще сотням справ, які згодяться їм у житті. Гурток працює згідно з програмою, але під час «довгого» тренування у вихідні, коли є можливість виїхати з гуртківцями до лісу, де немає транспортного руху, виникає чудова нагода для здійснення принципу поєднання навчання і виховання — принципу єдності теорії і практики, зв'язку навчання з життям. У цьому випадку ви, можливо, не зможете відвідати з гуртківцями відомих пам'яток чи інших цікавих об'єктів, але і в лісі, і серед полів вмотивований тренер знайде можливість показати дітям те, про що їм нещодавно розповідали або ще розкажуть вчителі. Треба лише готуватися до подорожі.

Навколо села, де працює гурток, розкинулися поля, засіяні і засаджені, захищені від вітрів лісосмугами, і, на думку туристів-песимістів, зовсім нецікаві для дітей. Тут немає нічого, на чому може зупинитися око, і про що можна поговорити з гуртківцями. Але не все так погано, коли за справу береться зацікавлений спеціаліст!

Автор, в один з виїздів групи у вихідний день вересня, запланував зустрітися зі знайомим фермером, хазяїном поля соняшника. Він нас зустрів, вийшов з машини і розповів дітям про цю важливу сільськогосподарську культуру (її ще називають другою валютою країни). Соняшник якраз косив комбайн. Ця розповідь фермера надовго запам'яталася дітям, вони потім ще не раз поверталися до теми сільського господарства. Діти почули, яке насіння потрібно сіяти, щоб мати гарантію врожаю, як дорого обходиться використання хімікатів для боротьби з хворобами та шкідниками, про важливість не сіяти соняшник навіть двічі підряд на одному полі, як обробляти ґрунт для сівби, коли проводити посів і збір врожаю, як боротися з бур'янами, чим і як удобрювати. Фермер багато чого ще їй показав на полі під час розповіді, чого раніше, певно, діти і не помічали. Цікаво було спостерігати реакцію підлітків на інформацію фермера про нелегку працю на полях, про проблеми експорту соняшника тощо. Частина зразу призналася, що краще стати водіями – далекобійниками, айтїшниками або військовими, а не колупатися в землі, але всі згодилися, що, мабуть, бізнес фермера таки вигідний, бо їздить він на дорогій машині. У всякому разі, на дорозі між полями відбувся практичний урок сільського господарства, який чомусь їм таки навчив. Урок географії «Україна і світове господарство» у 9 класі, на якому вчитель показує карту основних районів виробництва соняшника (до них відноситься і Харківська область), отримав практичне підтвердження.

Подорожі гуртка велосипедного туризму окраїнами населеного пункту, де розташована школа і працює гурток, чудово доповнюють знання, отримані на уроках курсу «Харківщинознавство».

З перших же уроків курсу «Харківщинознавство», метою програми якого є поглиблення пізнавального інтересу учнів до рідного краю як складової України, подальший розвиток краснавчого руху на Харківщині, виховання в учнівської молоді поваги і шанобливого ставлення до історико-культурної спадщини рідного краю, ознайомлення учнів з історичним минулим та сьогоденням свого народу, яке пробуджує почуття національної свідомості, любові та поваги до своєї Батьківщини, а головними завданнями програми курсу є формування в учнів системи знань про рідний край, спираючись на наукові дослідження різних галузей розвитку Харківщини, уміння проводити краснавчі дослідження, виховання любові до рідного краю [5], тренерів варто «сканувати» теоретичний матеріал, щоб уже на найближчому занятті гуртка спортивного туризму (виїзді на природу) певну частину часу присвятити практичному закріпленню шкільної теорії.

Неодноразово і надзвичайно змістовно проводилися дводенні виїзди велотуристів навколо міста Мерефи, де працює гурток. Місто розташоване серед лісів та полів, де є багато ґрунтових доріг та стежок. Цими шляхами можна безпечно об'їхати місто, відвідавши немало об'єктів, про які йде мова на уроках курсу «Харківщинознавство». Це численні історичні об'єкти - пам'ятники героям Другої світової війни, окопи і бліндажі, що збереглися на лівому березі ріки Мжа та поблизу села Яковівка, могила жертв Голодомору на Сухоярі, Озерянський храм та старовинна українська хата, якій більше 300 років в Нижній Озеряні, пам'ятник Іванові Сірку, хрест на місці, де існував один з перших храмів Якіма Погрібняка, талановитого архітектора з Водолаги. Біля кожного з цих об'єктів, або

увечері, біля багаття, було розказано дітям багато того, що на уроках вчителі не встигають розповісти. Найголовніше ж те, що гуртківці відвідали всі вищевказані об'єкти, все побачили і запам'ятали. Крім історичних, діти під час цих подорожей побачили багато і інших об'єктів, або почули таке, що закріпить або доповнить шкільну теорію. Наприклад, для закріплення теми «Ґрунти» показано неймовірно глибокі яри на окраїнах міста. Автор дав дітям поррахувати кількість особин амброзії на квадратному метрі чорнозему, а потім розповів, звідкіля і коли в Україну попала ця біда і які проблеми вона несе здоров'ю людей і нашим ґрунтам. Є надія, що діти самі після цього зроблять висновки, що треба робити (і негаймо!), щоб на зміну легеневої пандемії не прийшла алергічна, і щоб не пропали від ерозії та шкідливих американських рослин наші чорноземи.

Масу емоції викликало відвідання артемівського урочища Гнила Балка, де ростуть кілька сотень років два величезні дуби, про які навіть місцеві краєзнавці не знають, хоча вони були описані в літературі, тутові дерева Республіканської станції шовківництва, які вперше привіз у ці місця разом із робінією великий вчений Біберштайн, учитель першого директора Нікітського ботанічного саду Християна Стевена, дві великі сонячні електростанції на окраїнах міста, будинок, де жив в юнацтві видатний альпініст Сергій Бершов, стадіон «Авангард» з найкращою у свої часи поляною, побудований бельгійськими спеціалістами, працівниками скляного заводу. А ще гуртківці спостерігали чудову флору борової тераси ріки Мжа, масу птахів – деркачів, чапель, лелек, фазанів. Проїхавши за два дні більше п'ятдесяти кілометрів, гуртківці, крім отриманих знань, добре попрацювали фізично, дехто навчився правильно чистити картоплю, варити супчик з грибами (самі назбирали), точити ножі, виправляти люфти коліс, регулювати роботу гальм, а ще – співати пісні Візбора.

Проходять роки, діти підростають, їм вже виповнюється 14 років, вони вже чудово водять велосипеди, змагаються на дистанціях велосипедного туризму, приходять час вирушати у дальню подорож. Автор більше десятка разів очолював групи у походах дорогами Харківщини, Донеччини, Полтавщини і Криму. Звіт про похід I категорії складності по Криму був призером Чемпіонату України серед спортивних туристських походів. Тоді група провела аналіз достовірності прогнозів погоди по території південно-західного Криму на час проведення походу. Краєзнавчу роботу запропонували і оцінювали викладачі Харківського національного університету імені В. Каразіна. Вимірювання показників погоди проводили виключно гуртківці. Тобто була проведена справжня, хоч і проста, наукова робота. Крім того, ми визначали якість кримських доріг по п'ятибальній системі для даного маршруту, який включав шосе і бездоріжжя.

Керівники походу (автор і Поляков Олександр Олександрович, методист Харківської обласної станції юних туристів, обидва вже досвідчені екскурсоводи якраз по Криму) приклали максимум зусиль, щоб показати учасникам походу цей чудовий, благословенний край якнайповніше. Тоді ми просто розповідали про все цікаве, що траплялося на маршруті, не думаючи про зв'язок з теорією шкільних знань. Дітям було цікаво все – чудова флора Південного берегу Криму, казкові гори, море, виноградники і поля лаванди, печери і монастирі, берегова батарея Александра і цвинтар з пірамідальним храмом північної сторони Севастополя, міфічні піраміди, знайдені в Криму співробітниками Інституту південних морів.

За тиждень походу діти добре попрацювали фізично, додому приїхали задоволені і оздоровлені. Звіт писали не лише керівники. Звичайно, краєзнавство у звіті було висвітлене на якихось 0,5% від того, що побачили діти.

Звіти про спортивні туристські походи з дітьми включали в той час значну краєзнавчу складову. Її зміст і результати відображалися в одному з підрозділів звіту про проведений похід, якщо його оформляли. Відповідно в оцінювання всієї, проведеної похідною групою роботи, входила і оцінка краєзнавчої роботи, яка мала досить велику вагу (25%).

Автору довелося пройти у минулому столітті учасником категорійного велосипедного походу дорогами Кавказу і Закавказзя з групою студентів, де на маршруті не було й мови про якісь спостереження чи ознайомлення краєзнавчого характеру. Керівник спрямовував усі сили групи на досягнення спортивної мети подорожі, і це було логічним, бо на шляху постійно виникали важкі перешкоди у вигляді нескінченних гірських серпантинів, холодних водних потоків, які треба було перетинати, карколомних спусків, каменепадів тощо. Той похід запам'ятовся на все життя своєю суворістю і навіть екстремальністю. Лише потім я дізнався, які дива природи знаходилися справа і зліва від розбитого шосе, але нам їх ніхто не показав і про них не розповів. Певно, сам керівник, людина суцього спортивна, не знав про них. Така форма проведення походу автору тоді зовсім не сподобалася.

Я вже тоді планував працювати з дітьми, тому зразу вирішив для себе – діти мають всебічно знайомитися з краєм, яким подорожують! Пізніше, коли я сам почав водити дитячі групи у походи різних ступенів і категорій, велику увагу приділяв справі ознайомлення учасників походу з природою, історією, географією, архітектурою, визначними подіями і людьми – тобто краєзнавство фактично домінувало у списку завдань і цілей подорожі.

Наразі краєзнавство у звітах про спортивні туристські походи втратило свою вагу, але це вже інша історія. У цій статті автор має намір викласти своє бачення ролі подорожей, зокрема спортивних туристських подорожей, для здійснення одного з головних принципів навчання і виховання — принципу єдності теорії і практики, зв'язку навчання з життям. Конкретно, навчанням у даному випадку автор називає здобування теоретичних знань учнями в закладі загальної середньої освіти, а практикою – підтвердження цих знань під час подорожі. У цьому питанні реально розглядати лише природничі науки та історію.

Плануючи маршрут подорожі (ступеневого, категорійного походу чи походу вихідного дня), готуючись до його проведення, варто ознайомитися з темами природничих наук та історії, які вивчаються у поточному році. Мається на увазі викладання тих предметів, які вивчають у поточному році учасники подорожі. І прокладати нитку маршруту так, щоб безпосередньо на шляху групи зустріти ті об'єкти чи явища, про які йшла або буде йти мова на уроках і які можна «торкнутися руками».

Наприклад, якщо на уроці історії йшла мова про козаків, то логічно запланувати на маршруті відвідування пам'ятників, присвячених видатним особистостям або подіям, пов'язаних із діяльністю козаків. Якщо група зупинилася біля нещодавно встановленого пам'ятника гетьману Івану

Степановичу Мазепі у Коломаку на Харківщині, то надзвичайно важливо не тільки поінформувати дітей про те, як вибирали Мазепу гетьманом (на уроках про це багато не розповідають), а й переконати дітей, що гетьман не був зрадником, як зараз вважають прибічники «русского мира» в Україні.

Надзвичайно актуальною є тема збереження водних ресурсів, яка розглядається в шкільній програмі з фізичної географії України. Кілька років тому гуртківці-велотуристи побували на берегах Сіверського Дінця і побачили на великих площах води дивну африканську рослину пістію. З допомогою інтернету діти тут же дізналися, що ця рослина може створити проблему для річки і для водопостачання Харкова. Це був справжній урок з використанням сучасних технологій, який проводився без учителя. Потім я дізнався, що в школі про пістію їм навіть не розповідали. Найбільша річка Східної України останнім часом і без пістії має проблеми екологічного характеру. Зараз пити воду з Дінця небезпечно. Ще брудніша найбільша річка України Дніпро, але про це жителі Харківщини багато не знають. Якщо учень дізнається на уроці, що Дніпро через забруднення та стоячу воду знаходиться на межі екологічної катастрофи, то ця інформація його навряд чи засмутить. «Ця біда десь далеко і до нас на Харківщину не дійде» - так подумає людина, яка ніколи не була біля Дніпра. Для розуміння цієї проблеми найкраще провести подорож берегами великої ріки. До речі, дітям можна сказати, що 15% води в краях харківських квартир мають дніпровське походження, а перед тим, щоб потрапити в Харків, ця вода проходить після каналу Дніпро-Донбас ще й брудне болото Краснопавлівського водосховища.

Автор три роки прожив на берегах Дніпра, працюючи вчителем географії, фізичної культури і військової справи, і вже тоді дізнався про жахливий стан стоячої води водосховищ, про загибель цінних порід риби тощо. З групою школярів Осокорівської школи на Херсонщині ми неодноразово мандрували на велосипедах у районі від Запоріжжя до Каховки берегами водосховища і про біди Дніпра знали не з уроків. На уроках географії вчителі розповідають про переваги гідроенергетики, величний ДніпроГЕС, в літературі оспівували подвиг будівників електростанції, а про те, що вода ріки вже давно у катастрофічному стані, можуть сказати лише коротко. Екологи давно вже б'ють на сполох, але проблема не вирішується. Таким чином, робимо висновок, що дітям корисніше побувати на Дніпрі, у поході чи на екскурсії, побачити все своїми очима, ніж, наприклад, просто прочмачи дистанцію походу, не помічаючи проблем країни. Може, підрастаюче покоління зрозуміє небезпеку і справиться з цими проблемами.

Після того, як ми втратили Крим, маршрути подорожей юних велотуристів стали частіше пролягати дорогами Слобожанщини. І виявилось, що в нашому краю є багато цікавого, про що раніше ми не знали, або не хотіли знати, думаючи, що краще Криму нічого не може й бути. Проїхавши з групою від Святих Гір на Донеччині до Краснокутчини, автор написав методичну роботу для бажаючих повторити похід цим маршрутом. Примірники методички були роздані тренерам на змаганнях з велосипедного туризму.

Мало де можна знайти таку концентрацію об'єктів історії, географії, геології, палеонтології, флори, мистецтва, що відображаються в програмах шкільних предметів, яка спостерігається у районі славного міста Ізюма на Харківщині. Якщо планувати похід Слобожанщиною, то буде помилкою

обминути цей район. В ясний сонячний день треба здолати круті схили гори Крем'янець і показати зразу все місто з висоти гігантського колишнього рифу, утвореного коралами в далекі часи юрського періоду (про це теж не всі знають, варто розказати дітям). Вдалині видно Свято-Вознесенський храм, де нині знаходиться чудотворна ікона Божої матері Піщанська. До неї обов'язково треба заїхати (не треба їхати завантаженим транспортом шосе) через пішохідний міст, поруч з яким відвідати місце, де знаходився перший храм, у якому святий Іоасаф Білгородський і знайшов ікону 1754 року. Історію «обретенія» ікони в школі навряд чи розповідають, тому можна це зробити при відвіданні храму і освяченого джерела – Кириченківської криниці (це артезіанський колодязь, яких в області лише два чи три – теж цікавий об'єкт, але не історичний, а гідрографічний).

На самій же горі пам'ятники історії цього краю представлені кам'яними балбалами (скіфськими «бабами»), меморіалами часів Громадянської та Другої світової воєн, війни в Афганістані. Флору треба спішити побачити, бо чудові рослини дендропарку, створеного 1965 року на південній половині Крем'янця, вже давно вирубають, і можна не побачити посаджених тут колись рідкісних рослин. Дітям буде цікаво дізнатися про використання в минулому прекрасних жовто- і червонолистих скумпій, вихідців з Криму, тут їх багато. Принагідно варто згадати «незлим тихим словом» і браконьєрів, що нищать природу України. Тут же, прямо у сірій вапняковій пиляці, легко можна виколупати і показати дітям переважно шоколадного кольору камінець – крем'яць. Це вже геологія, тема якої теж присутня в школі. Впродовж кількох хвилин всі мандрівники зможуть знайти по шматочку цього каменю, і тоді можна розказати про використання кременю з давніх часів.

А в півкілометрі від всіх цих див знаходиться місце, де народився великий художник Сергій Васильківський. Автор, розповідаючи про Васильківського, звертає увагу дітей на чудові краєвиди Ізюмської луки, біліночі вдалині казкові Святі гори, легендарний Донець, що оточує гору, які з дитинства бачив художник і потім відобразив красу природи України у своїх картинах. Тут же можна провести бліц-урок патріотизму, поінформувавши гуртківців про частину творів Васильківського, у яких зображена діяльність козаків.

Маршрут велосипедної подорожі проходить імовірно повз місце, де, за деякими даними, військо князя Ігоря переправилося через Сіверський Донець у далекому XII столітті, прямуючи на битву із половцями. До речі, дітям варто сказати, чому неможливо знайти місце битви (металева зброя була надто дорогою і збиралася після битви), що князь був більше половцем, ніж руським, і, напевно, йшов у степи вирішувати певні родинні проблеми. Дітям можна розказати і про долю «Слова о полку Ігореве» та трьох вчених, які перевели тексти твору невідомого автора на сучасну мову, одним з яких був Олександр Паліцин – відомий у наукових та літературних колах діяч нашого краю. Берегами великої і легендарної ріки можна спрямувати групу до села Кам'янки південніше Ізюма, надзвичайно багатого історичними подіями та палеонтологічними об'єктами. Тут можна відвідати музей, присвячений декабристам А.Є. Розену, В.Д. Вольховському, на окраїні села, при бажанні, можна знайти скам'янілі рештки доісторичних тварин.

Робота школи і позашкільця спрямована на навчання та виховання дітей. Вчителі виконують свою роботу згідно з програмами предметів. Від них, їх професіоналізму та доброчинності, від бажання школярів - «здобувачів освіти», залежить ефективність шкільного процесу. На заняттях гуртків спортивного туризму дітей зустрічають педагоги, від яких залежить, скільки знань та вмінь «винесуть» гуртківці у подальше життя. Показуючи результати навчання, школярі пишуть контрольні роботи, здають іспити, а гуртківці-туристи виконують нормативи розрядів, виступають у змаганнях, долають маршрути походів тощо. Незважаючи на різні форми роботи, мета одна - досягнення її надзвичайно важливе.

Автор певен того, що навіть у напруженому категорійному поході можливо провести вищевказану роботу не для звіту, а для всебічного розвитку наших майбутніх дорослих громадян. Звичайно, якщо керівник дитячої групи налаштований не тільки на успіх проведеного походу і звіту в конкурсі Чемпіонату серед спортивних туристських походів.

Список використаних джерел:

1. Коменський Я.А. Велика дидактика. 1633-1638 рр.
2. Попович С.І., Лугова О.І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези. К.: ІТ ФПУ. 2004. Вип. 5. С. 3-53.
3. І. Блотницька. Школа та позашкільця: як створити єдиний освітній простір. *Заступник директора школи* : спеціалізований журнал. 2018. № 11. С. 34-39.
4. Вербицький В.В. Взаємодія загальноосвітніх та позашкільчих навчальних закладів у створенні єдиного освітнього простору (методичні матеріали) К., 2015 р.
5. «Харківщинознавство». Підручник. (автори: Грінченко О.І., Губіна С.Л. та ін.). Харківська академія неперервної освіти. Вид.3-тє, переробл. й доповн. Х.: Гімназія, 2011. 448 с.

УДК 338.48-32

Періг Тетяна

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гіжиського

Шляхи вдосконалення екскурсійного обслуговування туристів у Львівській області

Стаття присвячена питанням вдосконалення процесу екскурсійного обслуговування туристів Львівщини. Охарактеризовано найважливіші професійні навички екскурсоводів. Проаналізовано найважливіші проблеми, що постали в регіоні у зв'язку з поширенням пандемії COVID-19, зокрема, посилення вимог до безпеки туристів, зміна екскурсоводами виду професійної діяльності. Подано пропозиції щодо вирішення актуальних проблем екскурсійної сфери Львівської області.

Ключові слова: екскурсійна діяльність, екскурсовод, рекреаційний потенціал.

Perih T. Ways of improvement of excursion services for tourists in Lviv region. The article is devoted to the issues of improving the process of tourists excursion service in Lviv region. The most important professional skills of guides are described. The most important problems that

have arisen in connection with the spread of the COVID-19 pandemic are analyzed, in particular, the strengthening of safety requirements for tourists, the change of professional activities by guides. Suggestions for solving current problems of the excursion sphere of Lviv region are given.

Key words: *excursion activity, guide, recreational potential.*

Постановка проблеми. Важливою складовою економіки будь-якої держави і важливим пріоритетом її розвитку є туризм. Саме завдяки цій галузі країни, регіони міста, сільські населенні пункти мають змогу реалізувати свій унікальний потенціал, особливості історичного розвитку. Як свідчить глобальний досвід туризм постійно перебуває у розвитку, вдосконалюється та набуває нових граней. Крім усього, це також одна з високопродуктивних галузей економіки. Сучасна складна епідеміологічна ситуація у світі, зумовлена поширенням COVID-19, є несприятливою для розвитку туризму в світі. Однак поширення процесу вакцинації населення дає надію на поступове вирішення цієї проблеми. З подоланням епідемії туристичні потоки можуть доволі швидко відновитися. Принаймні так було за ситуацій, коли туристична галузь стикалася з іншими глобальними проблемами, такими як економічні кризи чи загроза тероризму.

Одним з регіонів України, які володіють високим туристичним потенціалом є Львівська область. Саме туризм став для Львівщини своєрідним порятунком від економічних проблем: жителям області вдалося не лише побороти безробіття, а й досягти високих результатів у підприємстві. Туризм допоміг значній частині населення області подолати матеріальні проблеми, сприяв розвитку сільських і гірських територій. Сучасний стан Львівської області, її перетворення на сучасний туристичний ареал європейського рівня обслуговування кардинально змінив обличчя регіону. У розвитку туризму вагому роль відіграє екскурсійна діяльність. Адже від рівня проведення екскурсій, наприклад містом, загалом залежить уявлення туриста про це місто, його пам'ятки архітектури, різноманітні атракції, культурне життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням екскурсійної діяльності в Україні займається чимало науковців, що є представниками різних наук: економіки, географії, історії й ін. Серед них варто виділити наукові розробки таких науковців як В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська, С. Галасюк, С. Грибанова, С. Нездоймінов, О. Любіцева, Т. Сокол, Л. Альтгайм, А. Боева, А. Вороніна, С. Голубничка, І. Савина, І. Чагайда, В. Зінченко, О. Романенко, В. Федорченко, О. Король й ін. Теорією розвитку екскурсійної діяльності займалися В. Абрамов, М. Тонкошкур, М. Поколодна. Дослідження проблем вдосконалення процесу екскурсійного обслуговування загалом й, зокрема, у Львівській області, потребує актуалізації в зв'язку з новими умовами розвитку туризму, зумовленими епідемією COVID-19 у світі.

Мети статті є аналіз актуальних питань вдосконалення процесу екскурсійного обслуговування туристів Львівщини у контексті епідемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Львівщина має всі умови для ефективного здійснення екскурсиводами своєї діяльності. Безспірно, що як і в минулому, так і зараз, область має унікальні умови для розвитку туризму та курортної галузі: численні природні та культурні пам'ятки, мінеральні джерела, різноманітний і складний ландшафт. Суттєвою перевагою є неоціненний лікувально-рекреаційний

потенціал, що забезпечує всі умови для розвитку різних видів туризму: відпочинкового, історико-культурного, релігійного, спортивного, зеленого, екстремального тощо. Серце регіону – місто Львів є так званою «туристичною столицею України», що формує для екскурсорода ціле поле для розвитку професійних здібностей.

Тому туристичний бізнес – один із найкращих видів підприємництва, що буквально “розквітнув” у Львові та області за останні десятиліття [1]. Сьогодні туризм представлений сотнями компаній сфери послуг, організаціями, діяльність яких спрямована на задоволення туристичних потреб споживачів. У будь-якому туристичному агентстві працюють екскурсоводи, метою діяльності яких є задоволення потреб туристів. На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах ринкової економіки, всі компанії намагаються поліпшити якість туристичних послуг, що надаються шляхом стимулювання попиту на них. Тому саме Львівська область володіючи всіма передумовами довгострокового розвитку сфери культури та інших суміжних сфер, має достатні можливості для того аби стати флагманом галузі.

Незважаючи на складну ситуацію, зумовлену епідемією COVID-19, туристична галузь Львівської області не стоїть на місці, в регіоні відкриваються нові готелі, ресторани, заклади індустрії розваг. Зокрема, Львів ввійшов у перелік міст України, де найшвидше можуть з’явитися казино, після того як їхню діяльність дозволили в державі. В лютому 2021 р. комісія з регулювання азартних ігор і лотерей надала двом львівським готелям – «Гранд Готелю» та «Львову» – дозволи на відповідність їхніх приміщень вимогам для організації та проведення азартних ігор. У п’ятизірковому «Гранд-Готелі» планують відкрити казино, у тризірковому «Львові» – зал ігрових автоматів [2].

Холдинг ОККО в 2021–2022 рр. має намір розпочати будівництво гірськолижного курорту в Славському Львівської області. Згідно з планами новий курорт у Славському випереджатиме за обсягами славнозвісний Буковель та включатиме близько 60 км гірськолижних трас із системами штучного засніження. [3]. За останні місяці у центрі області, Львові, відкрили Музей митрополита Андрія Шептицького, приватний музей «Львів Стародавній», Львівський муніципальний мистецький центр та перший приватний "Океанаріум". На черзі відкриття Музею міста та Музею модернізму.

Відкриття нових об’єктів культурної сфери та сфери розваг уже викликало увагу екскурсорода міста, які включають їх у свої екскурсійні маршрути. Крім цього, деякі із зазначених вище туристично-екскурсійних об’єктів мають власний штат екскурсорода. Наприклад, «Океанаріум Львів» створив посаду екскурсорода, який проводить екскурсії тривалістю 40 хв українською, англійською і російською мовами.

Діяльність екскурсорода спрямована на те, що туристи дізналися б якомога більше про Львів, Львівську область та життя міста. Екскурсовод - це фахівець, під керівництвом якого відбувається процес сприйняття навколишньої дійсності відповідно до вимог методики проведення екскурсії. Робота екскурсорода характеризується низкою характеристик. Окрім поглиблених практичних теоретичних знань, вона вимагає сформованості певних навичок та вмінь, висуває особливі вимоги до особистості фахівця. Йому мають бути притаманні такі

властивості: інтелект, відповідальність, особиста гідність, активний спосіб життя [4]. Для оволодіння професійними лідерськими якостями важливі такі типи навичок: конструктивні; організаційні; комунікативність.

Конструктивні навички відображаються в умінні вміло підібрати та правильно розташувати екскурсійний матеріал у доступній формі з метою його передачі слухачам з урахуванням диференційованого підходу до екскурсійних послуг. Комунікативні навички реалізуються через обрання певної стилістики. Зокрема інформаційний стиль викладу використовується для презентації певних фактів в об'єктивному світлі з мінімумом емоційного забарвлення. Характеризується нейтральною, рівномірною інтонацією. Якщо говорити про управління, то цей стиль корисний для звітності про статистичні дані. Однак в екскурсійній канві бажано використовувати його якомога менше.

Науковий стиль в екскурсійній діяльності ґрунтується на поєднанні нейтральних та «вольових» інтонацій, підтверджених термінами «доведений», «відомий» тощо, які служать для привернення уваги слухачів з метою привернути їх до певних науково обґрунтованих істин, переконати у заявленій точці зору. У цьому випадку часто використовуються наукові факти та документальні докази [1]. Організаційні навички визначаються вмінням поєднувати навички екскурсовода з керівництвом екскурсійною групою [4].

У зв'язку з поширенням епідемії COVID-19 відбувається трансформація туристичної діяльності, що ставить нові вимоги до екскурсоводів. Зокрема, зростає частка індивідуальних подорожей, а також краще розвиваються види туризму й екскурсійної діяльності, що пов'язані з тривалим перебуванням на відкритому просторі, тобто відвідування цікавих природних об'єктів, а не музеїв чи інших закритих приміщень. У зв'язку з цим перспективними є розвиток нових видів туризму, таких наприклад як ботанічний туризм, дуже популярний у світі [5].

Важливою проблемою, з якою може зустрітися екскурсійна галузь найближчим часом Львівської області, є брак кваліфікованих екскурсоводів. За рік тривалості епідемії КОВІД чимало екскурсоводів, особливо з молодшої генерації змінили вид професійної діяльності. Найчастіше вони зараз йдуть в ІТ-галузь Львівської області яка продовжує динамічно розвиватися. Майже припинилася також підготовка нових кадрів, тому що втратили популярність курси екскурсоводів.

Розвитку екскурсійної діяльності у Львівській області активно сприятиме в найближчі роки використання технологій розумного міста (smart-city). Окремі такі приклади були вже в попередні роки. Зокрема, в 2017 р. Vodafone запустив у Львові власний туристичний проект Vodafone Smart Routes. Це інноваційні пішохідні екскурсійні маршрути в містах України. Маршрути візуалізуються за допомогою кам'яних табличок з QR-кодами та кумедними персонажами. Таблички з QR-кодами розміщені біля культурних та історичних пам'яток, кам'яні стрілочки вказують шлях до наступної локації, таким чином складаючи цілісний унікальний маршрут. Туристичні стежки наразі є у семи містах України: Києві, Львові, Чернівцях, Полтаві, Ужгороді, Черкасах та Херсоні [6].

Вже у період пандемії у листопаді 2020 р. У Львові створили новий додаток Travel Fellow – онлайн гід, який допомагає спланувати самотійну, вільну

подорож містом. В додатку позначені майже півтисячі пам'яток та знакових місць Львова. Коли користувач підходить до того чи іншого об'єкту, додаток автоматично інформує та відтворює аудіо про пам'ятку. Завантаження додаток можна на Google Play та App Store [7].

Ефективним є перенесення в он-лайн частини екскурсійно-туристичних заходів. Тут треба використати досвід інших міст України. Наприклад, в Кам'янці-Подільському в 2020 р. ще 30 квітня, у період дії карантинних обмежень, відбулося відкриття туристичного сезону в режимі он-лайн. Організовано веб-форум, віртуальні екскурсії, а також чимало розіграшів для потенційних туристів. Представивши свою практику проведення відкриття туристичного сезону он-лайн, Кам'янець-Подільський став лауреатом у міжнародному «Конкурсі добрих практик», який відбувся у межах зустрічі «Конгресу транскордонного співробітництва Люблін-2020». Вона виявилася кращим туристичним рішенням перед викликом пандемії коронавірусу COVID-19. У фіналі Кам'янець-Подільський випередив такі відомі в Європі туристичні міста як Барселона і Гданськ [8].

Важливою проблемою залишається безпека туристів. За даними МВС України найбільша кількість злочинів і правопорушень на території Львова спостерігається у Галицькому районі, зокрема, в центральній історичній частині міста. Наприклад, на площі Ринок, де зосереджується найбільше туристів, відбувається особливо багато крадіжок. Питання різних аспектів безпеки туриста стає особливо важливим в контексті його епідеміологічної безпеки. Складовими формування безпечного міського середовища мають стати: оснащення міста новими камерами відеоспостереження; облаштування та освітлення пішохідних переходів; встановлення штучних нерівностей на найбільш небезпечних ділянках доріг; розвантаження центральної частини міста від приватних транспортних засобів; встановлення сучасного освітлення та реконструкція морально застарілої мережі зовнішнього освітлення вулиць; заборона стихійної торгівлі та реконструкція ринків із дотриманням санітарно-гігієнічних норм.

Львівська область має розвинену інфраструктуру, а Львів – її найважливіший культурно-комунікаційний центр. Розвиток інфраструктури Львівської області визначається низкою документів, стратегією розвитку Львівської області та схемою її планування. Яскравим прикладом інвестицій, що мають туристично-привабливий потенціал, є реновація звалища Долина Джоан (Барселона, Іспанія), де було прийнято рішення органічно вписати парк у гірський ландшафт. Гори сміття перетворилися у зелені пагорби. На прикладі цього місця ми можемо побачити, як іноземні інвестиції можуть залучити велику кількість туристів та інвесторів, зацікавлених у їх розвитку. Індустріальний парк, який може бути відкритий на Львівщині, замість Грибовицького сміттєзвалища за зразком Долини Джоан, у майбутньому принесе місту великі прибутки, збільшить приплив відвідувачів та створить нові рекреаційні зони.

Щоби туризм справді розвивався та був конкурентоспроможним не лише на внутрішньому, а й на міжнародному рівні, потрібно об'єднати зусилля влади на різних рівнях, молодіжних і туристичних організацій та компаній, а також компаній щодо реалізації політики, в рамках якої можна розвивати туризм. Якомога більше, на наш погляд, варто зосередитись на рекреаційній системі у

стратегії розвитку Львівської області. Слід розробити комплекс заходів для створення високоефективного туристичного комплексу, який відповідає міжнародним стандартам та відповідає потребам міжнародного споживача.

З метою вдосконалення екскурсійних послуг для туристів у Львівській області необхідно вирішити низку таких завдань:

- формування та визнання туристичного іміджу Львівської області у світі та на національному ринку туризму;
- розвиток та вдосконалення матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури;
- створення сприятливих умов для ефективного управління туристичною галуззю регіону;
- підвищення кваліфікації працівників туристичної галузі та обмін досвідом;
- створення безпечного середовища для туристів [10].

Якщо ми подбаємо про виконання всіх завдань, спрямованих на поліпшення та розвиток ситуації в туристичній галузі, результати повинні проявлятися в кількох аспектах, особливо в соціальному, економічному та екологічному вимірах. Успішна підготовка туристичної й екскурсійної пропозиції призведе до збільшення кількісних та якісних показників з метою задоволення потреб населення в туристично-рекреаційних послугах. Це часткове вирішення проблем зайнятості шляхом створення додаткових робочих місць як у туризмі, так і для відпочинку та супутніх послуг, що покращить якість туристично-рекреаційних послуг, розширить спектр послуг та збільшить щорічний приплив туристів та внутрішніх та іноземних інвестицій [9].

Необхідно підвищити увагу до екологічної ситуації, тобто покращенню стану природного середовища, раціонального використанню природного туристичного та рекреаційного потенціалу з метою кращого використання та збереження існуючих цінностей. Ймовірний розвиток екскурсійної галузі в регіоні залежить від низки об'єктивних та суб'єктивних факторів, що впливають на фактичну політику в регіоні. Тому необхідно вжити заходів для децентралізації повноважень, які в даний час зосереджені на центральному органі виконавчої влади з питань туризму. Прогрес у цій галузі також залежатиме від економічної ситуації в країні та світі.

Висновки. Таким чином, Львівщина об'єктивно відповідає усім вимогам для інтенсивного розвитку внутрішнього та закордонного туризму й екскурсійної діяльності як її складової: особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природних, історичних, культурних та туристичних можливостей дозвілля, потенціал тощо. Однак існують фактори, які заважають ефективному розвитку даного виду діяльності на даному етапі, головним із яких є пандемія COVID-19.

З метою виявлення та вирішення проблем регіону соціальні потреби населення в оздоровленні та відпочинку слід вивчати в комплексі з економічними. Отже, індустрію туризму слід сприймати як сферу задоволення важливих потреб, оскільки вона створює передумови як екологічного, так і економічного стану, тому поступово повинна посісти одне із чільних місць в економічній структурі регіону.

Список використаних джерел:

1. Туристичні потоки у Львівську область / Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/year/2010/t249910_1.pdf.
2. Два львівські готелі отримали перші дозволи на гральний бізнес [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zaxid.net/news>.
3. Наступного року почнеться будівництво нового гірськолижного курорту біля Славського [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zaxid.net/nastupnogo_roku_pochnetsya_budivnitstvo_novogo_girskolizhnogo_kurortu_na_lvivshhini_n1512179
4. Львівщина як перспективний регіон України для розвитку туризму та рекреації області [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://tourlib.net/statti_ukr/pavlish.htm
5. Лозинський Р.М., Пукас О.Б. Ботанічний туризм: поняття, ресурси, сучасні тенденції розвитку. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму* : зб. наук. ст. Львів : ЛІЕТ, 2019, № 14. С. 67–74.
6. Vodafone Smart Routes [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.vodafone.ua/social-responsibility/smart-routes>
7. Львів'яни створили додаток для самостійних екскурсій містом [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://prolviv.com/blog/2020/11/19/lviv-iany-stvorily-dodatok-dlia-samostiinykh-ekskursii-mistom/>
8. Кам'янець-Подільський переміг у міжнародному «Конкурсі добрих практик» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pvisti.km.ua/kamyanec-podilskij-peremig-u-mizhnarodnomu-konkursi-dobrix-praktik/>
9. Рекреаційний потенціал Львівщини. Статистичний збірник Львів: Головне управління статистики у Львівській обл., 2012. 96 с.
10. Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи: монографія / за заг. ред. І. М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2011. 284 с.

УДК 37.35

Поляков Олександр

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Шляхами козацької слави

У статті розглядається питання щодо виникнення такого соціально-військового явища як українське козацтво, яскравим представником якого був базаторазовий гетьман Запорізької Січі Іван Дмитрович Сірко. Історична тематика його діянь як непереможного військового полководця, дипломата, козацького ватажка, сприяє кращому пізнанню історії, подій того часу, які мають вплив на розвиток краєзнавчого туризму в слобожанському регіоні України. Засобами краєзнавчого туризму ця тема невід'ємно пов'язана з військово-патріотичним вихованням учнівської молоді, вона особливо актуальна в часи «гібридної» війни та агресивної ворожій пропаганді.

Ключові слова: творчі об'єднання учнівської молоді, заклади позашкільної освіти, засоби дитячого краєзнавчого туризму, історію козацтва України.

Poljakov O. Ways of Cossack glory. *The article considers the question of the emergence of such a socio-military phenomenon as the Ukrainian Cossacks, a prominent representative of which was the multiple hetman of the Zaporozhian Sich Ivan Dmytrovych Sirko. The historical theme of his actions as an invincible military commander, diplomat, Cossack leader, contributes to a better understanding of history, events of that time, which have an impact on the development of*

local lore tourism in the Slobozhansky region of Ukraine. By means of local history tourism, this topic is inextricably linked with the military-patriotic education of student youth, it is especially relevant during the "hybrid" war and aggressive enemy propaganda.

Key words: *creative associations of student youth, out-of-school education institutions, means of children's local history tourism, history of the treasury of Ukraine.*

Постановка проблеми. Засоби краєзнавчого туризму допомагають краще пізнати історичну спадщину України, її видатних особистостей та використовувати ці дослідження у національно-патріотичному вихованні молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Державна політика у вихованні молоді засобами краєзнавчого туризму сприяє кращому пізнанню історії складного і в той же час славетного минулого козацтва [3,7] і є одним з ключових питань сьогодення. В історії тему козацтва розкривали у своїх цікавих спогадах як сучасники, так і дослідники-історики: військовий інженер-фортифікатор француз Боплан, роботи літописця козацької слави Самійла Величка, спогади західного дипломата і мандрівника Еріха Лясоти, праці видатного знавця і дослідника козацтва Дмитра Яворницького[4]. Роботи таких сучасних об'єктивних аналітиків, дослідників, істориків, політиків, письменників Долуханова Г.Е., Олексія Широпаєва допомагають краще зрозуміти проблематику розглянутої статті з точки зору сучасного науковця і дослідника. Ця стаття крізь історичні окуляри критичного мислення допоможе правильно аналізувати вчинки видатного військового, політика, дипломата Івана Сірка.

Мета роботи: ознайомлення на фоні історичних подій часів козацтва з постаттю кошового отамана Запорозької Чортомлицької Січі, нашого славетного земляка Івана Сірка, з його політичними поглядами, які не завжди збігалися з інтересами держав того часу – Речі Посполитої, Османської імперії, Кримського ханства, Московської держави.

Виклад основного матеріалу. Відповідно закону України «Про позашкільну освіту» освітня діяльність здійснюється в гуртках, секціях, групах, які формуються у складі закладів позашкільної освіти за напрямками туризму та краєзнавства. Робота туристсько-краєзнавчих об'єднань у закладах позашкільної освіти Харківської області розвивалась та продовжує розвиватися. Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради є активним осередком туристсько-краєзнавчої, туристсько-спортивної, військово-патріотичної, екскурсійної діяльності серед учнівської молоді і координує свою діяльність за цими напрямками. Тематика роботи закладу охоплює широкий вибір екскурсійних тем територіями не тільки Харківської області, а також можливістю відвідати цікаві екскурсійні об'єкти далеко за її межами: Полтавської, Сумської, Дніпропетровської, Запорізької областей.

Автор цієї статті протягом багаторічних мандрів територіями Дніпропетровської і Запорізької областей відвідав з екскурсантами-учнями Харківської області багато місць пов'язаних з темою статті про козацтво, зібрав значну кількість різних матеріалів, артефактів, документів і пропонує розглянути деякі цікаві і корисні факти для даної теми. Це, по-перше, стосується нашого міста Харкова, його південного регіону міста Мерефи та її слобідки Артемівки, де до нашого часу вдячні нащадки пам'ятають видатного козака-полководця,

господаря і захисника рідної землі від татар, турок і царських воєвод московської держави.

У даній статті розглянуто деякі важливі сторінки військової і дипломатичної діяльності Івана Сірка – яскравої постаті української історії 17 століття, літопис діянь якого увійшов в легенди, вірші, думи, спогади сучасників і літописців, якого будуть пам'ятати українці вічно, поки стоїть наша держава на землі. Його називали «Іллею Муромцем козаччини», славетним захисником рідної землі. Він був взірцем служіння народові, ідеалам свободи, боротьбі українців за незалежність, неперевершеним за кількістю разів січовим отаманом славетної і самої тривалої піввікової (до 1709 року) Чортомлицької Січі, переможцем близько 50 битв з південними сусідами-агресорами - татарами та турками [9].

Читач зможе дізнатися зі сторінок цієї статті про деякі маловідомі сторінки подій життя військового та родинного життя Івана Дмитровича Сірка, про яскраві перемоги козаків Чортомлицької Січі, керівником якої він був у важкі часи випробувань.

Наш земляк Іван Сірко став образом степового лицаря тієї доби, життя якого досліджують історики минулого і нашого часу. Але мало хто знає про маловідомі сторінки його військового життя як морські походи, успішні дії на морі наприкінці 1620 року, коли близько трьохсот чайок доставили козацький десант і плондрували селища і населені пункти, у відкритому морі захоплювали торгові кораблі [8].

Іван Дмитрович Сірко народився за однією з версій на Поділлі на початку XVII століття (точна дата невідома), вірогідно, в містечку Мурафі (тепер це Шаргородський район Вінницької області). Ось можливо чому так він назвав свою слободу на сучасній Харківщині у 1665 р. За звичаєм переселенці новому поселенню давали назви своїх рідних селищ. Тобто, Іван Сірко народився на території Речі Посполитої. Безумовно, він мав шляхетську кров, бо деякі документи свідчать про його соціальний стан «уродзоного», тобто знатного. Ми знаємо, наприклад, про подільського шляхтича Войтеха Сірка та його дружину Олену Козинську, котрих згадують історичні джерела від 1592р. Не виключно, що вони були родичами славетного ватажка запорожців. Не випадково у 1658-1660 роках він був вінницьким полковником, адже на такі посади обирали людей, котрі походили з тамтешніх країв. Слово «шляхтич» в ті часи вживалося і означало те саме, що й «дворянин». До того ж у XVII столітті далеко не вся українська шляхта сполонзувалася, а чимало з неї віддало своє життя за визволення українського народу з-під ярма Речі Посполитої: Богдана Хмельницького та декого з його сподвижників: Івана Богуна, Данила Нечая, Михайла Кричевського та інших. Середовище дрібної шляхти дало прикордонному козацькому лицарству таких героїв як Дмитро Вишневецький, Михайло Вишневецький, Кшиштоф Косинський, Петро Сагайдачний. Таким чином, наш герой з величезною неприязню відносився до майбутніх гетьманів некозацького походження: Павла Тетері, Якіма Сомка, Івана Самойловича. І це у майбутньому мало суттєвий вплив на негативні стосунки з ними.

Цікави спогади сучасників про зовнішність І. Сірка: «Козацький вождь мав зріст трохи вище середнього, правильні риси обличчя, рівний ніс». Польський король Ян Собеський зустрічався з Сірком у Брацлаві 1671 р. і тоді ж писав у

своєму листі: «Сірко чоловік дуже тихий, поступливий, рицарський і, здається, дуже доброзичливий, має велике довір'я у козацькому війську» [8].

Історичні джерела засвідчують, що славний козацький вождь був глибоко релігійною людиною, безсрібником (всю здобич віддавав козакам на розподіл між ними!), був аскетичним, майже не вживав горілки, відзначався силою, мужністю, відвагою і високими моральними якостями. Був суворим, але і справедливим. Так, всіх визволених з бусурманської неволі, навіть католиків, євреїв, він вільно відпустив, гуманно поводився з полоненими, а за кривду, заподіяну комусь – полонений гуркені, черкешенці чи татарці, навіть загрожував винного до страти. В той же час Сірко не терпів боягузів, грабіжників, ледарів, зніжених вояків і, особливо, зрадників.

З історії відомо, що в ті часи розпочалася і тривала визвольна боротьба українців з Річчю Посполитою (1648-1649 р.р.). Визвольна війна не обійшлася без участі І. Сірка, але про його участь відомостей мало. У 1653 році після Жванецької битви Кримський хан повертався з військом з Поділля з великою кількістю захоплених невільників. Та його значну кількість перехопив у степу та відбив І. Сірко зі своїм загоном. Початок великих подій на Україні та роль і місце Сірка в них у 1657 році, коли помирає Б. Хмельницький, починається бурхливий період боротьби майбутніх гетьманів за булаву неоднозначний, як і неоднозначні політичні фігури цієї боротьби. В історії цей драматичний період відомий як «Руїна», з величезними жертвами серед народу, з амбіційними планами держав навколо виборів «своїх» ставлеників, тому розглянемо головних гравців цієї політичної гри. Безперечно, що наслідки її лунають і досі, навіть в 2021 році, але про це поговоримо наприкінці роботи у висновках. Історія трапляється в перший раз як результат політики зацікавлених держав, а другий як ганебний фарс. З-за куліс боротьби претендентів за булаву виглядали руки зацікавлених держав – Московське царство, Османська Туреччина, Річ Посполита, окремо запорізьке козацтво, яке вже вийшло на політичну арену у якості самостійного і впливового гравця. Запорізьке козацтво було незадоволено бачити у якості гетьмана Івана Виговського, бо він походив не з козаків [5].

Московіти вирішили силою скинути Виговського. У 1659 р. велике московське військо вдерлося на Україну. Але гетьман зміг знайти союзників – поляків, татар, і в червні 1659 р. щент розгромив нападників поблизу Конотопа. Втрати їх за різними джерелами досягали 30 тис. потоплених та побитих.

Скориставшись відсутністю війська татар в Криму, наказний отаман Іван Безпалій звернувся до січовиків і Сірка організувати похід на Крим. Похід виявився вдалим: визволили невільників, здобули велику здобич, захопили двох мурз – татарських керівників війська. Хан швидко повернувся до дому, а Виговський втратив могутнього союзника і не зміг використати політичний результат від перемоги під Конотопом. У жовтні 1659 р. козаки скидають з гетьманства І. Виговського і наступним гетьманом обирають Юрася Хмельницького. Сірко підтримує обраного гетьманом сина Хмельницького і підтримує в той же час і результати Переяславської ради 1659 р.

В період 1660, 1661 років Сірко успішно воює з татарами за свій рідний край Поділля. З 1661 року він опиняється на Запоріжжі і змінює своє відношення

до Переяславських угод і не прихилиється до польського короля. Він проводить власну політику і готує наступні походи на Крим.

Найуспішнішим роком для Сірка у боротьбі був 1663 р. Знайшовши спільну мову і згоду з надісланим на Запоріжжя царським гарнізоном, у жовтні 1663 р. він здійснює два вдалих похода на Перекоп і руйнує важливу і майже неприступну фортецю, завдає великої шкоди гарнізону і вбиває командира фортеці.

Події на правобережжі не давали спокою запорожцям, бо саме цю частину України козаки прагнули відірвати від влади поляків і повернути під контроль Січі. Цю мету мріяв втілити у життя славетний отаман. Поляки та їх союзники в той час успішно протидіяли військам Сірка, хоча він і розгромив взимку 1664р. на Черкащині поблизу містечка Бужина військо найжорстокішого придушителя і карателя визвольного руху українців Стефана Чарнецького – осквернителя могили Б. Хмельницького у Суботові. Тим він ганебно «прославився» в історії України. Чарнецький, зібравши значне військо, союзника гетьмана Тетерю, татар, на Великдень 1664 року розбив загін Івана Сірка, який відступив з козаками у степ.

Влітку 1664 р. І. Сірко підтримує повстання Сумка проти польських військ, таким чином починається новий етап боротьби з поляками. У серпні 1664 р. Сірко разом зі своїм союзником від царського уряду зазнає поразки у бою поблизу Городища. Цим закінчується період діяльності Івана Сірка на правобережній Україні, яка горіла у полум'ї повстань, мала величезні жертви у цій боротьбі і не було видно кінця цим випробуванням. Політична і військова ситуація цього періоду була нестабільна для всіх учасників –Польщі, Московії, України, Туреччини. Закріпити успіхи в утворенні Козацької держави не вистачало сил, союзників, які тільки думали про свої особисті цілі, булаву, владу, матеріальні цінності та пріоритети. Непорозуміння з гетьманом Брюховецьким (гетьманом Лівобережжя (1663-1668р.р.), інтриги якого проти Сірка викликали у останнього бажання покинути військові табори. Він забирає від небезпеки свою родину з Гетьманщини і восени 1664 р. прямує до Харкова, тому що дружині у Полтаві підвладній Павлу Тетері (1663-1665 р.р.) і полякам погрожувала велика небезпека.

На ті часи Лівобережжя займало значні території декількох сучасних областей: Сумської, Харківської, Луганської, Білгородської, частини Курської, та Острогозької. Тривалий час ці території називали «Диким полем», вони були спустошені і небезпечні для життя від татарських нападів. Після поразки під Берестечком військ Б. Хмельницького на ці родючі, але небезпечні землі прийшли переселенці, рятуючись від ярма польської шляхти. У 50-х роках XVII століття українці заснували такі міста як Острогозьк, Харків, Лебедин, Балаклію, Богодухів, Золочів, Охтирку, Тростянець, Суми, Зміїв та багато інших. Переселенці ставали на царську службу у складі козацьких полків для охорони південних кордонів Московії, вели господарчу діяльність. Таким чином, Сірко опинився на Харківщині. В ті часи така політична ситуація була важливим моментом у розбудові слобідської землі, її заселенні і подальшому економічному розвитку [3]. У в 1665 р. Сірко стає харківським полковником. Для переселенців почалося військово-господарче життя. Слобідська земля мала полковий устрій:

автономію, своє судочинство, різні привілеї, козацька влада сама вирішувала свої життєві питання. Військові сотники, полковники вирішували військові справи, громадське і господарське життя управлялося войтами, хто мав Магдебурзьке право. Але московіти наполегливо насаджували і свою адміністрацію, воєвод – Чугуївського, Білгородського, які активно втручалися у життя переселенців, внаслідок цього виникали проблеми і конфлікти з різних питань.

Свої організаційні здібності Іван Сірко проявляє і як осадчий нових територій для використання переселенцями. Саме в місті Мерефі, куди він прийшов і привів переселенців, він будує родинний осередок і засновує неподалік слобідку Артемівку та хутір Сірківку. Про особисте родинне життя славетного отамана Івана Сірка відомо мало. Він був одружений, щонайменше мав двох дорослих синів – Петра і Романа. Тривалий час він проживав з родиною у Мерефі на сучасній Харківщині. Від російського царя він добивався маєтності жалуваної грамоти на містечко Келеберду на лівому березі Дніпра біля переправи. Доля його жінки була такою ж нелегкою, як і доля жінок козаків, які були одружені, і багато років не бачили одне одного. Кобзарі того часу так висвітлювали цю непросту долю жінок:

*В городі Мерефі жила вдова,
Старенька вдова, Сірчиха Іваниха,
Вона сім літ пробувала, Сірка Івана в очі не видала...*

Про синів отамана збереглися уривкові дані. Один з них звався Петро, а другий Роман. У 60-х роках XVII століття один з синів був уже дорослим, бо 1668 р. разом з козаками під час повстання проти московських воєвод на Слобожанщині він тримав в облозі містечко Балаклію. Один з синів Сірка був одружений з дочкою молдавського господаря Хінкула і загинув під час походу на Крим у липні 1673 р. Другий теж рано пішов з життя. Можемо припустити досить достовірно, що Сірко мав й онуків. Існує і фольклорний варіант про долю синів Сірка, про загибель сина Петра у Торських степах. Сам Сірко багато років був відірваний від родини, перепитуючи про свою рідню козаків, зрідка зустрічався зі своїми зятями. Однак один з синів Сірка продовжив лінію батька. Він перебував при батькові на Запоріжжі, а в 1679 очолив запорізьке посольство до короля Речі Посполитої. Можливо там його й застала звістка про смерть батька. Відомо, що король Ян Собеський дуже шанував Івана Сірка та залишив його сина у себе на службі при дворі. Подальша доля родичів Сірка невідома, але більше відомостей про долі зятів Івана Сірка, це вже продовження їх роду по жіночій лінії. Обидва вони будували свої життєві кар'єри на Слобожанщині Перший зять Сірка Іван Артеменко тривалий час використовувався царським урядом як посланець до батька. У 1679 р. він згадується як мереф'янський сотник Харківського полку, там керував і в 80-ті роки XVII століття й збирався переселитися до Умані. Після того, як у 90-х роках Мерефа була спустошена татарами, він покидає обжиті місця й вирушає з переселенцями на Вороніжчину, на річку Битюк, де українці заснували однойменну слободу; там він був отаманом у 90-х роках. Цікаво, що він підписував документи прізвисьмом тестя. Другий зять Іван Сербін одружився на дочці Сірка Софії, як і перший зять був кілька років харківським наказним полковником, керував заселенням і побудовою містечка Соколово на півдні

Харківського полку і був там сотником. Від цього шлюбу мав доньку Явдоху. Своє життя скінчив наприкінці 90-х років.

Але діяльна натура козацького ватажка бажала більшого, ніж господарська та адміністративна діяльність. Він надавав значно більшої уваги політичним питанням: цікавився претендентами та кандидатами на гетьманство (сотник Степан Опара, 1665 рік), не забував і про безпеку з боку Кримського ханства. Так узимку 1667р. він веде переговори у Львові з воєначальником Станіславом Потоцьким, королем Яном Собеським. Шукає серед них союзників у боротьбі з татарами (партія гетьмана Петра Дорошенка). У вересні того ж року П. Дорошенко оточує польське військо на чолі з королем Яном Собеським біля містечка Підгайці. Домагаючи важкому стану обложених, Сірко з запорожцями на чолі з кошовим Іваном Рогом вторгнувшись в Крим, руйнують все на своєму шляху – поселення, аули, знищують за спогадами літописців «навіть худобу домашню, котів та собак». Два загони діють окремо – Сірко під Кафою, а Іван Рог знищує улуси Ширин-бея, одного з впливовіших і могутніших беїв Кримського ханства.

Повертаючись додому, козаки потрапляють на величезне військо, яке татари встигли зібрати. Майже три дні безперервно точилася шалена битва з кримчаками на виході з Криму. Але військова вдача була на боці козаків. Навіть коли вони, відірвавшись від військ супротивника, потрапили ще на одне військо татар, яке поверталось додому від війська П. Дорошенка. Козацьке військо було притиснуте на узбережжі аж до самого моря. Але і тут І. Сірко знайшов несподіваний вихід із складної ситуації. Захопивши турецький флот, козацьке військо обминуло ворогів морем з багатою здобиччю – було звільнено багато українських бранців близько 2-х тисяч, та захоплено півтори тисячі татар. Такий розвиток подій несподівано вплинув на важку для поляків страшну тривалу облогу біля Підгайців. Дізнавшись про подвиги Івана Сірка в Криму, татари негайно покидають військо П. Дорошенка, а Ян Собеський отримує щасливу для нього переможну ситуацію. Так, Іван Сірко своїми непередбаченими військовими діями суттєво впливав на державні плани керівників держав того часу.

Ситуація з владними московськими воєводами не могла завжди бути мирною на Слобожанщині, їх втручання у полкові справи постійно посилювалося. У великій політиці в січні 1667 р. Росія укладає з Польщею Андрусівське перемир'я. Згідно нього лівобережжя відходить під владу Москви, а правобережжя (крім Києва) переходить під Польщу. Така непередавана ситуація для запорожців розлютовує їх. Починаються криваві заворушення на Січі. Січові козаки винесли свій вердикт – виганяти російських служивих з українських міст. Антиросійські настрої вибухнули серед лівобережної України.

За Андрусівським договором московіти та Річ Посполита поділили Україну: правобережжя відійшло до Польщі, а лівобережжя під контроль царського уряду. Запорізька Січ повинна підтримувати обидві держави. Військові сили московитів посідали в той час під Котельвою, повстанці планували захопити Харківську фортецю. Івана Сірка підтримали Мерефа, Зміїв, Красний Кут. Навесні 1668 року царські гарнізони були знищені у Цареборисові, Мацьку, Валках, їх фортеці було спалено. Але далі повстання пішло менш успішно. Сил для штурму Харківської фортеці було замало і Сірко не наважується на облогу. В

той же час супротивники повстанців вирушили на оплот Сірка Мерефу і руйнують все на своєму шляху. Але Сірко вже відійшов і потім відривається від переслідувачів. Погода на той час була незвичайна: до Великодня лежав сніг, тривали морози. Сірко з військом «подорожує» на Харківщині, Котельві, Колонтаєві, бойові зіткнення не зовсім успішні з військами Ромоданівського. Відомо, що поблизу Охтирки повстанці зазнали поразки. На театр військових дій під Котельву прийшов гетьман Брюховецький, там він був схоплений і несподівано вбитий. Внаслідок цього Петро Дорошенко стає гетьманом двох сторін України, Іван Сірко підтримує його.

Упродовж 1668 року Сірко здійснює чотири успішні набіги на Крим, бере в полон з півтисячі татар. Наприкінці 1669 р. Сірко покидає П. Дорошенка, підтримує прихильника союзу з Польщею Михайла Хоменка і подається на Запорізьку Січ. Саме на Чортомлицькій Січі він продовжує свою подальшу діяльність кошового отамана.

Влітку наступного 1670 р. військо запорожців знищує фортецю Очаків і отримує величезну здобич. В ці часи Сірко, як кошовий отаман, налагоджує контакти з кочовими калмиками, донськими козаками. В 1670 р. видатний козацький отаман Степан Разін активно листується з запорожцями, очікує на допомогу військ І. Сірка, але той зайнятий своїми важливими справами. Вступивши в союз з Михайлом Ханенком, Сірко вже на Поділлі. Міста Бар, Меджибіж, Брацлав, Могилів та Вінниця стають аренами військових дій між Дорошенком і Сірком. Сам король Польський Михайло Вишневецький дякує Сіркові за боротьбу з бусурманами, за походи проти татар у 1671 р.

Колю інтересів Сірка як політика торкалося і до Молдови, яка в той час була під протекторатом Османської імперії. Сірко з колишнім господарем Гінкулом оволодівають столицею Ясами. Більше того, син Сірка одружується з донькою господаря і посідає молдавський престол. Цікава аналогія з весіллям Тимоша Хмельницького з донькою іншого молдавського господаря Василя Лупу.

У 1675 році вже у поважному віці кошовий посилає московському царю листа-прохання про відставку. Але обізнаний та досвідчений воїн був дуже потрібний для служби на кордонах, і йому відмовили. Вже у 1675 році він керує запорізькими і донськими козаками і калмиками, успішно воює з татарськими ордами та яничарами, які вторглися на Україну. У наступні роки він здійснює декілька блискучих військових операцій, які зупинили поблизу Чигирина 200-тисячне військо турецько-татарської армії, яка прямувала на лівобережну Україну.

Маючи величезну популярність і авторитет, Сірко впевнено мав можливість стати гетьманом України, але він не мав таких намірів. Складні відносини були у нього з царським урядом, який не забував його участі у повстанні проти царських воєвод на Слобожанщині. Роки минали у походах, битвах, дипломатичних заходах, Сірко ставав не тільки більш мудрим керівником запорожців, але і сили колись могутнього ватажка покидали. Важкі рани забирали вже не молоде фізичне здоров'я. Але мета про незалежність та волю козацької республіки стимулювала його державницькі інтереси і діяльність. Останнім політично-військовим планом І. Сірка було здійснення походу на Москву з татарами і військами польського короля. Сірко активно ініціював переговори з

союзниками. Для росіян це не було таємницею. В планах гетьмана було вагоме піднесення політичного значення третього учасника політики в цьому регіоні – Козацької держави для стримування апетитів московитів і Стамбула. Йде активне листування з першими особами - королем Польщі, кримським ханом, Сірко погрожує московітам про можливість переходу Низовим козацтвом до протекторату султана. Але частина січової старшини не підтримувала цієї ідеї. В останній період життя Івана Сірка турки намагалися підкупити його або фізично знищити, організувавши замах. Були спроби укласти з ним сепаратний мир. На початку 1680 року стан здоров'я гетьмана погіршується, хворіє серце, і років вже багато, і сил мало. Він зробив собі труну, в яку час від часу лягав, скаржився, що здоров'я зовсім немає. На початку серпня 1680 р. славетний лицар, гетьман, полтик, видатний козацький ватажок відходить у вічність на своїй пасіці в Грушівці. Тут на високому березі Дніпра він упокоївся. У 1980 році установили новий пам'ятник скульптора В. Штонди, а до святкування 500-річчя українського козацтва на початку 1990-х років створили меморіальний комплекс І. Сірка. Тоді ж біля автостради Нікополь-Кривий Ріг, неподалік повороту до села Капулівка, був насипаний за стародавнім звичаєм високий курган, на якому ми, вдячні нащадки гетьмана, на знак поваги до нього і українського козацтва встановили вже сучасний хрест і меморіальну плиту. На Харківщині в місті Мерефа встановили погруддя (автор: скульптор Валентин Шконда) нашого земляка, який пильно дивиться у бік південних степів, наче виглядає наближення ворогів. Іван Сірко протягом тривалого часу з сім'єю жив у Мерефі у своєму будинку, а після його смерті тут мешкала дружина разом з деякими членами родини. Про те, що Мерефа пов'язана з ім'ям кошового отамана, свідчить інша назва містечка, зафіксована деякими українськими літописами, – Сірківка.

Ще один пам'ятник кошовому отаману Запорізького війська Івану Сірку встановили 18 серпня 2017 року на Бурсацькому узвозі, над входом на станцію метро "Історичний музей" у центрі Харкова. Бронзовий кошовий отаман, як задумано, стоїть на валу фортеці, в руці – прапор з його родовим гербом – першим гербом Харкова. Біля ніг – сагайдак зі стрілами, поруч - гармата. Висота бронзового пам'ятника з постаментом із сірого граніту – майже 7 м, вага близько 4 т. Автор композиції, скульптор Олександр Рідний, до фігури козака додав прапор із родовим гербом Сірка і гармату на дерев'яному лафеті. Майже семиметровий пам'ятник, який дивиться на річку й панораму міста, встановили на місці, де, за свідченням істориків, височіла вежа першої Харківської фортеці.

Висновки. 1. У статті розглянуто постать яскравого військово-політичного діяча козацтва, Івана Дмитровича Сірка, патріота, поборника утворення незалежної держави України, життя та діяльність якого є прикладом для молоді.

2. Вважаємо за доцільне рекомендувати педагогічним працівникам, суб'єктам туристичної діяльності організовувати подорожі, навчально-тематичні екскурсії по місцях, пов'язаних з видатним українцем Іваном Сірком.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-III.
2. Положення про центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства спорту та екскурсій учнівської молоді туристсько-краєзнавчої творчості молоді. Наказ МОН України від 19.12.2002 № 730.

3. Володимир Маслійчук, Юрій Мицик. Кошовий отаман Іван Сірко. Київ, 2007. 76 с.
4. Д.І. Яворницький. Історія Запорізьких козаків у трьох томах, том перший. Львів: Світ, 1990. 319 с.: іл.
5. Історія України. Для дітей шкільного віку. К.: Т-во «Знання України», 1992. 224 с.
6. Ю.А. Мицик, С.М. Плохій, І.С. Стороженко. Як козаки воювали. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 301 с.
7. Яворницький Д.І. Дніпрові пороги : Геогр.-істор. нарис. Дніпропетровськ : Промінь, 1989. 141 с.
8. Віктор Брехуненко, Анатолій Бойко. Морські битви українських козаків. Київ, 2007. 80 с.
9. Г.Э. Долуханов. 1000 знаменитых чудес и загадок истории. Харьков : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»; Белгород : 000 «Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2012. 416 с. : ил.
10. Олесь Бузина. Тайная история Украины-Руси, 8-е изд., доп. К.: Арий, 2013. 384 с. ил.

УДК 379.846(477.65)

Савранський Євген

*КЗ «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій
учнівської молоді»*

Водні екскурсії у Кропивницькому як спосіб розвитку міського туризму

Стаття присвячена опису досвіду по створенню та реалізації в 2020 році проекту Kroprivertour – ініціативи з організації водних екскурсій і популяризації водного туризму та рекреації у місті Кропивницькому.

Ключові слова: водний туризм, міський туризм, екскурсії, Інгул, Сугоклія.

Savranskiy I. Water excursions in Kropyvnytskyi as a way to develop urban tourism. *The article is devoted to the description of the experience in the creation and implementation in 2020 of the Kroprivertour project - an initiative to organize water tours and promote water tourism and recreation in the city of Kropyvnytskyi.*

Keywords: water tourism, city tourism, excursions, Ingul, Sugoklia

Вступ. Міський туризм (англ. CityTourism, нім. Stadttourismus) – новітнє поняття та концепція, що сформувалося у світовій туристичній науці та практиці наприкінці ХХ ст. Так, словник Л. Гартмута (1997 р.) визначає міський туризм, як «короткострокове (зазвичай 1-4 дні) відвідування міста з наступних причин: а) інтерес до історії або культури; б) участь у подієвих заходах; в) придбання різноманітних товарів. Часто така подорож здійснюється у формі екскурсії на вихідних та може відбуватися як індивідуально, так і у групі; як організовано (через турфірми та з екскурсоводами), так і самодіяльно».

Ресурсною базою міського туризму слід вважати культурно-пізнавальні, подієві та бізнесові ресурси для розвитку туристичної діяльності у містах та приваблення сюди туристопотоків, а сам феномен міського туризму – комплексним видом туризму, що базується на культурно-історичній та архітектурній спадщині міст, їхніх кліматичних та природних особливостях (які визначають можливості міст з лікувально-оздоровчого та рекреаційного туризму), високому рівні розвитку та глибокій диверсифікації суспільно-економічного

життя та пропозиції суспільних та комерційних товарів та послуг. Міський туризм може включати наступні складові частини: а) діловий туризм; б) шопінг туризм; в) подієвий туризм (із відвіданням різноманітних громадських, культурно-мистецьких та спортивних заходів); г) пізнавальний туризм (із відвідуванням пам'яток, пам'ятників, музеїв); д) паломницький туризм; е) освітній туризм; є) рекреаційний туризм; ж) медичний туризм; з) екстремальний туризм (у т.ч. паркур, зацепінг, діггерство, руфтинг, роуп-джампінг тощо) [1].

Міський туризм має великі перспективи для розвитку в Україні. Він ґрунтується на потужній природньо-рекреаційній та історико-культурній базі. Туристична діяльність у містах нашої країни набуває все більшого поширення. Особливо актуально це проявилось у 2020-му році після запровадження на території України загальнодержавного карантину, спричиненого небезпечною поширення коронавірусної інфекції. Тоді на понад два місяці призупинилося транспортне міжміське сполучення, всі туристичні напрямки, які були спрямовані на відпочинок за кордоном та відомі українські курорти, змінили свій вектор на 180 градусів, створивши максимальні умови для розвитку регіонального та міського туризму.

Виклад основного матеріалу. У Кропивницькому карантин посприяв появі екскурсійно-туристичного проєкту KropRiverTour. Він покликаний розвивати місцевий туризм, відкривати для жителів і гостей обласного центру красу міста, яку ніколи не побачиш з берега. Також його засновники брати-близнюки Дмитро та автор - Євген Савранський, поставили собі за мету привернути увагу громадськості до засміченості річок і водойм у Кропивницькому.

Навесні 2020 року ми, маючи достатньо вільного часу та туристичну байдарку, разом із гідом і популяризатором водних екскурсій у Києві Андрієм Романчуком, почали досліджувати водойми у Кропивницькому. Цей обласний центр лежить у межах Придніпровської височини, на берегах річки Інгул, де в неї вливаються менші річки – Сугокля та Біянка. Найбільше уваги приділили Інгулу, який ділить місто навпіл і деякі його притоки. Наслідком наших активностей стало відкриття декількох екскурсійних маршрутів у Кропивницькому: чотирьох Інгулом і двох – Сугоклією.

Інгул – річка в Центральній та Південній Україні, у межах Кіровоградської та Миколаївської областей. Ліва і найбільша притока Південного Бугу (басейн Чорного моря). Довжина річки - 354 км, площа басейну - 9890 км². Судноплавна на 55 км від гирла до села Пересадівка. У верхів'ях річка має вузьке, звивисте русло; в середній течії русло розширюється до 30 м, в нижній - до 80 м і більше. Глибина річки переважно 0,7-1,2 м, максимальна до 1,5 м (у межень). Швидкість течії - до 0,5 м/с (1,8 км/год). Долина річки майже на всьому протязі трапецієподібна, завширшки до 4 км, завглибшки до 60 м. Живлення переважно снігове і дощове. [2] Інгул витікає з невеликого лісового озера біля села Бровкове, що на північний захід від Кропивницького. Тече переважно в південному напрямку (у верхній течії - частково на південний схід, у нижній - частково на південний захід), у межах Придніпровської височини; у пониззі протікає Причорноморською низовиною і розділяється на рукави. Біля Миколаєва впадає в Південний Буг.

Інгул протікає двома українськими областями – Кіровоградською і Миколаївською. Половину шляху долає височини і граніти Українського щита, а вже в Миколаївській області крутить свої меандри широкою Причорноморською низиною. Річище Інгулу в межах Кропивницького звивисте, заплава – двостороння.

У сучасному стані Інгул – це зручна річка для сплавів на каяках, байдарках і катамаранах з достатньою кількістю річкових порогів. На Інгулі ще багато місць, до яких не дісталася людина. Там можна побачити дикі місцини з найстарішими скелями України докембрійського періоду, що закінчився півмільярда років тому, вцілілі залишки українського степу з ковилою, багатий рослинний і тваринний світ. [5]

Сугоклія – річка, яка тече в межах Кропивницького району Кіровоградської області. Права притока Інгулу (басейн Південного Бугу), в який впадає в південно-східній частині м. Кропивницький (за 312 км течією річки Інгул від її гирла). Довжина 44 км. Площа басейну 527 квадратних кілометрів. [3] Це досить значна територія, але зважаючи, що річка тече зоною степу, який в сучасному стані повністю розораний, то водність річки невелика, особливо під час літньої межени. Довжина річкового басейну 33 кілометри. Бере початок на захід від села Олено-Косогорівка. У весняний час похил водотоку всього 2 м 10 см на 1 км, що дозволяє розлитись плесам і тримати достатню глибину для проходження каяків і байдарок на перекатах.

Рослинний світ Сугоклії постраждав від людської діяльності. Приблизно 86% басейну річки - це розораний степ, який кожного року, по декілька раз окроплюється отрутохімікатами, вбиваючи види, які мішають росту сільськогосподарських культур. Але на деяких ділянках ще можна зустріти: очиток, шавлію, кострицю, сон лучний, астрагал, ковила, гіацинтик блідий, туюльпан дібровний та ірис карликовий. Нажаль жодного заказника в басейні Сугоклії немає – це шокує і говорить про бездіяльність екологічних відомств Кіровоградщини. В сучасному стані залишилось лише декілька ділянок русла зі жвавою течією, де можна спостерігати природну річку з її зеленими луками та недоторканими степовими ділянками на крутосхилах (рис. 1).

Інгулу та Сугоклії притаманні глибокі долини, у яких розширені ділянки змінюються вузькими каньйоноподібними, де береги круті та скелясті. [4] Обидві вони в межах обласного центру придатні для проведення водних сплавів і екскурсій, відтак - мають потенціал для розвитку в Кропивницькому міського туризму. Особливо це стосується Інгулу, який понад три кілометри протікає центральною частиною обласного центру, де зарегульований двома греблями. Раніше у місті ніхто не використовував ці річки для проведення екскурсій, однак, як показав 2020 рік, такий спосіб є дуже ефективним, може стати важливим елементом подієвого туризму та сприяти залученню зацікавлених із інших регіонів і країн.

У березні минулого року ми - трійка відкривачів місцевих водойм на каяках, наданих Кіровоградським обласним центром туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, розвідали річище Сугоклії від греблі у парку «Перемоги» до впадіння її в Інгул (близько трьох км). Потім пройшли вже головною водною артерією обласного центру до кільцевої дороги - Південного

мосту за мікрорайоном Завадівка. Загальна протяжність маршруту склала понад 5 км (рис. 2). Наразі ходити Сугоклією цим маршрутом можливо тільки у весняні місяці та після рясних літніх і осінніх дощів. Річище в цій частині потребує серйозної розчистки внаслідок природних факторів і людської життєдіяльності.

Рис. 1. Перешкоди на Сугоклії

Рис. 2. Схема маршруту: парк «Перемоги» - Південний міст

Другий маршрут Сугоклію – більш доступний, адже пролягає акваторією, яка утворилася внаслідок побудови греблі у парку «Перемоги». Як і багато річок басейну Південного Бугу, Сугоклія прориває граніти Українського кристалічного щита, створюючи дивовижної краси узбережжя: велетенські скелі, що складаються з величезних брил рожевого граніту, які вбрані в мохи і лишайники (рис. 3).

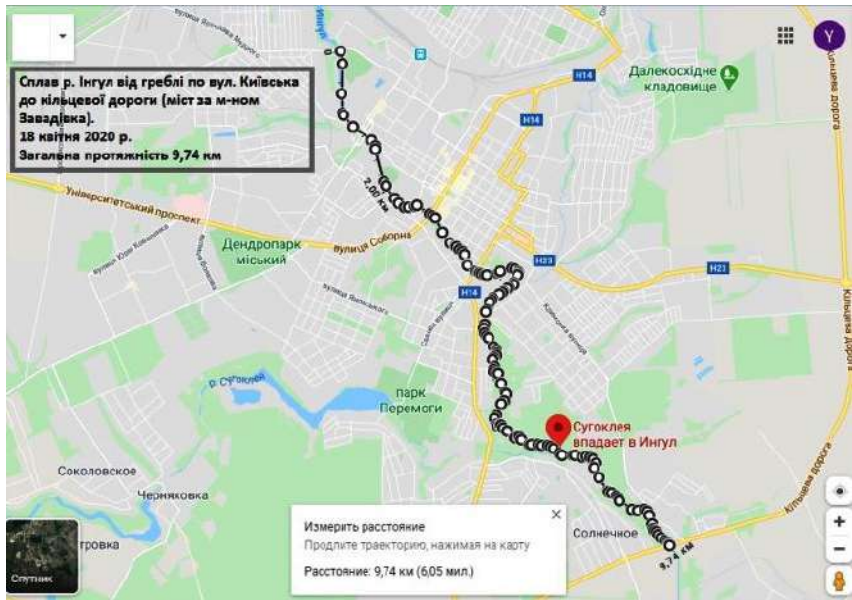

Рис. 3. Схема маршруту: гребля біля вул. Київська - Південний міст

За місяць, поставили собі за мету сплавитися річищем від центральної частини міста до його околиць. Пройшли річкою переважну частину міста - майже 10 км. Розпочали водний похід за греблею, яка утворює Лелеківське водосховище біля вул. Київська. Фінішували вже на околиці міста біля кільцевої дороги та відкрили оригінальний і перспективний водний маршрут.

За селищем Гірничим де воно межує з мікрорайоном Завадівка, нам відкрилося багато вражаюче красивих кам'яних порід. Геологічна будова – окрема атракція, адже територія Кропивницького зумовлена його розташуванням на площі Українського щита та його структурної одиниці – тектонічного блоку, в основі якого лежить давній докембрійський фундамент, складений гранітами, гнейсами, чарнокітами. Вони виходять на поверхню у межах міста та є свідками утворення нашої планети багато мільярдів років тому.

Після своїх водних розвідок автори взялися за розвиток нового для міста Кропивницького напрямку – водних екскурсій річками, які протікають обласним центром. Поставили собі за мету - популяризувати Інгул, Сугоклію, водний

туризм в обласному центрі, пропонувати містянам поглянути на місто з іншого ракурсу під гаслом «Відкрийте Кропивницький по-новому!» Так виник проєкт KropRiverTour. Даний маршрут ми розділили на дві частини. Перший – «Центральний» (близько 3,5 км) у зарегульованій частині між греблями від вулиці Київської до Михайлівської. Другий - «Контрасти» в природній течії вздовж приватного сектору від Михайлівської до Південного мосту (кільцевої дороги), околиці міста. Його протяжність майже 6,5 км.

Надалі ми пройшли на байдарці та оцінили доступність ще двох маршрутів Інгулом вище течією - на території Лелеківського водосховища. Перший – акваторією в межах Новомиколаївського пляжу та заплавної луки із очерету. Другий – у вершину до кільцевої дороги за мікрорайонами Балашівка та Лелеківка, які знаходяться поряд із водосховищем.

Формат для новачків був обраний максимально цікавий, доступний і безпечний: проводити екскурсії лише вздовж центральної частини, де немає течії, річка широка, неглибока і не потребує навиків веслування та маневрування. Обов'язковою умовою була наявність у байдарці інструктора та рятувального жилету на кожному пасажирові. Перед виходом на воду - розминка, інструктаж з техніки безпеки, навчання основ веслування на суші, демонстрація маршруту на карті, фото з державним прапором, а вже потім – екскурсія. Акцент у розповіді ми зробили на загальній інформації про Інгул, географічні та геологічні особливості регіону; розповідях про об'єкти, які зустрічалися під час екскурсії; історію міста, його районів та річок, які ним протікають, іншої цікавої інформації (рис. 4).

Рис.4. Одні з перших учасників екскурсії, які побачили місто по-новому

За короткий час завдяки своїй оригінальності, новизні, про нього дізналося багато містян. Було знято кілька сюжетів місцевими телевізійними каналами, написано чимало матеріалів місцевими засобами масової інформації. У травні - вересні 2020 р. було проведено десятки екскурсій центральним маршрутом, який мав неабияку популярність (щотижня 3-5 екскурсій). Ініціатива викликала інтерес у місті, дозволила привернути увагу до Інгулу не лише в контексті відкриття нового способу дозвілля, відпочинку, але й до проблем із забрудненістю Інгулу в обласному центрі. Ми почали періодично проводити екологічні акції з прибирання річки від сміття, озері Копань - місці її зміненого річища, звертатися в органи місцевої влади з проханням звернути увагу на існуючі проблеми, організувати регулярно прибирання водою комунальними службами.

Ще більшої уваги до KropRiverTour додав напрямок, який виник наприкінці сезону - півгодинна вечірня прогулянка центром міста вздовж набережної на байдарці, що виблискує на воді світлом обвішаних гірлянд, під зорями та світлом нічних ліхтарів. Вся вона супроводжувалася легкою романтичною музикою. Понад 200 кропивничан, гостей міста з інших регіонів у перший сезон познайомилися ближче з головною водною артерією обласного центру, оцінили красу міста, яку ніколи не побачиш з берега. Діяльність проекту відзначена грамотою управління інвестиційної діяльності та туризму Кіровоградської обласної державної адміністрації. KropRiverTour став переможцем конкурсу «У фокусі добра-2020» у номінації «Еко-ініціатива року». Її щороку проводить обласна філія суспільного телебачення «Суспільне Кропивницький». Згодом проєкт увійшов до списку ініціатив для розвитку молодіжного середовища. У 2020 році проєкт викликав великий інтерес серед містян. Прагне і в 2021 році популяризувати туристичну привабливість Інгулу та міста Кропивницький загалом.

Висновки. KropRiverTour та подібні проєкти можуть стати прикладом для інших міст як використовувати природні умови задля розвитку міського туризму. Оздоровчо-спортивна діяльність є однією з найдоступніших і наймасовіших форм рекреації. Її роль буде постійно зростати, зважаючи на об'єктивно зумовлене зменшення фізичної рухливості та активності людей. Адже, Кропивницький і вся область має великі перспективи розвитку не лише пішохідного, велосипедного, але і водного туризму.

Список використаних джерел:

1. Смирнов І.Г. «Брендинг міста у туризмі: концептуальні підходи». - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1680/>
2. Матеріал з Вікіпедії «Інгул». - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B3%D1%83%D0%BB>
3. Матеріал з Вікіпедії «Сутоклія». - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%BA%D0%B%D1%96%D1%8F>
4. Романчук А.О. «Сугоклія Кам'янувата – річка, що народжена степом». - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://atu.in.ua/articles/info/suhokliia-kamianuvata-richka-shcho-narodzhena-stepom>
5. Романчук А.О. «Інгул, син Чорного лісу». - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://atu.in.ua/articles/info/inhul-syn-chornoho-lisu-rubryka-pro-richky>

Краєзнавчі велопоходи з елементами військового туризму теренами Кіровоградщини

В статті подаються результати досліджень розвитку військового туризму, військової історії рідного краю та сусідніх регіонів, відвідування пам'ятних місць, пов'язаних з військовою історією різних часів та засоби реалізації.

***Ключові слова.** Військовий туризм, військова історія, тематичні екскурсії, походи, експедиції, музеї.*

Gutsalyuk M.. Local lore cycling trips with elements of military tourism in the Kirovohrad region. *The article presents the results of research on the development of military tourism, military history of the native land and neighboring regions, visits to monuments related to the military history of different times and means of implementation.*

***Keywords.** Military tourism, military history, thematic excursions, hikes, expeditions, museums.*

Постановка проблеми. Серед напрямів туристсько-краєзнавчої діяльності варто виокремити так званий військовий туризм. Використання його елементів у класичних велопоходах є одним зі шляхів як урізноманітнення краєзнавчої складової походів, так і відпрацюванням мілітарних навичок як елементів патріотичного виховання, а також підвищення спортивно-туристичної майстерності профільного напрямку

Аналіз досліджень та публікацій. Основою для роздумів послужила стаття Софії Тисячної та Наталії Шипко «Військовий туризм у місті Києві», надрукована у журналі «Краєзнавство. Географія. Туризм» в липні 2014 року. Також було використано матеріали періодики Кіровоградщини та інші джерела.

Мета дослідження: вивчення військової історії рідного краю та сусідніх регіонів, відвідування пам'ятних місць, пов'язаних з військовою історією різних часів, вшанування полеглих за волю України в різні періоди історії країни. Способи реалізації - екскурсії, змагання та походи - від походу вихідного дня до багатоденного.

Результати дослідження. Крім пам'ятних місць, пов'язаних з військовою історією та наукою, та дислокованих на теренах регіону військових частин та інших мілітарних формувань, до об'єктів військового туризму в Україні відносять також замки, фортеці, інші фортифікаційні споруди, залишки лінії оборони з тогочасними оборонними спорудами (ДОТами, ДЗОТами тощо), бункерами. Також до цієї сфери слід віднести відвідування полігонів, музеїв військової техніки та зброї, бойових кораблів, катання на військовій техніці, стрільбу зі зброї у тирах та на полігонах, участь у маневрах та показових виступах військовослужбовців в якості глядачів.

Попередня підготовка полягає у плануванні маршруту на основі архівних джерел, музейних експонатів, довідників з відповідним накопиченням та зведенням докупи всього зібраного матеріалу. Сформований маршрут та супутня

документація затверджується в маршрутно-кваліфікаційних комісіях та організаціях, що мають намір провести поїдав документації зокрема вказується форма проведення походу. Серед них виділяємо наступні:

- **Екскурсія** передбачає огляд об'єктів в окремому населеному пункті або декількох пунктах, якщо відстань між ними дозволяє подолати її протягом одного світлового дня.
- **Похід вихідного дня** передбачає відвідини декількох населених пунктів та місць, розташованих на різній відстані від них, але теж обмежується одним світловим днем. Можливий варіант дводенного ПВД з однією ночівлею.
- **Багатоденний похід** доцільно робити в кільцевому форматі, з можливими радіальними відхиленнями.
- **Експедиція** є різновидом багатоденного походу, спрямованим на пошуки та дослідження певного факту чи події, окремої особистості, військового формування чи цивільного підприємства, організації, установи, але тою чи іншою мірою дотичних до військової історії краю.

Класифікація напрямів військового туризму:

1. Відвідування історичних місць та музеїв - військово-історичний туризм (є найпоширенішим в Україні);
2. Стрільба з різних видів зброї, страйкбол або пейнтбол, відвідування зброярських крамниць - зброярський туризм;
3. Життя в армійських умовах та участь у програмах військової підготовки, скаутинг, відвідування полігонів та військових об'єктів, катання на військовій техніці, включаючи польоти на літаках чи гелікоптерах;
4. Велопоходи «гарячими точками» або місцями недавніх бойових дій - воєнний туризм.

Найбільше воєнний туризм розвинений у США, Росії, Ізраїлі, Франції, Чехії, Німеччині. Не стала виключенням і Україна.

Іншим варіантом велотуристичних походів з мілітарним компонентом є збір інформації про різні пам'ятки рідного краю під умовною назвою «ТОП див нашого краю» (як один з варіантів). Але при формуванні маршрутів та підготовці походу варто робити акцент на максимальній автономності та обході більшої частини населених пунктів (крім тих, що мають об'єкти для відвідування). Під час походу таборівка має бути максимально замаскованою.

В процесі підготовки та проведення подорожей іноді доводиться відступати від передбаченого законодавством мінімального вікового ліміту для велотуристів у 14 років. Тому на закритих від автомобільного руху ділянках слід спланувати та прокласти маршрути для залучення дітлахів молодшої вікової групи: похід вихідного дня (ПВД) - з 7 років, дводенний з однією ночівлею - з 9 років. Походи I категорії складності дозволяються учасникам, яким формально виповнилося 15 років, а II - III к.с. - 15 - 16 років.

Складність походів та наявність у прихильників цього виду туризму технічних засобів пересування змушує ретельно підбирати кількісний склад учасників. Так, для походів вихідного дня та на один-два дні залучити більше 8 осіб цілком безпечно, на ступеневі, при ретельній організації, допустимо до 20 осіб, а категорійні мають ліміт в 12 (II та III к.с.) та 15 (I к.с.) осіб. Крім цього,

кандидати для категорійних походів обов'язково повинні уміти плавати, та й для ступеневих та велоподорожей вихідними днями це уміння зайвим не буде.

Під час походів вихідного дня відпрацьовуються загальні навички пересування, долаання окремих нескладних перешкод, страхівка, перевірка спорядження та його підгонка чи доопрацювання, а також організаційно-психологічна сумісність. Краєзнавча складова має містити орієнтування на місцевості, виконання різних завдань дослідницького спрямування тощо.

Види походів вихідного дня:

- прогулянкові - 50 км;
- оздоровчі - 50 - 100 км;
- тренувальні - 80 - 160 км;
- спортивні - не регламентовані.

Втім допустимими є й дводенні походи оздоровчої (до 140 км) та тренувальної (понад 140 км) спрямованості. Але перші походи не повинні перевищувати 50 - 60 кілометрів та мають відбуватись більшою частиною на рівних ділянках місцевості. Максимальні відстані припадають на липень-серпень.

Військові музеї нашого краю. На теренах нашого регіону розташована низка музеїв, пов'язаних з військовою історією. Зокрема, у Кропивницькому такими є музей 3-го окремого полку спецпризначення імені князя Святослава Хороброго, музей II Світової війни у гімназії № 5 ім. Т. Шевченка. У музеї авіації під відкритим небом на території Державної льотної академії України Національного авіаційного університету розташовані два бойові літаки та містяться інформаційні стенди з історії військової авіації на Кіровоградщині. Біля обласного центру, у селі Велика Северинка, колишніми моряками Станіславом Пролуненком та Василем Гребенюком створений Музей морського флоту. А у місті Побузьке знаходиться відомий на всю Україну музей ракетних військ стратегічного призначення – один з трьох «ракетних» музеїв світу, проте єдиний, створений на базі донедавна діючої військової частини РВСП.

Рис..1-2 Музей авіації під відкритим небом, м. Кропивницький

Музей 3-го полку розпочинався з кімнати бойової слави частини, що містила історію частини з моменту її створення як 10-ї окремої бригади спецпризначення. Основною експозицією була «афганська» епопея, де брали

участь військові частини спецпризначенців у складі зведеного підрозділу. В процесі реформування частини її будні теж висвітлювались в кімнаті. З початком війни з Росією кімната поступово перетворилась у музей, де відображено бойовий шлях частини. Окремий зал присвячений пам'яті всіх полеглих бійців та командирів полку (на сьогодні їх 48). Згодом окремі зали присвятили Визвольним змаганням 1917-21 років та діяльності ОУН-УПА на теренах нашого краю. Експерсії проводяться діючими військовослужбовцями частини - учасниками новітньої російсько-української війни.

Рис..3-4. Експозиції музею в розташуванні 3-го окремого полку ССО ім. князя Святослава Хороброго

Рис..5-6 Зразки бойових ракет та вигляд пускової шахти у музеї РВСП, сел. Побузьке

Музей ракетних військ стратегічного призначення був створений у 2001 році на базі бойової позиції ракетного полку 46 ракетної дивізії Ракетних військ стратегічного призначення. Експозиція музею відображає історію радянських РВСП в цілому, а також власне полку, особовий склад якого виконував бойові завдання. Засновники музею залишили в первісному вигляді підземний командний пункт і одну з ракетних шахт, також у музеї представлені техніка та засоби, що використовувались при обслуговуванні ракетних комплексів, системи

космічного зв'язку та ракетні двигуни. У колишніх казармах та штабі розміщені експозиційні зали. В цілому музей містить майже три тисячі експонатів, кількість яких постійно зростає.

Приватний музей ВМФ у Великій Северинці був створений у 2008 році. Складається з двох приміщень, одне з яких нагадує корабельну кают-компанію, де збираються на свої заходи колишні моряки, а інше є власне музеєм, де зібрані як рідкісні фото з морської тематики кінця XIX - середини XX століття, ремінні бляхи морських одностроїв різних часів та кортик, якому понад 150 років, так і моделі бойових кораблів різних часів. Суттєву підтримку надає обласний осередок Всеукраїнської асоціації ветеранів-підводників на чолі з Василем Гребенюком.

Рис. 8-9 Експозиції приватного музею ВМФ у с. Велика Северинка

Шкільний музей гімназії №5 виник як Народний музей визволення Кіровоградщини від нацистських загарбників ще у 80-х роках минулого століття, тож силами ентузіастів реалізувався у місцевій школі № 22. Десь у 2012 році музей осучаснили і перенесли його до гімназії № 5, в якій довгий час вчителювала учасниця кіровоградського підпільного руху Олена Бур'янова. Нині там присутні як експонати та документи часів Другої світової війни, так і новітніх часів, пов'язані з російською агресією проти нашої держави. Основу музею складають оригінальні матеріали, які протягом кількох десятків років збирались шкільними пошуковими загонами на території нашої області. Керівником пошукових робіт був незмінний директор музею, краєзнавець і педагог Віктор Присяжнюк. Експозиції містять безліч листів, фотографій, документів, а окрема зала музею присвячена пам'яті учасників АТО, які полягли, боронячи країну вже в XXI столітті. Світлина, прапори, листи та інші речі передають до стін музею і волонтери, і бійці військових частин кіровоградського гарнізону.

Особливим місцем є також військово-меморіальний цвинтар німецького вермахту у Карлівці Кропивницького району, де поховані рештки вояків гітлерівської Німеччини, знайдені на Кіровоградщині та в шести навколишніх областях. Цим комплексом опікується місцева німецька громада за підтримки урядових та громадських структур Німеччини.

Рис.10-11 Експозиції музею гімназії №5 ім. Т. Шевченка, м. Кропивницький

Рис. 12-13. Військово-меморіальний цвинтар німецького вермахту у Карлівці

Окремим напрямом є знайомство з військовою технікою, що присутня на теренах області як пам'ятники (табл. 1).

Таблиця 1.

Військова техніка як пам'ятники на теренах Кіровоградської області

Найменування	Кількість	Розташування
Середній танк Т-34-85		Помічна, Новоукраїнка, Кропивницький, Знам'янка, села Дівоче поле, Зелене, Петрове, Петрозагір'я Олександрійського р-ну
Протитанкова гармата ЗиС-3	5	Підлісне, Кропивницький, Карлівка, Світловодськ, Суботці, Побузьке
Ракетна система залпового вогню БМ-13 на шасі ЗиС-6	1	Кропивницький

Фронтвий бомбардувальник Іл-28	1	Кропивницький
Винищувач МіГ-21	1	Кропивницький, Побузьке
Важкий танк ІС-3	3	Новомиргород, Устинівка, Долинська, Побузьке
Бронетранспортер БТР-80	1	Світловодськ
Середній танк Т-34-76	1	Олександрія
Важка самохідна артилерійська установка ІСУ-152	1	Хашувате
Важкий танк Т-10	1	Червона Кам'янка Олександрійського р-ну
Вантажівка ЗіС-5	1	Бобринець
Винищувач МіГ-15		Долинська
Винищувач МіГ-19	1	Світловодськ
Ракетні тягачі та автівки обслуговування МАЗ-535 та МАЗ-537		Побузьке

Тематичні локації нашого краю:

- **Фортешні вали.** Фортеця св. Єлисавети є унікальною фортифікаційною пам'яткою XVIII ст. Сучасне використання фортешного комплексу не відповідає його історико-культурному значенню. Проте саме там розташовані меморіальний комплекс полеглим в роки Другої світової землякам – як фронтівикам, так і страченим місцевим мешканцям та в'язням концтабору, Алея Слави полеглим захисникам України від російської агресії, Меморіал жертвам Голодоморів 20 - 40-х років минулого століття. Фортецю внесено до переліку пам'яток культурної спадщини України, а її контури лежать в основі герба Кропивницького.

Рис. 14-15. Комплекси Фортешних Валів, м. Кропивницький

- **Алея слави Рівнянського цвинтаря** створена волонтерами у 2014-15 роках, пізніше облаштована силами громади обласного центру та міської влади. Станом на сьогодні там поховані 37 бійців Збройних сил України та інших військових формувань.

Мал.16-17. Могили полеглих захисників на Рівнянському цвинтарі, м. Кропивницький

- Урочище «**Чорний ворон**» (попередня назва Пальчикове) – місце останнього бою повстанського підрозділу отамана Миколи Скляра з кіннотниками Семена Будьонного періоду Визвольних змагань 1917-1921 років. Нині на цьому місці поряд з могилою отамана та його побратимів встановлено пам'ятник Юрію Горлісу-Горському – учаснику повстанського руху, ведуться роботи з перетворення цієї локації на меморіальний комплекс всеукраїнського рівня. Прокладено краєзнавчий маршрут «Холодноярські стежки Чернолісся».

Рис. 18-19. Схема маршруту та вид на могилу отамана Чорного Ворона та пам'ятник Ю.Горлісу-Горському

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з поточної ситуації в Україні, основний висновок полягає в реальній необхідності впровадження мілітарної складової в будь-який вид туризму, тож велосипедний не є виключенням. Велосипед є нескладним та надійним засобом пересування, іноді здатним проїхати там, де «піхота не пройде». А це означає підвищену

мобільність та можливість охопити дослідженнями значно більші площі. Навички спортивного велотуризму, а саме уміння грамотно керувати сучасним велосипедом, допомогли нашим військовим під час оборони Краматорського аеродрому, огляду позицій на інших ділянках російсько-української війни. Це мотивує приділяти вихованню й навчанню майбутніх захисників України неабияку увагу.

Частина вихованців туристичних гуртків є нащадками колишніх та діючих військовослужбовців, які свого часу взагалі не займалися туризмом, про що шкодували на війні, опановуючи хоча б початкові його навички під час навчань та ротаций. Тому вони й долучаються до туристичних гуртків, бажаючи не повторювати помилок батьків. Також непоодинокі випадки, коли ветерани російсько-української війни саме в походах і туристичних змаганнях проходять післявоєнну реабілітацію – разом з дітьми або самотійно, під час походів відвідують могили полеглих побратимів та домівки тих, хто повернувся живими. Учасники велопоходів під час підготовчої частини походу можуть спланувати шлях тих чи інших військових частин, що вели наступальні або оборонні дії на теренах області, після чого проїхати цим шляхом.

Тож красназвничий мілітуризм, на думку автора, вже має своє місце, різні варіанти реалізації та певні перспективи розвитку. І вищезгадане зможе стати одним з варіантів військово-патріотичного, військово-красназвничого та військово-туристичного виховання не лише дітей та юнацтва, а й дорослого покоління.

Список використаних джерел:

1. Гуцалюк О. Застыли танки на почетном пьедестале. Украина-центр, 2011 г., 7 сентября.
2. Клуб вольных путешественников. Интересная газета в Украине, 2010 г., №3.
3. Константинов Е. Коммандос.- 4x4Club, 2002г., №3.
4. Лапата Ю. На новом фундаменте. -Український тиждень, 2020 рік, № 11(643) С. 13;
5. Попчиковский В. Ю. Организация и проведение туристских походов. М.: Профиздат, 1987.
6. Тысячна С., Шипко Н. Військовий туризм у місті Києві. *Красназнавство. Географія. Туризм*, липень 2014 р., №13(810).
7. Хорьков А. WAT- Challenge`04.- 4x4Club, 2004г., №5.

УДК 37.35

Грицюта Валентина, Редіна Ольга

Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

Мандри Григорія Сковороди Харківщиною

У статті розглядаються сторінки життя, творчості, філософські погляди видатного педагога і мандрівника Григорія Сковороди. Аналізується період перебування філософа на Харківщині та його подорожі Слобожанщиною. Акцентовується увага на педагогічні погляди Сковороди та їх значення для сучасної педагогіки.

Ключові слова: *Григорій Сковорода, Харківщина, манди філософа, педагогічні погляди Сковороди.*

Hrytsiuta V., Redina O. Travels of Hryhorii Skovoroda through Kharkiv region.

The article examines the pages of life, creativity, philosophical views of the outstanding teacher and traveler Grigory Skovoroda. The period of the philosopher's stay in the Kharkiv region and his travels in the Slobozhanshchina are analyzed. The attention is focused on the pedagogical views of Skovoroda and their importance for modern pedagogy

Key words: *Grigory Skovoroda, Kharkiv region, travels of a philosopher, pedagogical views of Skovoroda.*

Постановка проблеми. Проголошення незалежності України сприяло зростанню у молодого покоління інтересу до вивчення історичного минулого, витоків національної культури, традицій, обрядів, досягнень наших предків у різних галузях науки. Утворення української держави потребує глибокого дослідження і осмислення як української історії взагалі, так і творчого спадку окремих особистостей зокрема.

Юні краєзнавці Харківщини проводять велику пошуково-краєзнавчу роботу на місцях, досліджують історію, географію, культуру рідного краю. Активізації зазначеної діяльності сприяє участь закладів освіти у всеукраїнських експедиціях, конкурсах, зокрема, «Моя Батьківщина – Україна», «Українська революція: 100 років надії і боротьби», «Мій рідний край», «Край, в якому я живу». Завдяки залученню учнівської молоді до реалізації завдань названих експедицій відкриваються нові, давно забуті імена, події, факти із життя українського народу. Туристсько-краєзнавча робота має багатий виховний потенціал, сприяє формуванню патріотизму, любові до рідної Батьківщини.

У грудні 2022 року в Україні буде урочисто відзначатися на державному рівні 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди - видатного українського філософа, просвітителя-гуманіста, поета, педагога. Саме юні туристи-краєзнавці Харківщини ініціювали проведення Всеукраїнської історико-краєзнавчої філософської конференції «Пізнай себе, свій рід, свій нарід», яка проводиться в Харкові з 2007 року. Організаторами заходу 15 років поспіль виступають Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді Міністерства освіти і науки України, Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації, Комунальний заклад «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради, обласний комунальний заклад «Національний літературно-меморіальний музей Григорія Савича Сковороди», філософський факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. За всі роки проведення конференції 3533 юних пошуковців-краєзнавців України провели дослідження щодо життя і творчості Григорія Сковороди з різних питань краєзнавства та філософії. Григорій Сковорода значну частку свого життя провів на Харківщині: працював, подорожував. Але узагальнених даних щодо мандрів Сковороди Харківщиною немає. Цим і пояснюються обрана тема даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що постать Григорія Сковороди, видатного українського філософа і поета, завжди приваблювала істориків, літературознавців, філософів, бібліографів, а останніми роками інтерес до осмислення його творчої спадщини, світобачення і світовідчуття посилюється. Про літературну спадщину Григорія Сковороди

написано чимало наукових праць. Дослідження діяльності видатного українця Григорія Сковороди було і залишається сьогодні актуальною проблемою.

Один із перших дослідників творчості Григорія Сковороди харківський академік Дмитро Багалій зазначав, що Григорій Савич «називав Лівобережну Україну, або, як він казав, Малоросію, своєю матір'ю, а Слобідську Україну своєю рідною тіткою, бо тут він проживав і любив сей край»[1,2].

Данилевський Г.П. писав: «...Але найліпший доказ громадського значення Сковороди той, що без нього, до деякої міри, довго б не було засновано першого університету на Україні. Справа Каразіна, відкриття Харківського університету кінчилась так легко тому, що 1803 року перші з помічників, що підписались на нечувану суму 618 тисяч карбованців сріблом для заснування цього університету, були здебільшого всі або учні, або близькі знайомі Сковороди» [3].

Філософські погляди Г. Сковороди на сенс життя, природу, культуру досліджував Іваньо І.В. [4]. Питання етики, моралі з точки зору Сковороди вивчав Стогній І.П. [8]. Захоплення музикою, грою на сопілці, музичні здібності філософа, питання про роль його пісенної творчості в житті народу, в розвитку української професійної музики розкриваються у роботі Шреєр-Ткаченка О.Я. [10]. Багато різноманітних напрямів досліджень життя, творчості Сковороди здійснюють співробітники Національного літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди [9].

А. М. Ніженець, доцент Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна досліджувала життєвий і творчий шлях Григорія Сковороди. Науковий доробок вченої в галузі сквородинознавчої проблематики нараховує цілу низку розвідок, серед яких монографія «На зламі двох світів», яка включає дві пов'язаних між собою розвідки: «У пошуках істини» та «Сковорода і Харківський колегіум» [6], книги-нариси «Г. С. Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. До 240-річчя з дня народження» [7], у співавторстві з І. П. Стогнієм «Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні» [5]. Крім того, А. М. Ніженець займалася питаннями родоводу Григорія Сковороди й краснавчими питаннями, пов'язаними із життям філософа.

Метою даного дослідження є систематизація інформації щодо перебування Григорія Сковороди на Харківщині, його мандри Слобожанщиною.

Виклад основного матеріалу. Нам відомі імена багатьох людей, які своєю творчістю ушляхляли Харків упродовж його 367-літньої історії, але серед них особливе місце займає яскрава, оригінальна і самобутня постать Григорія Сковороди (1722-1794) - людини енциклопедичних знань і універсальних здібностей.

Друга половина життя великого українського філософа та поета Григорія Сковороди пов'язана з Харковом та Слобожанщиною. Перший раз доля сплела життя Григорія Сковороди і слобожанської столиці в 1759-му, коли він на запрошення єпископа Білгородського Іоасафа Білгородського (1705-1754), став викладачем Харківського колегіуму. Один з дослідників історії колегіуму підкреслював, що вже в 30-ті роки XVIII ст. він був гордістю не тільки Слобідської України, але і всієї Росії. Харківський колегіум приваблював Григорія Сковороду не випадково, бо слава про нього вийшла далеко за межі Слобожанщини. Харківський колегіум був підґрунтям для створення

Харківського імператорського університету. У справі заснування Харківського університету роль Сковороди важко переоцінити. Своїми невтомними трудами, своїм життєвим прикладом він поступово підводив суспільну думку краю до необхідності заснування цього храму науки.

Після тимчасового розриву з колегіумом Сковорода живе в селі Стариці на околиці Белгорода (нині Вовчанський район Харківської області). Другу зустріч у весняному цвіті 1762-ого передумовило знайомство в Белгороді поета зі студентом-богословом Михайлом Івановичем Ковалінським (1845-1907), слідом за яким Сковорода пішов до Харківського колегіуму і залишався там як викладач грецької мови цілих два роки. Знаменно, що в перебігу цього періоду навколо нього і його філософських поглядів формується ціле співтовариство з друзів і родичів здебільшого духовного звання улюбленого учня. Навколо нього згуртовується молодь, студенти, які становляться його прихильниками та послідовниками. Серед учнів Сковороди були Петро Ковалівський, Яків Правицький, Василь Білозер, Григорій та Михайло Ковалінські та багато інших.

Однак, нелюбов до свободи викладання предмета нового настоятеля Харківського колегіуму Порфирія, змушують Сковороду - викладача-вільнодумця знову покинути монастирські стіни. І останній раз Григорій Савич і Харків зійшлися на цій сцені життя в 1768-ому, коли за наполяганням першого губернатора Харківщини Євдокима Олександровича Щербініна (1728-1783), мандрівний український філософ повернувся до викладання в стіни харківського середнього навчального закладу від церкви в якості вчителя катехізису, але знову ненадовго. Через півроку єпископ Самуїл, не стерпівши викладання основ християнської віри майбутнім носіям слова Божого світською людиною, усуває його з посади. На цьому з вчителюванням для Сковороди було покінчено назавжди. Навіть після того, як Сковорода припинив викладання в колегіумі, протягом аж 25 років, до самої смерті, він підтримував тісні зв'язки зі своїми учнями, переписувався з ними, радився, дружив, надсилав свої твори. Довір'я і дружба стали основою його надзвичайно теплих відносин з учнями і послідовниками, особливо з найулюбленішим учнем Сковороди, його першим біографом Михайлом Ковалінським.

Григорій Сковорода був неординарною особистістю, взяти хоча б факт його вчителювання у Харкові. Замість оцінок, Григорій Савич писав «туповат», «туп», «весьма туп», «сушая бестолковщина». Або: «понят», «весьма понят», «наверное понят», «возможно не понят». Розумників оцінював званнями: «остр», «весьма остр», «зверок вострой», тобто той, що знання хапає на льоту. Абсолютна більшість творів філософа написана на Харківщині: байки, філософські трактати, діалоги і притчі, частина віршів "Саду божественних пісень". Але перлиною творчості в другий харківський період його викладання в колегіумі (1762-1764), без сумніву, можна вважати листи мислителя.

Григорій Сковорода подорожував Харківщиною і проповідував свої погляди серед народу. "Жив, як учив, учив, як жив" – ці слова Л.Толстого про Г.С.Сковороду найкраще характеризують його. Для прогресивної частини суспільства Сковорода був мандрівною академією. Його називали українським Сократом.

Під кінець 70-х років XVIII століття, після різних конфліктів з владою, Григорій Сковорода обрав зовсім новий і незнаний до того стиль життя – мандрівку. І ця мандрівка тривала до самої смерті, майже 30 років. Була вона повна пригод, оповита легендами і переказами. У ній ніколи не розлучався філософ із Біблією, сопілкою і своїми писаннями.

Крім Харкова, Григорій Савич часто відвідував інші слобожанські містечка та села – село Стариця Вовчанського району, Довжик, Писарівка Богодухівського району, Бабаї Харківського району, Великий Бурлук, Гусинку, Моначинівку Куп'янського району, Іванівку, Липці, Ізюм, Куп'янськ, Валки. [2]. Село Стариця Вовчанського району Харківської області - та місцевість, де Григорій Сковорода прожив два роки (1760-1762 рр.), пізнаючи через себе самого Бога (Піснь 9-а), «Піснь 12-а»). Григорій Сковорода був частим і бажаним гостем на Куп'янщині. Хронологія цих подій досить цікава : 1770, 1778-1779, 1782, 1787-1788, 1791-1792 - у селі Гусинка та 1785-1786 - у селі Моначинівка.

Історичний слід у XVIII ст. на Куп'янщині залишив філософ Григорій Сковорода - він кілька разів відвідував у Гусинці братів Сошальських. Саме тут у 1787 написав притчі «Благодарный Еродій» та «Убогий жайворонок». 1790 року пише передмову і присвяту до діалогу "Потоп змін". Улюбленим місцем його перебування була пасіка біля села в оточенні лісу на терасі, створеній на очищеному від дерев схилі. Життєвий шлях Григорія Сковороди овіяний легендами. За переказами, саме в цьому селі знайшов Г. Сковороду гонець князя Потьомкіна, щоб від імені імператриці Катерини II передати йому запрошення служити їй придворним філософом. Але Сковорода, з притаманним йому гострим язиком, відповів імператриці: «Мне свирель и овца, дороже царского венца». Сковорода вважав, що людину варто оцінювати за її розумом та досягненнями, а не за статусом у суспільстві. Як приклад можна навести перебування Сковороди на прийомі в імператриці Катерини II. Коли вона увійшла до зали, всі вклонились, окрім Григорія. Вона запитала, чому він не хоче кланятися і Сковорода спокійно відповів: «Не бажав я тебе бачити, ти сама захотіла на мене подивитися. А як же ти мере роздивишся, якщо я пред тобою удвоє зігнуся?».

В Моначинівці мислитель жив у сторожці біля церкви на майдані, недалеко від панського будинку Розальйон-Сошальських. Біля нього поет власноруч насадив дубову алею. Частина її збереглася на подвір'ї Моначинівського НВК «Загальноосвітня школа І-ІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад» Куп'янської районної ради Харківської області. Біля школи зберігся дуб, який згідно з легендою, посадив сам мандрівний філософ. У 2001 році при НВК відкритий «Музей Григорія Савича Сковороди». Площа музею становить 14,8 м². Фонд музею налічує 105 одиниць збереження. В ньому розміщено діарамні макети гусинської пасіки, майдану з церквою, біля якої у сторожці жив Сковорода, друківані матеріали. На стіні школи висить меморіальна дошка на честь Григорія Сковороди. Одним із улюблених місць відпочинку Григорія Сковороди було джерело, яке зберігається в належному стані: поставили зруб, криницю освятили. В цьому велика заслуга колишнього директора Моначинівської школи Коротун Ніни Василівни, яка також заснувала музей філософа у закладі.

Найвідоміші твори, які присвятив Сковорода жителям Куп'янщини - «Байки Харківські», «Жена Лотова».

Перебування Сковороди в Бурлуці засвідчене (з перервами) протягом 14 років. Це було одне з найулюбленіших місць філософа. Він цінував чудову природу цієї місцевості, можливість працювати в тиші, на самоті. З 1778 по 1792 рік Сковорода пише філософський твір "Брань архистратига Михаила со Сатаню", автограф свого курсу лекцій "Начальная двѢрь ко христіанскому добронравію", присвячує Я.М.Донець-Захаржевському свій вільний переклад твору Плутарха "Про старість", надсилає з Бурлука листи Є.Є.Урюпіну та П.Ф.Піскуновському.

У Сковородинівці (колишня Пан-Іванівка) Богодухівського району філософ прожив, як стверджують дослідники, останній – найплідніший – період свого життя. На парковій території обласного комунального закладу «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», що розташований на площі 18,2 га, знаходиться не лише могила філософа, яка є національною пам'яткою історії, й багато інших знакових місць, що з XVIII століття збереглися до наших днів. Експозиція музею розгорнута у п'яти залах, обладнаних сучасними електронними засобами: локальним освітленням, відео- та музичною апаратурою. В ній виставлені й стародруки: Новий Завіт із Псалтирем та Біблія. Привертають увагу й багато інших унікальних речей, які відтворюють колорит XVIII століття: селянський одяг, предмети побуту, меблі. Лише в цьому музеї є речі, що належали самому Григорію Сковороді: годинник з дарчим написом, скрипка, на якій грав філософ, перебуваючи на Харківщині у бабаївського священика Якова Правицького, фамільна скринька з родини господарів будинку панів Ковалевських тощо. У залах виставлені картини, скульптури, книги, які ілюструють життя та творчість геніального мислителя, сквородіана з Австралії, Канади, Франції, Німеччини, США, Словаччини. Інтер'єр прикрашають також вироби народного декоративно-прикладного мистецтва: кераміка, вишивки. Однак, серцем музею була й залишається меморіальна кімната "спокійна келія" з вікнами на захід та південь, в якій жив, працював і відійшов у вічність народний мудрець. Не менше зачаровує своєю красою та оригінальністю й парк, закладений ще у XVIII столітті. Головна його родзинка – "клумба-півмісяць", від якої радіально відходять сім алей, що утворюють сонце – архітип Сковороди. Ще одна, так звана "філософська" алея, яка з'єднує перше і останнє місця поховання Г. Сковороди, покликана розкривати його ідеї про людське пізнання, пошук істини і душевного спокою. Вздовж неї стоять скульптури, що символізують філософські образи творів мислителя. Збереглися у парку до наших днів і всі улюблені місця філософа. Це криниця-зруб, з якої він пив джерельну воду, а нині туристи милуються в ній своїм відображенням та кидають монетки, щоб знову повернутися у благодатні місця. Тут же височіє фрагмент 700-річного дуба зі скульптурним зображенням філософа, який любив працювати біля нього. Але найсвятішим, сакраментальним центром залишається все-таки могила Григорія Сковороди з надгробком із сірого граніту неправильної форми. Тут можна схилити голову і вклонитися пам'яті філософа.

Творчу спадщину Григорія Сковороди складають філософські твори – це 17 трактатів і діалогів та літературні пам'ятки – збірка поезій «Сад божественних пісень». Збереглися також 120 листів Григорія Сковороди до різних осіб, прозові переклади, притчі. За його життя жоден твір не був опублікований. Вони поширювалися в списках, а пісні побутували в повсякденні, складаючи частину репертуару сліпців-лірників.

Висновки. 1. Серед значної кількості досліджень, присвячених Григорію Сковороді, авторами статті здійснена спроба виокремити сторінки життя та творчості філософа під час мандрів Слобожанщиною.

2. Через переслідування за наукову самостійність у викладанні Григорій Сковорода залишив педагогічну діяльність і до кінця життя (майже 25 років) залишився мандрівним філософом і вчителем. Педагогічні погляди Сковороди втілюють основні напрями прогресивної педагогіки: гуманізм, високу моральність, любов до Батьківщини і народу.

3. Життя Григорія Сковороди є прикладом існування філософії українського духу як динамічної, здатної до розвитку і постійного вдосконалення оригінальної системи поглядів, ідеалів, честі, совісті, гідності і порядності.

Список використаних джерел:

1. Багалій Д.І. *Історія Слобідської України.*-Харків.-1993.
2. Багалій Д.І. *Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода.* – Держвидав України, 1926.
3. Данилевський Г.П. // *Переяславські Сковородинські студії.* - 2013. - Вип. 2. – 294 с.
4. Іванько І.В. *Філософія і стиль мислення Григорія Сковороди.* – К.: Наукова думка, 1983.- 270с.
5. Ніженець А. М. *Стогній І. П. Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні/* - К., 1984. — 94 с.
6. Ніженець А. М. *На зламі двох світів: розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум* - Харків: Прапор, 1970. — 208 с.
7. Ніженець А. М. *Г. С. Сковорода. Заповітні місця на Харківщині. До 240-річчя з дня народження.* Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1962. - 42 с.
8. *Стогній І.П. Етичні погляди Г.С. Сковороди.* – Вісник АН УРСР, 1970, № 5, с. 60 – 65.
9. *Штих В.Г. Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах.* – Х.: Держ. підпр. «Оригінал», 2002, - 95 с.
10. *Шреєр-Ткаченко О.Я. Григорій Сковорода - музикант.* – К.: Муз. Україна, 1972, - 94с.

Відомості про авторів:

1. **Бабкова Світлана Валентинівна** – Заслужений працівник освіти України, заступник директора з навчально-виховної роботи спеціалізованої школи № 254 м. Києва
2. **Баранов Віталій В'ячеславович** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
3. **Беркова Оксана Петрівна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму та країнознавства Національного авіаційного університету, м. Київ
4. **Божук Тетяна Іванівна** – професор, доктор географічних наук, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка
5. **Боз Ахмет Сонер** – директор туристичної фірми «MSN ORGANIZASYON TURIZM L.T.D.S.T.I», Анталія, Туреччина
6. **Бондар Юлія Анатоліївна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
7. **Борисюк Оксана Анатоліївна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму та країнознавства Національного авіаційного університету, м. Київ
8. **Боруцька Юлія Зіновіївна** – кандидат геологічних наук, в.о. доцента Львівського національного аграрного університету, викладач Екологічного коледжу ЛНАУ
9. **Бучко Жанна Іванівна** – доцент, доктор географічних наук, завідувач кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
10. **Валюлік Маріанна Станіславівна** – вчитель ГУО «Середня школа № 23, м. Гродно», Республіка Білорусь
11. **Васильюк Ірина Сергіївна** – практичний психолог загальноосвітнього навчального закладу Міжнародна школа I-III ступенів «Меридіан» (м. Київ)
12. **Гамкало Михайло Зенонович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені І. Франка
13. **Гелевера Ольга Федорівна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоecології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький
14. **Грицюта Валентина Миколаївна** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
15. **Гуда Андрій Олегович** – студент 4 курсу напрямку підготовки «Туризм» Криворізького державного педагогічного університету
16. **Гуцалюк Максим Васильович** – керівник гуртків КЗ «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
17. **Гуштан Катерина Валеріївна** – кандидат біологічних наук, м.н.с. Державного природознавчого музею НАН України; викладач Екологічного коледжу Львівського національного аграрного університету
18. **Демченко Дар'я Сергіївна** – молодший науковий співробітник відділу природи Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

19. **Дудник Іван Миколайович** – професор, доктор географічних наук, професор кафедри міжнародного туризму та країнознавства Національного авіаційного університету, м. Київ
20. **Дябло Тетяна Георгіївна** – відповідальний секретар комісії гірського туризму Федерації спортивного туризму України, м. Київ
21. **Залевський Анатолій Васильович** – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму та авіаційних перевезень Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
22. **Заставецька Леся Богданівна** – професор, доктор географічних наук, професор кафедри географії та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
23. **Заставецький Тарас Богданович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
24. **Казаков Володимир Леонідович** – доцент, кандидат географічних наук, завідувач кафедри туризму та економіки Криворізького державного педагогічного університету
25. **Карпенко Тетяна Анатоліївна** – асистент кафедри географії та методики її навчання Криворізького державного педагогічного університету
26. **Катана Єлізавета** – Istituto di Istruzione Secondaria Superiore «Luigi Bazoli – Marco Polo», Desenzano del Garda BS, Італія
27. **Кашинська Олена Євгенівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму, готельної і ресторанної справи Навчально-наукового інституту торгівлі, обслуговуючих технологій та туризму ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
28. **Кобилянська Людмила Олександрівна** – головний спеціаліст Управління фізичної культури та спорту Мелітопольської міської ради Запорізької області
29. **Козинська Ірина Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
30. **Коломієць Катерина Василівна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
31. **Коломоєць Олександр Дмитрович** – доцент, кандидат юридичних наук, провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України
32. **Коломоєць Сергій Дмитрович** – вчитель історії Улянівського загального закладу середньої освіти I-III ст. Попельнастівської сільської ради Олександрійського району Кіровоградської області
33. **Колотуха Ігор Олександрович** – кандидат географічних наук, методист комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
34. **Колотуха Олександр Васильович** – доцент, доктор географічних наук, завідувач кафедри туризму та авіаційних перевезень Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
35. **Кондратенко Олександр Миколайович** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

36. **Кравцова Ірина Віталіївна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
37. **Кравченко Тетяна Петрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький Державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав
38. **Лабарткава Валентина Костянтинівна** – викладач кафедри туризму, аспірант Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського
39. **Лакомова Олена Йосипівна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Криворізького державного педагогічного університету
40. **Легінкова Ніна Іллівна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
41. **Лукацький Євгеній Дмитрович** – асистент кафедри штучного інтелекту Державного університету телекомунікацій (м. Київ)
42. **Любіцева Ольга Олександрівна** – професор, доктор географічних наук, академік НАН ВО України, завідувачка кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
43. **Матищук Олександр Анатолійович** – кандидат геологічних наук, старший викладач кафедри туризму та економіки Криворізького державного педагогічного університету
44. **Медвідь Ганна Сергіївна** – асистент кафедри регіоналістики і туризму ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
45. **Миргородська Олена Леонідівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та авіаційних перевезень Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)
46. **Мутасова Сніжана Анатоліївна** – завідувач навчальної лабораторії Поліського національного університету, м. Житомир
47. **Наровлянська Марина Данилівна** – керівник гуртка Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, м. Київ
48. **Наровлянський Олександр Данилович** – кандидат педагогічних наук, Заслужений вчитель України, заступник директора Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, м. Київ
49. **Неділько Сергій Миколайович** – професор, доктор технічних наук, Льотна академія Національного авіаційного університету
50. **Нестерчук Інна Костянтинівна** – доцент, кандидат географічних наук, завідувач кафедри туризму Поліського національного університету, м. Житомир
51. **Непείна Ганна Володимирівна** – завідувач навчальної лабораторії неорганічної (медичної) хімії медичного інституту Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Одеса
52. **Ободовський Петро Андрійович** – завідувач відділу туризму та спортивного орієнтування Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

53. **Обозний Василь Васильович** – професор, доктор педагогічних наук, Науково-дослідна лабораторія туризму та краєзнавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ
54. **Онойко Юрій Юрійович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоєкології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький
55. **Осіпчук Анна Сергіївна** – асистент кафедри туризму Поліського національного університету, м. Житомир
56. **Пацюк Вікторія Сергіївна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та економіки Криворізького державного педагогічного університету
57. **Періз Тетяна Василівна** – асистент кафедри історії України, економічної теорії та туризму Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнології імені С.З. Гжизького
58. **Петричук Ольга Ігорівна** – лаборант кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
59. **Плацинда Тетяна Степанівна** – професор, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Львотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
60. **Поліщук Віталій Валентинович** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри спортивних дисциплін і туризму Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький Державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав
61. **Поліщук Марія Віталіївна** – студентка факультету української і іноземної філології Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький Державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав
62. **Поляков Олександр Олександрович** – методист Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
63. **Попович Світлана Борисівна** – магістрант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
64. **Приходько Зоя Володимирівна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
65. **Пропадущий Андрій Миколайович** – методист комунального закладу «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
66. **Проценко Єлизавета Олександрівна** – старший викладач кафедри фізичної і психофізіологічної підготовки Львотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
67. **Редін Володимир Іванович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
68. **Редіна Валентина Андріївна** – доцент, кандидат педагогічних наук, директор Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
69. **Редіна Ольга Володимирівна** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради

70. **Редозубов Олександр Аркадійович** – доцент, старший викладач кафедри фізичної і психофізіологічної підготовки Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
71. **Рибак Стефанія Богданівна** – викладач-методист, завідувач відділення екології та туризму Екологічного коледжу Львівського національного аграрного університету
72. **Романенко Олександр Володимирович** – кандидат педагогічних наук, доцент доцент кафедри туризму Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ
73. **Романів Павло Володимирович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені І. Франка
74. **Романько Ірина Іванівна** – доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
75. **Савранський Євген Олександрович** – завідувачий відділом національно-патріотичного виховання КЗ «Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді»
76. **Сербулова Надія Аліміівна** – старший викладач кафедри екології медичного інституту Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Одеса
77. **Середа Наталія Миколаївна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
78. **Ситник Іван Олексійович** – commis chef Peppers beach club at palm cove, Cairns, Queensland, Australia
79. **Ситник Олексій Іванович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
80. **Сич Віталій Андрійович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
81. **Сичова Надія Павлівна** – кандидат технічних наук, віцепрезидентка Федерації спортивного туризму України, м. Київ
82. **Сідху Юлія Дмитрівна** – викладач Львівського торговельно-економічного університету
83. **Сікірда Юлія Володимирівна** – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму та авіаційних перевезень Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
84. **Сірик Олена Михайлівна** – методист Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
85. **Скабара Роман Михайлович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри спортивного туризму факультет туризму Львівського державного університету фізичної культури імені І. Боберського
86. **Скриль Ірина Анатоліївна** – кандидат географічних наук, завідувач відділу краєзнавства Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
87. **Слівіна Алла Олександрівна** – заступник директора з навчально-виховної роботи, керівник гуртка-методист КЗ «Дитячо-юнацький центр туризму та екологічної роботи м. Славути» (Хмельницька обл.)

88. **Смирнов Ігор Георгійович** – професор, доктор географічних наук, академік НАН ВО України, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік АН ВО України
89. **Соколов Володимир Анатолійович** – доцент, кандидат технічних наук, почесний президент Федерації спортивного туризму України, заслужений працівник ФКіС України, м. Київ
90. **Соколовський Віктор Анатолійович** – старший викладач кафедри туризму та авіаційних перевезень Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
91. **Сторожук Олена Анатоліївна** – заступник директора з навчально-методичної роботи Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
92. **Терлецька Оксана Василівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри історії України, економічної теорії та туризму Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького
93. **Топольний Федір Пилипович** – професор, доктор біологічних наук, професор кафедри засадного землеробства Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький
94. **Фокін Сергій Павлович** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри міжнародного туризму та країнознавства факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, м. Київ
95. **Худоба Володимир Володимирович** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури ім. Івана Боберського
96. **Чернишова Таїсія Миколаївна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри туризму Поліського національного університету, м. Житомир
97. **Чорногор Наталія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри туризму та авіаційних перевезень Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
98. **Шестопалова Ірина Юрїївна** – методист вищої категорії Комунального закладу «Харківська обласна станція юних туристів» Харківської обласної ради
99. **Шиян Дарья Валеріївна** – доцент, кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму та економіки Криворізького державного педагогічного університету
100. **Шмельова Тетяна Федорівна** – доцент, доктор технічних наук, професор кафедри аеронавігаційних систем Інституту аеронавігації Національного авіаційного університету
101. **Шоголева Інна Валентинівна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та авіаційних перевезень Льотної академії Національного авіаційного університету, м. Кропивницький
102. **Яворська Вікторія Володимирівна** – професор, доктор географічних наук, декан геолого-географічного факультету, професор кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України

Збірник наукових праць

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до друку статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів та посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук та відтворення опублікованих статей будь-яким способом дозволяється лише при посиланні на матеріали конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України».

Адреса оргкомітету: 25005, Україна, м. Кропивницький,
вул. Добровольського, 1, Льотна академія Національного авіаційного
університету, кафедра туризму та авіаційних перевезень

E-mail: o.kolotuh@ukr.net

Відповідальний за випуск: *О.В. Колотуха*

